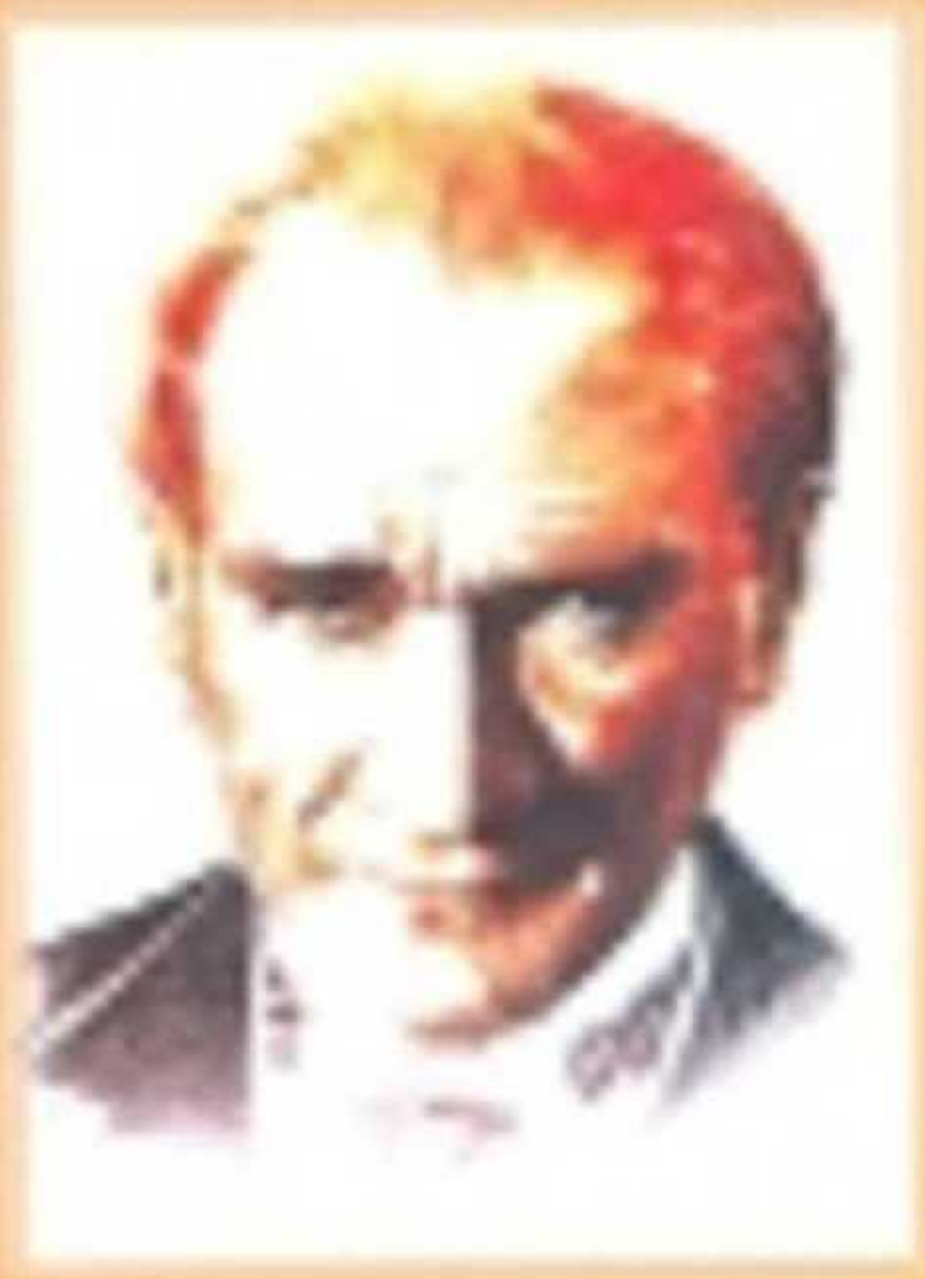
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

“Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi” Hakemli Dergidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of Atatürk Research Center

CİLT: XXIII MART-TEMMUZ-KASIM 2007 SAYI: 67-68-69

SAHİBİ / OWNER
Atatürk Araştırma Merkezi Adına
Prof. Dr. Sadık TURAL

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Sadık TURAL — Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ — Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN — Prof. Dr. M. Akif TURAL
Yard. Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI

BU SAYININ HAKEM KURULU /
ARBITRATION BOARD FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Sadık TURAL — Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI
Prof. Dr. Enver KONUKÇU — Prof. Dr. Sina AKŞİN
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ — Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN — Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. M. Akif TURAL — Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ — Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU — Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Doç. Dr. Davut KILIÇ — Yard.Doç.Dr. Hamit PEHLİVANLI

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / LEGAL REPRESENTATIVE
Mustafa CÖHCE

HABERLEŞME / INFORMATION
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
GMK Bulvarı No: 133 06570 Maltepe/ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • web: http://www.atam.gov.tr.
Derginin bu sayısı 1000 (bin) adet basılmıştır.
Basıldığı Yer: Erdal Basın Yayın Dağıtım - Ankara, Tel: (0 .312.398 05 11)
Basım Tarihi: Ağustos - 2008

ABONE BEDELLERİ/SUBSCRIPTION
Yurtiçi Yıllık (3 Sayı): 12.00YTL.
Yurtdışı Yıllık (3 Sayı): 9.00$

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

CONTENT

PROF. DR. SADIK TURAL : Atatürk Ansiklopedisi Hazırlıkları Üzerine
An Atatürk Encyclopedia in Progress 1

E.BÜYÜKELÇİ DR. BİLAL N. ŞİMŞİR : Şair Yahya Kemal Beyatlı'nın Elçiliği ve Büyükelçiliği
Well - known Turkish Poet Yahya Kemal Beyatlı's Extraodinary Envoy and Ambassador 11

PROF. DR. HİKMET ÖZDEMİR : Bir Granit Heykel: Celal BAYAR
Celâl Bayar: Like a Sculpture Which Has Been Made From Granide..... 89

DOÇ. DR. YUSUF SARINAY : İstanbul'da Ermeni Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler (1914 - 1918)
The Armenian Activities in İstanbul and Preventive Precautions 103

DOÇ. DR. MELEK ÇOLAK : Macar Gyula Germanus'un Çanakkale Savaşı ile İlgili Anıları
The Memories of Hungarian Gyula Germanus About Dardanelles War 133

DOÇ. DR. İHSAN ŞERİF KAYMAZ : Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm
Wilson Principles and Liberal Imperialism 145

YARD.DOÇ. DR. HAMİT PEHLİVANLI : Ankara Mebusu Ahmet İhsan (Pehlivanlı) Bey
Ahmet İhsan Pehlivanlı who has entered to the second Turkish Parliament 175

YARD. DOÇ. DR. ESRA SARIKOYUNCU DEĞERLİ : Bir İngiliz Diplomatın Gözüyle Mustafa Kemal Atatürk
Mustafa Kemal Atatürk From An English Diplomat's View 187

Levent Şahverdi Arşivi

YARD.DOÇ.DR. MUSTAFA ALBAYRAK : Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu Uygulamaları (1955 - 1960)
Application of The Law National Protection in Period of Democrat Party Government (1955 - 1960) 219

YARD.DOÇ.DR. AHMET VEHBİ ECER : Atatürkçü Düşüncedeki Lâiklikte Din Hizmetlerinin Yeri
The Concept of Religious Service in the Laicism of Atatürk 251

YARD. DOÇ. DR. MEMET YETİŞGİN : Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş
Marash in the Late Ottoman Period 263

DR. SEYFİ YILDIRIM : Türkiye Demiryollarında İstihdam Edilen Yabancı Uzmanlar (1925 - 1950)
Foreing Specialist in the Turkish Railways (1925 - 1950) 305

DR. ALİ DİKİCİ : Milli Mücadele Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polisi
Homeland Security of Turkey During the War of National Independence and Turkish Police 339

MEHMET ARİF DEMİRER : Atatürk ve Yabancı Sermaye
Atatürk and Foreign Capital 383

İHSAN BURAK BİRECİKLİ
FAHRİ MADEN : Yıldız Suikastı: Ermenilerin Abdülhamid'e Karşı Son Teşebbüsleri Bombalı Saldırı
Yıldız Assassination : The Organize of the Armenian Committees is the Bomb Attaet of Sultan Abdulhamid 399

Levent Şahverdi Arşivi

DEĞERLENDİRMELER

YARD. DOÇ. DR. SERAP TAŞDEMİR : "DOĞUMUNDAN ÖLÜMÜNE KADAR KAYNAKÇALI ATATÜRK GÜNLÜĞÜ" 425

SADETTİN KÖSELERLİ : "ERMENİ MESELESİNE DAİR" 429

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri 433
Journal of Atatürk Research Center Editorial Principles 440

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
DERGİSİ

CİLT: XXIII MART-TEMMUZ-KASIM 2007 SAYI: 67-68-69

"ATATÜRK ANSİKLOPEDİSİ" HAZIRLANIYOR

Prof. Dr. Sadık TURAL*

AN ATATURK ENCYCLOPEDIA IN PROGRESS

Against all the disinformation and pollution in the field of information in Turkiye, an Ataturk encyclopedia is being prepared with a completely scientific point of view.

Consisting of totally 777 items, the encyclopedia is being prepared by an exceptionally praiseworthy team led by Prof. Dr. Sadık TURAL. The Vice President is U. KOCATURK and the Secretary General is H.AĞCA while the other members of the Executive Committee consists of S.AKGUN, İ.GUNES, I. OZTOPRAK, H. SIVGIN, M.A. TURAL, N. YUCEER, E. ARSLAN and M.A. DEMIRER. The Executive Committee has already determined the titles of the main items and 150 specialist have been assigned to study on and prepare the concerned items.

Both the members of the Executive Committee and the specialists are very determined and cautious to produce a perfectly scientific work in the end.

Covering the 20 years from the Mondros Agreement to the death of Ataturk, the encyclopedia is categorized according to the people, events and the institutions pervading the period. The team works in a very high tempo to finalize the work until the 70th anniversary of Ataturk's death as an attribute to his precious memory.

Bir Kavram ve Geçmişi

***"ANSİKLOPEDİ** (Encyclopédie; Yun en= içinde kyklos=daire, paideia=öğenim; 1- Genel anlamıyla, ilim ve sanat kollarının bütünü veya biri hakkındaki bilgiyi, ya sistematik ve sentetik makaleler, yahut parçalanarak*

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı

Levent Şahverdi Arşivi

alfabe sırasına konmuş ayrı ayrı maddeler halinde özetleyen eser. Bunun birinci, yani her kol için, bir toplu görüş ayıran çeşidine sistematik veya metodik ansiklopedi, başvurulacak kitap olarak düzenlendiğinden dolayı daha yayılmış olan öbür çeşidine de alfabetik ansiklopedi denir. 'Larousse' gibi, dilin bütün kelime hazinesini içine almış olanına da ansiklopedik sözlük adı verilir.

Özgür bir Atinalının kültürlü sayılabilmesi için öğrenmesi gereken bilgi toplamı yerine kullanmışlardır. Aristo'nun külliyatı bu bilgi toplamı değerinde olduğu gibi, ilk ansiklopediler de bu ansiklik (encyclique) öğrenim için birer Summa (Lat.= Toplam) olarak meydana getirilmiştir. Zamanla ilim ve sanat ilerledikçe, ansiklopedilerdeki 'bilgi dairesi' de aynı ölçüde genişledi. Klasik ansiklopedinin en parlak örneği, F.Bacon'un ilimleri toplu olarak gözden geçiren ve bunları sınıflayan Novum Organum (1620) formel ve felsefî ansiklopedisi üzerine kavrayış ve metot bakımından kurulmuş olan ünlü Fransız Encyclopédie'sinde verilmiştir. Bundan sonra, XIX. Yüzyılın başlarında öyle bir zaman geldi ki, ilim ve sanat kollarının türlülüğü ve yüzyıllardan beri biriken bilginin genişliği ile beraber, uzmanlığın da derinleşmesi karşısında, ansiklopedinin artık âlimler için yazılmasından vazgeçildi."

(…)

"Özel anlamda Diderot ile d'Alembert'in idaresi altında Paris'te 1751-1772 yılları arasında yayımlanan 28 ciltlik (11 cildi levha; 5 ciltlik ilavesi Amsterdam'da 1776-1777; analitik fihristi Paris'te 2 cilt 1780) Encyclopédie ou Dictionnaire raissoné des sciences des arts et des métiers (Akılcı Bilimler, Sanatlar ve Meslekler Ansiklopedisi ya da Sözlüğü) adlı eser."[1]

Rousseau, Voltaire, Montesquie gibi zamanın önde gelen düşünürlerinin çeşitli maddelerini bir olgun makale hâlinde yazdığı özel üniversite nitelikli **'ortak akıl oluşturucu'** bu büyük eser olağanüstü bir ilgiyle karşılandı. Hazırlayıcılarına "Ansiklopedistler" unvanını kazandıran bu çalışma, Fransız Devrimi'nin fikir kaynaklarından biri sayıldı. Almanya'da Zedler'in *Universal Lexicon*'u 1751-1754; İngiltere'de ilk basımı üç cilt olarak yayımlanan *Encyclopedia Britannica* (1768-1771); yine Almanya'da *Der Grosse Brockhaus* (1796-1808) ve ABD'de 14 ciltlik *The Encyclopedia Americana* adıyla yayınlanan bu eserler (1839-1846) Ansiklopedistlerin etkisi ve ilhamının sonucudur.

[1] "Ansiklopedi" maddesi, **İnönü Ansiklopedisi**, C.III., Ankara, 1949, S.88-89

Levent Şahverdi Arşivi

Dünyanın en eski 'ansiklopedik sözlüğü' sayılan **Divan ü Lügat-it Türk (1069)** adlı eserin[2] sahibi Kaşgarlı Mahmud ile yine bir Türk olan Farabî'nin (10. yy) *İhsa ül-Ulûm* adlı, bilgi alanlarının sınıflandırılmasına ilişkin ansiklopedisi ile *Et-Talim-üs-Sâni* si; İbni Sina'nın (10.yy) bir Tıp ansiklopedisi olan *Şifa*'sı eski dünyanın en ciddi tıp ansiklopedisi sayılan ve batı dillerine de çevrilmiş olan *El Kanûn-u Fi't-tıb*[3] adlı Türk bilim hayatının bu türdeki Arapça eserleri işaret taşlarıdır.

Osmanlı sahasında Batılı anlamda ansiklopedilere rastlanmaz. Ama **Katip Çelebi**'nin **Keşfü-z Zünun**[4] adlı bibliyografik ve biyografik eseri ile **Taşköprülizâde**'nin çağındaki bilimleri sınıflandıran **Mevzuatü'l Ulûm**[5] gibi kitaplar ansiklopedik nitelik taşıyan çalışmalardır.

Kavramın her türlü anlamını karşılayan ilk ansiklopedi ise **Ali Suavi**'nin **Kamusü'l Ulûm**[6] **ve'l-Maarif** adıyla Paris'te çıkardığı ve **Ulûm** gazetesinin eki olarak (1870) sunduğu çalışmadır, bu çalışma, ancak beş forma yayımlayabilir ve **Atabek** maddesinde kalır. Bu eseri sırasıyla **Ahmet Rıfat'**ın **Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye**'si (1881), **Şemsettin Sami**'nin **Kamusü'l Alâm'**ı (1899) adlı eserler izler.

XX. yüzyılın içerisinde gerek Osmanlı yönetimi zamanında gerekse Cumhuriyetin 80 yıllık geçmişi içinde birçok ansiklopedi yayınlandı. Bunların listesini yapmak bile kolay değildir.

---

[2] Kaşgarlı Mahmud'un Abbasi sultanlarının -ki anaları Türk, ordu komutanları Türk idi; o komutanlardan birinin oğlu da Muhammed Farabi'dir- Türkçe'yi öğrenmeleri için yazdığı, madde başları Türkçe açıklamaları Arapça olan bu büyük ansiklopedik sözlük, 1069'da yazılmış (?) ve4 1070'de (?) Bağdat'ta Halife'ye sunulmuştur. Atatürk'ümüzün isteği üzerine Dil Kurumu üyesi ve Balıkesir Milletvekili Besim ATALAY bu eseri Türkçeye çevirdi ve ilk cildinin baskısı 1939, 2.cildi 1940, 3.cildi 1941, 4.cildi 1943 yılında yayınlandı. 1985,1992, 1998 ve 2006 yıllarında Türk Dil Kurumunca dört cildin tıpkı basımları yapıldı.

[3] İbn-i Sina'nın **El Kanun Fit Tıb** adlı eseri, 1878 tarihinde ağdalı bir Osmanlı Türkçesiyle yayınlanmıştır. Atatürk Kültür Merkezi Başkanı olduğumuz sırada eseri Prof. Dr. Esin Kahya'ya çevirtip ciltler halinde yayınlamaya başladık. İbn-i Sinâ **El-Kânûn fi't Tıbb C.I**, çev.: Esin Kâhya Ankara 2003.

Ayrıca bk. S.Tural, *"Bilime, Bilim Tarihine ve Bilim Dünyasında Türklerin Yerine Dair"*, **Bilgelerin Yolunda**, 4.bs., Yüce Erek yay.,Ankara 2006, s.181-198.

[4] Katip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve 'l-Fünûn* adlı eseri, diğer yazma, basma ve zeyillerle karşılaştırılarak Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rıfat Bilge tarafından eksikleri giderilipyeniden düzenlenerek Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1941 yılında iki cilt olarak basılıp yayınlanmıştır.

Ayrıca bk. Orhan Şaik Gökyay, *"Katip Çelebi, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri"*, **Katip Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, T.T.K Basımevi Ankara 1991; Orhan Şaik Gökyay, **Katip Çelebi'den Seçmeler**, M.E.B. İstanbul 1997, 3 cilt.

[5] Taşköprülüzâde Ahmet Efendi, **Mevzâ'atu'l-'Ulûm**, Çeviren: Kemaleddin Mehmet Efendi, İstanbul 1313, 2 cilt.

[6] Alemlerin (Ansiklopedik) sözlüğü anlamına gelen bu çalışma dönemi için bir büyük başarıdır.Şemseddin Sâmî, **Kâmusu'l-Â'lâm**, Tıpkıbasım Ankara 1999, 6 cilt.

Levent Şahverdi Arşivi

18. yüzyılın sonlarından başlayıp 1873 yılında Oryantalizm adıyla kendine özgü meraklar, araştırmalar ve cevaplar dizisine dönüşen Doğu Araştırmaları Bilimi/Doğu Bilimi Araştırmaları çalışmalarının ellinci yılında ulaştıklarını özel bir yayına dönüştürdü: İslam Ansiklopedisi… 1920'li yıllardan itibaren Hollandalı, Alman, Fransız, İtalyan ve Rus bilginleri başta olmak üzere, Batılı oryantalistlerce İslâm dünyasının, hem zengin ve güçlü yanlarını, hem de en yoksul ve güçsüz yönlerini Müslüman olmayan bir dünya adına bilgiye dönüştürmek için, **Encyclopedie De'l İslâm** adıyla daha sonra İngilizceye de Almancaya da çevrilen bir eser meydana getirildi (Aynı ansiklopedinin 1960 yılında yeniden gözden geçirilmiş **Nouvelle Edıtıon** nitelikli yeni nüshası hazırlanıp, yine Hollanda'da 1960 yılında itibaren basıma girdi).[7]

T.C. Millî Eğitim Bakanlığının sorumluluğunda **İslâm Ansiklopedisi** adıyla, eksik maddelerin eklenmesine, çeviride görülen yanlışlıkların düzeltilmesine ve eksikliklerin giderilmesine dayalı bir çalışma yapıldı (İlk fasikülün/I.cildin başında yer alan Mukaddime gerçekten dikkat çekici bir değerlendirme olup bugünkü İlahiyat Fakültelerimizde ve Tarih ve Sanat Tarihi bölümlerinde okuyan öğrencilere de okutulması gereken bir metindir. Ne yazık ki, **İslâm Ansiklopedisi** de, **Türk Ansiklopedisi** de, 1980'li yılların ortalarında ancak tamamlanabildi. Bitirildiğinde ilk ciltlerdeki bilgiler ile son ciltlerdeki bilgiler arasında 40 yıldan daha fazla bir zaman farkı bulunan bir ansiklopedinin 'güvenilirliği'nin ve 'başvuru eseri' niteliğinin tartışmalı olacağı açıktır.

Millî Eğitim Bakanlığınca çıkarılan **Türk Ansiklopedisi**'nde1968 yılı başlarından itibaren iki seneyi aşkın bir süre çalışmıştım. Bu tecrübenin bende bıraktığı derin izler, 'ansiklopedi' kavramını da, bu kavrama bağlı yayınlarla yapılabilecek muhtemel tuzakları da bir dikkat alanı saymama sebep olmuştur. İlk konulan adı '**İnönü**' olan ve 1950'den sonra değişen şekliyle **Türk Ansiklopedisi**'nin birçok maddesinde, bu türden bilgi kirletmelerine rastladığımı belirtmeyi gerekli sayıyorum (Türkiye'de bazı gazetelerin kupon biriktirenlere armağan gibi verdikleri Ansiklopedilere bu dikkatle bakanlar açık örnekler görebilirler).

---

[7] Oryantalistler 1973 yılında Paris'te yaptıkları toplantıda adlarını Doğu Bilim Araştırmacıları olarak değiştirdiler. Her üç yılda bir yapılan dünya doğu bilimciler konferansının 38. sini 2007 yılında1500'ü aşkın kişinin katılımı ile Ankara'da Atatürk Yüksek Kurumu yaptı. Oryantalizm ve Doğu Bilimcilerinin bugün geldiği nokta ve diğer bilgilerle ilgili olarak www.icanas38.org.tr sayfasında geniş açıklamalar bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

1950 yılından sonra Türkiye'de, birçok 'adı' veya 'niyeti' ansiklopedi olan bir kısmı doğrudan çeviri, bir kısmı telif yayınlar yapıldı.

Hatırlayalım

Cihandaki maddî oluş, kılış ve oluşumlar da, tabii hadiseler de, bir yanıyla ihtiyaç, diğer yanıyla etki-tepki düzeninin sonucudur. İnsanlığın yürüyüşünde hadiselerin mi toplumları ve liderleri biçimlendirdiği; liderlerin mi hadiseleri ve toplumları şekillendirdiğini bir siyaset bilimi problematiği yahut sosyoloji sorusu ve yahut felsefî problem yumağı olarak algılamak istediğimizde, şu hükme varmak çok zor olmasa gerektir:

İnsanlık büyük bir aile gibi görünmesine rağmen, bu sanal benzerliğin arkasında her milletin tarih, coğrafya, tercihler ve soya ait beklentiler gibi, belirleyicilerin hazırladığı kendine özgü bir yapılanma gösterdiği açıktır. Böyle bir yapılanmada herkes kendine özgü bir biçim ve yöntemle kahramanlar yaratıyor, bilginler yetiştiriyorlar.

Bir toplumun yapılanması, çağın bilgi birikimi ve o birikimden toplumun alabildiği pay; o toplumun tarih, vatan, devlet, şeref kavramlarına yüklediği kişi ve toplum ölçeğindeki anlamların göstergesi olan kanaatler; bir şekil olmayı aşan alelade bir benzeşmeyle yetinmeyen, kalbi yıkayıp akla parlaklık veren bir iman ve din anlayışı, her toplumun kendine özgü yürüyüşünü de yapılanmasını da kurum, kuruluş, önder kişi ve kahraman ölçeğindeki göstergelerini de ayrışmışlık seviyesine taşıyor. Bilimin kanaati ve dini dışlayan bir değer; kanaati, bilimi ve dini dikkate almayan bir işlev; dini, bilimin, kanaatin reddedilmesine imkân veren bir değer ve işlev anlayışıyla benimseyenler yanılırlar.

Din olgusunu yemek yemek, su içmek cinsinden sıradan bir alışkanlık, bilinçsiz bir kendiliğindenlik veya adam öldürmeyi bile hak sayan ideolojik öfkeye dönüştüren kafa, doğru düşünmeyen ve düşünemeyen insan tipine aittir. Hüseyin Ağca Hocamızın söyleyişiyle *'Kutsalını ferdî ve toplumsal ahlak ve huzur adına, bilinç seviyesine taşımış, kutsalıyla bütünleşmeyi, çıkara dönüştürme hırsı olarak yaşamayan'* gerçek ve samimi dindarların, aşırılıklarla ilgisi olmaz, olamaz. [8]

[8] Bu konuda Mehmet Akif Tural'ın **Hilâfet Sevdası Karşısında Millî Hâkimiyet Mücadelesi** , Reşat Genç'in **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar** adlı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı yayını olan kitaplara bakmak, birçok insanın yanlışını düzeltmesini sağlayabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

İslam'ı kabul eden Gaznelilerin, Samanoğullarının; bugünkü Çin'den İran'a kadar geniş bir coğrafyaya, dinî heyecanları da destek yaparak, yeni bir kahraman tipi, yeni bir devlet anlayışı getiren Selçukluların, hem yapılanma modeli, hem de Türkçesi Başbuğ olan lider yetiştirme işlemleri birbirinden farklı idi. Büyük Selçuklunun kendi iç dinamiklerini yeterince belirginleştirip yaygınlaştıramamışlığı özellikle Anadolu'ya geldikten sonra İran, Arap, Bizans ve Ermeni kültürleri ve etkileri, hatta kirlenmeler karşısında ihtiyaçlara bağlı yeniden yapılandırmaların yapılamayışı, Devlet'in parçalanmasını hazırladı. O parçacıklardan birinin diğerlerine egemen olmasıyla ortaya çıkan Osmanlı Devleti, Selçukluya nispetle kolonizatörlük bakımından daha sağlam bir tecrübenin ve uygulamanın örneklerini verdi. Balkanlardaki yerleşim için, yeteri kadar nüfus yetiştiremediğimizden, kolonizatör Türk dervişlerinin attığı tohumlar; bir süre sonra kültür ve nüfus çınarlarına dönüşemeden, başta kilisenin ve giderek millî değer ve tarihleri üzerinde yeniden yapılanan halkların saldırısına ve yok etmesine maruz kaldı. Osmanoğullarının zaman zaman başarıyla uyguladığı Yeniçerilik sistemi de, kendine özgü bir yapı kazandırdığı vakıf sistemi de, Selçuklu'dan aldıkları medrese sistemi de bilgi, kanaat ve iman kavramlarına bağlı değer, davranış ve kurumlaştırmaları, çağın ihtiyaçları yönünde yeniden yapılandırılamadığı/oluşturulamadığı için, XIX. yüzyılın ikinci yarısı yenilgiler ve toprak kayıplarıyla kapandı.

Emperyalizmin bütün güçleriyle saldırıp ülkemizi işgal ettiği Mondros Mütarekesi ile başlayıp Sevr ile tamamlanan olaylar zincirini parçalayan, çileli ve kanlı mücadelelerle taçlanmış zafer ne yazık ki, unutuldu. 'Unutuldu kelimesi doğru değil' diyenler çıkabilir. O zaman cevabımız 1918-1938 dönemindeki çileler, başarılar, zaferler benimsetilip unutulmaktan kurtarılarak bilince taşınamadı.

Emperyalist devletler; Gazi Paşa'ya olan sınırsız örtülü (bazen de açık) kinlerini iç isyanlar çıkarmaya, ona suikast düzenleme ve o muhteşem zaferin değerini inkâr etme yönünde kirli bilgi yaymaya başladığında, Gazi Paşa ne yaptı? Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Gazi Paşa'sının ilk Cumhurbaşkanının tarihe emanet ettiği adeta bir tarih hükmü yahut mahkeme kararı veyahut Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti temelleri bilgisinin tarihi olma niteliğini taşıyan **Büyük Nutku**nu okudu (1927).[9]

[9] Bu konuda Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) Başkanlığınca yayınlanan **"Yetmiş Beşinci Yılında Büyük Nutku Anlayarak Okumak"** ve **"10 Kasım 2007 Atatürk'ü Anma Töreni Konuşmaları"** adlı kitapları okumak yeterlidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk'ün, Türklüğün, Cumhuriyetin, Türkiye Cumhuriyetinin, Türkiye Cumhuriyetinin niteleyici unsurları olan bağımsızlık, laiklik ve sosyal hukuk devleti kavramlarının örtülü ve açık düşmanları; fitne üretmeyi, nifak yaymayı, bozgunculuk ve bölücülük etmeyi bırakmadılar. Bırakma niyeti taşımadıklarını her fırsatta tekrarladılar.

İftira etmekten de, gerçek dışı ifadelerle, şehitlere ve gazilere karşı saygısızlık etmekten de geri durmayanlar kime hizmet ediyor? Bu türden insanlar için, biz Atatürk gerçeğini ısrarla ve tekrarla ortaya koymalıyız. Hatırlayalım ve hatırlatalım ki, bu **ülke** ve bu **devlet** emperyalizmin hain pençesinden kan dökerek alınmıştır. Millî Mücadeleye katılmamış veya karşı çıkmışların veyahut işgalcilerle işbirliği yapanların torunları neler düşünüyor?

İnsanların kendilerinin yapmadığı bir işten veya suçtan sorumlu tutulmaları, hukukî de, ahlâki de değildir. Biz, dedeleri Millî Mücadele karşıtı olan torunların biz, Atatürk düşmanı dedelerin 3. ve 4. neslinin üç grup olduğunu düşünüyoruz:

1- Dedelerinin yanlışını kabullenmeyip doğruyu bulmuş ve doğruyu savunmakta ve Atatürk'ün çizgisinde olmakta ısrar edenler,

2- Dedelerinin günahını, ayıbını, yanlışını benimseyip savunmaya kalkanlar,

3- Dedelerinin yanlışının bir kısmını kabullenip o konuyu açmaksızın ve açılmasından hoşlanmaksızın sözüm ona araştırmacı tutumuyla 1918-1938 döneminin esaretten, zilletten kurtuluş, zaferi ve bağımsızlığı kazanış, öz benliği ve öz değerlerine sahip çıkarak milletleşme sürecini başlatış, bir çağdaşlaşma modeli oluşturuş türünden büyük değişim ve dönüşümleri karalamaya, aşağılamaya yeltenenler.

Biz, geçmişle ilişkisi ve düşüncesi veya niyeti ne olursa olsun, doğruya aklı ve kalbi açık olanlara, doğru bilgi, kirletilmemiş bilgi arayanlara eksiği bulunan fakat yanlışı olmayan bilgi sunmaya çalışıyoruz.

Milletine; şerefli bir bağımsızlık, haysiyetli bir devlet, refahını yükseltmeye yönlendirilmiş bir toplum, cemaatlerden ve cemaatleşmelerden kurtarılarak kalkınan bir millî cemiyet olmanın temellerini atan askerlik dehası, siyaset dehası bir öndere karşı, ölümünden hemen sonra başlayıp günümüze kadar gelen yıpratma, karalama çalışmalarına maruz kalmış bir başka lider biliyor musunuz? Yerli işbirlikçileri kullanan emperyalist devletlerin, tam 85 yıldır ona nasıl bir kin ve öfke duyduğunu öğrenmek istiyor-

Levent Şahverdi Arşivi

sanız, Salahi Sonyel'in İngiliz gizli belgelerinin değerlendirmesini yapan Atatürk'le ilgili kitaplarını okuyunuz. 2010'dan itibaren açılacak Fransız, Alman ve Rus arşivlerinde ise, 1950'den önce Türkiye'nin dirliğini, düzenliğini ve birliğini bozmak için, kimleri, nasıl kullandıklarını gösteren belgeler ortaya çıkacaktır.

Atatürk Ansiklopedisi Hazırlık Çalışmaları

Atatürk Yüksek Kurumu ile bağlı kuruluşları tarafından adını aldıkları, mirasından (Dil ve Tarih Kurumları) yararlandıkları Yüce Önder'in adını taşıyan bir ansiklopedi çıkarılması gerektiğine inananlardan idim, bugün de böyle düşünenlerdenim. Kaldı ki, bu O'nun kurduğu hür ve bağımsız bir devletin vatandaşı kimliğimizle hepimizin bir vefa borcu bir hizmet sorumluluğu ve yeni nesiller içinde bir ihtiyaç idi.

Bu konudaki sorumluluğumuzdan yola çıkarak 04.10.2002 tarihli Yönetim Kurulunda yaptığım **Atatürk Ansiklopedisi** hazırlanması yönündeki teklifim, oybirliğiyle benimsenerek karara bağlandı. Ne yazık ki, üç yılı aşkın bir zaman kaybedildi, kararların gereği yapılmamış oldu. Bu arada **Azerbaycan Atatürk Merkezi**'nin değerli başkanı Prof. Dr. Nizami Caferov'un da aynı yönde bir çalışma düşündükleri ve bizim **Atatürk Ansiklopedisi** hazırlık çalışmalarımıza katılmak istediklerine dair ısrarlı teklifleri üzerine, 15.02.2007 tarihli 537 sayılı Yönetim Kurulu toplantısında Büyük Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ebediyete intikalinin 70. yılı münasebetiyle Atatürk Araştırma Merkezince yapılacak faaliyetleri tespit etmek ve bunları gerçekleştirmek amacıyla Atatürk Araştırma Merkezi Başkanının başkanlığında, Prof. Dr. Utkan Kocatürk, Prof. Dr. İhsan Güneş, Prof. Dr. M.Akif Tural ve Prof. Dr. Hale Şıvgın'dan oluşan bir hazırlık grubu oluşturulmasına oybirliği ile karar verildi.

07.06.2007 tarih ve 545 numaralı Yönetim Kurulu kararı ise, aynen şöyledir: "Atatürk Araştırma Merkezi ve Azerbaycan Atatürk Merkezi işbirliği ile gerçekleştirilmesi düşünülen ve yazı ekinde yer alan **Atatürk Ansiklopedisi** projesinin, Büyük Önder Atatürk'ün ebediyete intikalinin 70. yıldönümü olan 2008 yılına yetiştirilmek üzere Prof. Dr. Sadık Tural'ın başkanlığında ve Prof. Dr. Utkan Kocatürk ile Prof. Dr. Nizami Caferov'un eşbaşkanlıklarında, Prof. Dr. Osman Horata (vekalet ettiği Atatürk Araştırma Merkezine başkan atanması halinde görevini bırakmak kaydıyla), Prof. Dr.Seçil Karal-Akgün, Prof. Dr.İzzet Öztoprak, Prof. Dr. İhsan Güneş, Prof. Dr. M.Akif Tural, Prof. Dr. Hale Şıvgın, Yard. Doç.Dr. İsmet Görgü-

Levent Şahverdi Arşivi

lü'den oluşmasına, Genel Sekreterliğini Dr. Hüseyin Ağca'nın yürütmesine ilişkin Atatürk Araştırma Merkezinin 07.06.2007 tarih ve B.02.1.KDT.5.01.70.03.190 sayılı yazıları görüşüldü. Görüşmeler sonucunda, Yard. Doç.Dr. Gülseren Akalın ile H.Ağca'nın da dahil edilmesi ile Prof. Dr. Sadık Tural başkanlığında anılan kişilerden oluşan bir Atatürk Ansiklopedisi Çalışma Grubu oluşturulması, bu grupça madde yazılması, ısmarlanması redaksiyon yapılması görevlerinin üstlenilmesi, yaklaşık 5.000 sayfalık bir Atatürk Ansiklopedisinin 18 aylık bir sürede tamamlanmasının uygun olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir."

1918 yılında imzalanan ve Devlet'in bağımsızlığının reddedildiği, Milletin onurunun hiçe sayıldığı, emperyalizmin zafer çığlıklarının apaçık belgesi olan Mondros Mütarekesi (Silah Bırakışma, daha doğrusu Silah Bıraktırma, Teslim Alma) anlaşmasından 1 Ocak 1939'a kadar geçen zaman aralığı içerisinde;

a. Askerî olaylar ve yapılanma

b. İşgal hareketleri

c. Millî Mücadelenin başlaması

d. TBMM'nin açılması ve çalışmaları

e. Savaş ve cepheler

f. Zaferin kazanılması

g. Cumhuriyetin ilanı

h. Siyasî sosyal, kültürel alanlardaki;

1- Kurumlar ve kurumlaştırmalar

2- Yasalar ve yasalaştırmalar

3- Oluşturulan fikirlerin örgün ve yaygın eğitim aracılığıyla yaygınlaştırılması

4- Millî Mücadelenin başından itibaren her türlü bağımsızlaşma ve millî değerlerle yeniden yapılanmaya karşı çıkan bozgunculuk, nankörlük, inkâr ve isyancılık hareketleri

i. 1918-1938 döneminin yerli millî şahsiyetleri ile yabancı olumlu ve olumsuz tavır gösteren isimlerin bu ansiklopedi de yer alması düşünülmektedir.

Ansiklopedi boyutu da denilen 27,5 X 18,5 cm. ölçüler içinde çift sütun her biri 2200 sayfalık 2 ciltten oluşan bir kaynak eser oluşturmak. Bu

Levent Şahverdi Arşivi

eserin gerek kurumlar, gerek olaylar, gerekse kişilerle ilgili olarak en büyüğü 16 X 10 cm., en küçüğü 3,5 X 3,5 cm. olmak üzere ulaşılabilen fotoğrafların resimler ile desteklenmesi de benimsenmiştir.

Maddeler Aralık-Şubat ayları içinde ilgili kişilere 'özgün'lük ve 'ilk defa ansiklopedide yer almış olacak biçimde düzenlenmişlik' şartlarını taşıyacak biçimde yazılması kaydıyla telif ödemelerine ilişkin bilgiler ve bir sözleşme ile birlikte yaklaşık 250 kişiye gönderildi; onlardan 25'e yakını hiç cevap vermedi, 15'i aşkın bir kısım araştırıcı ise, işlerinin yoğunluğu sebebiyle yazamayacaklarını bildirdiler.

Bugün 777 madde başı hâlinde planlanmış ve 150'yi aşkın yazarın kaleme aldığı metinlerin Haziran sonu itibariyle 600 kadarı yazarlardan alınmıştır. Bunlardan 400'e yakını akademik redaksiyon ile dil ve yazım incelemesinden geçirilmiştir. Bu işlemleri tamamlanmış olan maddeler ansiklopedi sayfası düzeninde değişik tekniklerle kayıt altına alınmıştır. Bu vesileyle Prof.Dr. Utkan Kocatürk, Prof. Dr. Seçil Karal Akgün, Prof. Dr. İzzet Öztoprak, Prof. Dr. M.Âkif Tural, Prof. Dr. Hale Şıvgın, Prof. Dr. İhsan Güneş, Prof. Dr. Esat Arslan, Yard.Doç.Dr. İsmet Görgülü, Mehmet Arif Demirer, Dr. Nasır Yüceer ile çok büyük kıskançlıklara, hasetlere maruz kalarak geçirdiği 75 yıllık hayatını çalışarak sürdüren Dr. Hüseyin Ağca'ya saygı ve iyi dileklerimi arz etmeyi görev bilirim.[10]

Amacımızı ve iyi niyetimizi anlayıp destek ve yardımlarını esirgemeyen bilgin ve araştırıcılarımıza Atatürk Yüksek Kurumu ve Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlıkları adına teşekkürler ediyorum.

[10] Bu kişilerden Sayın Yard.Doç.Dr. Gülseren Akalın'ın ayrılması üzerine Yüksek Kurum Yönetim Kurulu kararı ile Prof. Dr. Esat Arslan ile Dr. Nasır Yüceer Çalışma Grubu Üyeliğine getirildiler. Atatürk Araştırma Merkezi bünyesinde bir küçük oda içinde Ağca Hoca'nın hiçbir ek ücret talep etmeksizin ve beklemeksizin sınırsız mesai yaparak çalışmalarıyla hazırlıkların hızla yürümesine maddî ve manevî imkân hazırladığını, Sayın Mehmet Arif Demirer'in ise ilk günden itibaren Çalışma Grubu toplantısına katıldığını, ancak grubun fahrî üyesi olarak çalıştığını şükranla belirtmeliyim.

Levent Şahverdi Arşivi

ŞAİR YAHYA KEMAL BEYATLI'NIN ELÇİLİĞİ VE BÜYÜKELÇİLİĞİ

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR*

ÖZET

Bu makalede ünlü Türk şairi Yahya Kemal Beyatlı'nın (1884-1958) diplomatik hayatı ve hizmetleri ele alınmaktadır. Beyatlı'nın edebiyatçı kimliği ve şairliği üzerine birçok yayın bulunduğu halde onun diplomatlığı yeterince incelenmemiştir. Bir diplomat-tarihçi gözüyle kaleme alınan makalede bu boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır.

Yahya Kemal Beyatlı 1922-1923'te Lozan'da toplanan ve modern Türk tarihinde önemli bir yer tutan Lozan Barış Konferansına katılan Türk delegasyonu içinde yer almıştır. Konferans sonunda, 1923 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilmiştir. Bu görevde iken 1926 yılında Türkiye Varşova'ya Elçi olarak atanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin İspanya'ya gönderdiği ilk elçi olmuştur. Beyatlı, Elçi olarak 1926-1929 yıllarında Varşova'da görev yaptıktan sonra 1929 yılında Madrid Elçiliğine nakledilmiş ve 1932 yılına kadar burada görev yapmıştır. Madrid'de iken Lizbon'a da ekradite edilmiş ve 1931-1932 yıllarında Portekiz'de Türkiye'yi temsil etmiştir.

1932 yılında Türkiye'ye dönen ve daha sonra yeniden parlamentoya seçilen ve uzunca bir süre milletvekili olarak görev yaptıktan sonra, 1948 yılında Pakistan'a Büyükelçi olarak atanmıştır. Buradan emekli ollmuş ve 1958 yılında İstanbul'da ölmüştür.

Beyatlı, diplomatik mesleğinin ilk yıllarında Türkiye'nin başarılı bir temsilcisi olmuşsa daha sonraki yıllarda yetrerince etkili olamamış görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Diplomat, Elçi, Büyükelçi, Meclis, Varşova, Madrid, Pakistan

WELL-KNOWN TURKISH POET YAHYA KEMAL BEYATLI'S EXTRAORDİNARY ENVOY AND AMBASSADOR

ABSTRACT

This article presents the diplomatic services of the well-known Turkish poet Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958). Although there are numerous pub-

* Emekli Büyükelçi, Tarihçi-Yazar

Levent Şahverdi Arşivi

lications on his poetical and literary activities, his diplomatic services have not been studied yet in detail. This article by a professional diplomat-historian aims to contribute to this subject by analysing his services as an envoy and ambassador.

Beyatlı was a member of the Turkish delegation at the Lausanne Peace Conference of 1922-1923, which holds an important place in modern Turkish history. At the end of this conference he was elected to the Turkish Grand National Assembly in 1923. When he was a member of parliament he was appointed to Warsaw in 1926 as an Extraordinary Envoy and Minister Plenipotentiary. in 1929 he was transferred from Warsaw to Madrid with the same titles. During his mission there he was accredited to Lizbon and represented Turkey in Portugal from 1931 to 1932.

Beyatlı returned to Turkey in 1932 and a few years later he was elected again to the Turkish Parliament. in 1948 he was appointed to Pakistan as the fırst Turkish Ambassador. This was his last diplomatic post. Retired as an ambassador, Yahya Kemal Beyatlı passed away in 1958 in İstanbul.

Beyatlı was a successful Turkish representative during the fırst years of his diplomatic career; but later on it seems that he was not as efficient.

Key Words: Diplomat, Envoy, Ambassador, Parliament, Warsaw, Madrid, Pakistan

Kısa Özgeçmişi

Yahya Kemal Beyatlı, 2 Aralık 1884 tarihinde, bugün Makedonya Cumhuriyeti'nin başkenti olan Üsküp'te (Skopje'de) doğdu. Asıl adı *Mehmet Agâh* 'tır. Rumeli fatihlerinden olan köklü bir aileden gelir. Üsküp Belediye Reisi **İbrahim Naci** Bey'le şair Leskofçalı Galip'in yeğeni **Nakiye Hanım'ın** oğludur. Baba ve ana tarafından atası, III Mustafa devri sancak beylerinden Şehsuvar Paşa'dır. Şairin soyadı olarak aldığı *Beyatlı* kelimesi, *Şehsuvar* kelimesinin Türkçeleştirilmiş şeklidir. Beyatlı, ilk öğrenimini Üsküp'te, orta öğrenimini Üsküp İdadisi, Selanik İdadisi ve 1902 yılında geldiği İstanbul'da Vefa İdadisinde yaptı. *Musavver Malumat, Irtika* gibi bazı gazetelerde asıl adıyla eski tarzda bazı şiirler yayımladı. II Abdülhamid zamanına rastlayan bu yıllarda "Jeune Turc" (Jön Türk=Genç Türk) lük akımına kapılarak Paris'e kaçtı (1903). Fransızca öğrenmek için, Marne

Levent Şahverdi Arşivi

nehri üzerindeki Meaux kolejinde bir yıl kadar yatılı öğrenci olarak kaldı. (1903-1904), sonra Ecole Libres des Sciences Politiques'de (Siyasal Bilgiler Okulu) okudu. **Jean Moreas** gibi şairlerin, **Albert Sorel** gibi tarihçilerin çevresinde dokuz yıl kadar bulunduktan sonra İstanbul'a döndü(1912).

Bundan sonra Darüşşafaka'da tarih ve edebiyat, Medresettülvâizin'de medeniyet tarihi akuttu. *Süleyman Sadi* takma adıyla gazetelere yazılar yazdı. Divan edebiyatı tarzında fakat sade bir Türkçeyle yazılan şiirlerini ilk defa Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sıralarında **Ziya Gökalp'in** çıkardığı *Yeni Mecmua'da* yayımlamağa başladı. Birkaç şiiriyle çok geniş bir şöhret kazanan şair İstanbul Darülfünununda medeniyet tarihi, Batı edebiyatı tarihi, Türk edebiyatı dersleri verdi. Mütareke yıllarında bazı gençlerle birlikte çıkardığı *Dergâh* (1921-23,) dergisinde şiir ve makaleler yayımladı; İstiklâl Harbi'ni destekledi. Barış antlaşması için Lozan'a giden Türk Heyeti'nde görev aldı. Urfa milletvekili oldu (1923), Suriye Tashihi Hudud komisyonu delegesi olarak çalıştı (1925). Varşova (1926), Madrid (1929) ortaelçiliklerine atandı. Madrid'teki görevine ek olarak Lizbon elçiliği işlerini de yönetti (1931). Tekirdağ (1935-1942) ve İstanbul (1943-1946) milletvekilliğinde, Halkevleri sanat müşavirliğinde bulundu. Pakistan Büyükelçiliğinden (1947-1948) sonra 1949'da emekliye ayrıldı. 1 Kasım 1958 Cumartesi günü İstanbul Cerrahpaşa hastanesinde öldü, ertesi gün Rumelihisarı mezarlığına gömüldü.

Hiç evlenmemiş olan **Yahya Kemal** son yıllarını İstanbul'da Park Otelde yalnız başına geçirdi. Bu otelde yaşadığını anan bir plakı, Yahya Kemal Müzesinde bir büstü, Maçka'da da bir heykeli vardır.[1]

Yahya Kemal Beyatlı, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi'*nde şöyle tanıtılıyor:[2]

"Üstat şairlerimizdendir. Nişli Yunusbeyzade İbrahim Naci Bey'in oğludur. Üsküp'te doğdu. İlk ve Orta tahsilini doğduğu memlekette gördükten sonra İstanbul'a gelmiş ve 1903'de Paris'e giderek Siyasi İlimler Mektebinde okumuş ve Sorbonne'da tarih derslerini takip etmiştir. Tahsilden sonra da 1912'ye kadar Paris'te kaldı ve edebiyat ile meşgul oldu. O tarihte İstanbul'a dönerek edebi zevkile, bilgisile, bilhassa özlü ve işlenmiş

[1] "Beyatlı" maddesi, **Türk Ansiklopedisi,** cilt 6, s. 270-271; **Meydan Larousse,** Cilt 2, s. 335-336

[2] İbrahim Alaattin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi,** s. 72

Levent Şahverdi Arşivi

mısralarile az zamanda tanındı. Önce Darüşşafaka'da muallimlik etmiş, gazete ve mecmualarda makaleler yazmış, sonra Darülfünun Müderrisliğine seçilerek 1915'den 1923'e kadar medeniyet tarihi, Garp edebiyatı tarihi ve Türk edebiyatı tarihi derslerini okutmuştur.

1922'de Lozan Sulh Heyetinde Müşavir sıfatile bulundu. 1923'de İkinci Büyük Millet Meclisinde Urfa Mebusu oldu. 1926'da Varşova, 1929'da Madrid Elçiliklerine tayin edildi. Sonra tekrar milletvekilliğine dönerek Tekirdağ Mebusluğuna seçilmiş, yedinci seçim devresine kadar bu mebuslukta bulunmuştur.

Gençliğinin büyük bir kısmını Paris'te geçiren şair,Fransız Edebiyatile pek iyi ülfet etmiş, Parnassien şairlerin ve bizim Divan üstatlarının her satırı işlemek hususundaki hünerlerini kavramıştır. Kırk yılı geçen edebi hayatının mahsulü belki küçüklü büyüklü kırk parçayı aşmaz. Fakat bu eserlerin hemen hepsi de özlü ve seçkindirler ve güzel sanatın titizliğe ne kadar muhtaç olduğuna birer örnektirler."

Yahya Kemal'in Yayınlanmış Kitapları

Yahya Kemal'in yazdıkları onun sağlığında kitap olarak yayımlanmamıştı. Anlaşılan kendisi de şiirlerini kitaplaştırmak için ciddi bir çaba harcamamıştı. Onun Türk edebiyatına kazandırdığı unutulmaz şiirlerinden bir çoğu elden ele dolaşmış, kopya edilmiş ve ezberlenmişti. Düz yazıları ise dağınık kaldığı, derlenip yayımlanmadığı ve şiirleri gibi elden ele de dolaşmadığı için büyük şairin İstiklâl Harbi konusunda pek bir şey yazmadığı sanılmıştı. Onun yazdıkları ölümünden sonra derlenip yayınlanınca görülmüştür ki, Yahya Kemal, pek çok makaleyle Millî Mücadeleyi hararetle desteklemişti.

Ölümünden sonra şairin bir düzineden fazla kitabı yayımlanmıştır.

Şiir Kitapları:

1 - *Kendi Gök Kubbemiz* (1961)

2- Eski Şiirin Rüzgâriyle (1962)

3- Rubailer ve Hayyam Rubailerine Türkçe Söyleyiş (1963)

4- Bitmemiş Şiirler (1976)

Düzyazı Kitapları

1- Aziz İstanbul (1964)

2- Eğil Dağlar (1966)

Levent Şahverdi Arşivi

3- Siyasî ve Edebi Portreler (1968)

4- Siyasî Hikâyeler (1968)

5- Edebiyata Dair (1971)

6- Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım (1972)

7- Tarih Musahabeleri (1975)

8- Mektuplar, Makaleler (1977)

9- Pek Sevgili Beybabacığım (1998)

Üçte biri nazım, üçte ikisi nesir olan bu kitaplar, şairin ölümünden sonra, İstanbul'da kurulmuş olan **Yahya Kemal** Enstitüsü tarafından derlenip yayınlanmıştır. Şairin ayrıca dağınık biçimde, çeşitli dergi ve kitaplarda çıkmış pek çok nükte ve fıkraları vardır. Bu ünlü şair üzerinde de çok yayın yapılmış, onun şairliği, sanatı, kişiliği, fikirleri, görüşleri enine boyuna incelenmiştir.

Evet, "Türk şiirinin köşe taşlarından biridir **Yahya Kemal** elbette. Seven sevmeyen hiç kimsenin gözardı edemeyeceği, yok sayamadığı bir köşe taşı."[3]

Biz burada onun daha çok siyasi görüşlerini ve diplomatlığını öne çıkarmaya çalışacağız.

"Millî Acılar Devresi" (1912-1918)

Yahya Kemal, 1912 yılında Paris'ten İstanbul'a dönünce, edebiyat zevki, bilgisi, özellikle de işlenmiş ve özlü şiirleri ile az zamanda tanındı ve üne kavuştu. Politikaya karışmadı, İttihat ve Terakki iktidarına mesafeli durdu. Devletin çöküşünü çabuklaştıran acı gelişmeleri uzaktan hüzünle ve kahrolarak seyretti. Kendisi, "Milli Acılar Devresi" dediği 1912-1918 dönemi hakkında şunları yazıyor:

"Bu altı sene (1912-1918) içinde ben hâdiselerin ne başında, ne ilk safında bulundum. Hükümetle zerre kadar alâkam bile olmadı. Hattâ gözlerimin önünden geçen faciaları sevk edenlerin harîmine bir dost gibi bile girmiş değildim...Altı sene içinde üç harbe girmiştik, Osmanlı saltanatının bize miras bıraktığı toprakları kaybetmiştik. Bu üç harbin sonunda, 1918 baharında, ne vatan, ne devlet, hatta ne de millet kalmıştı. Bu âna kadar

[3] Haluk Oral, **Bir İmzanın Peşinden,** Dünya Kitapları, İstanbul: 2003, s. 129

Levent Şahverdi Arşivi

mukadderatımızı idare etmiş olan devlet adamları, bir sabah, Boğaziçi'nden Karadeniz'e açılan bir Alman torpidosuyla sırroldular, bir müddet sonra da Berlin'de, Moskova'da, Kabil'de, şurada, (orada) göründüler. Başımızdan geçmiş olan macerayı anlatmak sadedinde bu ricalin söylediklerine ve yazdıklarına dikkat ettim ve hayrette kaldım. **Talât** Paşa Berlin'de kendisini görenlere aynen bu sözleri söylemişti: *"Ne yapalım, kader böyle imiş. Biz iyi yapmak istedik, fena oldu. Tâliimiz bu imiş. Harbi kazansaydık İstanbul'da heykelimizi dikerlerdi, lâkin kaybettik diye sövüyorlar. Biz hüsn-i niyetle hareket etmiştik. "* **Enver** (Paşa) de İstanbul'dan giderken bu kâğıdı bırakmıştı: *"Burada şahsım için emniyet kalmadı, yeni bir devlet-i islâmiye kurmaya çalışmak için hârice çıkıyorum!"*

"Muhakkak ve mazbut olan bu sözleri ehemmiyetle tahlil eden bir Türk kederinden kahrolabilir. Altıyüz senelik bir devletin hatimesi (sona erdirilmesi) olan bu sözler ne seviyede kafalardan çıkmışlar, dememek mümkün müdür?..."[4]

İttihat ve Terakki'nin yaptığı işlerden biri de, iktidarı eleştiren gazeteleri kapatmaktı. Ama **Yahya Kemal'in** çalıştığı gazeteyi kapatmamışlardı. Konuyu Yahya Kemal'e açan **Talat Paşa:**

"Canım Yahya Kemal Beyciğim, gazetelerin bazılarını kolayca kapatabiliriz ama sizin gazetenizi nasıl kapatırız, bilemiyoruz?" deyince, **Yahya Kemal:**

"Kolayı var paşam," der, "tabancanız yanınızda değil mi?"[5]

Yahya Kemal, **Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)** (1889-1974) ile birlikte 1914 yazında Büyükada'da iki yatak odalı bir ev kiralar ve Harb-i Umumi yıllarında ilginç gözlemlerde bulunur. Siyasî anılarında şunları anlatıyor:

"Ada'da hükümetin ne fikirde olduğunu anlayabilmek için, Yat Kulübü'nde, Nazırların ve Merkez-i Umumî azalarının gelmesini bekleyen zevatı görmek lâzımdı. Bu zevat arasında, ma'zul sefirler (görevden alınmış elçiler) veyahut tâyin edilmek için yol arayan Hâriciye memurları vardı. Bu sefirler 1918'den sonra bülbül kesildiler, *'Harbe girmemizin fena olacağını, o zaman biz söyledik, âh lâkin dinletemedik!'* nakaratını kaç defa, kaç

---

[4] Yahya Kemal, **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım,** 3. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul: (Tarihsiz), 127-128

[5] Süleyman Bulut, **Nüktedan. Ünlü Nükteler...Ünlü Nükteciler,** Alfa, İstanbul: 2003, s. 58-59

Levent Şahverdi Arşivi

yerde, kaç kişiye söylediler... Lâkin bu diplomatları, gerek şu satırlarda bahsettiğim 1914 Temmuzunda, gerek sonraları Harb-i Umumî içinde, dört sene, her yaz, aynı Büyükada Kulübü'nün bahçesinde ve salonlarında kaç defa dinledim. O senelerde, hepsi o mel'un harbin en taraftarı idiler. **Rıfat Paşa**[6] gibi tutumlu ve terbiyeli bir zât bile bin dereden su getirir, harp siyasetimizi methederdi. Eski Roma sefirimiz **Kâzım Bey,**[7] ihtiyat ve tereddüdü hastalık derecesinde olan bu zât, bir daha sefir olmağa asla muhtaç olmayacak derecede zengin iken bile, harbe girmekle çok iyi ettiğimizi, nihayet büyük muvaffakiyet elde edeceğimizi, *âmentü* gibi tekrar ederdi.

Tekrar 1914'ün o günlerine geleyim. Bir gün Ada'ya **Celâl Sahir (Erozan)** (1883-1935), eski karısı **Hâlet Hanım'la,** bana, bir gün geçirmeğe geldiler. Yemekten sonra araba ile *tur'a* çıktık...Tur esnasında, benim o sıralarda çıkan *şarkı'*larımın nakaratına uygun bir mısraı, biraz mükedderâne (kederli biçimde) bir irticalle söyledim:

Bir saltanatın belki de son günleridir bu.

'Güzel, lâkin ne kadar meş'um bir mısra...Aman unutalım ve bir daha tekrar etmeyelim!' dedi ve bana bu kadar bedbinane düşündüğümden de serzenişkâr oldu...

O zamanki halet-i ruhiyeleri, doğru söyler bir müverrih (tarihçi) ve bir romancı, bir gün tasvir ederse unutmasın ki ortada biri menfi, diğeri müsbet iki mütalea dolaşıyordu, menfi mütelea: *'Boğazları açamayız, çünkü İtilâf devletlerine emniyetimiz yoktur, Boğazlar 'dan girerlerse bir daha çıkmazlar ve bizi dipdiri Rusya 'ya peşkeş çekerler'* mantığı idi. Müsbet mütalea ise: *Kafkasya ve Mısır'ı almaksızın bu devlet payidar olamaz, birinin pamuğu, ötekinin petrolü... İlâ-âhirihi'* sözü idi. Lâkin en ziyada bu mel'un ikinci müddea işitiliyordu ve başımıza gelmesi mukadder olan bütün belâlar, iki milyon gencin ölümü, vatanın her taraftan nihayet Polatlı'ya kadar, tâ bağrına (kadar) bile istiylâsı hep bu fikirden çıktı...İşte o aralık, bir atla üç nala kalmış gibi Kafkasya ve Mısır fütuhatı ortada en fazla tedavül eden sikke idi...

Harb taraftarlığı, yalnız Yat Kulüb'de hissolunmuyordu."[8]

---

[6] **Mehmet Rifat Paşa (1862-1928):** Atina Elçisi Aralık 1898-Mart 1908; Londra Büyükelçisi Mart 1908- Şubat 1909; Hariciye Nâzırı Şubat 1909-Ağustos 1911; Paris Büyükelçisi Ekim 1911-Kasım 1914; Berlin Büyükelçisi Ağustos 1918-Mart 1919.-BNŞ.

[7] **Hüseyin Kâzım Bey (1860-1920):** Bükreş Elçisi Ocak 1896-Ağustos 1908; Washington büyükelçisi Ağustos 1908-Nisan 1910; Roma Büyükelçisi Nisan 1910-Eylül 1911 - BNŞ

[8] Yahya Kemal, **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebi Hâtıralarım,** s. 130-135

Levent Şahverdi Arşivi

Sonunda Osmanlı Devleti savaşı kaybeder. Sadrazam **Talât Paşa** istifa eder; **İzzet Paşa** hükümeti kurar. Yeni kabine mütareke ister. Mütarekeyi imzalama görevi "Hamidiye Kahramanı" **Hüseyin Rauf Beye (Orbay)** verilir. Rauf Bey o tarihte 10 günlük yeni hükümette Bahriye Nazırıdır. İngiltere ve Müttefikleri adına mütareke yapma görevi de İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral **Sir Arthur Calthorpe'a** verilmiştir. İki denizci, 27 Ekim 1918 günü Limni Adası 'nın Mondros limanında Mütareke görüşmelerine başlarlar ve üç gün sonra, 30 Ekimde 24 maddelik mütareke anlaşmasını imzalarlar. Anlaşma, Mondros limanında demirli İngiliz Amiral gemisinde imzalandığı için "Mondros Mütarekesi" adıyla anılır. Rauf Bey Mondros'tan İstanbul'a iyimser döndü, dönünce kamuoyuna da iyimserlik saçmaya çalıştı. Mütareke anlaşmasıyla, "Devletin bağımsızlığı, saltanatın hukuku, milletin onuru tümüyle kurtarılmıştır" diye demeçler verdi.

Derken, olaylar bambaşka biçimde gelişmeye başladı. **Rauf** Bey'in demecinden on gün sonra, 13 Kasım 1918 günü, 55 parçalık bir düşman donanması, Çanakkale Boğazı'ndan girip Dolmabahçe önünde demirledi. Beyoğlu'na 3500 düşman askeri çıkarıldı...

Yahya Kemal, Mütarekenin imzalandığı günü şöyle anlatıyor:

"Mütareke imzalanmış. O gece Şişli'deydim. Sabah Beyoğlu'ndan çıkarken kapılara, pencerelere bayrak asan, bağırıp çağıran, âdeta nümayiş eden insanlar gördüm. Senelerden beri görmediğimiz İngiliz, Fransız ve bilhassa Yunan bayrakları, mağazalara, apartman pencerelerine yeni asılıyorlardı.

Sabah vapuruyla Ada'ya gittim; Rumlar müteheyyic fteyecanlı), iskeleyi doldurmuşlardı. Bir Rum kadını avam safvetiyle lâkin pek müteheyyic, sevinçli, yanıma sokuldu; Rumca bir şey söyledi. Anlamadım. Yarım Türkçesiyle, Beyoğlu'nda bayrakların asılıp aşılmadığını sordu. Yüzüne baktım, cevap vermedim. Kadına, orada bulunan bir Rum, Rumca, 'O Türktür' dedi. Kadın hayretle yüzüme baktı; bir başkasına sormaya gitti. Beyoğlu'nda bayrakların asıldığı haberi yayılmıştı. Ada Rumları zıplayarak, hoplayarak müttefiklerin bayraklarını çıkardılar; onlar da asmaya koyuldular.

Henüz nümayiş falan yoktu. Yalnız hamdolsun harb bitti, sulh oldu diyorlardı.

Ertesi gün İstanbul'da ilk Fransız zabitleri göründüler."[9]

[9] **Ibid.,** s. 140-141.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hava içinde **Yahya Kemal,** insanoğlu için bir "şeyn", yani kara leke olarak gördüğü Mondros Mütarekesi üzerine **"1918"** başlıklı şiirini yazdı. Şiir şudur:

1918

Ölenler öldü, kalanlarla muztarip kaldık
Vatanda hor görülen bir cemâatiz artık.
Ölenler en sonu kurtuldular bu dağdağadan
Ve göz kapaklarının arkasında eski vatan
Bizim diyar olarak kaldı tâ kıyamete dek.
Kalanlar ortada genç, ihtiyar, kadın, erkek
Harâb-olup yaşıyor tâli'in azabıyle;
Vatanda düşman seyretmek ıztırabıyle.
Vatanda korkulu rü'ya içindeyiz gerçek.
Fakat bu çok süremez, mutlaka şafak sökecek.
Ateş ve kanla boğar, bir gün ordumuz lekeyi,
Bu, insanoğluna bir şeyn olan, Mütârekeyi.[10]

Bu halk o gün kavuşur annemiz güzel vatana
Çocuklarıyle nasıl sarmaşırsa yaslı ana
O sarmaşışla yaşar hür ve bahtiyar ancak,
Bu gamlı günleri hiçbir zaman unutmayarak.[11]

İstiklâl Savaşı'nda (1919-1922)

> Harbden evvel büyük saltanat varken bize aykırı görünen milliyet fikirleri, şimdi artık fikir değil, kaynaşan bir hayattır...
>
> YAHYA KEMAL
> *(İleri,* 3.5.1921)

Namık Kemal'den sonra gelen kuşak *millet, milliyet, millî* sözleriyle kendinden geçerdi; ancak, bu kelimelerin anlamı o kuşağın kafasında pek bulanıktı. O kuşak, milliyet fikrini eski saltanatı kurtaracak bir düşünce gi-

[10] Yahya Kemal, **Kendi Gök Kubbemiz**, İstanbul: 1967, s.79-80
[11] Yahya Kemal, **Eğil Dağlar,** İstanbul: 1966, s. 8-9

Levent Şahverdi Arşivi

bi görürdü. Yahya Kemal ise Paris'te iken bu konularda oldukça net fikirlere sahip olmuştu. Şöyle diyor:

"Bir gün, bir mecmuada, **Foustel de Coulange'ın** esaslı tilmizi olan Profesör ve müverrih (tarihçi) **Camille Julian'ın** bir cümlesini okudum. Bu cümle benim dağınık düşüncelerimi, birdenbire, yeni bir istikamete şevketti. Camille Julian'ın cümlesi şuydu: '*Fransız milletini, bin yılda Fransa 'nın toprağı yarattı.*"

Düşünmeğe başladım: Acaba bizi de Malazgird'den, 1071 den sonraki sekiz yüz senede Türkiye'nin toprağı yaratmamış mıydı?. ..."[12]

Tarihçi **Albert Sorel** de *millet, millî devlet* fikrini, Osmanlı İmparatorluğu yerine, Türk milletine dayanan yeni bir Türk devleti fikrini Türk öğrencisi Yahya Kemal'in aklına sokmuştu. *"Size desem ki yalnız Türk ve Müslüman bir Türkiye kalsanız ve bu yeni vatan yeni Almanya, yeni İtalya gibi yeni esaslar üzerine kurulmuş eski bir saltanat olacağınıza yeni bir devlet olsanız!..."* diye konuşmuş. Yahya Kemal o zaman bu fikri yadırgamış, içine sindirememiş; ama Balkan Savaşı'ında Rumeli'nin kaybedildiğini, bu arada doğduğu yerlerin, "Eyüp kadar Türk" dediği Üsküp şehrinin de elden gittiğini gördükten sonra, Türk ulusal devleti fikrine aklı yatmış.

Aklı yatmış, çünkü, Balkan milletleri birer birer Osmanlı Devleti'nden kopmuş ve kendi ulusal devletlerini kurmuşlardı...Şimdi İmparatorluktan kalan Anadolu ve Trakya toprakları üzerinde Türk ulusal devletini, yeni Türk devletini kurmaya sıra gelmişti. Mustafa Kemal'in önderliğinde Anadolu'da devam eden Bağımsızlık Savaşı'nın asıl amacı da buydu. Yani İstiklâl Harbi, Osmanlı Devletini kurtarmak için değil, yeni bir Türk devleti kurmak için yapılıyordu. Yahya Kemal, kafasında iyice netleşmiş olan bu fikirlerini Mütareke ve Bağımsızlık Savaşı yıllarında yaymaya çalışmıştır. **Ahmet Hamdi Tanpınar** (1901-1962), *"Bizim nesil milliyetçiliği ondan öğrendi"* der..[13]

Hüseyin **Avni Şanda** da "Şair **Yahya Kemal",** diyor, "Mütareke yıllarında gençliği etrafında toplamıştı. *"Dergâh"* dergisinin çıkışı da bu hareketin bir ifadesidir. Belki "Dergâh" isminden dolayı birçok kimse bu der-

[12] Nihat Sami Banarlı, **Yahya Kemal'in Hâtıraları,** İstanbul: 1960, s. 46-47
[13] Ahmet Hamdi Tanpınar, **Mücevherlerin Sırrı,** YKY, İstanbul: 2002, s. 231

Levent Şahverdi Arşivi

giyi, muhafazakâr edebiyatçıların çıkardığı ve tasavvuftan bahseden bir dergi zanneder. Halbuki hakikat öyle değildir. Dergâh koleksiyonu, bir sosyolog tarafından tetkik edilecek olursa, Mütareke yılları Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin Yahya Kemal etrafında toplanarak Milli Kurtuluş mücadelesini destekleyen ve mürteci çevrelere karşı milliyetçi fikirleri müdafaa eden bir dergi olduğu neticesine varacaktır. Yahya Kemal'in yalnız edebi düşüncelerini değil, sosyal fikirlerini (de) bu dergideki makalelerde görmek mümkündür..."[14]

İstiklâl Savaşında **Yahya Kemal,** İstanbul'da kalmakla birlikte, yazıları ve öğretileriyle Kuvayı Milliye yanında yer aldı. İstanbul basınında Ankara Hükümetini hararetle destekleyen yazılar yazdı. Yahya Kemal'in *Eğil Dağlar* adlı kitabı, onun İstiklâl Savaşı ile ilgili yazılarının bir bölümünü toplamaktadır.

Mondros Mütarekesinin ardından Türkiye'de "manda" tartışmaları başlamıştı. Türkiye'de mandacılar türemiş, türetilmişti. Yahya Kemal kahroldu ve nüktesini patlattı.

"Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u almak için tek topunu kırk mandaya koşmuştu. Bunlar koca devleti tek mandaya koşmak istiyorlar."

Bu nükte o sırada ağızdan ağıza dolaşmıştır. Yazar **Vâlâ Nurettin** (1901-1967), "Bu nükte, bir kitaptan, bir mitingten daha tesirli olmuştu" der. [15]

16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali konusunda Yahya Kemal şunları söylüyor:

"Gelecek nesiller 16 Mart gününün ne nevi bir facia olduğunu idrak edemeyecekler. Çünkü şimdi bile ecnebilere 1920 senesi Martının 16'ncı günü İstanbul'da nasıl bir hâl olduğunu anlatmak güç oluyor. İşgalse, İstanbul şehri 1918 sonbaharından beri zâten işgal altındaydı, Türkiye'nin taksimi ise, o taksim iki seneden beri zaten başlamış ve Anadolu'nun birçok kıtalarını müttefik devletler, birer sebeple, teshir etmiştiler. Türkleri tazyik, tahkir, tezlil ise bütün bunlar, iki seneden beri muttasıl oluyordu. Öyleyse 16 Mart'in hususiyeti nedir? Bunu siyasî bir müverrihten (tarihçi-

[14] Hüseyin Avni Şanda, "Yahya Kemal'in dersinde Türk kızları", **Yeni İstanbul,** 9.11.1958 & Hilmi Yücebaş, **Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal,** İstanbul: 1958, s.243-245

[15] Hilmi Yücebaş, **Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal...,** s. 121, **Havadis,** 20.11.1958

Levent Şahverdi Arşivi

den) ziyade ruh ve his hâdiselerini asırlara in'ikas ettirtebilen bir romancı anlatmalıdır ki iyi anlaşılabilsin." [16]

İngiliz diplomatik belgelerinden anlaşıldığına göre, 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgalinin siyasi amaçlarından biri, hazırlanmakta olan Sevr antlaşmasını İstanbul Hükümetine kabul ettirmekti. Yani bu antlaşma kabul edilmezse, İstanbul'un ebediyyen Türklerin elinden alınabileceği mesajını vermekti. İstanbul'a ve Türkiye'ye ilişkin İngilizlerin uzun vadeli başka emelleri de vardı.[17] Ama, Mustafa Kemal'in önderliğinde seferber olan Türk milleti, bu düşman emellerini suya düşürecekti.

1920 yılında, İstanbul Hükümeti Sevr antlaşmasını imzaladı. Türk ulusunun "idam fermanı" gibi olan o uğursuz belgeye imza atanlar arasında **Rıza Tevfik (Bölükbaşı)** (1869-1949)'nın da bulunduğunu öğrenen **Yahya Kemal,** hemen şu dörtlüğü yazmıştır:

Kızmasın kimse Rıza Tevfik'e
Sevr'i imzalamaya gitti diye
Çünkü idam olunan mahkûmun
Çektirirler ipini çingeneye. [18]

Bu dörtlük, **Yahya Kemal'in** şiirleri, diğer nükteleri gibi, bellendi, ağızdan ağıza dolaştı ve etkili oldu. Sevr antlaşması, hiçbir zaman onaylanmadı, yürürlüğe girmedi; yırtılıp tarihin çöplüğüne atıldı. Bu antlaşmayı imzalayan üç kişi, yani eski Maarif Nazın **Hadi (Paşa),** Ayandan eski Şûrayı Devlet Reisi **Rıza Tevfik (Bölükbaşı)** ve Bern'de eski Osmanlı Elçisi **Reşat Halis,** "150'likler" listesine girdiler ve 1923 yılında Türkiye'den sınırdışı edildiler.

1912-1918 yıllarında İttihat ve Terakki iktidarına karşı mesafeli duran, politikaya bulaşmayan Yahya Kemal, İstiklal Savaşında kalemi eline alıp Kuvayı Milliye'yi, Ankara Hükümetini var gücüyle desteklemiştir. Bunu şiirleriyle değil düz yazıları, makaleleri, fıkraları ile yapmıştır. Yalnız *Eğil Dağlar* adlı kitabımda onun 84 yazısı yer almaktadır. Yazılardan 61'i, 1921 yılında *İleri* gazetesinde, 19'u *Tevhid-i Efkâr* 'da, 3'ü Ankara'da çıkan *Ha-*

---

[16] Yahya Kemal, **Tarih Musahabeleri,** Yahya Kemal Külliyatı 11, Yahya Kemal Enstitüsü neşriyatı 15, İstanbul: 1975, s. 38-39

[17] Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I-IV,** Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara: 1992-2000

[18] Süleyman Bulut, **Nüktedan. Ünlü Nükteler...Ünlü Nükteciler,** Alfa, İstanbul: 2003, s. 58

Levent Şahverdi Arşivi

kimiyet-i Milliye gazetesinde, l'i *Dergâh* dergisinde ve **l'i** de çok sonra *Hayat Mecmuası* 'nda çıkmıştır. İstiklâl Savaşı üzerine Yahya Kemal'in başka dergi ve gazetelerde çıkmış yazıları da bulunmaktadır. O yıllarda Yahya Kemal'in hemen her gün gazeteye yazı yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu yazılarında Yahya Kemal'in derin kültürünün, siyasi tarih ve diplomasi alanlarındaki engin bilgisinin izleri; Türk milletinin önünde sonunda zafere ulaşacağına olan sarsılmaz inancı görülmektedir. Yahya Kemal, bir şair sezgisiyle Anadolu'daki savaşın zaferle sonuçlanacağını sürekli vurgulamış ve gençler için ümit ve inanç kaynağı olmuştur.

O yıllarda *İleri* Gazetesinin Müdürlüğünü yapan **Halil Lütfü Dördüncü,** yıllar sonra şunları anlatıyor:

"(İleri) gazetesi, **Celâl Nuri** Malta'ya sürülmeden evvel ***(Âti)*** adıyla neşrediliyordu. Bunun kapatılması üzerine Celâl Nuri'nin atılgan ve hamleci yazılarına uygun gelen *(İleri)* adını almıştı. (İleri) öteki İstanbul gazetelerinin hepsinden ilerde idi....

İtilâf Devletleri sansürü, yerli azınlığın zalim kuvvetler ile beslenerek gazete yazılarının satırlarına değil kelimelerine, yazıların başlıklarına ve harflerin cinslerine dahi mâna vererek iki sahifeden ibaret olan gazetelerin büyük bir kısmının beyaz çıkmasına sebep oluyorlardı. Bunun dışında Galata'da Arapyan hanında İngiliz mahkemesi ve hapishanesi, Tepebaşı'nda İngiliz Sefarethanesi binasında İstintak dairesi ve Bayezid'de (şimdiki üniversite) Serasker Kapısında da **Kürt Mustafa Paşa** Divanıharbı kurulmuştu.

Boğazlıyan Kaymakamı **Kemal Bey** Bayezid meydanında asılmış, Osmanlı İmparatorluğunun Dahiliye Nâzın **Hazım Bey** ise Sultanahmet hapishanesindeki hususî hücresinde idam hükmünü bekliyordu.

İşte bu hava ve manzara karşısında bir gün **Yahya Kemal,** Reşid Efendi hanının eski geniş ve siyahlaşmış ahşap merdivenlerini gıcırdatarak yukarı çıktı ve doğruca odama girdi. Yer gösterdim, oturdu.

Birbirimize takılır ve şakalaşırdık. Elindeki yazıyı uzattı:

– Bunu gazetene koyar mısın? dedi.

Aldım. Eski yazı zamanı, baktım serlevhası (başlığı) şu idi: ***"Kurdun Dişisi ve Yavruları."***

Bir hamlede okudum ve durdum...Yahya Kemal durduğumu ve tereddüdümü görünce:

– Yoksa korkuyor musun? dedi. Bu söz gücüme gitti, birden:

Levent Şahverdi Arşivi

– Hayır. Yarın bunu gazeteye koyacağım ve ne yapıp yapıp sansürden kaçıracağım, dedim.

O günkü hava ve manzara karşısında Yahya Kemal'in bu büyük cesareti beni de şahlandırmıştı. Yazı hatırımda kaldığına göre, kurdun dişisi ölse de yavrularının düşmanın hakkından geleceğine dairdi.

Ertesi gün bu yazı çıktı. İtilâf sansürü, İtilâf zabıtası, bizim yerli polislerle birleşen yabancı polisler matbaayı bastılar. Sansürün gözünden kaçtığından kabahati kendilerinde bularak her ne kadar gazeteyi kapatmamışlarsa da yazı işleri müdürü **Sami Karayel'i** tevkif etmek için aradılar, sordular. Bunun böyle olacağını bildiğimiz için o gün Sami'yi Boğaziçi'nde Yeniköy'de bir eve kapattık, günlerce nöbet tutan hafiyeler, polisler, resmî elbiseli yabancılar eli boş döndüler ve zavallı Sami Karayel Yeniköy'de gizlenirken biz her gün gazetenin başına kimbilir daha neler gelecektir diye düşünürdük.

İşte Yahya Kemal *"Kurdun Dişisi ve Yavruları"* adlı tek yazısıyla haşmetli, mağrur İtilâf kuvvetlerini haftalarca, hatta aylarca tetik üstünde tutmuş ve böylece, telaş içinde bulundurmuştu..."[19]

İşgal kuvvetlerini telaşlandıran *"Kurdun Dişisi ve Yavruları"* başlıklı yazı, 4 Mayıs 1337 (1921) tarihli *İleri* gazetesinde çıkmıştır. Yazıda Yahya Kemal, Fransız şairi **Alfred de** Vigny'nin okullarda ders olarak çocuklara okutulan " Kurdun Ölümü" adlı ünlü şiirinden yola çıkarak, sözü Türk Bağımsızlık Savaşına getiriyor. Fransız şair, bir gece, asilzade dostlarıyla ormanda kurt avına çıkmış. İki kurtla iki yavrusu bir yerde kıstırılmış. Erkek kurt, av köpeğini boğarak erkekçe can vermiş. Dişi kurt, Roma'nın kurucuları **Remus ve Romulus'u** emzirdiği için Romalıların taptığı heykel gibi durmuş, eşinin imdadına gitmek yerine yavrularının başında kalmış. Şair Vigny, erkek kurdun nasıl öldüğünü görünce irkiliyor ve dişi kurtla yavrularının peşinden koşmağa karar veremiyor...

Yahya Kemal, bunları hikâye ettikten sonra yazısını şöyle tamamlıyor:

"Şair (Vigny), kurdun o son bakışında ne demek istediğini anlıyor. Asil hayvan, o son bakışıyla demek istiyor ki: ***İnlemek, ağlamak, yalvarmak hepsi zillettir (alçaklıktır). Kaderin seni sevkettiği yolda uzun ve ağır vazifeni dişini sıkarak ifa et! Sonra da benim gibi hiç ses çıkarmaksızın izdirap çek ve öl!'***

[19] Hilmi Yücebaş, **Bütün cepheleriyle Yahya Kemal,** İstanbul: 1958, s. 271-273

Levent Şahverdi Arşivi

*Bu kurt hikâyesi kaç defa beni derin derin düşündürdü. Zannettim ki şâir **Vigny** bizim maceramızı anlatmış! O erkek kurt, ölen ordudur; o dişi kurt, **Anne Anadolu** 'dur, o kurdun yavruları **İnönü ve Dumlupınar çocuklarıdır** ki dul annelerinden aldıkları dersi tekrar ediyorlar:*

"Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!"[20]

Yahya Kemal, alegoriler, simgeler, benzetmeler kullanarak düşüncelerini yayar. *"Esir Jeminüs ve Altar Şehri"* başlıklı bir başka yazısında efsaneleşmiş iki özgürlük kahramanını anlatarak sözü yine Anadolu'ya getirir. Roma esaretinden, Pirene dağlarına kaçan **Jeminüs** adlı esir, Roma askerinin erişemeyeceği bir doruğa kadar çıktıktan sonra, kollarını açarak, çılgınca bir sevinçle: *"hürrüm!"* diye haykırmış ve bir daha oralardan inmemiş. Şimdi o dorukta özgürlük simgesi olarak küçük bir dikili taş varmış.

Yahya Kemal, gençliğinde, İsviçre'nin özgürlük kahramanı **Guillaume Tell'in,** doğduğu, yaşadığı ve İsviçre Cumhuriyetini kurduğu küçük Altor kasabasındaki anıtını ziyaret ettiğini de anlattıktan sonra yazısının şöyle toparlar:

*"Yarının Türk çocukları hürriyeti benim gibi ya Pyrenees yahut da İsviçre dağlarında aramayacak; geçen kış **Kâzım Karabekir'le** Kars 'a yürüyen genç zabitler ve genç köylüler, bu baharda Re'fet'le İnönü'nden Dumlupınar'a koşan genç zabitler ve genç köylüler, Anadolu'yu ulvi ruhlarının, mukaddes kantlarının râyıhalanyla doldurdular. Artık Anadolu'da her köy bir Altor şehridir. Biz bu büyük vak'aya pek yakınız da inanamıyoruz; yarın bu vak'a kudsi bir efsane olunca herkes **Mustafa Kemal'i** ve arkadaşlarını bir reis ve bir mücahid olmaktan farklı görecek; çünkü yalnız efsanelerde iman tılsımı vardır; bizim nesil hürriyeti bir mevhûme (hayal) gibi özlüyordu. Yarının Türk çocukları hürriyetin toprağında doğup, büyüyecek!*

Ah anne Anadolu! Ne kanlı ve ne büyük nasibin varmış!"[21]

Bu yazı da 20 Haziran 1922 tarihli *Dergâh* dergisinde çıkmıştır.

Yahya Kemal, tarihten örnekler göstererek Kuvayı Milliye'yi desteklerken günün siyasi gelişmelerini de bir diplomasi tarihi hocası gibi yorumluyor ve doğru tespitlerde bulunuyordu.

---

[20] Ibid, s. 274-275 ve Yahya Kemal, **Eğil Dağlar,** İstanbul: 1966,s. 90-92
[21] Yahya Kemal, **Eğil Dağlar,** s. 14.

Levent Şahverdi Arşivi

5 Mart 1921 günü *İleri* gazetesinde yayınlanan bir yazısında Yahya Kemal, Türk millî hareketini yorumlarken "Bu eser", diyordu, "bir şahsın değil bir milletindir. **Mustafa Kemal'i** bir şahıs zannedenler aldanıyorlar. Mustafa Kemal İzmir'e efzunlar çıktığı günden evvel bir fertti. O günden beri artık bir fert değil bir timsaldir...

Millî hareketi bir kıvılcımken söndüremeyen nefesler bugün bir güneş olduktan sonra söndürmeğe çalışırlarsa ne demeli.?"[22]

Yahya Kemal, 12 Mart 1921 günlü *İleri* gazetesinde yayınlanan *"Onun Sesi"* başlıklı yazısında **Mustafa Kemal** Paşa'nın TBMM'de yaptığı dış politikaya ilişkin konuşmasını yorumlayarak destekliyordu. Mustafa Kemal, o konuşmasında TBMM'nin savaşçı, maceracı değil, barışçı olduğunu vurgulamıştı. Yahya Kemal, *"Milli hareketin şimdiye kadar gösterdiği en büyük meziyet siyasettedir"* diyordu.[23]

İstiklâl Savaşı günlerinde Yahya Kemal'in yazdıklarından işte birkaç çarpıcı alıntı:

"Bir zaman bir aşiretten cihangirâne bir devlet çıkaran bu millet o cihangirâne devletten bugün bir Türk vatanı çıkaracak kudrettedir." *(İleri,* 23.3.1337/1921).

"Megalo Yunanistan, propaganda eseridir...Yunanlıların alın teri ile yegâne kazandıkları şöhretleridir." *(İleri,* 24.3.1337/1921)

"Nice gafiller zannediyor ki eğer bu harpten Yunan'a karşı silahlarımızın zaferiyle çıkarsak, Kırım ve Teselya seferlerinden sonra olduğu gibi, devlet eski düzende bir daha dirilir, bir müddet daha keyif süreriz. Bu gafiller, bugünkü Anadolu hâdisesinin mânasından bihaberdirler!... Yeni Türk devleti milli hareketle doğdu...Bu devlet bugün tam manasıyla vardır, müstakildir...temelleri Türk milletinin bağrındadır." *(İleri,* 20 Nisan 1337/1921)

"Türk milleti bir dinde ve bir mezhepte olan ve Türkçeyi müşterek lisan telakki eden, Türk, Kürt, Çerkeş, Arnavut ve Boşnak unsurlarının kurûn-ı vustâ'dan (ortaçağdan) beri terkibiyle vucüt bulmuş bir millettir. Bu kütle birdir, ayrılmaz; ancak kendi inkişafını özler..."(*İleri*, 24 Nisan 1337/1921)

---

[22] **Ibid.,** s. 33
[23] **Ibid.,** s. 36

Levent Şahverdi Arşivi

"Harbden evvel büyük saltanat varken bize aykırı görünen milliyet fikirleri, şimdi artık fikir değil, kaynaşan bir hay attır... Gördük ki, Tanzimatperest siyasilerin harpten evvel zannettiği gibi, siyaset-i hâriciye nazarından, bir millet olmak değil, olmamak tehlikeliymiş. Eğer harpten evvel ve sonra bizim, tebaa-i Osmaniye diye bir kapu kulu değil, bir Türk milleti olduğumuz bütün medeniyet âleminde bilinmiş olsaydı İzmir ve Trakya'ya Yunanistan el süremezdi...Bizde ilmî mânâsiyle siyasiyatı ilk defa olarak idrak edenler, millî fikirleri neşredenlerdir. Bugüne kadar o mütefekkirlerin dediği çıktı." *(İleri,* 3 Mayıs 1337/1921)

İkinci İnönü zaferinin ardından **Yahya Kemal** diyor ki:

"Mehmetçik'ler biri biri arkasından iki İnönü muzafferiyetinden beri galibiyete, Yunan neferleri de mağlubiyete alıştılar...İnönü cehenneminden yakayı kurtaran Yunan neferleri tamamiyle inandılar ki Anadolu toprağını canları vücutlarında iken terk etmek bir saadettir... Yunanistan'a tavsiye ederiz ki...kendini İzmir'i ve Trakya'yı terketmeğe alıştırsın" ***(İleri,* 27 Nisan 13337/1921)**

"Köprüde şapkalı satıcılar bile **Mustafa Kemal Paşa'**nın alçıdan küçük heykellerini bağıra bağıra satıyorlar...İstanbul millî hareketin havasında yaşıyor...İstanbul öteden beri duçar olduğu 'köhne Bizans" nifak ve şikak toprağı' sıfatlarına pek o kadar lâyık değildir...

"İzmir, Edirne devlete kavuşmadan önce gevşemek bir Türk, bir Müslüman için küfürdür...

"Hep biliyoruz ki yeni Türk ordusu bir yaşına girerken Yunanlıları bozdu, iki yaşına girerken tamamiyle yenecektir. Ve ne çok geç, ne de çok güç olmaksızın bir gün İzmir rıhtımındayız." *(İleri,* 6 Mayıs 1337/1921)

"Haber aldık ki **Mustafa Kemal Paşa** İzmir ve Edirne tahliye edilmeden evvel herhangi bir mükâlemeye iştirak etmeyecek...Trakya'sız, emniyet bahçedecek bir Türk devleti teessüs edemez... Kuvâ-yı Milliye'nin siyaseti doğrudur, orduları harpten ziyade sulh müzakereleri yorar. İzmir ve Edirne'nin tahliyesinden sonra sulh, hiç kimseyi yormaksızın bir günde olur, biter!" *(İleri,* 11 Mayıs 1337/1921)

"İstilâ, kör ve sağır bir hayvandır, sokulduğu yerden ancak def edilmekle çıkar...

Levent Şahverdi Arşivi

"Yunanistan'ın kafasında kaybetmek tehlikesi yoktur, çünkü daima kazandı. Mamafih Yunanistan'ı birkaç senede batıracak olan belâ o bir asırlık mütemadi kazanca olan itimadından neş'et edecek." *(İleri,* 16 Mayıs l337/1921).

"Millî hareket hârici siyasetteki istikametini bu milletin ruhundan almıştır." *(İleri,* 23.5.1337/1921).

"Türklük her milliyet gibi bir harsdır, her milliyet gibi içinde her unsurdan ferd vardır...Türk harsını haiz olan her ferd Türktür; Fransız harsını haiz olan her ferd Fransız olduğu gibi....İnsanları kafa taslarıyle yâhud lisanlarının sarf ve nahviyle tasnif eden ilimler çoktan iflas etti. Her hars gibi Türk harsı da fertlerden daha kuvvetlidir, içine aldığı fertlere kendir ruhunu ve kendi şeklini verir." *(İleri,* 30 Haziran 1337/1921)

"Bu istiklâl muharebesini, geçmiş muharebelerimizden biri zannedenler: 'Çok uzun sürdü! Daha bitmeyecek mi?' diyorlar...Fakat istiklâl bekleyenler...idrak ediyorlar ki : ***Arslan gerilir de öyle atlar ve*** *öyle* ***muzaffer olur."*** *(Tevhid-i Efkâr,* 19 Haziran 1922).

Evet yazılar, yazılar... Devam edip gidiyor. **Yahya Kemal,** İstiklâl Savaşı yıllarında yazıp yayınladığı yazılarıyla, verdiği konferanslar ve derslerle, yeni Türkiye'nin siyasi kadrosunda kendisine haklı bir yer hazırlamıştır, denilebilir. Yazıları, sabun köpüğü gibi uçup giden cinsten boş yazılar değildi. Dolgun, doğru, aydınlatıcı yazılardı; genellikle **Mustafa Kemal'in** görüşleri paralelinde fikirleri işliyordu. O yıllarda zihinler oldukça karışıktı, Atatürk'ün yakın çevresinde bile Anadolu'daki savaşın Osmanlı saltanatını kurtarmayı amaçladığını zannedenler vardı. Birinci TBMM içindeki milletvekilleri arasında, şahsen Vahdettin'i değilse bile Saltanat ve Hilâfet kurumlarını savunanlar, anayasal bir Osmanlı devletinden yana olanlar çoktu. Yahya Kemal ise Anadolu'daki savaşın bîr ulusal Türk devleti yarattığını, kurtuluşun da ancak böyle sağlanabileceğini açık ve net olarak cesaretle dile getirebilmiştir. İstanbul'daki riskleri göze alarak böyle görüşler savunan, savunabilen bir aydın kişinin yeni Türk devletinin siyasi kadroları içinde yer alması doğaldı ve hakçaydı.

Yahya Kemal'in sırf şair olduğu için milletvekili seçildiğini, şiirleri sayesinde elçi olduğunu zannedenler vardır. Bu düşüncenin bilgi eksikliğinden kaynaklandığı, yanlış bir düşünce olduğu anlaşılmaktadır. **Yahya Kemal** şiirleriyle meşhur olmuşsa da asıl Türk Bağımsızlık Savaşını veya İstiklâl Savaşını yılmadan, kuvvetle desteklemiş olduğu, o zaman için doğru bir düşünce yapısına sahip bir aydın olduğu için Lozan'a gönderilmiş, milletvekili ve elçi yapılmıştır, demek daha doğru olur.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Barış Konferansında (1922-1923)

> Konferans müzakerelerinin sürekli cazibesine tutulduk...Ben de işimde hadd-i âzami intizam ve sa'y gözetiyorum, tâ ki bir şair vatan işlerini lâzım olduğu gibi göremez denilmesin.
>
> YAHYA KEMAL
> (Lozan'dan 18.1.1923 günlü mektubu)[24]

Yahya Kemal, Büyük Zafer'den sonra , Ekim 1922'de Bursa'da **Mustafa Kemal Paşa** ile görüşmüştür. 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, 15 Ekimde **Kâzım Karabekir** ve **Refet (Bele) Paşalar** ile birlikte Ankara'dan Bursa'ya hareket eder ve ertesi gün Bursa'da coşkuyla karşılanır. Karşılayanlar arasında Yahya Kemal de vardı. Yahya Kemal şöyle anlatıyor:

"Bursa, düşmandan istirdat edilmişti (geri alınmıştı). Gazeteler **Atatürk'ün** Bursa'ya geleceğini yazıyorlardı. Darülfünunda hoca idim. Talebelerle beraber Bursa'ya gitmek ve Gazi'yi görmek istemiştik...Talebelerle birlikte Mudanya'ya gittik. Grup çok neş'eli ve heyecanlıydı. Mudanya'ya geldiğimizde, bizi sahile çıkarmak istemediler. Nöbetçiler, "kumandanı görmemiz ve müsaade almamız gerektiğini" söylediler. Öyle yaptık. Kumandan, bizim kim olduğumuzu ve ziyaret sebebimizi öğrenince çok iyi muamele etti. Mudanya'da, kaçan zengin Rumlardan birinin evi ikametimize tahsis olundu. Bu evde her şey yerli yerinde idi. Odalara yerleştik ve ertesi gün emrimize tahsis edilen arabalarla Bursa'ya hareket ettik. Yollarda düşman cesetlerine rastlanıyordu. Bursa'yı heyecan içinde bulduk. Gazi'nin gelmesine hazırlanıyordu. Otele indik.

Ertesi gün (16 Ekim) Gazi'yi karşılamaya gittik. Halk, yollan doldurmuştu. Fakat, çok şiddetli bir yağmur vardı. Gazi otomobille şehre girdi. Benim Bursa'da olduğumu öğrenince çağırttı. "Beni görmekten pek memnun olduğunu" söyledi. Arabasına aldı ve "oteli terk ederek, kendisine hazırlanan köşkte beklememi" söyledi. Öyle yaptım. Her akşam sofrasında bulundum..."[25]

---

[24] Kemal Bek, **Yahya Kemal Beyatlı,** Tarih ve Özne, İstanbul: 2001, s. 58

[25] Yahya Kemal, **Mektuplar, Makaleler,** İstanbul: 1977, s. 157 & Ömer Göçgün, "Yahya Kemal'in Fikir Dünyasında, Atatürk'ün Değeri ve Ehemmiyeti", **Türk Kültürü,** Sayı 247, Yıl XXI, Kasım 1983, s.33-34 (721-722).

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, 16-28 Ekim 1922 tarihleri arasında Bursa'da kalır ve 29 Ekim'de Ankara'ya döner. Yahya Kemal, *"Gazi, Bursa'dan karayolu ile Ankara'ya dönerken, beni de beraber aldı ve böylece kendisiyle beraber Ankara'ya gitmiş oldum"* demektedir.[26]

Ankara'da Lozan Barış Konferansı hazırlıkları başlamıştı; 3 Kasımda TBMM, barış konferansında Türkiye'yi temsil edecek delegeleri belirledi.: Dışişleri Bakanı **İsmet Paşa** Başdelege (Başmurahhas),Sağlık Bakanı **Dr. Rıza Nur** Bey ile Maliye Bakanı **Hasan Bey (Saka)** delege (murahhas) seçildiler. Delegelerin yanına danışmanlar da (müşavirler) verildi. **Yahya Kemal** de müşavirler arasında yer aldı. Türk Heyeti 4 Kasım 1922'de Ankara'dan yola çıktı.

Lozan'da Diplomasi Stajı

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk elçilerinin yaklaşık yarısı Lozan Barış Konferansı'na (1922-1923) katılmış ve orada bir bakıma diplomasi stajından geçmiş kimselerdi. Bunlar arasında şu isimler bulunmaktadır: **Ruşen Eşref Onaydın, Münir Ertegün, Yusuf Hikmet Bayur, Tevfik Bıyıklıoğlu, Âli Türkgeldi, Cevat Üstün, Zekâi Apaydın, Cevat Açıkalın, Tevfik Kâmil Koperler** ve **Yahya Kemal Beyatlı.** Etti on. Bu listeye, zaman zaman Türkiye'nin Paris diplomatik temsilciliğinden kalkıp Lozan'a giden, orada **İsmet** Paşa'ya (İnönü) bilgi sunan ve ondan talimat alan **Ahmet Ferit Tek** ile **Hüseyin Ragıp Baydur** da eklenebilir. Etti on iki. Bu bir düzine insan, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk elçilerinin yaklaşık yarsını oluşturmuştur.

Atatürk zamanında Türkiye Cumhuriyeti elçiliklerinin sayısı en fazla 26 olmuştu; demek ki ilk Cumhuriyet elçilerinin yaklaşık yarısı Lozan Barış Konferansına katılmıştı ve orada yabancılarla boğuşmanın, diplomatik savaşın ne demek olduğunu görüp yaşamıştı. Lozan'daki diplomatik savaşa Ankara'dan katılanları da unutmamak gerekir. Türkiye için yaşamsal önem taşıyan o Konferansının gidişatını Hariciye Vekâletinde gece gündüz, saati saatine izleyen; Lozan'daki Türk heyetine bilgi, belge, kurye ve talimat yetiştiren, cevap isteyen, cevap yeren Hariciye görevlileri de dolaylı olarak diplomasi stajından geçmişlerdi ve onların arasından da Cumhuriyetin ilk elçileri çıkmıştı. Örneğin **Suat Davaz** gibi. Kısacası, yedi ay süren Lozan Barış Konferansı, genç Cumhuriyet diplomatları için bir bakıma dip-

[26] **Ibid.**

Levent Şahverdi Arşivi

lomasi okulu olmuştur, denilebilir. Evet bu "okuldan" çıkanlar arasında şair **Yahya Kemal** de vardır.

Dışişleri Bakanı ve Başdelege **İsmet Paşa** Lozan'a üç sayfalık ve 14 maddelik bir hükümet talimatıyla gitti. Bir Bakanlar Kurulu toplantısında kaleme alınan ve her sayfasında o zamanki bütün Bakanların imzaları bulunan bu ana talimatta özetle şu maddeler yer alıyordu:

1. (Türkiye'nin) ***Doğu sınırı:*** "Ermeni Yurdu" söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir.

2. ***Irak sınırı:*** Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka durum ortaya çıkarsa Hükümetten talimat alınacak.

3. ***Suriye sınırı:*** Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak...

4. ***Adalar:*** Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacak.

5. ***Trakya sınırı:*** 1914 sınırı elde edilmeye çalışılacak.

6. ***Batı Trakya:*** Misak-ı Milli maddesi (yani plebisit istenecek-BNŞ).

7. ***Boğazlar*** *ve Gelibolu* ***yarımadası:*** Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez. Bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek.

8. ***Kapitülasyonlar:*** Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır.

9. ***Azınlıklar:*** esas mübadeledir.

10. ***Osmanlı borçları:*** Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan'dan alınacak tamirat (tazminat) bedeline mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecek. Düyunu Umumiye İdaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa (Ankara'dan) sorulacak.

11. ***Ordu*** *ve* ***donanmaya*** sınırlama konması söz konusu olamaz.

12. ***Yabancı kuruluşlar:*** Yasalarımıza uyacaklar.

14. ***İslam cemaat ve vakıflarının hakları*** eski anlaşmalara göre sağlanacaktır.[27]

---

[27] Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları. Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt I (1922-1923),** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara: 1990; s. XIV & Cilt II (Şubat-Ağustos 1923), Ankara: 1994: Burada 14 maddelik Hükümet talimatının tıpkı basımı da bulunmaktadır. Tıpkıbasım 1-3.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu maddeler deşilince her biri ciltlerle kitap tutar; Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültelerinde yıllarca okutulur. Lozan'da Türk heyetinin önüne dağ gibi sorunlar yığılır. Türk Heyeti, Türkiye'nin ulusal hak ve çıkarları için yedi düvelle aslanlar gibi boğuşur. Avrupa ile dört yüzyıllık bir hesaplaşma söz konusudur. Türkiye'nin ulusal sınırları çizilir. Bu sınırlar içinde yaşayabilecek ve gelişebilecek bir ulusal devletin temelleri atılır. Bu devlet dünyaya kabul ettirilir, tescil ettirilir. Altı yüzyıllık bir cihan imparatorluğu tasfiye edilir. Türk Heyetinin her üyesi,- ister murahhas ister müşavir olsun- sıkı bir diplomasi stajından geçer ve tarih önünde dev bir diplomasi sınavı verir...

Türk heyeti, seçkin kişilerden oluşmuştu. Heyette üç murahhas (delege) 25 kadar müşavir (danışman) yer alıyordu. Başlarında Baş delege ve yeni Dışişleri Bakanı **İsmet Paşa** vardı. Ankara'da Dışişleri Bakanına, Başvekil **Hüseyin Rauf Bey** (Orbay) vekâlet ediyordu, Hükümet Ankara'daydı, ama o günlerde Türk diplomasisinin ağırlık merkezi Lozan'a kaymış görünüyordu; çünkü diplomatik sorunlar Lozan'da düğümleniyordu, düğümler Lozan'da çözülecekti, çözülüyordu.

Türk Heyeti Lozan'a varır varmaz, Lozan Palas oteline karargâhını kurdu ve hemen küçük bir Bakanlık gibi teşkilâtlandı. Tıpkı Dışişleri Bakanlığı Merkez teşkilâtı gibi "Birinci Daire", "İkinci Daire" vs. gibi bölümleri ve Şifre Müdürlüğü vardı. Her bölümün, heyetteki her üyenin görevleri belliydi. Dairelerden biri siyasi işlere, diğeri iktisadî işlere vs. bakıyordu. Bütün daireler işe koyulmuşlar, yoğun biçimde çalışıyordu ve herkes işini biliyordu.

"Altıncı Daire" de **basın işleriyle** görevliydi. Eski "Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti" gibi çalışıyordu. Bu dairenin başında yazar **Ruşen Eşref (Ünaydın)** ile şair **Yahya Kemal (Beyatlı)** vardı. (Yahya Kemal, Lozan Palas otelinin 112 numaralı odasında kalıyordu) .Her ikisinin de eli kalem tutuyordu, her ikisi de daha önce basında çalışmıştı. Dış basını bu "Altıncı Daire" izliyordu. Belli başlı İngiliz, Fransız, İsviçre, Alman ve İtalyan gazeteleri heyet üyelerine paylaştırılmıştı, izlenip taranıyordu. Her sabah gazeteler taranıyor, Konferansı ve Türk heyetini ilgilendiren haber ve yorumlar Türkçe olarak özetleniyor, özetler ilgili dairelere ve İsmet Paşa'ya sunuluyor; sonra bu haber ve yorumların kesitleri özel olarak hazırlanmış kesitler (coupures) ciltlerine kronolojik sırayla yapıştırılıp biriktiriliyordu... Bu yolla günü gününe bir yığın açık istihbarat toplanıyor ve bunlar Türk heyeti için yararlı oluyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

İç ve dış basına muhatap olanlar **Ruşen Eşref** ile **Yahya Kemal** idi. Lozan'a Türk ve yabancı bir gazeteciler ordusu yığılmıştı, barış konferansını izliyorlardı. Bu konferans dünya basını için de önemliydi, çünkü bir bakıma Birinci Dünya Savaşı'na son veren büyük barış konferansları dizisinin sonuncusuydu. Daha önce Almanya ile Versailles Barış Antlaşması, Avusturya ile Saint Germain, Macaristan'la Trianon ve Bulgarisatan'la Neuilly barış antlaşmaları imzalanmıştı. Fakat uzun süren bir İstiklâl Savaşına girişmiş olan Türkiye ile ancak şimdi normal bir barış antlaşması yapacaktı ve bu anlaşma Türkiye ile birlikte diğer pek çok ülkeyi doğrudan ilgilendirmekteydi. Bu bakımdan Türk ve dünya basını dikkatini Lozan'a çevirmişti. Gazeteciler devamlı Türk heyetinin peşindeydi. Haber, fotoğraf, bildiri, demeç bekleyen gazeteciler, daha ilk günde Türk heyetinin çevresini sarmışlardı. Bunlara bilgi vermek, açıklamalar yapmak; basında çıkan yanlış haberleri tekzip etmek , İsmet Paşa'nın basın konferanslarını hazırlamak vs. hep Altıncı Daireninişiydi. Kısacası Ruşen Eşref ile Yahya Kemal'e çok iş düşmüştü. Yahya Kemal, Lozan'dan bir dostuna yazdığı mektupta orada çok çalıştığını söylüyordu.

Lozan Konferansı yedi ay sürmüştü. *Bizim Diplomatlar* adlı kitabımda da dediğim gibi, pek yoğun geçen bu yedi ay, belki yedi yıllık Mülkiye öğrenimine (lisans ve lisans üstü) bedeldi. Yedi ayda yedi düvele karşı diplomatik bir meydan muharebesi verildi. Türkiye'nin ulusal hakları teker teker, söke söke alındı. Bu hakların dışa karşı korunması, yarınki Türk elçilerinin esas görevlerinden biri olacaktı. Yarınki Türk elçileri, Lozan'da, gerçek diplomatik savaşın içinde pişti ve bilendi. Şair **Yahya Kemal** de Lozan'da çetin bir diplomatik deneyim yaşadı.

Yahya Kemal, tanıdıkları **Nimet** ve **Leylâ Hanımlara** Lozan'dan yazdığı 18 Ocak 1923 tarihli mektubunda barış konferansındaki havadan şöyle söz açıyor:

"....Konferans müzakerelerinin sürekli cazibesine tutulduk, o zamandan beri bilâ fasıla dimağen (sürekli olarak kafaca) *meşgulüz. İnsan bu âlemin içinden hârice pek az bakabiliyor. Bahusus* (Özellikle) *benim meşguliyetim daima bir ihtimam ister. Ben de işimde hadd-i âzami intizam ve sa'y (en* çok düzen ve çalışma) *gözetiyorum, tâ ki bir şair vatan işlerini lâzım olduğu gibi göremez denilmesin."*

Yahya Kemal, devam ederek, yılbaşında ve hafta sonlarında İsviçre'de gezip gördüğü yerleri ve edindiği izlenimleri anlatıyor:

Levent Şahverdi Arşivi

"*Bu kış istasyonlarına önce trenle, sonra da dağ şimendiferleriyle* (teleferikle) *çıkılıyor; gidiş geliş bütün bir günümüz yolda geçti. 'Villars' dağ tepesinde irili ufaklı otellerden mürekkep bir köydür. Başlıca otelinde zevk ve şevkin her türlü vâsıtası var. Birçok zengin aileler tarafından meskûn. Mevsimi geçirmeye gelenler gündüzleri "ays" ve sair spor oyunları ile vakitlerini geçiriyorlar. Bu mevkiler kalabalık olursa insan sıkılmaz, fakat şimdi İsviçre 'nin parası yüksek olduğu için gelenler az. Geçen pazar da yakında bir kış istasyonu olan 'Avon'lara çıktık. Burası 'Vilars'ın aynı; kadın erkek herkes spor kostümleri içinde kayıyor, geziyor, eğleniyor, çay içiyor, dans ediyorlar... Her akşam mösyö ve madamlar da muttasıl* (sürekli,) *dans ediyorlar. Her akşam musiki var: Ben en ziyada 'cazband'dan (caz* müziğinden) *hoşlanıyorum. Çünkü bunda iptidai milletlerin gürültülü binbir sesi arasında bir de bizim zurna sesini işitir gibi oluyorum. Orkestra davulu çalan adam zaman zaman eline bir boru alıyor, o boru ile dans eden çiftlere şavkaşevk* (coşturucu) *nakaratlar söylüyor. Bu Amerikan şevkinin herkes garip bir tesirine tutuluyor..."*

Bu izlenimlerini aktardıktan sonra yine Lozan'daki diplomatik yaşama dönen **Yahya Kemal,** mektubunu şöyle tamamlıyor:

"Bu yövmi (günlük) *eğlenceler hâricinde bir de 'dine diplomatique 'ler* (diplomatik akşam yemekleri) *oluyor. Şimdiye kadar Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar verdiler. Japonların da sırf Türk hey 'et-i murahassası* (Türk delegasyonu) *şerefine bir ziyafeti oldu. Bu 'dine 'ler fraklı, en sıkı kıvamda, tâbi, hendeseli* (kurallara uygun) *şeyler olduğu için eğlenceli olmuyorlar. Bu akşam da bizim hey'et-i murahhasa, ilk ziyafetini veriyor. İki saat sonra hepimiz aşağıdayız. Diplomasi âleminin sun 'iyyeti (yapmacıklığı) içinde iki üç saat geçireceğiz. Buradaki âlemimizde birkaç Türk hanım da var: Câvid Bey'in hanımı, Hüseyin Cahid Bey'in hanımı, heyet-i murahhasadan Ruşen Eşrefin hanımı. Avrupalılar artık Türk hanımlarını görmekle hayret etmiyorlar."*[28]

Yahya Kemal Lozan'da diplomasi stajı görürken, protokol konularında da gözlemlerde bulunuyor. Sıkı protokol kurallarına göre düzenlenen diplomatik davetlere, "dine'ler" dediği akşam yemeklerine katılıyor. Kendisi dokuz yıl Paris'te yaşamıştır. Ama Lozan'da gördüğü bu protokoler davetler, Paris'in Quartier Latin semtindeki öğrenci partilerine pek benzememektedir. Buradakiler sıkı kurallara bağlıdır, "hendeseli"dir ve de eğlenceli ol-

[28] Kemal Bek, **Yahya Kemal Beyatlı,** Tarih ve Özne Yayınları, İstanbul: 2001, 58-59

Levent Şahverdi Arşivi

maktan uzaktır. Lozan'dan birkaç yıl sonra Yahya Kemal de Türkiye Cumhuriyeti Elçisi sıfatıyla böyle sıkıcı diplomatik davetler düzenleyecekti.

Yahya Kemal, *"Bir şair vatan işi göremez "* demesinler diye, Lozan konferansına sıkı sıkı çalıştığını söylüyordu. Sivri dilli **Dr. Rıza Nur** ise onun hakkında şunları yazıyor:

"Yahya Kemal hantal bir adam. Kımıldamak kabiliyeti yok. Esasen lakayt bir insan. Asla iş, idare adamı değil. Sade bol viski ve rakı içiyor. Münevver bir adamdır. Hoş sohbettir. Tuhaf sözleri vardır. Şairdir. Mahcub, pek az ise de güzelce birkaç şiiri vardır. Şüphesiz namuslu adamdır. Şerir, muzır bir adam da hiç değil. Yumuşak bir insan. Son derece korkak. Görülüyor ki biraz dalkavuk."[29]

Rıza Nur devam ediyor. Lozan'da çok çetin günlerin yaşandığı, yeniden savaş ihtimalinin belirdiği ve **İsmet** Paşa'nın pek sıkıntılı olduğu bir sırada yine Yahya Kemal'e dönüyor ve şunları anlatıyor:

"Yahya Kemal, onun (İsmet Paşa'nın) bu hali zamanında bir akşam üzeri bana dedi ki: *''İstanbul'dan bana rakı geldi, şunu gidip senin odada içelim. Şu şartla ki, bize havyar ısmarla!'.. 'Peki!'* dedim. Havyar ve saire mezeler ısmarladım. Bir iki kişi geldi. İsmet'i de **(İsmet Paşa)** getirmeye ben gittim. Gelmek istemedi. Zorla getirdim. İçtik, yedik, konuştuk, güldük. Böyle bir fırsat Lozan'da henüz ilk defa zuhur etmişti. İsmet'e o kadar zorladık, ne bir kadeh rakı içirebildik, ne de bir lokma meze yedirebildik. Gezindi, dolaştı. Nihayet şezlonga uzandı, gözünü kapattı, düşündü. Bir defa bile lakırdıya karışmadığı gibi bir kerecik de gülümsemedi. Halbuki bu adam rakı içmesini seviyor. Çok da gülünecek laflar söylendi. Bilhassa Yahya Kemal, tuhaftır, nükteli söz söyler. Bunlar İsmet'e vız geldi. jsmet'in bu hali tam üç gün üç gece sürdü. Sonunda bitap düşüp uykuya yattı. Bu uyku bir gece, bir gün devam etti. Bu hali geçti. İşte yeniden harp olmak ihtimali vehmine dokunmuştu."[30]

Lozan Konferansında gündüzleri komisyonlar, alt komisyonlar toplanıyor, müzakereler yapılıyor, ayrıca konferans dışında özel görüşmeler, temaslar oluyordu ve akşamlan bunları Ankara'ya rapor etmeye sıra geliyordu. Akşam yemeğinden sonra Türk heyeti üyelerinden bazıları Lozan Pa-

---

[29] Dr. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım, III. Cild,** Altındağ Yayınevi, İstanbul: 1968, s. 1000.: Hatıratında hemen herkese dil uzatan Rıza Nur, Yahya Kemal'in yanı sıra Ruşen Eşref Ünaydın hakkında da yersiz ve mânasız sözler etmekten kendini alamıyor. (Ibid., s. 1000-1001).

[30] **Ibid.,** s. 1052

Levent Şahverdi Arşivi

las otelinin holünde, barında vakit geçirirken ya da Yahya Kemal'den hoş fıkralar ve şiirler dinleyerek içkilerini yudumlarken, bazıları da otelin üst katlarında çalışmaya dalmış ve yarınki görüşmelere hazırlanıyor olurlardı. Yahya Kemal, heyet üyelerinin akşamları stres atmalarına yardımcı oluyor ve bunun için fırsatlar da yaratıyordu.

Yine **Rıza Nur** anlatıyor:

"Bir akşam **Yahya Kemal** geldi. Ben Hasan'la **(Saka)** oturuyordum. *'Bu akşam İnönü zaferinin yıldönümüdür. Otelin barını toptan kapattık. Bizden başkası gelmeyecek. Arkadaşlar hep orda. Siz de gelin'* dedi. Gittik. Hakikaten bizim müşavirler, kâtipler, zabitler, hep orda. İçiyorlar. Yabancı kimse yok. Sade İsmet (Paşa) gelmemiş. Yahya Kemal büfeye girmiş. Orada kâh şiir okuyor, kâh tuhaflıklar yapıyor. Herkes gülüyor. Arka safta biz de oturduk, biz de güldük. Viski verdiler. İki tane viski içtim. **Hüseyin Cahit** de orada idi. Beni görünce suratını astı..."[31]

Lozan Barış Konferansı yedi ay sürdü ve 24 Temmuz 1923'te Barış Antlaşması imzalandı. Hâlâ yürürlüktedir. Lozan faslını bir küçük fıkrayla noktalayalım:

Yahya Kemal Bey, Lozan'da gördüğü küçük bir Fransız veya İsviçreli çocuğunu sever ve okşar. Yanındaki arkadaşına:

– Ben bu mini miniyi tanıyorum, der, galiba bizim **Faruk Nafiz'**in oğlu!

Ruşen Eşref Bey gülümseyerek cevap verir:

– Canım Faruk Nafiz evli değildir!

Bunun üzerine Yahya Kemal dalgın dalgın cevap verir:

– Ya...der, ne kadar da çok benziyor; belki torunudur.[32]

Varşova Elçisi (1926-1929)

Yahya Kemal Beyatlı, 1926'da T.C. Varşova Elçiliğine atanarak Dışişleri Bakanlığı kadrosuna geçti. Dışişleri Arşivindeki sicil dosyasının numa-

---

[31] **Ibid.,** s. 1089-1090. Hüseyin Cahit, orada içki içerken gördüğü Rıza Nur hakkında "Barda bir düziye içen cıvık sarhoş" diye yazmış. Herkes aleyhinde çala kalem yazıp duran Rıza Nur, *Tanin* gazetesinde kendisine sarhoş denmesine alınmış, diyor ki: "Ben sarhoş muyum? Cıvık mıyım? ...Cahid bunu pek habisçe yapmıştı. Barda diyor. Bizim İstanbul halkı bar deyince gayet âdi bir meyhane ve fuhuş yeri zannediyor. Halbuki Avrupa'da her otelin, en mühim, büyük ve kibar otellerin barı vardır. Burada bar demek, oturup kahve içkiden bir şey içerek konuşma yeri demektir. Lozan Palas da buranın en kibar ve namuslu otelidir. İçinde böyle bir barı vardır...Hüseyin Cahid'in en mühim haslet ve kabiliyeti habisliktir." **(Ibid.,** s. 1090)

[32] Hilmi Yücebaş, **Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal,** İstanbul: 1958, s.109 ve Sina Cimcoz, **Adamın 1'i 1 Gün: Meşhurların Fıkraları,** Geçit Kitabevi, İstanbul: 2001, s. 141

Levent Şahverdi Arşivi

rası 284'tür. Örneği bu dosyada muhafaza edilen ve Cumhurbaşkanı **Gazi M. Kemal** ile o zamanki kabine üyelerinin imzalarını taşıyan 1 Mayıs 1926 günlü ve 6/1851 sayılı atama kararnamesi şudur:

"Urfa Mebusu Yahya Kemal Beyin Varşova Sefaretine tâyini İcra Vekilleri Heyetinin 1 Mayıs 1926 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur.

Reisicumhur

Gazi M. Kemal

(Vekillerin imzaları)"[33]

Yahya Kemal'in Ortaelçi olarak atandığı Polonya ile Türkiye arasındaki ilişkiler geçmişte ilginç gelişmeler göstermişti. Biraz anımsayalım: Polonya, 1795 yılında, aç gözlü emperyalist komşuları Rusya, Prusya (Almanya) ve Avusturya tarafından paylaşılıp yutulmuş ve haritadan silinmişti. Yer yüzünde artık Polonya Devleti diye bir devlet kalmamıştı. Rusya, Prusya ve Avusturya o dönemin Düvel-i Muazzaması, yani büyükleri; onların üçünün birleşik kuvveti karşısında durabilecek bir başka güç yok gibiydi yer yüzünde. *"Biz yaptık, oldu; itiraz eden varsa boyunu görelim"* deyip oturmuşlar Polonya topraklarının üstüne. Dünya boyun eğmiş, bu durumu sineye çekmişti.

Bu haksız fiili durumu dünyada bir tek devlet tanımamıştı: O da Osmanlı Devleti'ydi. Ne zamana kadar tanımamıştır? Sonuna kadar; yani, Polonya Devleti, Birinci Dünya Savaşı sonunda zümrütüanka kuşu gibi kendi küllerinden yeniden dirilerek tarih sahnesinde haklı yerini alıncaya kadar, yani tam 127 yıl boyunca tanımamıştır!

Osmanlı Hükümeti, Polonya'nın haksız yere parçalanıp paylaşılmasını tanımamakla kalmıyor, aynı zamanda Polonyalı mültecilere destek veriyor, onları Türkiye'ye kabul edip Polonezköy'e yerleştiriyor. Sonra her yıl Düvel-i Muazzama' nın bu büyük ayıbını onların yüzlerine vuruyor: Osmanlı Sadrazamı, İstanbul'daki yabancı diplomatlara verdiği yıllık davette her defasında Rus Sefirine, Alman Sefirine ve Avusturya Sefirine soruyor: *"Polonyalı meslektaşınız nerede acaba? Aranızda göremiyorum da!"*

---

[33] **T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi** (Bundan sonra DBA kısaltmasıyla gösterilecektir.):- Sicil No. 284

Levent Şahverdi Arşivi

Polonyalılar Türklerin bu büyük dostluğunu hiç unutmamışlar, ders kitaplarında, da bunu çocuklarına anlatıp belletmişlerdir. Polonyalı kuşaklar bunları öğrenerek yetişmiştir. Polonya yeniden doğunca, ilk fırsatta yeni Türkiye'ye dostluk elini uzatmakta gecikmemiştir: 23 Temmuz 1923 yılında, Lozan'da, Türkiye ile Lehistan (Polonya) arasında Dostluk Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma Lozan Barış Antlaşmasından bir gün önce imzalanmıştı. Bunun üzerine iki ülke arasında Ortaelçilik düzeyinde diplomatik ilişkiler kuruldu.

Nisan 1924 Türkiye Cumhuriyetinin ilk Elçisi olarak **Dr. İbrahim Tali Bey (Öngören)** Varşova'ya atanmış ve 25 Haziran 1924 günü güven mektubunu Polonya Cumhurbaşkanına sunup resmen görevine başlamıştı. Ankara'ya atanan ilk Polonya Elçisi **Roman Knoll** da aynı gün güven mektubunu Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal'e** sunmuş ve böylece iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulması süreci tamamlanmış idi. Her iki Elçinin Ankara'da ve Varşova'da aynı gün güven mektuplarını sunmalarına özen gösterilmişti.[34]

Cumhuriyetin ilk yıllarında Batılı emperyalist devletler, özellikle İngiltere, Fransa ve İtalya, Türkiye'nin yeni başkenti Ankara'yı boykot ediyorlardı. İngiltere'nin elebaşılık ettiği bu ülkeler, devletler hukuku kurallarını çiğneyerek, Türkiye'ye atayacakları elçilerinin Ankara'da oturmayacaklarını (İstanbul'da oturacaklarını) resmen Türk hükümetine bildirmişlerdi ve bu yanlış tutumlarında ısrar ediyorlardı. Bu konuda Türkiye ile Batılı üç emperyalist devlet arasında nota düellosu devam ediyordu. Başkent uğruna yıllarca süren bir diplomatik kavga, "İkinci Ankara Savaşı", "Notalarla Ankara Savaşı" veriliyordu. İşte bu ortamda dost Polonya, Ankara'da elçilik açmıştı ve Türkiye'ye atanan Polonya elçileri gelip Ankara'da oturmuş; İstanbul'da oturmak için ayak direyen İngiliz, Fransız, İtalyan meslektaşlarına uymamışlardı. Polonya, Kavaklıdere'de geniş bir arsa alıp Elçilik binasıyaptırmış, Türkiye'nin yeni başkenti Ankara'da elçilik açan ilk Avrupa devletlerinden biri olmuştu. Polonya'nın bu dostluk jesti Ankara'da hoşnutluk yaratmış, takdir edilmişti.

Polonya Cumhurbaşkanı **Stanislas Wojciechowski,** ilk elçisini Türkiye'ye atarken **Atatürk'e** yazdığı 10 Haziran 1924 tarihli mektup, alışılmış

[34] Bu konudaki diplomatik yazışmalar için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III,** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara: 2001, s.XIV, 1-38

Levent Şahverdi Arşivi

bir güven mektubundan epeyce farklı, tarihi bir dostluk mesajı niteliğindeydi. Polonya Cumhurbaşkanı şöyle diyor:

"Polonya ile Türkiye'yi pek uzun zamandan beri birbirlerine bağlamış ve çetin tecrübelere göğüs gererek yaşamış olan eski ve geleneksel dostluğun pekiştiğini ve sürekli olarak daha da geliştiğini görmek arzusuyla, Polonya'nın başına gelen uğursuz olaylar yüzünden 1795 yılından beri kesilmiş bulunan diplomatik ilişkileri yeniden kurmakta bir an bile gecikmemeğe karar verdim. Türkiye 'nin, o uğursuz olayları hiçbir zaman onaylamamış olması dolayısıyla, geçen bütün bir yüzyıl boyunca Polonya 'ya karşı sürekli göstermiş olduğu dostluk nişaneleri, iki ülke arasında resmî ilişkilerin yeniden doğduğunu sevinçle görecek olan milletimin şükran dolu hafızasında canlı bir hâtıra olarak kalacaktır. İşte bu amaçladır ki Mösyö ***Roman Knoll'u*** *işbu itimatname ile Polonya Cumhuriyeti'nin olağanüstü tam yetkili Elçisi sıfatıyla tayine karar verdim..."*[35]

Ankara'ya atanan ilk Polonya Elçisi **Roman Knoll,** 25 Haziran 1924 günü bu güven mektubunu Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal'e** sunarken aynı doğrultuda bir konuşma yaptı. Polonya'nın paylaşılmasını hiçbir zaman tanımamış olan Türkiye'nin, vatanın bağımsızlığı için kahramanca savaşan Polonya yurtseverlerine cömertçe konukseverlik göstermiş ve moral destek vermiş olmasının Polonya milletinin vicdanında silinmez hatıralar bırakmış olduğunu belirtti. Gelenekasel Türkiye-Polonya dostluğunun ve 1795'te fiilen kesilmiş olan diplomatik ilişkilerin şimdi yeniden başlamasının önemine parmak bastı. **Atatürk,** bu konuşmaya şöyle cevap verdi:

"Bir yüzyılı aşan zamandan beri kesilmiş bulunan diplomatik ilişkiler iki ülke arasında böylece yeniden kurulmuş oluyor. Bu olayı gayet derin bir memnuniyetle selâmlarım.

Ülkem hakkında kullandığınız güzel sözlerden pek duygulandım. Türkiye dahi aziz konukları olmuş olan Polonya'nın soylu evlatları hakkında pek değerli bir anı saklamaktadır.

Her iki ülke arasında hep sürüp gelmiş olan sağlam dostluk bağlarının, ortak çıkarları ve dünya uygarlığı ve barışı ve selameti çıkarları yararına bir kat daha olgunlaştırıp geliştirmek yürekten dileğimdir."[36]

---

[35] Bu mektubun tam metni için bkz. Bilâl N. Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III: İspanya-Polonya, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 2001, s. 418-419, No. 516

[36] ***Ibid.,*** *s. XIX:* Atatürk'ün konuşmasının aslı şudur:

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye ve Polonya Cumhuriyetleri arasında dostluk ilişkilerinin temeli böyle atıldı. Ondan sonra ilişkiler sürekli gelişti. 1924 Erzurum depremi üzerine Polonya Cumhurbaşkanı, Atatürk'e başsağlığı diledi ve aynı zamanda depremden zarar görmüş olanlara yardım için 20 bin Frank gönderdi. Atatürk, bu nâzik jestinden dolayı Polonya Cumhurbaşkanına "en samimi teşekkürlerini" iletti.

1926 yılında elçiler değişti. Ankara'daki Polonya elçiliğine **Charles Bader** atandı. Türkiye'nin ilk Varşova Elçisi **İbrahim Tali Bey** de iki yıl kadar Elçilik görevini sürdürdükten sonra, Başkâtip **Talat Rauf (Tokçınar)** Beyi geçici maslahatgüzar bırakıp, Şubat 1926'da Ankara'ya döndü ve milletvekili seçildi. Onun yerine TBMM üyesi olan **Yahya Kemal Bey (Beyatlı)** Varşova elçiliğine atandı. Yahya Kemal Bey, Varşova Elçiliğine atanması nedeniyle 22 Mayıs 1926 günü Urfa mebusluğundan istifa etti.[37]

O yıllarda Polonya'da yeni Türkiye'ye ve başkent Ankara'ya karşı epeyce ilgi olduğu anlaşılıyor. Polonyalı gazeteciler Ankara'ya geliyor, Polonya gazetelerinde yazılar yayınlıyorlardı. Yahya Kemal'in Varşova'ya atandığı günlerde Polonya'nın Türkiye'ye ilgisi sürüyordu.[38]

Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal (Atatürk),** 24 Mayıs 1926 tarihini taşıyan Güven Mektubu (İtimatname) ile Yahya Kemal'i Lehistan'a (Polonya'ya) Orta Elçi atadığını Polonya Cumhurbaşkanına bildirdi. O günlerde Polonya yeni Cumhurbaşkanını seçmek üzereydi; o yüzden Atatürk de mektubunda "Lehistan Cumhuriyet-i Mufahhaması Reisi Hazretlerine" demiş, fakat kim olacağı henüz bilinmeyen Polonya Cumhurbaşka-

---

"Bir asrı mütecaviz bir zamandan beri münkatı bulunan münasebat-ı diplomasiye memleketeyn arasında bu veçhile tekrar teessüs etmiş bulunuyor. Bu hâdiseyi gayet derin bir memnuniyetle selâmlarım.

"Memleketim hakkında sarf eylediğiniz güzel sözlerden pek mütehassisim. Türkiye dahi aziz misafirleri olmuş olan Polonya'nın asil evlâdı hakkında pek kıymettar bir hatıra saklamaktadır.

Her iki memleket beyninde daima caygir olmuş olan metin dostluk revabıtının, menfaat-ı müşterekeleri ve medeniyet ve sulh-u mesalemeti cihan menfaatına bir kat daha tekâmül ve inkişaf etmesini halisane temenni eder(im)."

[37] **TBBM Zabıt Ceridesi,** Devre II, Cilt XXV, s. 419

[38] Polonya gazetelerinin yeni başkentimiz Ankara hakkındaki yazıları için bkz.: Bilâl N. Şimşir,Ankara...Ankara. **Bir Başkentin Doğuşu,** Bilgi Yayınevi, Ankara: 1988, s. 373-376

Not: Bu dergide transkripsiyonu yayınlanmış olan belgede bazı ciddi okuma yanlışları göze çarpmaktadır. "Mufahhaması" kelimesi "mefharesi"; "teyemmünen" kelimesi **"temeyyenen";** "ümniye" kelimesi de **"emine"** yapılmıştır! Belki acemi bir Türkoloji asistanı tarafından yanlış okunup öylece basılmış olan dergideki bu metnin düzeltilmesi gerekir. - BNŞ.

Levent Şahverdi Arşivi

nın adını belirtmemişti. Tarihi bir belge olan bu Güven Mektubu veya İtimatname, o zamanın ağır resmi diliyle aynen şöyle kaleme alınmıştı:

"Gazi Mustafa Kemal, Türkiye Reisicumhuru,
Lehistan Cumhuriyet-i Mufahhaması Hazretlerine

Muhibbi Hâlis ve Âlikadrim,

Türkiye ile Lehistan beyninde teyemmünen cayigir olan vifak ve muhadenetin muhafaza ve takviyesi matlub ve mültezem bulunduğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi sabık azasından Yahya Kemal Beyi nezd-i Riyasetpenahilerine Türkiye Cumhuriyeti Fevkalade Murahhas ve Orta Elçisi olarak tayin ve izama karar verdim. Müşarünileyhin evsaf ve hasâili ve şimdiye kadar ibraz eylediği dirayet ve fetanet, kendisine tahmil ve tevdi olunan vezaif-i âliyeyi itimad-ı Riyasetpenahilerine mazhar olacak tarzda hüsnü ifa edeceğini zamindir.Bu ümniye iledir ki Zat-ı Riyasetpenahilerinden kendisini hüsnü kabul buyurmalarım ve gerek Türkiye Cumhuriyeti namına tarafından vukubulacak tebligata ve gerek Zat-ı Riyasetpenahileri ile Lehistan hakkında perverde eylediğim hissiyat-ı halisane-i dostaneneye dair ita eyleyeceği teminata tamamen itimad edilerek memuriyet-i âliyesinin hüsn-ü ifası emrinde nail-i müzaheret buyurulmasını rica ederim.Ankara'da bin dokuz yüz yirmi altı senesi Mayıs ayının yirmi dördüncü günü ita kılınmıştır.

GAZİ M. KEMAL
(İmza ve Mühür)

Hariciye Vekili
Doktor Tevfık Rüştü [39]

Güven Mektubunu ve selefinin Vedanamesini çantasına koyan Orta Elçi **Yahya Kemal Bey** Bükreş yoluyla Varşova'ya hareket etti. Bükreş'te Elçi **Hüseyin Ragıp Bey'in (Baydur)** konuğu oldu. 14 Haziran 1926 günü Varşova'ya vardı ve varışını aynı gün Ankara'ya tek satırlık Fransızca bir telgrafla bildirdi:*"Arrive quatorze pris possession poste*.Türkçesi: "Ayın

[39] **T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), Müt. 2/97.** Ayrıca bkz. **Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası III,** Özal Matbaası, İstanbul: 1988.

Levent Şahverdi Arşivi

on dördünde geldim (ve) göreve başladım" demektir.Türk Harf Devriminden (1928) önce, eski Türk alfabesiyle uluslararası telgraf gönderilemediğinden dış temsilciliklerimizle telgraf haberleşmesi ya yabancı dilde, ya da çeviri yazısıyla yapılabiliyordu. Yahya Kemal de göreve başladığını bildiren telgrafını Fransızca olarak göndermişti.

Elçimiz **Yahya Kemal,** hemen hiç bekletilmedi ve Varşova'ya varışından üç gün sonra Güven Mektubunu Polonya Cumhurbaşkanına sundu. 1 Haziran 1926 günü Polonya Cumhurbaşkanlığına **İgnace Moscicki** seçilmişti. 15 Haziranda İzmir'de Atatürk'e suikast düzenlendi. Moscicki, Cumhurbaşkanlığına seçildiğini Türkiye Cumhurbaşkanına resmen bildirirken, suikasttan kurtulmuş olan Atatürk'e bir de geçmiş olsun telgrafı çekti. Böylece, Atatürk ile Polonya'nın yeni Cumhurbaşkanı arasında da hemen dostça yakınlık başladı. Cumhurbaşkanı Moscicki, 19 Haziran günü Türkiye Ortaelçisi Yahya Kemal Bey'i kabul etti. Elçimiz, törenle Güven Mektubunu Moscicki'ye sundu. Sunarken, metni Ankara'da hazırlanmış olan Türkçe bir nutuk okudu ve nutkun Fransızca çevrisini Polonya tarafına sundu. Arşivde, nutkun Türkçe aslını bulamadım; yalnız Fransızca çevrisini bulabildim ki aşağıdaki metni bu Fransızca çevriden Türkçeye aktardım. Nutuk şudur:

"Sayın Cumhurbaşkanı,

Türkiye Cumhurbaşkanının beni Riyasetpenahileri nezdine Fevkalâde Murahhas ve Tam Yetkili Orta Elçi tayin ettiğini bildiren mektubunu Ekselanslarına sunmakla onur kazanırım. Asil Polonya milletine karşı şahsen uzun zamandan beri büyük hayranlık ve derin sempati beslediğimden, iki ülke arasında mutlu biçimde var olan dostluk ilişkilerini Polonya hükümetiyle güçlendirme görevinin bana verilmiş olması benim için hem pek değerlidir, hem de büyük gurur ve onur konusudur.

İki ülke arasında karşılıklı saygı duyguları esasına göre kurulmuş olan dostluk bağları, bütün siyasi, iktisadi ve fikri belgelerde yüzyıllar boyunca etkisini sürdürmüştür.

Bu geleneksel dostluğu daha da geliştirmek için buraya geldim. Bu dostluk, iki ülke çıkarları eşit anlayışına dayanan sıkı ve güvenilir bir işbirliği ile canlandırılırsa, eminim ki bütün meyvelerini verecektir.

Bu görev, Polonya'nın büyüklüğü ve refahı için olduğu kadar şahsi saadetleri için yürekten temennilerde bulunduğum Ekselanslarının hayırhah

Levent Şahverdi Arşivi

ve değerli desteği olmaz ise şahsen ne kadar hararetle onu başarmaya çalışırsam çalışayım, benim kişisel gücümü aşacaktır."[40]

Yahya Kemal Bey, güven mektubunu sunduğunu 20 Haziran günü aşağıdaki yazıyla Ankara'ya bildirdi:

"Hâriciye Vekâletine:

Varşova'ya muvasalatımı müteakip Hariciye Vekâletini (jeran) sıfatiyle idare eden Mösyö **Zalevski** ile görüştüm. Reisicumhur tarafından kabulüme tevessül etmesini rica ettim ve kendisine İtimatnamemle beraber nutkun Fransızca'ya tercüme edilmiş metinlerini bıraktım. Bu mülakatta Mösyö Zalevski Türkiye'ye karşı hararetli dostluk hissiyatı izhar etti.

19 Haziranda, refakatımda Başkâtip **Talat Rauf** ve İkinci Kâtip **Rauf Hayri Bey'**ler olarak Teşrifat Müdîr-i Umumisinin delâleti ve mûtad olan merasimle, (Château Royal)de Reisicumhur tarafından kabul edildim. Metni Vekâletçe mukannen (belirlenmiş) olan nutku Türkçe okudum ve İtimatnamemle Selefim **İbrahim Tali Beyefendi'nin** Vedanamesini Reisicumhurun yedine tevdi ettim. Reisicumhur cevabi nutkunu Lehçe okudu.

Nutuklardan sonra Reisicumhurla hususî görüştüm. Leh Milletinin Türklüğe karşı beslediği muhabbet ve şükran hislerini hassas bir lisanla mükerreren ifâde etti ve *"Lehistan taksimini tanımayan yegâne Millet sıfatiyle Türkiye 'ye Leh Milleti müebbeden minnettardır"* dedi ve ayrılırken "Gazi **Mustafa Kemal Paşa** Hazretleri'ne ihtiramatımın tebliğine tavassut etmenizi rica ederim" cümlesini ilâve etti.

Resm-i kabulümüzün samimî ve hâhişle vuku bulduğunu, gerek Hükümet erkânı, gerekse Matbuat tarafından müsait ve mütemayil bir telâkki gördüğümü arz ederim. 26 Haziran 1926.

Varşova Elçisi
Yahya Kemal"[41]

Bu yazı, **Yahya Kemal'in** kendi el yazısıyla, biraz acemice ve pek kısa kaleme alınmıştır. Elçimiz, güven mektubunu sunduğu Polonya'nın yeni Cumhurbaşkanının kişiliğini, konuşmasını etraflıca aktarmadığı gibi adını zikretmeyi bile unutmuştur. Diplomaside acemiliği göze çarpmaktadır.

---

[40] **T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA)- Müt. 2/97**

[41] Fehmi Nuza, (Emekli Büyükelçi), "Yahya Kemal Beyath Hariciye Hizmetinde", **Ölümünün Yirmi beşinci Yılında Yahya Kemal Beyatlı,** Ankara: 1983, s. 173

Levent Şahverdi Arşivi

Üstat şairin Orta Elçi olarak ilk misyon şefliği böyle başladı.

Birkaç ay sonra, Cumhurbaşkanı Moscicki'nin yakın arkadaşı ve ünlü bir bilim adamı olan **Wierusz-Kowalski,** Ankara'ya Elçi olarak atandı. Kowalski, 21 Ekim 1926 günü, güven mektubu ile birlikte, Polonya Cumhurbaşkanının iyi dileklerini de Atatürk'e sundu. Ertesi yıl Atatürk, ikinci defa Cumhurbaşkanlığına seçildiğini Moscicki'ye resmen bildirdi. Aynı yıl Ankara'da pek sevilip sayılan Polonya Elçisi Kowalski görev başında öldü. Atatürk, hemen Polonya Cumhurbaşkanına başsağlığı diledi. *"Cümlenin takdirat ve muhabbetini celbe muvaffak olan Mösyö Kowalski'nin vefatından pek ziyade müteessir"* olduğunu belirtti. Cumhurbaşkanı Moscicki, pek duygulandı ve "en hararetli teşekkürlerini" bildirdi.

1930 yılında Türkiye ile Polonya arasındaki ilişkiler Büyükelçilik düzeyine yükseltilecek, fakat Yahya Kemal o tarihte Madrid'de olacaktı.

Yahya Kemal, "Varşova'da ilk sefarethanemizYahudi Mahallesi'ndeydi. Orada bir iki ay kadar kaldım. Sonra bizzat tutup tanzim ettiğim *Şopena (Szopena)* da iki numarada bulunan sefarethaneye naklettim. Orada üç seneye yakın bir müddet ikamet ettim" diyor.[42]

1926 yılında bir Türk seyyar sergi gemisi Avrupa limanlarını dolaşıyor ve genç Türkiye Cumhuriyetini tanıtıyordu. **Yahya Kemal** Beyatlı'nın Varşova'da göreve başlamasından kısa bir süre sonra, 1926 Ağustos ayı başlarında, seyyar sergi gemimiz Polonya'nın Gdynia (Danzig) limanına demir attı. Elçimiz orada büyük bir davet verdi ve sergimizi tanıttı. Oradaki coşkulu havayı doğrudan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e aşağıdaki telgrafla arzetti.

Varşova Elçisi Yahya Kemal Bey'den
Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

Tel. *Polonya, Gdynia, 9/8/1926*

Gdynia'da Baltık denizi üzerinde Türk ve Lehleri bir araya toplayan muhteşem davet. Halk, tribünlerde, bizleri ihata etmektedir. Herkes iki defa ayağa kalkarak ve Türk marşını dinleyerek fevkalâde bir sürür ve şadı-

[42] Nihat Sami Banarlı, **Yahya Kemal'in Hâtıraları,** İstanbul: 1960, s. 141

Levent Şahverdi Arşivi

manı ile şerefinize ve sıhhatinize içmiştir. Namınızın fevkalâde hürmetkarı olan rical-i resmiye Zat-ı Devletinize hürmetlerini arzına bendenizi memur ettiler.

Yahya Kemal"[43]

Atatürk bu telgrafa ertesi gün şöyle teşekkür etmiştir:

Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinden
Varşova Elçisi Yahya Kemal Beyefendiye

Tel. *Ankara, 10/8/1926*

Seyyar sergimizin seyahati münasebetile Lehistan halkı ve rical-i resmiyesi tarafından Türkiye ve şahsım hakkında izhar buyurulan hissiyat-ı dostaneden pek mütehassisim. Teşekkürlerimi iblâğ buyurunuz.

Reisicumhur
Gazi M. Kemal"[44]

Polonya'dan İzlenimler, Anılar ve Bir Şiir

Elçi Yahya Kemal, Varşova'dan **Süleyman Nazif** (1870-1927)'e göndermiş olduğu 16 Ağustos 1926 tarihli mektubunda[45] ilk izlenimlerini şöyle anlatıyor:

"Varşova düz ovada bir şehirdir. Etrafta dağ veya deniz ufku olmayınca insan sıkılıyor. Şehir çok mamur ve medenîdir, yalnız eğlenceli değildir. Hava'ekseriya yağmurlu ve kapalıdır. Leh milleti güzel ve asil millettir, sevimlidir, zekidir, yontulmuş bir kütledir. Lehler bizi samimi bir muhabbet-

[43] **DBA- Polonya. İdari K. 60-0**

[44] **Ibid.**

[45] Bu mektubun tarihi, bir kaynakta yanlışlıkla **16 Ağustos 1924** olarak verilmiştir. Bkz. Zeynep Kerman, "Yahya Kemal'in neşredilmemiş bir mektubu ve vasiyeti", **Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemal Beyatlı,** Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul: 1984, s. 195. Hata, mektubun yanlış okunmasından, eski 6 rakamının 4 gibi görülmesinden kaynaklanmıştır, sanıyoruz. Doğrusu 16 Ağustos 1926'dır. Bu yanlış, başka yayınlarda da tekrarlanıp sürdürülmektedir. Örneğin bkz. Kemal Bek, **Yahya Kemal Beyatlı...** s. 59. Dikkatsiz araştırmacılarımız, Yahya Kemal'in 1926 yılında Varşova'ya atanmış olduğunu söylüyor, fakat birkaç satır sonra onu 1924 yılında Varşova'da imiş gibi gösterebiliyorlar! İnsan hayretler içinde kalıyor. Tekrar edelim: Yahya Kemal 1 Mayıs 1926'da Varşova'ya atanmış; 14 Haziran 1926'da oraya varmış, 19 Haziran 1926'da güven mektubunu sunmuştur. Daha önce Varşova'ya hiç gitmemiştir ve 1924 yılında TBMM'de mebustur. 16 Ağustos 1924 tarihinde Varşova'dan mektup yazması mümkün değildir. Bu ve benzeri yanlışların artık düzeltilmesi gerekir. -BNŞ.

Levent Şahverdi Arşivi

le severler. Sokakta bir çocuğa Türkler hakkında fikrini sorsanız, derhal "Türkler Lehistan'ın taksimini tanımamışlardır" cevabını verir. Bu milletin istiklâl terbiyesi bu kadar yüksektir.

Dün bir halı sergisindeydim. Birçok şark halıları arasında tarihi olanları da vardı. Aynı sergide Kral Sobiyeski'nin Viyana önünde iğtinam ettiği (ganimet olarak aldığı) "otağ-ı asâfi", Kara Mustafa Paşa'nın bir bina kadar geniş ve mutantan çadırı da vardı; 1682 senesinin o fecî eylül sabahından beri o kadar itina ile muhafaza edilmiş ki, içine girdiğim zaman kendimi Viyana önünde zannettim. Lehistan bu kadar taksim ve kargaşalık geçirdiği halde, bize ait ferman, yazı, mektup, ganaim (aganimetler) ne varsa muhafaza etmiş.

Bildiğiniz gibi Varşova muahharen (sonradan) payitaht olmuş bir şehirdir. Onuncun hayli yeni ve az millîdir. Lehlilerin millî merkezleri Krakovi'dir. Bütün hatıraları, eskilikleri, millilikleri, darülfünunları oradadır. İnşallah orasını da gidip göreceğim.

Burada ömrüm masa başında geçiyor. Çok okuyor ve çok yazı yazıyorum. Birkaç kitap projem var. Yazmağa başlamadan önce elimi nesre alıştırdım. Bir ayda bir kitap olabilecek kadar Paris hatıralarımı ve Jön Türklüğü yazdım. Bazen odamda gece yarılarına doğru, **Cemil Bey'**in bir taksimini veya peşrevini fonografa koyuyorum: Boğaziçi ve İstanbul havasına giriyorum."

Yahya Kemal, **Abdülhak Şinasi Hisar**(1883-1963)'a da 13 Ekim 1926 günü şunları yazmıştır:

Varşova, 13 Teşrinievvel 1926

Muazzez Abdülhak Şinasi,

Adresinizi bugün öğrendim ve hemen yazıyorum; birkaç ay önce yazmış olsaydım ne kadar iyi olurdu. Korkarım ki bu muhabere bahsinde yine beni haksızlıkla itham edeceksiniz. Siz benim adresimi biliyordunuz, niçin iki satırlık bir şey yazmadınız, dersem serzenişimin haklı olduğunu kabul eder misiniz?

Her ne ise...Bildiğiniz gibi, dört aydan beri Varşova'dayım. Çok sükûnlu bir hayat geçiriyorum. Sây (iş) haricinde muttasıl (sürekli) okuyorum, edebiyatın sağlam ve sahih nev'i olarak nazarımda tarih kaldı. Şiir edebiyattan sayılmadığı için onu nâdir ve müstakil bir cevher olarak bir tarafa bırakıyorum. Dediğim gibi, bir hayli eski tarih okudum. Şimdi, bu yaşımda, daha iyi anlıyorum. Diyebilirim ki vatanda millî teşekkülümüzü ilk defa iyi anladım.

Levent Şahverdi Arşivi

Etrafımda İstanbul kütüphaneleri bulunmadığına yanıyorum. İstanbul'da iken vaktimi beyhude geçirdiğimi, az okumuş olduğumu idrak ediyorum.

Okumakta olduğu gibi, yazıda da edebiyat heveskârlığından uzağım. **Theophile Gautier** ölürken *sobre(yalın)* bir eser vücuda getiremediğini meharetle hissetmiş. Ben şiirdeki birkaç parçamdan memnunum; fakat okunacak şeyleri okumakta geciktiğime nadimim (pişmanım). Henüz vakit var mı diyeceksiniz? Onu pek zannetmiyorum. Girdiğimiz yaştan iniş aşağı bakmağa başladım, bizim nesil ihtiyarladı ve ihtiyarladığının pek farkında değildir; ben farkına vardım.

Varşova'dan ikinci mektubumda bahsedeceğim. Bu ilk mektubum bir medhal olsun. Tahassür ve muhabbetle ellerinizi sıkarım aziz ve nâdir muhibbim, efendim.

Yahya Kemal[46]

İhtiyarladığını söyleyen Yahya Kemal o tarihte 42 yaşındaydı.

Varşova'da çıkan *Echo Eygodnia* gazetesi Türkiye Elçisi Yahya Kemal ile Türk edebiyatı ve şiirine dair bir söyleşi yayınlamıştır. Bu söyleşide şair elçimiz, eski Türk şiirinin XVI. Yüzyılda doruğa çıkmış olduğunu anlattıktan sonra, "Yeni Türk edebiyatı ancak **Tevfik Fikret** (1867-1915)'le başlar" diyor. Türk şiirinin Fransız parnasyen ve sembolistlerinin etkisinden ancak 1912 yılında kurtulduğunu söylüyor ve bu tarihi, "Rönesans tarihi" olarak nitelendiriyor.[47]

Yahya Kemal, Varşova'da elçilik yaparken şiir düşünmekten de geri durmaz. 27 Aralık 1927'de **Nihat Sami Banarlı** (1907-1974)'ya şunları yazar:

"Bir müddetten beri içim şiir doludur. Gerçi kuru bir çeşmeyim. Fakat zaman zaman içimde büyük birikintiler oluyor. Tasarladığım bazı şeyleri vücûda getirmek artık ben de bir mecmua (şiir kitabı) çıkarmak hevesine düştüm. Bu niyette beni teşvik eden şey, bilhassa eski bazı parçalarımın unutulmayışı oldu. Demek ki, bir mecmâa bırakırsam beni daha beş on sene yâdedenler bulunacak."[48]

---

[46] **Türk Dili, Mektup Özel Sayısı,** Sayı 274, Temmuz 1974, s. 256-257

[47] **Hayat,** c. V, Nr. 108, 20 Kanunuevvel (Aralık) 1928, s. 14'ten Ahmet Hamdi Tanpınar, **Mücevherlerin Sırrı. Derlenmemiş Yazılar, Anket ve Röportajlar** (Hazırlayanlar: İlyas Dirin, Turgay Anar, Şaban Özdemir), YKY, İstanbul: 2002, s.23-24

[48] Kemal Bek, **Yahya Kemal Beyatlı,** Tarih ve Özne Yayınları, İstanbul: 2001, s. 60

Levent Şahverdi Arşivi

Yahya Kemal, ünlü *"Kar Musikîleri"* şiirini, 1927 yılında Varşova'da geçirdiği sert bir kışta yazmıştır. Buna ilişkin anısını, yıllar sonra Banarlı'ya şöyle anlatmıştır:

"Varşova'da elçilikte bulunduğum bir akşam, odamda çalışıyordum. Dışarda kar yağıyordu. Orada kar başladı mı, günlerce, aylarca durmadan yağar. İnsanda bin yıl sürecek bir yağış tesiri yapar. Bir kuytu manastırda, koro halinde söylenen dualar gibi gamlı bir eganın (org) ahengi insanda ne tesir bırakırsa, orada da karın öyle hüzünlü ve devamlı bir sesi vardır. **François** isimli, ihtiyar ve kibar tavırlı hizmetçim böyle yalnız ve muztarib gecelerimde benim Türk musikisi plaklarıyla avunduğumu bilirdi. Bilhassa **Tanbûrî Cemil** Bey'in Hüseynî peşrevini plakta dinlerdim. François bana yarı acıyan, yarı anlayan gözlerle bakardı.

"Musikimiz beni gurbetten alır, vatana, hattâ vatanımızın muhassası (bileşimi) olan İstanbul'a götürürdü. O gece de öyle yaptım. Plak başlayınca içimdeki hüzün silindi, sesler beni İstanbul'a götürdü. "Kar Mûsikîleri" işte bu gecenin hâtırasıdır."[49]

Varşova anısı şiir şudur:

KAR MÛSİKÎLERİ

-Varşova 1927—

Bin yıldan uzun bir gecenin bestesidir bu.
Bin yıl sürecek zannedilen kar sesidir bu.

Bir kuytu manastırda dualar gibi gamlı,
Yüzlerce ağızdan koro hâlinde devamlı,

Bir erganın ahengi yayılmakta derinden...
Duydumsa da zevk almadım İslav kederinden.

Zihnim bu şehirden, bu devirden çok uzakta,
Tanbûrî Cemil Bey çalıyor eski plâkta.

Birdenbire mes'udum işitmek hevesiyle,
Gönlüm dolu İstanbul'un en özlü sesiyle.

[49] **Ibid.**

Levent Şahverdi Arşivi

Sandım ki uzaklaştı yağan kar ve karanlık,
Uykumda bütün bir gece Körfez'deyim artık!.

Şair Yahya Kemal, çantasında *"Kar Mûsikileri"* şiiriyle Varşova Elçiliğinden ayrıldı.

1926 yılında Varşova Elçiliğine atanmış olan **Yahya Kemal,** 33 ay bu görevde kalmıştır ve Elçilik görevini hakkıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyetini şevkle temsil etmiş, Polonya'daki gelişmeleri yerinde izleyerek Ankara'ya rapor etmiştir. Göreve başladıktan bir ay sonra, o tarihte Kabinede Harbiye Nazırı olan Polonya bağımsızlığının ünlü lideri **Mareşal Pildsudski** ile görüşmüş. Görüşme sırasında Mareşal şöyle bir dil kullanmış: "Dostlarımız bize bebek muamelesi ediyorlar. Daima ihtiyatkârlık ve usluluk tavsiye ederek başımızda sıkıca vesayet icra ediyorlar. İstiklâlimiz vardır. Lâkin müstakil olmak için insanın kendisini tamamen müstakil hissetmesi lâzım. Bildiğimiz gibi inkişaf etmenin sırası artık gelmiştir"

Elçimiz bu sözleri Ankara'ya rapor ederken, "Lehistan siyaset-i haricîyesinde bir tebeddül arifesinde bulunduğumuz anlaşılıyor" demiştir.

Haziran 1927'de **Yahya Kemal** yıllık iznini kullanmıştır. Geçici Maslahatgüzar kalan Başkâtip **Zeki Hakkı (Karabuda)** 7 Haziranda Polonya başkentinde yaşanan trajik bir olayı Ankara'ya tellemiştir: Varşova'daki Rus Elçisi **Peter Voykov,** komünist rejim karşıtı "Beyaz Rus"lardan birinin silahlı saldırısına uğramıştır. Saldırgan, istasyonda Rus Elçisine dört el ateş etmiş, ağır yaralı olarak hastaneye kaldırılan diplomat çok geçmeden ölmüştür. **Kaverda** adındaki katil yakalanmış ve bir hafta sonra Fevkalâde Mahkeme tarafından ömür boyu hapse mahkum edilmiştir.

Bir yıl sonra **Yahya Kemal** benzer bir olayı rapor etmiştir: Suikasta kurban giden Rus elçisinin yerine gelen yeni Rus elçisi de "Beyaz Rus"larca hedef seçilmiş. 4 Mayıs 1928'de, bir Beyaz Rus teröristi, Varşova'daki Rus Elçiliği Ticaret Müşavirinin arabasına ateş etmiş. Yakalanan saldırganın asıl amacının Elçiyi öldürmek olduğu anlaşılmıştır. Elçimiz bunları Ankara'ya bildirirken şunları eklemiştir: *"Sefaret heyetinin hayatını korumak maksadıyla Rusya, Beyaz Rus zümresinin Polonya'dan kovulmasını isteyecektir. Polonya Hükümetinin mezkur vak 'adan sonra tevkif ettiği 30 Beyaz Rus arasında ve başlarında bu gibi suikast işleriyle zan altında bulunan bir Kontes vardır. Mesele şimdiki halde vehamet arzetmi-*

Levent Şahverdi Arşivi

yor." demiştir. (O yıllarda Beyaz Ruslar, komünist Rus diplomatlarına saldırdıkları gibi, 1970'li ve 1980'li yıllarda da Ermeni teröristler yurt dışındaki Türk diplomatlarım hedef almış ve 34 diplomatımızı ve aile yakınlarını şehit etmişlerdir.)

Yahya Kemal, Polonya iç politikası üzerinde de durmuş, iktidarla muhalefet arasındaki çekişmeleri ve genel seçimleri Ankara'ya rapor etmiştir. 1928 Mart başlarında yapılan genel seçimleri rapor ederken 5 Martta şunları bildiriyor: "Leh intihabatı had bir hararetle devam etmekte ve nihayet bulmak üzeredir. **Pildsudski** Hükümeti, bütün tahminler hilafına gayri muntazar muvaffakiyet kazanıyor. En kesif ve kavi telakki olunan Nasyonalist Katolik Burjuva Fırkası - ki Pildsuski'nin muhalifidir - ehemmiyetli farkla kaybetmektedir. Hükümetin yeni Mecliste 100 kadar taraftar mebusu ve mevcut zümrelerin en kavisi olacağı tebarüz etmektedir..."

Mareşal Pildsudski'nin başarılarını açıklayıp yorumlayan **Yahya Kemal,** Polonya iç politikasını yakından izlemeyi sürdürmüştür. Varşova Elçiliğimizin Polonya iç politikasındaki gelişmeler konusunda 12 Eylül 1928 tarihli bir raporu, önemli görülerek Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin de dikkatini çekmiştir. Raporda, 1926 yılındaki Hükümet darbesinden sonra 1928 Martında yapılan seçimlerde **Mareşal Pildsuski'nin** büyük başarı kazandığı, seçim sonunda Cumhurbaşkanlığı makamının en geniş yetkilerle güçlendirilmek istendiği belirtiliyor ve Polonya'nın "şiddetle devletçi bir heyet haline getirmenin" amaçlandığı anlatılıyordu. Bu raporun bir örneği CHP Genel Sekreterliğince **Yahya Kemal'den** rica edilmiştir.[50]

Yine Yahya Kemal'in Polonya'da bulunduğu sırada Türk Yazı Devrimi yapıldı; 1928'de çok kısa zamanda Arap alfabesinden, Latin esasına dayanan yeni Türk Alfabesine geçildi. Bu köklü kültürel devrim, başka birçok ülkede olduğu gibi Polonya'da da ilgi çekti ve çok olumlu karşılandı. *Epoka* gibi, *Kurjer Warszawki* gibi Polonya'nın büyük yayın organlarında Türk yazı devrimini öven, kutlayan yazılar çıktı.[51] Polonya basınında Türkiye'yi, Mustafa Kemal'i alkışlayan bu yazıların çıkmasında Varşova Elçimizin veya Elçiliğimizin doğrudan bir rolü olup olmadığı belli değildir, ama bu gelişmelerin şair Yahya Kemal'i bir kez daha Türk yazı devrimi üzerinde düşündürmüş olduğunu sanıyorum. Çünkü, Eski Türk kültürüne tutkun olan

---

[50] Fehmi Nuza (E. Büyükelçi), "Yahya Kemal Beyatlı Hariciye Hizmetinde", **Ölümünün Yirmibeşinci Yılında Yahya Kemal Beyatlı...,** s. 174-179

[51] Bilâl N. Şimşir, **Türk Yazı Devrimi,** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara: 1992, s. 285-287

Levent Şahverdi Arşivi

Yahya Kemal, "Kur'an alfabesi"dir diye bin yıldır kullandığımız, fakat Türk diline hiç uymayan eski yazının değiştirilmesinden başlangıçta adeta ürktüğü ve bu reformu pek içine sindiremediği bilinir. **Afet İnan'ın** söylediğine göre, Yahya Kemal, Varşova Elçiliğine atandıktan sonra Atatürk'e veda etmeye gitmişti. Atatürk kendisine tasavvur ettiği harf inkılâbından bahsetmiş. Şair, *"Nasıl olur, koskoca Türk kütüphanesi, Türk kültürü ne olacak?"* diye sormuş. Atatürk o zaman Yahya Kemal'e bir cevap vermemiş,[52] ama iki yıl sonra Türk Yazı Devrimini gerçekleştirmişti.

Yahya Kemal'in Varşova'da bulunduğu yıllarda Türkiye ile Polonya arasında bazı ufak sorunlar yaşandığı da anlaşılmaktadır. Türkiye İş Bankası ile bir Polonya bankası arasında bazı anlaşmazlık çıkmıştır. İzmir Mebusu ve İş Bankası Genel Müdürü **Mahmut Celâl** (Celal Bayar), 1 Ağustos 1927 günü Varşova Elçisi Yahya Kemal'e şu mektubu yazmıştır:

"Muhterem Efendim,

Jimeyeneski Bank ile Bankamız arasındaki ihtilafın halli zımnında hukuk müşavirimiz **Şevket Bey** Varşova'ya gitmiştir. Mumaileyh bittabi zatı âlilerinizi ziyaret ve mesele hakkında tafsilat verecektir. Kendisine azâmi muavenet ve teshilat-ı devletlerinin ibrazını (yardım ve kolaylık göstermenizi) rica ve bu vesile ile hürmetlerimi teyit ederim Efendim."[53]

İki banka arasındaki anlaşmazlık Elçimiz tarafından halledilemez miydi, bu işte Elçilik neden devre dışı kalmış ya da bırakılmıştı, Yahya Kemal'in Varşova'dan Madrid'e nakledilmesinde bu anlaşmazlığın de etkisi olmuş muydu acaba? Gibi sorular akla gelmektedir.

Yahya Kemal Madrid Elçisi (1929-1932)

Yahya Kemal, 6 Şubat 1929 tarihli 7649 sayılı kararname ile Varşova Elçiliğinden Madrid Elçiliğine nakledildi. Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal (Atatürk),** Elçimizin Varşova'daki görevinin sona erdiğini 19 Şubat 1929 tarihli mektupla Polonya Cumhurbaşkanı **İgnace** Moscicki'ye bildirdi. Bu mektup veya Vedaname aynen şöyledir:

---

[52] Kimi kaynaklarda Yahya Kemal'in Madrid Elçiliğine giderken Atatürk'le vedalaşmaya çıktığını, aralarındaki bu konuşmanın o zaman geçtiği yazılmaktadır. (Kemal Bek, **Yahya Kemal Beyatlı,** s. 65). Bu yanlıştır, düzeltilmesi gerekir. Konuşma, Yahya Kemal'in Varşova'ya atanmasının ardından, 1926 yılında, yazı konusunun tartışıldığı bir sırada geçmiştir. Yahya Kemal 1929 yılında Varşova'dan Madrid'e nakladilirken Türkiye'ye gelmemiş, Polonya'dan İspanya'ya geçmiştir.-BNŞ

[53] **Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası III,** s. 197

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi Mustafa Kemal, Türkiye Reisicumhuru,
Lehistan Reisicumhuru Mösyö ignace Moscicki Hazretlerine

Muhibbi Hâlis ve Alikadrim,

Nezd-i Devletlerinde Fevkalâde Murahhas ve Orta Elçi olarak ifayı vazife etmekte bulunan Yahya Kemal Beyin ahar bir vazifeye tayini münasip teemmül edilmiş olmakla Müşarünileyhin işbu vazifesi hitama ermiş bulunuyor.

Memnuniyet-i tamemi isticlâb edecek surette memuriyet-i âliyesini ifa ve eda etmiş olan Müşarünileyhin Zat-ı Devletlerinin ve Lehistan Hükümetinin teveccühlerine mazhar olmuş bulunduğunu tahmin eder ve vazifeyi mevduasım ifa ettiği müddetçe hakkında ibzal buyurulan lütufkârlıklardan mütevellit hissiyat-ı minnettar is ini arz ve izhara müsaade buyuracağınızı ümid eylerim.

Bu fırsattan memnuniyetle istifade ederek Zat-ı Devletlerine karşı perverde ettiğim hissiyat-ı âliye-yi takdirkârane ve dostane teminatını, gerek Şahsı Âlilerinin saadeti ve gerek Lehistan 'in refah ve ikbali hakkındaki temenniyatımı teyit ve tecdit eylerim.

Ankara'da, bin dokuz yüz yirmi dokuz senesi Şubat ayının on dokuzuncu günü ita kılınmıştır.

(Cumhurbaşkanlığı mührü)
(İmza) GAZİ M. KEMAL

Hariciye Vekili
(İmza) Dr. T. Rüştü"[54]

Atatürk, Yahya Kemal'in Varşova'daki hizmetlerinden memnun kaldığını söylüyor.

Madrid Elçiliğine atanan **Yahya Kemal,** 14 Mart 1929 günü Varşova'dan ayrıldı. Madrid'e atanma kararnamesi şudur:

"Varşova İkinci Sınıf Elçisi Yahya Kemal Beyin Madrid İkinci Sınıf Elçiliğine naklen tayini, Hariciye Vekâletinin, Şubat 929 tarih ve 72 numrolu teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 6/2/929 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur. (Reisicumhurun ve Vekillerin imzaları)."[55]

[54] DBA- Müt. 4/95: Yahya Kemal Beyin Varşova Elçiliği.
[55] DBA-Sicil No. 284

Levent Şahverdi Arşivi

Yahya Kemal, Varşova'dan Madrid'e giderken 1929'da Prag'dan geçmiş. Burada, birkaç gün kalayım demiş. Fakat anlaşılan o sıralarda hava pek yağışlı imiş. Çekoslovak başkentinin her tarafında ünlü Çek devlet adamı Beneş'in resimleri, afişleri asılıymış. Şairimizin içi sıkılmış, Prag'da yirmi dört saatten fazla kalamamış ve şu beyti mırıldanarak yoluna devam etmiş:

Bir şehir idi daima güneşsiz
Tek semtini görmedim Beneş'siz.

Prag'da Elçilik yapmış olan **Yakup Kadri Karaosmanoğlu** (1889-1974) diyor ki: "Şairin ilk mısraı bir dereceye kadar doğru, son mısra ise tam bir gerçeğin ifadesidir. O zamanlar, Prag şehrinin içinde başınızı nereye çevirirseniz, nereye girip çıkarsanız mutlaka **(Edvart) Beneş'in** muhtelif çapta fotoğraflarıyla karşılaşırdınız. Birçok sokak ve caddelerin adları ucunda da mutlaka bir Beneş ekinin belirdiğini görürdünüz. Nitekim, bizim Elçiliğin bulunduğu mahalleye Bubeneş derlerdi ve karşımızda eskiden Beneş'in oturduğu köşk vardı.

Düşünelim ki, Yahya Kemal'in Prag'dan geçtiği devirde Beneş, henüz Devlet Reisi de değildi. Sadece Dışişleri Vekili idi...Evet, Prag'ın Beneş'siz tek semti olmadığı gibi, bütün Çekoslovakya'da onsuz hiçbir şey yapılmazdı." [56]

Yahya Kemal'in yeni görev yeri İspanya, 1920'li yıllarda bunalım içine düşmüş bulunuyordu. Devlet başkanlarından biri gidip diğeri geliyordu. Genç Türkiye Cumhuriyeti de o dönemde Madrid'de bir maslahatgüzar bulundurmakla yetiniyordu. İspanya Kralı **Alfonso,** 1925 yılında **Atatürk'e** selâm ve dostluk mesajı göndermiş ve arkasından Türkiye'ye bir Elçi atamıştı. Atatürk de kendisine teşekkür etmişti. Ama **o** tarihte Madrid'e bir Türk elçisi gönderilmemişti. 1927 yılında Atatürk, Kral Alfonso'nun tahta çıkışının 25. Yıldönümünü kutlamış ve ikinci defa Türkiye Cumhurbaşkanlığına seçildiğini bir name ile İspanya Kralına resmen duyurmuştu. Aradan iki yıl daha geçti. 1929 yılında Madrid'de Türkiye Elçiliği açıldı ve Yahya Kemal İspanya'da Türkiye Cumhuriyetinin ilk Elçisi oldu.[57]

---

[56] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Zoraki Diplomat, İnkılap Kitabevi, İstanbul: 1955, s. 85

[57] Atatürk zamanında Türkiye-İspanya ilişkileri hakkında bkz.: Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III:** İspanya-Polonya, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara: 2001, s. 1-38

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal,** İspanya Kralı **Alfonso XIII'e** yazdığı 26 Şubat 1929 tarihli mektubunda, Türkiye Cumhuriyeti ile İspanya Krallığı arasındaki dostluk ilişkilerini geliştirmek istediğinden, *"Nezdi Haşmetanelerine Varşova Elçisi Yahya Kemal Beyi Fevkalâde Murahhas ve Orta Elçi Sıfatı ile tayin ve izama karar verdim..."* dedi.[58]

Elçimiz güven mektubunu 10 Haziran 1929 günü İspanya Kralına sundu. Ancak güven mektubunu sunduğunu Ankara'ya bildirmeyi nedense unuttu! Oysa yüksek huzura kabul edildiğini ve güven mektubunu sunduğunu ayni gün veya en geç ertesi gün bildirmesi Elçinin göreviydi. **Yahya Kemal** bu görevini üç hafta sonra hatırladı ve 2 Temmuz 1929 günü sadece iki satırlık bir yazıyla güven mektubunu Krala sunmuş olduğunu Ankara'ya bildirdi. Yazısı şudur:

Hariciye Vekâletine

No. 2683/73 *Madrid, 2.7.929*

10 Haziranda mutad olan merasimle, nutuk ir ad olunmaksızın, Reisicumhur Hz.nin itimatnamesini Kral Hz.ne takdim ettim. Mumaileyh büyük ve şerefli Reisimiz ve hükümetimiz hakkında dostane hissiyat ifade ve Elçiliğin tesis edilmesinden dolayı mahzuziyetlerini beyan ve vazifemde muavenetlerine mazhar olacağımı va'd ettiler; arzederim efendim.

Madrid Elçisi
(İmza) Yahya Kemal [59]

Kral **Alfonso XIII,** 26 Temmuz 1929 tarihli bir nâme veya resmî mektup ile **Atatürk'e** cevap verdi: **Yahya Kemal'in** Orta Elçi atandığını bildiren mektubu aldığını, gerek kendisinin gerek İspanya Hükümetinin Elçimize destek olacaklarını bildirdi ve iyi dileklerini sundu.[60]

Böylece **Yahya Kemal Bey** Madrid Elçiliği görevine resmen başlamış oldu.

Yahya Kemal, Madrit'e gidişini ve orada görevliyken gezip gördüğü yerleri şöyle anlatıyor:

"**1929:** Kötü talihle geçmiş bu hazin senemde: Varşova'dan Prag'a, oradan Cenevre'ye geldim. Bir gün Lozan'da kaldım. Sonra Bern'de **Mü-**

---

[58] **Ibid.** s. 11 (Güven mektubunun tam metni).
[59] **Ibid.** s. 14 ve DBA- Müt. 4/95
[60] DBA-Müt. 4/95 ve Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları III...S.** 14-15

Levent Şahverdi Arşivi

nir'de (Ertegün) misafir kaldım. Onunla galiba Interlaken'e ve birkaç civar şehre gezmeğe gittik. Madrid Elçiliğine oradan gittim.

Paris tarikiyle ve Sud ekspresle Madrid'e vasıl oldum. Toledo ve Eskurial şehirlerini ziyaret ettim. Aynı ay içinde (yani Mayısta) Behçet Bey'le beraber Gırnata'ya, Kurtuba'ya ve İşbiliyye'ye gittim. Bir haftalık bir seyahatten sonra Madrid'e döndüm. Krala itimatnamemi verdikten sonra yaz mevsimi başladı. Biaritz'e gittim...

1930: İki defa Paris'e, bir defa Bern'e gittim. Bern'den Floransa'ya, Roma'ya, Napoli'ye gittim. Napoli'den Augosto transatlantik gemisiyle Cebelütarık'a, oradan karşısındaki Elcezire'ye geçtim. Oradan otobüsle İşbiliyye'ye vardım. Madrid'e döndüm. Yazı Biaritz'de geçirdim. Etrafta ufak şehirlere birçok kereler uğradım.

1931de Tetvan (Tetouan) a, Talha'ya gittim."[61] Yahya Kemal, *Hatıraları* 'nın bir başka yerinde de şu bilgileri veriyor: "1929 da İspanya'ya memur edildim. Muvasalat ettiğim (vardığım) zaman Almagro Sokağı'nda bulduğum sefarethanede bahçeye nazır odada kaldım. Sonra bu binayı değiştirdiğimiz vakit Ritz Oteli'ne naklettim. Ritz'den, yazı geçirmek üzere Biaritz'e gittim. Biaritz'de bir ay kadar, Carlton oteli'nde denize nazır bir odada yaşadım. Sonra eski Golf üzerinde "Villa Satello" namında bir köşk tuttum. O köşkte, şehre nazır, üst kattaki odada bir ay kaldım....Yazı bitip Madrit'e dönünce yine Ritz otelinde kaldım.

Sonra Ayala'da iki çifte numaradaki sefarethaneye naklettik. Üç seneye yakın memuriyetimde o sefarethanede yaşadım. Arka tarafımda yatak odam vardı.

Cenuba seyahatimde, 1929'da Seville'de, Onuçüncü Alfonso Oteli'nde, Gırnata'da Elhamrâ Palas Oteli'nde, Kurtuba'da garın karşısındaki otelde, Cebelütarık'ta güya en mâuf olan kötü İngiliz otelinde, Afrika'ya geçtiğim vakit Tetouan şehrinde, ismini unuttuğum, güya en iyi otelde, Tanca'da Villa de France'da kaldım. 1930'da Saint Sebastien'de birkaç akşam Malaya Kristina Oteli'nde, Biaritz'de Golf-Hötel'de kaldım. 1931 de Biaritz'de Hötel d'Angleterre'de kaldım. 1932'de Madrid azlimden sonra, Paris'te Balzac Sokağı'nda Celtic Hötel'de kaldım..." [62]

---

[61] Nihat Sami Banarlı, **Yahya Kemal'in Hâtıraları,** İstanbul: 1960, s. 131-132
[62] Nihat Sami Banarlı, **Yahya Kemal'in Hâtıraları,** İstanbul: 1960, s. 142-143

Levent Şahverdi Arşivi

İspanyol Kralıyla Dostluk

Sermet Sami Uysal, Yahya Kemal ile uzun sohbetler yapmış ve bunları bir kitapta toplamış. İspanya'daki Elçiliği ile ilgili olarak Yahya Kemal'e soruyor:

"– İspanya Kralı XIII. Alfons'la çok iyi dost olduğunuzu duydum, doğru mu?

– Evet, bir gün XIII. Alfons'ıin av ziyafetine davet edildim. Zaten daha önce kendisine benim methimi yapmışlar...Madrid civarında bir av yerine, hususi trenle gittik. Daha başka sefirler de vardı. Kral beni vagonuna çağırtı... Gittim:

– İstanbul'u görmedim; ama ben dünyada en çok İstanbul'u severim, dedi. Ve bana İstanbul'u tasvir ettirdi. O sırada ilhamım boldu. Güzel bir eski İstanbul tasviri yaptım. Kanlıca boyunda senede üç dört defa yapılan mehtap alemlerinden, ince kayıklardan, yanık sesli hanendelerden bahsettim: Bayıldı.

Dönüşte protokole uymamasına rağmen, beni tekrar vagonunda kabul etti... Ayrılınca bir yakınına:

– Ben anamın karnında kral oldum. Bu yaşa kadar Yahya Kemal kadar hoş sohbet bir insana rastlamadım, demiş. İşte dostluğumuz böyle başladı."[63]

Yahya Kemal'in Madrid Elçiliği sırasında, 28 Nisan 1930'da Ankara'da, Türkiye-İspanya, Dostluk ve Hakem Anlaşması imzalandı. Aynı yıl İspanya'da ihtilâl oldu. Krallık devrildi ve Cumhuriyet rejimine geçildi. Kral ülkeyi terketti. Elçimiz, yeni rejimin Türkiye tarafından tanınmasını isteyen bir nota alırsa buna nasıl cevap vereceğini Ankara'dan sordu. Kendisine, İspanya Cumhuriyetinin gecikmeden tanınması yolunda, şu talimat verildi:

"Türk ve İspanyol Milletlerinin, aralarında müesses ve iki Devlet beyninde münakid Dostluk ve Hakem Muahedesi ile müeyyed çok samimi rabıtaları idame ve takviyeye ziyadesi ile hâhişkâr olan Cumhuriyetçi ve Milliyetçi Türkiye, İspanya Milleti tarafından kabul ve tasvib edilen Cumhuriyet rejimini ve hükümetini tanımağa müsaraat eder."

Bu çerçevede Türkiye, gecikmeden İspanya Cumhuriyetini tanıdı. Daha sonra 12 Aralık 1931 günü **Yahya Kemal,** İspanya'nın ilk Cumhurbaş-

[63] Sermet Sami Uysal, **Yahya Kemalle Sohbetler,** Kitap Yayınları, İstanbul: 1959, s. 43-44

Levent Şahverdi Arşivi

kanının seçildiğini Ankara'ya telgrafla haber verdi: *'""Mösyö Zamora 'nın Reisi Cumhur intihap edildiği maruzdur* "dedi.

Elçimizin bu telgrafı üzerine **Atatürk,** hemen İspanya Cumhurbaşkanını hararetle kutladı: 15 Aralık 1931 günü Alcala Zamora'ya şu telgrafı gönderdi:

"Ekselanslarının Yüce Makama seçilmesi haberinden pek mutlu olarak Ekselanslarının şahsında ilk İspanya Cumhurbaşkanını selâmlar, kendilerini hararetle kutlar ve dost Milletin mutluluğu ve refahı için samimi dileklerimi sunarım."[64]

Madrid'den İzlenimler ve Birkaç Fıkra

Yahya Kemal, Madrid izlenimlerini birbirinin içine girmiş şu iki şiirle dile getiriyor. Okuyalım:

HÜZÜN VE HÂTIRA

Gurbette duyduğum sonu gelmez hüzünleri,
Yaprakların döküldüğü hicranlı günleri
Andım birer birer, acıdım kendi hâlime
Aksetti bir dakika uzaktan hayâlime
Tenhâ Emirgân'ın Çınaraltı'nda kahvesi,
Poyrazla söyleşir gibi yaprakların sesi.
Hem başka hem de hayli yakın karşı mabede,
Mermerle kaplı çeşmede, mevzun kitabede,
Baktım Yesâri hatlarının bir nefisine,
Daldım coşup giden denizin musikisine.[65]

MADRİD KAHVEHANESİ

Madrid'de kahvehaneyi gördüm ki havradır
Bir yerdeyiz ki söz denilen şey palavradır
Dalmış gülüp konuşmağa yüzlerce farfara
Yorgun kulaklarımda sürerken bu yaygara
Durdum, hazin hazin, acıdım kendi hâlime
Aksetti bir dakika uzaktan hayâlime,

[64] Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları III...S.** 17
[65] Yahya Kemal, **Kendi Gök Kubbemiz,** İstanbul: 1967, s. 116

Levent Şahverdi Arşivi

Sakin Emirgân'ın Çınaraltı'nda kahvesi,
Poyraz serinliğindeki yaprakların sesi.
Bazan gönül dalar suların musikisine
Bazan Yesârî hatlarının en nefisine.[66]

Anlaşılan Yahya Kemal Madrid'de sıkılmaya başlamıştır. *"Gurbet nedir bilir mi o menfaya gitmeyen?"* der. *"Yalnızlığın azabı her işkenceden beter"* der. Emirgân'ın, Çınaraltı'nın huzurunu, sükununu özler...Şairimizin bu duyguları anlaşılmaz değildir. Ancak kendisi Elçilikten istifa edip İstanbul'a dönmeyi hiç düşünmez. Fakat Madrid'de de pek oturamaz. Alır başım, vurur kendisini Endülüs'e, Afrika'ya, Avrupa'ya; o şehir senin, bu harabe benim; tarihe dalar gider. İncelemeler yapar, merakını giderir, gurbet acılarını bastırır, avunur. Sanki Elçilik yapsın diye değil de diyar diyar dolaşıp tarih araştırmaları yapsın diye oralara gönderilmiştir. İspanya'da çok önemli gelişmeler olur. Krallık devrilir, Cumhuriyet kurulur, iç savaş belirtileri baş gösterir. Orada neler olmaktadır? Ankara'da Hükümet gelişmelere göre tutum belirleyecektir. Hükümet ilk elden rapor, Elçimizden görüş bekler. Boş yere bekler. Elçimizden ses şada çıkmaz. Günün siyasal gelişmeleri şair elçimizin pek umurunda da değil gibidir; o, bin yıllık geçmişlerde dolaşır. Bazen de İspanyol aristokratlarının malikanelerinde "zil", "şal", "gül" keşfine de çıkar...

Madrid elçimiz Yahya Kemal, kendisinin görevden alınmasını hazırlar yavaş yavaş; kendisi bunun pek farkında değildir, henüz.

Ağzının tadını pek iyi bilen **Yahya Kemal,** fırsat buldukça gittiği kalburüstü Madrid lokantalarından birinde, imrenilecek bir iştah görüntüsü içinde hapır hupur ya da şapır şupur karnını doyururken, komşu masalardan birinde bir başka müşteri, patronu çağırarak sormuş:

"Bu zat, yemeklerinizin nefasetini reklam etmek için para ile tutulmuş bir görevli mi?"[67]

Yahya Kemal İspanya'da Elçi iken şair **Ahmet Haşim** (1887-1933) ona bir mektup yazmış. Üsküp'te doğduğu için üstada Arnavutluk yakıştırarak onu kızdırmak istemiş:

---

[66] Yahya Kemal, **Kendi Gök Kubbemiz,** YKY, İstanbul: Nisan 2004, s. 109

[67] Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1995, s. 222-223

Levent Şahverdi Arşivi

"Burada pırasa yedikçe, seni anıyorum; aziz dostum!..." demiş.

Diplomat olan **Yahya Kemal,** altta kalır mı? Şu zarif cevapla **Ahmet Haşim**'in Arap asıllı olduğunu çıtlatıvermiş:

"Her zaman gönlümdesin Haşim. Nasıl seni anmayayım ki, daima Endülüs harabelerinde geziyorum!"[68]

Evet, tarih ve sanat meraklısı **Yahya Kemal,** Endülüs harabelerinde ve İspanya'nın diğer görülecek yerlerinde bir turist gibi durmadan dolaşıyordu. Madrid'den uzaklaştığını Ankara'ya bildirmeye gerek bile duymuyordu! Bu bir hataydı.

Elçimiz, yalnız İspanya içinde dolaşmakla da kalmıyor, İspanya dışına da çıkıyordu: Biaritz'i, Paris'i, Roma'yı, Napoli'yi, Cebalitarık'ı vs. dolaşıyor, yine Ankara'ya haber verme gereğini duymuyordu. Bu davranışı, ciddi bir hataydı. Çünkü bir elçi, merkezden, yani Hükümetinden izin almadan görevli bulunduğu ülkeyi terk edemez. Nereye gideceğini, elçiliği kime emanet edeceğini, geçici işgüder olarak yerine kimi bırakacağını, hangi adreste ne kadar kalacağını, gerektiğinde kendisine nasıl ulaşılacağını, gittiği yerden ne zaman görevinin başına döneceğini önceden Dışişleri Bakanlığına bildirmek durumundaydı. Yahya Kemal bunları ihmal ediyordu... Buna, şimdilik bir nokta koyup geçelim.

Gazeteci-yazar **Vâlâ Nurettin (Vâ-Nû),** İspanya'da bir ay kadar **Yahya Kemal'in** misafiri olmuş ve onu Madrid'de golf oynarken görmüş. (Evet, Yahya Kemal o zamanlar golf oynuyormuş, golfçü olarak resmi de var.), Vâlâ Nurettin anılarında şunları anlatıyor:

"Yahya Kemal, bizim neslin hemen her muharririne olduğu gibi şahsıma karşı da alâka göstermiştir; ilk yazılarımın neşredilmesine imkân verdi. Daha sonra da himmetini üzerimizden eksik etmedi. Hatta maddi külfetlerimize de katlandığı çok olmuştur. Bu arada beni 1930 senesinde Madrid'e bir aylığına davet etmek ağabeyliğini gösterdi. Türlü meziyetleri arasında emsalsiz cömertliğinin de bulunduğunu tarihçilere vesika diye vermek için şu teferruatı bildireyim: Yataklı vagon biletimi kendi aldırmış, kaldığım otelin hesabını kendi verdirmiştir.

"Endülüs 'te Raks' şiirinin ilhamını aldığı muhitlerde kendisiyle bir ay yaşamış olmak şerefine mazharım. Yahya Kemal'i Madrit'in meşhur Golf Kulübü'nde (Bu kulübe hanedan da devam ederdi.) Prens ve prensesleri

[68] Hilmi Yücebaş, **Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal,** İstanbul: 1958, s. 68

Levent Şahverdi Arşivi

birlikte gördük. İspanyol yüksek muhitinde golf oynarken gördüm. Zannederim edebiyat tarihçilerimiz için (ve de diplomasi tarihçilerimiz için-BNŞ) bu da bir vesikadır. Üstat, yalnız sözleriyle değil, sporculuğu ile de alâka çekiyordu.

"Umumiyetle gayet iyi tarih bilen Yahya Kemal, İspanya tarihinde de derinleşmişti. Beni tarihî menkıbelerin havası içinde yaşatarak - Tuleytule ve Eskurial şatosu dahil -İspanya'nın birçok yerlerinde gezdirdi. O Sıralarda memleket bir isyan başlangıcı havasında yaşıyordu. Geceleyin bir ormandan geçtiğimiz sırada otomobilimizin önüne silahlı adamlar çıktı. Meğer şimdiki Franco'nun biraderini arıyorlarmış. Hüviyetimizi bildirdik, bıraktılar; bu suretle modern İspanya tarihinin içinde de bir nebze yüzmüş oldum."[69]

Yahya Kemal, Madrid'de, dost olduğu bir Marki'ye, bu ülkeye geldim gidiyorum bir İspanyol raksı görmedim, demiş. Marki ona İspanyol dansı görmesi için Endülüs'e gitmesini söylemiş. Elçimiz, kalkıp Endülüs'e, Ceres denen bir yere gitmiş; anlatıyor:

"Burada şehirler yoktur, sadece büyük çiftlikler vardır. Bol bol şarap imal edilir. Marki benim için hem bu civardan, hem de Madrid'den kız ve kadınlar davet etmiş. Bir müddet sonra üç kız raksa başladı. İçlerinden biri fevkalâde raks ediyordu. Fakat bu cazip gece bana bahşişleriyle iki bin liraya mâl oldu...İşte o gece zil, şal ve gül kelimelerini buldum. Ve bu kelimeler o kadar hoşuma gitti ki bunları şiir haline getirmekten evvelâ korktum. Fakat sonra yavaş yavaş mısralar meydana geldi. 1932'de sefirlikten ayrıldım. Paris'e geldim. 1933'te şiir bitti."[70]

Ve işte şair elçimiz Yahya Kemal'in zil, şal ve gül'lü şiiri:

ENDÜLÜS'TE RAKS

Zil, şal ve gül. Bu bahçede raksın bütün hızı...
Şevk akşamında Endülüs üç defa kırmızı...

Aşkın sihirli şarkısı yüzlerce dildedir.
İspanya neş'esiyle bu akşam bu zildedir.

---

[69] Vâ-Nü, "İspanya'da Yahya Kemal'in bir ay misafiri olmuştum", aktaran Hilmi Yücebaş, **Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal,** İstanbul: 1958, s. 247 & (kısmen) Kemal Bek, **Yahya Kemal Beyatlı,** s. 62

[70] **Ibid.**

Levent Şahverdi Arşivi

Yelpaze çevrilir gibi birden dönüşleri,
İşveyle devriliş, saçılış, örtünüşleri...

Her rengi istemez gözümüz şimdi aldadır;
İspanya dalga dalga bu akşam bu şaldadır.

Alnında halka halkadır aşüfte kâkülü,
Göğsünde yosma Gırnata'nın en güzel gülü..

Altın kadeh her elde, güneş her gönüldedir;
İspanya varlığıyla bu akşam bu güldedir.

Raks ortasında bir durur oynar, yürür gibi;
Bir baş çevirmesiyle bakar öldürür gibi...

Gül tenli, kor dudaklı, kömür gözlü, sürmeli...
Şeytan diyor ki, sarmalı, yüz kerre öpmeli...

Gözler kamaştıran şala, meftun eden güle,
Her kalbi dolduran zile, her sineden: "Ole!"

Şair elçi **Yahya Kemal,** Varşova'dan *"Kar Mûsikileri"* şiiriyle ayrılmıştı; Madrid elçiliğinden ise *"Endülüs 'te Raks"* ve *"Madrid Kahvehanesi"* şiirleriyle yurda döndü. Eski elçilerimiz çantalarında birer *Sefaretname* ile dış görevlerini noktalardı; sonrakiler de *"Zoraki Diplomat", "Sadece Diplomat", "Gönüllü Diplomat", "Maskeli Balo", "Davulun Sesi"* vs. adlarıyla elçilik anılarını yazıyorlar. Yahya Kemal'in elçilik anıları ise şiirlerde kaldı. Böyle oluyormuş demek şairin elçiliği.

Lizbon Elçisi (1931-1932)

T.C. Madrid Elçisi **Yahya Kemal** Bey'in Portekiz'e de akredite edilmesine karar verilmişti. 1929 yılında Türkiye ile Portekiz arasında henüz diplomatik ilişki yoktu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun üzerinden altı yıl geçtiği halde her nedense Portekiz'le ilişki kurulamamıştı. İspanya'ya ilk defa bir elçi gönderilince bu elçinin İspanya'nın komşusu Portekiz'de de görevlendirilmesi ve böylece Türkiye ile Portekiz arasında resmen diplomatik ilişkilerin başlatılması uygun görüldü. Portekiz'in başkenti Lizbon'da bir elçilik binası tutulmayacak, Madrid Elçimiz arada bir oraya gidip gelecek ve Türkiye'yi Portekiz'de de temsil edecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

1931 yılında iş ele alındı. Paris Büyükelçiliğimiz aracılığıyla Portekiz hükümetinden Yahya Kemal için agreman istendi. Paris Büyükelçimiz **Münir Bey (Ertegün)** 21 Nisan 1931 günü Portekiz'den agreman alındığını Ankara'ya telledi:

"Yahya Kemal Beyin Portekiz Hükümeti nezdine dahi memur edilmesine mezkûr Hükümetçe muvafakat edildiği bugün Büyükelçiliğe resmen bildirilmiştir efendim" dedi.

Bunun üzerine atama kararnamesi ve Güven Mektubu hazırlandı. Dili artık epeyce sadeleşmiş olan ve 18 Temmuz 1931 tarihini taşıyan Güven Mektubu şudur:

Gazi Mustafa Kemal, Türkiye Reisicumhuru,

Portekiz Reisicumhuru Antonio Oscar de Fragoso Carmona Hazretlerine

Aziz ve Büyük Dost,

Türkiye Cumhuriyeti ile Portekiz Cumhuriyeti arasında resmî münasebetler tesis etmek arzusile mütehassis olarak Madrid Fevkalâde Murahhas ve Orta Elçimiz Yahya Kemal Beyi aynı sıfatla Zatı Devletleri nezdine de memur etmeğe karar verdim.

Müşarünileyhin muhtelif vesilelerle göstermiş olduğu dirayet ve ehliyet ve kendisini temyiz eden evsaf uhdesine tevdi edilen yüksek vazifeyi Zatı Devletlerinin itimadını kazanacak şekilde ifaya gayret edeceği hususunda Bana kanaat vermektedir.

Bu ümniye ile kendisinin hüsnü kabule mazhar kılınmasını, gerek Namıma gerek Cumhuriyet Hükümeti namına yapacağı tebligata ve bilhassa Zatı Devletlerinin şahsî saadeti ve Portekiz'in refahı hakkında beslediğim temennilere dair vukubulacak beyanatına itimat buyuru!masını rica ederim Aziz ve Büyük Dost.

Ankara'da bin dokuz yüz otuz bir senesi Temmuz ayının on sekizinci günü verildi.

(İmza) GAZİ M. KEMAL

Hariciye Vekili
(İmza) Dr. T. Rüştü[71]

[71] DBA - Müt. **Yahya Kemal Beyin Lizbon Elçiliğine tayini,** 1931.

Levent Şahverdi Arşivi

Yahya Kemal, Portekiz'e gidişi hakkında şunları söylüyor:

"1929 yılında İspanya'ya gittim. Aram Hükümetle, daha doğrusu **Tevfik Rüştü** ile aram iyi değildi. Tevfik Rüştü sık sık Portekiz Sefirliğini de bana vermek istiyordu. Nihayet İtimatnamemi göndermiş. Kış sonunda kalkıp Portekiz'e gittim. Lizbon'a varınca: "Aman burada kalma Estoril'e git" dediler. Vale ile oraya gittim. Gayet lüks ve yeni bir otel yapılmıştı. Ona indim. Sonra Lizbon'a İtimatnamemi vermeye gittim. Hükümdar çok iyi bir insandı. İstanbul'u çok sevdiğini söyledi.

Lizbon çok sıkıntılı bir yer. Bana, İstanbul'a benzediğini söylemişlerdi. Lizbon ancak İstanbul'un Dolapdere'sine benziyor...Estoril de cenup denizine açık olduğu için çöl gibi sıcak oluyordu. On gün sonra Madrid'e döndüm."[72]

Yahya Kemal, Madrid'e dönünce oradan Ankara'ya 5 Kasım 1931 günü şu raporu gönderdi:

"Emri Devletleri mucibince Lizbon 'a azimet ve Reisicumhur Hazretlerinin İtimatnamelerini 31 Teşrinievvel 1931'de, mutad merasimle, Portekiz Reisicumhuru hazretlerine tevdi ettim.

Tevdi merasiminden sonra Reisicumhur, Hariciye Nazırile birlikte, hususî kabinesine davet etti. Gerek Müşarünileyh gerekse Hariciye Nazırı açtıkları mükâlemede ***Gazi Hazretlerine,*** *Hükümetimize ve memleketimize karşı ifade ettikleri hissiyatın bilhassa muhabbetkârane olduğunu kaydetmeği vazife addederim. Ayrıldığım zaman Müşarünileyh, samimî ve dostane temenniyatının Reisicumhur Hazretlerine arz ve iblâğı ricasında bulundu. Hasıl ettiğim intibaa nazaran Portekiz'de temsilimiz keyfiyeti bilhassa eyi bir tesir yapmıştır.*

İtimatnamemin tevdii keyfiyeti on gün zarfında kabil olabildiğinden yalnız bu kısa müddeti Lizbon'da geçirdikten sonra Madrid'e vazifemin başına avdet ettim. Arzı keyfiyet ederim efendim.

5 Teşrinisani 1931

Madrid Elçisi
(İmza) Yahya Kemal[73]

---

[72] Uysal, **Yahya Kemalle sohbetler...** s. 41
[73] DBA - Müt. **Yahya Kemal Beyin Lizbon Elçiliğine tayini,** 1931.

Levent Şahverdi Arşivi

Yahya Kemal Beyatlı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Madrid'e atadığı ilk Elçi olduğu gibi, Lizbon'da da ilk Elçimiz olmuş ve Türkiye Cumhuriyeti ile Portekiz Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkileri o başlatmıştır.

Ancak bu görevinde de elçimizin eksikleri ve kusurları göze çarpmaktadır. Şöyle ki: Portekiz'e isteksiz ve üç ay gecikmeyle gitmiştir: 18 Temmuzda hazır olan güven mektubunu 31 Ekimde Portekiz Cumhurbaşkanına sunmuştur. Oraya varınca da Dolapdere'ye benzettiği Lizbon'da oturmamış, kalkıp sayfiye kasabası Estoril'de bir otele inmiştir. Güven mektubunu sunup İspanya'ya dönmüştür.

Oysa elçimizin Portekiz'deki görevi bu kadarla bitmemesi gerekirdi. Elçimiz, ilk defa bir yabancı devlet ile Türkiye Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişki kurmakta olmanın onurunu pek umursamamış gibi davranmıştır. Portekiz'de yapabileceği ve yapması gereken işler vardı: Başkent Lizbon'da oturup bazı temaslarda bulunmalıydı. Portekiz hükümet yetkililerini ve oradaki bazı yabancı elçileri, hiç değilse bazı dost ülke temsilcilerini ziyaret etmeliydi. Türk-Portekiz ilişkilerini geliştirmek için neler yapılabileceği hakkında Portekiz Hükümetinin görüşlerini, düşüncelerini öğrenmeliydi. Portekiz'in iç durumu, dış ilişkileri, ekonomik durumu vs. vs. hakkında bilgi toplamalı, Ankara'ya ayrıntılı raporlar sunmalıydı. Vs..

Elçimiz bunların hiçbirini yapmamış, kısa bir yazıyla Portekiz işini kapatmış ve bu görevinin hakkını verememiştir. O kadar ilgisiz görünüyor ki, Portekiz'in bir cumhuriyet olduğunu bile unutmuştur ve **Sermet Sami Uysal'a** verdiği demeçte "Portekiz hükümdarı"ndan bahsedebilmekteydi! Yahya Kemal'in bu son görevinin Ankara'da düş kırıklığı yarattığını, elçi olarak kendisinden beklenenleri boşa çıkarttığını ve sabırları taşırdığını tahmin ediyoruz.

Portekiz Cumhurbaşkanına güven mektubunu sunduktan beş ay sonra **Yahya Kemal** aniden merkeze çağırıldı. Elçimiz hiç beklemediği bir anda, Ankara'dan 5 Nisan 1932 tarihli şu kapalı telgrafı aldı:

"Bir müddet merkezde beraber çalışmak üzere Ankara'ya teşrifinizi ve hareket tarihinin iş'arını rica ederim. Vagonliye tebligat yapılmıştır."[74]

Bu telgrafın ardından Dışişleri Bakanlığı Elçimizin vedanamelerini hazırladı ve 12 Nisan günü Cumhurbaşkanına imzalattı. Atatürk, Portekiz Cumhurbaşkanına yazdığı Vedanamede: *"Nezdi Devletlerinde Fevkalâde*

[74] **DBA- Sicil No. 284:** T.C. Dışişlerinden Madrid Elçiliğine şifre tel. 5.4.1932, No. 6887/10

Levent Şahverdi Arşivi

Murahhas ve Orta - Elçi sıfatıyle vazife yapmış olan Yahya Kemal Beyin başka bir vazifeye tayini münasip görülerek müşarünileyhin işbu vazifesi bitmiş oluyor... " diyordu.[75]

Dosyasında bir veda mektubu daha var. 18 Eylül 1933 tarihli. Bu da Atatürk'e imzalatılmış, mühürletilmiş ve tamamlanmış. Yalnız bu belgenin altında Dışişleri Bakanı Tevfık Rüştü yerine Hariciye Vekâleti Vekili olarak **Şükrü Kaya**'nın imzası var. Bir kelimede görülen daktilo hatası yüzünden yeniden yazıldığı anlaşılan mektubun dosyada kalan şeklini tarihî bir belge olarak, olduğu gibi buraya alıyoruz:

Gazi Mustafa Kemal, Türkiye Reisicumhuru,
General Antonio Oscar Frangoso Carmona Hazretlerine,
Portekiz Reisicumhuru

Büyük ve İyi Dost,

Nezdi Devletlerinde Fevkalâde Murahhas ve Orta Elçi olarak ifayı vazife etmekte olan Yahya Kemal Beyin başka bir vazifeye tayini münasip görülerek, Müşarünileyhin işbu vazifesi hitama ermiş bulunuyor.

Tam memnuniyetimi mucip olacak bir surette yüksek vazifesini ifa etmiş olan Müşarünileyhin Zatı Devletlerinin ve Portekiz Hükümetinin tevecc ühlerine mazhar olmuş bulunduğunu tahmin ederim. Bu fırsattan memnuniyetle istifade ederek Zatı Devletlerine karşı beslediğim dostluk duyguları ile gerek şahsî saadetini ve gerek Portekiz 'in refahı ve yükselmesi hakkında dileklerimi teyit eyledim. Ankara 'da, bin dokuz yüz otuz üç senesi Eylül ayının on sekizinci günü verilmiştir.

(İmza) *GAZİ M. KEMAL*

(Devlet mührü)

Hariciye Vekâleti Vekili
(İmza) *Ş. Kaya*[76]

Mektubun sondan bir önceki paragrafındaki *"eyledim"* kelimesi *"eylerim"* olarak değiştirilmiştir.

---

[75] **DBA-Sicil No. 287:** Yahya Kemal'in 12 Nisan 1932 tarihli Vedanamesi

[76] **DBA-Sicil No. 287:** Yahya Kemal'in Lizbon Elçiliğinin sona erdiğine ilişkin vedaname, 18.9.1933

Levent Şahverdi Arşivi

Evet, Türkiye Cumhuriyeti ile Portekiz Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkileri 1931 yılında **Yahya Kemal** başlattı. Ondan sonraki üç Madrid elçimiz daha Portekiz nezdinde de görevlendirildi. 1941 yılında Portekiz'e "mukim" elçiler, yani orada sürekli oturan elçiler gönderilmeye başlandı, Lizbon'da Türkiye elçiliği açıldı. Böylece Madrid Elçilerimizi Portekiz katında da görevlendirme uygulaması sona erdi.

Yahya Kemal'in Madrid ve Lizbon Elçiliği 1932'de aniden sona erdi. Bu onun için hiç beklenmedik bir darbe oldu. Elçimiz şaşırdı ve çok üzüldü. İki hafta suskun kaldı ve Dışişleri Bakanlığının telgrafına herhangi bir cevap vermedi. 20 Nisan günü, Elçiliği devredip Paris'e hareket edeceğini bildirdi:

"Bilet Vagonli şirketine bugüne kadar gelmemiştir. Elçiliği devrettim. Sıhhî ihtiyaç dolayısıyle Paris'te mütehassis bir doktor görmek için bugün (20 Nisan 1932) hareket ediyorum. Ankara'ya avdet biletimin orada şirkete havale buyurulmasını rica ederim. "[77] dedi.

Merkeze çağırılan Elçimiz, Ankara'ya dönmüyor, Paris'e gidiyordu. Bir bakıma Hükümete kafa tutuyordu. Gideceği yerdeki adresini Bakanlığa bildirmemiş, Elçiliğe de bırakmamıştı. Bakanlık ile zıtlaşma olarak görülebilecek bu davranışı da açık bir hataydı.

Bunun üzerine Yahya Kemal, Ankara'dan bir ağır darbe daha yedi: Bakanlık kendisini meslekten istifa etmiş saydı ve bu kararı 25 Nisan 1932 günlü ve 301 sayılı bir telgrafla Madrid Elçiliğine tebliğ etti. Dışişleri Zat İşleri - kendisine dönüş bileti ve harcırah gönderilmesini durdurmak için olacak - Madrid Elçisi **Yahya Kemal'in** istifa etmiş sayıldığını 11 Mayıs 1932 günlü bir yazıyla Muhasebe Müdürlüğüne de şöyle bildirdi:

"5/4/932 tarihli telgrafla merkeze davet edilen Madrid Elçisi Yahya Kemal Beyden alınan 20 Nisan 932 tarih ve 469 nümrolu telgrafnamede Elçiliği devrettiği ve hasta olduğuna binaen tedavi için Paris'e gittiği bildirilmiştir. Mumaileyhe verilen 25.4.932 tarih ve 301 nümrolu cevabî telgrafnamede kendisinin müstafi addinin zaruri oluğunun iş'ar kılındığı arzolunur Ef."[78]

Elçi Yahya Kemal, maaşsız, yolluksuz, Avrupa'da terk edildi!

---

[77] **DBA- Sicil No. 287:** T.C. Madrid Elçiliğinden Dışişlerine Şifre tel. 20.4.1932

[78] **DBA- Sicil No. 284:** TC Dışişleri Bakanlığı Zat İşlerinden Muhasebe Müdürlüğüne yazı. 11.V.1932, No. 69/159

Levent Şahverdi Arşivi

Yahya Kemal'in Elçilik Görevine Son Verilmesi ve Açıkta Kalması (1932-1934)

Devlet, yurt dışına gönderdiği Elçisini istediği zaman geri çeker. Mahkeme kadıya mülk değildir. Madrid (ve Lizbon) Elçisi **Yahya Kemal** de - belki biraz zamansız - geri çekilmiştir. Başka bir elçi olsaydı geri çekildiğini belki kimse duymazdı bile. Ama ünlü şair elçi Yahya Kemal'in geri çekilmesi üzerine epeyce konuşulmuş, yazılmıştır. Kimileri elçiyi haklı görmüş, kimileri de Bakanlığı. Birçok spekülasyon yapılmıştır. Yahya Kemal hayranları ile karşıtları kapışmış, onun sırtından sanki birbirleriyle vuruşmuşlardır. Bir iddiaya göre Elçimiz haksız yere cezalandırılmıştı. Diğer bir görüşe göre ise Bakanlık haklı bir karar vermişti.

Yahya Kemal'i haksız bulan, hatta suçlayanlardan biri **Yusuf Hikmet Bayur** (1891-1980) olmuştur. Bayur, ilerlemiş yaşında, 17 Ağustos 1976 tarihinde **Arı İnan'ın** teypine şunları söylemiş:

"Şair **Yahya Kemal** Madrit'te sefir idi. Ben de Belgrad'da. İzmir suikastinden sonra İttihatçıların da muhakemesi oldu. Onlardan da idam edilen oldu. Bu sıralarda **Yahya Kemal** İstanbul'dan Madrid'e geçerken, Belgrad'da kaldı bir iki gün. Konuştuk, görüştük. Bana Türkiye'de vaziyetin iyi olmadığını, bu idamlar yüzünden birçok düşman halkalar teşekkül ettiğini, bu halkaların da genişleyip birbirleriyle birleştiklerini ve bunun bir çaresi bulunması gerektiğini laf olarak söyledi. Geçti, ben hiç üzerinde durmadım.

Ondan sonra Berlin'e gitmiş. Orada eski generallerden **Kemalettin Sami Paşa** vardır, Büyükelçi. O gayet atılgan bir adam diye ünlü idi. Kemalettin Sami Paşa ile görüşürken, ona da aynı şeyleri söylemiş. Daha da ileri gitmiş, demiş ki: *"Bu iş böyle yürümez. Bir şey yapmak lâzım. Siz bu işin askerî kısmını idare edin, sivil kısmını da ben idare edeyim."* Kemalettin Sami Paşa da, ben böyle şeylere karışmam demiş. Yani bu bir hükümet darbesi yapalım gibi bir manada. O zaman **Yahya Kemal** elini başına vurarak, *"Eyvah! Yandım. "* demiş. Gitmiş Madrit'e. Bir süre sonra onu geri çağırmışlar. Anlaşılan Kemalettin Sami Paşa Ankara'ya bunu yazmış, böyle böyle oldu diye, geri çağırmışlar. Bu, korkudan gelmedi. Aylarca gelmedi. Paris'te kaldı, şurada kaldı, burada kaldı. Ondan sonra **Hamdullah Suphi Tanrıöver** ve bir iki arkadaş, "Canım böyle korkacak bir şey yok ki gel" mel diye geldi. İşte **Atatürk** sonra onu mebus yaptı, ama bir daha sefir yapmadı. Ben Kâtib-i Umumi (Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri) oldum. Boyuna bana gelir. Ben böyle şey değilim, yani sofrada şiir okuya-

Levent Şahverdi Arşivi

cak adam değilim, bilmem ne. **Atatürk'e** söyleyince "Bırak şu mecnunu" der. Böyle kaldı. Sonra **İnönü** zamanında, İnönü onu tekrar sefir yaptı, cumhurbaşkanı olunca."[79]

Bu demeçte maddi yanlışlar var. Şöyle ki: **Yusuf Hikmet Bayur,** Elçi olarak Belgrad'da 1926-1927 yıllarında bulunmuştu. **Yahya Kemal** o yıllarda Madrid'de değil, Varşova'da Elçiydi. İzmir'de **Atatürk'e** suikastı girişimi de, bilindiği gibi, 14 Haziran 1926'da ortaya çıkarılmıştı. Yahya Kemal, Madrid Elçisi iken değil, Varşova Elçisi iken Belgrad'da Yusuf Hikmet Beye uğramış olabilir. *Yahya Kemal'in Hâtıralarında,* dolaştığı yerler listesinde Belgrad adı yok ise de unutulmuş olabilir diyelim. Ama Yahya Kermal 1926 yılında veya ertesi yıl merkeze çağırılmamış, Varşova'dan sonra 1929 yılında Madrid Elçiliğine atanmış, üç yıl kadar da orada tutulmuştur. Dolayısıyla Yahya Kemal'in, İzmir suikastından altı yıl sonra, 1932'de merkeze çağınlmasını veya istifa etmiş sayılmasını bu suikast olayına bağlamak pek doğru olamaz. Yahya Kemal'in merkeze alındıktan sonra Atatürk zamanında bir daha dış göreve atanmadığı doğrudur. Ama Atatürk zamanında 1934 yılında milletvekili seçildiği ve yıllarca milletvekilliğini sürdürdüğü de unutulmamalıdır.

Bir süre Dışişleri Bakanlığı teşkilâtında görev yapmış olan **Adile Ayda,** *"Edebiyattan anlamayan, şiire değer vermeyen ve esasen Madrid'teki Elçisinden de pek saygı görmeyen Bakan"* diye tanıttığı Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüştü Aras'ı** suçlamaktadır. Merkeze çağırma yazısının Elçi için "onur kırıcı" olduğunu, bu yüzden **Yahya Kemal'in** Madrid'deki görevini bırakıp gittiğini savunmaktadır."İşte Bakan Tevfik Rüştü Madrid'teki Elçisini önemli bir cezaya çarptırmağa karar vermiş...Kurnaz Tevfik Rüştü "müstafi addetme" kararını Atatürk'ün kararı haline sokmağı (da) bilmiş" demektedir.[80]

Yahya Kemal'in büyük hayranlarından ve dostu olan Büyükelçi **Fuat Bayramoğlu** da bu görüşü benimseyenlerdendir.

Taha Toros, Atatürk'ün gözünden düştüğü için Yahya Kemal'in görevden alındığını, bu işte **İsmail Müştak'ın** parmağının olduğunu savunmakta, şunları söylemektedir:

"İsmail Müştak, o yıllarda Atatürk'ün sağında veya solunda oturur, tarih ve dil konusundaki sohbetlerden yararlanarak sözü Yahya Kemal"e ge-

[79] Arı İnan, **Tarihe Tanıklık Edenler,** Çağdaş Yayınları, İstanbul: 1997, s. 309
[80] Adile Ayda, **Yahya Kemal'in Fikir ve Şiir Dünyası,** Ankara: 1979, s. 85-87

Levent Şahverdi Arşivi

tirir olmuştu. Mesele, Yahya Kemal'in yeni harflerin kabulüne karşı olduğunu ve "Bunca eski harflerle yazılı olan mazimiz ne olacak?' dediğini, dil ve tarih kurumlarının kuruluşlarında görevlendirilen bazı kişilerin bu bilgilerden yoksun bulunduğunu söylediğini usturuplu bir dille Atatürk'e gammazlamak isterdi. Bu müzevirlik ve hafiyelik şairimizin kulağına kadar gelmişti. Yahya Kemal, yaratılıştan biraz da vehimlidir. Madrid elçisi iken, Hariciye Vekili **Tevfik Rüştü Aras'ın** hışmına uğrayarak görevinden alınmıştı. Bu alınışta, Atatürk'ün sofrasında zaman zaman İsmail Müştak'ın yaptığı konuşmaların hissesi olabilirdi."[81]

Bizce, bu işte bir komplo veya **Yahya Kemal** düşmanlığı aramak pek doğru değildir. Gerçeği söylemek gerekirse, **Yahya Kemal,** Madrid'de Elçilik görevinin hakkını pek verememiştir. Elçi olarak Varşova'da nispeten iyi çalıştığı-halde, İspanya'ya varınca işleri gevşetmiş, ihmal etmiş, yakından izlemesi gereken birçok gelişmeyi yeterince izlememiş, kendisini daha ziyade şiire, tarihe vermiş, Ankara'ya az yazmış, yazdıklarını da geç ve eksik yazmıştır. Dostlarıyla buluşmalara, yazışmalara ve izinsiz seyahatlere çokça zaman ayırmış, aranınca görevi başında bulunamamış, Bakanı ile zaman zaman ters düşmüş, kısacası başına buyruk davranmıştır. Başına buyruk davranmak, Elçilik göreviyle bağdaşmaz. Elçimizin Ankara'ya çağırılınca da yine izinsiz olarak Paris'e gidiyorum diye ortadan kaybolması bardağı taşıran son damla olmuştur. Ciddi bir devlette, bir elçinin bu gibi davranışlarına göz yumulamaz ve yumulmuyordu.. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ciddi bir devletti, Osmanlı'bnıb son dönemine kıyasla daha disiplinli, daha sıkı hareket ediyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında Devlet işinde biraz laubali davranan başka Elçilerin de merkeze çekildiği veya görevden alındığı olmuştu: **Âli Türkgeldi, Hüsrev Gerede** gibi. Bunlara, *Bizim Diplomatlar* adlı kitabımızda değinmiştik. Yani o yıllarda **Yahya Kemal** görevden alınan tek elçi değildi.

Ancak, Madrid Elçimizin şair hassasiyeti de hesaba katılarak geri çağırılması belki daha yumuşak bir üslupla yapılabilirdi. Bu yapılmamış, kendisine biraz katı davranılmıştır. **Yahya Kemal'i** "istifa etmiş" sayma kararında da çok acele edilmiş ve radikal bir tutum izlenmiştir. Bu noktada Elçiye haksızlık edilmiş olduğu söylenebilir. Bir elçi, normal zamanda, böyle maaşsız, yolluksuz, harcırahsız yabancı ülkede yüzüstü bırakılamazdı, bırakılmamalıydı. Böyle bir karar yalnız o elçinin itibarını değil, Devletin iti-

[81] Aktaran: Kemal Bek, **Yahya Kemal Beyatlı...,** s.64-65

Levent Şahverdi Arşivi

barını da zedeler. Daha dün Devleti temsil etmesi için itibarlı ve güvenilir bir zat olduğu yolunda, Devlet Başkanının imzasını ve devlet mührünü taşıyan bir güven mektubu verilerek yurt dışına atanmış olan bir elçinin böyle devletle ilişkisinin kesilivermesi, içte ve dışta nahoş sorular yaratabilir, tatsız yorumlara yol açabilirdi. Buna fırsat verilmememiydi. Elçiye Ankara'ya dönmesi için telgrafla bir iki ihtar yapılabilir, dönmesi için makul bir süre tanınabilir, yine dönmezse ancak ondan sonra istifa etmiş sayılabilirdi. Bunlar yapılmamıştır. 'Adresini bırakmadığı için kendisine ulaşamadık' diye bir mazeret ileri sürülemezdi; sürülse bile geçerli olamazdı. İstenseydi Paris Büyükelçiliğimiz aracılıyla kendisine çabucak ulaşılabilirdi.... Bunlar da Bakanlığın, daha doğrusu Bakan **Tevfik Rüştü Aras**'ın hata hanesine kaydedilmelidir.

Dr. Tevfik Rüştü Aras, aralarında geçmiş bazı sürtüşmelerden dolayı da Yahya Kemal'e acımasız davranmış gibi görünmektedir. Tevfik Rüştü 1883, **Yahya Kemal** 1884 doğumludur; ikisi yaşıttılar, öğrencilik yıllarından beri tanışıyorlardı. Gençliklerinde aynı yerlerde bulunmuşlardı. Hukukçu **Hasan Rüştü Efendi'**nin oğlu olan Tevfik Rüştü, babası Gümülcine Bidayet Mahkemesi Reisliğinden Üsküp Müddeiumumi Muavinliğine atanınca idadi öğrenimini Üsküp'te yapmıştı. Yahya Kemal de Üsküp İdadisinde okumuştu. Daha sonra tıp öğrenimi için Paris'e gönderilen Tevfik Rüştü, orada Yahya Kemal ile tekrar buluşmuştu. Üsküp İdadisinden okul arkadaşı idiler, bir bakıma hemşehri sayılırlardı ve gurbette birbirlerine daha da yaklaştılar. Dr. Tevfik Rüştü'nün Paris'te en yakın arkadaşı Yahya Kemal idi. Babalarına gönderdikleri kartpostalları bazen birlikte seçerlerdi. Dr. Tevfik Rüştü'yü Paris'te sosyalist düşüncelerle tanıştıran kişi de arkadaşı Yahya Kemal olmuştu.... Daha sonra aralarına kara kedi girmiş. Dilini pek tutamayan Yahya Kemal, Paris'teki en yakın arkadaşı için "*Seciyesizliği temsil etmiş olan Doktor Tevfik Rüştü"* diye söz ettiği rivayet olunmaktadır. [82] Yahya Kemal'in bu sözleri sarf edip etmediğini, söylemişse ne zaman, nerede sarfettiğini ben belgeleyemedim. Elçilik görevinden alındıktan veya istifa etmiş sayıldıktan sonra sarf etmiş ise, sözleri hoş görülmese bile onun kızgınlığına verilebilir. Daha önce sarf etmiş ise daha kötüdür. Aktif görevde bir elçinin âmiri durumundaki Dışişleri Bakanı ile adeta kanlı bıçaklı olması - eğer olmuşsa- en hafif tabiriyle bir talihsizliktir.

[82] Soner Yalçın, Efendi. **Beyaz Türklerin Büyük Sırrı,** 35. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul: Temmuz 2004, s. 142-143.

Levent Şahverdi Arşivi

Yahya Kemal, Madrid'den döndükten sonra, 1935 *yılında* ***"Aklı olan şair olmaz"*** başlıklı bir yazı kaleme alır. Şunları söyler:

"Eğer şiir mukadderatıma karışmasaydı, çok isabet olurdu. Yalnız, bunu da söyleyeyim ki; bir insanın hayatında şiiri anlamaması büyük bir noksandır; çünkü hazların en derini ve en güzelidir. Aklı olanlar, yalnız anlamakla iktifa etmelidirler. Şiiri anlamak ve söylemek, yâni adını şâir çıkarmamak, eğer mümkün olursa, en iyi yoldur.

Dediğim gibi ben bu işte yanılmış olduğumu anladım. Lâkin biraz geç anladım. Şahsıma ait fikrim bu kadardır. Lâkin umumî görüşle diyebilirim ki; insanın yaradılışına ve hayatına şiirin karışması büyük bir zarardır.

Gerçek şairler, şiirle malûl olarak doğarlar. İsteseler de yaradılışlarından sıyrılamazlar. Onlar, şiiri bırakmak isteseler, şiir onları bırakmaz...İlk eserlerini verdikleri zaman, çok güç olarak şairler arasına konulurlar. Heyhat...Bir defa da o sıraya girerlerse, şairliğin damgası alınlarında, bir mahkûm işareti gibi durur. Ciddi meslekler, mevkiler ve işler kendilerine çok görülür, hayatın saadetleri, kendilerine bir türlü yaraştırılamaz. Gariptir ki şâir doğmanın en büyük belâsını gene çok öz, çok şahsî, yepyeni ve birkaç yüz sene payidar olacak kadar kuvvetli eser veren asıl şairler çeker. Bu hal, bizde de böyledir, Frenklerde de."[83]

Yahya Kemal'in, Elçilik görevinden alınması ve istifa etmiş sayılmasının ardından dile getirdiği bu görüşte kişisel burukluk izleri olduğu gibi doğruluk payı da vardır; ama verilebilecek cevap da yazının kendi içinde bulunmaktadır: Şair elçimiz, "Gerçek şairler, diyor, şiirle malûl (sakatlanmış) olarak doğarlar. İsteseler de "(bu) yaradılışlarından kurtulamazlar;." yani kendilerini devlet işlerine tam olarak veremezler. Yahya Kemal, şüphesiz gerçek bir şairdi, istese de bundan kurtulamaz, diplomasiye kendisini tam olarak veremezdi ve verememiştir. O, her zaman, önce şiiri düşünmüştür, elçiliği veya elçilik işlerini değil. Madrid'den geri çağırıldığı zaman "Endülüs'te Raks" şiiri üzerinde çalışıyordu, şiir henüz tamamlanmamıştı; Ankara'ya dönüp de şiiri yarım mı kalsındı yani!? Çağırıldığı zaman dönmüş olsaydı, herhalde kendisine Ankara'da Bakanın veya Kâtib-i Umumi maiyetinde"yüksek müşavir" filan diye pasif bir görev verilecek, yani elçimiz "kızağa çekilecek" ve kendisine iç maaş ödenecekti. O, bunun yerine Paris'e gidip orada şiirini tamamlamayı yeğledi; merkezde düşük

[83] Yahya Kemal, "Aklı olan şair olmaz", **Yedi Gün,** 10 Temmuz 1935 & Hilmi Yücebaş, **Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal,** İstanbul: 1958, s 59

Levent Şahverdi Arşivi

maaşından olduysa da şiirinden olmadı; Türk edebiyatı bir şiir daha kazandı. Bir iki yıl maaşsız kalmış, ne çıkar: Yahya Kemal şairdi, şair olarak kaldı vesselam.

Yahya Kemal Madrid'den döndükten birkaç yıl sonra İspanya karıştı ve bir iç savaş içine düştü. Bunun üzerine şair **Faruk Nafiz Çamlıbel** (1898-1973), aşağıdaki mizahi söyleşiyi kaleme alıp **"Çamdeviren"** takma adıyla 1936 yılında *Karikatür* dergisinde yayımladı.

Moda kıyısında iki dost (**Yahya Kemal** ve **Fazıl Ahmet**) karşılıklı oturmuş, batan güneşi süzerek konuşuyorlar:

Fazıl Ahmet Aykaç

İspanya'nın hâline bakınca son zamanda

Allah'a şükür, derim, rahattasın vatanda

Yahya Kemal Beyatlı

İhtilâl değil, dostum, kıyamet kopsa dahi

Razı ol sefirliğe nerde olsa bu anda

Aykaç

Sefirlik mi etmektir acaba tatlı meslek

Yoksa şairlere mi hoştur etmek kumanda

Beyatlı

Şairlik üstün olsa sefir olup gezer mi

Yakup Kadri Tiran'da, Ruşen Eşref Yunan'da

.....

Not: Yakup Kadri Karaosmanoğlu Arnavutluk'ta, Ruşen Eşref Ünaydın da Yunanistan'da elçi idiler.

Karaçi Büyükelçisi (1948-1949)

Yahya Kemal Beyatlı, 1948 yılında Pakistan'a Büyükelçi atandı. Kendisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin İspanya ve Portekiz'de ilk elçisi olduğu gibi Pakistan'da da ilk Türk Büyükelçisi oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazeteci **Bedii Faik,** Yahya Kemal'in Kavaklıdere şarapları reklamı yapmaya kalkışması üzerine Karaçi Büyükelçiliğine atandığını ileri sürüyor. Bu atanmadan birkaç ay önce gazetelerde şu ilân görülmüş:

Biz veda etmek üzereyiz kedere
Getir ahbaba bir Kavaklıdere.

Yahya Kemal Beyatlı

Bu ilân çok eleştirilmiş. **Yahya Kemal'i** pek sevmediği anlaşılan **Bedii Faik** de şair aleyhinde sert bir yazı yazmış ve çeşitli tepkiler almış. Bu tepkilere değinirken diyor ki:

"Ama asıl etki de, tepki de birkaç ay sonra gene Hariciye'mizde oldu. **Necmettin Sadak**'ın Dışişleri Bakanlığına gelmesinin haftasındadır ki, Yahya Kemal'in Pakistan'a büyükelçi yapıldığı haberi gelmiştir. Kavaklıdere mısralarını, Necmettin Bey'in rakik kalbi, Yahya Kemal'in büyük sıkıntı içinde olmasına bağlamış ve **Falih Rıfkı**'nın da **İnönü** nezdindeki yardımlarıyla kararnameyi hemen çıkartmıştır.

"Gerçi, gene çok değil altı ay sonra üçü de bin pişman olacak ve üstadı hemen geri çekeceklerdir ama bu arada olan devletimizin biraz parasına olacaktı"[84]

Yahya Kemal'in sıkıntı içinde olduğu için Büyükelçi atandığı savının ne derece doğru olduğunu bilemiyoruz. Ünlü şairin Büyükelçiliğe yükseltilip yurt dışı göreve atanması onu ödüllendirmek, en yüksek paye ile emekli etmek düşüncesinden ileri gelmiştir, sanıyoruz. Yahya Kemal'in Karaçi Büyükelçiliğinin uzun sürmemesi ise Hükümetin pişmanlığından değil, onun emeklilik yaş haddi olan 65 yaşını doldurmasındandır.

Hindistan yarım kıtası, yaklaşık iki yüzyıl boyunca İngiliz sömürgesi olarak kalmıştı. İkinci Dünya Savaşının ardından 1947 yılında İngiliz boyunduruğundan kurtulurken yarım kıtada iki bağımsız devlet tarih sahnesine çıktı: Hindistan ve Pakistan. Hindistan'da Hindular çoğunluktaydı, Pakistan'da ise Müslümanlar. Yarım kıta, dine göre bölündü. İlk kurulduğu zaman Pakistan'ın başkenti, Hind Okyanusuna bakan Karaçi şehri idi; Yahya Kemal orada görev yaptı.

Pakistanlılar ve genellikle Hind yarım kıtasında yaşayan Müslümanlar, öteden beri içten Türk dostu idiler. Batı emperyalizmiyle boğuşan Türkle-

[84] Bedii Faik, **Matbuat, Basın derkeen Medya,** Doğan Kitap, İstanbul: 2001, 1. Cilt, s. 170

Levent Şahverdi Arşivi

re hayranlık besliyorlardı ve 1877-1878 Türk-Rus savaşında, 1912-1913 Balkan Savaşlarında, özellikle de Kurtuluş Savaşında Türkiye'yi desteklediler. Onlar, Doğunun ezilen halklarıydı; Atatürk'ün ifadesiyle "Şarkın mazlum milletleri." Atatürk zamanında bu kitleler Batının boyunduruğu altında eziliyordu. Batı emperyalizmine karşı çetin bir Bağımsızlık Savaşı vermiş ve parlak bir zafer kazanmış olan **Mustafa Kemal Paşa,** bütün mazlum milletlerin ve bu arada Hind Müslümanlarının umudu, ilham kaynağı ve kahramanı olmuştu. Büyük Önder, Doğunun gözünde, "Adalet Şampiyonu", "Hürriyet Şampiyonu", Bağımsızlık Şampiyonu" idi. Hind Müslümanları Atatürk'ü, "İslâmın Eşsiz Kahramanı", "İslâm Dünyasının Ümidi", "İslâmın Şerefli Çocuğu" olarak görüyor, "Doğu'nun Kahramanı" olarak yüceltiyorlardı. Atatürk oralarda İngilizce "The Hero of the East" (Doğunun Kahramanı) olarak anılıyordu.

Hind Müslümanları, Türk Bağımsızlık savaşında, Türkiye'ye yardım için para toplamışlar, topladıkları paraları Hollanda Bankası aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya (Atatürk) peyder pey ulaştırmışlar; Atatürk de her defasında paraların teşekkürle alındığını kendilerine duyurmuştu. (Zaferden sonra bu paraların Türkiye İş Bankası'nın kurulmasında kullanıldığı söylenir.). Sakarya Zaferi ve Büyük Zafer üzerinde de Hind Müslümanları Ankara'ya hararetli tebrik telgrafları çekmişler, Türk askerini candan kutlamışlardı. Atatürk'ün ölümü üzerine ise Hind Müslümanları yas tutmuşlardı. Türk ve yabancı arşivlerdeki araştırmalarım sonucu bu konularda epeyce yayın yaptım ve Atatürk'ün doğumunun 100. Yılında Pakistan'da **"Atatürk, Hero of The East"** başlıklı bir kitabım yayınlandı...[85]

---

[85] Bu konularda yaptığım yayınlardan birkaç uzun etüdümü ve iki kitabımı zikredeyim:
* Bilâl N. Şimşir, "Mustafa Kemal Atatürk: Homme de Guerre-Homme de Paix (Septembre 1922)", **Revue Internationale d'Histoire Militaire,** No. **50,** Edition Turque, TTK Basımevi, Ankara: 1981, p. 41-95: "Savaş Adamı-Barış Adamı Atatürk (Eylül 1922)", **Ibid. Türkçe Basım,** Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1982, s. 27-82.;
* Bilâl N. Şimşir, "Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri", **VIII. Türk Tarih Kongresi, III. Cilt,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1983, s. 1903-1940.;
* Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Ölümünün Dış Dünyada Yankıları", **Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu, 31 Ekim-1 Kasım 1988,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara: 1989, s. 71-161
* Bilâl N. Şimşir, "Doğu Bengal'de Atatürk Lisesi", **Belleten** Sayı 170, Nisan 1979, s. 415-426.
* Bilâl N. Şimşir, **Homage to Mustafa Kemal Atatürk: Hero of the East,** Institute of Islamıc History, Culture & Civilisation, Islamıc University, Islamabad, Pakistan 1401/1981
* Bilâl N. Şimşir, **Doğunun Kahramanı Atatürk,** Bilgi Yayınevi, Ankara: 1999

Levent Şahverdi Arşivi

Yahya Kemal, Türkiye'ye dost bir ülke olan Pakistan'a ilk Türk Büyükelçi olma şerefini kazandı. Pakistan, 1949 yılının 15 Ağustosunda bağımsız olmuş, 30 Eylülde Birleşmiş Milletlere kabul edilmişti. Türkiye, Pakistan'ı tanıyan ilk ülkelerden biri olmuş ve Pakistan'la diplomatik ilişki kurmak için çabucak harekete geçmişti. Bombay'daki Başkonsolosumuz **Orhan Erol,** 10 Kasım 1947'de, Türk Hükümetinin Pakistan ile diplomatik temsilciler teati etmek arzusunu resmen Pakistan Dışişleri ve Commonwealth Bakanlığına iletmiş, Pakistan Hükümeti de bundan memnun olacağını 28 Kasımda bildirmiş idi.

Bundan sonra, Pakistan'ın o zamanki başkenti Karaçi'de bir diplomatik temsilcilik açmaya ve buraya bir Elçi veya Büyükelçi göndermeye sıra geldi. Pakistan'ın Londra'daki Yüksek Komiserliği aracılığıyla **Yahya Kemal Beyatlı** için agreman istendi. *"Pakistan'ın bu tayinden bahtiyar olacağı ve Majeste İngiliz Kralının da bu hususta muvafakatinin alındığı"* cevabı geldi. Pakistan egemen bir devlet olmuştu, kendi Başbakanı vardı; ama hâlâ Büyük Britanya dominyonu sayılıyor ve İngiltere Kralını Pakistan Devletinin Başkanı olarak tanımaya devam ediyordu. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği de Pakistan'a gönderilecek Türkiye Büyükelçisinin Güven Mektubunun Büyük Britanya ve Dominyonları Kralı **George VI'ya** hitaben hazırlanması gerektiğini 17 Ocak 1948 günü Türkiye Dışişleri Bakanlığına bildirmişti.[86] Öyle yapıldı. Türkiye Cumhurbaşkanı **İsmet İnönü,** Majeste Altıncı George'a hitaben yazdığı Güven mektubunda:

*"Türkiye Cumhuriyeti ile Büyük Britanya Krallığı arasından teyemmünen mevcut olan dostluk bağlarının muhafaza ve kuvvetlenmesi matlup ve mültezemim bulunduğundan, eski İstanbul Milletvekili **Yahya Kemal Beyatlı'**yı Pakistan Dominyonunda vazife ifa etmek üzere Majestelerinin nezdinde Fevkalâde Murahhas ve Büyükelçi sıfatiyle tâyin ve izama karar verdim..."* diyordu. Güven mektubu Krala yazılmıştı ama Büyükelçimiz bunu o tarihte Genel Vali olan Pakistan'ın kurucu kahramanı **Kaid-i Azam Cinnah'a** sunacaktı. (Tıpkı benim de yıllar sonra Avustralya'ya Büyükelçi atandığım zaman Kraliçe **Elizabeth** H'ye hitaben yazılmış olan Güven Mektubumu Avustralya Genel Valisine sunduğum gibi-BNŞ.)

Yahya Kemal Beyatlı, Karaçi Büyükelçiliğine nasıl atanmış olduğunu şöyle anlatıyor:

---

[86] Nuza, "Yahya Kemal Beyatlı Hariciye Hizmetinde", **Ölümünün Yirmibeşinci Yılında Yahya Kemal Beyatlı...,** s. 186-187

Levent Şahverdi Arşivi

"1946'da tekrar seçim yapıldı. **Recep Peker** ve muhalifler ille tekrar namzetliğini koy, diye geldiler. Partinin muhalif ve muvafıkları tek liste hazırlıyor. Partisiz muhalifler bana, bizden ol, dediler. **Muhittin Üstündağ:** "Partiden namzetliğini alma, kazanmayacağız amma, partiyi rencide etme" dedi.

Seçim oldu. Bizim parti üzerinden silindir geçirilmiş gibi kaybetti. Beni on beşinci kaybeden olarak yazdılar...Hâsılı C.H.P. kaybetti. Ben de kurbanlık koyun gibi kaybettim. **Recep Peker** bir müddet sonra Başvekil oldu. Beni zahmete soktuğu için Pakistan'a Elçi olarak göndermek istedi...Karaçi Büyükelçiliğini matbuat bana çok uygun gördü. **Hasan Saka** bana otelde rastlayınca: "Namzetliğin uygundur" dedi. O zaman **Necmettin Sadak** Hariciye Vekili idi. O da aynı şeyi söyledi.

Nihayet Ankara'dan **Necmettin Sadak** çağırdı. Gittim. Hariciye Vekilini makamında gördüm. Pakistan'da ihtilâl olmuş, hükümet değişmiş, agreman gelmedi, dedi.

Birkaç gün sonra gittim. İstanbul'a dönüyorum, dedim. Kapıdan çıkarken Kâtib-i Umumî **Fuat Carım** aldı beni odasına götürdü. Çabuk Pakistan Elçisinden agreman alın diye Londra'daki bizim sefire telgraf çekti. Ve yirmi dört saatte göndermelerini tenbih etti. Şifreyi çektirdi. Otele geldim. O akşam agreman gelmiş. O gece Acem Sefaretinde toplantı vardı. Gittim. **Fuat Köprülü** de orada idi. Tebrik ettiler. Daha önce mevcudiyetimden haberdar olmayan İnönü taraftarı **Fuat Carım** beni, arabası ile otele kadar getirdi. Kararnameyi ertesi günü Vekiller Heyetinden çıkardılar. Fakat beş senedir **İnönü'yü** görmemiştim. **Cemal Yeşil** Kâtib-i Umumisi idi. İnönü bana Çankaya'da akşam yemeği verdi. **Hasan Saka, Necmettin Sadak, Nihat Erim, Fuat Carım** orada idiler. İnönü beni kucakladı. Pakistan'a ait direktiflerini bir kâğıda yazıp aldım. Ertesi günü pasaportumu yazıp harcırahımı verdiler. Daha ertesi gün gara **Fuat Carım, Cemal Yeşil** v.s. geldiler. Ve 1948'de böylece Pakistan'a gittim. Galiba Martta idi. (Hayır, Şubatta idi.- BNŞ). Trenle Basra'ya, oradan vapurla Karaçi'ye gittim. On yahut on bir ay kaldım. Yaş haddinden tekaüde sevk edildim..."[87]

Büyükelçi Yahya Kemal Beyatlı Karaçi'de

Dost Pakistan'da Türkiye'nin ilk Büyükelçisi **Yahya Kemal Beyatlı** 21 Şubat 1948 günü Pakistan'ın o zamanki başkenti Karaçi'de göreve başla-

[87] Uysal, **Yahya Kemalle Sohbetler...s.** 86-87

Levent Şahverdi Arşivi

dı. Oraya varışını ve karşılanışını Büyükelçinin kendi kaleminden okuyalım. Diyor ki:

"Vapurumuz Karaçi limanına vasıl olduğu zaman Pakistan Hariciyesi Protokol Dairesine mensup Bay **Zafer Ali** tarafından vapurda karşılandık. Bize "Safa geldiniz" dedikten sonra Protokol Umum Müdürü Albay **A.S.B. Şah** ve Kaid-i Azam'in emir subayı **Afitab'ı** takdim etti. Gemiden pasaport muamelemiz yapılmadan çıktık. Kaid-i Azamın otomobili ile ve emir subayının refakatında otele geldik. Yerlerimiz gösterildi.

Bir müddet istirahat ettikten sonra Hariciye Nazır Muavini **İkramullah'ın** bendenizi Pazartesi günü kabul edeceği Protokol memuru tarafından bildirildi. Biraz sonra da polis memurları otelimize gelerek odalarımızda pasaport muamelemizi yaptılar.

Pazartesi günü aldığımız bir telefonla **İkramullah'ın** rahatsız olduğu, fakat ziyaretimizi tehir etmeğe lüzum görülmediği, arzu eder isek kendisini evinde ziyaret edebileceğimiz bildirildi. Bu teklifi kabul ettim. Bendenizi yatağında kabul etti. İlk önce söze başlayarak kendisine âcil şifalar temenni ettim. Bize, Karaçi şehrinin yeni tesis edilmiş bir Hükümet merkezi olduğunu ve şiddetli bir ev buhranı karşısında bulunduklarını, yakında her Sefarete hususî bir toprak verileceğini ve Sefaretlerin bu arazi üzerinde inşa edilmesi için ellerinden gelen her türlü yardımda bulunacaklarını ve Türkiye'yi kendilerine numune ittihaz ederek azimle ve zamanla bu müşkülatı kısa bir zamanda önleyeceklerini söyledi.

Takriben yarım saat kadar süren bir konuşmadan sonra **Bayan İkramullah** tarafından salona çaya davet edildik. Çayda Pencap Başvekili **İftikar Hüseyin Han** da bulunuyordu. Bizi Pencap'ı ziyarete davet etti. İlk fırsatta geleceğimi söyledim. Çay esnasında Hükümetin resmî fotoğrafçısı tarafından resimler çekildi ve samimî bir hava içinde Türk inkılabından ve İstiklâl Savaşı'nda Türk milletinin gösterdiği cesaretten bahsedildi. Tahsilini İngiltere'de yapmış ve Pakistan Meclisine aza seçilmiş olan Bayan İkramullah Türkiye'ye olan hayranlığından her vesileyle bahsediyordu. Çaydan sonra İkramullah'ı odasında tekrar ziyaret ettik. Konuşmamız esnasında Başkâtip tercümanlık vazifesini görüyordu..."

Güven Mektubu Cinnah'a Sunuluyor

Yahya Kemal raporuna devam ediyor ve Güven Mektubunu Pakistan'ın büyük lideri Kaid-i Azam **Muhammed Cinnah'a** sunuşunu anlatıyor:

Levent Şahverdi Arşivi

"Ayın (Şubatın) 24 ünde bir nota ile Kaid-i Azama itimatnamemi takdim etmek istediğimi Hariciyeye bildirdim ve kabul günü ve saatinin tespitine delâlet edilmesini rica ettim. Aldığım cevapta merasim gününün Mart'ın 4 ü olacağı bildirildi.

Benden bir hafta evvel buraya gelmiş olan Amerika Sefiri İtimatnamesini 14 gün zarfında takdim etmiş olduğuna nazaran 9 günlük mühletin bize hususî bir muamele yapıldığına delâlet ettiğini tahmin etmekteyim.

Merasim gününden evvel Hariciye ile yapılan temas neticesinde giyeceğimiz elbisenin tâyini bize bırakıldığından frakla merasime gittik. Bu hususta Hariciyenin kendisi için tanzim etmiş olduğu programın elde edilen bir nüshasını leffen takdim ediyorum.

Kaid-i Azamın ikamet etmekte olduğu mahale şahsi otomobili ile gittik. Bendeniz ve Protokol memuru ilk arabada, Başkâtip ikinci bir arabada idi.

Bahçede askeri bir müfreze tarafından selâmlandık. Bir bahriye bandosu da istiklâl marşımızı çaldı. Pakistan millî marşı henüz mevcut olmadığından Başkâtip önceden haberdar edilmişti.

*Kaid-i Azama **İkramullah** tarafından takdim edildim. Bizi ayakta kabul ettiler. Nutku Türkçe okudum. Tercümesini evvelce Pakistan Hariciyesine tevdi etmiş idim. Nutuk bittikten sonra itimatnamemi takdim ettim. Kaid-i Azam bir örneğini leffen takdim ettiğim cevabî nutkunu İngilizce okudu. Nutuk bittikten sonra müsaade istedim ve Başkâtibimizi kendilerine takdim ettim. Kaid-i Azam gerek bendenizin gerek Başkâtibin elini sıktı ve programda olmadığı halde her ikimizi de yanına oturttu. Bir müddet sonra da bizleri içerdeki hususî odasına davet etti. Başkâtip tercümanlık vazifesini görmek üzere bendenize refakat etti. İkramullah da mükalememiz esnasında hazır bulundu. Hariciye ile yaptığımız temasta Fransızca bilen tercümanları olmadığından Başkâtibin istisnai olarak hazır bulunacağı bildirilmişti.*

Kaid-i Azam ilk önce söze başlayarak Karaçi şehrini nasıl bulduğumu sordular. Bendeniz Ordu lisanını bilmediğimden dolayı özür diledim ve yakın bir zamanda bu lisanı öğrenmeğe azmettiğimi arz eyledim. Çok iyi edersiniz, esasen Ordu lisanı sizin için öğrenilmesi kolay bir lisan olacaktır, Türkçe kelimelere Ordu lisanında sık sık tesadüf edilir, hatta Ordu kelimesi bile Türkçedir, dediler.

Bu müddet zarfında şerbetler geldi. Kaid-i Azam önce bendenize servis yapılmasını işaret ettiler ve sigaramı da kendileri yaktılar. Hususî odadaki konuşmamız 15 dakika kadar sürdü ve pek ziyade iltifata mazhar oldum.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayağa kalktıkları zaman kendilerinden müsaade istedim, bendenizin ve başkâtibin elini sıktılar, odanın ortasına kadar da bendenizi teşyi ettiler.

***İkramullah** ve Protokol Umum Müdürü tarafından bahçeye kadar teşyi edildik ve askeri müfreze tarafından tekrar resm-i selâm ifa edildi. Geldiğimiz şekilde otomobiller ile otele avdet ettik.*

Derin saygılarımla arzederim.

Büyükelçi
(Yahya Kemal Beyatlı)"[88]

Cinnah'ın Söylevi

Pakistan'ın milli kahramanı Kaid-i Azam **M. A. Cinnah,** Büyükelçi **Yahya Kemal Beyatlı'**nın elinden Güven Mektubunu aldıktan sonra, İngilizce olarak şu konuşmayı yapmıştır:

"Ekselans, size bugün, Pakistan'a ilk Türk Büyükelçisi sıfatıyla hoş geldiniz demekle büyük bir haz duyuyorum. Fakat bugünkü merasimin Pakistan milleti için tarihi sebeplerden dolayı yegâne bir mânâ ifade etmesi bakımından bu mahzuziyetim artmaktadır. Ekselansınızın bizzat işaret ettiği gibi uzun bir tarih boyunca doğmuş ve büyümüş olan birçok ruhî ve hissî bağlar Türk Milletini Pakistan Milletine bağlamaktadır. Yalnız bu değil, geçen 50 veya daha fazla yıl zarfında Dünya durumunun bir dönüşü ile Türkiye, devamlı bir surette düşüncelerimizi işgal etmiş ve Milletinizin cesareti, mesudane surette muhafaza edilmiş olan hürriyet ve hakimiyetiniz için Devlet adamlarınızın ve liderlerinizin Avrupa ortasında hemen yalnız başlarına başardıkları mücadele şekilleri hayranlığımızı mucip olmuştur.

Liderlerinizin birçok tarihî muharebelerdeki muzaffer gazaları, İnkılâbınızın terakkiler, büyük **Atatürk'ün** mesleği ve yükselişi, onun büyük Devlet adamlığı, cesareti ve uzak görüşlülüğü sayesinde milletinizin yeniden canlanması: bütün bu hareket ettirici hâdiseler Pakistan milletince çok iyi bilinmektedir. Filhakika Güney Asya'nın bu engin parçasındaki Müslümanlar arasında siyasî şuurun doğması işinde Memleketinizin mukadderatı bizim tarafımızdan sempati ve alâka ile takip edilmekte idi. Binaenaleyh Ekselansınızı temin edebilirim ki, Pakistan Müslümanları memleketiniz

[88] Nuza, "Yahya Kemal Beyatlı Hariciye Hizmetinde", **Ölümünün Yirmibeşinci Yılında Yahya Kemal...,** s. 187-189

Levent Şahverdi Arşivi

hakkında muhabbet ve hürmet hisleri beslemektedirler ve şimdi de hür, hâkim ve müstakil olan Türkiye ile Pakistan, her iki tarafın iyiliği için bağlarını gittikçe güçlendirebilirler.

Ümid ederiz ki Ekselansınızın yardımı ve işbirliği ile Devletinizle daha sıkı siyasî ve kültürel ilişkiler kurabilir Ve böylece Dünyada barış ve refaha kavuşulması bahsinde kendi payımızın katkısını ekleyebiliriz.

Nihayet, Ekselansınıza, Türkiye'nin Pakistan'a göndermiş olduğu ilk Büyükelçisi sıfatınız dolayısıyla en samimî surette hoş geldiniz, derim. Bu dileğim, geçmişin tarihi ve kültürel bağlarından ve geleneklerinden kaynaklanan derin bir sevgi ile doludur."[89]

Karaçi'den İzlenimler

Büyükelçi **Yahya Kemal,** Karaçi'den Prof. Dr. **İhsan Şükrü Aksel'e** gönderdiği 26 Şubat 1948 günlü mektubunda şöyle diyor:

"Uzun bir yolculuktan sonra Karaçi'ye vardık. Lâkin bu varış yerleşmek hususunda karşılaştığımız zahmetlerle bir oldu. Şehir, sahilde, büyük bir şehirdir; hükümet merkezi olduğundan beri, her gün artan bir mesken buhranı ile bunalmaktadır. Şehirde oturulabilecek bir tek otel var; o otelde bütün elçilikler bir, nihayet iki odada barınmaktadırlar. Biz, Pakistan Hükümetinin misafirperverane yardımı ile güçbelâ, iki oda bulabildik, çok zahmet çekmekteyiz."[90]

Üstad, Karaçi'de iken Ankara' daki genç meslektaşı **Fuat Bayramoğlu** ile de mektuplaşıyor ve mektuplarında Pakistan'daki izlenimlerine kısa kısa değiniyor. Mektuplarını **Y.K.B.** başlıklı kâğıtlara, eski yazıyla yazıyor. Türkiye'de yeni Türk harflerinin kabulünden yirmi yıl sonra dahi eski yazıyı bırakamamış, özel mektuplarını Arap harfleriyle yazmaktadır. Adresi: Palace Hotel, Karachi, Pakistan'dır; Karaçi'de henüz Türkiye'nin bir Büyükelçilik binası yoktur.

Şairin hayranlarından olan Fuat Bayramoğlu, o sıralarda Yahya Kemal'in Bakanlık'taki bazı işlerini de kovalamakta ve ondan mektuplar almaktadır. İşte bunlardan birkaç alıntı:

---

[89] **Ibid.,** s. 189-190

[90] "Yahya Kemal'in Prof. Dr. İhsan Şükrü Aksel'e yazdığı mektuplar", **Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemal Beyatlı,** Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul: 1984, s. 191

Levent Şahverdi Arşivi

"Karaçi, 23 Şubat 1948:

Aziz Fuad Bey,

İki günden beri Karaçi'deyiz. Gelir gelmez halledilmesi çok müşkil bir mesken buhranı ile karşılaştık. Burada bütün Büyükelçilikler ve Elçiler, bir tek otelde ve bu otelin birer odasında barınmaktadırlar. Amerika Büyük Elçisinin bile aylardan beri bir elçilik binası bulamayıp karısı ve kızı ile otelde, birer odaya iltica ettiğini söylersem vaziyeti izah etmiş olurum..."[91]

"Karaçi, 9 Mart 1948

Çok Aziz Kardeşim Fuad Bey,

18 günden beri Karaçi'deyiz. Sizden henüz bir mektup alamadım...

Bir ay evvel bugün sizden, sizlerden ayrılmıştım. Bu müddet bana seneler gibi uzun göründü. Bu dakikada duyduğum ve düşündüğüm şeyler yazı ile ifade edilebilmekten uzaktır....

Henüz marttayız, gündüzlerin hararetine güç tahammül ediliyor. Gün geçe geçe hararet artıyor. Bazı geceler rüzgârsız ve sıcak geçince uyumak mümkün olmuyor.

Resmî vazifelerimizin hepsi yolunda ifa edildi; İtimatnamemi takdim ettikten sonra lâzım olan ziyaretler de bitti.

Mektubunuza muntazırım..."[92]

"Karaçi, 15 Mayıs 1948

Çok aziz ve asil muhibbim;

...Bizim tekaüd meselesini açayım. Buraya gelir gelmez Vekâlet bu tekaüd mecburiyetini bildirdi. Sonra siz bir sene müddetle temdid edildiğini ve kararnamenin tasdik olunduğunu haber verdiniz. Ancak bu hususta Vekâlet'ten henüz resmî bir tebliğ vaki olmadı...Bu işe dair Vekâlet'te, salâhiyet sahibi zevatla temas ederek bana uzun boylu malumat verirseniz minnettarınız olurum...

Karaçi'de - bugün 15 Mayıs - ateşten bir rüzgâr esiyor. Hararet günden güne artıyor. Ne yapacağım bilemiyorum. Size yazmıştım ki buraya gelir

---

[91] Fuat Bayramoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk ve Yahya Kemal Beyatlı", **Doğumunun Yüzüncü Yılında Yahya Kemal Beyatlı,** Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara: 1994, s. 37

[92] **Ibid.,** s. 40

Levent Şahverdi Arşivi

gelmez şehrin inilebilir yegâne oteli olan Palas Otele inmiştik, Amerikan Sefiri, Fransız Sefiri, Mısır ve saire mümessilleri hepsi birer odadaydılar. Amerikan Sefiri bir milyon rupiye bir köşk bulabildi. Taşındı. Diğerleri halâ oteldedirler. Hükümet bize sefarethanemiz olmak üzere harap ve eski bir bina gösterdi. Tamir ve döşeme masrafının ne kadar yüksek olacağını tahmin ettiğimden ben bu binayı kabul etmedim. Lâkin ahiren Hariciye bize bir nota göndererek bu binayı kabul etmediğimiz takdirde, ilerde mesken buhranı daha ziyade artacağından, bundan başka bir bina bulamayacağımızı tasrih etti. Bu tasrih karşısında ben de Vekâlete hakikat-i hali yazdım. Zannederim ki Vekâlet muhamminin tahmin ettiği asgari altmış bin rupi masrafı çok görecek. Bir de üstelik bir Büyükelçilik mobilyesini bu bütçeden vermeyecek, galiba Vekâlet'ten menfi cevap alacağım. Bu hususta Reşad Beyefendiyle görüşünüz; mütaleasım bana yazınız. İşte birçok sustuktan, tevekkül gösterdikten sonra hakiki vaziyeti size yazdım; yine başınıza bir dert açtım....

Gözlerinden öperim..."[93]

"Palace Hôtel, Karaçi, 10 Temmuz 1948

Aziz, vefakâr, yüksek ruhlu muhibbim.

...Eylül içinde Ankara'ya dönmek için müsaade istemeği tasarlıyorum. İnşallah vatana, millete, size, sizlere kavuşurum.

Buradaki sıcakların şiddetinden, hayat sıkıntılarından daha iyi bahsetmeyim. Maddi tarafları bir yana bırakılırsa buradaki sefaretimiz çok şerefli, itibarlı ve sevimli oldu. Bu cihetten memnun ve ferahlıyım..."[94]

"Palace Hôtel, Karachi, 10 Temmuz 1948

Aziz Fuat,

Bu baharda vatanı, hepinizi görmek emelimdi. Kabil olamadı. Çünkü burada bana bakan doktor, kalp vaziyetinden tayyare ile avdete müsaade etmedi. Basra-Bağdat yoluyla dönmek de muhal. Çünkü oraları cehennem sıcakları içinde. Bununçün görüşmemiz eylül sonuna kaldı. Vekil izin verirse, Basra tarikiyle o zaman geleceğim.

---

[93] **Ibid.,** s. 45-46

[94] Prof. Dr. İsmail Parlatır (Yayına hazırlayan), **Gönülden Gönüle. Fuat Bayramoğlu ile Anılarda,** İstanbul: 1993, s. 187

Levent Şahverdi Arşivi

Beni hatırlayan dostların birer birer hürmet ve hasretle gözlerinden öperim. Seni hicranla kucaklarım, aziz Fuat."[95]

Yahya Kemal, Karaçi'den dostu Esat Beyefendiye de şu mektubu göndermişti:

Palace Hôtel Karachi-Pakistan,

9 Ağustos 1948, Karaçi

Aziz muhibbim Esat Beyefendi; bu uzak diyara göndermek lütfunda bulunduğunuz güzel mektubu ve Küçük Çamlıca'da bir hâtırayı yaşatan iki resimli kartı aldım. Bu hatırlayışla gönlüm ne kadar doludur. Asaletinize teşekkürden âcizim.

Vatanda, arkamda sizin değerinizde, birkaç dost bırakmış olmak ömrümün yegâne mazhariyeti olmuştur. Emsalsiz bir güzellik mâdeni olan İstanbul Türkçemizin, şiir dilinde, lâyık olduğu şerefle belirmesi için, beşon mısra yaratabilmek uğrunda, ömrünü tüketmiş insanlara gösterdiğiniz vefakârlık ne kadar nâdir bir fazilettir. Mektubunuzu ve kartlarınızı aldığım dakikadan beri bana duyurduğunuz nâdir faziletin zevkiyle doluyum.

Teşrinievvele doğru İstanbul'a dönersem, ilk arayacağım dostluklardan biri siz olacaksınız. Mektuplarınızı eksik etmeyiniz. Yalnız tayyare ile göndermek lütfunda bulununuz. Çünkü aksi halde, uzun müddet gelemez.

Hürmet ve muhabbetle gözlerinizden öperim.

Yahya Kemal Beyatlı[96]

Emeklilik (1949-1958)

Karaçi'de Güven Mektubunu sunduktan beş gün sonra (evet -sadece beş gün sonra!),-Büyükelçi **Yahya Kemal Beyatlı,** Dışişleri Bakanlığından 9 Mart 1948 tarihli ve 407/1 sayılı şu şifre telgrafı aldı:

"Nüfus kayıtlarına göre 1300 tek tarihli ve İstanbul yerli kayıtlı olmanız hasebiyle usulen 13 Nisan tarihinde 65 yaşını doldurmuş bulunacağınızdan 3360 sayılı kanun hükümlerine göre mecburi tekaüd icramız icabet-

[95] Cevat Kaya, "Yahya Kemal'e ait belgeler", **Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemal Beyatlı,** Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul: 1984, s.208-209

[96] Neşreden: Dr. Muhtar Tevfikoğlu, "Yahya Kemal'in bir Mektubu", **Türk Kültürü,** Sayı 170, Yıl XV, Aralık 1976, s. 114

Levent Şahverdi Arşivi

mektedir. Memuriyetinizde devam arzu buyurulduğu takdirde temdit muameleleri için müracaat buyurulmasını saygılarımla rica ederim.

DIŞİŞLERİ"[97]

Bu telgrafa, Büyükelçi **Beyatlı,** 11 Martta şöyle cevap verdi:

"1 numaralı şifre telgraf cevabıdır:

Madde 1– Şişli Nüfus dairesinden tebdilen almış olduğum nüfus tezkeresindeki 1300 tarihi rumî olup aslı Büyükada nüfus dairesinde bulunan kayıtta doğum tarihim 1302 hicri, 1300 rumidir. Bu suretle doğum tarihim aynen 14 Sefer 1302, 20 Kasım 1300 ve 2 Aralık 1884 olduğuna nazaran bu sene 64 (altmış dört) yaşıma girmiş bulunmaktayım.

Madde 2– Uhdeme tevdi buyrulmuş olan büyük vazifeye devam etmeyi ve Devletime hizmette bulunmayı şeref addetmekte olduğumu saygılarımla arz ederim.

BEYATLI"[98]

Bunun üzerine Bakanlar Kurulu kararı ile Büyükelçi Beyatlı'nın emekli edilmesi bir yıl geciktirildi. Kararname şudur:

KARAR SURETİ
No. 3/7298

"Nisan 948 tarihinde 65 yaşını dolduracak olan Karaçi Büyükelçisi **Yahya Kemal Beyatlı**'nın, emeklilik işlerinin yapılmayarak çalıştırılmasının bir yıl uzatılması; Dışişleri Bakanlığının 18/3/948 tarihli ve 6408/96 sayılı yazısı üzerine, 1683 sayılı kanunun, 3360 sayılı kanunla değiştirilen 3. Maddesine göre, Bakanlar Kurulunun 29/3/948 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

Cumhurbaşkanı İSMET İNÖNÜ (Başbakan ve Bakanların imzaları)"[99]

Yahya Kemal, *"Ben oraya (Karaçi'ye) mütekait olarak gittim",* diyor. "Orta Elçi olarak takaütlüğüm icra edilmişti. Tahdidi sin kanunu değiştirildi; 65 yaş addedildi. Doğumum 1300 Rûmî idi. Onu Arabî zannedip ye-

[97] **DBA-Sicil No. 284**
[98] **Ibid.-Sicil No. 284**
[99] **Ibid.-Sicil No. 284**

Levent Şahverdi Arşivi

ni yıla çeviriyorlar. Arabisi 1302 idi. Yâni iki sene evvel tekaüt edildim. Vaziyeti alâkadarlara söyledim. Ama anlatmak kabil olmadı. Zaten Karaçi'ye dönmek istemiyordum. Çok sıcaktı. Fakat işin tuhafı halâ Orta Elçi maaşı alıyorum. Halbuki Büyükelçilikle arasında altı yüz lira fark var. D.P. (?) Orta Elçi ile Büyükelçinin farkı yoktur diyor...Derdimizi kimseye anlatamadık gitti."[100]

Karaçi Büyükelçimiz emekli edilmesini geciktirmek için uğraşmış. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, onun görev süresinin bir yıl daha uzatılması için 24 Şubat 1949'da Başbakanlığa yazmış. Konu ikinci defa Bakanlar Kuruluna götürülmüş. Fakat bu defa teklif kabul edilmemiştir. Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü, Hükümetin bu son kararını 3 Şubat 1949 tarihli, 76/96/6-421 sayılı ve Müsteşar imzalı yazıyla Dışişleri Bakanlığına bildirmiştir. Yazı şudur:

"Zat İşleri Dairesi U. Md. 24/1/949 tarihli ve 31213-36 sayılı yazıya karşılıktır.

Yaş haddini doldurmuş olanların istihdamlarına devam olunmaması Bakanlar Kurulunca prensip ittihaz edildiğinden Karaçi Büyükelçisi ***Yahya Kemal Beyatlı*** *ile Rio de Janeiro Büyükelçisi Hüsrev Gerede'nin çalıştırılmalarının birer yıl uzatılması hakkındaki teklifinizin, Bakanlar Kurulunun 27/1/949 tarihli toplantısında görüşüldüğü üzere, kabul edilmemiş olduğunu saygılarımla arzederim."*[101]

Kısacası, Büyükelçi **Yahya Kemal Beyatlı,** kendi hesabına göre, 2 Aralık 1949'da 65 yaşını dolduracaktı. Dışişleri Bakanlığının hesabına göre ise bu yaşı Nisan 1948'de zaten doldurmuştu ve o tarihte emekli edilecek iken, Bakanlık, Büyükelçinin görevini bir yıl uzattırabilmişti. İkinci defa uzattırma teklifi ise Bakanlar Kurulundan geri çevrilmişti. Bu durumda Büyükelçi **Beyatlı,** Nisan 1949'da emekli olmayı beklerken Dışişleri Bakanlığı kendisine bir lütufta daha bulunup onu, aşağıdaki kararla bazı Arap ülkelerine geziye göndermiştir:

"Karaçi Büyükelçisi olup halen geçici görevle Merkezde bulunan ***Yahya Kemal Beyath'nın,*** *Türk ve Arap gençliğini yaklaştırmak zemini üzerinde tetkikatta bulunmak ve Arap üniversiteleri mahfillerile temas et-*

[100] **Uysal, Yahya Kemalle sohbetler...** s. 87-88
[101] **DBA-Sicil No. 284**

Levent Şahverdi Arşivi

mek, gerektiği takdirde konferanslar vermek üzere, tensip buyurulduğu takdirde Suriye, Lübnan ve Mısır'a gitmesi hususu tasviplerine arz olunur.

Zat İşleri Dairesi
Umum Müdürü

Muvafıktır 5.2.1949

(Dışişleri Bakanı) N. Sadak" [102]

Üç yıl sonra da Yahya Kemal'in "tetkik için" Arap ülkelerine gönderildiği anlaşılmaktadır. **Adnan Menderes'**in Yassıada Mahkemesine sunduğu on yıllık örtülü ödenek cetvelinin 1952 yılına ait kısmında, *"Yahya Kemal'e Arap memleketlerinde tetkik seyahati için 1 700 lira"* ödenmiş olduğu görülmektedir.[103]

Üstat şair Yahya Kemal'in emeklilik yıllarında Arap ülkelerine yaptığı son gezilerden geriye aşağıdaki şiiri kalmıştır. Okuyalım:

YOL DÜŞÜNCESİ

Bu defa farkına vardım ki ihtiyarlamışım,
Hayâtı bir camın ardından gösteren tılsım
Bozulmuş anlıyorum, çıktığım seyahatte.
Cihan ve ben değiliz artık eski halette.
Mısır ve Suriye, pek genç iken hayalimdi,
O ülkelerde gezerken kayıtsızım şimdi.

.....

Eğer mezarda, şafak sökmeyen o zindanda,
Cesed çürür ve tahayyül kalırsa insanda,
– Cihan vatandan ibarettir, i'tikadımca;
Budur ölümde benim çerçevem muradımca;
Vatan şehirleri karşımda, her saat, bir bir;
Fetihler ufku Tekirdağ ve sevdiğim İzmir;
Şerefli kubbeler iklimi, Marmara'yla Boğaz.
Üzerlerinde bulutsuz ve bitmeyen bir yaz,
Bütün eserlerimiz, halkımız ve askerimiz;

[102] **Ibid. - Sicil No. 284**
[103] Soner Yalçın, **op. cit.,** s.534

Levent Şahverdi Arşivi

Birer birer görünen anlı, şanlı cedlerimiz;
İçimde dalgalı tekbiri en güzel dinin
Zaman zaman da Nevâ-kâr'ı doğsun, Itrî'nin.
Ölüm yabancı bir âlemde bir geceyse bile,
Tahayyülümde vatan kalsın eski haliyle.

Yahya Kemal emekli olduktan sonra, birkaç gazeteci onunla söyleşi yapmak için oteline gitmişler. **Bedii Faik** de oradaymış, öteki gazeteciler gelmeden önce Yahya Kemal ona, "Bilir misiniz, demiş, en çok gazetecilerle konuşmaktan sıkılırım. İnsana her şeyi söyletmek isterler ve bunu adeta zorla gibi yaparlar." Biraz sonra öteki gazeteciler gelmiş, söyleşi başlamış, orada bulunan Bedii Faik şunu aktarıyor:

"Tabii kendilerine göre sordular. Üstad kısa kısa cevaplar sıraladı, not aldılar, gene sordular ve sonunda bir tanesinin, *"Hocam, elçilik anılarınızı yazmayı düşünmüyor musunuz?"* diye sorması üzerine, Yahya Kemal ne yaptı bilir misiniz? Hiç ses çıkarmadan, yavaş yavaş yerinden kalktı ve dışarıya yürüyüverdi!"[104]

[104] Bedii Faik, **Matbuat, Basın derkeen... Medya,** Doğan Kitap, İstanbul: 2001, 1. Cilt, s. 174

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

BİR GRANİT HEYKEL: CELAL BAYAR

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR*

ÖZET

Celal Bayar'ın mücadele hayatının – ki o kuşak hayatı, kesintisiz bir mücadele süreci olarak kabul ederdi – en büyük saygı ve hayranlık uyandıran örneği, 27 Mayıs 1960 müdahalesi sonucu Yassıada'da idam talebiyle yargılandığı ve idama mahkum edildiği dönemde dahi metanetinden zerre kadar fire vermemesi, granitten oyulmuş bir heykel gibi dimdik ayakta kalabilmesiydi.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Celal Bayar, Milli Mücadele, Demokrat Parti, 27 Mayıs

CELAL BAYAR: LİKE A SCULPTURE WHİCH HAS BEEN MADE FROM GRANİDE

ABSTRACT

Celal Bayar's struggle life's that the generation would think about the life as a non-stop struggling period, example of the maximum respect and awe inspiring, was as a result of the May of 27, 1960 intervention, even when he was tried and was condemned to death, not to reduced by wastage from his staying power, not to collapse like a sculpture which has been made from granite in Yassıada

Key Words: Atatürk, Celal Bayar, War of Independence, Social Democratic Party, May of 27

GİRİŞ

"Efendiler.. Memleketi tehdit eden felaket o kadar büyüktür ki, sadece yazıp çizmekle, büyük içtimalar yaparak söz söylemekle, bu felaketin önüne geçmek mümkün olamaz. Yunanlılar burayı fiilen işgal etmeseler bile, Makedonya'daki siyasetlerini takip etmeleri, komitacılar vasıtasıyla çeteler teşkil ettirerek Türk köylerini mütemadiyen iz'aç eylemeleri ve Türk varlığını söndürmek için birçok teşebbüslere girişecekleri muhakkaktır. İzmir

* Emekli Öğretim Üyesi

Levent Şahverdi Arşivi

civarında sık sık tekerrür eden hadiseler de bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bugünkü hükümetin vaziyeti ıslah etmesini beklemek abestir. Hükümeti kuvvetlendirmek ise maddeten imkânsızdır. Şu halde yapılacak yalnız bir tek şey vardır: O da bir taraftan ilmi müdafaaya devam edilirken, diğer taraftan silahına dayanan milli bir kuvvet hazırlamaktır. Şunu iyi bilmek lazımdır ki, İzmir'in varlığını koruyacak nutuklar ve yazılar değil, silahtır."

1915 ilkbaharında İzmir'in işgalinden önce Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Aydın, Manisa, Denizli, Muğla, Balıkesir ve İzmir çevresinden 33 kazayı temsilen 165 delegenin katıldıkları bir oturumda Celal Bayar'ın yaptığı bu konuşma, onun yaşam çizgisinde ilerde kendisini önemli devlet görevlerine, savaştan sonra ilan edilen Cumhuriyet'in zirvelerine taşıyacak zorlu mücadelenin ilk kanıtıdır.

Celal Bayar'ın konuşması "aylardır ruhları dolduran, fakat fışkırmaya imkân bulamayan milli hisleri" canlandırmıştır. Bu oturumun ardından memleketlerine dönen delegeler, kendilerini gönderenlere "sert ve çıplak hakikati" anlatmışlardır.[1]

İzmir'deki bu tarihi oturum, Ege'nin Türk olduğunun ve Türk kalması gerektiğinin duyurulması; Paris'e beş kişilik bir temsilci kurulunun gönderilmesi ve gerekirse silahlı mücadeleye girilmesi kararlarıyla dağılmıştır.[2]

Atatürk'ün "son" Başbakanı'nın, Atatürk'ün ölümünden 12 yıl sonra, bu defa muhalefet lideri sıfatıyla katıldığı 1950 seçimlerinde elde ettiği büyük zafer ardından, Türkiye'nin 3. Cumhurbaşkanı oluşunun iki ilginç yanı vardır: Biri, Bayar'ın, Türk İstiklal Savaşı'ndan ve Atatürk ekolünden yetişmesi; diğeri, Modern Türk Ulusu'nun mimarı ve Cumhuriyet'in kurucusu Kemal Atatürk'e olan "özel" bağlılığıdır. Nitekim Celal Bayar, Türk İstiklal Savaşı'nı yöneten ve Cumhuriyeti ilan eden liderlik kadrosundan Atatürk ve İnönü ile birlikte Cumhurbaşkanlığı makamına yükselen "üçüncü" ve "son" kişidir.

16 Kasım 1938 günü Atatürk'ün "son" Başbakanı sıfatıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde yaptığı konuşma, Celal Bayar'daki, tanımlanması gerçekten güç ve derin Atatürk sevgisinin izlerini taşımaktadır:

---

[1] Cemal Kutay, Celal Bayar, **Bir Türk'ün Biyografisi,** (İstanbul, Onan B., ?), ss. 53-54.

[2] Erkan Şekerci, **Türk Devrimi'nde Celal Bayar,** 1918-1960, (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, 1999), s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

"Arkadaşlar, Atatürk'ün hayatı ve mazisi hakkında söz söylemeyi kısa bir celseye sığdırmak en müşkül olan bir iştir. Yalnız müsaadenizle çok sevdiği ve çok güvendiği, büyük milletinin iradesini temsil eden bu kürsüden O'nun maneviyatına hitap ederek diyorum ki:

"Atatürk,"

"Seni sevmek, tebcil etmek her Türk vatanseverinin milli ödevi ve namus borcudur."[3]

9 Mayıs 1950 günü, kendisine cumhurbaşkanlığı yolunu açan 14 Mayıs 1950 seçimlerinden beş gün önce, Celal Bayar, seçim bölgesi Bursa'da Cumhuriyet'in bir yurttaşı kimliğiyle konuşurken, Atatürk'e olan yakınlık ve bağlılığını özellikle vurgular gibidir:

"Ben Gemlik'in Umurbey köyünde doğmuşum. Babam, köyün Rüştiye muallim-i evveli Abdullah Fehmi Efendi'dir. Kendisini tanıyanlar, mesleğine bağlı iyi bir insan olduğunu söylerler."

"Milli Mücadelenin ilk gününden beri Büyük Ata'nın yanında, dünyanın hayranlığını çeken inkılâplar olurken, vazife başında idim. Hayatımın en büyük bahtiyarlığını teşkil eden bu yakınlık ve bağlılığım Atatürk'ün nefesini Allah'a teslim ettiği ana kadar devam etmiştir."[4]

Celal Bayar, tüm yaşamı boyunca Atatürk ile olan özel bağını vurgulamaya ve Modern Türkiye'nin oluşumunda Kurucu Önder'in rolünü anlatmaya özen göstermiştir.

Demokrat Partili bir siyaset adamı tarafından sonradan aktarılan bir anıda yer alan sahneler bu durumun örneklerinden yalnızca biridir:

"1953 yılında Demokrat Parti Hükümeti, başta Azot Fabrikası olmak üzere Kütahya'da bazı yeni tesislerin temelini atacaktı. Devlet ve hükümet başkanları, kalabalık bir maiyet erkânı bu törenlerde hazır bulunuyorlardı. O günün gündemindeki işler arasında T. İş Bankası Kütahya Şubesinin açılışı da vardı. Bankanın açış konuşmasını yönetim kurulu adına benim yapmam uygun görülmüştü. Konuşmamda Bayar'ı 'Milli bankacılığımızın babası ve öncüsü' olarak gösterdim. Törenden sonra misafir olduğumuz

[3] Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar,** (İstanbul, Sel Y., 1955), s. 10.

[4] **Celal Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri,** (Ankara, Doğuş M., 1955), ss. 65-66.

Levent Şahverdi Arşivi

orduevine döndüğümüzde Bayar beni yanına çağırttı, salonun tenha bir köşesine birlikte yürüdük, orada bana, 'Konuşmanız güzeldi, fakat büyük bir yanlışlık yaptınız,' dedi. Hayretle yüzüne baktığımı görünce sözüne şöyle devam etti: Türkiye'de her yeniliğin öncüsü ve sizin dediğiniz gibi babası, Atatürk'tür, Milli Bankacılığımızın babası da odur, ben ancak onun emir ve direktifi ile hareket etmişimdir, bunun başka türlü izahı yoktur,' dedi. Bunun üzerine çok üzüldüğümü anlamış ve 'Üzülmeyiniz, bir daha böyle bir hataya düşmemeniz için sizi ikaz etmek istedim,' diye beni teselli etmiştir."[5]

14 Mayıs 1950'de, Celal Bayar'ın liderliğindeki muhalefetin seçimleri büyük bir çoğunlukla kazanması üzerine, Demokrat Parti Meclis Grubu, Cumhurbaşkanı ile Meclis Divanı için kendi adaylarını tespit etmek üzere 20 Mayıs 1950 Cumartesi günü toplanmıştır. Kulislerde bir ara eski Yargıtay Başkanı Halil Özyörük'ün veya emekli Orgeneral Ali Fuat Cebesoy'un Cumhurbaşkanlığına getirilmesi yolunda eğilimler belirmişse de, Grup, parti merkezinden yapılan telkinler doğrultusunda Cumhurbaşkanlığına partinin genel başkanı Celal Bayar'ı, Meclis Başkanlığına partinin dört kurucusundan biri olan Refik Koraltan'ı aday olarak seçmiştir.[6]

22 Mayıs 1950 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan Cumhurbaşkanı seçiminde, kullanılan 453 oydan 387'sini kazanan İstanbul Milletvekili Celal Bayar, Türkiye'nin 3. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçimde diğer kişilere verilen oyların dağılımı şöyledir: İsmet İnönü 64 oy, Halil Özyörük 1 oy, çekinser 1 oy. Seçimin ardından Celal Bayar and içerek görevine başlamıştır.[7]

Yeni Cumhurbaşkanı yemin etmek üzere Meclis salonuna girdiğinde Demokrat Partili Milletvekilleri kendisini oturdukları yerde alkışlarla karşılamışlardır. Bu davranışlarıyla Demokrat Partililer, 1946 seçimlerinden sonra oluşturdukları kurala uymuşlar, serbest bir seçimle gelmiş olmasına rağmen devlet başkanı genel kurul salonuna girerken ayağa kalkmamışlardır. Cumhuriyet Halk Partili Milletvekilleri ise yeni devlet başkanını ayakta, ama alkışsız selamlamışlardır.[8]

---

[5] Atıf Benderlioğlu, **"Bayar'ın Atatürk Sevgisi,"** 100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, (İstanbul, Tercüman Y., 1982), s. 41.

[6] Rıfkı Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960),** (Ankara, Nurol M., 1998), s. 50.

[7] **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem IX, Birleşim 1, Oturum 1, (22 Mayıs 1950), Cilt 1, ss. 7-8.

[8] Rıfkı Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960),** (Ankara, Nurol M., 1998), s. 50.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANKAYA KÖŞKÜ'NDE DEVİR TESLİM

Celal Bayar'ın Çankaya Köşkü'ndeki ilk günlerini önceki Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Özel Kalem Müdürü Haldun Derin'in notlarından kısmen izlemek olanaklıdır:

"Bayar, Genel Kâtip Cemal Yeşil'i evine çağırtmıştı. Yeşil'le, Bayar'ın yanından Kalem'e döndüğünde, görüştük. Bayar, bütün arkadaşların vazifelerine devamını istemiş. 'İnönü tarihi şahsiyettir. Bir emri olursa yerine getirirsiniz. Temasınızı muhafaza edersiniz. Aksini düşünmek Şark zihniyeti ile hareket etmek olur. Başyaver Cevdet'in gözlerinden öperim,' demiş."[9]

"23 Mayıs sabahı, iki gün önce İnönü'yü uğurlamış olduğumuz 18 numarada, başta genel kâtip olmak üzere, bütün memurlar toplandık. Bayar kentten geldi, bizlerle tanıştı. 'Dikkatle vazifenize devam ediniz,' buyurdu. Şimdilik kendisi yalnız başına Köşk'te yatıp kalkacak. Evinden getirdiği güvenilir oda hizmetçisi Emin yanında olmak üzere..."

"Meclis'ten otomobillerle Atatürk'ün geçici kabrine gidildi. Büyük bir kalabalık 'Yaşa, Varol,' diye bağırıyor.(...)"[10]

Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Haldun Derin, ilk günlerde Çankaya Köşkü'nde gözlemlenen bir diğer önemli değişikliği ise şu şekilde not etmektedir:

"Cumartesi, Pazar günleri, Köşk bahçeleriyle eski Köşk'ün halka açık olduğunun ilan edilişi, yirmi yedi yıldır akla gelmemiş parlak bir buluştu."[11]

Bu arada, Köşk Özel Kalemi'ne katılan yeni isimler de vardır:

Bunlardan biri olan, 1951 yılı Şubat ayından 1951 senesi Temmuz ayında Varşova Büyükelçiliğine tayin edilinceye kadar, hemen her gün iki saat Cumhurbaşkanı ile yakın çalışma olanağı bulan diplomat Fikret Belbez gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:

"Cumhurbaşkanımıza her gün Hariciye'den gönderilen şifre telgrafları ve raporları mevzularına göre birleştirerek arz ederdim."

---

[9] Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951),** (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Y., 1995), s. 260.

[10] Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951),** s. 263.

[11] Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951),** s. 271.

Levent Şahverdi Arşivi

"Sayın Bayar bu telgrafları dikkatle okur, mühim gördükleri yerlerin altını çizer, icap ederse sualler sorardı. Her telgrafı bütün entelektüel enerjisini toplayarak inceler ve değerlendirirlerdi. Gayet sükûnetle konuşmadan çalışırlardı. Esasen pek az konuşurlar, daha ziyade karşısındakini dinlerlerdi."

"Yazıları gayet açık, berrak ve sadedir. Stilinde karışık cümleler, lüzumsuz sıfatlar, zorlanmış, süslenmiş ifadeler yoktur.(...)"

"İnsan Sayın Bayar'ı yakından tanıdıkça Atatürk'ün, neden bu kadar arkadaşları içinden onu seçip başa geçirdiğini daha iyi anlar.(...)"[12]

KÖŞKTE YENİ YIL KUTLAMASI

1950 yılı biterken Muhafız Alayı gazinosunda yapılan yılbaşı kutlamasının konukları arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar da vardır. Cumhurbaşkanı Bayar, bu yılbaşından sonra da bazı bayram gecelerini, yılbaşı karşılamalarını o yıllarda Köşk'teki küçük bir salondan ibaret askeri gazinoda subay, astsubay ve eşleri arasında geçirmiştir.[13]

ÖZEL VAGONDA TOPLANTI

"Demokrat Parti iktidarının birinci yılı içinde idik. Cumhurbaşkanı Bayar, yolcuları arasında bulunduğum, Anadolu ekspresine bağlı özel vagonla, İstanbul'dan Ankara'ya dönüyordu. Katarda milletvekili başka yolcular da vardı. Hareketten biraz sonra Cumhurbaşkanı tarafından özel vagona davet edildik. Günün sorunları arasında, Atatürk heykellerine karşı girişilen adî tecavüz vakaları önemli bir yer işgal ediyordu. Aslında bu saldırılar birkaç yıl önce başlamış ve giden iktidar tarafından önlenememişti. Yeni hükümet, Büyük Kurtarıcı'nın eserlerinin ve hatıralarının korunması için kanunî tedbirler alınmasına lüzum görmüş ve bu maksatla bir tasarı hazırlamıştı. Hükümetin kararı basında, Türkiye Büyük Millet Meclisi kulislerinde, özellikle Demokrat Parti Grubu mensupları arasında çeşitli yorumlara ve tartışmalara konu yapılıyordu. Özel vagona çağırılan milletvekilleri yerlerini alır almaz Bayar konuşmaya başladı. Heyecanlı görünüyor, hiddetini dizginlemeye çalışıyordu. Kısa bir girişten sonra zapt etmeye lüzum görmediği heyecanlı ses tonu ve kararlılığından şüphe edilmeyecek bir kesinlikle sözlerini sürdürdü:"

---

[12] Fikret Belbez, "Bazı Özellikleri," **100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan,** (İstanbul, Tercüman Y., 1982), ss. 38-39.

[13] Sabri Yirmibeşoğlu, **Askeri ve Siyasi Anılarım,** (İstanbul, Kastaş Y., 1999), Cilt I, s. 99.

Levent Şahverdi Arşivi

" 'Bu seri tecavüzlerin önlenmesi için çıkarılmasını benim de zarurî gördüğüm kanun engellenir veya maksadından saptırılırsa, Banisini koruyamayan Cumhuriyet'in Başkanlık görevine devam etmem mümkün değildir. Bu takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Partinizin (yani Demokrat Partisi'nin) azası da kalamam. Cumhurbaşkanlığından, Milletvekilliğinden ve Partinizden istifa edeceğim. Davamı, tek başıma, milletimin huzuruna getirerek mücadeleyi orada başlatacağım.'"

"Sahne, tüm canlılığı ile bugün de gözlerimin önünde, kararlı ses, tüm titreşimleriyle, hâlâ kulaklarımdadır. Atatürk sevgisinin bu asil tezahürünü her zaman aynı hayranlık içinde anar ve yaşarım."[14]

ANITKABİR İNŞAATI VE İLK TÖREN

1950'ler başında Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'nda görevli subaylardan ve Anıtkabir Muhafız Bölüğü Komutanı Üsteğmen (sonra Orgeneral) Sabri Yirmibeşoğlu anlatıyor:

"Bayar'ın şahsi ilgisiyle inşaatın ilerlemeye başlamasıyla birlikte, Çankaya'dan bölüğümüzle Anıtkabir'e intikal etmiştik. Bölüğün kalacağı ayrı bir bina inşa edilmemişti. Mecburen, Aslanlı yolun bitiminde sağdaki Mehmetçik Kulesi ile şimdi İnönü'nün kabrinin bulunduğu alt bölüme erleri, şimdi Müze Müdürlüğü olan üst kısımda bölük ve takım komutanlarını yerleştirdik. Duvarlar ıslaktı, özellikle erleri yatırdığımız alt koridor, rutubet içinde idi, duvarlarından sular sızıyordu. Kışın ısıtma tertibatı olmadığı için büyük gaz sobaları kurduk. Yerden boruların çıkış seviyesi çok alçak olduğu için bazı geceler sobalar çekmiyor ve çıkan kurum ve gazı dışarıya doğru veriyor yüzümüz gözümüz kurum ve isten simsiyah oluyordu. Erlerin çamaşırını yıkayacak yer ve çamaşır makinesi ve diğer ihtiyaç yerleri yetersizdi. Herhalde Anıtkabir gibi bir yerde ateş yakıp kazanda erlerin çamaşırlarını yıkayamazdık. Merak nedeniyle yerli yabancı birçok kişi inşaatın gidişatını izlemeye geliyordu.(...) Bütün sıkıntılara rağmen; Anıtkabir Muhafız Bölüğü mensubu olarak gururlanıyor ve onur duyuyorduk. Cumhurbaşkanı Bayar her gün değilse bile iki veya üç günde bir Anıtkabir inşaatına gelir, yapılanları görür, bize ve diğer çalışanlara iltifat ederdi."[15]

---

[14] Hayrettin Erkmen, **"Bir Devlet Adamı,"** 100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, s. 77.

[15] Sabri Yirmibeşoğlu**, Askeri ve Siyasi Anılarım,** (İstanbul, Kastaş Y., 1999), Cilt I, ss. 124-125.

Levent Şahverdi Arşivi

"Nihayet 10 Kasım [1953] günü, muhteşem bir törenle bütün Türkiye'nin kalbi Ankara'da çarparcasına heyecan içinde bütün Ankaralılar güzergâhta olduğu halde Atatürk'ün naaşı Anıtkabir'e getirildi ve Mozole'nin altında hazırlanmış kabrinde toprağa verildi. Kardeşleri Makbule Hanımı Aslanlı yolun başında bir koltuğa oturtmuştuk, gözyaşlarını silerek, ağabeyinin hayata veda ettiği 10 Kasım günü olduğu gibi hüzünlü idi."

"Genelkurmay Eski Başkanlarından Orgeneral Salih Omurtak'ı, İstiklal Savaşı'nın Genelkurmay II. Başkanı'nı üniformalarını giymiş şekilde evinden bir vasıta ile tören yerine getirmiştik, zor yürüyordu.(...)"

"Atatürk'ün mozole altındaki toprağa verilişinde sadece Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Başbakan ve bir evvelki Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Meclis Başkanı ve Başbakan ile Cumhurbaşkanlığı Muhafız Kıta Komutanı ve Muhafız Bölük Subayları, bizler bulunmuştuk."[16]

CUMHURBAŞKANI BAYAR'IN KONUŞMASI

Atatürk'ün naşının Anıtkabir'e defnedilmesi töreninde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın konuşması şöyledir:

"Aziz Atatürk'ün Etnografya müzesinin bir tahta masasında yattığını düşünmek, benim için dayanılmaz bir sızı idi. Sürekli izlemelerle, nihayet, üç yıl sonra Anıtkabir tamamlandı. Başbakan Menderes'le birlikte son bir defa daha Anıtkabir'i gözden geçirdik; karar verdik ki, içinde bulunduğumuz 1953 yılının 10 Kasım'ında Atatürk'ü ebedi makberesine tevdi edebiliriz."

"Eğer Cumhurbaşkanı olmanın bir faniye kazandırdığı şereften ayrı bir değeri ve hazzı varsa, o da benim için Sevgili Atatürk'ü, Etnografya müzesinden alıp, Anıtkabir'deki ebedi metfenine tevdi ettiğim tarihi günü yaşamış olmamdır."

"Etnografya müzesinden Anıtkabir'e kadar olan mesafeyi 4,5 saatte tükettik. Aziz naşını vatan toprakları üzerine tevdi ettikten sonra, gözyaşlarımı tutamadığım uzun bir konuşma yaptım. Onu, duya duya, seve seve söyledim. Ve sözlerimi şöyle bitirdim:"

"ATATÜRK! Sen, bizdendin!... Seni Halife yapmak, Padişah yapmak isteyenler oldu. İltifat etmedin. Milli irade yolunu seçtin! Hayat ve şahsi-

[16] Sabri Yirmibeşoğlu, **Askeri ve Siyasi Anılarım,** ss. 125-126.

Levent Şahverdi Arşivi

yetini, milletin hizmetine vakf ettin!.. Türkün gıpta ettiği, övündüğü vasıflara maliktin! Bütün meziyetlerinle Türk milletinin ta kendisisin!.. Şimdi seni, kurtardığın vatanın her köşesinden gönderilen mukaddes topraklara veriyoruz. Bil ki, hakiki yerin daima inandığın ve bağlandığın Türk Milletinin minnet dolu sinesidir!... Nur içinde yat!.."[17]

"ATATÜRK GERÇEKÇİDİR"

"Atatürk metodolojisinde 'duygu'ya yer yoktur. Laboratuara girmiş bir ilim adamı, tüpteki oksijenle hidrojen arasında nasıl bir ayrım yapmaz, birinden birini kendisine daha yakın görmezse sosyal bilimin laboratuarına giren bir devlet adamı da doğru bir sonuca varabilmek için, tüm duygularından sıyrılmak zorundadır. Atatürk, işte bunu başarabiliyordu... Eğer siz de başarabilirseniz, Atatürk gibi düşünmüş olursunuz."

"Bütün bu anlattıklarımdan ötürü diyorum ki, duygularımızın karıştığı işlerde Atatürk gibi düşünmek nasıl zorsa, böyle düşünüp gerçeği bulduktan sonra, ona başkalarını inandırmak büsbütün zordur. Atatürk, 1918 yılında işte bu çifte güçlüğü aşıyor ve "Ulusal And" kararını Erzurum Kongresi gibi çetin bir kongreye kabul ettirebiliyordu. Atatürk reçetesinin bu ilk ilacı, anlattığım duygusal şartlar içinde zehir zıkkımdı. Ve Atatürk hastayı bu zehir zıkkım ilacı içmeye razı edebilmişti."

"Büyük, çok büyük iştir!.."

"Özellikle Erzurum, Sivas Kongreleri ile Birinci Büyük Millet Meclisi milletvekillerinin büyücek bir bölümü, duygusal kararlara çok yakındı. Zaferin kazanıldığı ve Lozan müzakerelerinin sürdürüldüğü günlerde bile, karşı taraftan en küçük bir direnme gelince 'Yürüyüp Atina'yı alıvermeyi' teklif edenlere rastlıyorduk!.."[18]

CELAL BAYAR VE İRTİCA

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın seçim bölgesi Bursa'da valilik yapan İhsan Sabri Çağlayangil anlatmaktadır:

"Bursa'da kendini bilmez birkaç yobaz, 1957 seçimlerinden evvel, bir Cuma namazında 'Biz Mehdiyiz,' diye ellerinde kılıçlarla Ulu Cami'nin

---

[17] **100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan,** ss. 373-374.

[18] Celal Bayar, **Atatürk Gibi Düşünmek,** (Der. İsmet Bozdağ, İstanbul, Tekin Y., 3. Basım, 1999), ss. 43-44.

Levent Şahverdi Arşivi

minberine tırmanmışlar, olay çıkarmışlardı. İzinli olduğu için o gün sivil elbiseyle namaza gelen bir polis memuru, büyük bir cesaretle bu çılgınlığın karşısına çıkmış, uyanık cemaatin yardımıyla yobazları anında hareketsiz kılarak Valiliğe getirmişti."

"O zamanın Bursa Savcısı aziz dostum Turhan Kapanlı ile soruşturmaya henüz başlamıştık ki, Cumhurbaşkanı Bayar beni telefonla ve bizzat aradı:"

"Vakayı şimdi öğrendim, dedi. Ne hareketin çabuk bastırılmış olması, ne de yapanların aczi, hadiseyi küçümsemeye sebep teşkil etmemelidir. Vakanın din ve dindarlıkla bir ilgisi yoktur. Bunlar, Müslümanlığın ticaretini ve simsarlığını yapanlardır. Yalnız olamazlar. Mutlaka akıl hocaları, taraftarları, teşvikçileri vardır. Hadisenin mihrakına inmeli ve bütün şebekeyi süratle meydana çıkarmalısınız."

"Atatürk'ün irtica karşısındaki hassasiyetini hatırlayınız. O sağ olsaydı bu olay karşısında ne yapacak idiyse, biz de bugün onları yapmalıyız. Böyle hareket etmenizi, neticeye süratle ulaşmanızı yaşınızdan bekliyor ve sizden istiyorum."[19]

CEZAEVİNDE 10 KASIM TÖRENİ

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes başta olmak üzere Demokrat Partili Parlamento ve Hükümet Üyeleri tutuklanarak cezaevine konulmuşlardır. Türkiye'nin yakın tarihinde Yassıada Mahkemeleri diye bilinen yargılamalar sonunda Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmişlerdir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın idam cezası, yaşlılık gerekçesiyle ömür boyu hapis cezasına çevrilmiş ve diğer siyasi mahkûmlarla (Demokrat Partili siyasetçiler ve dönemin bürokratları ile) birlikte Kayseri Cezaevine hapsedilmişlerdir.

Celal Bayar'ın kader arkadaşlarından bir siyasi mahkûmun, cezaevinde yaptıkları "Atatürk'ü Anma Töreni"ni anlattığı şu satırlar ilginçtir:

"Kayseri Cezaevinde geçirdiğimiz ilk Kasım ayının başlarında idi. Arkadaşlar, Atatürk'ün ölüm yıl dönümünde, bir konuşma yapması için Hikmet Bayur'a rica etmişlerdi. O da, 'Bayar varken bu iş bana düşmez,' demişti."

---

[19] İhsan Sabri Çağlayangil, **"Bayar Yüz Yaşına Girerken,"** 100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, s. 60.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bayar konuşacaktı."

"O gün hepimiz, Kayseri Cezaevinin bize ayrılan kısmının iç avlusunda toplandık. Bayar, dik ve ciddi adımlarla avluya geldi. Her zamanki gibi derli toplu giyinmişti. Yaptığı konuşmada, O büyük Türk'ün memleketi için neler yaptığını; hastalığında bile Hatay'ı kurtarmak için kendi sağlığını nasıl hiç saydığını anlatırken sesi titremeye başladı ve gözlerinden yanaklarına iki damla taş yuvarlandı."

"Hepimiz duygulanmıştık."[20]

Celal Bayar'ın günlüğünden:

"Bugün saat 9.05 geçe bütün tutuklularla Atatürk'ümüz için ihtiram duruşunda bulundum."

"Ben, bir konuşma yapmak teklifi ile karşılaştım, konuştum."[21]

CELAL BAYAR'IN AFFI VE İSMET İNÖNÜ

Deneyimli devlet adamı İsmet İnönü, ömür boyu hapis cezası ile Kayseri Cezaevinde tutulan Celal Bayar ve arkadaşlarının durumu ile sürekli ilgilenmiş ve askeri müdahalenin ardından sivil yönetime geçiş süreci de tamamlandıktan sonra "siyasi af sorununu -büyük güçlüklere karşın-çözüme kavuşturmayı başarmıştır.

Celal Bayar ve arkadaşlarının affı konusunda İsmet İnönü, eşi Mevhibe Hanıma şunları söylemiştir:

"Istıraplı bir devreyi sona erdirmek istiyorum. Demokrasi, birtakım tecrübelerle elde ediliyor. Bazen bunlar acı oluyor. İdare edenler kadar şartlar da bu neticeye sürüklüyor."[22]

104 YAŞINDA

Türk İstiklal Savaşı'nın Galip Hoca'sı, 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar 104 yaşında vefat etmiştir. 1883 yılında Gemlik'e bağlı Umurbey Köyü'nde doğmuştur. Çalışma yaşamına Gemlik Mahkemesi ve Reji kalemlerinde memur olarak başlamış; ardından Bursa Ziraat Bankası'nda görev almış ve bu arada Harir Darü't-talimi ve College Français de l'Assompti-

---

[20] Cevdet San, **"Bayar'ın Gözlerinde İki Damla Yaş,"** 100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, s. 156.

[21] Celal Bayar, **Kayseri Cezaevi Günlüğü,** ss. 15-16.

[22] Gülsün Bilgehan, **Mevhibe II,** (Ankara, Bilgi Y., 1998), s. 257.

Levent Şahverdi Arşivi

on okullarında öğrenimini sürdürmüştür. Celal Bayar'ın siyasi yaşamı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İkinci Meşrutiyet'ten sonra Bursa'da açılan şubesinde görev almasıyla başlamıştır. Bir süre sonra Bursa, daha sonra da İzmir İttihat ve Terakki Şubeleri'nin Genel Sekreterliğine getirilmiştir.

Kooperatifçiliği teşvik etmiş, Halka Doğru Dergisi'ni çıkarmış; Turgut Alp takma adıyla yazılar yazmıştır. 1918'de Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti'ne katılmıştır. İzmir'in işgalinden sonra Aydın'ın geri alınışına fiilen görev almış ve Akhisar Milli Cephesi Alay Komutanı olmuştur. 1920 yılında Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Saruhan mebusu olarak girmiştir. Milli Mücadele'yi öven bir konuşmasından dolayı hakkında tevkif kararı çıkartılınca Anadolu'ya geçmiş ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bursa milletvekili olmuştur. 1921'de İktisat Vekilliği ve 1922'de geçici olarak Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Lozan Konferansı ilk murahhas heyeti müşaviridir. 1923 seçimlerinden sonra II. Büyük Millet Meclisi'nde İzmir milletvekilidir. 1924 yılında Atatürk tarafından Türkiye İş Bankası'nı kurmakla görevlendirilmiştir. 1932 yılında İktisat Vekili olmuş ve 1937'de Başbakanlığa getirilmiştir. 25 Ocak 1939'a kadar bu görevde kalmıştır.

7 Ocak 1946'da arkadaşlarıyla Demokrat Parti'yi kurmuş ve başkanlığına seçilmiştir. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi çoğunluğunu sağlamasıyla 22 Mayıs 1950'de Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile görevinden uzaklaştırılmış ve Yassıada Mahkemesi'nce idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak, yaşlılığı nedeniyle cezası müebbet hapse çevrilmiştir. 7 Kasım 1964'te sağlık gerekçesiyle serbest bırakılmıştır.

22 Ağustos 1986'da vefat eden Celal Bayar, Bayan Reşide Bayar ile evliydi ve üç çocuk babası idi.

3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın vefatı haberini alan dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Günlüğü'nde şunlar yazılıdır:

"22 Ağustos 1986:"

"İki gündür hastanede koma halinde bulunan Celal Bayar'ın vefat haberini getirdiler. Yemekte Başbakan Özal da vardı. Nasıl bir merasim yapılması hakkında direktifimi öğrenmek istediler. Ben de rahmetli Cevdet Sunay'a ne yapılmışsa aynını yapalım, dedim, öyle kararlaştırdık. Rahmetli 104 yaşına kadar yaşadı. Bu kadar ömür kime nasip olur?"[23]

[23] Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım 2,** (İstanbul, Milliyet Y., 1994), s. 304.

Levent Şahverdi Arşivi

"28 Ağustos 1986:"

"Bugün kaldırılan Bayar'ın cenazesine ben de Maltepe Camii'ne kadar yaya olarak gittim. Yol boyu çok kalabalık vardı. Maltepe Camii'nde merasim sona ereceğine yakın Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy, kocası ve kızı ile yanıma gelerek, babası için düzenlenen bu törenden duydukları memnuniyeti tekrar tekrar dile getirip teşekkür ettiler."[24]

3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ardından -vefatının ertesi günü-Gazeteci Oktay Ekşi'nin değerlendirmesi şöyle olmuştur:

"Bayar, ciddi bir öğrenim görmüş değildi. Ama kendisini iyi yetiştirmişti. Keza nizami askerlik hizmetini de yapmamıştı, ama yaşadığı dönemin bütün önemli mücadelelerinde görev almıştı. Türk İstiklal Savaşı'nın 'Galip Hoca'sı sıfatıyla vatanına verdiği hizmetler ona kırmızı kordonlu İstiklal Madalyası ile büyük bir şöhret kazandırmıştı."

"Bayar'ın mücadele hayatının -ki o kuşak hayatı, kesintisiz bir mücadele süreci olarak kabul ederdi- en büyük saygı ve hayranlık uyandıran örneği, 27 Mayıs 1960 müdahalesi sonucu Yassıada'da idam talebiyle yargılandığı ve idama mahkûm edildiği dönemde dahi metanetinden zerre kadar fire vermemesi, granitten oyulmuş bir heykel gibi dimdik ayakta kalabilmesiydi."[25]

[24] Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım 2,** s. 305
[25] Oktay Ekşi, "Son Temsilci de Gitti..." **Hürriyet,** 23 Ağustos 1986.

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

İSTANBUL'DA ERMENİ FAALİYETLERİ VE ALINAN TEDBİRLER (1914-1918)

Doç. Dr. Yusuf SARINAY*

ÖZET

İstanbul'daki Ermeni faaliyetleri Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, itilaf devletlerinin İstanbul'u işgal etmeleri üzerine yeniden canlanmıştır. Mütareke döneminde Anadolu'daki hapishanelerden serbest bırakılan ve Ermenistan'dan gelen Komiteciler işgal yönetiminin de desteği ile tekrar Hınçak, Taşnak ve Ermeni Müdafaa Komitesi adları altında teşkilatlanarak İstanbul'da terör faaliyetlerini artırmışlardır. Ayrıca, İngiltere tarafından örgütlenen İstanbul polis teşkilatında aktif görevler alan Ermeni Komitecileri şehirde asayiş ve güvenliği sağlamak yerine, Türklerin can ve mal emniyetini tehdit etmişler, birçok suçsuz insanın tutuklanması ve cezalandırılmasında etkin rol oynamışlardır.

Anahtar Kelimeler: 24 Nisan, Ermeni tutuklamaları, Ermeni iddiaları, İstanbul'daki Ermeni faaliyetleri

THE ARMENIAN ACTIVITIES IN ISTANBUL AND PREVENTIVE PRECAUTIONS

ABSTRACT

After signing of the Mondros Armistice Agreement, the Armenian activities in İstanbul have been reactivated because of İstanbul occupation of the Allied Powers. In the Armistice term, the committees who came from Armenia and were set free from the Anatolia prisons, with the reorganization under the name of the Hıncak, Taşnak, and Armenian Defense Committee with the occupation management, they increased the terror activity in Istanbul. Also, Armenian Committees which have been organized and taken active duties in Istanbul Police Office by England, instead of providing of the peace and security, they have threaten of the Turkish's security of life and property, they had played an efficient role for arresting and punishment of a lot of people.

Key Words: April of 24, Armenian arresting, Armenian claims, Armenian activities in Istanbul

* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürü

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı devletinin yüzyıllarca süren hoşgörülü yönetim anlayışı sayesinde dini, milli, sosyal ve kültürel kimliklerini yaşatıp geliştiren Ermeniler arasında milliyetçilik fikirleri, misyonerler, yabancı okullar ve büyük devletlerin desteği ile giderek güçlenmiş, kilisenin öncülüğünde bağımsızlık hareketlerine yönelmelerinde önemli bir etken olmuştur.[1] Özellikle 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Ermeni konusu uluslararası bir mahiyet kazanmış, başta Rusya olmak üzere, bölgede emelleri olan Avrupa devletlerinin Osmanlı devletine baskı aracı olarak kullandıkları bir mesele haline gelmiştir. İşte Büyük devletlerin desteğinden cesaret alan Ermeni milliyetçileri kendilerinden önce bağımsızlık hareketlerine girişen Sırp, Yunan ve Bulgarlar gibi aynı yolu izleyerek Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmak amacıyla harekete geçmişlerdir. Ancak Ermeniler, Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar gibi Osmanlı devletinin hiçbir yerinde çoğunluğa sahip değillerdi.[2] Dolayısıyla bağımsız bir Ermenistan kurmak için gerekli olan maddi unsurlar (nüfus, sınırları belli bir bölge) mevcut değildi. Bu sebeple Ermeni milliyetçileri maddi unsurlardan mahrum bir milliyetçilik akımının amaçlarını gerçekleştirmek için meşru devletlerine, yani Osmanlıya karşı mücadele metodu olarak terörü seçmişlerdir.

Ermeni milliyetçilerinin mücadele metodu olarak terörü seçmelerinin iki önemli sebebi vardır: Birincisi, bağımsız devlet kurmayı amaçladıkları bölgedeki Müslüman çoğunluğu ya katlederek, ya da göçe zorlayarak bölgede çoğunluğu sağlamak, ikincisi meydana gelen olayları batı dünyasında "Ermenilerin katliamı" olarak propaganda ederek Avrupalı devletlerin Ermeniler lehine askeri ve siyasi müdahalesini sağlamaktır.

Bu amaçla Berlin Antlaşması ile Büyük devletlerin desteğini elde eden Ermeni milliyetçileri Osmanlı sınırları içinde ve dışında ihtilalci-silahlı terörizmi mücadele metodu olarak seçen parti ve dernekler kurarak 1890 yılından itibaren silahlı eylemlerini yoğunlaştırmışlardır.[3] 1890–1914 yılları

---

[1] Ermeni milliyetçiliğinin doğuşunda etkili olan faktörler için bkz. Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası,** Ankara, 1983, s. 29–53; Bayram Kodaman; "Ermeni Meselesi (Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme)", **Yeni Türkiye,** (Ermeni Sorunu Özel Sayısı I) Sayı: 37, (Ocak-Şubat–2001) s. 200–212.

[2] Osmanlı devletinde Ermeni nüfusu hakkında geniş bilgi için bkz. Hikmet Özdemir ve diğerleri; **Ermeniler: Sürgün ve Göç,** Türk Tarih Kurumu yay. Ankara, 2004, s. 5–52.

[3] Ermeni Kuruluşları için bkz. **Ermeni Komiteleri (1891–1895),** Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara, 2001; Esat Uras; **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** Genişletilmiş 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 421–457.

Levent Şahverdi Arşivi

arasında Doğu Anadolu'dan Akdeniz'e, Orta Anadolu'dan İstanbul'a kadar uzanan bölgelerde, Ermeniler 40'tan fazla isyan çıkarmış ve terör olayı gerçekleştirmişlerdir.[4] Bu olayları bahane eden Büyük devletler de bir taraftan Ermeniler lehine ıslahat yapılması için Osmanlı devletine baskı yaparken, diğer taraftan Ermeni milliyetçilerini isyana teşvik etmişlerdir. Büyük devletlerin Ermeniler için reformlar yapması hususunda Osmanlı hükümetine baskıları I. Dünya Savaşı öncesine kadar devam etmiştir.[5] Sonuçta 8 Şubat 1914 tarihinde imzalanan bir antlaşma ile Doğu Anadolu vilayetlerinde Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını Osmanlı hükümeti Büyük devletlerin baskısı ile kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu antlaşma ile Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasının temelleri atılmıştır. [6]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı devletinin İtilaf devletlerine karşı Almanya'nın yanında savaşa girmesi Ermeni milliyetçileri tarafından amaçları olan bağımsız Ermenistan'ın kurulabilmesi için büyük bir fırsat olarak görülmüştür. I. Dünya Savaşı'na kadar büyük ölçüde silahlandırılan Ermeniler, savaş başladığında Osmanlı devletine karşı savaşarak bağımsız Ermenistan'ı kurmak amacıyla başta Rusya olmak üzere İtilaf devletleri ile işbirliği içine girmişlerdir. Osmanlı Ordusunun Sarıkamış'ta Rusya'ya yenilmesi ve arkasından İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale'ye saldırmasına paralel olarak Ermeni komitecileri savaşan Osmanlı ordularını arkadan vurmak ve ikmal yollarını kesmek için harekete geçmişler ve silahlı isyanlara başlamışlardır.

Bu makalede; Osmanlı Devleti'nde cereyan eden Ermeni olaylarında siyasi planlamanın yapıldığı komite merkezlerinin İstanbul'da olması sebebiyle İstanbul'daki Ermeni faaliyetleri ve Osmanlı hükümetinin aldığı tedbirler ele alınacaktır.

Tehcir Öncesi İstanbul'da Ermeni Faaliyetleri

Anadolu vilayetlerinde meydana gelen Ermeni olaylarının giderek artmasında hiç kuşku yok ki İstanbul'da yaşayan Ermenilerin faaliyetlerinin

---

[4] Ermeni isyanları için bkz. Azmi Süslü ve diğerleri, **Türk Tarihinde Ermeniler,** Ankara, 1995, s. 148–153; Uras, **a.g.e,** s. 458–531; Gürün, **a.g.e,** s. 126–176.

[5] Geniş bilgi için bkz. Münir Süreyya Bey; **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877–1914),** Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara, 2001, Ercüment Kuran; "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu" **Yeni Türkiye,** Sayı: 37, (Ocak-Şubat–2001) s. 235–244 ve Ali Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838–1899),** İstanbul 1993.

[6] Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine uygulanamayan bu ıslahat projesi için bkz. Zekeriya Türkmen; "İttihat ve Terakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Müfettişliği Projesi ve Uygulamaları (1913–1914)", **Ermeni Araştırmaları,** Sayı: 9, Bahar–2003, s. 41–75.

Levent Şahverdi Arşivi

büyük rolü olmuştur. II. Abdülhamit zamanında Ermenilerin büyük olaylar çıkardıkları İstanbul, II. Meşrutiyet döneminde daha sakin bir dönem geçirmesine rağmen Ermenilerin el altından yürüttükleri bir çok faaliyete sahne olmuştur. Özellikle Hınçak ve Taşnak komitelerine mensup olanlar, Ermeni din adamları, bazı ileri gelen bürokratlar ve gazeteciler Meşrutiyetin ikinci defa ilanından sonra buldukları müsait ortamı da değerlendirerek önce özerk bir Ermenistan, sonra da bağımsız bir Ermeni devleti kurmak için yoğun çalışmalarda bulunmuşlardır. İstanbul'daki Ermenilerin faaliyetlerini dört ana bölüm halinde incelemek gerekir.

1- Ermeni komitelerinin faaliyetleri

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı ülkesinde dört Ermeni siyasi partisi faaliyet göstermekteydi:

Bu partilerin önde gelenlerinden birisi Taşnaksütyun Partisi idi[7]. Krisdapor Mikaelyan ve arkadaşları, Kafkasya'da 1890'da Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği'ni (Taşnaksutyun Komitesi) kurmuşlardı. 1890'da ortaya çıkan bu partinin programı, isyan yoluyla hedefe ulaşmak için ihtilâlci gruplar yetiştirmeyi esas almaktadır. Parti bir de teşkilât talimatnamesi hazırlamış ve bununla doğu ve batı olarak iki büro kurmuştur. Doğu bürosu, Giresun, Harput, Diyarbekir hattının doğusu ile Kafkaslar, Rusya ve İran'ı; Batı bürosu ise, Giresun, Diyarbekir hattının batısı ile Balkanları, Amerika, Mısır ve diğer yabancı ülkeleri içine alıyor ve bu büroların çalışma sistemlerini düzenliyordu

Taşnaksutyun'un ilk kuruluşunda amacı, Tiflis'te bulunan Genç Ermenistan, Armenekanlar ve Hınçak gibi komiteleri birleştirmek ve Türkiye'ye geçen çetelere yardımda bulunmaktı. Taşnaksutyun'un ilk faaliyetleri, Türkiye'ye çeteler sokmak, Türk Ermenistan'ını silahlandırmak, köylülere silah kullanmasını öğretmek, çeteler oluşturmak, çetebaşları yetiştirmek, savunma örgütü kurmak ve bu hazırlıklardan sonra, Kürtleri de yanlarına alarak genel isyanlar çıkartmayı amaçlamaktaydı. Her şeyden önce hareket ve isyan ana strateji olarak kabul ediliyordu. Taşnak Partisi, kurulduğu günden itibaren bir terör örgütü olarak faaliyetlerini sürdürmüş ve amaçlarını gerçekleştirmek için hızla silahlanmıştır.[8]

---

[7] Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** İstanbul 1987, s. 442 vd.

[8] Erdal İlter, **Türkiye'de Sosyalist Ermeniler'in Silahlanma Faaliyetleri ve Milli Mücadele'de Ermeniler (1890-1923),** Turhan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 14-16.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermenilerin diğer bir önde gelen partisi de Sosyal Demokrat Hınçak Partisi idi[9]. Hınçak; çan sesi, çan, çıngırak manasında olup Portakalyan ve gazetesi *Armenia* desteğinde 1887 yılında İsviçre'de *Armenia* gazetesi yazarlarından Avedis Nazarbekyan ve eşiyle birlikte Kafkasyalı bir grup öğrenci tarafından kurulmuştu. Kurucularından hiçbirinin Osmanlı Devleti'ne ayak basmadıkları bu komite, Karl Marx'ın prensipleri doğrultusunda faaliyet göstermiş ve idarecileriyle üyelerinin büyük bir kısmını Rusyalı Ermeniler teşkil etmiştir. Bu partinin programı hem milliyetçi hem de Marksist bir hüviyet taşımaktadır. Programa göre, ihtilâl yoluyla Türkiye'deki Ermeniler bağımsızlığa kavuşturulduktan sonra, ihtilâl Rusya ve İran'a teşmil edilecek oralarda da başarıya ulaşıldıktan sonra federatif bir Ermenistan kurulacaktı. Hınçakların ekonomik ve sosyal görüşleri, ne Rusya'da ne de Türkiye'de orta ve üst tabaka Ermeniler arasında hiç bir itibar görmedi. Hınçaklar çalışmalarının merkezi olarak İstanbul'u seçtiler. Bu komitenin iç tüzüğünde ihtilal eyleminin yapılış şeklinde özetle şu noktalar üzerinde duruluyordu:

"Ayaklanma için en uygun zaman vergi toplama zamanıdır. Türkleri hükümete karşı korumalı ve savunmalı, Ermeni ayaklanmasına yardım edebilecekler (Kürt ve Çerkezler) kendi yanımıza çekmeli, çeşitli önemli yerlere saldırılarak hükümetin nüfuzu kırılmalı, siyasî mahkumları kurtarmak için hapishanelere saldırılmalı ve hükümet memurları rehin alınmalıdır."

Bir diğer Ermeni partisi olan Anayasal Ramgavar Partisi ise 31 Ekim 1908'de kurulmuştur. Bu partinin kuruluşunda Armenagan, Veragazmyal Hınçak, Kağaparagtsagan cemiyetlerinin bir araya gelmesi önemli rol oynamıştır. Partinin programı içerik olarak Avrupa'daki benzer anayasal-demokratik partilerin programlarından kopyalanmış ve Osmanlı ülkesinin şartlarına uydurulmuştu. Parti amaç olarak Anayasa'nın tadil edilerek demokratikleşmesini belirlemişti. Siyasi bağımsızlığın ve Osmanlı ülkesinin toprak bütünlüğünün güvencesini idari adem-i merkeziyetin yerleştirilmesinde ve vilayetlerdeki ulusal hakların genişletilmesinde görüyordu[10].

Veragazmyal Hınçak Partisi'nin önemli bir bölümü Anayasal Ramgavar Partisi'nin kuruluşunda yer almışsa da kalan taraf Veragazmyal Hınçak

---

[9] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası,** Ankara 1983, s. 130-132; Esat Uras, **Tarihte Ermeniler...,** s. 431-432; Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı,** Ankara 1990, s. 53.

[10] Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki, İşbirliğinden Çatışmaya,** İstanbul 2005, s. 45, 46.

Levent Şahverdi Arşivi

Partisi adı altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Partinin çok az üyesi vardır. 12 Eylül 1908'de Veragazmyal Hınçak Partisi'nin İstanbul bürosu yayınladığı bildiride; partinin II. Meşrutiyet döneminde takip edeceği faaliyet programını duyurmuştur. 1908-1915 yılları arasındaki faaliyetlerine bakıldığında bu partinin İttihat ve Terakki Partisi tarafından fazla dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır[11].

İttihat ve Terakki Partisi de ülke içindeki pozisyonunu güçlendirmek için ilk dönemlerde Ermeni siyasi partileri ile işbirliği yapmaya çalışmıştır. Özellikle Taşnaksütyun ve Sosyal Demokrat Hınçak Partisiyle ilişkilerini geliştirmeye çalışan İttihatçılar, Ermeni toplumu içinde dikkate değer bir yer edinememiş olan Anayasal Ramgavar ve Veragazmyal Hınçak Partisi ile arasındaki mesafeyikorumuştur.[12]

Meşruti düzenin kurulması Ermeni siyasi partilerinin programlarında değişiklik yapmalarına da yol açmıştı. Yeni döneme ayak uydurmuş görünen Ermeni komiteleri, ihtilalci emel ve faaliyetlerini bir tarafa bırakarak Meşrutiyet rejimine destek olmaya karar verdiklerini açıklamışlardır. 1908 Ağustos ayında, İstanbul'da Ermeni Devrimci Federasyonu ve Türk Devrimcileri arasında dayanışma gösterileri yapılmıştır. Ermeni İhtilal Federasyonu'nun (Taşnak) Rusyalı sözcüsü Aknuni yaptığı açıklamada: "Taşnakzaganların en önde gelen görevlerinden birinin de, Osmanlı Anayasa rejimini korumak, Osmanlı uluslarının birbirleriyle birleşmelerini sağlamak, İttihat ve Terakki ile işbirliği yapmaktır" demiştir[13].

Hınçak Komitesi Başkanı Kafkasya Ermenilerinden M. Sabahgülyan, 1908 yılı Ağustos'unda Beyoğlu'nda Surp Yervartyun Kilisesinde yaptığı konuşmada "Hınçakların, artık ihtilal çalışmalarına son vererek tüm varlıklarıyla yurdun yükselmesi için çalışacaklarını" açıklamıştır[14].

Bu coşku ortamının Ermeniler açısından iki nedeni vardı: Birincisi, Meşrutiyeti ilan eden İttihatçıların, Ermeni örgütleriyle geçmişten gelen

---

[11] Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki,** s. 48, 49.

[12] 1908'in Temmuz-Eylül aylarında devrimci Ermeni partileri yasal siyasi örgütlere dönüşerek, devrimci mücadele yöntemlerinden resmen vazgeçmişler, anayasal kurumların geliştirilmesi ve Ermeni vilayetlerinin siyasi özerkliği için çaba harcamışlardır. Bu partiler amaçlarının gerçekleşmesinde belli ölçüde İttihatçılarla işbirliğine bel bağlamış durumdaydılar. Bkz. Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki,** s. 49.

[13] Salahi R. Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları,** Ankara 1988*, s*. 5; Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki,** s. 49.

[14] Salahi R. Sonyel, **a,g,e,** s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

dayanışması; ikincisi de, Avrupa müdahalesinden umutlarını kestikleri bir zamanda, hürriyet rejiminin onlara yeni kapılar açacağına dönük inançtı.

Ne var ki bu coşku hali uzun sürmedi. İttihat Terakki Cemiyeti, henüz iktidarı fiilen ele almamışsa da, bütün ipler onun elindeydi. Yeni iktidar, Rumlar ve Ermenilerin beklediği ayrıcalıkları kurumsallaştırmak ve bu yolda ıslahatlar yapmak yerine, farklı bir yol izlemeye başladı. Çünkü İttihatçılar, her türlü ayrıcalığı ortadan kaldırmaya niyetliydiler. Bunu da etnik ya da dinsel temellere dayandırmıyorlardı. Onların asıl amacı Osmanlı Devleti'nin yeniden tam egemenliğini kazanmasıydı. Bu sebeple İttihat ve Terakki çeşitli etnik ve dinî Osmanlı unsurlarının birliği anlamına gelen "İttihad-ı Anasır" politikası takip etmekteydi.

Bu dönemde Taşnak liderleri de İttihatçılara kuşkuyla yaklaşıyor ama olumlu ilişkiyi sürdürüyorlardı. Önce 31 Mart Ayaklanması, ardından da bunun bir uzantısı olan ve çok sayıda Ermeni ve Müslümanın ölümüyle sonuçlanan Adana olayları çıktı. Adana'da meydana gelen olaylar Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkilerin pamuk ipliğine bağlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

İttihat ve Terakki Partisi ile Ermeniler arasındaki ilişkiler 1910 yılından itibaren bozulmaya başlamıştır. Taşnaksütyun ile İttihat ve Terakki Partisi'nin ilişkilerindeki değişim önce Taşnak basının sayfalarında başlayan İttihat ve Terakki Partisi eleştirileri ile, ardından daha önce uygulanan Rus karşıtı politikalardan uzaklaşılması ve Rus temsilcilerle ilişki kurma girişimleri ile açığa çıkmıştır.[15]

18 Temmuz 1912'de Taşnaksütyun Batı Bürosu'nun Osmanlı yurttaşlarına; bağımsız bir parti olarak, başka hiçbir partiye bağlı olmadıklarını açıklayan ve iktidara, güvensizliği önleme, vergileri indirme, İslamcılıktan ve Türkçülükten vazgeçme, anayasal özgürlükleri güvence altına alma çağrısı yapan bir bildiri yayımlayarak ittifaka son verildiğini duyurmasının ardın-

[15] Van'daki Rus Konsolos yardımcısının 24 Kasım 1910'daki raporunda bildirdiği gibi; ..daha çok kısa bir süre önce yeni Türk hükümetiyle el ele yürümeye uğraşan Taşnaklar bile başka bir şarkı tutturdular ve Jön Türk hükümeti hakkında farklı bir tonda konuşmaya koyuldular. Kökü her Ermeni ve Türk'ün ruhunun derinliklerinde gömülü olan karşılıklı nefret yine yüzeye çıktı. Bu, Türklerin, Osmanlı Ermenilerini okşayarak, onlara sözler vererek, onları Rus düşmanı Taşnaklara, ya da daha doğrusu Rus devleti'nin düşmanına dönüştürmek için yapmış oldukları planlarda ne denli yanıldıklarının ve erken davrandıklarının kanıtıdır. Bkz. Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki,** s.66.

Levent Şahverdi Arşivi

dan Taşnaksütyun ile İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiler bitme noktasına gelmiştir.[16]

Aslında Taşnaksütyun 1911'den itibaren tedrici olarak gizliliğe dönmeye ve doğu illerindeki karar merkezini Rostom, Antranik, Vartan, Hıraç ve Mar'dan oluşan bir savunma komitesi kurarak değiştirmeye karar vermiştir.[17] Ayrıca Doğu Anadolu vilayetlerinde bulunan arşivlerini gizli olarak transfer etmiştir[18].

2- Ermeni basınının faaliyetleri

İstanbul'da yayınlanan Ermenice gazeteler Anadolu'dan gelen haberlere geniş olarak yer veriyorlardı. Ermenilerin şikayetlerinin ardı arkası kesilmiyordu. Ermeni murahhasaları, muteberanı veya sıradan bir Ermeni vatandaş bulundukları yerlerle ilgili şikâyetlerini Ermenice gazetelere gönderiyordu[19]. Ermenice gazeteler Doğu Anadolu ile ilgili haberleri çok abartıyorlar, doğu vilayetlerinde ihtilaflardan, kıtallerden, kanlı çatışmalardan bahsediyorlar, Doğu'da asayişten eser bulunmadığı yolunda Avrupa kamuoyuna mesaj vermeye çalışıyorlardı.

İstanbul'da yayınlanan Ermenice gazetelerden *Aravelk* ve *Azadamard* her gün birer Türkçe baş makale yayınlamaya başlamışlardı. *Aravelk* gazetesi, Ermenilerin o bölgede her zaman tasalluta, gasb ve yağmaya, ölüm ve işkencelere hedef olduklarını, vilayetlerde emniyetsizliğin İslamlar için değil Ermeniler için olduğu, Ermenilerin aklını başına toplamaları gerektiğini yazıyordu. Ermenice gazeteler olayları hakikat ve mahiyetinden büyük gösteriyor, olayları tedkik ederken mübalağalı ve ifrata kaçan değerlendirmelerde bulunuyorlardı[20].

1912 yılının sonlarına doğru Ermeni basınında İttihat ve Terakki aleyhine çok şiddetli yazılar çıkmaya başlamıştır. Özellikle *Jamanak* ve *Nor Aşklor*'da çıkan yazılar oldukça ağır suçlamalar içeriyordu. 11 Eylül 1912 tarihli *Jamanak* gazetesinde "Ermeniler Kimin İçin Kırılıyor" başlıklı yazıda "İttihat, Ermeni sekenesini havi olan Anadolu vilâyetlerine bu günlerde

---

[16] Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki,** s.189.
[17] **Aynı eser,** s. 189.
[18] **Aynı eser,** s. 192.
[19] **Takvim-i Vekayi,** No: 65, 15 Aralık 1908.
[20] Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. **Tanin,** No: 1099, 22 Eylül 1911.

Levent Şahverdi Arşivi

adamlar yollamıştır. Bunların vazifesi mahalli komiteler vasıtasıyla bugünkü hükümete karşı karışıklıklar çıkarmaktır. Anadolu'da karışıklık çıkarmak Ermenileri kırdırmak demektir. Bu haberi Şeyhülislam dahi Anadolu'ya yolladığı beyannamede açıktan açığa söylüyor. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki bu defa dahi İttihad'a kurban gideceğiz. Son mebusan seçimlerinde de korkutulan Ermeniler seçimleri düşünememiş ve siyasetten uzak durmuşlardır" deniyordu.

Nor Aşklar da İttihat ve Terakki'ye hücum etmiş, onu Ermenilere düşmanlıkla, Ermenileri tazyik etmekle, irticayla, milliyetçilikle, ittihad-ı İslamcılıkla suçlamıştır.

1913 yılının Nisan ayı içinde, Erzincan'da Kazancıyan Serkis adlı Ermeninin evinde, gizlice bomba yapılırken bomba patlamış ve bir kaç kişi ölmüş ve yaralanmıştı[21]. İstanbul'da yayınlanmakta olan Ermenice *Azadamard* gazetesi, "Daima asayişten mahrum olduğunu hisseden bir kavmin, o kavme mensup bütün fertlerin ellerinden geldiği kadar, ellerine geçirebilecekleri bütün vasıtalarla kendi mevcudiyetlerini muhafazaya ve kendi insanlık hukuklarının müdafaasını sağlayacak çareleri düşünmeğe mecburiyetleri neden düşünülmüyor"? diyordu ve gayet açık bir şekilde Ermenilerin silahlanmasını hoş görüyor, kendilerini müdafaa amacıyla bu tarz hareket ettiklerini ve buna da hakları olduğunu iddia ediyor ve Ermenilerin başına gelenleri oldukça abartıyordu[22].

Azadamar'dan başka *Jamanak* ve *Puzantiyon* gazetelerinde de Erzincan'da bomba imal edilirken patlama olmasını savunan yazılar yer almıştı[23].

İzmir Ermeni murahhasası İnceyan Efendi'nin İzmir'de yayınlanan *Taşnik* adlı Ermenice gazeteye verdiği mülakat, bir din adamına yakışmayacak tarzda ve Rus görüşlerine uygundu. İnceyan Efendi, gayet ağır ve tahrik edici ifadeler kullanmış, Türk hükümetini suçlayan bir demeç vermiştir. Kuşkusuz onun bu küstahlığı, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan ve Rusya'ya olan güveninden kaynaklanmıştır[24].

---

[21] BOA., *DH. SYS*. 48/118.

[22] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi,** Ankara 1991, c. 2, ks. 3, s. 45, 46; **Tanin,** 20 Nisan 1913.

[23] **Tanin,** No: 1576, 20 Nisan 1913.

[24] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi,** c. 2, ks. 3,, s. 123, 124

Levent Şahverdi Arşivi

3- Ermeni Patrikhanesi'nin Faaliyetleri ve Ermenilerin Yabancı Ülke Temsilcileriyle Münasebetleri

Avrupa'daki toprakların kaybedilmesi ve Balkan savaşlarıyla devletin zayıf düşmesi kimi Ermeni çevrelerinde Balkanların ardından sıranın Ermeni vilayetlerine de gelebileceğine ilişkin umut uyandırmıştı. Patrikhane ve Ermeni siyasi partileri "Düvel-i Muazzama"nın dikkatini Osmanlı Ermenilerinin üzerine çekmek için etkin faaliyete giriştiler[25].

Ermeni Patrikhanesi hükümet nezdinde sürekli faaliyetlerde bulunmuş, Ermenilerle meskûn vilâyetlerde yapılması gereken ıslahat ile ilgili olarak devamlı hükümeti sıkıştırmıştır. Aynı zamanda Rusya büyükelçiliğiyle yakın temas kurarak onların yönlendirmesine açık bir siyaset izlemeye başlamıştır.

İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Giers, Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof'a gönderdiği bir yazısında "Anadolu'da bulunan Rus konsoloslarının, Türkiye Ermenilerinin zor durumda bulunduklarını gösteren raporlarında yer alan hususları, Ermeni Patriğinin Türk Hükümeti'ne iletmekte olduğunu" bildiriyordu. İstanbul Patrikhanesi ve bütün teşekküller de Rusya etrafında toplanarak ona lâzım olan her şeyi hazırlamakla meşguldüler.[26]

Eçmiyazin Katagikosu V. Keork, Rusya'dan, Türkiye Ermenistanı'nı ve Ermenilerini himayesi altına almasını istedi.

1912 yılında Rusya'nın Ermenilerin isteklerini yerine getirmesi için önemli sebepler vardı. Türkiye'deki Ermeni sorununu canlandırmakla Çar, yalnızca kendi Ermeni uyruklarının bağlılığını yeniden kazanmakla kalmayacak, aynı zamanda Transkafkasya'daki muhtemel bir anarşi hareketine de darbe indirmiş olacaktı. Ermeniler yeniden Rusya'nın peşine takılarak, onunla birlikte hareket etmeye başlamışlardı. Ermeniler bunu yaparken, Rus kontrolü altında bağımsızlıklarına kavuşacaklarını düşünmüşler, bunun da ancak Doğu Anadolu'yu Rusların işgal etmesiyle gerçekleşebileceğine inandıklarından Ruslarla işbirliği yapmaktan çekinmemişlerdir[27].

Balkan Savaşı sonrası ıslahat meselesinin tekrar gündeme getirilerek zor durumda bırakılacağını anlayan Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da ıs-

---

[25] Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki,** s.122.
[26] Esat Uras, **Tarihte Ermeniler...,** s. 384;
[27] Esat Uras, **Tarihte Ermeniler...,** s. 384.

Levent Şahverdi Arşivi

lahat yapmak için çalışmalara başlamış ve artık adem-i merkeziyet usûlünü de kabul edebileceğinin sinyallerini vermiştir.

Anadolu vilayetlerinde ıslahat meselesi gündeme geldiği zaman, Ermeni siyasi partileri büyük devletlerin önüne blok halinde çıkma zorunluluğu dolayısıyla bütün politik hesaplarını bir kenara bırakarak Ermeni reformları için tek cephe halinde hareket etmişlerdir.[28]

Anadolu vilayetlerinde yapılacak ıslahatla ilgili tartışmalar 1914 yılında yapılan Meclis-i mebusan seçimleriyle aynı döneme denk gelmiştir.

Ermeni siyasi partileri gerek siyasi ve milli meselelerde ve gerek mebusların seçilmeleri hususunda ittifak yaparak birlikte hareket etmeye karar vermişlerdir[29].

Taşnaksütyun Komitesi sözcülerinden Aknuni, *Stamboul* gazetesinde yer alan bir demecinde; seçimlerin nisbi temsil üzerine yapılmasını ve Ermeni mebusların bizzat Ermeniler tarafından seçilmelerini istediklerini, İttihat ve Terakki'yi destekleyen Ermenilerin başka şekilde bir muameleye tabi tutulmaları gerektiğini, Ermeni mebuslarının seçilmesini Müslüman seçmenlerin iyi niyetine bırakmamak için Ermenilerin kendi mebuslarını kendilerinin seçmelerinin lüzumlu olduğunu, bazı Türkçe gazetelerin bu konularla ilgili şiddetli yazılar yazdığını ve haklarını meşru bir şekilde aradıklarını beyan etmiş, "eğer bu gazeteler memleketlerine hürmet etmek istiyorlarsa meseleyi heyecanla değil soğukkanlılıkla ve ciddiyetle ele almalıdırlar" demiştir.[30]

Seçim çalışmaları esnasında Ermenilerde bir tavır değişikliği dikkat çekmiştir. Ermeniler kendilerine genel nüfus miktarı oranında Ermeni mebus verilmesini ve bu seçimlerin de Patrikhane vasıtasıyla Ermeniler tarafından yapılmasını istemek suretiyle Osmanlı hükümetiyle pazarlığa girmek istemişlerdir. Fakat bu istekleri hükümet tarafından reddedilmiştir. Ermeniler seçimlere katılmamayı koz olarak kullanmak istemişlerse de daha sonra bundan vazgeçmiş ve seçimlere katılmışlardır. Bu tavır değişikliği, Rusya ve Almanya'nın önderlik ettiği Doğu Anadolu ıslahatı konusunda

---

[28] Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki,** s.130.

[29] **Tanin,** No:1784, 12 Aralık 1913.

[30] **Tanin,** No:1782, 10 Aralık 1913; Hüseyin Cahit, Aknuni'nin bu ifadelerini hukuk ve devletin mevcudiyeti açısından değerlendirerek uygulanamaz olduğunu ortaya koyuyor. Ayrıca İttihat ve Terakki ve Türk basınıyla ilgili iddialarını cevaplandırıyor. **Tanin,** No: 1783, 11 Aralık 1913.

Levent Şahverdi Arşivi

son noktaya yaklaşılması ve Doğu Anadolu'nun iki bölgeye ayrılarak başlarına iki Avrupalı valinin atanacağının kararlaştırılması ile birlikte Avrupa'da Ermeniler lehine bir havanın oluşması, Ermenilerde bir tavır değişikliğine yol açmıştır.

Islahat görüşmeleri neticesinde, Rusya tarafından hazırlanan bir tasarı diğer devletlerin de onaylamasıyla, üzerinde bazı değişiklikler yapıldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne sunulmuştur. Rusya Maslahatgüzarı Gulkeviç ile Sadrazam Said Halim Paşa arasında 8 Şubat 1914'te ıslahat anlaşması imzalanmıştır[31].

1914 Ağustos'unda Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine, Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'da fiili yönetimi ellerine alacak olan iki yabancı genel müfettişin sözleşmelerini feshetmiş ve Rusya ile yaptığı anlaşmaya uymaktan vazgeçmişti. Bu durum Ermenileri yeni arayışlara yöneltmiştir.

24 Haziran 1914'te Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'nin Osmanlı topraklarındaki III. Kongresi İstanbul'da yapıldı. Bu kongrede partinin 51 Türkiye şubesinden sadece 31'i temsil edilmişti. Gündemde Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'ne baskı siyaseti uygulamakta olan İttihat ve Terakki Partisi'ne yönelik tutum ile öz-savunmanın hangi araçlarla yapılacağı vardı. Ağustos ayı sonlarına kadar çalışmalarını sürdüren kongrede öz-savunmanın örgütlenmesi Ermeni halkının ana hedefi olarak kabul edilmiştir[32].

---

[31] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi,** c.2, ks. 3, s. 169-172; Esat Uras, **Tarihte Ermeniler...,** s. 398-401.

[32] Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki,** s. 132; "Taşnaksütyun Komitesi, gelişen olayları değerlendirmek ve muhtemel bir Osmanlı-Rus harbinde alacakları tavrı kararlaştırmak için 8. genel kongresini Erzurum'da topladı. 2-14 Ağustos 1914'te Erzurum'da toplanan kongreye ülke içinden ve dışından çok sayıda delege katıldı. Rostom, Rupen, Agnuni, Simon Vratsiyan ve Zartaryan'ın ağırlığını koyduğu tartışmalar boyunca çatışma durumunda Ermenilerin nasıl tavır alacağı konusu görüşüldü." **Aynı eser,** s. 203; Kongrede, Osmanlı Hükümeti'ne karşı takip olunacak politika hakkında şu karar kabul olundu: İttihat ve Terakki hükümetinin, Hristiyan unsurlara ve özellikle Ermenilere karşı eskiden beri takip ettiği iktisadî, sosyal ve idarî birbirine zıt politika, baskı ve ıslahatı uygulama konusunda gösterdiği aldatıcı hareketleri göz önünde tutan Taşnaksütyun kongresi, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet durumunda kalmaya, onun siyasi programını eleştirmeye, kendisine ve teşkilatına karşı şiddetle mücadeleye girişmeye karar vermiştir. Taşnaksütyun'un 8. kongresinin toplanma tarihi ve kongreye İttihat ve Terakki delegelerinin de katılıp katılmadığı tartışmalarıyla ilgili olarak bkz. Esat Uras, **Tarihte Ermeniler...,** s. 579-580; Gürün, **Ermeni Dosyası,** s. 194-196; **Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyyesi İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra,** İstanbul 1332(1916) s. 144-148; Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı,** s. 64; Kongre çalışmaları tamamlandıktan sonra İttihat ve Terakki Partisi Heyet-i Merkeziyesi'nden Bahaeddin Şakir, Ömer Naci ve Hilmi Bey'in önderliğinde bir heyet, yanlarında Gürcü ve Azeri temsilcileriyle Erzurum'a geldi. İttihatçılar burada Taşnak liderleri Rostom, Vramyan ve Agnuni ile bir araya geldiler. Bahaeddin Şakir, Taşnaksütyun'a Kafkasya'da bir isyan çıkarılmasını İttihat ve Terakki Partisi adına resmen

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce Ermeni komiteleri, başta Patrikhane olmak üzere, Osmanlı Hükümeti'nin Rusya'ya karşı savaşa girmesi halinde alacakları tavrı tespit için toplantılar yapmışlardır.

Galata'daki Ermeni Büyük Merkez Okulu'nda Patrikhanece memur edilen Rahip Gapriel Cevahirciyan'ın başkanlığında Taşnaksütyun, Hınçak, Veragazmiyal Hınçak ve Ramgavar temsilcilerinden oluşan Birleşik Milli Ermeni Kongresi, Ermenilerin Osmanlı Hükümeti'ne sadık kalmaları, askeri görevlerini yapmaları ve dış tesirlere kapılmamaları şeklinde bir karara varmıştır. Taşnaksütyun reisleri de bu şekilde propagandalar yapmak suretiyle Osmanlı Hükümeti'ne güven vermek istediler. Bir taraftan da durumun alacağı şekli bekleyerek bütün kuvvetleriyle hazırlanmayı ihmal etmemişlerdir.[33]

Taşnaksütyun komitesinin İstanbul merkez teşkilatı Türkiye ve Kafkas Ermenilerinin muhtemel Osmanlı-Rus harbinde takip edecekleri yolu belirlemek için geniş çaplı bir toplantı yaptı. Bu toplantıda iki görüş ortaya çıktı.

Birinci görüşü savunanlar, Türk-Rus savaşı halinde, Ruslar, Türklerin üstüne yıldırım gibi süratli, ani ve şiddetli darbeler indireceklerdir. O halde Kafkasya gönüllü alayları hazır bulunmalıdır. Bunlar, Rus ordusunun öncüleri olarak, Türk ve Kürtlerin Ermeni halka zarar vermemeleri için, Türkiye Ermenistanı'nın önemli ve askeri değeri olan noktalarını zaptetmelidirler. Ermenistan bürosu (İstanbul teşkilatı) tarafından özel savunma teşkilatı hakkında bölgelerine gizli talimat verilmelidir. Tehlike zamanında içeriye doğru ilerleyen Ermeni alaylarıyla derhal birleşmelidir diyorlardı.

İkinci görüş daha ihtiyatlıca idi. Bu görüşü savunanlar, batı cephesinde kuvvetli, büyük Rus kuvvetleri gerekli olacağından, Kafkas ordusu kumandanlığının durumundan ötürü Rusların Anadolu'da süratle ilerleyebileceklerini sanmıyorlardı. Bunlara göre, Türkiye Ermenileri için tehlike kaçınılmazdır. Bundan dolayı da savunma hazırlıkları için gerekli emirlerin

---

önerdi. Bu, tüm Transkafkasya halklarının toplu başkaldırı planı çerçevesinde gerçekleştirilecekti. Şakir, Azerbaycanlıların böyle bir ayaklanmaya hazır olduklarını, İttihat ve Terakki Partisi'nin şimdide Gürcü milliyetçilerle görüşmeler sürdürdüğünü ve umut verici sonuçlar olduğunu da açıkladı. Ancak Ermeniler İttihatçıların önerilerini olumsuz yanıtladılar. Taşnaksütyun'un, Osmanlı Ermenilerinin vatani görevini yerine getireceğini, ancak Kafkasya'da Rus imparatorluğuna karşı bir isyan başlatmanın söz konusu olmadığını söylediler. Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki,** s. 132.

[33] Esat Uras, **Tarihte Ermeniler...,** s. 593.

Levent Şahverdi Arşivi

verilmesi gerekmektedir. Bundan başka Kafkasya'da hudut dolaylarında bazı noktalara Ermeni savaşçı kuvvetleri konulmalıdır. Bu kuvvetler yerlerinde sabit kalacaklar, uygun bir durum (katliam, Türklerin yenilmesi gibi) belirdiğinde ise derhal hududu geçeceklerdir. Bu görüşe göre gönüllü teşkilatını Rus ordusuna vermek uygundur. Bu yolda hareket edildiği takdirde, Türkler Ermenilere hücum etmek için bir sebep bulamayacakları gibi Ermenilere karşı herhangi bir adım atmadan önce de hudutlara yığılmış olan ve gizli yollardan kolayca içeriye süzülüp Türk ordusunu arkadan ve yandan vurarak rahatsız edebilecek, içeride anarşi çıkaracak ve Kürt unsurunu yıldırabilecek olan bu kuvvetler sebebiyle cesur karar veremeyeceklerdir.

İkinci düşünceyi savunanlar, Türk idarecilerinin bundan haberdar edilmesini ve kendilerine, hududun öte tarafındaki Ermenilerin, içerdeki Ermenilere bir zarar verilmedikçe yerlerinden kıpırdamayacaklarının şimdiden bildirilmesini uygun görüyorlardı[34].

Bu karar, savaşın ilk günlerinden itibaren sadece Taşnaksütyun tarafından değil, Hınçak, Reforme Hınçak, Ramgavar komiteleri, Ermeni gönüllüleri ve çeteleri tarafından da uygulamaya konulmuştur.[35]

Bu doğrultuda Ermeniler Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri durumu hakkında casusluk yapmışlar ve Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis gibi savaş sahası olması muhtemel vilayetlerde bulunan Ermenilerin büyük bir kısmı kendi silahlarıyla silah altına alınmışlar ve firar ederek Ruslara katılmışlardır. Sınır boylarında Ermeni çeteleri saldırıya geçmişler, Erzincan ve civarındaki Ermenilerin dörtte üçü doğrudan doğruya veya İran üzerinden Rusya'ya geçmişlerdir.

Bu arada Ermeni komiteleri Osmanlı topraklarındaki şubelerine şu talimatı vermişlerdir: "Rus ordusu huduttan ilerler ve Osmanlı askerleri çekilirse, her tarafta birden eldeki vasıtalarla isyan edilecek, Osmanlı ordusu iki ateş arasında bırakılacak, binalar ve resmi daireler bombalarla uçurulacak ve yakılacaktır. Bilakis Osmanlı ordusu ilerlerse, Ermeni askerleri silahlarıyla Rusya'ya iltica edecek ve kıtalarından firarla çeteler teşekkül edeceklerdir".[36]

---

[34] Uras, **Tarihte Ermeniler...,** s. 593-596.
[35] **Ermeni Komitelerinin Amal...,** s. 96.
[36] **Aynı eser.,** s. 96.

Levent Şahverdi Arşivi

Dahiliye Nazırı Talat Bey, Taşnak komitesinin tanınmış üyelerine ve özellikle Erzurum mebusu Vartkes Efendi'ye Ermenilerin isyan ve ihtilal hareketlerine yönelmeleri halinde çok şiddetli tedbirlerle karşılaşacaklarını bildirmişti.

Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Başkomutanlığa yazılan yazıda, İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin İtalya sefareti aracılığıyla Eçmiyazin Katogikosluğuna casusluk yaptığının saptandığı bildiriliyordu.[37] Bu şekilde gelen bilgilerin artması üzerine, Başkumandan vekili Enver Paşa Ermeni Patriğini davet ederek, kendisine Türkiye'nin bu savaşta Ermeni vatandaşlarından bağlılık beklerken, silahlarıyla birlikte taşraya kaçmış olan Ermenilerin köylere saldırıp, memurları öldürdüklerinin resmi raporlardan açıkça anlaşıldığını ve bundan sonra iyi öğütlerde bulunmasını Patrik'e tavsiye etmişti. Enver Paşa, bundan başka Patrik'e pek açık bir şekilde, bu hareket genelleştiği takdirde askeri hükümetin çok sıkı tedbirler almak zorunda kalacağını da söylemiştir.[38]

Meclis-i Mebusan reisi de, ihtilal komitelerine mensup Ermeni mebuslarla konuşmuş ve bu suretle Ermeniler kendi rüesa-yı ruhaniye, eşraf ve muteberanı vasıtasıyla ihtilalden vazgeçmeleri hususunda uyarılmış ve bunun zorunlu ve üzüntü verici sonuçlarından haberdar edilmişlerdir.

Osmanlı devleti yetkililerinin olayları önlemek amacıyla yaptıkları bu girişimlere rağmen, binlerce Ermeni gönüllü gibi, milletvekilleri Vahan Papazyan ve Karakin Pastırmacıyan Kafkasya'ya geçerek Osmanlı ordusuna karşı cephe almışlardır. Diğer taraftan Ekim 1914'te Dahiliye Nezareti Talat Paşa'ya karşı hazırlanan Hınçak lideri Sabah Gülyan'ın organize ettiği suikast girişimi tetikçilerin İstanbul'da yakalanması ile önlenmiştir.[39]

24 Nisan 1915 Genelgesi ve Ermeni Komitecilerinin Tutuklanmaları

Nitekim bütün ikazlara rağmen; yapılan aramalarda bulunan silah, cephane ve gizli yazışmalardan Ermeni örgütlerinin topyekün bir isyan hazırlığı içinde olduklarının anlaşılması üzerine, Osmanlı Ordusu Başkumandanlığı 27 Şubat 1915 tarihinde askeri birliklere verdiği talimatla; Ermenilerde yakalanan silah, bomba ve bir takım şifre belgelerinin bir ihtilal ha-

---

[37] Askeri Tarih Belgeleri Dergisi; Sayı 83, No. 1901.

[38] **Talat Paşanın Anıları,** Yay. Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul 1994, s. 71; **Ermeni Komitelerinin Amal...,** s. 235-237.

[39] Suikast girişim için bkz. **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri.** C. III. Genelkurmay Başkanlığı yay. Ankara, 2006.

Levent Şahverdi Arşivi

zırlığını gösterdiğini, bu sebeple ordudaki Ermeni askerlerinin silahlı hizmetlerde kullanılmaması, her yerde uyanık davranılarak gerekli tedbirlerin alınması, ancak Ermeniler içinde devlete sadakatle bağlı olanlara zarar verilmemesi emredilmiştir.[40] Osmanlı ordularının Doğu Anadolu'da Rusya karşısında yenilmesinden sonra 18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Savaşlarının başlaması ve İstanbul'un tehlike altına girdiği bir dönemde Ermeniler düşman saldırılarına paralel olarak eylemlerini genişletmişlerdir. Bu dönemde Zeytun, Bitlis, Muş ve Erzurum'un ardından Van isyanı patlak vermiş, Türklere yönelik katliam artmıştır.

Osmanlı hükümeti, seferberlik ilanından itibaren dokuz ay dayandıktan sonra Ermeni komitelerinin faaliyetlerini kontrol altına alarak olayları önlemek yoluna gitmiştir. Ermeni erlerin silahsızlandırılmasından sonra, Dahiliye Nezareti tarafından itimat edilmeyen ve olaylara karıştığı tespit edilen Ermeni polis ve memurların azledilmesi veya Ermeni olmayan vilayetlere gönderilmesi talimatı verilmiştir.(27.02.1915)[41] Ancak alınan bu tedbirlerin sonuç vermemesi üzerine Ermenileri silahlandıran ve isyana sevk eden komiteleri kapatmak ve elebaşılarını tutuklamak yoluna gidilmiştir. Nitekim Dahiliye Nezareti 14 vilayet ile 10 mutasarrıflığa 24 Nisan 1915 tarihinde meşhur genelgeyi yayınlamıştır. Bu genelgede; Hınçak, Taşnak ve benzeri Ermeni komitelerinin kapatılması, belgelerine el konulması, liderleri ile zararlı faaliyetleri bilinen Ermenilerin tutuklanması ve bunlardan bulundukları yerlerde kalmaları sakıncalı görülenlerin uygun yerlerde toplanmaları talimatı verilmiştir.[42] Bu genelgede; üzerinde hassasiyetle durulan bir konu da Bitlis, Erzurum, Sivas, Adana ve Maraş gibi vilayetlerde Müslümanlar ile Ermeniler arasında karşılıklı çatışmaya meydan verilmemesi hususunun vurgulanmasıdır. Ermenilerin her yıl dünyanın birçok ülkesinde "soykırım günü" olarak andığı 24 Nisan günü Dahiliye Nezareti'nin bu genelgesinin yayınlandığı tarihtir. 26 Nisan 1915 tarihinde Başkumandanlık aynı nitelikte bir genelgeyi Harbiye Nezareti ile Ordu komutanlıklarına göndermiş, mülki memurlar tarafından talep edilecek her türlü yardımın derhal yerine getirilmesi istenilmiştir.[43]

Dahiliye Nezareti'nin yukarıda bahsedilen genelgesi üzerine İstanbul'da Taşnak, Hınçak ve Ramgavar örgütlerine mensup olduğu tespit edi-

---

[40] **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,** Sayı: 85 (Aralık-1985) belge no: 1999, s. 23-24.
[41] **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920),** Ankara, 1994, s. 7.
[42] BOA.DH.ŞFR.No. 52/96-97/98
[43] ATASE. BDH. Koleksiyonu Klasör No: 401, Dosya No: 1580, Fihrist No:1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

len komitecilerinden bir kısmı tutuklanmıştır. Zaten tutuklananların sıradan Ermeni vatandaşları değil, tamamen örgüt mensubu Ermeniler olduğu İngiliz istihbaratı tarafından da doğrulanmaktadır.[44] Nitekim Mısır'daki İngiliz Askeri Ofisi'ne Dedeağaç'tan gelen bir bilgiye göre, 24 Nisan 1915 gecesi üç Ermeni din görevlisi ve Ermeni gazetesi Puzantion'un sahibi de aralarında olmak üzere toplam 1800 Ermeni tutuklanarak Ankara'ya gönderilmiştir. Tutuklananların 500'ünün Taşnak, 500'ünün Hınçak ve kalanların da Ramgavar partizanları olduğu belirtilmektedir. [45] Mütareke döneminde İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorp'e 20 ve 21 Mayıs 1919 tarihlerinde gönderilen şifre telgraflarda 24 Nisan 1915 tarihinde tutuklanan Ermenilerin "Müttefik ordularına hizmet eden Ermeni gönüllüler veya Müslüman katliamı sorumluları" olduğu kaydedilmektedir.[46] Diğer taraftan bu sırada İstanbul'da Alman Büyükelçisi olarak görev yapan Wangenheim 30 Nisan 1915 tarihinde Alman Başbakanı'na verdiği raporda; bir çok Ermeni ev ve kilisesinde patlayıcı maddeler, bomba ve silah bulunduğunu, Ermenilerin (Padişah) V. Mehmet'in tahta çıkışının yıldönümü olan 27 Nisan 1915'te Bâb-ı Ali'ye ve bir kısım resmi binalara bombalı saldırılarda bulunacaklarını" bu sebeple; "24/25 Nisan gecesi ve ertesi günü akşamı İstanbul'daki Taşnak İhtilal Örgütü üyesi 500 kadar Ermeni'nin tutuklandığını, aralarında doktorlar, gazeteciler, din adamları, yazar ve mebusların da bulunduğu ve bu kişilerin Anadolu'ya yollandıklarını" belirtmektedir.[47] Bir Amerikan belgesinde tutuklanan Ermenilerin sayısı 100 olarak verilirken [48], Selanik'ten Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen bir telgrafta; İstanbul'da 2500 ileri gelen Ermeni'nin tutuklandığı, evlerinde yapılan aramalarda çok sayıda bomba ve doküman ele geçirildiği, Ermeni devrimci derneklerinin amacının İtilaf devletleriyle ilişkili olarak Enver ve Talat Paşa'yı öldürmek ve dinamitle suikastlerde bulunarak Müslüman halk arasında panik yaratmak olduğu

---

[44] Hikmet Özdemir ve diğerleri, **Ermeniler: Sürgün ve Göç,** Türk Tarih Kurumu yay. Ankara, 2004, s. 62.

[45] UK ARCHIVES, WO 157/691/9'dan naklen. Özdemir ve diğerleri a.g.e, s. 62.

[46] UK ARCHIVES, FO 608/78,(75631), No. 869 ve 1094'den naklen. Özdemir ve diğerleri, *a.g.e*, s.62.

[47] Johannes Lepsius, **Deutscbland und Armenien 1914-1918** Potsdam 1919. s. 59 Belge 38'den naklen. Nejat Göyünç, "Ermeni Tehciri ve Soykırım İddiaları" **Yeni Türkiye,** (Ocak-Şubat 2001), Yıl: 7, Sayı 37, s. 296-297.

[48] Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1915, s. 981'den naklen Kemal Çiçek, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917,** Türk Tarih Kurumu yay. Ankara, 2005, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

belirtilmektedir.[49] Bir başka kaynakta ise Dahiliye Nezareti'nin 24 Nisan 1915 tarihli talimatı üzerine İstanbul'da 2345 kişinin tutuklandığını yazılmaktadır.[50] Yukarıda belirtilen kaynaklarda İstanbul'da tutuklananların sıradan Ermeniler değil, tamamen komiteci Ermeniler olduğu konusunda ortak bir görüş bulunmakla beraber, tutuklananların sayısı konusunda oldukça farklı rakamlar verilmektedir.

Osmanlı belgelerinde de; Dahiliye Nezareti'nin 24 Nisan 1915 tarihli genelgesi üzerine, İstanbul'da Taşnak, Hınçak ve Ramgavar komitelerine mensup Ermenilerin tutuklandığını görmekteyiz. 1916 yılında yayınlanan bir eserde İstanbul'da ikamet eden 77.735 Ermeni'den ihtilal hareketlerine iştirak eden 235 kişinin tutuklandığı diğerlerinin huzur ve rahat içinde iş ve güçleriyle meşgul oldukları belirtilmektedir.[51] Ayrıca İstanbul'da 24 Nisan genelgesini takip eden günlerde yapılan aramalarda 19 adet mavzer, 74 adet martin, 111 adet vincester, 96 adet maniher, 78 adet gıra, 358 adet filovir silahları ile 3591 adet tabanca 45.221 tabanca mermisi vb. çok sayıda silah da yakalanmıştır. Bu silahlar daha sonra Osmanlı ordusunun ihtiyacına binaen askeri silah ve mühimmat depolarına teslim edilmiştir.[52]

Çankırı'da Zorunlu İkamete Tabi Tutulan Ermeni Komitecileri

25 Nisan 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'nin Ankara Valiliği'ne gönderdiği şifrede; bu akşam Ankara'ya ulaşacak 164 numaralı trenle 15 polis, 2 subay, 1 komiser, 1 sivil memur ile vesaireden oluşan 75 kişilik bir kuvvet refakatinde oraya 180 kadar Ermeni komite reisi ve İstanbul'da kalması sakıncalı görülen Ermenilerin sevk olunacağı, bunlardan 60-70 kadarının Ayaş askeri deposunda tutuklu kalması, 100 kadarının da Ankara yoluyla Çankırı'ya gönderilerek zorunlu ikamete tabii tutulacağı belirtilmektedir.[53] Nisan sonları ve Mayıs'ın ilk haftasında belirli aralıklarla Çankırı'ya zorunlu ikamete tabii tutulanların sevkedilmesine devam edilmiştir. Nitekim Çankırı Mutasarrıflığı'nın Emniyet Genel Müdürlüğü'ne gönderdiği 30 Haziran 1915 tarihli yazıda, Çankırı'da bulunan Ermenilerin sayısı 140 kişi olarak verilmektedir.[54] Aynı yazıda; Çankırı'da bulunanların şehir-

---

[49] Hasan Dilan, **Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları 1914-1918,** C-II. Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 2005, s. 96-97. belge No. 14.
[50] Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası,** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983, s. 213.
[51] **Ermeni Komitelerinin Amal ...,** s. 242.
[52] BOA.DH.EUM. 2. Şb. 16/48.
[53] BOA,DH.ŞFR. No: 52/102.
[54] BOA.DH.EUM. 2. Şb. 7/52

Levent Şahverdi Arşivi

de serbestçe gezebildikleri, her üçünün ve beşinin bir hanede ikamet etmek üzere dağıldıkları, hatta kasabanın yarım saatlik uzağında bulunan sayfiyelere kadar dağılmış oldukları belirtilmekte ve sadece 24 saatte bir polis merkezine gelerek imza attıkları aktarılmaktadır.[55] Çankırı'da zorunlu ikamete tabii tutulan Ermeniler içinde Dahiliye Nezareti'nden talep edilen tahsisat [56] ile muhtaç durumda olanlara yevmiye de verildiği görülmektedir. Nitekim, Kastamonu Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 3 Haziran 1915 tarihli bir yazıda; Çankırı'da bulunan Arşak veled-i Mardiros'un yevmiye talebinde bulunduğu belirtilmekte ve diğerleri gibi ona da yevmiye verilecekse muhtaç durumda olup olmadığının araştırılması talep edilmektedir.[57] Ayrıca Arşak Diradoryan'da muhtaç durumda olduğunu beyan ederek kendisine yevmiye verilmesini talep etmektedir. [58]

İstanbul'da tutuklanarak Çankırı'ya sevk edilen ve orada zorunlu ikamete tabii tutulan Ermenilerin bizzat kendileri veya yakınları hükümete dilekçe ile müracaatta bulunarak suçsuz olduklarını beyan etmekte ve affedilmelerini talep istemektedirler.[59] Osmanlı merkezi yönetiminin verilen bu af dilekçelerini inceleyerek suçsuz bulunanları, içlerinde yabancı uyruklu olanları veya sağlığı elverişli olmayanları affettiğini görüyoruz. Nitekim Dahiliye Nezareti'nin 8 Mayıs 1915 tarihli emri ile Vahram Torkumyan, Agop Nargileciyan, Karabet Keropoyan, Zare Bardizbanyan, Pozant Keçiyan, Pervant Tolayan, Rafael Karagözyan ve Vartabet Komidas serbest bırakılarak tekrar İstanbul'a dönmelerine izin verilmiştir.[60] Bilindiği gibi serbest bırakılan ilk grupta yer alan Vartabet Komidas tehcir sırasında hayatını kaybeden Ermenilerden biri kabul edilerek Paris'te adına anıt dikilmiştir. Halbuki Komidas'ın Çankırı'daki zorunlu ikameti 13 gün sürmüş, daha sonra İstanbul'da rahatsızlanarak tedavi amacıyla Viyana'ya gitmek için 30 Ağustos 1917 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne başvurmuştur. Komidas'a istediği izin verilerek Eylül 1917 tarihinde Viyana'ya gitmiştir.[61] Tekrar Türkiye'ye dönmeyen Komidas yurt dışında ölmüştür.

---

[55] BOA.DH.EUM. 2 Şb. 7/52.
[56] BOA.DH.EUM. 2.Şb. 6/29.
[57] BOA.DH.EUM. 2.Şb. 7/62.
[58] BOA.DH.EUM. 2.Şb. 36/26.
[59] Af dilekçelerinin büyük bir kısmı doğrudan Dahiliye Nezaretine ve Emniyet Genel Müdürlüğüne gönderildiği gibi, Çankırı Mutasarrıflığına verilen af dilekçeleri de bulunmaktadır. Dilekçe örnekleri için bkz. BOA.DH.EUM. 2.Şb. 6/10, 7/22, 7/24, 7/56, 7/36, 7/38, 8/82, 9/122, 9/23, 9/46, 9/47, 9/60, 9/79, 10/4.
[60] BOA.DH.ŞFR. No: 52/255.
[61] BOA.EUM. 2.Şb. No: 42/69.

Levent Şahverdi Arşivi

Çankırı'da ikamete tabii tutulanlardan Diran Kelekyan ise ailesiyle birlikte İstanbul dışında başka bir yerde yaşamak üzere 8 Mayıs 1915 tarihinde serbest bırakılmıştır.[62] Hayık Hocasaryan 29 Mayıs 1915 tarihinde[63], Agop Beğleryan ile Vartanes Papaysan da 27 Haziran 1915 tarihinde serbest bırakılmışlardır.[64] Dahiliye Nezareti'nin emriyle Serkis Cevahiryan, Kirkor Celalyan, Bağban Bardizbanyan ile birlikte toplam 14 kişi daha serbest bırakılarak 15 Temmuz 1915'de İstanbul'a dönmüşlerdir.[65] 18 Temmuzda 3 kişinin[66], 10 Ağustos 1915 tarihinde de Apik Canbaz'ın İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir.[67] Vahan Altunyan ve Ohannes Terlemezyan'ın ise Çankırı'dan Kayseri'ye gönderildiği anlaşılmış, Dahiliye Nezareti emriyle İstanbul'a dönmeleri sağlanmıştır.[68]

Çankırı'da zorunlu ikamete tabii olanlardan serbest bırakılarak İstanbul'a dönmelerine izin verilenlerin dışında; Bulgar tebaasından Bedros Manukyan, İran tebasından Mıgırdıç İstepniyan, Rus tebaasından Leon Kigorkyan gibi Ermeniler Osmanlı devleti sınırları dışına çıkarılmak üzere serbest bırakılmışlardır.[69] Ayrıca Serkis Şahinyan, Ohannes Hanisyan, Artin Boğaysan ve Zara Mumcuyan gibi bazı Ermeniler de İstanbul'a gelmemek üzere affedilmişlerdir.[70] Affedilerek Eskişehir'e gitmesine izin verilen Taşnak Komitecilerinden Serkis Kılınçyan İstanbul'a kaçmış, oradan da Alman Grupi isimli bir kişinin yardımıyla Bulgaristan'a kaçarak orada faaliyetlerine devam etmiştir.[71] Çankırı'daki Ermenilerden birkaçı hapsedilmek üzere Ayaş,[72] diğerleri de zorunlu ikamete tabii tutulmak üzere Ankara, İzmit, Bursa, Eskişehir, Kütahya gibi yerlere gönderilmiştir. Geriye kalanlar ise Dahiliye Nezareti emriyle tehcir bölgesi olan Zor'a sevkedilmiştir.

Kastamonu Valiliği 31 Ağustos 1915 tarihinde 24 Nisan ve takip eden günlerde İstanbul'da tutuklanarak Çankırı'ya zorunlu ikamete tabii tutulan Ermenilerin isimleri ve yapılan işlemler hakkında Dahiliye Nezareti'ne ay-

---

[62] BOA.DH.ŞFR. No: 52/266.
[63] BOA.DH.ŞFR. No: 53/149
[64] BOA.DH.EUM. 2.Şb. 8/5.
[65] BOA.DH.EUM. 2.Şb. 9/10.
[66] BOA.DH.EUM. 2.Şb. 9/15.
[67] BOA.DH.ŞFR. No: 54-A/364.
[68] BOA. DH. ŞFR. No: 56/60.
[69] BOA. DH. ŞFR. No: 54-A/177; No: 57/57.
[70] BOA. DH. ŞFR. No: 55/214
[71] BOA.EUM 2. Şb. No: 57/23.
[72] Mesela Taşnak Komitesi mensubu Hacı Hayk Tiryakyan. BOA. DH. ŞFR. No: 53/273.

Levent Şahverdi Arşivi

rıntılı bir liste göndermiştir.[73] Bu listede 24 Nisan – 31 Ağustos 1915 tarihleri arasında kısa veya uzun süreli olarak Çankırı'da zorunlu ikamete tabii tutulan Ermenilerin toplamı 155 kişi olarak verilmektedir. Bunlardan yukarıda belirtilen 35 kişi suçsuz bulunarak serbest bırakılmış, İstanbul'a dönmüşlerdir. İçlerinde suçlu bulunan 25 kişi Ankara ve Ayaş hapishanelerine gönderilmiş, 57 kişi de Zor bölgesine sevkedilmiştir. Yabancı uyruklu olan 7 kişinin bir kısmı sınır dışı edilmek üzere serbest bırakılmış, bir kısmı da tutuklanmıştır. Geriye kalanların ise büyük bir kısmı affedilerek İzmit, İzmir, Eskişehir, Kütahya, Bursa gibi yerlerde ikamet etmek üzere gönderilmiştir.

Ayaş'ta Tutuklu Bulunan Ermeni Komitecileri

Yukarıda da belirtildiği gibi, 24 Nisan 1915 genelgesi üzerine İstanbul'da tutuklanan Ermeni Komitecilerinin 60-70 kadarı Ayaş askeri deposuna gönderilerek tutuklanmıştır.[74] Ayaş'ta tutuklu olanların tam bir listesi bulunmamaktadır. Bununla beraber; Ayaş'ta tutuklu bulunan Kris Fenerciyan'ın Emniyet Genel Müdürü İsmail Canpolat Bey'e hitaben yazdığı 1 Mayıs 1915 tarihli af dilekçesinde Ayaş'ta 70 kişi olduklarını beyan etmektedir.[75] Ayaş'ta tutuklu olanların verdikleri af dilekçeleri, vekalet vs.den 60 civarında kişinin isimleri tespit edilebilmiştir.[76] Tehcir sonrasında İstanbul Emniyet Müdürlüğü tarafından Ermeni Komitecileri hakkında hazırlanan genel listede Ayaş'da, tutuklanmak üzere gönderilen Ermenilerden 71 kişinin ismi verilmektedir.[77] Sayılardaki bu farklılığın en önemli sebebi yargılanmak üzere başka vilayetlere gönderilenler olduğu gibi, birkaç kişinin de serbest bırakılması, daha sonra İstanbul, Çankırı ve Ankara'dan tutuklanmak üzere Ayaş'a sevk edilenlerin bulunmasıdır. Mesela 7 Mayıs 1915 tarihinde Dahiliye Nezaretince Muhasebe Müdürlüğüne yazılan bir yazıda son defa Ayaş ve Çankırı'ya gönderilecek Ermenilerin nakil masrafı olan 2897 guruşun Ankara Vilayetine havalesi istenilmektedir.[78] Nitekim; Kozan mebusu Hamparsum Boyacıyan Kayseri'ye[79] Yenikapı Ermeni Mekte-

[73] BOA. EUM. 2. Şube 20/73.
[74] BOA. DH. ŞFR. No: 52/102.
[75] BOA. DH. EUM. 2. Şube, 6/32.
[76] Af dilekçeleri için bkz. BOA. DH. EUM. 2. Şube 10/4; 9/29, 8/91, 8/1, 7/69, 8/3, 7/23, 7/14, 8/68, 17/26, 9/45, 7/63, 7/61, 7/47, 7/30, 15/44, 15/45, 15/34, 15/39.
[77] BOA.DH.EUM. 2. Şb. 67/31.
[78] BOA.DH:EUM:2.Şb.6/46.
[79] BOA. DH. ŞFR. NO: 52/222.

Levent Şahverdi Arşivi

bi Müdürü Marzaros Gazaryan Develi'ye[80] Sivas mebusu A. Dağavaryan Divan-ı Harbe tevdi olunmak üzere Diyarbakır'a[81], Haçik Boğusyan yargılanmak üzere Ankara'ya, Hırant Ağacanyan İstanbul'a gönderilmişlerdir.[82] Teodor Manzikyan ve Akrik Keresteciyan Zor'a sevkedilmiş[83] Şahbaz Parsih tutuklu olarak Elazığ'a gönderilmiş[84] ve ABD vatandaşı olan Leon Şirinyan Osmanlı sınırları dışına çıkarılmıştır.[85] Viram Şabuh Samuelof ve Rotsum Rostusyon önce serbest bırakılmış daha sonra haklarında tekrar tahkikat açılmıştır.[86] Hayik Tiryakyan Azadamard Gazetesi sahibi ile aynı adı taşımasından, Doktor Allahverdiyan da oğlu yerine yanlışlıkla tutuklandıkları anlaşıldığından serbest bırakılmışlardır.[87] Akrik Keresteciyan önce Zor'a sevk edilmiş, sonra serbest bırakılmıştır.[88]

Ayaş'a sevk edilenlerin serbest bırakılan birkaçı istisna tamamının Taşnak ve Hınçak komitelerinin lider kadrosuna mensup olmaları sebebiyle I. Dünya Savaşı boyunca tutuklu kaldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, Taşnak Komitesi mensubu Dikran veled-i Serkis Bağdıkyan 9 Mart 1918 tarihinde Ayaş'ta ölmüş[89], Taşnak Komitesi propagandacısı Andon Panosyan'ın İstanbul'a dönebilmek amacıyla verdiği af dilekçesi 8 Nisan 1918 tarihinde kabul edilmemiştir.[90] Karnik Madikyan ile Kirkor Hamparsumyan ve Pantuvan Parzisyan Mondros Mütarekesi'nden sonra 10 Kasım 1918 tarihinde serbest bırakılmışlardır.[91] Ayaş askeri deposunda tutuklu bulunan diğer Ermenilerin ise, İtilaf devletlerinin Mondros Mütarekesi'ni müteakip Osmanlı devletini kontrol altına almalarından sonra serbest bırakıldıkları bilinmektedir.

İstanbul'daki Ermeni Komitecilerinin Toplam Sayısı

24 Nisan 1915 genelgesi üzerine İstanbul'da tutuklanarak Çankırı'ya zorunlu ikamete tabii tutulanlar 155 kişiyi, Ayaş askeri deposunda tutukla-

[80] BOA. DH. ŞFR. No: 53/65.
[81] BOA. DH. ŞFR. No: 57/214.
[82] BOA. DH. ŞFR. No: 54-A/63; BOA. DH. EUM. KLH. No: 1/39.
[83] BOA. DH. EUM. 2 Şube 14/52.
[84] BOA. DH. ŞFR. No: 54/5.
[85] BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 6/47.
[86] BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 11/2.
[87] BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 7/7; 6/56.
[88] BOA. DH. ŞFR. No: 54-A/366.
[89] BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 50/10.
[90] BOA. DH. EUM. 2. Şube 50/10.
[91] BOA. DH. EUM. 2. Şube 65/34; BOA. DH. ŞFR. No: 93/120.

Levent Şahverdi Arşivi

nanlar ise 80 kişiyi geçmemektedir. Dolayısıyla İstanbul'da tutuklanarak Çankırı ve Ayaş'a gönderilen Ermenilerin sayısı 235 kişiyi bulmaktadır. Bunların bir kısmı kısa süre sonra serbest bırakılmış, diğerleri ise tehcir bölgesine sürülmüş veya suçu ağır olanların tutukluluk halleri I. Dünya Savaşı boyunca devam etmiştir.

Ancak, Osmanlı hükümeti Emniyet teşkilatının İstanbul'daki Ermeni Komiteleri ve Komitecilerinin faaliyetlerini I. Dünya Savaşı başlarından itibaren yakından takip ettiği ve daha geniş bir liste hazırladığı anlaşılmaktadır. Ağustos 1916 tarihinde hazırlandığı tahmin edilen bu liste de İstanbul'daki ileri gelen Ermeni komitecilerinin isimleri, mensup oldukları örgütler, meslekleri ve örgütteki görevleri ve haklarında yapılan işlemler konusunda detaylı bir liste hazırlanmıştır. Emniyet teşkilatı tarafından tespit edilen bu listede İstanbul merkezli Ermeni komitecilerinin sayısı 610 kişidir.[92] Bunların 356'sı Taşnaksutyun, 173'ü Hınçakyan, 72'si Ramgavar adlı Ermeni örgütlerine mensup olup, 9'u farklı komite ve Ermeni Cemaatine dahil kişilerdir.[93] Yukarıda belirtildiği gibi, 24 Nisan 1915 tarihli genelge üzerine önceden isim ve adresleri tespit edildiği anlaşılan 235 civarında örgüt mensubu tutuklanarak Çankırı ve Ayaş'a gönderilmiştir[94] 610 kişilik bu listede yer alan Ermeni komitecilerinin Çankırı ve Ayaş'a gönderilenler dışında kalan önemli bir kısmı yapılan aramalarda adresinde bulunamamış, bir kısmının yurt dışına kaçtığı tespit edilmiştir. Yine tutuklananlardan ihtilal tertibatı ile ilişkili görülen 53 kişi sorgulanmak veya yargılanmak üzere tutuklanarak İzmit'e gönderilmiştir. 44 kişinin yurt dışında bulunduğu tespit edilmiş, 14 kişi de Osmanlı devletine dönmemek üzere yurt dışına gönderilmiştir. Geriye kalanlar başta Konya (22 kişi) olmak üzere ülkenin iç bölgelerinde zorunlu ikamete tabii tutulmuşlar ve bir kısmı da yargılanmak üzere divan-ı harbe sevk edilmişlerdir.

Sonuçta 24 Nisan 1915 genelgesi üzerine İstanbul'da ilk etapta 235 Ermeni Komite mensubunun tutuklandığı anlaşılmaktadır. Zaten Osmanlı hükümeti İtilaf devletlerine 24 Mayıs'ta verdiği cevabi notasında, İstanbul'da ikamet eden 77.735 Ermeni'den ihtilal hareketlerine iştirak eden 235 kişinin tutuklandığını, diğerlerinin huzur ve rahat içinde iş ve güçleriyle meş-

[92] BOA. DH. EUM. 2. Şube No: 67/31.

[93] Y.a.g, belge.

[94] Bu liste hazırlandığı sırada Çankırı'da zorunlu ikamete tabii tutulan Ermenilerin çoğu serbest bırakıldığı için listede 66 kişi gözükmekte olup, Ayaş'ta tutuklu bulunanların sayısı 71 kişi olarak verilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

gul oldukları belirtilmektedir.[95] Ancak tehcir döneminde de bazı Ermenilerin İstanbul dışına sürgüne gönderildiği (örneğin Osmanlı bensubu Krikor Zohrab ve Seringulian Vartkes Diyarbakır'a sürgüne gönderilmiştir.) dikkate alınırsa, 24 Nisan 1915 – Ağustos 1916 tarihleri arasında İstanbul'da bulunan 290 civarında Ermeni komite mensubunun tutuklandığını ve haklarında çeşitli işlemler yapıldığını görmekteyiz.[96]

Tehcir Sonrasında İstanbul'da Ermeni Faaliyetleri

Bilindiği gibi, Osmanlı Hükümeti'nin Ermeni komitelerini kapatması ve bir kısım komitecileri tutuklaması olayları önlemeye kafi gelmemiştir. Ermeni terör olaylarına ve isyanlara bağlı olarak alınan tedbirler giderek artırılmış, isyan ve düşmanla işbirliği yapılan bölgelerden başlamak üzere tehcir uygulamasına gidilmiştir. Tehcir uygulamasının kapsadığı bölgeler de olaylara bağlı olarak genişletilmiştir. Tehcir uygulamasının yaygınlaştırılmasına rağmen, yukarıda belirtildiği gibi, İstanbul Ermenileri tehcir uygulamasından muaf tutulmuşlardır.

İstanbul'da tutuklanmayan, tutuklandıktan sonra serbest bırakılan veya tespit edilemeyen bazı Ermeni komitecilerinin gizlice siyasi faaliyetlere devam ettikleri görülmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü; İstanbul Taşnak Komitesi'ne mensup bazı kişilerin çeşitli sebeplerle serbest bırakılması üzerine, bu kişilerin yine komite faaliyetlerine devam edecekleri şüphesiz olduğundan bunların askere dahi alınmayarak başka bölgelere gönderilmesine dair 28 Ocak 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne teklifte bulunmuştur.[97] Özellikle bir başka ülkenin tabiiyetine geçtiği için Osmanlı hükümetinin müdahale edemediği bazı Ermeniler Osmanlı devleti aleyhine casusluk dahi yapmışlardır. Bunun en çarpıcı örneğini 1913-1916 yılları arasında İstanbul'da ABD Büyükelçiliği yapan Henry Morgenthau'nun tercümanı Schmavonian ve katibi Agop S. Andonian teşkil etmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü'nden 13 Eylül 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda; İstanbul ABD Büyükelçiliği tercümanı Schmavonian ve katibi Andonian'ın Osmanlı hükümeti aleyhtarlığı ile tanınmış kişiler oldukları, her konuda haberleşmeyi Amerikan Büyükelçiliği kuryesi vasıtasıyla yaptıkları ve "Ermeni islâhatı hakkında Rusya sefarethanesiyle teati

[95] **Ermeni Komitelerinin Amal...**, s. 242.
[96] BOA.DH.EUM. 2. Şb. 67/31.
[97] BOA.DH.EUM. 2 Sb. 33/7.

Levent Şahverdi Arşivi

olunan evrâk-ı muhaberenin aslı da yine Schmavonian delaleti ile Ermeni patrikhanesinden zuhur-u harp üzerine kaldırılarak sefârethaneye nakl ve hıfz olunduğu" belirtilmektedir. Ayrıca bu kişilerin Avrupa'da bulunan Ermeni ihtilalci örgütleri ile her türlü haberleşmeyi temin ettikleri ve Osmanlı devleti aleyhinde casusluk yaptıkları vurgulanmaktadır.[98] Yine ABD elçiliğiyle ilişki içinde olan Malhas Debbağyan isimli Ermeni, Osmanlı vatandaşı olduğu için 6 Şubat 1917 tarihinde dahile sevkedilebilmiştir.[99] İstanbul Yenikapı Ermeni Okulu öğretmenlerinden Gazar Gazeryan ise Avusturya Konsolosluğu himayesinde faaliyet yürütmüştür. [100]

Osmanlı Hükümeti'nin ülke içinde Ermenilerin faaliyetlerini sınırlayıcı tedbir alması üzerine, Ermeni komitecileri Bulgaristan, Romanya ve İsviçre gibi ülkelerde Türkiye'ye karşı faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır.

Eski Osmanlı Meclis-i Mebusan üyesi ve Hariciye Nazırı Gabriel Noradonkyan tedavi amacıyla gittiği İsviçre'deki Ermenileri yönetmeye başlamış, Mısır ve Fransa'ya da gidip gelen Noradonkyan Osmanlı hükümetine karşı faaliyetleri organize etmeye başlamıştır.[101] Osmanlı Devleti'nin Bern Büyükelçiliği 8 Mayıs 1917 tarihinde; Fransız ve İngilizlerin İttihat ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenlerine Ermeniler vasıtasıyla suikast tasarladıklarını, İsviçre'de bulunan Ermenilerin özellikle Noradonkyan ve Osefan'ın olağanüstü pahalı ve İsviçre'den çıkarılması yasak olan çok miktarda altın satın aldıklarını ve bu altınların suikast için kullanılabileceğini bildirmektedir.[102]

Diğer taraftan Ermeni örgütleri Bulgaristan ve Romanya'da gönüllü Ermeni birlikleri oluşturarak Rus ordusunun yanında savaşmak üzere Kafkasya'ya gönderilmeye başlanmıştır. Osmanlı hükümeti Ermenilerin gönüllü birliklere katılmasını ve casusluk faaliyetlerini önlemek amacıyla bütün Ermenilerin Dahiliye Nezareti'nden izin almadan seyahatlerini yasaklamak zorunda kalmıştır.[103]

Osmanlı hükümetinin getirdiği sınırlamalar üzerine Bükreş Taşnak Komitesi, Köstence-İstanbul arasında sefer yapan Ermeni gemi personeli vasıtasıyla Türkiye hakkında haber toplama faaliyetlerine girişmiş, bunun

[98] BOA.DH.EUM. 2 Sb. 27/36.
[99] BOA.DH.EUM. 2 Sb. 33/42.
[100] BOA.DH.EUM. 2 Sb. 20/17.
[101] BOA.DH.EUM. 2 Sb. 20/49.
[102] BOA.DH.EUM. 2 Sb. 37/9.
[103] BOA.DH.EUM. 2 Sb. 7/20.

Levent Şahverdi Arşivi

üzerine Osmanlı hükümeti gemilerdeki kontrolleri artmıştır.[104] Hatta Osmanlı hükümeti düşman ülkelere casusluk faaliyetlerini tamamen önleyebilmek amacıyla Ermeni kayıkçıların izin almadan Marmara denizine dahi sefere çıkmalarını yasaklamıştır.[105]

İstanbul'daki Ermeni faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve Mondros Mütarekesi'ni imzalamasıyla yeniden canlanmış, özellikle İtilaf devletlerinin 13 Kasım 1918'de İstanbul'u işgal etmelerinden sonra onlarla işbirliği halinde devam etmiştir.

Ermeniler İngilizlerin de yardım ve kışkırtmalarıyla yeniden organize olmaya başlamışlar, tehcir edilen Ermenilerin bir kısmı geri dönerek faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmişlerdir.[106] Ermeni ve Rumların yaklaşan barış ve müttefik zaferleri dolayısıyla şımarıp taşkınlıklar yapmaları İstanbul'da asayişsizliklere yol açmıştır.[107]

İngilizler, Ermeniler lehine devamlı olarak Osmanlı Devleti'ne baskı yapmışlardır. 11 Aralıkta İstanbul'daki İngiliz siyasi temsilcilerinden biri *Azadamard* gazetesi yazarlarından birine "emin olabilirsiniz ki bizler Ermenilerin ıstıraplarına bir an evvel nihayet verilmesini kalben arzu ediyoruz" demiştir.[108]

Ermenilerin sevk ve iskânı sırasında işlendiği iddia edilen "tehcir suçları"nın tespiti ve bunların faillerinin cezalandırılması meselesini İngilizler takip etmişlerdir.

Ayrıca İngilizler İstanbul'da polis teşkilatını örgütlemek üzere bir yandan İstanbul Polis Müdüriyeti ile işbirliği yaparken diğer yandan bazı yeni şubeler ihdas etme yoluna gitmişlerdir. Bu şubelerden birisi de, iyi derecede Türkçe bilen Ermeni ve Rumların istihdam edildiği Ermeni-Rum Şubesi'dir. Bu şubeye atanan kişiler şehirde asayiş ve güvenliği sağlamak yerine, Türklerin can ve mal emniyetini tehdit etmeye başlamış, bazı evlere silah arama bahanesiyle zorla girerek birçok Türk'ü tutuklamışlardır.[109]

---

[104] BOA.DH.EUM. 2 Sb. 72/9.
[105] BOA.DH.EUM. 2 Sb. 28/47.
[106] Ermeni ve Rum mebuslar işgalin hemen öncesinde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında ortak hareket etmeye başlamışlardır. Bu kişiler, savaş yılları içinde İttihat ve Terakki yönetiminin başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim ve gayri Türk unsurlara "sistemli bir katliam" uyguladığını iddia etmekteydiler. **Sabah,** No: 10404, 4 Kasım 1918; **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,** c.1, Devre: 3, İçtima Senesi: 5, s. 103.
[107] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,** İstanbul 1992, s. 32, 33.
[108] Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken,** Ankara 1959, c.1, s. 16.
[109] Önder Duman, "Mütareke İstanbul'unda Ermeni Faaliyetleri", **Ermeni Araştırmaları,** yıl: 2004-2005, sayı: 16-17, s. 157, 158.

Levent Şahverdi Arşivi

Amiral Caltrop Ermeni Patrikhanesini ziyaret ederek Patrik vekili Mesrob Efendi ile tehcir edilen Ermeniler meselesi hakkında görüşmüştü.[110]

Patrikhanenin ve Ermeni kulübünün ortak çalışmaları sonucu, İngiliz sefarethanesinde Ermeni-Rum Şubesi tarafından sözde Ermeni katliamının faillerinin de bulunduğu listeler hazırlanmaya başlamıştır.[111]

1919 yılı başından itibaren İstanbul'da Ermenistan Hükümet temsilcileri ile Kafkasya'dan gelen Ermeni komitecileri teşkilatlanmaya başlamışlardır.

Anadolu'daki pek çok hapishaneden salıverilen ve sayıları yüzleri bulan Ermeni komitecileri kısa bir süre içerisinde İstanbul'da toplanarak, bir yanda patrikhane ve İngiliz sefarethanesi diğer yanda Ermenistan'dan gelen hükümet temsilcileri ve komitecilerin yardımlarıyla teşkilatlarını kısa sürede tamamladılar. Mütareke döneminde İstanbul'da istihbarat kayıtlarına geçmiş, üç Ermeni komitesi mevcuttur. Bunlar, Hınçak Komitesi, Taşnak Komitesi ve Ermeni Müdafaa Komitesi'dir.

Ermeni komiteleri yoğun bir biçimde silahlanmaya başladılar. Silah ve cephaneler çoğunlukla deniz yoluyla İstanbul'a gönderilmekte ve Kumkapı sahilinden şehre dağıtılmaktadır. İstanbul'a getirilen silah, cephane ve patlayıcı maddeler genellikle Kumkapı ve Üsküdar'daki Ermenilere ait yetimhanelerde ve Ermeni muhacirlerinin yerleştirildiği evlerde saklanmaktaydı.

Ermeni komiteleri teşkilatlanma ve silahlanma faaliyetlerini tamamladıktan sonra İstanbul'da terör faaliyetlerine başladılar. Öncelikle hedef olarak İstanbul Polis Müdüriyeti istihbarat birimlerinde görev yapan bazı polis memurlarını seçerek birkaçını öldürmüşler, bazılarını da yaralamışlardır. Bu öldürme ve yaralama olaylarının failleri hiçbir zaman yakalanamamıştır.[112]

---

[110] **Sabah,** No: 10488, 27 Ocak 1919; Mevcut durumdan istifade eden Ermeni Patrikhanesi de tekrar eski haklarına kavuşmak istemiş, 1916 Temmuz'unda neşrolunan patrikhane nizamnamesinin kaldırılmasını, eski patrik Zaven Efendi'nin vazifesine dönmesini, patrikhane eski meclislerinin de ibkasını talep etmeyi kararlaştırmış, bu konuları ihtiva eden bir takrir yazılarak Adliye ve Mezahip Nezareti'ne sunulmuştu. **Sabah,** No: 10407, 7 Kasım 1918. Ermenilerin bu istekleri kabul edilmiş ve Ermeni Patrikhanesi imtiyazatının iade-i meriyyeti hakkındaki 6 maddelik nizamname **Takvim-i Vekayi**'de neşredilerek yürürlüğe girmiştir. **Sabah,** No: 10421, 21 Kasım 1918

[111] Duman, agm., s. 158.

[112] Duman, agm., s. 165-169.

Levent Şahverdi Arşivi

Mütareke dönemindeki Ermeni faaliyetlerinde dikkat çekici nokta, İngilizlerin Ermenileri tam korumaya alması ve adeta hamileri gibi hareket etmelerinden dolayı Ermenilerin hareketlerinde görülen pervasızlıktır. Buna bağlı olarak Ermeniler birçok Türk'e ve Ermeniye suikast girişiminde bulunmuşlardır.

Ayrıca yine bu dönemde Ermeniler, 1915 yılında yapılan sevk ve iskan sırasında Ermenilerin ölümlerinde rolü olduklarını iddia ettikleri kişileri İngilizlerin yardımlarıyla cezalandırmak istemişler, 1919 yılı boyunca Divanı Harplerde süren yargılama sürecinde suçsuz yere bir çok Türk'ün cezalandırılmasında etkili olmuşlardır.[113]

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'na kadar örgütlenmelerini tamamlayan ve büyük ölçüde silahlanan Ermeni Komiteleri savaş başladığında vatandaşı oldukları Osmanlı devletine karşı başta Rusya olmak üzere itilaf devletleri ile işbirliğine girmişlerdir.

Osmanlı devletindeki Ermenilerin örgütlenmesini sağlayan yurtdışı bağlantıları ile işbirliğini yürüten lider kadro ve komite merkezlerinin Başkentte olması sebebiyle Ermeni olaylarında İstanbul Ermenilerinin özel bir önemi bulunmaktadır. İstanbul'da bulunan Ermeni komiteleri, basın ve patrikhane I. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında yoğun bir siyasi faaliyete girişerek yabancı ülkelerle işbirliğini artırmışlardır.

Bu çerçevede; Osmanlı hükümeti olayları önlemek amacıyla 24 Nisan 1915 tarihinde çıkardığı bir genelge ile Ermeni komite merkezlerini kapatmış ve elebaşılarını tutuklamıştır. Belgelerle ortaya konulduğu gibi, 24 Nisan tutuklamaları sırasında herhangi bir çatışma ve ölüm olayı söz konusu olmamıştır. Ermeni olaylarında siyasi planlamanın yapıldığı komite merkezlerinin İstanbul'da olması sebebiyle büyük oranda tutuklamalar bu şehirde yapılmış, diğer vilayetlerde daha az sayıda tutuklamalar olmuştur. İstanbul'da dahi tesbit edilen 610 komitecinin yarısından fazlası (313 kişi) ya adresinde bulunamamış ya da yurt dışına kaçmıştır. Adresinde bulunamayan komitecilerin yakalanması konusunda 80 bin civarında Ermeni vatandaşının yaşadığı İstanbul'da diğerlerinin tehcirden muaf tutularak rahatsız

[113] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ferudun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları,** Ankara 2005

Levent Şahverdi Arşivi

edilmemesi Osmanlı hükümetinin bu konudaki hassasiyetini göstermesi açısından son derece önemlidir.

24 Nisan'dan sonra ve I Dünya Savaşı boyunca İstanbul'da tutuklanmayan, tutuklandıktan sonra serbest bırakılan veya tespit edilemeyen bazı Ermeni komiteciler gizlice siyasi faaliyetlere devam etmişler, özellikle yabancı ülkelerle işbirliği içinde casusluk olaylarına yönelmişlerdir.

İstanbul'daki Ermeni faaliyetleri Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, itilaf devletlerinin İstanbul'u işgal etmeleri üzerine yeniden canlanmıştır. Mütareke döneminde Anadolu'daki hapishanelerden serbest bırakılan ve Ermenistan'dan gelen Komiteciler işgal yönetiminin de desteği ile tekrar Hınçak, Taşnak ve Ermeni Müdafaa Komitesi adları altında teşkilatlanarak İstanbul'da terör faaliyetlerini artırmışlardır. Ayrıca, İngiltere tarafından örgütlenen İstanbul polis teşkilatında aktif görevler alan Ermeni Komitecileri şehirde asayiş ve güvenliği sağlamak yerine, Türklerin can ve mal emniyetini tehdit etmişler, birçok suçsuz insanın tutuklanması ve cezalandırılmasında etkin rol oynamışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

MACAR GYULA GERMANUS'UN ÇANAKKALE SAVAŞI İLE İLGİLİ ANLARI

Doç. Dr. Melek ÇOLAK*

ÖZET

Macar oryantalist ve yazar Gyula Germanus I.Dünya Savaşında, Macar Kızılay Komitesi yetkilisi olarak Çanakkale cephesine gitmiştir. Gyula Germanus'un bu cephe ile ilgili anıları, cephedeki atmosferin bir yabancının gözüyle yansıtılması açısından son derece önemlidir.

Bu çalışmada Gyula Germanus'un anılarının yer aldığı "*Tények és Tanúk*" adlı Macarca eserden yararlanılarak ,O'nun Çanakkale savaşı ile ilgili izlenimleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk, Macar, Gyula Germanus, Çanakkale, Cephe, Savaş.

THE MEMORIES OF HUNGARIAN GYULA GERMANUS ABOUT DARDANELLES WAR

ABSTRACT

Hungarian orientalist and writer, Gyula Germanus went to Dardanelles front as an official in Hungarian Red Crescent Committee. The memories of Gyula Germanus are very important with regards to reflecting the atmosphere in the front from the view point of a foreigner.

In this study, observations related to Dardanelles War by drawing on the Hungarian book entitled "*Tenyek es Tanuk" (Events and Witnesses)* including the memories of Gyula Germanus are depicted.

Key Words: Turk, Hungarian, Gyula Germanus, Dardanelles, Front, War

* Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Levent Şahverdi Arşivi

MACAR GYULA GERMANUS'UN ÇANAKKALE SAVAŞI İLE İLGİLİ ANILARI

Türk-Macar İlişkileri özellikle XIX. yüzyılın sonlarında başlayan iyi ilişkilerin, bir sonucu olarak, XX. yüzyıl başlarında oldukça gelişmiş durumda idi. Osmanlı İmparatorluğunun I.Dünya Savaşı'nda müttefik olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yanında yer alması dostluk bağlarını güçlendirmiş; siyasetten kültüre, kültürden ekonomiye kadar bütün alanlarda ilişkiler canlanmıştır.[1]

Bu savaş sırasında, 1916 yılında Türk tümenlerinin Doğu Galiçya cephesinde Ruslar'a karşı kahramanca mücadelesi Macaristan'da muazzam coşku uyandırmış; diğer taraftan Avusturya-Macaristan ordusunun Macar topçu ve takviye kuvvetlerinin Gelibolu yarımadası ve güney cephelerinde aktif olarak yer almaları, Türklerde sempati uyandırmıştır[2].Özellikle 1915 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile irtibatın sağlanmasından sonra müşkül durumda olan Türk müttefikinin yardımına Avusturya-Macaristan topçu bataryaları yetişmiş[3], Macar askerler askeri malzemelerin taşınmasında ve özellikle havan topu kullanımında bir hayli yardım etmişlerdir[4].

1915 yılında Macaristan'da, Türklerin müttefiklerini savaşta yardım etmeye çağıran Macar Kızılay Komitesi (A Magyar Félhold Bizottsága) kurulmuştur[5].Oryantalist ve yazar Gyula Germanus (Bkz.Ek:II) bir Macar Kızılay Görevlisi sıfatı ile Macaristan'dan Türkiye'ye gönderilen malzemenin nakliyesinden sorumlu bir irtibat subayı olarak yer almıştır[6]. Macaristan'da geçen meraklı bir çocukluk (Bkz:Ek.I) ve ilk gençlik çağından sonra[7], Ger-

---

[1] Melek Çolak, "*19.Yüzyıl Sonu- 20.Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlaşması*",**Toplumsal Tarih**, Cilt:15, Sayı:89, Mayıs 2001,s.4-9.

[2] Mikusch von Dagobert, **Kamál Atatürk**, **Gázi Musztafa Kemál fél Évszádad Törökorság Történélmeb_l**, Budapest 1937, s.172.

[3] Joseph Pomiankowski, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918 I.Dünya Savaşı**, Çev: Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, 2.Baskı, Kasım 1997,İstanbul, s.17.

[4] Józef Kerekesházy, **Az Igazi Kemál**, **Egy Köztársaság Születése** Terebess Kiadó**,** Budapest, 2000, s.204

[5] **Tények és Tanúk Germanus Gyula Kelet Varázsa** , Magvet_ Könyvkiadó, Budapest, s.104

[6] Kerekesházy, **a.g.e**, s.204; **Tények és Tanúk, Germanus Gyula Kelet Varázsa**, s.104.

[7] **Tények és Tanuk**, **Germanusné Kajári Kató Kelet Vándora**, Magvet_ Könyvkiadó, Budapest, 1985, s.14-21 (Bu kitapta Gyula Germanus'un eşi ondan dinlediklerini ve Germanus ile ilgili anılarını anlatmaktadır. Çocukluğunda kendisini "*meraklı biri*" olarak tanımlayan Germanus, doğu ülkelerine karşı ilgisini şöyle tanımlamaktadır: (Bkz. **a.g.e**, s. 9-11) "*İnsanlık nostaljisi doğuya karşı çocukluk çağını özleyiş. Doğu insanlığın çocukluk çağı. Ve kim istemez yeniden yaşamak kendi gençliğini…*"

Levent Şahverdi Arşivi

manus'un İstanbul ve Osmanlı topraklarına, oradan birçok Arap ülkesi ve Hindistan'a kadar uzanan hayatıyla ilgili anıları "*Tények és Tanúk, Germanus Gyula Kelet Varázsa"* adlı kitapta toplanmıştır[8].

Bu kitapta yer alan "*A Vörös Félhold Szolgálatában"* adlı bölüm Çanakkale Savaşı ile ilgilidir[9].

Bu anıların ışığında *"tanık"* Gyula Germanus'u cepheye sürükleyen *"olaylar"* O'nun ifadesi ile şöyle başlamaktadır:

"*Yıllar geçti, farkına varmaksızın, akıp gittiler(s.103)… Aydınlık gökten şimşek gibi, ansızın dünya savaşı başladı. Yüz binlerce asker savaşa gitti ve ben onlara üzgün bir şekilde baktım. Asker değildim. Ama bende yurt için savaşmayı ve ölmeyi diledim. Onların insanlığın gerçek davası için savaştıklarına inanmıştım… İngiliz ve Fransız askeri gemileri Çarlık ordusunun müttefiki olarak Çanakkale boğazına saldırmaya hazırlanıyordu Türkiye Balkan Savaşında ciddi zarara uğramıştı (1912-1913) ve hazırlıksız olarak yeniden silaha sarılmak ve toprağı koruması gerekiyordu… Fakat Türk milleti Kafkasya'da Suriye'de ve Boğazlarda kan ağladı. Biz Macarlar bu kanlı mücadeleden payımızı almalıydık. Kızılay beni seçti ve ben bu görevi memnuniyetle üstlendim."* (s.104)

Bundan sonra Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa ile yapılacak işleri konuşmak için Viyana'ya giden Germanus, yanına verilen üsteğmen Ömer Muhtar ile beraber malzemenin trene yüklenmesinden sonra Budapeşte'den, Doğu İstasyonundan ayrılır. (s.104-105)

"…Yük vagonunda tifüs ve kolera serumu vardı. Fakat diğer tehlikeli kimyasal maddeleri de içeriyordu. Kimbilir belki Çanakkale boğazının kaderi bu vagonda gizliydi… Yolcular savaş hadiselerini konuşurlarken tren engelsiz olarak ülke boyunca yıldırım hızıyla gitti…(s.105) Ertesi sabah Romanya sınırına Predeal'e geldik. Romanya o zamanlar savaş ve barış arasında bocalıyordu. Sırbistan yolu kapalıydı. İstanbul'a sadece Bükreş ve Bulgaristan üzerinden yolcu ulaşabilirdi. Predeal'de Romen görevliler istasyonda bizi karşıladılar. Evraklarıma şüphe ile baktılar. Bir Kızılay gö-

---

[8] Germanus'un bu anılarını içeren "*A Félhold Fakó Fényében*" ve " *Kelet Fényei Felé"* adlı iki ayrı eseri *"Tények és Tanúk,Germanus Gyula Keleti Varázsa*" adlı kitapta bir araya getirilmiştir. Henüz Türkçeye çevrilmemiş olan bu eser, Gyula Germanus'un sadece, Çanakkale Savaşı ve bu cephede geçen izlenimlerini yansıtması açısından değil, 1908-1928 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyete geçiş sürecinin de bir görgü tanığı olması nedeniyle önemlidir.(Bkz. **Tények és Tanúk Germanus Gyula Kelet Varázsa**, s.1-147)

[9] Bkz.,**Tények és Tanúk, Germanus Gyula Kelet Varázsa**, s. 103-130.

Levent Şahverdi Arşivi

revlisine Türk subayının eşlik etmesi niye gerekliydi? Şüphelendiklerini ve kargoyu daha ileriye göndermeyeceklerini hissettim…" (s.105)

Bu sıkıntılı durumdan Romanya'nın Macaristan Büyükelçisi Czernin Ottokár'ın yardımıyla kurtulan Germanus iki saat gecikme ile tekrar yola koyulur. Bükreş'e varınca sürpriz bir şekilde Romen memurların engellemesiyle karşılaşır: (s.105-106)

"…Nitrogliserinden şüphelendiler. Boşuna elçimizi öne sürdüm. Nuh deyip peygamber demediler. Macar olmama rağmen Türkçe bilmeme şaşırdılar. Garda yaz sıcağı vardı. Fakat kış olsaydı, o zaman da içimdeki telaş kızışırdı. Tartışmak, ikna etmek, konuşmak imkansızdı. Burada sadece uluorta davranış yardım edebilirdi. Bu dakikada acımsı bir tebessüm yüzüme yerleşti. Okul yıllarım aklıma geldi. İyi öğrenci değildim, fakat bazı belirli konular aklımda kalmıştı. Nitrogliserin en güçlü patlayan sıvılar, fakat şayet açık havada yanıyorsa, mavimtrak alevle yanar... kendileri bana, evraklarıma inanmıyorlar işte inansınlar olaylara!

Rasgele bir şişeyi arasından aldım, ondan bir bardağa koydum ve kibriti çıkardım. Ya gerçekten nitrogliserin ise? Ah sevgili kimya öğretmenim! Şayet iyi anladımsa sözlerini güleceğim, fakat anlamadımsa !... Düşünmek bile korkunç… Bükreş havaya uçacak!

–"Ne faites pas! (Dokunmayın!) diye bağırdı komisyon başkanı. Ve elimi kavradı. Biz sadece görevimizi yerine getiriyoruz, aslında katiyen kuşkulanmıyoruz. Defolun ,götürün bu ilacı hasta Türklere!... Belgeleri koydu tokalaştık ve komisyon ayrıldı, ben beti benzi atmış bir şekilde açılmış şişeyi geri koydum, vagonu kapattılar. Ömer ve ben halâ titreyerek şehre dinlenmeye gittik…" (s.106-107)

Ertesi gün başlayan yolculuk dört gün sürer. Nihayet İstanbul'a varırlar. Germanus değerli kargoyu teslim ederek yol arkadaşı Ömer'le vedalaşır. Ve Tokatlıyan Oteline yerleşir.(s.107-108)

Yazar, 1908'li yılların Türkiye'sinden ve Jön Türk Devriminden de etraflıca bahsetmektedir(s.108-109)

Ve Germanus'tan 1915 yılı Türkiye'sine ait çarpıcı bir tablo:

"*Kararsızca sokaklarda yürüdüm. Avrupalı semtlerde hızla geçen arabalar, büyük lokantalarda gürültülü taverna. Sirkeci'de askeri taşımacılıktan zengin olan sonradan görmelerin caka satan müsrifliği,resmi dairelerin pek az ücretle çalışmaktan zayıflamış yüz ifadesi, ürkmüş ordusu ve so-*

Levent Şahverdi Arşivi

kak kaldırımında dahi, gece de yarı çıplak dilenci çocukların yalvarışı ,şehitlerin muhtaç, uçuk benizli dulları ki onlar eskimiş kilimlerini ekmek karşılığında veriyorlar…Öyle sarsıcı manzara idi ki içim sızladı ve gözlerim yaşardı. Ah sevilen Türk milletim! Neden bu kadar acı çekmek zorundasın?

Dayanamadım seçkin bir otelde kalmaya… Yoksulluğu, sade insanların onurlu çevresini arzu ettim."(s.109)

Gerek İttihat Terakki liderleriyle gerekse saray ve çevresiyle yakın ilişkide olduğu anlaşılan ve devrin yaşlı sultanı Mehmet Reşat ile de görüşen Germanus'un cepheye gidişi:(s.109-110)

"*Türkiye'de eski arzumu gerçekleştirebildim. Tarihçi gibi savaşlar hakkında o kadar çok okudum ki, tarihin bu kadar belirleyici olaylarına kişisel olarak tanık olmaya ve görmeye meraklıydım. Sık sık hayal bile edemiyordum ki barışçı insanlar, onları birbirlerine karşı kışkırtılırlarsa öldürmeye muktedirler! Bunu görmeyi istedim. Evde de cepheye gitmek için izin istemiştim fakat yalnızca cephe gerisi için izin vermişlerdi. Burada, Türkiye de seçkin konuktum ve arkadaşım Harbiye vekili Enver Paşa, ricamı yerine getirdi. Benim için öyle evrak düzenledi ki onunla canım nasıl isterse her yere gidebilirdim; İster siperlere; hiç kimse alıkoyamazdı hatta herkesin beni desteklemesi zorunlu. Asker değildim . Cephe için hazırlanıyordum. Spor elbise giyindim sol kolumun üzerinde beyaz bir şerit içinde Kızılay gösteriliyor ki savaş birliğine dahil değilim?"* (s.110)

Germanus bundan sonra İtilaf devletlerinin Boğazlar üzerindeki emellerinden ve İngilizlerin boğazı geçemeyişinden uzun uzun bahsediyor: (s.110-111)

"…Denizde İngilizler böyle yenilgiye asla uğramamışlardı. Çanakkale Boğazını işgal etmek mümkün olamadı. Kıyıya çıkmaya ve Türk güçlerine karada arkadan saldırmaya karar verdiler.Çok sayıda nakliye gemisi İmroz adasında toplandı ve Avustralyalı,Yeni Zelandalı,İngiliz askerlerini,imparatorluğun en dayanıklı, vuruşkan savaşçılarını getirdi.Onlar fazlasıyla alkol içerek,bilincini hemen hemen kaybetmiş durumda sığ sahil suyunda bata çıka yürüdüler ve Nisan sonunda yüzü koyun sürünerek, her tümsek arkasında bir anlık siper arayarak öne kitleler halinde ilerlediler,kuruyarak,sertleşmiş taşlı sahilde, Helles Burnuna Türk ateşinde. (s.111)

"…Suvla körfezinde tekrar büyük kurbanlar pahasına sahile çıktılar ve şiddetli savaşlarda Kaba tepe ve Tuzlu Göl kıyısında siperlendiler. Bu

Levent Şahverdi Arşivi

Ağustosun ilk günlerinde oldu,çılgınca merakla bende cepheye ulaştığım zaman…İçler acısı manzara önüme serildi.Çanakkale Boğazının kayalık, inişli-çıkışlı arazisinde su yok.Yiyecek ve içeceği uzak yerden, gemi ile katır ve eşeklerle taşımak gerekiyor.Kıyıya çıkarılmış İngiliz bölükleri akşam geç saatlerde ortalık kararınca gemilerden beslendiler.İstihkamların Alman komutanı Limon von Sanders Paşa gemilere ateş ettirmek istedi; zira o zaman savaş olmaksızın da siperlere girmiş ordu susuzluktan ölüyordu fakat Enver Paşa yasakladı:

– *"Kutsal Cihad ilan ettik"* dedi. "*ve Cihad'da düşmana karşı her aracı kullanabiliriz fakat su kaynağını kapatamayız. Bu peygamber geleneği.Ve biz bunu sürdürmeliyiz ki Allah kutsal cihadımıza zaferle yardımcı olsun."*

"General Limon von Sanders tepindi. O Müslüman değildi. Strateji kurallarını Clausewitz'den öğrenmişti. Boşuna! Enver'in iradesi galip geldi. O, askerleri yalnızca Allah ve Kuran sözleriyle savaşa götürebileceğini biliyordu. Allah kabul etmezse herkesin sonu!(s.112)

Çanakkale Savaşında Türk askerinin zor koşullar altında,Mustafa Kemal'in önderliğinde yazdığı destanı[10],Germanus anılarında şöyle ifade etmektedir:

"Bizim yiğit Türk askerlerimizin paşası Suvla körfezi arkasındaki Anafartalarda uzun boylu, sırım gibi, kemikli yüzlü bir kişiydi…(s.112)

O, Yıldırım Orduları Kumandanı Mustafa Kemal'di".[*]

"O da kutsal savaşı yönetti. Orada ilk sırada idi, tehlike tehdit ettiği takdirde tek sözü, cesur bakışı güç verdi ümidi kırılana, can çekişene."(s.113)

"…Türk askerlerinin ayaklarında çarık, elbiseleri yıpranmış, tüfekleri ip ve gövdelerine sicimle sabitleştirilmiş on iki şişede içme suyu. Ayağı takılıp düşer ve yere kapaklanırsa bir iki şişe kırılıyor,su akıp gidiyor ki

---

[10] Bayram Akça , "*Çanakkale Savaşlarında Mustafa Kemal'in Rolü"*,**Tarih İncelemeleri Dergisi** ,Cilt:XXI, Sayı: 2, Aralık 2006, s.8-11 ; **Milli Mücadelede Çanakkale'nin Esrarı ve Nusrat Mayın Gemisi** Hazırlayanlar: İdris Yavuz- Esra Yavuz, I. Baskı, Niğde 2007, 291s

[*] Yazar bu konuda yanılmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk Çanakkale Savaşları sırasında Yarbaylıktan Albaylığa terfi etmiştir. 31 Ekim 1918'de 7. Ordu Komutanlığı ile birlikte Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na atanmıştır.(Bkz .**Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri** ,II.Baskı, Genelkurmay Basımevi,Ankara,1989,s.2-3)

Levent Şahverdi Arşivi

onunla susuz vücudu beslemek gerekir, kayalara uzanarak cayır cayır yakan güneş ve düşmanın ölüm yağdıran ateşi altında.Böyle gittiler savaşa Türkler!...(s.113)

Germanus'un savaşın bizzat "*tanığı*" olarak izlenimleri ise şöyledir:

Arzum yerine geldi. Savaşı gördüm.Bir çalı arkasına saklanarak, silahsız olarak baktım;insan ve insan çarpışıyor;ister İngiliz, ister Türk gene de insan; süngüyü saplıyor Avustralyalı, şehitliği bekleyen Türk'ün kalbine;bir Hintli bıçağıyla Türkün başını kesiyor;bir Türk dipçiğiyle hasmının kafatasını ikiye bölüyor.(s.113)

Bu korkunç cehenneme baktım, baktım ve sinirlerim o kadar bozuldu ki ne korku ne yılgınlık hissettim. Sadece baktım oyuncuları diri ve ölü insanlar olan ihtimal dışı bir film gibi. Arada bir göğe baktım, can çekişme hırıltıları, haykırışlar ve tüfek çatırtıları üzerinde beyaz bulutlar yüzüp duruyordu. Bizde bodur ağaççıkların dallarının hışırdadığı ve ufak böceklerin yerde süründüğü gibi.Gözledim bir tutam çimene nasıl çıktıklarını, çimenin bu yük altında nasıl eğildiğini! Sanki yeryüzünde tam bir barış hüküm sürüyormuş gibi!..(s.113-114)

…Yaralı taşıyanlar savaşın cereyan ettiği yere koşuyorlar, onlarla gittim. Yerde, çalılarda ağaç dallarında vücut parçaları, ayaklar, eller…(s.114) Aynı şekilde taşıdık yaralıları, ölüleri, Türkleri, İngilizleri, Gurluları. Savaş alanı gece yarısına doğru sessizleşti, insan hareketinden kötülüğünden. Ve tabiat itiraz kabul etmez kanununu yazdı… Başıboş köpekler, yaban kedileri, porsuklar ve kargalar, insan kalıntılarının onlara servis yaptığı bu yerde kavgaya tutuştular.

Bu günlerce böyle sürdü. Yeterli su olduğu zaman yüzümü ara sıra yıkadım ve kimi zaman yatakta bile uyudum da. Bazen toprak da ısıttı beni. Çünkü topların boğuk gümbürdeyişi dindiği zaman toprağın kalbinin atışını hissettik".(s.114)

Ve esir düşüş! Bu olayın Türk askerinin geri çekildiği bir dönemde cereyan ettiğini görüyoruz:

*"…Bağırışlar, naralar beni korkuttu. Türkler ansızın duraladılar sonra karmaşık bir şekilde koşmaya başladılar. Çok defa işittim "hücum" sesini ileri atıldıkları zaman…(*s:114)

…Anafarta savunma hattı düşüyor herkesin sonu…!(s:115) Koşanlara duygusuzca baktım, sanki bunlar beni ilgilendirmezmiş gibi. Türk askeri

Levent Şahverdi Arşivi

*değilim, sivilim neden koşayım? Hiç kimsenin canını acıtmadım, neden benim canımı yaksınlar? Aklımı kaybetmiş gibi uzanmış vaziyette bir çalının dibinde kaldım. Türkler tüfeklerini sallayarak gruplar halinde geriye doğru çekildiler. Koşmam için bana bağırdılar, kaçmam için el kol işaretleri yaptılar. Kendime gelmiştim. Cepheyi yardılar, İngilizler geliyor. Her direneni bıçaklıyorlar. Güçlükle ayağa kalktım ve bende koşmaya koyuldum. Arkaya da bakmadım, içime ölüm korkusu düştü. Soluk soluğa koştum. Bir kez başımda güçlü bir darbe hissettim, sonra hiçbir şey!(*s:115)

Uyandım, gözümü açtım… İngiliz yaralıları taşıyanlar etrafımda duruyorlardı. Genç bir subay bir iki yudum içki döktü ağzıma, yavaşça kendime geldim… Çizmemi kestiler kan oturmuş ayağımı bağladılar.

Genç subay sordu ben cevapladım:

"– Savaşçı değilim, Kızılay baş yetkilisi olarak buraya geldim, uzun zaman İngiltere'de yaşadım, hocayım ve Macar'ım. Birçok dili konuşurum. İngilizce'yi de".

"– I see (görüyorum)" dedi subay. Kim olduğumu bunun için bilebildiniz. O da tanıştırdı kendini.(s:116)

– "Lieutenant Cameron 18. İskoç alayının teğmeniyim. Kafanıza vurdular, ayağınızın üzerinden de bir teker geçti…

… Samimiyetle söyleyin bizimle kalmak ister misiniz? Malta adasına götürelim mi, yoksa burada Türklerin yanında mı kalmayı istesiniz?... Biz yaralı ve esirlerle geri çekiliyoruz. Şayet burada kalırsanız, birkaç saat sonra Türkler elbette sizi hastaneye nakledeceklerdir."

Cevap için çok zamanım yoktu. Malta'ya götürürlerse vatanımdan ayrılacağım, belki hiçbir haber alamam anne-babamdan… Türklerin yanında kalırsam oradan herhangi bir zamanda yurduma dönebilirim.… Böyle karar verdim. Cevabım şaşırtıcı bir şekilde memnun etti teğmen Cameron'u. …"Erkek kardeşim" dedi. "Yaralı olarak Türklere esir düştü, hakkında haber yok. Belki bir hastanede veya esir kampında tutuyorlar."(s:116)

Bundan sonra teğmen, kardeşinin adını ve alayını Germanus'a verir. Çok geçmeden Türkler terkedilmiş mevziileri işgal ederler ve bir çalının gölgesine sedye ile bırakılmış Germanus'u bulurlar. Germanus cepheden, gemi ile İstanbul'a, hastaneye gönderilir. Kısa sürede iyileşerek Kızılay aracılığı ile Cameron teğmenin kardeşinin Kütahya esir kampında olduğunu öğrenerek parayı ona gönderir.(s:116-117)

Levent Şahverdi Arşivi

Ve savaşın diğer bir yüzü hastalık!...Bu dönemde tifüs,lekeli ve raci humma, dizanteri, malarya gibi bulaşıcı hastalıkların çok yaygın olduğu bilinmektedir.[11]

Germanus da bu hastalıklardan birine yakalanır :

"*Buraya kadar bütün heyecan ve yorgunluğa sağlıklı bir şekilde dayanmıştım.. Başım ağrıyordu ve her gece ateşim vardı. Onu önemsemedim. Aspirin aldım ve başıma pansuman yaptım. Hayatımın bu dönemine kadar tek ilacım buydu… Arkadaşlarımın tavsiyesiyle bir Alman askeri doktora gittim. Malaryaya mı yakalanmıştım?..*"

Alman doktor Germanus'u malarya olmadığı konusunda rahatlatır. Fakat:

"...birkaç gün sonra ateş şimdi daha güçlü bir şekilde yeniden belirdi… Kendimi çok kötü hissettim. Sendeleyerek Türk doktoruna gittim. Alman doktorun tavsiyesi sonrası, çok güvenmemiştim Türk bilimine ve Türk doktoru bende malaryayı teşhis ettiği zaman başımı salladım. Düşüncemi okudu:

"– Almanlar tıp biliminin en seçkin teorisyenleri" dedi. "fakat Almanya' da malarya yok, bizde var. Bu hastalığı biz Türkler daha iyi biliriz."

Kinin verdi ve eve gitmemi tavsiye etti… Arkadaşlarımla, mavi boğazla, ahmak ıslatan yağmurla vedalaştım ve eve döndüm. Ana babam mutlu bir şekilde bu başıboş oğullarını kucakladılar."(s:122-123)

Sonuç:

XX.yüzyıl başlarında oldukça gelişmiş durumda olan Türk- Macar ilişkilerinin bir sonucu olarak ,1915 yılında Macaristan'da Türklerin müttefiklerini savaşta yardım etmeye çağıran Macar Kızılay Komitesi kurulmuştur. Macar oryantalist ve yazar Gyula Germanus bu komitede, Türkiye'ye gönderilen malzemenin nakliyesinden sorumlu bir irtibat subayı olarak yer almış, İstanbul'a gelmiş, buradan bir ölüm kalım mücadelesinin verildiği Çanakkale Cephesine gitmiştir.

Çanakkale Savaşına bizzat tanık olan yazarın Türk ordusu, İttihat ve Terakki, Mustafa Kemal Paşa, İttifak ve İtilaf Devletleri ve savaşın seyri hak-

[11] Mehmet Temel, "*Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler*",**Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi** Cilt: III, Sayı:8, 1999, s.329.

Levent Şahverdi Arşivi

kındaki izlenimleri ; sadece bir savaş tanığının ağzından devrin atmosferini yansıtması açısından değil, I. Dünya Savaşı yıllarındaki Türk ve Macar ilişkilerinin değerlendirilmesi açısından da son derece önemli veriler sunmaktadır.

Bu nedenle Gyula Germanus'un Çanakkale Cephesi ile ilgili izlenimleri önemli bir hatırat olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

AKÇA, Bayram;"*Çanakkale Savaşlarında Mustafa Kemal'in Rolü*",**Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 2, Aralık 2006,s. 1-15.

ÇOLAK, Melek; *"19.Yüzyıl Sonu-20.Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlaşması"*, **Toplumsal Tarih** ,Cilt:15, Sayı:89, Mayıs 2001, s.4-9.

DAGOBERT von, Mikusch; **Kamál Atatürk, Gázi Musztafa Kemál fél Évszádad Törökorság Történélmeb-l**, Budapest 1937.

KEREKESHÁZY, József; **Az Igazi Kemál, Egy Köztársaság Születése**, Terebess Kiadó, Budapest, 2000.

Milli Mücadelede Çanakkale'nin Esrarı ve Nusrat Mayın Gemisi ,Hazırlayanlar: İdris Yavuz- Esra Yavuz, I. Baskı, Niğde 2007.

POMİANKOWSKİ, Joseph; **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918 I.Dünya Savaşı**, Çev: Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, Kasım 1997.

TEMEL, Mehmet; "*Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler*",**Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:III, Sayı:8, 1999, s.329-348.

Tények és Tanúk, Germanusné Kajári Kató Kelet Vándora, Magvet– Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Tények és Tanúk, Germanus Gyula Kelet Varázsa, Magvet– Könyvkiadó, Budapest.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri ,II.Baskı, Genelkurmay Basımevi ,Ankara,1989.

Levent Şahverdi Arşivi

EK I

Gyula Germanus'un çocukluk yıllarına ait bir fotoğraf

Levent Şahverdi Arşivi

EK II

Gyula Germanus
(1884-1979)

Levent Şahverdi Arşivi

WILSON PRENSİPLERİ VE LİBERAL EMPERYALİZM

Doç. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ*

ÖZET

Açıklandıkları 1918 yılından bu yana onları gerektiği gibi tahlil edemeyen ya da liberalizmin dar ideolojik parametreleriyle düşünen bir çok akademisyen ve yazar Wilson prensiplerini, adaletli, özgürlükçü ve eşitlikçi bir dünya idealinin formülasyonu olarak görmüşlerdir. Bu prensiplerin gerçekte, emperyalizmin Yirminci Yüzyılın koşullarına uygun olarak liberal bir anlayışla yeniden yapılandırılması amacıyla geliştirildiği, bilgisizlik nedeniyle ya da kasıtlı olarak göz ardı edilmiştir. Aşağıdaki makalede, ABD Başkanı Wilson'un adıyla anılan prensiplerin gerçek amaçları ve nitelikleri sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Wilson prensipleri, self-determination, liberal emperyalizm, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu.

WILSON PRINCIPLES AND LIBERAL IMPERIALISM

ABSTRACT

Since 1918 when the Wilson principles were declared many scholars and writers, not being able to analyze them properly or just thinking within the norrow ideological parameters of liberalism, perceived those principles as a formulation of an ideal world of justice, liberty and equality. Ignorantly or purposfully, it has generally been overlooked that their actual target was to re-build imperialism in a liberal sense appropriate to the conditions of twentieth century. In the article below, main aims and characteristics of the principles attributed to the name of President Wilson, have been interrogated.

Key Words: Wilson principles, self-determination, liberal imperialism, First World War, Ottoman Empire.

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Dönemin Amerikan Başkanı Thomas Woodrow Wilson tarafından açıklanan, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin ondört maddelik savaş amaçları bildirisi tarihe "Wilson prensipleri" olarak geçmiştir. Özellikle, ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi anlamına gelen *self-determination* ilkesini temel alan bir uluslararası yapılanmayı önermesi, tüm devletlerin üye olarak içinde yer alacakları bir dünya örgütünün kurulmasını öngörmesi, ekonomide ve diplomaside açıklık ve serbestlik istemini dile getirmesi, Wilson prensiplerinin ilân edildiği andan başlayarak büyük ilgi ve takdir görmesine neden olmuştur. Geçmişte birçok yazar ve yorumcu, Wilson prensiplerini, sömürüden arınmış, âdil/eşit ilişkilerin egemen olduğu yeni bir dünya tasavvurunu yansıtan Amerikan idealizminin parlak bir ifadesi olarak alkışlamıştır. Sömürge, yarı sömürge ve sömürgeleştirilmeye aday ülkelerin aydınları -ki aralarında Osmanlı aydınları da vardır- Wilson prensiplerine bir can simidi gibi sarılmışlar, özgürlük/bağımsızlık özlemlerini gerçekleştirebilmek için bu prensiplerden medet ummuşlardır.

Bunun böyle olmadığı, Wilson'un ondört noktasında dile getirdiği ilkelerin içeriği ile bunların ardında gizli olan gerçek niyetin birbirinden çok farklı olduğu, zaman içinde gözlemlenen uygulamalarla ve yaşanan somut gerçeklerle açığa çıkmıştır. Wilson prensipleri, özgürlük, eşitlik, adalet ve bağımsızlık gibi yüce değerlerin değil, liberal emperyalizmin mihenk taşı olarak tarihe geçmiştir.

1. Birinci Dünya Savaşı ve ABD

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine ABD tarafsızlığını ilân etmiş ve yaklaşık üç yıl boyunca sıcak çatışmaların dışında kalmıştır. Bununla birlikte, Washington yönetimi her zaman İtilaf Devletleri ile dirsek temasında olmuş ve onları el altından desteklemiştir. Bu destek, İtilaf Devletleri'ne silah ve her türlü savaş araç-gereçleri sağlamak, onların petrol gereksinimlerini karşılamak ve borç para vermek şeklinde gerçekleşmiştir. Almanya, bu desteği kesmek amacıyla denizaltı savaşlarını başlattıysa da, bunun ABD'nin doğrudan savaşa girmesi sonucunu doğuracağından çekindiği için 1915 Mayısında yaşanan Lousitania olayından sonra bu uygulamadan vazgeçmek zorunda kalmıştır.[*] Fakat savaşın uzaması ve zamanın,

[*] İtilaf güçlerine yardım götüren tüm gemilerin, denizaltılar kullanılarak ayrım gözetilmeksizin batırılması anlamına gelen denizaltı savaşlarında, savaşa taraf olmayan ülkelerin -bu arada

Levent Şahverdi Arşivi

dünya çapındaki maddi ve insansal kaynakları ile stratejik olanakları bakımından tartışmasız bir üstünlüğe sahip bulunan İtilaf Devletleri'nin yararına işlediğinin anlaşılması, Almanya'yı, ABD'nin savaşa girmesi riskini göze alarak denizaltı savaşlarını yeniden başlatmaya zorlamıştır. 1917 yılı başından itibaren Almanya, denizaltılarını kullanarak, İngiltere ve Fransa'ya sevkıyat yapan ve birçokları Amerikan bandırası taşıyan ticaret gemilerini yeniden batırmaya başlamıştır. Ve beklendiği gibi ABD, -Zimmermann telgrafının da etkisiyle- 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilân etmiştir.** Alman Genelkurmayı'nın ve askeri istihbaratının bütün umudu, Rusya'nın çökmüş olmasının yarattığı avantajı iyi değerlendirerek, Doğu cephesinden Batı'ya kaydırılacak güç sayesinde, ABD daha savaşa ağırlığını koymadan önce İngiltere ve Fransa'nın işini bitirmekti. Amerikan askerlerinin Fransa'ya nakledilmelerinin ve Batı cephesinde Almanya'ya karşı fiilen savaşa girmelerinin bir yıldan önce gerçekleşemeyeceği hesaplanıyordu. Bilindiği gibi bu hesap tutmayacaktır.

Savaşın başından itibaren İtilaf Devletleri ile yakın temas içinde bulunan Wilson, onların savaş sonrasına ilişkin düşünce ve tasarılarını biliyordu. 1915 yılında Avrupa'ya gönderdiği dış politika danışmanı Albay House*** aracılığıyla Osmanlı topraklarının paylaşılmasına ilişkin müttefik planlarından da haberdar olmuştu.[1] 1916 yılında bir kez daha Avrupa'ya giden House, İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey ile ABD'nin İtilaf Devletleri safında savaşa girmesini sağlayacak bazı formüller üzerinde görüştü. ABD'nin önerdiği formül, Wilson'un, "uygun koşullar" içeren bir barış ta-

---

ABD'nin- birçok ticaret gemisi Alman denizaltılarınca batırılmıştı. 1915 Mayısında Lousitania adlı yolcu gemisinin batırılması, büyük bölümü Amerikalı olan çok sayıda insanın ölmesine yol açmış, bu olay Amerikan kamuoyunda Almanya'ya karşı büyük bir öfkenin doğmasına neden olmuş, ancak Almanya özür dileyip denizaltı savaşlarını durdurunca Amerikan kamuoyu yatışmıştı.

**Almanya Dışişleri Bakanı Arthur Zimmermann, 19 Ocak 1917 günü Meksika'daki Almanya Büyükelçisi'ne gönderdiği telgrafta, eğer Meksika ABD'ye karşı Almanya'nın yanında savaşa girerse, bazı Amerikan eyaletlerinin (New Mexico, Arizona ve Texas eyaletlerinin) Meksika'ya verilebileceğini bildirmişti. İngiliz istihbaratı, telgrafı ele geçirip deşifre etti ve Amerikan hükümetine verdi. Tüm Amerikan gazetelerinde yayınlanan telgraf metni, savaş karşıtı olan Amerikan kamuoyunun Almanya'nın aleyhine dönmesine yol açtı.

*** Edward Mandell House, genellikle Colonel (=Albay) House olarak tanınır. Başkan Wilson'un yakın arkadaşı ve özel danışmanıydı. Başkan üzerinde büyük etkisi olduğu ve savaş sırasındaki ABD diplomasisinin şekillendirilmesinde belirleyici bir konumda bulunduğu bilinmektedir. Ancak savaştan sonra Wilson ile arası açılacak ve Paris Barış Konferansı sürerken devre dışı bırakılacaktır.

[1] Charles Seymour (ed.) *The Intimate Papers of Colonel House,* Vol. I, Boston, 1926, s. 362-364, 367-369'dan aktaran Laurence Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924,** Baltimore, John Hopkins Press, 1965, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

sarısını taraflara iletmesi ve bunun Almanya tarafından reddedilmesi durumunda, ABD'nin Almanya'ya savaş ilân etmesiydi. House'ın Grey'e iletti-ği "uygun koşullar" arasında, İstanbul ve boğazların Rusya'ya verilmesi de bulunuyordu.[2] İngiliz Savaş Kabinesi'nin toplantısına da katılan House, 14 Şubat 1916'da Wilson'a gönderdiği raporda Türkiye'nin Asya ve Avrupa topraklarını kâğıt üzerinde kolaylıkla paylaştırdıklarını ancak İstanbul'un geleceği konusunda bir karara varamadıklarını yazıyordu.[3] Söz konusu "uygun koşullar"ın Almanya'ya ilişkin bölümünde, Alsace-Lorainne'in Fransa'ya iade edilmesi, Almanya'nın Avrupa'daki toprak kayıplarının, ona Avrupa dışında toprak verilerek karşılanması hükmü yer alıyordu. House, 8 Haziran 1916'da Grey'e yazdığı mektupta, Almanya'ya Avrupa dışından verilmesi düşünülen toprağın Küçük Asya'dan olacağını belirtiyordu.[4] ABD'nin ileri sürdüğü "uygun koşullar" İtilaf Devletleri tarafından "uygun" bulunmadığı için anlaşma sağlanamadı. Kısacası ABD, Osmanlı topraklarının paylaşılmasına ilişkin gizli planları başından beri biliyor ve desteklemenin ötesinde, onların oluşumuna kendi yönünden katkıda bulunmaya çalışıyordu.

1917 Nisanında Almanya'ya savaş ilân eden ABD, Almanya'nın müttefiklerine ise savaş ilânında bulunmadı. Böylece ABD, savaşa İtilaf Devletleri'nin müttefiki olarak değil, ortağı olarak girmiş oluyordu ki, bu bütünüyle özel bir durumdu. Ancak buna karşın Amerikan kamuoyunun savaşa verdiği destek son derece sınırlıydı. Wilson'un endişesi, Osmanlı topraklarının paylaşılmasını öngören gizli antlaşmaların açığa çıkmasıyla bu sınırlı desteğin bile ortadan kalkabileceği olasılığıydı. Çünkü Amerikan halkı, ülkeye yönelen Alman saldırganlığına karşılık vermek için savaşa girildiği söylemiyle ikna edilmişti. Oysa gizli antlaşmalar, bütünüyle emperyalist amaçlar için savaşıldığının göstergesiydi.

2. Gizli Antlaşmaların Ortaya Çıkması ve Tepkiler

Ekim devriminden sonra Bolşeviklerin Petrograd'da buldukları belgeler arasında yer alan gizli antlaşmaları dünya kamuoyuna açıklamalarıyla Wilson'un korktuğu başına geldi.[5] Lenin'in "barış kararı" adlı bildirisi, 8

---

[2] **Ibid.,** Vol. II, s. 170'den aktaran Laurence, **idem.**
[3] **Ibid.,** Vol. II, s. 181'den aktaran Laurence, **idem.**
[4] **Ibid.,** Vol. II, s. 201-202'den aktaran Laurence, **ibid.** s. 31.
[5] David Fromkin, **A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922,** London, Penguin Books, 1991, s. 258.

Levent Şahverdi Arşivi

Kasım 1917'de İşçiler, Askerler ve Köylüler Sovyeti'nin İkinci Kongresi'nde kabul edildi, ertesi gün de İzvestiya Gazetesi'nde yayınlandı. Bu bildiride Lenin, Rusya'nın derhal savaştan çekilmesini ve toprak ilhaklarını içermeyen âdil ve demokratik bir barışın yapılmasını öneriyor, ayrıca barış düzenlemelerinin ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi *(=self-determination)* ilkesine uygun olması gereğine de işaret ediyordu.[6]

Bolşeviklerin bu çıkışı yalnız ABD'yi değil, İngiltere ve Fransa'yı da zor durumda bırakmıştı. Nitekim her iki ülkenin başbakanları, üzerlerindeki baskıyı hafifletmeye yönelik açıklamalar yapma gereğini duydular. Fransa'da 16 Kasımda Paul Painlevè'in yerine başbakan olan Georges Clemenceau 27 Aralık 1917'de ülkesinin savaş amaçlarını açıklarken, Fransa'nın istila amacı gütmediğini, "kul hayatı yaşayan doğu halklarına kendi kaderlerini belirleme hakkını verecek olan 'milliyetler prensibi'ni yaşama geçirmek için" savaştığını ileri sürüyordu. İngiliz Başbakanı David Lloyd George ise, 5 Ocak 1918 günü yaptığı konuşmada, "Türkiye'yi başkentinden ve nüfusunun çoğunluğu ırk bakımından Türk olan Anadolu ve Trakya'daki zengin ve şanlı ülkelerinden yoksun bırakmak için savaşmıyoruz" diyordu ve ekliyordu: "Türk İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul olmak üzere, devamına engel olacak değiliz."[7]

Bolşeviklerin gizli paylaşım antlaşmalarını açıklamalarından hemen sonra Wilson, ABD'nin kapsamlı savaş amaçlarının ve barış ile ilgili öngörülerinin şekillendirilmesinde kendisine yardımcı olacak bir kurulu görevlendirdi. *Inquiry* (=Araştırma, soruşturma) adı verilen ve üyeleri, ülkenin önde gelen akademisyenleri ile uluslararası politika uzmanları arasından Wilson ve House tarafından tek tek seçilen 150 kişilik kurul 1917 yılının Aralık ayı başında New York'ta çalışmalarına başladı. *Inquiry,* yaklaşık bir ay sonra raporunu Başkana sundu. Wilson'un, Amerikan Kongresi'nin 8 Ocak 1918 tarihli birleşik oturumunda yaptığı konuşma ile dünyaya ilân ettiği ondört maddelik savaş amaçları bildirisinin temelini bu rapor oluşturur.[8]

---

[6] http://en.wikipedia.org/wiki/Fourteen_Points.

[7] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C. I, 3.B., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 3-4.

[8] http://usinfo.state.gov/usa/infousa/facts/democrac/51.htm; http://www.state.gov/r/pa/ho/time/wwi/17688htm; http://www.ourdocuments.gov/doc.php?fbsh=true&=62; http://www.cfr.org/about/history/cfr/inquiry.html; John A. De Novo, *American Interests and the Policies in the Middle East, 1900-1939,* Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1963, s. 111.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Wilson Prensipleri

ABD Başkanı Wilson tarafından 8 Ocak 1918 günlü Kongre toplantısında okunan ve tarihe Wilson prensipleri diye geçen Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin ondört maddelik Amerikan savaş amaçları bildirisi özetle şöyledir:[9]

Madde 1. Barış görüşmeleri kamuoyuna açık olarak yapılmalı ve görüşmeler sonunda varılacak antlaşmanın hükümleri de yine açık olmalıdır. Gizli antlaşmalara son verilmelidir.

Madde 2. Denizlerin, karasuları dışında kalan bölümleri, uluslararası antlaşmaların gerektirdiği özel durumlar dışında savaşta ve barışta herkesin özgür ve serbest kullanımına açık olmalıdır.

Madde 3. Ekonomik engeller olabildiğince kaldırılmalı, ticaret serbestisi ve fırsat eşitliği sağlanmalıdır.

Madde 4. Ulusların silahlanması, iç güvenliğin gerektirdiği en alt düzeylerde olmalı, bu konuda yeterli garantilerin verilmesi sağlanmalıdır.

Madde 5. Tüm sömürgecilik savları, ilgili halkların çıkarlarını ve egemenlik istemlerini dikkate alacak biçimde eşitlikçi ve hakkaniyete uygun düzenlemelere tabi tutulmalıdır.

Madde 6. İşgal altındaki Rus toprakları boşaltılarak, Ruslara kendi kurumlarını seçme hakkının tanınması sağlanmalı ve onlara istedikleri/gereksinim duydukları her türlü yardım yapılmalıdır.

Madde 7. Belçika toprakları boşaltılmalı ve bu devletin ulusal egemenliği yeniden kurulmalıdır.

Madde 8. 1871'de Almanya'ya geçen Alsace-Lorainne, Fransa'ya iade edilmelidir.

Madde 9. İtalya'nın sınırları ulusal esaslara göre yeniden çizilmelidir.

Madde 10. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içindeki halkların özerk gelişmeleri sağlanmalıdır.

Madde 11. Romanya, Sırbistan ve Karadağ toprakları boşaltılmalı, Sırbistan'ın denize çıkışı sağlanmalıdır. Tarihsel savları ve ulusal bağları dikkate alınarak çizilecek sınırları içinde Balkan devletlerinin dostça ilişkiler

[9] "8 January, 1918: President Woodrow Wilson's Fourteen Points," http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1918/14 points.html.

Levent Şahverdi Arşivi

kurmaları sağlanmalı, siyasi ve ekonomik bağımsızlıkları ile toprak bütünlükleri uluslararası güvence altına alınmalıdır.

Madde 12. Osmanlı İmparatorluğu'nun, nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölümlerinde Türk egemenliği güvence altına alınmalı; İmparatorluk sınırları içindeki diğer ulusların yaşam güvenlikleri ve özerk gelişimleri sağlanmalıdır. Çanakkale Boğazı, uluslararası güvenceler altında tüm gemilere ve ticarete sürekli olarak açık hale getirilmelidir.

Madde 13. Polonyalıların yaşadığı topraklarda, denize açılımı olan, siyasal ve ekonomik bağımsızlığı ile toprak bütünlüğü uluslararası antlaşmalarla güvence altına alınmış bir Polonya Devleti kurulmalıdır.

Madde 14. Özel antlaşmalarla, küçük, büyük tüm devletlerin siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak güvence altına alacak bir uluslar birliği kurulmalıdır.

4. Wilson Prensiplerinin Genel Olarak Değerlendirilmesi

Birinci Dünya Savaşı'nın tek kapsamlı savaş amaçları bildirisi niteliğini taşıyan yukarıdaki ondört madde, bir yönüyle, ABD'de Ondokuzuncu Yüzyıl'da gelişen ve Başkan Wilson'un da önemli temsilcileri arasında yer aldığı "İlerlemecilik" *(=Progressivism)* adlı siyasi felsefeye ait ilkelerin (serbest ticaret, açık diplomasi, demokrasi, *self-determination*) dış politikaya uyarlanması olarak nitelendirilebilir.[10] Ancak daha yakından incelendiğinde, bildirinin öncelikle savaş dönemine ilişkin stratejik hesaplar gözetilerek kaleme alındığı anlaşılmaktadır.[11] Bu maddeleri açıklamakla Wilson her şeyden önce Amerikan kamuoyuna mesaj veriyordu: "Biz Avrupa devletlerinin kendi aralarında yaptıkları gizli paylaşım antlaşmalarını onaylamıyoruz; barışçı ve âdil amaçlar uğruna savaşıyoruz" demek istiyordu. Ondört maddenin sekizinde (6-13. maddeler) askeri kaygıların, üçünde (2, 3 ve 14. maddeler) ABD'nin ekonomik beklentilerinin, ikisinde (1. ve 4. maddeler) Lenin'in bildirisine yanıt vermeye yönelik ideolojik hesapların ağır bastığı görülmektedir. Bir maddenin ise, (*self-determination* ile ilgili 5. madde) hem ekonomik, hem askeri, hem de ideolojik boyutları bulunmaktaydı.

---

[10] http://en.wikipedia.org/wiki/Fourteen_Points.

[11] Allen Lynch, Abstract of the "Woodrow Wilson and the Principle of International Self-Determination: A Consideration," **Review of International Studies,** Vol. 28, Issue 2 (April 2002), http://journals.cambridge.org/ action/displayAbstract?fromPage=online&aid=104213.

Levent Şahverdi Arşivi

a) Askeri Kaygıları Yansıtan Maddeler

Bu maddelerden en önemlisi altıncı maddedir. Bununla, Rusya'nın Almanya ile ayrı barış yapması engellenmek istenmektedir. Eğer savaşta kalırsa, işgal altındaki topraklarının boşaltılacağı, rejiminin tanınacağı ve istediği kadar maddi yardım yapılacağı vaat edilmektedir. Ancak bu vaatleri inandırıcı bulmayan Lenin, 3 Mart 1918'de Almanya ve müttefikleriyle Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilecektir.

Halklara *self-determination* hakkı vaat eden beşinci maddenin askeri açıdan iki hedefi bulunmaktadır. Öncelikle, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının sınırları içinde yaşayan halklara özerk gelişim vaat eden onuncu ve onikinci maddelerle birlikte düşünüldüğünde, bu iki İmparatorluk bünyesinde yaşayan halkların merkezi yönetimlerine karşı ayaklanmaya kışkırtılmaları amaçlanmaktadır. İkinci olarak da, eğer teslim olurlarsa *self-determination* ilkesinin onlar için de uygulanacağı mesajı verilerek, Almanya ve müttefikleri teslim olmaya ikna edilmek istenmektedir. Bu propaganda gerçekten de çok etkili olmuştur. İtilaf Devletleri'ne ait uçaklar, Wilson'un ondört noktasını içeren çok sayıda bildiriyi karşı tarafın cephe gerisine atmışlardır. Ekim 1918'de, -Bulgaristan'ın çökmesinden hemen sonra- Alman İmparatorluk Şansölyesi Prens Maximillian von Baden, Başkan Wilson'a bir nota göndererek, ülkesinin ondört noktayı temel alan bırakışma ve barış görüşmelerine başlamak istediğini bildirmiştir. Onu, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları izlemiştir. Bırakışma istendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan toprakları hemen bütünüyle elden çıkmış durumdaydı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise fiilen dağılmıştı.

Yedinci, sekizinci, dokuzuncu, onbirinci ve onüçüncü maddeler, İtilaf yanlısı devletlere moral vermek ve onları, direnişlerini sürdürmeye teşvik etmek amacını güdüyordu.

b) ABD'nin Ekonomik Beklentilerini Yansıtan Maddeler

İkinci madde denizlerin serbest kullanımını, üçüncü madde ise ekonomik engellerin kaldırılarak ticaretin serbestleştirilmesini öngörmektedir. Bunlar, büyük bir ekonomik güce ve sermaye birikimine sahip olan ABD'nin bu gücünü kullanarak dünya çapında ekonomik etkinlik kurması için gerekli olan açılımlardır.

Self-determination ile ilgili beşinci madde, ilk bakışta sömürgelerin varlığını tartışmaya açtığı izlenimini yaratıyorsa da, ileride görüleceği gibi, asıl amacı bu değildi. Asıl amaç, sömürgeleri, tüm büyük güçlerin ticaret serbestisine sahip olacakları liberal bir anlayışla yeniden yapılandırmaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak, liberal ekonominin, serbest ticaretin ve buna uygun bir siyasal ve ekonomik yapılanmanın dünya çapında korunup sürdürülmesi, büyük güçlerin bu konuda uyum ve işbirliği içinde hareket etmelerine bağlıydı. Tüm devletlerin üye olacakları bir uluslararası örgütün kurulması bunun için isteniyordu. Yani ondördüncü madde ile "tüm devletlerin siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini güvence altına almak" söylemi altında güdülen asıl amaç, büyük güçler arasında bir işbirliği zemini oluşturmaktı.

c) İdeolojik Hesapları Yansıtan Maddeler

Görüşmelerin açık yapılmasını ve gizli antlaşmaların yasaklanmasını öngören birinci madde ile Lenin'in gizli paylaşım antlaşmalarını açıklaması üzerine İtilaf Devletleri'nin içine düştükleri güç durumun aşılması ve Bolşeviklerin bunu bir ideolojik silah olarak kullanmalarının engellenmesi amaçlanıyordu.

Silahsızlanmayı öngören dördüncü madde de yine Bolşeviklere yanıt niteliği taşıyan ideolojik bir söylemdi. Çünkü bunu daha önce Lenin önermişti. Böylece Wilson, "biz de en az sizin kadar barışçıyız" demek istiyordu.

Beşinci madde, askeri ve ekonomik boyutlarının yanı sıra ideolojik yönü de olan bir anlam içeriyordu. Çünkü daha önce tüm halklara kendi kaderlerini belirleme hakkının tanınmasını isteyen Lenin'di. *Self-determination* söyleminin -bazı tehlikeler de içerse- Bolşeviklerin tekeline bırakılmaması gerektiği düşünülmüştü.[12]

Henry Kissinger'e göre, ABD bu ondört maddeden ekonomik ve ideolojik niteliktekilerin gerçekleşmesini *zorunlu* görüyordu. Diğerleri ise *gerekli* görülüyordu. *Gerekli* olarak nitelendirilen maddeler bir ölçüde pazarlığa açıktı; ama *zorunlu* maddelerde pazarlık söz konusu değildi.[13]

5. Wilson Prensiplerinin Osmanlı Aydınları Üzerindeki Etkisi

Wilson'un ondört noktasından onikincisi doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiriyordu. Bu madde üç bölümden oluşuyordu:

- Türklere, nüfus olarak çoğunluk oluşturdukları bölgelerde egemenliklerinin tanınması,

---

[12] http://en.wikipedia.org/wiki/Fourteen_Points; http://www.state.gov/r/pa/ho/time/wwi/17688.htm; http://mtholyoke.edu/acad/intrel/doc.31.htm; http://san.beck.org/GPJ21-LeagueofNations.html.

[13] Henry Kissinger, **Diplomasi,** Çeviren: İbrahim H. Kurt, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 219.

Levent Şahverdi Arşivi

- Osmanlı yönetimi altındaki Türk olmayan unsurlara özerk gelişim olanağının sağlanması,

- Çanakkale Boğazı'nın uluslararası güvenceler altında tüm devletlerin gemilerine ve ticaretine açılması.

Onikinci madde, ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi *(self-determination)* ilkesini düzenleyen beşinci madde ile birlikte düşünüldüğünde, tüm Ortadoğu halklarının bağımsız gelişimlerine olanak tanınacağı izlenimini veriyordu. Bu maddeler, Wilson'un, Ortadoğu halkları arasında büyük bir güven ve saygınlık kazanmasına yol açmıştı. Wilson prensiplerine umut bağlayanlar arasında çok sayıda Osmanlı yöneticisi ve aydını da vardı. Bunlardan bazıları, "Türk olmayan unsurlara özerk gelişim olanağının sağlanması" ifadesini kendilerince yorumlayarak, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Arap topraklarına özerklik tanınmasıyla yetinilebileceği, bir başka deyişle, İmparatorluğun savaş öncesindeki toprak bütünlüğünün korunabileceği hayaline kendilerini kaptırmışlardı. Hatta bunlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yitirilen ve nüfusunun çoğunluğu Türk olan -Batı Trakya gibi- bazı toprakların bile, bu madde gereğince yeniden kazanılabileceğini sanıyorlardı. 14 Ekim 1918 günü kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesi, bırakışma görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin izleyeceği taktiği belirlerken, hâlâ İmparatorluğu yaşatma hesapları yapıyordu. Mondros'a giden heyete, "yönetime yabancıların müdahale etmelerine izin verilmeyeceği", "ülkenin hiçbir yerine yabancı asker sokulmayacağı", "boğazların Yunan gemileri dışındaki İtilaf Devletleri gemilerine açılacağı" gibi, bütünüyle hayal ürünü talimatlar verilmişti. Verilen talimatlarla Mondros Ateşkes Antlaşması'nın metni karşılaştırıldığında hayalciliğin boyutları ortaya çıkmaktadır. Ayakları yere basmayan bu politikanın arakasında Wilson prensiplerine duyulan güven yatıyordu.[14] Bu hayalciliğin en ileri örneğini, Damat Ferit Paşa'nın, 17 ve 23 Haziran 1919 günlerinde Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Devleti adına sunduğu iki muhtırada görebiliriz. Bütünüyle "dirayetsiz, bilgisiz ve aciz bir kalemin mahsulü" olan bu muhtıralara son derece sert ve aşağılayıcı bir yanıt veren İtilaf Devletleri, Paşa'ya, "ülkesine dönmesini" tavsiye etmişlerdir.[15]

---

[14] Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali,** 4.B., İstanbul, Burçak Yayınları, 1968, s. 174-179.

[15] Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması,** Ankara, Kalite Matbaası, 1976, s. 38-41; Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920,** Giresun, İleri Basımevi, 1972, s. 55-60; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,** İstanbul, Cem Yayınları, 1976, s. 401-402.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, karargâhını Sivas'tan Ankara'ya naklettiği günlerde yaptığı bir konuşmada, zamanın Osmanlı devlet erkânına egemen olan bu zihniyeti şu sözlerle açıklar:

"Wilson Prensipleri: Bu prensiplerin 14 maddesinden Türkiye'ye taallûk edenleri vardı. Zaten mağlup olan ve akdi mütareke eden Osmanlı Devleti, bu prensiplerin gönül okşayıcı manzara-i serabı ile bir zaman oyalandı."[16]

Ulusal sınırları içinde bağımsız bir Türk devleti kurmak amacını güden bir grup Osmanlı aydını da, Wilson prensiplerinin, "nüfusça çoğunluk oluşturdukları yerlerde Türklerin egemenliğinin tanınacağı" hükmünü içeren onikinci maddesi ile *self-determination* ilkesini düzenleyen beşinci maddesine bir kurtarıcı gibi sarılıyorlardı. Fakat bunların bağımsız bir ulus devlet kurulması istemini içeren söylemleriyle, kurtuluşu ABD'nin *mandat* yönetimi altına girmekte gören yaklaşımları büyük bir çelişki oluşturuyordu.[17] Bunlar, 4 Ocak 1919'da İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurdular. Halide Edip (Adıvar) Hanım, Celâleddin Muhtar Bey ve Ali Kemal Bey (Sabah Gazetesi başyazarı) tarafından kurulan cemiyetin üyeleri arasında Refik Halit (Karay), Ragıp Nureddin (Ege), Celâl Nuri (İleri) (İkdam Gazetesi başyazarı), Necmeddin (Sadak) (Akşam Gazetesi başyazarı), Cevat (Zaman Gazetesi başyazarı), Mahmut Sadık (Yeni Gazete başyazarı), Ahmet Emin (Yalman) (Vatan Gazetesi başyazarı), Yunus Nadi (Abalıoğlu) (Yeni Gün Gazetesi başyazarı) gibi çok farklı görüşlerden olan basın dünyasının önde gelen isimleri yer alıyordu.[18]

Mustafa Kemal Paşa'nın bunlar için yaptığı değerlendirme de şöyleydi:

"İstanbul'da bir kısım rical ve nisvan da halâs-ı hakikinin *Amerikan mandasını* talep ve teminde olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Bu kanaatte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler, isabet-i mutlakanın nokta-i nazarlarının tervicinde olduğunu ispata çok çalıştılar."[19]

Mustafa Kemal Paşa kendisi de Wilson prensiplerinden yararlanmaya çalıştı. Ama onun düşüncesinde ne çökmüş devleti yaşatmak gibi bir ha-

---

[16] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk,** C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981, s. 478.

[17] Çağlar Kırçak, **Cumhuriyet'ten Günümüze Gericilik,** C. II, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2001, s. 31-37.

[18] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** *1859-1952,* İstanbul, y.y., 1952, s. 445-446; Türkiye'de Amerikan mandası düşüncesinin gelişimi için özellikle bkz. Erol, **op.cit.,** passim.

[19] Atatürk, **op.cit.,** s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

yalcilik, ne de ABD'nin *mandat* yönetimi altına girmek gibi, ulusal çıkarımız ve onurumuzla bağdaşmayan bir anlayış vardı:

"Malûmunuzdur ki, Mîsâk-ı Millî'yi en nihayet Ankara'da tesbit etmiştim…İtiraf ederim ki, ben de hudud-u millîyi biraz Wilson prensiplerinin insanî maksatlarına göre ifadeye çalıştım. Hemen tasrih edeyim. O insanî prensiplere istinadendir ki, Türk süngülerinin müdafaa ve tesbit ettiği hudutları müdafaa etmişimdir....Zavallı Wilson anlamadı ki, süngü, kuvvet ve şeref ve haysiyetin müdafaa edemediği hudutlar başka hiçbir prensiple müdafaa edilemez."[20]

6. Wilson Prensiplerinin Ardında Yatan Zihniyet: Liberal Emperyalizm

Aslında Wilson, "prensiplerle hudutların müdafaa edilemeyeceğini" pekâlâ biliyordu ve zaten böyle bir niyeti de yoktu. Wilson'un yapmağa çalıştığı, Batı'nın kaba sömürgecilik yöntemleriyle uygulaya geldiği emperyalizmi, Yirminci Yüzyıl'ın koşullarına uygun olarak, liberal-insancıl bir görünümle yeniden şekillendirmekti. "Prensipler" yalnızca bir araçtı.

Sömürgecilik ve emperyalizm, liberalizmin mantığının ayrılmaz bir parçasıdır. Liberal dünya görüşünün önde gelen temsilcilerinden Ondokuzuncu Yüzyıl düşünürü John Stuart Mill'in ifadesiyle, "liberal öğreti, ancak yeteneklerinin doruğundaki insanlara uygulanabilir; çocuklara ve kendileri bakım isteyen insanlara uygulanamaz; çünkü bunların dış tehditlere olduğu kadar, kendilerine karşı da korunmaları gerekir." Mill, "toplumun arka sıralarında bulunan ve ırken rüştünü ispat etmemiş olan insanlar da liberalizmin uygulama alanının dışında bırakılmalıdırlar" diyor ve devam ediyor: "Gelişim sürecinin ilk aşamalarında karşılaşılan güçlükler o denli büyüktür ki, bu güçlüklerin üstesinden gelinebilmesi için başka durumlarda sonuç vermeyecek bazı yöntemlere başvurmak zorunda kalınabilir." Bu anlamda, Mill'e göre despotizm, barbarlıkla baş edebilmek için meşru bir yöntemdir.[21]

---

[20] Mustafa Kemal Atatürk, 4 Nisan 1926 tarihli **Hakimiyet-i Milliye** Gazetesi'nde yer alan demecinden aktaran Enver Ziya Karal (derl.), **Atatürk'ten Düşünceler,** 3.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1969, s. 11-12.

[21] John Stuart Mill, "On Liberty," **john Stuart Mill: A Selection of His Works,** ed. John M. Robson, New York, The Odyysey Press, 1966, s. 14'ten aktaran William Stivers, **Supremacy and Oil: Iraq, Turkey and the Anglo-American World Order,** *1918-1930,* London/Ithaca, Cornell University Press, 1982, s. 67.

Levent Şahverdi Arşivi

Dolayısıyla, liberalizmin mantığına göre, "az gelişmiş" bir halkın, "aydınlatılmak" amacıyla himaye altına alınması ve bu amaçla ona baskı uygulanması meşrudur. Lord Curzon, Aralık 1917'de hükümete verdiği bir andırıda "uygarlığın yüksek standartlarını geliştirmiş olan beyaz adamın, hurafelerin ve barbarlığın egemen olduğu karanlık bölgelere girmeye hakkı olduğunu" ileri sürerken bu temel mantığı yansıtıyordu.[22] "Gelişmiş/geri kalmış halklar", "karanlıkta yaşayanlara uygarlık götürmek" gibi söylemler, Ondokuzuncu Yüzyılın sonlarından beri özellikle İngiltere ve ABD'de giderek daha sık kullanılmakta ve bu bağlamda, himayeciliğin tüm insanlığın yararına olacağı teması daha çok işlenmekte idi.[23] Himaye altına alınarak "aydınlatılan" ve "uygarlaştırılan" halklar, sisteme bağımsız birer aktör olarak katılabileceklerdi. Fakat liberalizme göre, "aydınlanmış" ve "uygarlaşmış" olmanın ölçütü neydi? Liberal, himaye ettiği "az gelişmiş" halkın "aydınlandığına" ve "uygarlaştığına" neye göre karar verecekti?[24]

Bu soruların yanıtını ABD'nin Orta ve Güney Amerika'daki uygulamalarında bulabiliriz. Ondokuzuncu ve Yirminci Yüzyıllar boyunca ABD, ticaret, bankacılık ve sermaye yatırımları aracılığıyla Amerika kıtasındaki ülkeler ve halklar üzerinde etkinlik kurabilmek için liberalizmin temel unsurları olan "sözleşme özgürlüğü" ve "özel mülkiyetin dokunulmazlığı" ilkelerini kıtada egemen kılmaya çalışmıştır. Orta ve Güney Amerika halklarının, ABD ayrıcalık ve çıkarlarına karşı çıkmaya, ABD'ye olan "borç"larına itiraz etmeye, ülkelerindeki Amerikan yurttaşlarının ve şirketlerinin mülkiyetlerine, yaşamlarına ve her türlü güvenliklerine tehdit sayılabilecek "yasa-dışı" davranışlarda bulunmaya; kısacası koşulları kendi yararlarına değiştirmeye hakları yoktu. ABD'nin kıtadaki temel rolü, bu gerçekleri algılayamayanları "eğitmek" suretiyle Orta ve Güney Amerika halklarını "aydınlatmak" ve "uygarlaştırmak" idi. Başta Meksika olmak üzere, tüm bölge ülkeleri ABD'nin "eğitiminden" paylarını almışlar, kuruluşlarından itibaren her zaman, onun baskı ve hegemonyasını üzerlerinde hissetmişlerdir.[25]

ABD'nin Ortadoğu'nun geleceğine ilişkin tasarıları, Orta ve Güney Amerika'da son yüz yılda gerçekleştirdiği uygulamaların aynısıydı. Bir

---

[22] CAB 24/4, Cf. Arthur Hirtzel, "Note on Future of Mesopotamia," 11.01.1918'den aktaran Helmut Mejcher, **Imperial Quest for Oil: Iraq, 1910-1928,** 1st ed., London, Ithaca Press, 1976, s. 51.

[23] Mejcher, **ibid.,** s. 51.

[24] Stivers, **op.cit.,** s. 67.

[25] Stivers, **ibid.,** s. 68.

Levent Şahverdi Arşivi

başka deyişle, Ortadoğu halklarının "gelişmiş" birer ulus sayılabilmelerinin ölçütü, özel mülkiyetin kutsallığına ve sözleşme özgürlüğüne saygı göstermeleri ve yönetsel-hukuksal kurumlarını büyük güçleri tatmin edecek bir anlayışla işletebildiklerini kanıtlamalarıydı. O zamana, yani ekonomik ve siyasal özgürlükleri liberal normlara uygun olarak kullanmayı öğrenene –bu konuda rüştlerini ispat edene- kadar vesayet altında tutularak "eğitilmeli" idiler.[26] Ortadoğu halkları, global ekonominin başat güçlerinin şirketleri aracılığıyla liberal ilkeleri kullanarak ülkelerinde edinecekleri hak ve ayrıcalıklara karşı çıkmamaları gerektiğini öğrendikleri zaman "az gelişmiş" olmaktan çıkıp, "uygar" ve "gelişmiş" ülke kategorisine dahil olacaklardı. O ülkelerin yöneticileri de, ülkelerini ekonomik denetim altına alan büyük güçlerle kendi halklarının çıkarlarına aykırı olarak işbirliği yaparlarsa, "uygar", "demokrat", "gelişmiş" gibi terimlerin liberalizmin terminolojisinde yer alan anlamlarıyla taltif edilecekler, yoksa "geri kalmış", "uyumsuz", "radikal", "barbar" sayılacaklardı.

7. Liberal Emperyalizmin Araçları: Kapitülasyon ve *Mandat*

Batılıların Ortadoğu'daki yaşamları, mülkiyetleri, hak ve ayrıcalıkları yüzlerce yıl boyunca Osmanlı yönetiminden elde edilen kapitülasyonlarla güvence altına alınmıştı. Kapitülasyon sisteminde Avrupalılara ve Amerikalılara Osmanlı yasaları uygulanamıyor, Batılı şirketler kendi devletlerinin onayı olmadan vergilendirilemiyor, Osmanlı Devleti gümrüklerini büyük devletlerin onayı olmadan yükseltemiyordu. İttihat Terakki yönetimi, 1914 yılında tek yanlı bir kararla kapitülasyonların kaldırıldığını açıklayınca, tüm Batılı güçler Osmanlı Devleti'ni protesto ettiler. Savaştan sonra ise, -1919 Şubatında- İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcileri Osmanlı hükümetine ortak bir protesto notası vererek, kapitülasyonların tek yanlı bir kararla feshedilmesinin ardından yabancılara konan tüm kısıtlamaların kaldırılmasını istediler. Mart ayında ABD temsilcisi, İtilaf Devletleri'nin protesto notasını destekleyen bir notayı Osmanlı hükümetine verdi.

Mandat (=himaye) adı altında geliştirilen sistem, kapitülasyonların günün koşullarına uyarlanmasından başka bir şey değildi. *Mandat* yöntemini formüle eden Güney Afrikalı General Jan Christian Smuts'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan topraklar ilhak edilmeyerek Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilecek bir *mandataire* gücün himayesi altına

[26] Stivers, **ibid.,** s. 68-69.

Levent Şahverdi Arşivi

konmalıydı.[27] Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Arap topraklarında yaşayan halkların "uygar" ama "örgütsüz" olduklarını ve bunların "gerektiği gibi" örgütlenebilmeleri için bir yüz yıl geçmesi gerektiğini öne süren İngiliz Başbakanı Lloyd George'a göre, bu süre zarfında onlara "gereken yardım" yapılmalıydı.[28] İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı Leo Amery, İngiltere'nin savaş sonrasındaki yeni emperyal vizyonunu Smuts'a yazdığı bir mektupta şöyle açıklıyordu: "İngiltere'nin Ortadoğu'daki varlığı sürekli olmalıdır. *Mandat* sistemi bu sürekliliği engellemeyecek şekilde düzenlenmelidir. *Mezopotamya,* Filistin ve Arabistan ileride bağımsız da olsalar, İmparatorluk sistemimiz içinde kalmalıdırlar."[29]

Sykes-Picot Antlaşması'nı ülkesi adına imza etmiş olan Mark Sykes, İngiltere'nin Ortadoğu'ya kalıcı olarak yerleşmesi için yapılması gerekenleri 1918 yılı başında hazırladığı ayrıntılı bir raporla İngiliz yönetimine iletmişti.[30] Liberal emperyalizmin mantığını ve felsefesini çok iyi yansıtan bu raporda Sykes özetle şöyle diyordu: Değişen koşullarda, emperyalizmin kullandığı terminolojinin de değişmesi gerekir. "Emperyalizm", "ilhak", "askeri zafer", "prestij", "beyaz adamın sorumlulukları", "etki alanları" gibi güncel siyasi terminolojiden dışlanmış olan kavramlar ve ifadeler, diplomasinin eski eşya deposuna kaldırılmalıdırlar. Bunların yerine, uygulanabilir güncel formüller ve kavramlar üretilmelidir. Örneğin *Mezopotamya*'ya yerleşmek istiyorsak, öncelikle demeliyiz ki, 1) *Mezopotamya,* dünyadaki potansiyel gıda ve yakıt depolarından biridir. İyi işlenirse dünya işçileri şimdikinden daha iyi beslenir ve ısınırlar. 2) Eğer *Mezopotamya* Türklerin elinde kalırsa gelişemez -dolayısıyla dünya işçilerini daha iyi besleyip ısıtmak mümkün olmaz-. 3) Militarist/emperyalist bir güç olan Türkler, burayı yalnızca askeri güçlerini artırmak için kullanırlar. 4) *Mezopotamya* halkı kendi başına bırakılırsa gelişemez, çünkü ülkede dört-beş kent oligarşisinden, bir grup nehir eşkıyasından ve birkaç ataerkil göçebe topluluğundan başka bir şey yoktur. İkinci olarak, hem kendi demokrasi-

---

[27] R.S. Baker, **Woodrow Wilson and World Settlement,** New York, Double Page, 1922, s. 64 vd. "The Smuts Plan: A Practical Suggestion by Lieut. Gen. The Rt. Hon. J.C.Smuts, P.C., December 16, 1918"den aktaran Harry N. Howard, **The Partition of Turkey: A Diplomatic History,** *1913-1923,* New York, Howard Fertig Inc., 1966, s. 219.

[28] David Hunter Miller, **The Drafting of the Covenant,** Vol. II, s. 194-201'den aktaran Henry Harford Cumming, **Franco-British Rivalry in the Post-War Near East: The Decline of French Influence,** Westport, Connectucit, Greenwood Press, 1986 c. 1938 (Oxford University Press), s. 69-70.

[29] Fromkin, **op.cit.,** s. 283, dn. 19.

[30] FO 800/22'den aktaran Mejcher, **op.cit.,** s. 177-180.

Levent Şahverdi Arşivi

mizi, hem de dünya demokrasilerini, bizim yönetimimizin dar kapitalist çıkarlara değil, ülkenin gelişimine ve halkın özgürlüklerinin artırılmasına hizmet edeceği konusunda ikna etmeliyiz. Bunun için de, 1) *Mezopotamya* halkının kendi devletlerini hemen kurmak istemediklerini ve bizim yönetimimizi Türk yönetimine geri dönmeğe yeğlediklerini; 2) Bizim koşullu yönetimimizin, yönetilenlerin rızasına dayandığını ve onlara gerçek bağımsızlıklarını kazandırmaya yönelik olduğunu; 3) Bizim koşullu yönetimimizin, ülkede bir ticari tekel kurmayı amaçlamadığını ileri sürebilecek durumda olmalıyız. Bunu sağlayacak adımları da bugünden atmalıyız. Yani, 1) Hıristiyanların ve Yahudilerin, Türklerin geri dönmesi durumunda karşılaşabilecekleri misillemelere karşı, ülkenin bizim tarafımızdan yönetilmesini istemelerini sağlamalıyız. Bu amaçla, Siyonistleri ve Ermeni Komiteleri'ni harekete geçirmeliyiz. 2) Çöldeki büyük Bedevi aşiretlerinin şeflerine maaş bağlayarak onları tarafımıza çekmeliyiz. 3) Bağdat'la yapılan ticareti teşvik etmeliyiz; öyle ki, tüccar sınıfı, biz gidersek varlığının tehlikeye düşeceğini hissetmelidir. 4) Elektrik, ulaşım, su gibi uygarlık nimetlerinin kullanımını yaygınlaştırmalıyız. 5) Yeni iş olanakları yaratmalıyız. 6) Türklerden daima nefretle söz eden, bizi ise, Arap ulusunun koruyucusu olarak gösteren ve Arap ulusçuluğu çizgisinde yayın yapan bir Arap basınının kuruluşunu sağlamalı ve onu sübvanse etmeliyiz. 7) Kent aydınlarının katılımının sağlandığı bir ulusalcı Arap partisi kurdurmalı ve bunun önde gelen üyelerini yönetimimiz altındaki resmi görevlere atamalıyız. 8) Bir eğitim departmanı kurmalı ve Arap ulusçuluğu çizgisinde eğitim veren olabildiğince fazla sayıda okul açmalıyız. 9) Oluşturacağımız bir yerel komite aracılığıyla, ülkede yaşayan tüm unsurları İngiliz denetimi altında yerel bir devlet kurulmasını istemeleri noktasında birleştirmek için hepsinin gereksinimlerini karşılamalıyız. Bu amaçla, çalışmak isteyenlere, özellikle aydınlara iş sağlamalıyız; tüccarların, Yahudilerin ve Hıristiyanların yaşamları ile mallarını güvence altına almalıyız; yerleşik köylülerin az vergi verme ve askerlik yapmama yönündeki istemlerini karşılamalıyız; toplumun ileri gelenlerine belli unvanlar vermeliyiz.

Wilson da İngiliz yöneticileriyle aynı görüşteydi. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak olan Arap toprakları *mandat* yönetimi altına konacağından buralarda kapitülasyonların sürmesine gerek yoktu. Ama Türkiye *mandat* yönetimi altına konmayacağına göre, burada kapitülasyonların uygulanmasına eskiden olduğu gibi devam edilmeliydi.[31]

[31] Stivers, **op.cit.,** s. 70.

Levent Şahverdi Arşivi

Wilson şöyle düşünüyordu: ABD'nin dünyadaki ekonomik etkinliğini ekonomik gücü ile orantılı bir düzeye çıkarabilmesi, dünya ölçeğindeki ekonomik ilişkilerin, yeni bir anlayışla -liberal ilkelere uygun olarak- yeniden yapılandırılmasını gerektirir. Kurulacak yeni *düzen*in temelini büyük güçler arasındaki *uyum* oluşturmalıdır. Dolayısıyla büyük güçlerin, ikincil halkların çıkarları uğruna birbirleriyle çatışmaya girmemeleri gerekir. Yoksa *uyum* sağlanamaz ve arzu edilen *düzen* kurulamaz. Söz konusu *uyum*un sağlanabilmesinin ve *düzen*in işleyebilir olmasının ön koşulu, tüm büyük güçlerin ekonomik ve stratejik kaygılarının giderilmesidir.[32] Nitekim Wilson, Paris Barış Konferansı'nın 21 Mayıs 1919 günlü oturumunda, ABD'nin iki temel önceliği olduğunu söylemiştir: 1) Büyük güçler arasında *uyum,* 2) Dünyada *barış*.[33] Wilson, savaşta işgal edilen toprakların bencilce paylaşılmasına da aynı gerekçeyle karşı çıkmıştır. Yani karşı çıkışının altında yatan neden işgal edilen ülkelerin halklarının ve doğal kaynaklarının "bencilce" sömürülecek olması değildir. Sömürünün, diğer büyük güçlerle *uyum* sağlanmadan "bencilce" yapılmasıdır. Çünkü eğer büyük güçler arasında sömürünün koşulları üzerinde *uyum* sağlanamazsa, bu durum küresel *düzen*i, *istikrar*ı, *işbirliğ*ini ve *barış*ı tehlikeye sokar.[34] Wilson'un istediği, sömürgeci güçlerin, sömürgelerin mutlak sahibi gibi davranmamaları, sömürü sürecine diğer büyük güçleri de ortak etmeleridir. Dünyanın sömürülmesinde, büyük güçler arasındaki rekabetin yerini çıkar birliği alırsa, dünyada kalıcı bir *düzen, barış* ve *istikrar* kurulur. Büyük güçler arasında işbirliğini ve çıkar birliğini sağlamak için bir uluslararası denetim mekanizması kurulmalıdır. Denetim işlevini yerine getirmek üzere tüm büyük güçlerin -ve tabii görüntüyü kurtarmak için küçüklerin de- üye olacakları bir uluslararası örgüt -Milletler Cemiyeti- kurulmalıdır.[35] Wilson, Avrupa dışındaki Eski-Dünya topraklarında *mandat* yönetimlerinin kurulmasını öngörür. Ona göre *mandat,* halkları henüz düşük uygarlık düzeyinde bulunan ülkelere insancıl bir yaklaşımı ifade etmektedir. Kuşkusuz, bu halklar "zamanı gelince" *self-government* düzeyine yükseltileceklerdir. Fakat devlet olmanın tüm sorumluluklarını yerine getirecek düzeye ulaşana dek onlara dostça yol gösterilmeli, himaye ve yardım sağlanmalıdır.[36]

---

[32] Stivers, **ibid.,** s. 62-63.

[33] **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919,** Vol. V, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1946, s. 765.

[34] Stivers, **op.cit.,** s. 63-64.

[35] Stivers, **ibid.,** s. 65-66.

[36] Stivers, **ibid.,** s. 66.

Levent Şahverdi Arşivi

8. Lıppmann-Cobb Andırısı'nın *Self-Determinatıon* ve Osmanlı Topraklarına İlişkin Öngörüleri

Almanya ve müttefiklerinin bırakışma isteyeceklerinin anlaşılması üzerine Wilson, Albay House'dan, ondört noktanın nasıl uygulanacağı konusunda ayrıntılı bir çalışma yapmasını istedi. Barış konferansı ile ilgili ön görüşmelerde bulunmak üzere Avrupa'ya giden House da bu işle *Inquiry*'nin sekreteri Walter Lippmann ve New York World Gazetesinin editörü Frank L. Cobb'u görevlendirdi. 1918 yılının Eylül-Ekim aylarında hazırlanan Lippmann-Cobb andırısı, sonradan yapılan bazı ekleme ve düzeltmelerle, ABD'nin Paris Barış Konferansı'nda izleyeceği politikanın temelini oluşturdu.[37] Söz konusu andırıda, *self-determination* ilkesini düzenleyen beşinci maddenin ve Osmanlı İmparatorluğu toprakları ile Ortadoğu'ya ilişkin düzenlemeleri içeren onikinci maddenin uygulanmasıyla ilgili olarak şu öngörüler yer almaktadır:

5. Madde: İngiltere ve Fransa'nın, tüm sömürgelerin varlığının tartışmaya açılacağı konusunda bazı kaygıları bulunduğuna değinildikten sonra, amacın kesinlikle bu olmadığı, bu maddenin yalnızca savaş sonrasında ele geçirilen topraklar hakkında yapılması öngörülen düzenlemeleri içerdiği vurgulanmaktadır. Örneğin, savaş öncesindeki Alman kolonilerini devralan devletlerin, bunları sömürgeci olarak değil, yerlilerin vekili sıfatıyla ve onlar yararına yönetecekleri belirtilmektedir. Andırıda, "yerli halkların yararı" ile neyin anlaşılması gerektiğine de açıklık getiriliyordu. Buna göre, 1) Yerli halklar militarize edilmeyeceklerdi. 2) Kaynakların kullanılmasında/işletilmesinde "açık kapı" ilkesine uyulacaktı. 3) Çalışma koşulları, kârlar ve vergilerle ilgili sıkı düzenlemeler yapılacak, bir genel sağlık rejimi geliştirilecek, altyapı olanakları iyileştirilecek, yerel örgütlere ve geleneklere saygı gösterilecekti. 4) Korumacı güç, tüm bu koşulları yerine getirebilecek maddi kaynaklara ve uzman kadrolara sahip olacaktı. 5) Bu kurallara uyulup uyulmadığı uluslararası denetime açık olacak; barış konferansı, bu konuda tüm sömürgeci güçleri bağlayıcı kurallar koyacaktı.

12. Madde: 1) Nüfus olarak çoğunluğu oluşturdukları Anadolu'da Türklerin egemenliği tanınmalıdır; ancak, a) Rumların sayıca fazla oldukları kıyı bölgelerinde özel bir uluslararası denetim kurulmalı, bu bölgeler tercihan Yunanistan *mandat*sı altına konmalıdır; b) Anadolu'da tüm *mandataire* güçleri bağlayacak genel bir düzenleme [kapitülasyonlar kastediliyor]

[37] De Novo, **op.cit.,** s. 111-112.

Levent Şahverdi Arşivi

yapılmalı ve bu düzenleme, Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barış antlaşmasına eklenmelidir; c) bu düzenleme ile azınlıkların hakları ve "açık kapı" ilkesinin uygulanması güvence altına alınmalıdır; d) Anadolu'daki tüm ana demiryolu hatları uluslararasılaştırılmalıdır. 2) Türk olmayan unsurlara özerk gelişim olanağının sağlanacağına ilişkin hükmün uygulanması güçlükler içermektedir. Çünkü a) *Mezopotamya,* Filistin ve Arabistan'ın İngiliz *mandat* yönetimi altına gireceği bellidir; b) Suriye'nin -Sykes-Picot Antlaşması'nın gereği olarak- Fransa'ya verileceği bellidir; c) Ermenistan'a Akdeniz'e açılımını sağlayacak bir liman verilmeli ve onun korumasını üstlenecek bir güç belirlenmelidir. Bu iş için Fransa istekli görünmekteyse de, Ermenilerin İngilizleri yeğleyecekleri anlaşılmaktadır. 3) İsmen Türk kalmakla birlikte, İstanbul ve boğazlar bölgesi uluslararası denetim altına konacaktır. Bu denetim kolektif olabileceği gibi, Milletler Cemiyeti'nin *mandataire* olarak görevlendireceği belli bir güç tarafından da yerine getirilebilir.[38] Bu değerlendirmelerin ışığında hazırlanmış olan harita ektedir.[39]

Her iki maddenin yorumundan anlaşılacağı üzere, Wilson'un *self-determination*dan anladığı şey kesinlikle halkların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi değildir. Onların geleceğini belirleyecek, daha açıkçası onların bugününe ve geleceğine hükmedecek olanlar "vekil" sıfatıyla onları yönetecek olan büyük güçlerdir. Wilson'cu anlamıyla *self-determination* yalnızca, kendi kendilerini yönetebilecek gelişmişlik düzeyine ulaşmış oldukları varsayılan halklara özgü bir haktır. İsmen belirtmek gerekirse, bu ilke yalnızca Orta ve Doğu Avrupa halkları için uygulanacaktır. İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, *self-determination* ile ilgili olarak, Wilson'un bu ilkenin Avrupa dışında uygulanmasını kesinlikle düşünmediğini belirtmektedir. Balfour'a göre, Wilson'un *self-determination*dan anladığı şey, "uygar" toplumların diğer "uygar" toplumların yönetimi altında yaşamaması gerektiğidir. Yoksa siyasi olarak kendilerini ifade edecek yeteneği ve gücü bulunmayan halklara bu ilkenin uygulanması söz konusu değildir.[40] Wilson, *self-determination* ilkesinin Osmanlı İmparatorlu-

---

[38] **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, World War Supplement I,** Vol. I, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1933, s. 405-413; "Interpretation of President Wilson's Fourteen Points by Colonel House," **Diplomacy in the Near and the Middle East – A Documentary Record, 1914-1956,** derleyen: J.[acob] C.[oleman] Hurewitz, Vol. II, New York, D. Van Nostrand Co. Inc., 1958, s. 40-45; Erol, **op.cit.,** s. 9-24, Ek-1, 2, s. 107-118; http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/doc.31.htm.

[39] Erol, **ibid.,** s. 113.

[40] CAB 27/24, Eastern Committee, Fifth Minutes, 24 April, 1918'den aktaran Stivers, **op.cit.,** s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

ğu'ndan ayrılacak topraklar için uygulanmasını öngörmediği gibi, çoğunluğunu Türk nüfusunun oluşturduğu Batı Anadolu, Doğu Anadolu, Çukurova, İstanbul ve boğazlar gibi birçok bölgenin Türk olmayanların yönetimine verilmesini de *self-determination* ilkesine aykırı görmemekteydi.[41]

9. Wilson İkiyüzlülüğünün Uygulamaya Yansıması

Wilson'un "prensipler"indeki "insani maksatlar" ile Osmanlı İmparatorluğu ve Türklere yönelik gerçek düşünce ve niyetleri arasında tam bir karşıtlık bulunmaktadır. Onun Türkler hakkındaki olumsuz, hatta düşmanca düşüncelerinin oldukça eski ve köklü olduğu anlaşılmaktadır. O kadar ki, açıkça Türkiye'nin haritadan silinmeleri gerektiğini bile savunmuştu.[42] Birkaç yıl önce, Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki ABD büyükelçiliğine atama yapılması gerektiğinde, bu göreve Henry Morgenthau'nun atanmasını öneren Albay House'a, "Türkiye diye bir yer kalmayacak ki" yanıtını vermişti. Yani ona göre, Osmanlı Devleti nasıl olsa yıkılacaktı; bu yüzden de oraya bir atama yapılmasına gerek yoktu. House da buna karşılık, "iyi ya!" demişti, "gidip durumu yerinde görsün."[43]

Wilson, yukarıda gördüğümüz gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan gizli paylaşım antlaşmalarını başından beri biliyordu. Karşı çıkmak bir yana, onları onaylıyor hatta hazırlanmalarına katkı bile sağlıyordu. Eğer Bolşevikler söz konusu gizli antlaşmaları açıklamasalardı, Wilson'un bunlara karşı olduğunu belirtmek gibi bir niyeti yoktu. ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş açmaması da, İtilaf Devletleri arasındaki emperyalist paylaşım hesaplarına dahil olmadığını ve onları onaylamadığını göstermek içindi. Çünkü yine yukarıda gördük ki, Amerikan kamuoyu bu konuda son derece hassastı. Aslında 1917 yılının Nisan ayında Almanya'ya, Aralık ayında da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na savaş açan ABD, Osmanlı İmparatorluğu'na da savaş açmayı ciddi olarak düşünmüştü. Yönetim kademeleri içinde Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açılmasından yana olanlar vardı. Bunların tezi şu idi: ABD, batı cephesi yerine güneye -Ortadoğu'ya- yığınak yaparsa, ağır baskıya dayanamayacak olan Osmanlı Devleti, kısa

---

[41] Paul C. Helmreich, **From Paris to Sevres: The Partition of the Otoman Empireat the Peace Conference of 1919-1920,** Columbus, Ohio State University Press, 1974, s. 126.

[42] Fromkin, **op.cit.,** s. 258.

[43] Charles Seymour (ed.), **op.cit.,** Vol. I, s. 96'dan aktaran Evans, **op.cit.,** s. 29; (1913 yılından 1916 yılına değin İstanbul'da görev yapacak olan Henry Morgenthau, ömrünün sonuna dek "Ermeni soykırımı" savlarının gönüllü bir propagandisti olarak çalışacaktır.)

Levent Şahverdi Arşivi

süre içinde savaş dışı kalacaktır. Böylece, Rusya'nın çökmesi ile doğan boşluğu, doğuda ABD doldurabilecektir. O zaman da savaş çok daha çabuk bitecektir.[44] Senato Dış İlişkiler Komitesi'nin "neden Osmanlı Devleti'ne savaş açılmadığı" yolundaki sorusunu uzun bir andırı ile yanıtlayan Dışişleri Bakanı Robert Lansing, Robert Koleji, Suriye Protestan Koleji gibi Amerikan misyoner okullarının ve Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrimüslimlerin zarar görmemesi ve Osmanlı Devleti'nin ABD'ye karşı herhangi bir saldırgan girişiminin bulunmaması gibi gerekçeler ileri sürmüştü. Bu gerekçeler, Senato'yu tatmin etmediyse de Başkan Wilson kararını değiştirmedi ve Osmanlı Devleti'ne savaş açmadı.[45] Osmanlı Devleti'ne savaş açılmamasının asıl nedeni, bunun pratik bir yarar sağlamayacağının düşünülmesiydi. İtilaf Devletleri, ABD Osmanlı Devleti'ne savaş açsa bile Amerikan birliklerinin Osmanlı cephelerine kaydırılmaması gerektiğini düşünüyorlardı.[46] Çünkü eğer Amerikan birlikleri Osmanlı cephesine yığınak yaparlarsa, baskıya dayanamayan Osmanlı Devleti ayrı barış istemek zorunda kalabilirdi. Bu ise, Osmanlı topraklarının barış masasında istenildiği gibi parçalanması şansını ortadan kaldırırdı. Osmanlı Devleti sonuna dek savaşta kalmalı, müttefikleriyle birlikte yenilgiye uğratılarak bırakışma istemeye zorlanmalıydı.

Ancak ABD'nin resmen savaş açmadığı bir devletin toprakları hakkında resmi olarak görüş bildirmesi, hele onun ortadan kaldırılmasını istemesi bütünüyle kural dışı bir durumdu.[47] Bu kuraldışılığa Paris Barış Konferansı sürecinde pek çok yeni örnek eklenecektir. 30 Ocak 1919 günü İngiliz Başbakanı Lloyd George, Ermenistan ve Anadolu ile İstanbul ve boğazlar bölgesinin *mandat* yönetimini ABD'nin üstlenmesini Wilson'dan resmen istediğinde, bunun Senato'nun onayına bağlı olduğunu, Senato'nun ve Amerikan halkının ise bu konuda istekli olmadıklarını belirten Wilson, Anadolu için değil ama diğer ikisi için Senato'yu ikna etmeye çalışacağı sözünü vermişti.[48] İngiltere, Paris Barış Konferansı boyunca, ABD'yi Or-

---

[44] Wilson Papers, Series II, Box 129'dan aktaran Evans, *op.cit.,* s. 37-38.

[45] **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1917: World War Supplement II,** Vol. I, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1931, s. 446; Evans, **ibid.,** s. 39-40.

[46] Evans, **ibid.,** s. 40-41.

[47] Fromkin, **op.cit.,** s. 259.

[48] **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919: The Paris Peace Conference,** Vol. III, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1943, s. 787-788; Stivers, **op.cit.,** s. 42; De Novo, **op.cit.,** s. 114-115.

Levent Şahverdi Arşivi

tadoğu'ya çekebilmek için çok uğraştı. Batı kamuoylarının beyinleri son 30 yıldır Türklerin Ermenilere katliam uyguladıklarına ilişkin savlarla yıkanmış olduğundan İngilizler, Amerikan kamuoyu ile Senatosu'nun bu konuda ikna olacağına güveniyorlardı.[49] Mart ayında İngiltere ve Fransa önerilerini yinelediler.[50] Başkan Wilson'un bu konuda istekli olduğu gözden kaçmıyordu. King-Crane Komisyonu gibi örnekler,[51] ABD'nin Ortadoğu'nun yeniden düzenlenmesinde daha etkin bir rol üstlenmeye hazırlandığı izlenimini yaratıyordu. Nihayet 14 Mayıs 1919 günü Wilson, Senato'nun onaylaması koşuluyla ülkesinin önerilen *mandat*ları kabul edebileceğini resmen bildirdi.[52] 19 Mayıs 1919 günü ise, Anadolu'da kurulması öngörülen "egemen" Türk Devleti hakkındaki görüşlerini açıkladı. Buna göre, kurulacak olan "bağımsız" ve "egemen" Türk Devleti'nin maliyesi ve jandarması Fransa'nın denetimine verilecekti[53] [ordusu zaten bulunmayacaktı]. Sultan İstanbul'dan çıkarılacaktı. Lloyd George'un, Türklerin İstanbul'da kalıp kalmayacaklarına ilişkin sorusuna yanıt olarak Wilson, "onların [Türklerin] temizlenmesi gerektiği" yanıtını verdi.[54]

ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş açmamış olması, Ortadoğu'nun siyasi olarak yeniden yapılandırılmasına ilişkin düzenlemelerden dışlanması tehlikesini yaratıyordu. Bu nedenle Wilson, Ortadoğu ile ilgili düzenlemelerin barış konferansında değil, Milletler Cemiyeti bünyesinde yapılmasını istiyordu. Bunun için de, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının, ABD'nin aktif bir üyesi olarak içinde yer alacağı Milletler Cemiyeti kurulana değin ertelenmesi gerekiyordu. Osmanlı topraklarının parçalanacağı ve her parçasının bir büyük gücün *mandat* yönetimi altına konacağı belliydi. Wilson için önemli olan iki nokta vardı. Ortadoğu toprakları nasıl paylaşılırsa paylaşılsın ve kimler *mandataire* olurlarsa olsunlar, 1) "açık kapı" ilkesinin uygulanmasından kesinlikle ödün verilmemeliydi; 2) ABD'nin savaştan önce sahip olduğu ayrıcalıklar [kapitülasyonlar] mutlaka korunmalıydı.[55] Wilson'un, Türkiye'ye bırakılacak topraklarda *mandat* yönetimi

---

[49] Evans, **op.cit.,** s. 128.

[50] De Novo, **op.cit.,** s. 116-117, dn. 62.

[51] Ayrıntılı bilgi için bkz. Harry N. Howard, **An American Inquiry in the Middle East: The King-Crane Commission,** Beirut, Khayat's, 1963, **passim.**

[52] **Papers Relating..., 1919: The Paris Peace Conference,** Vol. V, **op.cit.,** s. 614, 616, 622; De Novo, **op.cit.,** s. 118, dn. 68.

[53] Stivers, **op.cit.,** s. 65.

[54] Howard, **The Partition..., op.cit.,** s. 237-238, dn. 70.

[55] Evans, **op.cit.,** s. 292-293.

Levent Şahverdi Arşivi

uygulanmasını istememesinin nedeni, Türkiye'nin daha sıkı bir denetim ve baskı altında tutulması gerektiğini düşünmesiydi. Çünkü *mandat* yönetimini üstlenecek olan *mandataire* güç, Milletler Cemiyeti'ne karşı sorumlu olacaktı. Oysa Wilson'un kurulmasını öngördüğü "egemen" Türkiye Devleti üzerinde kurulacak baskı, her türlü denetimin dışında olmalıydı.

Fakat Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının geciktirilmesi, İngiltere ve Fransa açısından ciddi sakıncalar içeriyordu. Çünkü İtilaf Devletleri'nin orduları hızla terhis ediliyor ve buna bağlı olarak Ortadoğu'daki işgal güçlerinin sayısı gün geçtikçe eriyordu. Üstelik zaman ilerledikçe, işgal yönetimlerine karşı hoşnutsuzluk artıyor ve yerel direniş hareketleri örgütlenmeye başlıyordu. Dolayısıyla, Ortadoğu'da istenen koşulların yaratılması giderek güçleşiyordu. Paris Barış Konferansı'nın 25 Haziran 1919 günlü oturumunda Lloyd George, Türkiye'nin sınırlarının belirlenmesini, bunun dışında kalacak toprakların dağılımının ise, ABD'nin *mandataire*lik üstlenip üstlenmeyeceğine göre daha sonra karara bağlanmasını önerdi. Wilson ilke olarak bu öneriyi kabul etti.[56] Ancak iki gün sonra, -henüz bu konuda bir karara varılmadan- Paris'ten ayrıldı. ABD'nin, özellikle İstanbul ve boğazlar bölgesinin *mandat* sorumluluğunu üstlenip üstlenmeyeceği büyük önem taşıyordu. Eğer İstanbul ve boğazlar bölgesinin sorumluluğunu ABD üzerine almazsa, bu işi Avrupalı güçlerden biri üstlenmek zorunda kalacaktı ki, bu hiç arzu edilmeyen bir durumdu. Çünkü, boğazların *mandataire*liğini alacak devlet, Avrupa güç dengesi sistemi içinde son derece ayrıcalıklı bir konuma geleceğinden, hiçbir Avrupalı güç, bu işi bir diğer Avrupalı gücün üstlenmesine razı olamazdı. Bu durumda ABD'nin kararını beklemekten başka çare yoktu.[57]

Wilson, 1919 yılı Haziran ayı sonunda, Senato'yu ve Amerikan kamuoyunu *mandat*lar konusunda ikna edebilmek için ülkesine döndü. Paris'teki Amerikan delegasyonunun başına Dışişleri Bakanı Lansing geçtiyse de, Başkan ile birçok konuda ters düştüğü için bir süre sonra görevinden alındı. Böylece Wilson, yakın arkadaşı ve danışmanı Albay House'dan sonra, Dışişleri Bakanı Lansing'i de savaş sonrası düzenlemeleri konusunda kendisiyle uyuşamadığı için devre dışı bırakmış oluyordu.[58] Ancak, Amerikan yönetim kademeleri içinde görevli pek çok kişi *mandat*lar konusunda Wil-

---

[56] **Papers Relating to the Foreign Relatins of the United States, 1919: The Paris Peace Conference,** Vol. VI, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1946, s. 675-676.

[57] Evans, **op.cit.,** s. 195.

[58] De Novo, **op.cit.,** s. 118.

Levent Şahverdi Arşivi

son'dan farklı düşünüyordu ve Başkan giderek yalnız kalıyordu. Başkandan farklı düşünenler arasında İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol da vardı. Bristol, 7 Mart 1919 günü gönderdiği bir raporda, İngiltere'nin, dünyanın en zengin petrol yataklarının bulunduğu Ortadoğu topraklarına yerleşip, Ermenistan'ı ABD *mandat*sına vererek, kendini kuzeyden gelebilecek tehlikelere karşı güvence altına almayı amaçladığı konusunda Washington'u uyardı. Bristol, ABD'nin İngiltere'nin oyununa gelerek Ermenistan *mandat*sını kabul etmesi durumunda, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarına yönelik emperyalist politikalarını onaylamış ve o politikalara ortak olmuş olacağına dikkat çekti.[59] House ve Lansing gibi Bristol'un da anlayamadığı şey, Wilson'un amacının tam da bu olduğuydu.

16 Ağustos 1919 günü Bristol'a, eğer Ermenilere yönelik katliamların önlenmesi konusunda ivedi önlemler alınmazsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölgelerinin egemenliğinin destekleneceği vaadini içeren onikinci maddenin yok sayılarak, barış koşullarının İmparatorluğun bütünüyle tasfiye edilmesi şeklinde değiştirileceğinin Osmanlı yönetimine bildirilmesi talimatı verildi. Talimatın sahibi bizzat Wilson'du[60] ve asıl amacı hiç kuşkusuz, ABD'nin, "Ermenilere yapılan katliamları" önlemek üzere Ermenistan *mandat*sını üstlenmesinin yolunu açmaktı. Bristol, Wilson'un notasını 24 Ağustos'ta Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya iletti. Çok telâşlanan Ferit Paşa, ellerinde çok az güç bulunduğundan ve bunun arttırılmasına da izin verilmediğinden yakınarak, denetleyemedikleri bölgelerde düzeni sağlamalarının güçlüğüne dikkat çekti.[61] Wilson'un tehdit notasıyla ilgili olarak İstanbul'daki İngiliz ve Fransız temsilcilerine bilgi veren Damat Ferit Paşa, ABD'nin, Osmanlı Devleti ile savaşa girmediği halde, İtilaf Devletleri'nden bağımsız olarak böyle bir nota vermesinin anlamını sorguladı. 25 Ağustos günü, konuyu Paris Barış Konferansı'nın gündemine getiren Clemenceau, ABD'yi resmen protesto etti.[62]

Wilson, kamuoyu desteği sağlamak amacıyla 25 Eylül 1919 günü çıktığı yurt gezisinin henüz ilk haftası içinde ağır bir felç geçirdi. Bedeninin sol tarafında bulunan organları işlevlerini yitirdi; muhakeme yeteneği de zayıf-

---

[59] Evans, **op.cit.,** s. 178-179.
[60] Evans, **ibid.,** s. 183.
[61] Evans, **ibid.,** s. 183-184.
[62] **Documents on British Foreign Policy, 1919-1939,** E. L. Woodward, Rohan Butler (ed.), First Series, Vol. IV, *1919,* London, Her Majesty's Stationary Office, 1952, s. 736-738.

Levent Şahverdi Arşivi

ladı.**** Daha Ağustos ayında Versailles Antlaşması'nı ve Milletler Cemiyeti Mîsâkı'nı onaylamayacağı belli olan Senato, Başkanın da etkisini yitirmesinden sonra, bu konuda daha serbest kaldı. 19 Kasım 1919'da yapılan oylamada, beklendiği gibi ret kararı çıktı. Gerçi karar yalnızca yedi oy farkla alınmıştı ama bu, Wilson'un hayallerinin sonuydu.[63]

Amerikan Senatosu'nun olumsuz yönde karar vereceği belli olduktan sonra İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri Osmanlı Devleti ile imzalanacak barış antlaşmasının koşullarını belirlemek üzere bir araya geldiler. Bu amaçla yapılan bir dizi konferansın sonuncusu olan San Remo Konferansı'nda Osmanlı barışına son şekli verildi. San Remo'da İtilaf Devletleri, son bir kez daha ABD'den Ermenistan *mandat*sını üstlenmesini istemeyi kararlaştırdılar. Önerilerinin kabul edilmeyeceğini biliyorlardı. Tek umutları, Bakû petrollerinden pay kapma peşinde olan Standard Oil Company'nin ağırlığını koyması ve Senato'ya baskı yapmasıydı.[64] Başkanın, 24 Mayıs 1920 günü gönderdiği, Ermenistan *mandat*sının kabul edilmesi yönündeki önerisi, 1 Haziran 1920 günü Senato'da oylandı ve 23'e karşı 52 oyla reddedildi. Bu sonuçta, Harbord Komisyonu raporunda yer alan veriler etkili oldu.[65]

Wilson'un önerisinin Senato'da bu denli açık bir farkla reddedilmesinde, Harbord Komisyonu'nun raporu kadar, Yakın Doğu Yardım Fonu Başkanı Herbert Hoover ve eski Dışişleri Bakanı Robert Lansing'in yaptığı konuşmalar da etkili olmuştu. Ermenistan *mandat*sının bölgede sürekli olarak 50-100 bin kişilik bir güç bulundurmayı ve bunun da yılda en az 100 milyon dolarlık bir kaynağı gerektirdiğini belirten Hoover, İngiltere'nin petrol bakımından zengin *Mezopotamya*'ya el koyarken, ABD'ye yoksul Ermenistan *mandat*sını önermesini eleştirdi. Ona göre, eğer İngiltere *Mezopotamya mandat*sını elinde tutacaksa, Ermenistan'ın *mandat*sını da üstlenmeliydi; eğer Ermenistan *mandat*sını ABD'nin üstlenmesini istiyorsa, *Mezo-*

****Daha önce de birkaç kez felç geçirmiş olan Wilson, bu son darbeyle tekerlekli sandalyeye bağlı hale geldi. Birkaç ay sonra yardımla yeniden yürümeye başladıysa da eski sağlığına hiçbir zaman kavuşamadı. Durumunun ciddiyeti görev süresinin son bir yılında Amerikan kamuoyundan olabildiğince gizlendi. Başkan yardımcısı Thomas Riley Marshall, başkanlık görevini devralmayı kabul etmediği için Wilson görev süresini tamamlayabildi.

[63] http://www.firstworldwar.com/bio/Wilson.htm; Stivers, **op.cit.,** s. 43.

[64] **Documents on British Foreign Policy, 1919-1939,** Rohan Butler, J. P. T. Bury, M. E. Lambert (ed.), First Series, Vol. XIII, **The Near and Middle East, January 1920 – March 1921,** London, Her Majesty's Stationary Office, 1963, s. 66, 70-72, 76-77.

[65] Ayrıntılı bilgi için Seçil Akgün, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası," **Belleten,** C. XLVIII, S. 189-190 (Ocak-Nisan 1984), s. 95-108.

Levent Şahverdi Arşivi

*potamya mandat*sını da ABD'ye devretmeliydi. Çünkü Ermenistan'ın giderleri ancak *Mezopotamya*'dan elde edilecek gelirlerle finanse edilebilirdi.[66] Lansing ise, Avrupalıların, madenleri, petrol yatakları, zengin hububat tarlaları ve demiryolları bulunan toprakları aralarında paylaşırlarken, ABD'ye, işin insani boyutunu ön plana çıkararak, bunların tümünden yoksun olan bir ülkenin *mandat*sını vermek istemelerinin şaşkınlık verici olduğunu belirtmişti.[67]

Büyük çoğunluğu işadamlarından oluşan ve bir yerin *mandat*sına sahip olmayı, oraya sahip olmak ve tüm gelirlerinden yararlanmak olarak gören Amerikan Senatosu için Ermenistan *mandat*sı kârlı olmayan bir *işti*. Hoover, Lansing ve diğer muhalif senatörler, liberal emperyalizmin mantığını Wilson kadar derinden kavrayabilmiş değillerdi. Wilson, zenginliğe sahip olmanın ve onu sürdürmenin güç kullanımını gerektirdiğinin ayrımındaydı. Elindeki gücü kullanmaktan çekinen bir devlet, olayları etkileme konusunda gerekli inisiyatifi kullanamaz, buna bağlı olarak da sahip olduğu zenginliği koruyup sürdüremezdi. Ermenistan *mandat*sını üstlenmekle ABD, bölgedeki siyasal gelişmeleri denetleyip yönlendirebileceği bir bölgesel üs kazanmış olacaktı. Nitekim Wilson'un Ermenistan'ın yanı sıra İstanbul ve boğazların da *mandataire*liğine talip olması, olaya insancıl değil, bütünüyle stratejik olarak yaklaştığını gösteriyordu.[68]

Siyasal izolasyon politikası ile ekonomik genişlemenin sağlanamayacağı, Paris'teki Amerikan delegasyonunun 1919 yılı Kasım ayında hazırladığı bir andırıda açıkça ortaya konmuştu. Türk İmparatorluğu'nun geri döndürülemez biçimde dağıldığı belirtilen andırıda, galiplerin İmparatorluktan ayrılan topraklarda "barış" ve "düzen"i sağlamak zorunda oldukları; oysa Avrupalıların savaş sırasındaki gizli antlaşmalara dayanarak Küçük Asya'yı [tüm Ortadoğu gibi] bir yağma-soygun anlayışıyla balkanize etmeye hazırlandıkları anlatılıyordu. ABD, bu sürece müdahale etmeli ve "barış" ve "düzen"in kurulmasına katkıda bulunmalıydı. Yoksa Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan diğer topraklardaki Amerikan çıkarları zarar görür, ticari fırsatların kaçırılması tehlikesi doğardı. "Açık kapı" politikasının uygulanabilmesi için kapının "açık" tutulması sağlanmalıydı.[69] Kısaca-

---

[66] Stivers, **op.cit.,** s. 53.
[67] Stivers, **ibid.,** s. 53-54.
[68] Stivers, **ibid.,** s. 55-56.
[69] American Commission to Negotiate Peace, "Memorandum on the Policy of the United States Relative to the Treaty with Turkey, 26.11.1919," Bristol Papers, Library of Congress, Washington D.C., Box 27'den aktaran Stivers, *ibid.,* s. 56-57.

Levent Şahverdi Arşivi

sı, meydan Avrupalı emperyalist güçlere bırakılmamalı, emperyalist paylaşımda ABD de yerini almalıydı.

Sonuç

Wilson, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin ondört maddelik savaş amaçları bildirisini Avrupalı müttefiklerine danışmadan açıklamıştı. Bu nedenle, ABD ile İngiltere ve Fransa arasında, Paris Barış Konferansı görüşmeleri sırasında bu maddelerin ne şekilde yaşama geçirileceği konusunda ciddi görüş ayrılıkları çıktı. Wilson, Kissinger'in "zorunlu" olarak tanımladığı ekonomik ve ideolojik nitelikteki maddelere öncelik verdi; diğer konularda ısrarcı olmayarak Avrupalı müttefikleriyle uzlaşmayı yeğledi. Öte yandan, "zorunlu" maddelerin yaşama geçirilmesi de kendi kamuoyunun ve Senatosu'nun engeline takıldı.

Liberal emperyalizmin Yirminci Yüzyıla ilişkin vizyonunu ve bu vizyon içinde ABD'nin ağırlıklı konumunu kapitalizmin mantığı ve felsefesi içinde gerçekçi olarak saptamış olan Wilson, buna uygun adımları atmaya çalışmıştı.. Ne var ki, Amerikan sistemi henüz bu çaptaki bir "sorumluluğu" üstlenmeye hazırlıklı değildi. ABD'nin kendisini hazır hissetmesi ve Wilson'un öngörüleri doğrultusunda liberal bir dünya imparatorluğu kurmaya yönelik düzenlemelere girişmesi ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşecektir. Bir başka deyişle Amerikan yönetimi ve kamuoyu, Wilson'un "idealizm" ve "insancıllık" değerleriyle maskelenmiş olan emperyalist politikasının inceliğini ancak bir çeyrek yüzyıl sonra kavrayabilecektir. O zamana dek dünya üzerindeki etkinliğini, şirketleri ve sermayesi aracılığıyla sürdürmeye çalışan ABD, 1940'lı yıllarda, Ortadoğu'da ve dünyanın diğer bölgelerinde İngiltere'nin güç yitirmesiyle doğan boşluğu askeri ve siyasi gücüyle dolduracak ve kapitalist sistemin dünya jandarmalığını üstlenecektir.

Emperyalizmin Yirminci Yüzyıldaki *insani yüzünün* yaratıcısı olan Wilson, 1920 yılında "dünya barışına yaptığı üstün katkılardan" ötürü, Nobel Barış Ödülü ile ödüllendirildi. Hem siyasal iktidarını, hem özgüvenini, hem de bedensel ve zihinsel sağlığını yitirmiş yaşlı ve hasta bir adamdı.

Emperyalizme karşı tarihin ilk başarılı ulusal kurtuluş savaşına önderlik etmiş olan ve halkını, onbir yıllık bir savaşın yıkıntıları arasından onurlu bir barış antlaşmasıyla çekip çıkaran Mustafa Kemal Atatürk'ün ödülü ise, ulusunun ve tüm mazlum ulusların gönlündeki en mutena yere sahip olma ayrıcalığıydı. Dünya tarihinin, emperyalizmin sözcüleri tarafından değil,

Levent Şahverdi Arşivi

dürüst insanlar tarafından yazılacağı gün geldiğinde, insanlık idealinin gerçek temsilcisi ve savunucusu olarak Atatürk, tarihin başköşesindeki haklı yerini alacaktır.

Kaynakça

Yayınlanmış Belgeler

Diplomacy in the Near and Middle East – A Documentary Record 1914-1956, Derleyen: J.[acob] C.[olleman] Hurewitz, Vol. II, New York, D. Van Nostrand Co., Inc., 1958.

Document on British Foreign Policy, 1919-1939, E. L. Woodward, Rohan Butler (ed.), First Series, Vol. IV, *1919,* London, Her Majesty's Stationary Office, 1952.

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, Rohan Butler, J. P. T. Bury, M. E. Lambert (ed.), First Series, Vol. XIII, *The Near and Middle East, January 1920 – March 1921,* London, Her Majesty's Stationary Office, 1963.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, World War Supplement I, Vol.I, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1933.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919: The Paris Peace Conference, Vol. III, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1943.

Papers Relating to the Foreugn Relations of the United States, 1919: The Paris Peace Conference, Vol. V, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1946.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919: The Paris Peace Conference, Vol. VI, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1946.

Kitap ve Makaleler

Akgün, Seçil, "Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası," *Belleten,* C. XLVIII, S. 189-190 (Ocak-Nisan 1984), s. 95-108.

Levent Şahverdi Arşivi

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* İstanbul, Cem Yayınları, 1976.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk/Sylev,* C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981.

Cumming, Henry Harford, *Franco-British Rivalry in the Post-War Near East: The Decline of French Influence,* Westport, Connectucit, Greenwood Press, 1986 c. 1938 (Oxford University Press.)

De Novo, John A., *American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939,* Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1963.

Erol, Mine, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, 1919-1920,* Giresun, İleri Basımevi, 1972.

Evans, Laurence, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924,* Baltimore, The John Hopkins Press, 1965.

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922,* London, Penguin Books Ltd., 1991.

Helmreich, Paul C., *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920,* Columbus, Ohio State University Press, 1974.

Howard, Harry N., *An American Inquiry in the Middle East: The King-Crane Commission,* Beirut, Khayat's, 1963.

Howard, Harry N., *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923,* New York, Howard Fertig Inc., 1966.

Karal, Enver Ziya (derl.), *Atatürk'ten Düşünceler,* 3.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1969.

Kırçak, Çağlar, *Cumhuriyet'ten Günümüze Gericilik,* C. II, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2001.

Kissinger, Henry, *Diplomasi,* Çeviren: İbrahim H. Kurt, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Kurat, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması,* Ankara, Kalite Matbaası, 1976.

Mejcher, Helmut, *Imperial Quest fdr Oil: ıraq, 1900-1928,* 1st Pr., London, Ithaca Press, 1976.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli,* 4.B., İstanbul, Burçak Yayınları, 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973.

Stivers, William, *Supremacy of Oil: Iraq, Turkey and the Anglo-American World Order, 1918-1930,* London/Ithaca, Cornell University Press, 1982.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952,* İstanbul, y.y., 1952.

İnternet Siteleri

http://en.wikipedia.org/wiki/Fourteen_Points.

http://journals.cambridge.org/action/display/Abstract?fromPage=online&aid=104213.

http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1918/14points.html.

http://san.beck.org/GPJ21-LeagueofNations.html.

http://usinfo.state.gov/usa/infousa/facts/democrac/51.htm.

http://www.cfr.org/about/history/cfr/inquiry.html.

http://www.firstworldwar.com/bio/Wilson.htm.

http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/doc.31.htm.

http://www.ourdocuments.gov/doc.php?fbsh=true&=62.

http://www.state.gov/r/pa/ho/time/wwi/17688.htm.

[97] "*Molla Aleme Meydan Okuyor*", **Vatan**, 14 Nisan 1923, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

ANKARA MEBUSU AHMET İHSAN (PEHLİVANLI) BEY

Yard. Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI*

ÖZET

Ahmet İhsan Pehlivanlı, Cumhuriyeti ilan eden ikinci meclise Ankara mebusu olarak girmiş ve bu görevine üçüncü mecliste de devam etmiştir. Milletvekili olmadan önce başarılı bir adliye mensubu olarak memleketin muhtelif yerlerinde hâkim ve savcı olarak hizmet etmiştir. Ülkenin emperyalistlerce, I.Dünya Harbi sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi'ne dayanılarak yer yer işgal edilmesi üzerine kurulan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde görev almaktan çekinmemiştir. Kırşehir'de hâkim olarak bulunduğu sırada Kırşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda rolü olduğu bilinmektedir. Nitekim bu hizmetlerinin karşılığı olarak Cumhuriyetin ilânından sonra İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiştir. Hem hukukçu, hem siyasetçi, hem de çeşitli devlet kademelerinde bürokrat olarak çok başarılı bir hayat geçirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet İhsan Pehlivanlı, Abdurrahman Bey Obası, Keskin, Kırşehir Müdafaa-i hukuk Cemiyeti, Dâhiliye Vekâleti Hukuk Müşaviri.

AHMET IHSAN PEHLIVANLI WHO HAS ENTERED TO THE SECOND TURKISH PARLIAMENT

ABSTRACT

Ahmet İhsan Pehlivanlı who has entered to the second parliamentary that announced the Republic, and went on this duty at the third Parliament as well. Before being of Member of Parliament, he has served as a successful judicial member in passim of the country as judge and prosecutor. He has not feared for taking charge in the Communities of Guard Law in accordance with the country's occupied in patches on the basis of the Mondros Armistice Agreement that was signed I. World War by the Imperialists. When he was as a judge in Kırşehir, it is known that he played a part for establishing of the Community of Guard Law (Müdafai Hukuk Cemiyeti). Thus, in remuneration for these services, he was rewarded with the War of Independence Medal after the Proclamation of

* Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

the Republic. He has had a successful life as a jurist, politician, and bureaucrat in the several Government grades.

Key Words: Ahmet İhsan Pehlivanlı, large tent of Abdurrahman Bey, Keskin, Kırşehir Community of Guard Law (Müdafai Hukuk Cemiyeti), Legal Advisor of Ministry of Internal.

GİRİŞ:

Ahmet İhsan Pehlivanlı, Cumhuriyeti ilân eden ikinci meclise Ankara mebusu olarak girmiş ve bu görevine üçüncü mecliste de devam etmiştir. Milletvekili olmadan önce başarılı bir adliye mensubu olarak memleketin muhtelif yerlerinde hâkim ve savcı olarak hizmet etmiştir**.** Ülkenin emperyalistlerce, I.Dünya Harbi sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi'ne dayanılarak yer yer işgal edilmesi üzerine kurulan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde görev almaktan çekinmemiştir. Kırşehir'de hâkim olarak bulunduğu sırada Kırşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda rolü olduğu bilinmektedir. Nitekim bu hizmetlerinin karşılığı olarak Cumhuriyetin ilânından sonra İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiştir. Hem hukukçu, hem siyasetçi, hem de çeşitli devlet kademelerinde bürokrat olarak çok başarılı bir hayat geçiren İhsan Bey'in hayat hikâyesini vesikaların imkân verdiği ölçüde ortaya koymaya çalıştık

A-DOĞUMU VE TAHSİL HAYATI:

İhsan Bey 1885(1301) yılında Keskin'in Abdurrahman Bey Obası Köyü'nde dünyaya gelmiştir.[1] Babası Rıza Bey, annesi Tayyibe (Hanım) Hanım'dır. İlkokulu köyündeki okulda tamamlamıştır. İlkokuldan sonra Kırşehir İdadisi'ne kayıt olmuştur. Buradaki sınıflarını 1901(1317) tarihinde "***aliyyü'l-a´lâ***" (pekiyi) derecesi ile başarmıştır. Daha sonra Ankara İdadisi'ne naklen geçerek lise tahsilini burada pekiyi derece ile tamamlamıştır. Diplomasını (şahadet name) Ankara'nın yedi senelik idadisinden 1903 (1319) senesinde almıştır. Lise tahsilinden sonra 1904 (1320) yılında İstanbul Hukuk Mektebi imtihanlarına girerek kazanmıştır. Dört yıllık bir tahsilden sonra 1908 (1324) yılında burayı da pekiyi derece ile bitirmiştir.

---

[1] Abdurrahman Bey Obası Köyü, bugün Bey Obası adını taşımaktadır. Köy Kırıkkale Vilayeti'nin Balışeyh Kazası'na bağlıdır. Bu çalışmalarım sırasında yardımlarından dolayı İhsan Bey'in yeğeni Jeoloji Mühendisi Rıza, torunları Avukat Gündüz ve Diş Hekimi Nejat Pehlivanlı beylere teşekkür ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

B-MESLEK HAYATI:

İhsan Bey, Emekli Sandığı Sicil dosyasındaki kayıtlardan anlaşıldığına göre Hukuk Fakültesi'ne girmeden önce de devlet memuriyeti yapmıştır. Kayıtlara göre 14 Eylül 1904 (1 Eylül 1320) ile 11 Temmuz 1905 (28 Haziran 1321) tarihleri arasında Beyoğlu Bidâyet Mahkemesi İkinci Hukuk Kalemi Mümeyyizliği (kâtipliği) görevini yapmıştır. 12 Temmuz 1905 (29 Haziran 1321) ile 7 Eylül 1909 (25 Ağustos 1325) tarihleri arasında da Beyoğlu Hukuk mahkemesi 5. Sınıf Zabıt Kâtipliği görevinde bulunmuştur.[2] Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra memleketin muhtelif yerlerinde hâkimlik mesleğini icra etmiştir. 27 Eylül 1909(14 Eylül 1325) yılında Bergama Bidâyet (Asliye) Mahkemesi Ceza Reisliği'ne tayin olunmuştur. Burada 21 Temmuz 1910 (8 Temmuz 1326) tarihine kadar vazife yaptıktan sonra, kendi isteği üzerine Sungurlu Bidâyet (Asliye) Mahkemesi Ceza Reisliği'ne tayin edilmiştir. Sungurlu'da 20 Ağustos 1920'den (7 Ağustos 1326) 19 Mayıs 1923'e (6 Mayıs 1329) kadar görev yapmıştır. Üç yıllık bir görevden sonra Giresun Bidâyet (Asliye) Mahkemesi Ceza Reisliği'ne atanmıştır. Burada da 16 Haziran 1913 (3 Haziran 1329)'ten 2 Mart 1916 (18 Şubat 1331)'ya kadar hizmet etmiştir. 23 Mart 1916 (10 Mart 1332) yılında Akçaabat Bidâyet (Asliye) Mahkemesi başkanlığına tayin edilmiş ve 5 Nisan 1918'e (5 Nisan 1334) kadar görevde kalmıştır. 20 Nisan 1918 (20 Nisan 1334) yılında ise yine kendi isteği ile Kırşehir Bidâyet Mahkemesi Azalığına (üyeliğine) tayin edilmiştir. "***TBMM. İkinci Devre-i İntihabiyede Aza intihab Olunan Zevat-ı Kirama Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası***"nda[3] İhsan Bey'in kendi el yazısı ile yazdığı biyografisinde bu tarih 1334 gösterilmektedir. Daha sonra Latin harflerine çevrilmiş ***"T.B.M.M. Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği"***nde ise 1335 olarak gösterilmiştir. Muhtemelen bu tarih, çeviri sırasında yanlış çevrilmiştir. Kırşehir'de 7 Temmuz 1920 yılına kadar çalışmıştır. 16 Eylül 1920 (1336) senesinde Kengırı (Çankırı) Livası Müdde-i Umumiliği'ne (savcılığına) tayin olunmuştur. Buradaki görevi ise 17 Kasım 1920 tarihine kadar sürmüştür. Aynı yıl içinde 22 Kasım 1920'de ise Ankara İstinaf Mahkemesi Azalığına (***Dava mahkemeleri ile temyiz mahkemeleri ara-***

[2] T.C Emekli Sandığı Arşivi, İhsan Pehlivanlı'nın MT.002933 Numaralı Sicil Dosyasındaki "**hizmet çizelgesi**".

[3] T.B:M.M. Arşivi, Ahmed İhsan Bey'in 448 numaralı sicil dosyasındaki "**TBMM. İkinci Devre-i İntihabiyede Aza İntihab Olunan Zevat-ı Kirama Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası**" ve **"T.B.M.M. Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği".**

Levent Şahverdi Arşivi

sındaki mahkeme) tayin edilmiştir. Ankara'da 22 Şubat 1922 yılına kadar hizmetine devam etmiştir. 1909(1325) yılından 1920 (1336) yılına kadar geçen süre içerisinde mahkeme başkanlığı, mahkeme üyeliği ve savcılık görevlerinde aralıksız çalışmıştır. Ankara İstinaf Mahkemesi azalığından 1922'de (1338) Çorum İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumiliği'ne tayin edilmişse de yeni görevi kabul etmediği için müstafî addedilmiştir. Bundan bir ay sonra Kayseri Bidâyet Mahkemesi Hâkimliği'ne tayin olunmuşsa da bu görevi de kabul etmeyerek istifa etmiştir. 4 Haziran 1922'de Dâhiliye Vekâleti Teftiş Heyeti Mümeyyizliği'ne nakledilerek 4 Mart 1923'e kadar bu görevi ifa etmiştir. Mart 1923 (1339) yılında teşkil edilen Dâhiliye Vekâleti Hukuk Müşavirliğine terfian tayin edilmiştir (8 Mart 1923).[4] Milletvekilliği sırasında 16 Nisan 1928 yılı itibariyle isteği üzerine kendisine emekli maaşı bağlanmıştır.[5] İhsan Bey milletvekilliğinden ayrıldıktan sonra, Sıhhat ve Muavenet Vekâleti Hukuk Müşavirliği yapmıştır. Bu göreve ilk tayini 9 Ağustos 1931'dir. 31 ağustos 1934 yılına kadar burada çalıştıktan sonra görevinden ayrılmıştır. Daha sonra aynı göreve 1 Haziran 1935'te yeniden başlamış ve 4 Temmuz 1939'a kadar vazifesine devam etmiştir.[6] 3 Temmuz 1939 tarihinde Devlet Şurası (Danıştay) azalığına tayin edilmiştir. 5 Temmuz 1939'da başladığı bu görevine 28 Nisan 1946 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir. 24 Nisan 1946 yılı itibariyle Danıştay 3.Daire Başkanlığı'na tayin edilmiştir. 29 Nisan 1946'da başladığı bu vazifesine de 13 Temmuz 1950 yılında yaş haddinden emekli oluncaya kadar devam etmiştir.[7]

İhsan Bey 16 Şubat 1341 (1925) tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti Müteşebbis Heyeti arasında yer almıştır.[8] Aynı zamanda Türk Eğitim Derneği'nin de kurucu üyelerindendir. Uzun süre Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Sekreterliği yapmıştır.[9]

---

[4] T.C Emekli Sandığı Arşivi, A. İhsan Pehlivanlı'nın Mülki Tasnif (MT) no: 002933 numaralı sicil dosyasındaki "**hizmet çizelgesi**".

[5] A.g.a., MT. No:108.718 numaralı sicil dosyasındaki **"hizmet çizelgesi"** (Emekliliğine esas hizmet süresi: 25 sene, 7 ay, 24 gündür. Emekli aylığı miktarı:50 lira.)

[6] A.g.a., MT. No:108.718. (Bu göreve 120 lira maaşla başlamıştır. 1939 yılında görevden ayrıldığında maaşı 225 liradır.)

[7] A.g.a., MT. No:108.718.(Danıştay'daki sicil no:195'tir. 5 Temmuz 1939'da daha önceki emekli maaşı kesilerek yeni atandığı görevinin maaşını almaya başlamıştır. Danıştay üyeliğine başladığı zaman maaşı:10.000 liradır. 3. daire başkanı oluncaya kadar maaşı 12.500 liraya çıkmıştır. III. Daire başkanı olduğunda ise maaşı 15.000 liraya yükselmiştir.)

[8] Türk Hava Kurumu Tüzüğü, T.H.K. Basım Evi, s.34.

[9] "**Dost İnsan İhsan Pehlivanlı**", Ulus, 5 Ocak 1961, 41. Yıl, No:13418, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

C- SİYASÎ HAYATI:

a- II. Dönem TBMM Üyeliği:

Dâhiliye Vekâleti Hukuk Müşavirliği'nde 10 Ağustos 1923 tarihine kadar çalışmış ve 1923 yılında yapılan II. Devre milletvekili seçimlerinde Ankara Mebusluğu'na seçilmiştir. Kendi eliyle yazdığı bir yazıda şöyle demektedir: "***siyasî vazife deruhte etmedim. Evvelki meclislerde aza olarak bulunmadım".*** Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi daha önce herhangi bir siyasi vazife almadığı gibi önceki meclislerde de milletvekili olarak görev yapmamıştır.[10] Bu seçimlerde Ankara milletvekilliğine 24 kişi aday olmuştur. Seçim sonuçlarını gösteren mazbata incelendiğinde Ahmet İhsan Bey'in yüksek miktarda delege oyu alarak milletvekili seçildiği görülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk ve Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'dan sonra en yüksek oyu almıştır. Mazbatadan anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşa 595, Ali Fuad Paşa 582 oy alırken, İhsan Bey 407 oy alarak üçüncü sıradan milletvekili seçilmiştir.[11] Seçim sonuçları vali vekilinin başkanlığında, Ankara Vilâyeti Meclisi tarafından 2 Ağustos 1923 tarihinde bir heyet huzurunda 942 numara ile zapt altına alınmıştır. İhsan Bey'in seçim mazbata

---

[10]T.B:M.M. Arşivi, İhsan Bey'in 448 numaralı sicil dosyası; (*Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından milletvekillerine verilen kimlik kartında (Osmanlı Harfleriyle)* "**İkinci Devre-i İntihabiye - 11 Ağustos 339**"*kaydı bulunmaktadır. Kimlik kartının diğer sayfasında da İhsan Bey'in kalpaklı ve kravatlı bir fotoğrafı ile* "**Ankara Mebusu İhsan Bey"** *yazısı bulunmaktadır. İki sayfada da meclisin mührü bulunmaktadır. III. İntihap devresine ait kimlik kartında ise Latin harfleriyle* **"Türkiye Büyük Millet Meclisi-Azasına Mahsustur-Üçüncü İntihap Devresi**" *yazılıdır. Diğer sayfada ise başı açık ve kravatlı olarak bir fotoğrafı, parantez içerisinde "**Ankara**", parantez dışında da* "**İhsan Bey**" *yazısı vardır. Meclisin mührü ile mühürlenmiştir*. Bkz. Eklerdeki kimlik kartları fotokopileri); Kâzım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, TBMM Vakfı yayın no:3, TBMM-II. Dönem,1923 -1927, III. cilt, Ankara 1995, s.83-84.

[11]A.g.a., Ahmet İhsan Bey'in 448 numaralı sicil dosyasındaki milletvekili mazbatası. Mazbatadaki çizelgeye göre Ahmed İhsan Bey'in Ankara merkez ve kazalarından aldığı oy dağılımı şöyledir: Ankara Kazası:62, Ayaş:4, Beypazarı:2, Bala:42, Haymana:70, Çıbık (Çubuk):25, Zir:8, Kalecik:57, Keskin:70, Nallıhan:0, Yabanabad:67. **Toplam:407**. Bu seçimlere Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla, Ali Fuad Paşa, Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi sıfatıyla, İhsan Bey Dâhiliye Nezâreti Hukuk Müşaviri sıfatıyla girmişlerdir. 5 kişi mebus sıfatıyla, üç kişi eşraf olarak girmiştir. Bir kişi Ankara meclis-i umumi-i vilâyet azası olarak girmiştir. On iki kişi ile ilgili herhangi bir sıfat veya görevden bahsedilmemektedir. 24 milletvekili adayının aldıkları oylar: (Beypazarlı Mustafa Bey:372, Kınacızâde Şakir Bey:345, Ankara'lı Ömer Mümtaz Bey:299, Şeyh Şemseddin Efendi:286, Kalecik'ten Hacı Abduh Efendi:165, Nallıhan'dan Ahmed Bey:162, Bâlâ'lı Haydar Bey:160, Yabanabadlı Muharrem Bey:115, Beynamlı Hacı Mustafa Efendi:29, Müfti-i Sabık Rifat Efendi:19, Atıga Hanım Efendi:16, Ayaşlı İbrahim Bey:4, Yadigarzâde Naşit Efendi:4, Serattarzâde Rasim Efendi:3, Hacı Ahmed Efendi:2, Müfti Hacı Atıf Efendi:1, Kütahya Gazisi Tulluzâde Hacı İbrahim Efendi:1, Kütükcüzâde Feyzi Efendi:1, Kalecik'li Sırrı Bey:1, Yabanabadlu Yusuf Kemal Bey:1; ayrıca bkz. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi-1925-1926-, Matbaa-i Amire, İstanbul 1926, s.70.

Levent Şahverdi Arşivi

tarihi 29 Temmuz 1923'tür. İhsan Bey TBM Meclisi'ne 11 Ağustos 1923 tarihinde katılmıştır. Mazbatası Meclis Umumi Heyetince (genel kurul) 13 Ağustos 1923 (12.8.1339) tarihinde tasdik edilmiştir.[12]

Dâhiliye Vekâleti Hukuk Müşavirliği 4482 tarih ve 22 Temmuz 1340(1924) tarihli yazısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkitâbet-i Âliyesi'ne müracaat ederek İhsan Bey'in milletvekili seçilmesi ve meclise iltihakı hakkında bilgi talebinde bulunmuştur.[13] Türkiye Büyük Millet Meclisi Baş Kâtipliği ise 26 Temmuz 1340(1924)tarihinde Başkâtip Veysel imzasıyla cevap vermiştir. Cevabî yazıda, Ankara Mebusu İhsan Bey'in dosyasına bakıldığını, İhsan Bey'in "***29 Temmuz 339 tarihli mazbata ile 11 Ağustos 339 tarihinde meclise iltihak ederek 13Ağustos 339 tarihli üçüncü ictimaın birinci celsesinde mebusluğunun tasdiki icra kılınmış olup***" diye yazılmıştır.[14]

b- Meclis Komisyonlarındaki Görevleri ve Diğer Yükümlülükleri:

İhsan Bey Milletvekili seçildikten sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde birçok ihtisas komisyonunda görev almıştır. Ayrıca çeşitli konularda meclisi temsîlen vazifeler icra etmiştir. İkinci Dönem Millet Meclisi'nde yaptığı görevleri şöyle sıralayabiliriz:[15]

a- 11 Ağustos 1339 (1923) Beşinci şubeye seçilmiştir.

b- 14 Ağustos 1339 Dâhiliye Encümenine,

c- 15 Ağustos 1339 Kavanin-i Maliye Encümeni üyeliğine[16],

d- 19 Ağustos 1339 Memurin-i Muhakemât Encümenine,

e- 5.12. 1339 Adliye Encümenine,

f- 5.12.1339 Kavanin-i Maliye Encümeni üyeliğine,

g- 3.10 1339 tarihinde İstanbul'un kurtuluş merasimine meclis adına görevlendirilmiştir.

h- 4 Mart 1340 (1924) Adliye Encümenine,

---

[12] A.g.a., İhsan Bey'in 448 numaralı sicil dosyası.; Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, TBMM. Vakfı yayın no:3, TBMM-II. Dönem, 1923 -1927, III. cilt, Ankara 1995, s.84.

[13] A.g.a. İhsan Bey'in 448 numaralı sicil dosyası.

[14] A.g.a.,İhsan Bey'in 448 numaralı sicil dosyası.

[15] A.g.a.,İhsan Bey'in 448 numaralı sicil dosyası; Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, TBMM Vakfı yayın no:3, TBMM-II. Dönem,1923 -1927, III. cilt, Ankara 1995, s.84.

[16] Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi -1925 -1926, Matbaa-i Amire, İstanbul 1926, s.80.

Levent Şahverdi Arşivi

i- 11.3.1340 Memurin-i Muhakemât tetkik heyetine,

j- 1 Teşrin-i Sani (Kasım) 1340 2.şubeye,

k- 2 Teşrin-i Sani 1340 Kavanin-i Maliye Encümeni üyeliğine,

l- 19.11.1340 Memurin-i Muhakemât Encümenine,

m-3.2.1340 Kanun-ı Esasi (Anayasa) Encümenine,

n- 2 Teşrin-i Sani 1340 2.Şubeye,

o- 2 Teşrin-i Sani 1341 Kavanin-i Maliye Encümeni üyeliğine,

p- 4.11.1341 Kavanin-i Maliye Encümeni kitabetine,

q- 12. Teşrin-i Sani 1341 Memurin-i Muhakemât Heyetine,

r- 1 Teşrin-i Sani 1926 2.Şubeye,

s- 2 Teşrin-i Sani 1926 Kavanin-i Maliye Encümenine,

t- 5 Teşrin-i Sani 1926 Kavanin-i Maliye Encümeni Mazbata muharrirliğine,

u- 15 Teşrin-i Sani 1926 Memurin-i Muhakemât Encümenine,

v- 3 Teşrin-i Sani 1926 Meclis-i Alin'in tebrikatını Reis-i Cumhur Hazretlerine tebliğe memur edilmiştir,

y- 14 Mayıs 1927 Memurin-i Muhakemât Encümeni'ne seçilmiştir.

İhsan Bey'in milletvekilliği sırasında mecliste aktif olduğunu görüyoruz. Yukarıda zikrettiğimiz meclis komisyonundaki görevlerinin dışında birçok kanun teklifi de vererek meclisin yasama çalışmalarına katkılar sağlamıştır. Bunlardan biri 22 Şubat 1926'da "***İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanunu***"nun 110.maddesine eklenmek üzere verdiği tekliftir.[17] Bir diğeri ise 21 Nisan 1927 tarihinde "***Memurîn Kanunu***"nun 37.maddesinin değiştirilmesi ve muadil bir kanun çıkarılması hakkında verdiği tekliftir.[18] Ayrıca seçim bölgesinin meselelerine çok önem verdiğini ve her vesile ile bunları meclise taşıdığını görüyoruz. Meclis Başkanlığına verdiği 21 Nisan 1925 tarihli bir önergede ***"Ankara-Sivas demiryolu inşaatının Yahşihan'a kadar tamamlandığını görerek sevindiğini***" ifade etmiştir. Buna sevinmekle birlikte Yahşihan'a 27 kilometre mesafede bulunan Keskin'in ticaret ve zi-

[17] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.3.14.10 -3,4.
[18] BCA, 030.10.3.15. 18 -3,4.

Levent Şahverdi Arşivi

raat gelirlerini bir kat daha arttıracağından, Yahşihan-Keskin kara yolunun mutlaka 1925 senesi içinde yapılması gerektiğini de dile getirmiştir.[19]

Ankara Şehremaneti ödeneği ve Haymana'nın Tırnaksız Köyü'nde artezyen kuyusu açılması (22.5.1926) konularında da önergeleri vardır. Tırnaksız Köyü (80 -100 hane kadar) seçim bölgesi dahilindedir. Bu köyü ziyaretinde halkın sıkıntısına bizzat şahit olmuş ve susuzluktan bizar olan vatandaşın çilesini meclise taşımıştır. Müşahede ettiğine göre köylüler su ihtiyaçlarını bir kuyudan temin etmeye çalışmaktadırlar. Önergesinde kuyunun yetmediğini,***"köylülerin bir saat uzaktan arabalarla su getirerek hayvanlarına verdiklerini teessürle gördüğünü"*** ifade ederek derhal Nafıa (bayındırlık) Vekâleti'nin kuyu açılmasına yardım etmesini talep etmiştir. Ayrıca bu dönemde meclis genel kurulunda 18 değişik konuda söz almış ve 25 defa kürsüye çıkarak düşüncelerini açıklamıştır.[20]

c- III. Dönem TBMM Üyeliği:

Ahmet İhsan Bey 1927 yılında yapılan III. Dönem milletvekili seçimlerinde yeniden meclise girmiştir. Seçimlerde 763 delegenin oyunu almıştır. 3 Ekim 1927'de mazbatasını alarak 1 Kasım'da (Teşrin-i sâni) meclise katılmıştır. Meclis genel kurulunda 2 Kasım 1927'de mazbatası onaylanmıştır. III. Dönem meclis çalışmalarında da İhsan Bey'i bazı faaliyetler içinde görüyoruz. Ceza Muhakemeleri Kanunu Encümeni'nde üye olarak bulunmaktadır.[21] Adalet komisyonunda üyelik yapmıştır. Yavuz Zırhlısı yolsuzluğu hakkında kurulan karma komisyonda görev yapmıştır. Bu dönemde de aktif bir üyelik yapmıştır. Ankara'da bulunan memurların pahalılık zammından istifade etmeleri için 61 arkadaşıyla birlikte kanun teklifi vermiştir.[22] Bu önerge "***Memurîn Karma Encümeni***"ne ve ***"Bütçe Encümenine***" havale edilmiştir[23]. "***Ankara'da Bulunan Bilumum Memurinin 1928 Senesi Zarfında Pahalılık Zammından Müstefit Olmalarına Dair 2/60 Numaralı Kanun Teklifi"*** ile ilgili uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasın-

---

[19] BCA, 030.10.7.42.55 -3, 1,2.

[20]BCA, 030.10.8.45. 20 -1, 2,3; Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, TBMM Vakfı yayın no:3, TBMM-II. Dönem, 1923 -1927, III. cilt, Ankara 1995, s.84.

[21] Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, TBMM-III. Dönem- 1927 -1931, I.cilt, Ankara 1995, s.187, 206, 218,300, 527.

[22] BCA. ,030.10.3.17.9- 2.

[23]BCA. ,030.10.3.17.9- 3, 4. TBMM Zabıt Ceridesi, III. Devre I.İctima, II. Cilt, Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, s.220; Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, TBMM. Vakfı yayın no:3, TBMM-III. Dönem, 1927 -1931, III. cilt, Ankara 1995, s.63.

Levent Şahverdi Arşivi

da memurlar arasında ödemelerde yapılan dengesiz uygulamalar hususunda etraflıca bir değerlendirme yapmıştır. Eşitsizliğin kaldırılmasını talep etmiştir. Uzun konuşmasında devlet memurlarının o günkü ekonomik durumlarını ortaya koyarak, maişet sıkıntısı çektiklerini ifade etmiştir. Konuşması hukukî bir konunun yorum ve izahı bakımından yapılmış güzel bir konuşmadır. Bu yasama döneminde de Meclis genel kurulunda 9 değişik konuda konuşma yaparak görüşünü bildirmiştir.[24]

İhsan Bey'in meclisteki hareketliliğinin dışında bu dönemde de memleketi ve seçim bölgesi ile sıkı ilişkiler içinde olduğunu görüyoruz. Bayramlarda[25] köyü Abdurrahman Bey Obası'na gelerek ziyaretlerini yaptıktan sonra kazası Keskin'e de mutlaka uğrayarak halkla temaslarda bulunmaktadır.[26] Halk Fırkası'nın Keskin İlçe Başkanlığı'nda bir takım sıkıntıların çıkması üzerine İhsan Bey, mülkiye müfettişlerinden Fevzi Bey isimli bir zat ile buraya gelmiştir. İhsan Bey'in parti içerisindeki bazı meseleleri çözmesi beklenmektedir. Basında ve halkta bu yönde bir beklenti oluştuğunu görüyoruz.[27] Ancak bir gün sonraki Keskin Gazetesi'nin "***manalı bir dönüş"*** başlıklı haberinde, parti içi çekişme ve problemlerin kolay çözülemeyeceğinin anlaşıldığı ifade edilmektedir. Gazetenin bu hususdaki haberi aynen şöyledir: "***Dün Keskin'e geldiğini yazdığımız mebus İhsan Bey bugün alelacele Ankara'ya dönmüştür. Anlaşılan İhsan Bey Keskin Halk Fırkası'nın kördüğümünü çözmeye imkân göremediğinden böyle çabuk dönmüştür. Bize kalırsa Keskin'in Halk Fırkası'nı yalnız başına İhsan Bey değil, Ankara Halk Fırkası'nın heyet-i mecmuası bile düzeltemez.. Biri birinin lisanını anlamayan insanlar bir arada nasıl hoşça geçinebilirler. Biz Halk Fırkası'na boşuna mı Bâbil Kulesi diyoruz***."[28] İhsan Bey 1950 seçimlerinde CHP'nin Ankara Milletvekili adayı olmuşsa da seçilememiştir.[29]

İhsan Bey "***Beyaz Şeritli İstiklâl Madalyası***"[30] sahibidir. Madalya teklifini, Kırşehir'de mahkeme üyesi iken yaptığı hizmetlerinden dolayı Kır-

---

[24] TBMM Zabıt Ceridesi, III. Devre I. İctima, III. Cilt, Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, s. 424 ; ve IV. cilt, s.185; Öztürk, a.g.e, s.63.

[25] Bayram Sakallı, "*Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Keskin Gazetesi*", Kırıkkale 1999, s.110, 155, 265.

[26] Sakallı, a.g.e, s.121.

[27] Sakallı, a.g.e, s.227.

[28] Sakallı, a.g.e, s.229.

[29] "***Dost İnsan İhsan Pehlivanlı***", Ulus, 5 Ocak 1961, 41. yıl, no:13418, s.2.

[30] Millî Mücâdele' de cephe gerisinde olağan üstü hizmet ve yararlıkları görülen kişilere verilmek üzere çıkarılan İstiklâl Madalyalarının kurdeleleri beyazdır.

Levent Şahverdi Arşivi

şehir Cumhuriyet Halk Fırkası İdare Heyeti yapmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından 13 Mart 1926 tarihinde "***Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celilesi'ne***" yazılan yazıda şöyle denilmektedir:"***Harekat-ı milliye ibtidasında (başlarında) Sivas'da konferansın ictimaı(toplanması) sıralarında Kırşehri'nde bulunan Ankara Mebusu İhsan Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dâhil ve kemâl-i cesaretle halkı ikna ve irşad ve sakıt padişah Vahdettin ile Ferid Kabinesinin harekât-ı hainanesini açıktan ilân ve izah ve rakikayı(ince-dikkatli) mesaisiyle yüzlerce halkı daire-i hükümete celb ve İstanbul ile kat'ı alaka (ilgi kesme) ve irtibat lüzumunu temine muvaffak olmağla beraber kuvay-ı milliyenin celb(millî kuvvetlerin çağrılması) ve cemi(toplanması) ve bitteslim cepheye sevki hususatında fevkalâde sarf-ı mesai eylemiş ve Kırşehri'nden infikakına (ayrılışına) kadar bütün kuvvet ve mevcudiyetini mücâhede-i milliyeye hasr ve vakf eylemiştir***."[31] Bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi İhsan Bey, Millî Mücadele'nin başından beri içinde bulunmuş ve canla başla çalışmıştır. Kırşehir Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yaptığı bu teklif, başkan Kâzım Paşa tarafından 23 Mart 1926 tarihinde Başbakanlığa gönderilmiştir. Başbakanlık bu yazıyı 24 Mart'ta Dâhiliye Vekâleti'ne göndererek görüş sormuştur. Dâhiliye Vekâleti 31 Mart 1926 tarihinde uygun görüş bildirmiştir. Bakanlar Kurulu da 1 Nisan 1926 tarihinde yaptığı toplantıda teklifi uygun görmüştür. Bu görüş Başbakan imzasıyla 1 Nisan 1926'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilmiştir.[32] Meclis Müdâfaa-i Milliye Encümeni'nin 29 Nisan 1926 tarihli mazbatası ile bazı şahıslara verilecek İstiklâl Madalyası teklifleri görüşülerek karara bağlanmıştır. Meclisin 3 Mayıs 1926 tarihli 94. içtimaının 1.celsesinde yapılan görüşmelerde teklif kabul edilmiştir.[33] Mecliste kabul edilen teklife istinaden İhsan Bey'e İstiklâl Madalyası verilmesi uygun görülmüştür. İstiklâl Madalyası Vesikası'nda şu ifadeler bulunmaktadır: ***"Mücahede-i Milliye'de mesbuk hizmetinden Dolayı TBMM'nin 7.5. 1926 tarihinde vuku bulan 94. inikadının birinci celsesinde aşağıda hüviyeti yazılı bulunan İhsan Bey'e Beyaz Şeritli İstiklâl Madalyası verilmiştir***."[34] Ancak meclis zabıtlarında bu tarih 3.5.1926 olarak kayıtlıdır. Muhtemelen daha sonra hazırlanan ve-

[31] BCA. , 030.10.195.335.1- 4.
[32] BCA. , 030.10.195.335.1 -1, 2,3; 030.10.195.335.16-1, 2.
[33] II. Devre TBMM Zabıt Ceridesi, TBMM Matbaası, Ankara(b.t.yok), cilt:25, s. 19.
[34] Bakınız ekler: Cumhurbaşkanı Fahri S. Korutürk imzalı "***İstiklâl Madalyası Vesikası***"

Levent Şahverdi Arşivi

sikaya bu tarih yanlış çevrilerek geçirilmiştir. Ölümünden sonra madalya oğlu Ahmet Cemalettin Pehlivanlı'ya intikal etmiştir.[35]

D- ŞAHSİYETİ:

Vefatı dolayısıyla Ulus Gazetesi'nde imzasız olarak yayınlanan yazıda şahsiyeti ile alâkalı şu ifadeler kullanılmıştır: ***"…kendisini memleket meselelerine ivazsız ve garazsız vakfetmiş müstesna insanlardan biriydi. Millî Mücadele yıllarında Kırşehir Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti Reisliği yaptığı günlerden başlayarak gözünü ebediyen kapadığı ana kadar durmadan ve yılmadan bu memlekette hürriyet ve demokrasinin gerçekleşmesi için sönmeyen bir ateş, azalmayan bir heyecanla didinmekten geri kalmamış bir idealistti. Birçok hayır cemiyetinde ve dernekte genç nesillere örnek olacak bir diğergamlıkla çalışmıştır. Eşine az rastlanır ideal aile reislerinden biri olan müteveffa, küçüklere şefkat gösterme ve gençlere büyük insan muamelesi yapma alanında da tam bir örnekti. Yalnız çocuklarının, torunlarının, gelin, damat ve yeğenlerinin değil, bütün çevresinin kendisine hayran olduğu bir insandı. Fert olarak hoş görürlük timsali, başkalarının fikirlerine ve hürriyetine saygı gösterme hususunda anadan doğma demokrat ruha sahip olan Pehlivanlı, toplumun hürriyetlerine el uzatan müstebit idarelerin ise, yılmaz bir düşmanı ve bıkmaz bir mücadelecisiydi. Son günlerde onun kafasını ve ruhunu tamamen işgal etmiş olan mesele, yeni anayasa ve kurucu meclisti. 6 Ocak gününü, bayramı iple çeken bir çocuğun ruh haleti içinde heyecanla beklemekte idi***."[36] İhsan Bey'in şahsiyetini, vatanseverliğini, işine olan bağlılığını, memlekete ve millete olan hizmet aşkını bu cümleler çok güzel ifade etmektedir.

E-AİLESİ VE VEFATI:

Ahmet İhsan Bey'in eşi Gülsüm Hanım'dır. Çocukları Mehmet Burhanettin, Meliha, Ahmet Cemalettin, Mustafa Kemal, Selahattin ve Jale'dir.[37]

---

[35] Bakınız ekler: Cumhurbaşkanı Fahri S. Korutürk imzalı "***İstiklâl Madalyası Vesikası***"

[36] "***Dost İnsan İhsan Pehlivanlı***", Ulus, 5 Ocak 1961, 4. yıl, no:13418, s.2.

[37] A.g.a., MT. No:108.718 numaralı sicil dosyasındaki "***hizmet cetveli***" ve Balışeyh Nüfus Müdürlüğü'nün 17.01.1961 tarihli "***Nüfus Künye Kaydı***"(Eşi Gülsüm Hanım'ın doğum tarihi:1308 (1892), Ölüm tarihi: 29 Eylül 1951. Oğlu Mehmet Burhanettin'in doğum tarihi: 1331 (1915), Ölüm tarihi: 7 Kasım 1940. Kızı Meliha'nın doğum tarihi:1330 (1914), ölüm tarihi: 27 Ağustos 1981. Oğlu Ahmet Cemalettin'in doğum tarihi:1334 (1918), ölüm tarihi: 26 Temmuz 1993. Oğlu Mustafa Kemal'in doğum tarihi 1336 (1920) ve halen sağdır. Oğlu Selahattin'in doğum tarihi: 1339 (1923), ölüm tarihi:?. Kızı Jale'nin doğum tarihi 1926 olup halen sağdır.)

Levent Şahverdi Arşivi

İhsan Bey 3 Ocak 1961 yılında(Salı gecesi) kısa süren bir kalp krizi sonucu Ankara'da vefat etmiştir.[38] Vefatı Ulus Gazetesi'nde "***acı bir kayıp***" şeklinde duyurulmuştur. İlândaki fotoğrafının altında "***devlet şurası(Danıştay) üçüncü daire başkanlığından emekli, ikinci ve üçüncü devre Ankara Milletvekili İhsan Pehlivanlı dün vefat etmiştir. CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal, dün akşam merhumun ailesini ziyaret ederek baş sağlığı dilemiştir***"[39] diye yazılıdır. Merhum 5 Ocak Perşembe günü Öğle Namazını müteakip, Hacı Bayram-ı Veli Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra Ankara'da Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir.[40]

---

[38] Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, TBMM Vakfı yayın no:3, TBMM-II. Dönem,1923 -1927, III. cilt, Ankara 1995, s.83.

[39] ***" Acı bir Kayıp***", Ulus, 5 Ocak 1961, 41. yıl, no:13418, s.1.

[40]Ölümünden sonra emekli maaşı kızı Meliha Hanım'a 1 Şubat 1961 tarihi itibariyle tahsis edilmiştir. Sayıştay'ın 7 Şubat 1961'de tescil ettiği 183 lira 41 kuruş maaşını kızı almaya hak kazanmıştır. Kızı Jale Hanım da eşi Başbakanlık Umum Murakabe Heyeti uzmanlarından Fevzi Cönger'in ölümü üzerine, 12 Mayıs 1966 tarihi itibariyle babasının maaşını almaya hak kazanmıştır. Meliha ve Jale hanımlara ayrı ayrı 183.41 lira aylık bağlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

BİR İNGİLİZ DİPLOMATIN GÖZÜYLE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Yard. Doç. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ*

ÖZET

1933 yılı sonlarında İngiliz Hükümeti'nin Ankara Büyükelçisi olarak atanan Sir Percy Loraine, Mayıs 1939'a kadar bu görevini sürdürmüştür. Adı geçen diplomat, görev yaptığı süre zarfında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Atatürk ile iyi ilişkiler kurmuştur. Atatürk'ün kişiliğine ve gerçekleştirdiği Türk Devrimine hayran kalmıştır. Bir İngiliz diplomatı olan Loraine, görevi sona erip Ankara'dan ayrıldıktan sonra da, Atatürk'e ve Türk Devrimine olan hayranlığını ve sevgisini çeşitli konuşmalar yaparak, yazılar yazarak dile getirmeye çalışmıştır. Özellikle "diktatörlük" ve "din karşıtlığı" başta olmak üzere, Atatürk'e karşı yapılan çeşitli suçlamaların karşısında yer almıştır. Bu nedenle, Atatürk hakkında önemli devlet adamları ve yazarlarla mektuplaşmış ve resmi makamlarla çok sayıda yazışma gerçekleştirmiştir.

Çalışmamızda İngiliz arşiv belgelerinden yararlanılarak yabancı bir diplomatın Atatürk hakkındaki görüş ve düşünceleri dile getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sir Percy Loraine, Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye, İngiltere, Türk Devrimi

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK FROM AN ENGLISH DIPLOMAT'S VIEW

ABSTRACT

Sir Percy Loraine was an assignment to the Embassy in Ankara, with the rank of Ambassador, which he took up at the end of 1933. His mission lasted till May 1939. Mentioned diplomat, during his mission had good relations with Mustafa Kemal Atatürk who founder of the Turkish Republic and its first president. He filled with admiration for Atatürk's personality and his Turkish Revolution. As a one of the English diplomat Loraine, continued to do various speeches and writing articles about Atatürk and Turkish Republic, after his mission ended in Ankara. Loraine, has been opposite of the various accusation against Atatürk, especially "dictatorship" and "anti-religion" issues. Because of this, he made a lot of correspond with

* Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

statesman and author also with some formal association about Atatürk.

In our study, opinion of the one foreigner diplomat about Atatürk will be expressed to take advantage of English archives documents.

Key Words: Sir Percy Loraine, Mustafa Kemal Atatürk, Turkey, England, Turkish Revolution

1. GİRİŞ

Sir Percy Loraine[1], 1933–1939 yılları arasında İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Adı gecen diplomat, görev yaptığı süre zarfında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ü tanıma imkânı bulmuş, Atatürk'ün şahsiyetinden, gerçekleştirdiği devrimden ve ideallerinden çok etkilenmiştir. Loraine, Atatürk'e olan hayranlığını her fırsatta dile getirmiştir.

Sir Percy, 29 Ekim 1941 tarihinde Türkiye'nin Cumhuriyet Bayramını kutlamak amacıyla BBC'de bir radyo konuşması yapmıştır. 13 Eylül 1942 tarihinde de İngiltere'nin Sunday Times gazetesinde *"Turkey and The Kemalist Tradition"* (Türkiye ve Kemalist Gelenek) başlıklı bir yazısı daha yayınlanmıştır. Daha sonra, 29 Ekim 1942 tarihinde İngiltere'de "Realite" dergi-

[1] Sir Percy Lyham Loraine, 5 Kasım 1880 tarihinde Londra'da Kirkharle'nin 11. Baronet'i olan Amiral Sir Lambton Loraine'nin ikinci oğlu olarak dünyaya geldi. Eton Cemiyeti üyesi olarak 1893 yılında Eton'a giderek önce Sydney James's House'da daha sonra ise R.W. White-Thomson House'da eğitim gördü. Eton Gönüllü taburuna katıldı. Tarih eğitimi almak için Ağustos 1899 yılında Oxford Üniversitesi'ne gitti. Aynı tarihte Güney Afrika Savaşı'nın başlaması üzerine 1901'de okulu bırakarak savaşa katıldı. Loraine 1902 yılının Mayıs ayında İngiltere'ye geri döndü ve 13 Haziran'da da teğmen rütbesine yükseltilerek teğmen üniforması giymeye hak kazandı. Diplomatik servise girmek için 25 yaş sınırının olması Loraine'ni bir seçim yapmak mecburiyetinde bıraktı. Diplomatik Servisin sınavlarını geçerek Mayıs 1904'de ücretsiz ataşe olmaya hak kazandı. Bu tarihten sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığında çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1905–1907 yılları arasında İstanbul İngiliz Büyükelçiliğinde iki yıl ücretsiz ataşe olarak görev yaptı. Roma, Pekin, Tahran, Paris Madrid İngiliz Büyükelçiliklerinde birinci kâtip olarak görev yaptı. İngiliz Delegasyonunun dört üyesinden biri olarak Paris Konferansı'nda (1918–1919) yeraldı. 1921'de Varşova Büyükelçiliği Müsteşarlığına tayin edildi. Loraine, 1921 yılında Tahran ve 1925 yılında Atina orta elçilik vazifesinde bulunduktan sonra;1926'da Mısır ve Sudan'a Yüksek Komisyon Üyesi olarak atandı. 1933–1939 yılları arası Türkiye'de büyükelçilik vazifesinde bulunduktan sonra İtalya'ya da büyükelçilik göreviyle gönderildi. Ancak bölümünün II Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle kapatılması üzerine aynı yıl Politik Savaş Yönetimi Bölümüne danışman olarak atandı ve 1945'de de bu görevinden ayrıldı. 1944 yılında İngilizler için büyük önem taşıyan Cokey Kulübüne seçilen Loraine, emeklilik günlerini çok sevdiği atlarıyla ilgilenerek, yarışlara katılarak geçirmiş ve 22 Mayıs 1961 tarihinde de hayata gözlerini yummuştur(**PRO, FO** 1011/235).

Levent Şahverdi Arşivi

sinde *"Britain And Turkey"* (Britanya ve Türkiye) başlıklı yazısı yayınlanmıştır. Hemen ertesi gün ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu münasebetiyle 29 Ekim 1942 tarihinde Londra radyosunda Türk milletine hitaben Türkçe bir konuşma yapmıştır. Türkiye'den de büyük bir dikkatle takip edilen bu konuşmanın tam metni 30 Ekim 1942'de Ulus Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Ayrıca, Londra Türk Halkevinde 5 Kasım 1942 tarihinde *"Turkey:1905, Turkey:1935"* (Türkiye:1905, Türkiye:1935) konulu bir konferans vermiştir. 10 Kasım 1942 tarihinde ise, Atatürk'ün dördüncü ölüm yıldönümü nedeniyle BBC'de bir radyo konuşması gerçekleştirmiştir. Atatürk'ün ölümünün onuncu yıldönümü olan 10 Kasım 1948'de BBC'den yayınlanan radyo konuşması gerçekleştiren yine Loraine olmuştur. Bu radyo konuşması daha sonra 18 Kasım 1948 tarihinde İngiltere'de "The Listener" dergisinde *"Kemal Atatürk as I Knew Him"* (Bildiğim Kadarıyla Atatürk) başlığı ile yayınlanmıştır. 10 Kasım 1958 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ü anmak için bir yazı daha yazmıştır. Bütün bu konuşma ve yazılarında Mustafa Kemal Atatürk'ten ve Türk Cumhuriyeti'nden övgüyle bahsettiği görülmektedir.

Yukarıda belirtilen konuşma ve yayınlarının yanı sıra Atatürk hakkında önemli devlet adamları ve yazarlarla mektuplaşmış ve özellikle İngiliz resmi makamlarıyla olmak üzere çok sayıda yazışma gerçekleştirmiştir.

Çalışmamızda Londra'daki National Arşiv belgelerinden yararlanarak Loraine'in Atatürk hakkındaki görüş ve düşünceleri dile getirilecektir.

2. ATATÜRK'E İLİŞKİN YORUMLARI

2.1. Atatürk'ün Dış Görünüşü:

Sir Percy Loraine'nin Atatürk'ün dış görünümüne ilişkin yorumlarına yazılarından çok konuşmalarında yer verdiği görülmektedir. Bu bağlamda Loraine'nin ilk olarak 5 Kasım 1942 tarihinde Londra Türk Halkevinde verdiği *"Turkey:1905, Turkey:1935"* konulu konferansında Atatürk'ün dış görünüşünden bahsettiği görülmektedir.

Bu konuşmasında 1905 yılında İstanbul'a ücretsiz ataşe olarak atandığının altını çizen Loraine, Osmanlı padişahlarından Sultan Abdülhamit(1876–1909) ile Atatürk'ün dış görünüşünü karşılaştırmakta ve *"Türkiye'nin kaderini değiştiren adam"* olarak nitelediği Atatürk'ün dış görünüşünü şu şekilde tasvir etmektedir:

"Her ne kıyafet giyerse giysin, dik ve kare omuzları ile dikkati çekerdi. Belirgin çene ve burun hatları, şaşırdığı zaman değil yalnızca sinirlendi-

Levent Şahverdi Arşivi

ğinde birleşen kaşları ve keskin yüz hatları, delip-geçici mavi gözleri ile tanımlaması ya da bir başkasıyla karşılaştırılması mümkün olmayan bir görünüşe sahipti[2]*."*

O, 10 Kasım 1942 tarihinde Atatürk'ün dördüncü ölüm yıldönümünde gerçekleştirdiği BBC'deki radyo konuşmasında ise;

"Dimdik, kare omuzlu bu adam, net tavırları, sert hatlara sahip burnu ve çenesi ve size doğrudan bakan ve gücünü ortaya koyan çelik-mavi gözleri ile asla anlamsız bir ifadeye bürünemezdi. Bu gözlerinin üzerinde dikkat çekici kaşları birleşiyordu ama yalnızca sinirlenince, şaşırınca değil. Bunlar benim onun hakkındaki ilk izlenimlerimdi. Onu sıklıkla görmedim, ama onu daha iyi tanıdığımda anladım ki edindiğim ilk intiba yanıltıcı değildi[3]*."* demektedir.

Loraine Atatürk'ün dış görünümünü değerlendirdiği bir başka konuşması ise, Atatürk'ün ölümünün onuncu yıldönümü olan 10 Kasım 1948 tarihinde yine BBC'den yayınlanan konuşması olmuştur. Burada da şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Onun dış görünüşü nasıldı? Onun göze çarpan başlıca özellikleri aşikâr sert mizacı ve kusursuz dış görünüşü idi: keskin yüz hatları, delip-geçici mavi gözleri, çatık kaşları, belirgin yüz çizgileri, genellikle cesur ve oldukça sert ifadeli yüzü, her jest hareketinde hatta hareketsiz olduğu zamanlarda dahi onun ateşli kişiliği hemen her bakışta görülürdü. Onun aklı ve vücudu her an harekete hazır olduğu izlenimini verirdi. Cumhurbaşkanı olduktan sonra ordunun geçit töreni dışında -ki eskisi kadar görkemli idi- asla askeri üniformasını giymedi. İpek kumaşından şapkası ve Kurtuluş Savaşı'na ait bir madalya dışında daima sade ancak bir o kadar kusursuz kıyafetler giyerdi[4]*"*.

Daha sonra 10 Kasım 1958 tarihinde yine Atatürk'ün ölüm yıldönümü nedeniyle gerçekleştirdiği bir diğer radyo konuşmasında da 1948 yılında yapmış olduğu değerlendirmeyi yinelemiştir[5].

Loraine'nin bu yorumlarından Mustafa Kemal Atatürk'ün dış görünüşünden ve giyimine gösterdiği özenden bir hayli etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

---

[2] **PRO**, FO 1011/199.
[3] **PRO**, FO 1011/199.
[4] **PRO**. FO 1011/287.
[5] **PRO.** FO 1011/201.

Levent Şahverdi Arşivi

2.2. Atatürk'ün Karakteri:

Loraine'nin Atatürk'ün sert bir mizaca sahip olduğu, korkusuz bir insan olduğu saptamaları dışındaki yorumlarında, Onun kurduğu diplomatik ilişkileri göz önünde tuttuğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle Loraine'nin Atatürk hakkındaki karakter değerlendirmesi, aslında yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı'nın dış politika ilkelerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu konuyla ilgi değerlendirmelerini şu başlıklar altında incelemek mümkündür.

2.2.1. Gerçekçilik:

Atatürk'ün en önemli özelliklerinden biri olan gerçekçiliği sayesinde, kendisinin ve ulusunun gücünü doğru saptamış ve hedeflerini de bu doğrultuda belirlemiş, eylemleriyle ulusunu maceraya sürüklememiştir.

Loraine, Türk ulusunun Atatürk'ün "gerçekçilik politikası" doğrultusunda ilerlediğini Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu münasebetiyle 30 Ekim 1942 tarihinde Türk milletine hitaben Türkçe gerçekleştirmiş olduğu konuşmasında şu sözleriyle ifade etmektedir:

"Biz, İngilizler, harbin Türk hudutları istikametinde genişlediğini ve Türkiye'ye yaklaşmadığını gördük. Aynı zamanda Cumhuriyet ordularının Türk topraklarına Türk milletinin hürriyet ve şerefine vaki olacak her tehdidi defetmeye hazır bulunduğunu da müşahede ettik[6]."

10 Kasım 1942 tarihinde Loraine tarafından Atatürk'ün dördüncü ölüm yıldönümü nedeniyle geçekleştirilen radyo yayınında ise, Atatürk'ün İngiliz ulusunun saygı duyacağı, gıpta edeceği, çok fazla vasfa sahip olduğunu belirttikten sonra Atatürk'ün hedeflerini şu şekilde özetlemektedir:

"O yeni Türkiye Devleti'nin Türk halkının devleti olmasını istiyordu. Onun tasarladığı devlet anlayışına göre halk kendi üstün yeteneklerine inanacak, hiçbir yabancı devletin ideolojinin etkisi altında kalmayarak tam bağımsız, kargaşadan uzak, barışçı olacaktı[7]."

Ayrıca aynı konuşmasında Atatürk'ün amaçlarını ise şu şekilde açıklamaktadır:

"Onun amacı, tükenmiş, parçalanmış, çok kültürlü Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalan Türk Ulusu'ndan türdeş bir millet yaratmak ve

[6] **PRO**, FO 1011/199.
[7] **PRO**, FO 1011/199.

Levent Şahverdi Arşivi

bu doğrultuda Türkiye'yi yeniden inşa etmekti. Yeniden yapılandırmayı gerçekleştirirken izlenmesi gereken iki önemli aşama vardı. Öncelikle Türk halkına bağımsızlığını ve egemenliğini kazandırmak, ikinci olarak da Osmanlı'dan kalan Türk kökenli olmayan vatandaşlara Türk vatandaşlarıyla eşit haklar sağlamak idi.

Bu hedefine ulaşabilmek için ilk önce Türk halkı için zararlı düşünceleri barındıran gelenekleri, bu geleneklerin temsilcisi kurumları yıkmaya hazırlandı ve yıktı. Atatürk'ün bu idealini anlamayarak ortadan kaldırmak isteyenlerin oluşturdukları kuvvet çok büyüktü. Saltanat ve hilafet geleneği vardı, sarayın halk üzerindeki etkisi büyüktü. Çünkü İslâm anlayışı devlet dairelerine iyice yerleştirilmişti ve bu düşüncenin sahipleri devlet dairelerinde oluşturulan dini hiyerarşinin savaşçılarıydı. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nu çok uluslu yapısını muhafaza edeceğine söz veren ancak bunu gerçekleştiremeyen Sultan Abdülhamit Enver, Talat ve Cavid gibi kişilerin başında yer aldığı Genç Türkler tarafından devrilmişti. Hindistan, Rusya, Çin Afrika vb.. dünyadaki tüm Müslümanları bir araya getirerek dine dayalı bir Saltanat-Hilafet kurma ideolojisine sahip olan bu Pan-İslamist dönekler; Abdülhamit yıkıldıktan sonra, bir anda Kafkasya, Türkistan vb.. dünyadaki bütün Türk soyundan gelenleri bir araya getirerek devasa bir Türk İmparatorluğu kurmayı amaçlayan Pan-Türkist ideolojinin savunucuları haline geliverdiler ve imparatorluğun kaderini Almanlara teslim ederek ve savaşta Almanya'nın yanında yer alarak askeri felaket, ekonomik iflas ve ülkenin parçalanmasına neden oldular. İşte Mustafa Kemal, eski imparatorluğun bu eski askerlerine karşı mücadele vermek mecburiyetinde kaldı.

Ben inanıyorum ki, Mustafa Kemal kendisinden çok halkına inanıyordu. Kendisinin sahip olduğu inançla halkını sahip olduğu cesaret, değer, onur, kendini görevine adama ve inancıyla birleştirdi. Bu sayede eski gelenekleri yıktı, muhalefete karşı durabildi, entrikaları engelledi ve nihayet hayalindeki Türk Cumhuriyetini kurdu.

Bu büyük dönüşümün ilk sonucu yeni bir devlet kurulması oldu ve daha sonra da bu devletin güvence altına alınması[8]*."*

Aynı konuşmasında Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra Atatürk'ün hedeflerini ise şu şekilde özetlemektedir:

[8] **PRO**, FO 1011/199.

Levent Şahverdi Arşivi

"Devrimlerini gerçekleştirirken onun başlıca sorun olarak gördüğü üç mesele vardı. Birincisi kadınları özgürleştirmek ve onlara sınırlamasız bütün meslek dallarında kariyer yapma imkânı sağlamak; ikincisi ülkeyi laikleştirmek ve bütün dinlerin ülkede eşit haklara sahip olmasını sağlamak ve sonuncusu ise tarımsal reformu gerçekleştirerek tarımı Cumhuriyet'in temel endüstri kolu haline getirmek idi[9]."

Loraine'nin bu yorumlarından, Atatürk'ün belirlediği hedeflerin hayallerden ve maceradan uzak, Türk ulusunun ihtiyaçlarından kaynaklandığını ve Onun bu ideallerini gerçekleştirirken halkının desteği ile büyük ve saygın bir mücadele verdiği kanaatinde olduğu görülmektedir.

2.1. Taktikte Ustalık:

Loraine, Atatürk'ün hedef saptamadaki başarısı kadar, hedeflerine ulaşırken izlediği stratejiden de övgüyle bahsetmektedir. 10 Kasım 1942 tarihinde Loraine tarafından Atatürk'ün dördüncü ölüm yıldönümü nedeniyle geçekleştirilen radyo yayınında Atatürk'ün bu yetisinden şu şekilde bahsetmektedir:

"Sıra dışı yeteneklere sahipti. Ona zor ve karmaşık sorunlarla gelindiğinde, önce meseleleri önem derecelerine göre sınıflar ve daha sonra buna göre derhal harekete geçerdi. Bu süreç onda öyle otomatik bir davranış haline gelmişti ki, çok hızlı bir şekilde sorunları çözüme kavuştururdu. Atatürk'ü anlamanın tek yolu; önce kendiniz onun hakkında bir görüş sahibi olacaksınız, görüşünüze bağlı kalacaksınız, o görüşünüzü müdafaa edeceksiniz, kalanını ise şansa bırakacaksınız. O düşündüğü doğruların karşısında yer alan kişilerle asla uzlaşamaz ve kim olursa olsun onu hakir görürdü. Bu özelliği nedeniyle Onu katı bir adam olmakla yargılayabilirsiniz. Evet, o katı idi. Doğası öyle olmasa bile, muhtemelen yaşadığı çetin hayat onu o hale getirmişti[10]."

Atatürk'ün ölümünün onuncu yıldönümü olan 10 Kasım 1948'de Loraine'nin BBC'den yayınlanan konuşmasında ise Atatürk'ün bu özelliğinden şu şekilde bahsettiği görülmektedir:

"Bir türlü tanımlayamadığım, Onun dışında başka kimsede görmediğim, Ona hiç çaba harcamadan herhangi bir problemle ya da durumla

[9] **PRO**, FO 1011/199.
[10] **PRO**, FO 1011/199.

Levent Şahverdi Arşivi

karşılaştığında öncelikli sorunları diğerlerinden ayırabilme imkânı veren içgüdülere sahipti[11]*."*

Bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi Loraine, taktikte ustalık yeteneğini Atatürk'ün doğuştan sahip olduğu bir yetenek olarak değerlendirmektedir.

2.2. Kararlılığı:

Loraine'nin altını çizdiği Atatürk'ün bir başka özelliği ise kararlılığıdır. 13 Eylül 1942'de İngiltere'nin Sunday Times gazetesinde Loraine'nin *"Turkey and The Kemalist Tradition"* başlıklı yazısında Atatürk'ün verdiği kararlardan asla dönmediği, kararlarının arkasında korkusuzca durduğu ve ölümüne kadar da bu özelliğinden asla taviz vermediği üzerine vurgu yapılmıştır[12].

Ayrıca 10 Kasım 1942 tarihli radyo konuşmasında da konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde belirtmiştir:

"Bu adam, hayatı boyunca doğru bildiklerini yapma konusunda tereddüde düşmedi asla korku yaşamadı. En zor anlarda bile korkmadı. Nasıl korkusuz yaşadıysa aynı şekilde korkusuzca öldü. Onun ölümünün büyük zaferine gölge düşüreceğine kesinlikle inanmıyorum. O, halkının hayat standardını iyileştirdi. Onun halkına bıraktığı en kıymetli hediye ise, onurlu kıymetli bağımsızlık oldu[13]*."*

10 Kasım 1948'de ise konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

"Onun olağanüstü bir insan olduğunu düşünüyorum; kesinlikle eminim ki o çok sıra dışı biriydi. Tehlikeden asla korkmadığı, dış görünüşünden kolayca anlaşılabilirdi ya da karşısına çıkan sorunları halletmek için kararsızlık göstermediği[14]*."*

Ayrıca aynı konuşmasında şu sözleri ile Atatürk'ün kararlarının üzerine korkusuzca gittiğinin altını çizmiştir:

"Sorumlulukları çok ağırdı: ama o asla sorumluluklarından kaçmadı hepsini kabul etti, asla sorumluluklarından korkmadı ve asla birbirine karıştırmadı ayrıca o kendi kendisinin saygısını kazanmak için tüm gücünü

---

[11] **PRO**. FO 1011/287.
[12] **PRO**, FO 1011/199.
[13] **PRO**, FO 1011/199.
[14] **PRO**. FO 1011/287.

Levent Şahverdi Arşivi

ortaya koymak durumunda idi. Mustafa Kemal Atatürk, münakaşa ve tartışmaları severdi. Bu onun diğer insanları sadece düşündüklerini ortaya koymak için değil aynı zamanda karakterlerini tahlil ettiği sınama yollarından biriydi. Atatürk'ün verdiği hükümler nadiren hatalı olurdu. Onun hedefleri öylesine açık, ideallerinin doğruluğu öylesine kesindi ki, insanlar üzerinde harekete geçirici bir etkiye sahipti. Atatürk, doğa tarafından asla tükenmeyecek bir güçle ödüllendirilmiş olmalı. Buna rağmen onun bu yeteneğinden kendini disipline ederek istifade ettiğini düşünüyorum. Mustafa Kemal Atatürk, hayatın uzun, acımasız ve daimi bir sınav alanı olduğunu gayet iyi biliyordu. Soruların yanıtlarını bulmaktan kendini asla alıkoymadı[15]*."*

2.3. Diyaloga Açık Olma:

Loraine, Atatürk'ün "diyaloga açık olma" özelliğini 10 Kasım 1942 tarihli konuşmasında şu şekilde değerlendirmektedir:

"O kesinlikle yaklaşılması kolay bir insan değildi, kuşkusunun üstesinden güçlükle gelirdi, arkadaş edinirken oldukça ağır hareket ederdi çünkü doğası gereği ne olursa olsun arkadaşlığından asla taviz vermezdi. Evet'çilerden (ki "yes-man" tabiri İngiliz diline girdiğinden bir yüzyıl önce Türk dilinde çoktan yerini almıştı.) nefret ederdi. Dalkavuklar Onu tiksindirirdi. Ancak bu karakter dışındaki kişilerin daimi olarak görüşlerini duymak ve bilmek isterdi[16]*."*

10 Kasım 1948 tarihinde yapmış olduğu konuşmasında ise konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Onun iletişim kurmakta kullandığı en sevdiği metot, kendisini, kabinesindeki üyeleri hatta diyalog kurmak istediği herkese uyguladığı psikolojik olduğu kadar da entelektüel olan sözlü sınavlardı. Bunlar araştırma sınavları idi. Onun verilen cevaba oldukça yakın birbirine bağlı sorularından, rahatlıkla meseleleri dikkatlice en küçük ayrıntısına kadar inceleyen bir kişilik yapısına sahip olduğu anlaşılabilirdi. Üzerinde çok fazla düşündüğü uzun ifadeli meseleleri bazen hızla, arka arkaya soru bombardımanı olarak yöneltirdi. Bu art arda gelen sorularına aniden ünlem ifadeli sözleriyle ara verir ve kaşlarını kaldırarak, buz mavisi gözleriyle içe işleyen, soğuk bir bakış fırlatırdı. Karşısındaki bu bakışın ne anlama geldiğini anlar-

[15] **PRO**. FO 1011/287.
[16] **PRO**. FO 1011/287.

Levent Şahverdi Arşivi

dı. Bunun anlamı, geveleme: Erkek erkeğe konuşuyoruz. Ne düşündüğünü duymak istiyorum, demekti[17]*."*

Görüldüğü gibi Loraine, Atatürk'ün düşünceye asla sınırlama getirmeyen, karar alırken her türlü eleştiriyi değerlendiren ancak bununla birlikte düşünce sahibi olmayan, dalkavuk şahsiyetli kişilerden itina ile uzak duran bir lider olarak, Onun bu özelliğinden övgüyle bahsetmektedir.

2.4. Dünü, Bugünü, Yarını Başarılı Kavrayış:

Loraine'nin hayran kaldığı bir diğer özellik ise Atatürk'ün geleceğe ilişkin doğru öngörülerde bulunabilme yeteneğidir.

10 Kasım 1942 tarihinde yaptığı konuşmasında Loraine, Başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşımasını Atatürk'ün ileri görüşlü bir hareketi olarak nitelendirmektedir. Neden böyle düşündüğünü şu sözleriyle açıklamaktadır:

"Mustafa Kemal eski başkentin deniz gücü karşısında savunmasız olduğunun farkındaydı. Bu stratejik sebepti. Bunun yanı sıra bu kararının psikolojik sebepleri de vardı. Gerçek Türkler Anadolu bozkırlarında yaşayan Türklerdi. Meclisi Ankara'da açarak İstanbul'un kozmopolit yapısından uzaklaşmak istedi. Bu nedenle Ankara'yı başkent yaptı.[18]*"*

10 Kasım 1948 tarihli konuşmasında ise Atatürk'ün gelecekle ilgili öngörü yeteneği hakkında şu yorumu yaptığı görülmektedir:

"Cumhuriyet'in ilk günlerinde Atatürk, dönemin ve halkın modern yönetim için henüz hazır olmadığının farkındaydı. Halk Osmanlı İmparatorluğu'nun gelenekleri nedeniyle sömürülmüştü. Ve bu böyle devam ettiği sürece toplumun değişmesi beklenemezdi. Dolayısıyla halk kadar yöneticilerin de yeni devlet yapısına ve rejimin gereklerini yerine getirebilmek için eğitilmeleri gerekiyordu. Bu arada Türkiye'yi modernleştirecek olan değerler sabit tutulmalı, elde olan imkânlar ölçüsünde ilerleme sağlanması için çalışılmalı idi. Hepsinden de önemlisi uygulanabilir bir ulusal ekonomi yaratılmalı idi; O 1923 yılında ulusuna seslenişinde dedi ki: Eğer on yıl içerisinde ulusal bir ekonomiye sahip olamazsak, Kurtuluş Savaşımız, verdiğimiz onca mücadelemiz ve fedakârlıklarımız boşa gidecektir.

Onun öngörüsü her ne kadar önceleri anlaşılmaz gelse de son derece doğru idi. Onun dünyadaki meydana gelmesi muhtemel gördüğü hadiseler,

[17] **PRO**. FO 1011/287.
[18] **PRO**, FO 1011/199.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin uluslar arası ilişkilerinde başarılı olabilmesi için izlemesi gereken yol gibi konulardaki öngörülerini daima meslektaşları ile paylaşırdı. Ancak kabul etmek gerekir ki, meslektaşları O'nun öngörülerini anlamakta zorlanırlardı. Ancak o bu öngörülerin anlaşılması için bilgilendirirdi, tartışırdı, asla emir vermezdi[19]*."*

2.5. Güvenilirlik:

Loraine Atatürk'ün güvenilirlik özelliğini Atatürk'ün dış politika tutumuna bağlı olarak değerlendirmiştir. Atatürk, kendinden çok milletinin gücüne inanmakla birlikte gerektiğinde barışı korumak maksadıyla ittifaklar kurmaktan çekinmemiş, geçmişe dayalı kin ve düşmanlık hisleriyle asla hareket etmemiştir. Loraine, Atatürk'ün barışı koruma konusunda da son derece samimi olduğuna inanmaktadır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de Atatürk'ün bu ilkesinden taviz vermeyeceğine duyduğu inancını 29 Ekim 1941 tarihinde yapmış olduğu konuşmasında şu şekilde ifade etmektedir:

"Bugün kuruluşunu kutladığımız Türkiye Cumhuriyeti'nin milli bayramıdır. Bu şanlı tarih, sonradan Kemal Atatürk namıyla tanınan Mustafa Kemal ismi ile her zaman bağlı kalacaktır. Türkiye için Cumhuriyet'in ilanı Türklerin hürriyetine kavuşmaları ve devletin halka karşı olan mesuliyetlerini kabul etmesi demek olmuştur. Bu Britanya için serbest bir Türkiye'ye elini uzatmak ve eski Osmanlı devrinde kabil olamayan bir şekilde sağlam bir dostluğun temelini atma fırsatını vermiştir. Ve şimdi, insaniyet tarihinin bu en zor günlerinde bu dostluk bir müttefikliğe dönüşmüştür. Bu gayet tabii bir şeydir. Çünkü, iki tarafta mihver zaferinin yalnız menfaatlerini değil, fakat aynı zamanda ideallerini de rencide edeceğini hissederek bu ittifaka girişmişlerdir. Türkiye, İsmet İnönü de, büyük selefi Kemal Atatürk'ün mesaisini başarmağa en uygun bir devlet reisi bulmuştur[20]*."*

10 Kasım 1942 tarihinde Loraine'nin Atatürk'ün dördüncü ölüm yıldönümü nedeniyle geçekleştirilen radyo yayınında da Atatürk'ün barışı koruma çabasından şu şekilde övgüyle bahsettiği görülmektedir:

"… Sizlere kısaca ülkenin dış politikasından bahsedebilirim. Herhangi bir yabancı devlet ile iyi ilişkilerin kurulması ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ve egemenliğinin tanınması ve Ona saygı duyulma-

[19] **PRO**. FO 1011/287.
[20] **PRO**, FO 1011/199.

Levent Şahverdi Arşivi

sından sonra gerçekleşebildi. Ne yazık ki çok az devlet Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, yirmi yıldan az bir süreçte savaş baltalarını gömerek, eski zamanlardan kalmış olan kinlerini unutabildiler. Savaş baltasını ilk gömen devlet Rusya oldu. Saltanatın eski üyeleri olan Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ise Türkiye'nin Balkan Antantı'nda ortakları oldular. Bulgaristan ise diğer Balkan devletlerinden uzak durdu ve kendisine uzanan dostluk elini reddetti. Türkiye İran, Irak ve Afganistan ile de Sadabat Paktı'nı imzaladı. Böylelikle Türkiye Yakın ve Orta Doğu'da barışın ve iyi niyetin en önemli faktörü haline geldi. Diğer taraftan Atatürk ve bakanları küçük devletlerin büyük devletlere nazaran daha büyük bir tehlike arz ettiğini düşünüyorlardı. Dolayısıyla bir taraftan dış politikalarında komşularına anlayışla yaklaşıp, dostluk ellerlini uzatırken, diğer taraftan da istikrarlı bir şekilde savunma güçlerini güçlendirmek için orduya yatırım yaptılar. Bu dönemde ülke gelirlerinin %35'inin savunma giderlerine gittiği görüldü.

1930'lu yılların ortalarında İngiltere ile Türkiye arasında dostluk ilişkilerinin kurulması mümkün oldu. 1914 yılına kadar olan olaylar Türkiye ile İngiltere arasındaki dostluk ilişkisini diğer devletlere nazaran daha çok bozacak nitelikteydi. Ancak Atatürk bunların hiçbirini önemli görmedi ve İngiltere ile dostluk ilişkilerinin geliştirilmesini istedi. İngiltere'nin de Türkiye ile dost olmak için gösterdiği gayretler samimi idi[21]."

Loraine, 10 Kasım 1948 tarihli konuşmasında ise konuyla ilgili şu görüşlerine yer vermiştir:

"Atatürk'ün izlediği dış politikada hiç diktatörlük kokusu var mıydı? Hayır, kesinlikle yoktu. Onun politikası, barış, dostluk, uzlaşma politikasıydı. Komşuları olan diğer ülkelerin, yeni Türkiye Devleti'ni kabul etmeleri ve kara sınırlarına saygı göstermeleri koşulu ile de daima Onun dış politikası savaş karşısında bir garanti idi.

Bu bağlamda, Rusya ile baltalar gömüldü; Yunanistan ile çekişmeler sona erdirildi ve gergin ilişkilerin yerini sıcak ilişkiler aldı. Balkan Antantı yapılarak Balkanlarda süregelen kan davası sona erdirildi. Bulgaristan ise bu birlikten uzak durmayı tercih etti. İran, Irak ve Afganistan ile gerçekleştirilen Sadabat Saldırmazlık Paktı ile doğu sınırlarındaki barış garanti altına alındı. Fransa ile ilişkiler iyi ve dostaneydi. Faşist İtalya ile ise, normal

[21] **PRO**, FO 1011/199.

Levent Şahverdi Arşivi

diplomatik ilişkiler sürdürülmekle beraber çok iyi değildi. İngiltere ile ise sadece sıcak ilişkiler değil aynı zamanda en yakın dostane iyi ilişkiler geliştirildi ve günümüz Türk-İngiliz ilişkilerinin temelini oluşturdu.

Son olarak şunu söylemek gerekir ki, Kemalist Cumhuriyet'in öncü yöneticileri kesinlikle revizyonist değildiler.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu düzen 1939'a kadar çok güçlü idi ki, günümüzde de hala dimdik ayaktadır. Türkiye'nin bu kararlı duruşu sadece Türkiye'nin geleceği için değil aynı zamanda acılarla dolu kararsız dünya için de bir denge unsuru teşkil etmektedir. Türkiye kendi gücünün farkındadır; Türkiye dostlarını çok iyi tanımaktadır, Türkiye rejimine sadıktır, Türkiye gelecekte de sözünü tutacaktır[22]*."*

2.6. Atatürk'ün Milletine Olan Sevgisi:

Loraine her fırsatta Atatürk'ün halkına duyduğu derin sevgiyi dile getirmektedir. Loraine, Atatürk'ün asla kendisi için değil, halkının daha iyi koşullarda yaşamasını sağlamak için hedefler belirlediği yorumunu yapmıştır. Loraine'ne göre Atatürk halkını değiştirmemiş, ancak halkının içinde sakladığı büyük gücü ortaya çıkarmıştır.

25 Kasım 1938 tarihinde Loraine, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazıda Atatürk'ün halkını sevdiği kadar, halkı tarafından da sevildiğini ve cenaze töreninde Türk halkının üzüntüsünün görülmeye değer olduğunu[23] belirtmektedir.

Daha önce de söz ettiğimiz 13 Eylül 1942 tarihinde İngiltere'nin "Sunday Times" gazetesinde yayınlanan *"Turkey and The Kemalist Tradition"* başlıklı yazısında da konuyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

"… Kemal Atatürk Türkleri değiştirmemiştir. O Türk halkının içinde gizli kalmış yeteneklerini açığa çıkarmıştır. … Atatürk sayesinde ülke milli bir karakter kazanmıştır. Türkiye'nin kuruluşundan bugüne büyük ilerleme elde ederek modern bir yapı oluşturulmuştur[24]*"*

Atatürk'ün ölümünün onuncu yıldönümü olan 10 Kasım 1948 tarihinde BBC'den yayınlanan konuşmasında ise; *"Savaşın tüm acılarına rağmen - onurlu bir askeri geçmişe sahip insanlar için gurur kırıcı, acı bir deneyim- Türk ulusuna olan inancını asla yitirmedi. O halkının inancını tazeledi. O,*

---

[22] **PRO**. FO 1011/287.
[23] **PRO.** FO 1011/199.
[24] **PRO**, FO 1011/199.

Levent Şahverdi Arşivi

ulusunun aklını, dimağını serbest bıraktı. O, ulusunun enerjisini açığa çıkardı. O geçerliliğini yitirmiş geçmişi yaktı. O ulusunu verdiği sözü tutarak, geleceğin kapılarını açtı[25]*."* diyerek Atatürk'ün halkına duyduğu büyük sevgiyi ifade etmiştir.

3. ATATÜRK'E YAPILAN ELEŞTİRİLER KARŞISINDA LORAINE

Loraine'e göre Atatürk, diktatör, din-karşıtı ve İngiliz aleyhtarı olmakla suçlanmıştır. O, Atatürk'e karşı yapılan bu iddiaların daima karşısında yer almış, gerek konuşmalarında ve yazılarında, gerekse önemli devlet adamları ve yazarlarla yazışmalarında bu iddiaları çürütmeye çalışmıştır. Ayrıca O, kendisinin Atatürk'ün yakın içki ve poker arkadaşı olduğuna ilişkin görüşlerin de doğru olmadığını her fırsatta dile getirmiştir. Hala güncelliğini kaybetmeyen bu konulardaki Loraine'nin görüşlerini üç başlık altında inceleyebiliriz.

3.1. Atatürk'ün Diktatör ve Din-karşıtı Olduğuna Dair Eleştiriler:

Bilindiği gibi H.C. Armstrong, Atatürk'ün yaşamını anlattığı ve 1932 yılında yayınlanan "Grey Wolf"(Bozkurt) adlı kitabında, Atatürk'e yönelik diktatörlük başta olmak üzere pek çok asılsız suçlamalar yöneltilmiştir[26]. Sir Percy Loraine, Bozkurt adlı bu kitaba ve kitabın yazarına duyduğu tepkiyi 25 Kasım 1938 tarihinde Dışişleri Bakanı Lord Viscount Halifax'a gönderdiği raporunda ifade etmiş; bu kitapta Mustafa Kemal Atatürk'e asılsız suçlamalarda bulunulduğu ve Atatürk hakkında yanıltıcı bilgiler verildiği için şiddetle eleştirmiştir[27]. Ayrıca Loraine, konuyla ilgili tepkisini yine aynı tarihli Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazıda da; *"Atatürk'ün ölümü Türkiye için çok büyük bir kayıp olmuştur. Ölümünden sonra bile kendisine diktatör denilmesine şiddetle karşı çıkıyorum*[28]*."* şeklinde ifade etmiştir.

Atatürk'e "diktatör" denilmesine neden şiddetle karşı çıktığını ise 29 Ekim 1942 tarihinde "Realite" dergisinde *"Britain And Turkey"* başlığı ile yayınlanan yazısında şu şekilde açıklamaktadır:

---

[25] **PRO**. FO 1011/287.

[26] H.C. Armstrong'un kitabı hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz: Mustafa Yılmaz, "Harold C. Armstrong'un Kitabı Üzerine", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 33 (Kasım 1995), ss. 721-756.

[27] **PRO.** FO 371-21926-E7361-69-44'den aktaran Prof. Dr. Hikmet Özdemir, **Atatürk ve İngiltere**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2004, s. 39-40.

[28] **PRO.** FO 1011/194. Ayrıca yazının tam metni için bkz: **EK I.**

Levent Şahverdi Arşivi

"… İngiliz arkadaşlarımın kafasını karıştıran bir diğer sorun ise Kemalist rejimin diktatörlük yapısına sahip olduğudur. Türkiye'de bulunmam ve ilk elden bilgilere sahip olarak konuyla ilgili söylediklerim pek arkadaşlarımı ikna edememiş görünüyor. Öyle sanıyorlar ki, yasama, yürütme, yargı ve askeri güçlerin hepsi Mustafa Kemal'in elinde toplanmıştır ve onun kararları kanundur. İşte sadece Kemal Atatürk'ün elinde bulundurduğu bu büyük güç nedeniyle istemeyerek de olsa halk reformları kabullenmek zorunda kalmıştır. Oysaki bu arkadaşlarım Türkiye Büyük Millet Meclisi hakkında pek bir şey bilmezler. Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasasından ve burada somutlaştırılmış, romanlara ruh veren fikir ve anlayıştan habersizdirler. Böyle düşünen arkadaşlarıma diyorum ki, evet ama Mustafa Kemal öldükten sonra ne oldu?

Bu noktadan hareket etmek benim için arkadaşlarıma gerçekleri anlatmanın en kolay yoludur. Benim görüşüme göre, Atatürk'e diktatör demek mümkün değildir. Bu terim modern kabule göre, bir anayasanın düzenlediği kanunlarla yerini alan, anayasanın oluşturulması için yoğun çaba sarf eden bir cumhurbaşkanı için kullanılamaz. Onun bir diktatör olup olmadığını varlığı ile değil, yokluğu ile anlamak daha kolaydır. Atatürk, Cumhuriyeti kendisinden sonra da devam etsin diye kurmuştur, kendisiyle birlikte ölsün diye değil.

Buna ek olarak ısrarla belirtmek istiyorum ki, Türk halkının Kemalist reformları zorla kabul ettiği düşüncesi tamamen yanlıştır. Çünkü halkın bu reformlara içgüdüsel olarak ihtiyacı vardı. Halk devrim sayesinde yönetimin uşağı olmaktan kurtuldu. Bundan böyle halk hükümetin değil, hükümet halkın uşağı haline geldi. Ulusal uzlaşma sayesinde milli devlet, milli ekonomi, milli eğitim kurumlarının oluşması sağlandı.[29]"

10 Kasım 1942 tarihli konuşmasında ise Atatürk'ün kesinlikle bir diktatör ve din-karşıtı olmadığını, onun sadece dinin ve hurafelerin politik hayatta etkili olmasına karşı olduğunu vurgulayarak, konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

"10 Kasım 1938 sabahı Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, öldü. Yaşadığı dönemin en önemli şahsiyetlerinden idi. İsteseydi Sultan ve Halife olabilirdi. Ama o bunu reddetti. İstekleri kendisiyle ilgili değil, Türkiye ve Türk halkı içindi. Vefat ettiğinde üçüncü defa cumhurbaşkanı olarak seçilmiş bulunuyordu.

[29] **PRO**, FO 1011/199.

Levent Şahverdi Arşivi

… Mustafa Kemal genellikle diktatör olarak nitelendirilir; din karşıtı olmakla suçlanır; bazen de İngiliz karşıtı olduğu düşünülür. Benim düşünceme göre O, kendisine yapıştırılmaya çalışılan bu etiketlerden hiçbirini hak etmemiştir. Eğer onun hedeflerini anlarsanız, onun bu tip haksız saldırılara uğramasının kolay olduğunu görebilirsiniz.

... Gerçekleştirdiği büyük dönüşümün ilk sonucu yeni bir devlet kurulması oldu ve daha sonra da bu devletin güvence altına alınması. Bu değişim sürecinin başlarında Atatürk'ün sahip olduğu güçleri neredeyse diktatörce kullandığını inkâr edemem; ancak bununla birlikte O, sahip olduğu gücü kendisini egemen kılmak için değil, kanunları oluşturmak ve kanunların üstünlüğünü sağlamak için kullanmıştır. Olağanüstü bir durumla karşılaştığında bile kararı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin iradesine bırakmıştır. Eğer o diktatörlük peşinde olsaydı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin iradesine başvurmazdı. Sahip olduğu bireysel otoritesini devletin güvenliği sağlanana ve halk kendi devletinin efendisi olana kadar sürdürdü.

… Hitler ve Mussolini gibi adamlarla Mustafa Kemal'i aynı kategoriye sokmak büyük bir haksızlıktır. Onun davranışlarında katiyen kibirlilik yoktur. Koyduğu hedefler hayalden uzak, barışçıl ve asla diktatörlüğü özendirecek, akla getirecek şeyler değildir. Türkiye Devleti kurulduktan sonra kılıcını kınına sokmuş, mareşallik üniformasını da çıkarmıştır ve ölümüne kadar da bu böyle devam etmiştir.

… Eğer Atatürk bir diktatör olsaydı, Hitler ve Mussolini'nin genlerini taşıması gerekirdi ama taşımıyordu. Kendisi din karşıtı bir kişi değildi ama dinin ve hurafelerin politik hayatta etkili olmasını da kesinlikle istemiyordu. Atatürk'ün İngilizlere de karşı olduğu söylendi ama o, iki ülke arasında dostluk ilişkilerini kurabilmek için yoğun çaba harcadı. Eğer ona karşı yapılan bu suçlamalar doğru olsa idi, bugün onurlu bir Türkiye Cumhuriyeti kurulamammış olurdu[30]".

Daha önce Loraine'ne Nort Eastern Railway'in başkanı 16 Kasım 1942 tarihinde bir mektup yazarak Atatürk'ün büyük bir diktatör olduğunu düşündüğünü yazmış, ancak Onun yukarıdaki yazısını okuduktan sonra fikrinin değiştiğini belirtmiştir. Ayrıca Atatürk'ü bu kadar güzel anlattığı için Loreine'ne teşekkür etmiştir[31].

[30] **PRO**, FO 1011/199.
[31] **PRO**, FO 1011/199. Ayrıca bkz: **EK II.**

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün ölümünün onuncu yıldönümünde BBC'den yayınlanan konuşmasında ise Atatürk'e karşı yapılan diktatörlük suçlaması ile ilgili şu yorumu yapmıştır:

"Şimdi- Bu adam ne yaptı? Görkemli askeri kariyeri sonrasında ve dışında, ne başardı?

O, despotizm düşüncesinin küllerinden yeni bir politik yapı meydana getirdi.

… Kimileri Atatürk'ü diktatörler arasında saymıştır. Bence bu görüş yanlıştır ve yanlış yola götürür. Her ne kadar hiç kimse Hitler ve Mussollini için kullandıkları bu deyimi Atatürk'e yakıştırmakta sakınca görmeseler de, diktatörün ne demek olduğunu zamanımızda tam olarak tanımlayabilen yoktur. Ben, Atatürk'e Hitler ve Mussollini gibi "diktatör" sıfatının yakıştırılmasına şiddetle karşı çıkıyorum.

Bu durumda sorabilirsiniz: "Atatürk'ü niçin bu nitelikten arınık görüyorsunuz?"

Bunun pek çok nedenleri var. En önemlisi şudur ki Atatürk, bilinçli olarak kendi varlığını kendisinden sonra da hayatta kalabilecek bir sistem kurmaya adamıştı. Kendisinden sonra da yaşayacak bir hükümet sistemi ve yönetim kurmaya çabalıyordu. Bunu kendi görünüşlerine uymaya halkı zorlayarak değil, doktrinini öğretmeye, ideallerini açıklamaya çalışarak yapıyordu. Kurtuluş Savaşı'nda çalışma arkadaşlarıyla birlikte işleri tasarlarken ulusun egemenliğini Büyük Millet Meclisi'nde toplamıştı. Meclis üyeleri halkça seçiliyordu. Cumhurbaşkanı da dört yılda bir seçiliyordu. Meclis, yasama ve yürütme güçlerine de sahipti.

Atatürk'ün Büyük Millet Meclisi'ne karşı saygısı dikkate değer. İçişleri konusunda Atatürk'ün başlıca kaygısı, yalnız o zamanlar için değil, her durumun gereksinimine uyacak ve gelişecek bir uyum yeteneğiyle işleyebilir, canlı bir siyasal organizma yaratmaktı. Yaşasaydı, sanırım gelecek seçimde Cumhurbaşkanı olmak yerine, özel yaşamına çekilir ve mekanizmanın aynı yeterlikle işleyip işlemediğini görmek isterdi. Arkadaşları buna razı olur muydu? Orasını tahmin edemem[32]."

Loraine Atatürk'e yapılan suçlamalara bir taraftan yazıları ve konuşmalarıyla cevap vermeye çalışırken diğer taraftan önemli bazı kişilerle de

[32] **PRO**. FO 1011/287.

Levent Şahverdi Arşivi

mektuplaşmıştır. Bu açıdan Morgan Philips Price[33] ile yaptığı yazışmalar bir hayli dikkat çekicidir.

M. Philips Price 19 Mayıs 1957 tarihinde Loraine'ne şu mektubu yazmıştır:

"Atatürk'ün ölüm yıldönümü nedeniyle hazırlamış olduğunuz yazıyı bana gönderdiğiniz için teşekkür ederim. Atatürk hakkında diktatör derken açıkçası bu kelime üzerinde çok düşünmüş değildim. İfade etmek istediğim, tek parti yönetiminin egemen olduğu TBMM'nin ilk günlerinde meclis hem yasama, hem de yürütme yetkilerini elinde tutuyordu. Bu devrimi gerçekleştirme maksadını güdüyordu ve lider muhalefeti engellemek için baskı uygulamak mecburiyetinde idi. Rus Devrimine şahit olduğum için bu konuda Rusya ve Türkiye arasında benzerlikler olduğuna inanıyorum. Baskı dönemi her iki ülkede de gerekli idi. Ama bununla birlikte Rusya'daki sistem katı idi çünkü devrimin felsefesi değişimi kabul etmiyordu. Ancak Türkler pratik ve faydacı bir anlayış benimseyerek bu dönemi kolaylıkla aştılar. Ve sonuçta sistemleri Batı Avrupa rejimine yakın bir hale geldi.

Geçen yıl kendi "Türkiye Tarihimi" yazarken 1925 yılında gerçekleşen Kürt isyanı karşısında Atatürk'ün takındığı tutum nedeniyle kafam biraz karışıktı. Bu dönemde istisnai kanunlar uygulanmıştı ve doğru dürüst bir yargılama yapılmadan çoğu kişi asıldı. Bu dönemin diktatörlük dönemi olduğunu düşünüyorum ancak bu siz Büyükelçi olarak Ankara'ya atanmadan çok önceydi. Sizin yayınınızı okudum ve kesinlikle ben de sizin gibi Atatürk'ün diktatörlük sıfatı yapıştırılarak Lenin'le aynı yere konulmasına karşıyım. Ama Cumhuriyetin kritik dönemlerinde baskıcı bir idare vardı[34].

---

[33] Morgan Philips Price, 29 Ocak 1885 tarihinde İngiltere'de doğdu. Harrow, Trinity College ve daha sonra da Cambridge'de eğitim gördü. Türkiye, Irak, İran, Suriye, Lübnan, Mısır, İsrail, Afganistan, Ermenistan ve Rusya'da bulundu. 1911-1914 yılları arasında İngiltere'de yayınlanan "Manchester Guardian" gazetesinin Rusya muhabiri olarak çalıştı. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine İngiltere'de savaş karşıtı olan "Union of Democratic Control" derneğinin kurucu üyeleri arasında yer aldı. 1919-1923 yılları arasında İngiltere'de yayınlanan "Daily Herald" gazetesinin Almanya sorumlusu olarak çalıştıktan sonra Labour (İşçi) Partisi'ne üye oldu ve seçimlere katıldı. 1922, 1923, 1924 ve daha sonra da 1929 genel seçimlerinde başarılı olarak İngiliz Parlamentosunda kalmayı başardı. 1931 yılında seçimleri kaybederek siyasetten çekildi. 23 Eylül 1973 tarihinde de öldü. Orta Doğu uzmanı olan Price'nin Türkiye, Irak, İran, Suriye, Lübnan, Mısır, İsrail, Afganistan, Ermenistan ve Rusya hakkında araştırmaları ve gezi notları mevcuttur (**St Antony's College, University of Oxford, Middle East Centre Archive**, Ref No: GB165-0232).

[34] **PRO.** FO 1011/201. Ayrıca bkz: **EK III.**

Levent Şahverdi Arşivi

Bu mektuba karşılık Loraine, 23 Mayıs 1957 tarihinde M. Philips Price'a şu mektubu göndermiştir:

"14 Mayıs'ta size göndermiş olduğum mektuba cevap olarak 19 Mayıs-ta bana göndermiş olduğunuz mektuba teşekkür ederim. İkimizin temelde düşünce ayrılıklarına sahip olmadığımıza inanıyorum. Atatürk, Hitler ve Mussolini ile aynı kefeye konulamaz. Bu konuyla ilgili sanki Atatürk'ü savunuyormuşum gibi görünsem de bu yanlış anlaşılmanın müsebbibi "Grey Wolf" (Bozkurt) adlı kitabının yazarından başkası değildir.

Bu konuyla ilgili beş yıl boyunca Ankara'da büyükelçiliğim esnasında incelemeler yaptım. Bu dönemde Mustafa Kemal'in yakın çevresini oluşturan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminden beri O'nu tanıyan bazı kişileri dinleme şansına sahip oldum. Bu kişiler de Mustafa Kemal'in Enver ve Talat'ın 1914 yılında Almanların yanında yer almasına kesinlikle karşı olduğunu belirttiler. Bu kişiler, Almanya savaşı kazansa da kaybetse de Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanacağına dair 1914 yılında Mustafa Kemal'in yapmış olduğu kehanete yürekten inanmışlardı.

1934 yılının başında göreve başlamadan önce, Büyükelçi Sir Nicolas O'Conor'ın emri altında 1905–1907 yılları arasında görev yapma şerefine nail oldum ve bu dönemde Sultan Abdülhamit diktatörce ülkeyi yönetiyordu. Her iki dönemi karşılaştırma imkânı bulduğumu da açıkça söylemeliyim.

Ben bu gerçekleri Tevfik Rüştü Aras'ın anılarının birinci cildi yayınlanmadan çok önce anlamıştım. Ayrıca Onun anılarının çok aydınlatıcı olacağına inanıyorum. Çünkü O, kendi hayatlarını Mustafa Kemal'in ideallerine adamış ve bu ideallere hayatlarının sonuna kadar bağlı kalmış grubun bir üyesi idi[35]."

3.2. Atatürk'ün İngiliz Karşıtı Olduğuna Dair Eleştiriler:

Loraine, İngiliz kamuoyunda oluşmaya başlayan Atatürk'ün İngiliz karşıtı olduğu yönündeki görüşün da karşısında yer almıştır. 29 Ekim 1942 tarihinde "Realite" dergisinde yayınlanan yazısında özellikle 1934–1939 yılları arasında Türkiye ile İngiltere arasında samimi dostluk bağının tam olarak kurulduğunu ve bu dostluk ilişkilerinin kurucusunun Mustafa Kemal Atatürk olduğunu vurgulamaktadır. Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cum-

[35] **PRO.** FO 1011/201. Ayrıca bkz: **EK IV.**

Levent Şahverdi Arşivi

huriyeti'nin övgüye laik olduğunu belirten Loraine, Türk Devrimi sayesinde ülkenin gelişmeye açık ve modern bir hale getirilmiş olmasını ise övmüştür. Atatürk'ün kurduğu bu modern yapı sayesinde Türkiye ve İngiltere arasındaki dostluk ilişkilerinin güçleneceğine olan inancını da dile getirmiştir[36].

Bu bağlamda Sir Percy Loraine'nin 9 Nisan 1938 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifax'a yolladığı raporunda Atatürk'e Türkiye ile İngiltere arasında samimi dostluk ilişkisinin kurucusu olduğu için fahri bir paye verilmesini istemesi de Loraine'nin konuyla ilgili düşüncelerinde ne kadar samimi olduğunu göstermektedir. Adı geçen raporda Loraine'nin şu ifadeleri kullanmıştır:

"Atatürk'ün şahsına dikkat gösterilmelidir. Dört yıl kadar önce Türk politikasına İngiliz taraftarı bir veçhe veren o'dur; "müeyyideler" devresinin getirdiği endişelere, totaliter devletlerin artmakta olan askeri kudret ve siyasi cazibesine, Batılı demokrasilerin görünürdeki zaafına rağmen, yolundan şaşmayan ve Türkiye'nin İngiltere'ye güvenini arttırmaya devam eden Odur. Diktatör devletlerden birinin yapmak istediği gibi, O'na bir filoluk savaş uçakları veya öldürücü silahlar vermeye kalkışırsak, herhalde yaraşır bir hareket yapmış olmayız. Sayın Lord, en tanınmış İngiliz üniversitelerinden biri tarafından Ona fahri bir paye verilmesi ihtimali üzerinde durmanızı rica ederim[37]."

3.3. Atatürk'ün İçki ve Poker Arkadaşı Olduğuna Dair Eleştiriler:

Loraine'nin ısrarla üzerinde durduğu bir başka konu ise, Onun Atatürk'ün içki ve poker arkadaşı olduğuna dair oluşmuş olan kanıdır. Gordon Waterfield tarafından kaleme alınan Loraine'nin hayatını konu alan "Professional Diplomat Sir Percy Loraine" adlı eserde, Waterfield tarafından Onun Atatürk'ün içki ve poker arkadaşı olduğu intibası uyandırmaktadır[38]. Ancak O, bir büyükelçi olarak Atatürk'ü tanıdığını ve Atatürk ile sadece iki

---

[36] **PRO**, FO 1011/199.

[37] **PRO.** FO 371/21930'dan aktaran Sonyel, **a.g.m**., s. 12-32; Ayrıca bu belgenin Türkçe'ye çevrilmiş tam metni için bkz: Erdoğan Karakuş, **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2004, s. 59-64.

[38] Gordon Waterfield, **"Professional Diplomat Sir Percy Loraine of Kirkharle Bt. 1880-1961"**, John Murray Ltd., London, 1973, s. 208-215. Ayrıca eser içeriğinin özetlendiği kapak kısmında Loraine'nin Atatürk ile uzun geceler boyunca içki içip poker oynadığı ifadesi yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

defa poker oynadığını, bunun dışında, resmikabuller dışında bir görüşmenin gerçekleşmediğinin altını çizmektedir.

Loraine, 10 Kasım 1948 tarihinde BBC'de yayınlanan konuşmasında konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Bu konuşmayı hazırlarken dinleyicilere Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ü ve onun çalışmaları tanıtmayı planladım. Atatürk'ün bireysel özellikleri konusunda muhakkak ki yanılmış olabilirim. Bunun için de geçerli bir gerekçem bulunmaktadır. Ben büyükelçilikle vazifelendirilmiş bir kişi olarak devletin başı ile elbette ki resmi ilişkiler kurmak mecburiyetindeydim. Özellikle söz konusu kişi Atatürk olunca bunun altını çizmek gerekir. Çünkü Atatürk hiçbir zaman tamamen resmi bir takım hadiselerin dışında asla elçileri huzuruna kabul etmez, onları eğlendirmek maksadıyla köşkünde kabuller düzenlemezdi. Şüphesiz ki o, sadece tek bir ülke büyük elçisini makamında kabul etmeyecek kadar zeki bir insandı çünkü o bu tip kabullerin kalp kırıklıklarına ve kıskançlıklara yol açabileceğinin farkında idi.

Buna ek olarak; tamamen resmi durumlarda, örneğin büyükelçi olarak görevlendirme mektubumun kabulü gibi durumlarda oturmamı ister ve benimle Dışişleri konusunda konuşurdu. Ancak bu tip durumlar kesinlikle çok nadirdi. Bununla birlikte Atatürk her zaman çok yardım severdi ve bir o kadar da kendisini ilginç bulmuşumdur. Hiçbir şüphem yok ki, diğer meslektaşlarım da benimle aynı imkânlara sahip idiler. Genellikle Türkçe konuşurdu -ki benim pek de aşina olmadığım bir dildi- ve bakan tercüme ederdi. Fransızcası çok akıcı olmamakla birlikte anlaşılır ve hatasızdı.

Onun tek verdiği resepsiyon Cumhuriyet Halk Partisi binasında 29 Ekim "Ulusal Bağımsızlık Bayramı" nedeniyle vermiş olduğu idi. Sabahtan kendi yöneticilerini kabul etti hepsinin üzerinde üniformaları vardı. Öğleden sonra ise çok geniş katılımlı resepsiyon gerçekleştirildi.

Akşam ise dostları ile bir araya geldi ve onlarla dünya meseleleri hakkında tartıştı. Bu 29 Ekim 1937 tarihinde idi. Onun karşısında beş saati geçkin bir süre oturmuş olmalıyım. Atatürk'ün konsantrasyon yeteneğine hayran kalmamak mümkün değildi.

Neden kahvaltıda yediklerini, terzisinin kim olduğunu, hangi diş macununu yeğlediğini anlatmadığımı anlamışsınızdır. Bilemezdim ve asıl önemlisi hiç fark etmezdi[39]."

---

[39] **PRO**. FO 1011/287.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz kamuoyunda olduğu gibi Türk kamuoyunda da Loraine'nin Atatürk'ün içki ve poker arkadaşı olduğu kanısının hakim olduğu, Onun 21 Kasım 1958 tarihinde Muharrem Nuri Bilgi'ye yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır. Bu mektubunda Loraine şöyle demektedir:

"… 6 Kasım tarihli mektubunuzun dördüncü paragrafından anladığım kadarıyla arkadaşlarınız tarafından yanlış bilgilendirilmişsiniz. Ben yalnızca Atatürk ile iki kez poker oynadım. Her iki oyun da Reza Shah Pahlavi'nin ziyareti esnasında gerçekleşti. İlki Ankara Palas Otelde; ikincisi ise The Shah tarafından Ankara büyükelçiliğinde verilen resepsiyonda idi.

Ankara Palas Oteldeki yemekte ben otele geldikten bir saat sonra Atatürk geldi ve salondaki herkes ayağa kalktı. Geldikten yarım saat sonra da beni yaveri aracılığı ile bir kadeh şarap içmeye davet etti. Bunun Cumhurbaşkanının konuşmak istediği şahısla iletişim kurmak için kullandığı bir yol olduğunu anlamak pek güç değildi. O gece benim konuklarım Karabük'deki Çelik işini üstlenen British Company yetkilileri ile hazinenin İhracat Kredi Bölümü temsilcileri idi. Hep beraber Atatürk'ün masasına gittik. Bize direk pek çok konuda zorlayıcı sorular yöneltti ancak biz hepsini yanıtlayabildik ve o memnun kaldı.

Gördüğünüz gibi büyükelçim, bunlar Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği ile gerçekleşen görüşmelerdir. Çankaya'ya resmikabuller dışında asla gitmedim. Kralın ziyareti esnasında gerçekleşen görüşme istisna oluşturur[40]".

4. SONUÇ

1933–1939 yılları arasında İngiliz Büyükelçisi olarak Ankara'da görev yapan Sir Percy Loraine, Atatürk'ü tanıma ve Türk Devrimini anlama imkânı bulmuştur. O, Atatürk'ün kişiliğine, düşüncelerine, halkına olan büyük sevgisine, öngörü sahibi bir lider olarak barışı korumak için gösterdiği gayrete hayran kalmıştır.

Ankara'daki görevi sona erdikten sonra da, Atatürk'e olan hayranlığını ve sevgisini çeşitli konuşmalar yaparak, yazılar yazarak dile getirmeye çalışmıştır. Loraine, özellikle Atatürk'ün kin ve husumet duygularını bir kenara atarak, başta İngiltere olmak üzere diğer devletlerle samimi dostluk ilişkisi kurma yönündeki çabalarını takdirle izlemiş ve Onu ve kurduğu

[40] **PRO.** FO 1011/201. Mektubun tamamı için bkz: **EK V.**

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyeti "Balkanlarda ve Orta Doğu'da barışın garantisi" olarak nitelemiştir. Yazılarında ayrıca Atatürk'ün halkının kültür seviyesini yükseltmek, milletini çağdaşlaştırmak için gerçekleştirdiği atılımlara dikkat çekmiştir[41]. Atatürk'ün bu uğurda gerçekleştirdiği devrim hareketinden övgüyle bahsetmiş, Türk Devrimi'nin nasıl ve neden gerçekleştirildiğini Batılı meslektaşlarına ve kamuoyuna anlatmaya çalışmıştır.

Atatürk'ün kişiliğine ve gerçekleştirdiği Türk Devrimine ilişkin yapılan asılsız iddiaları çürütmeye çalışmış, bildiği Atatürk'ü bilmeyenlere anlatmak için yoğun çaba harcamıştır. Bu maksatla, Atatürk'ün ölümünün onuncu yıldönümü olan 10 Kasım 1948 tarihinde BBC'den yayınlanan konuşma metnini başka Cambridge, Oxford üniversiteleri olmak üzere önemli pek çok üniversite kütüphanelerine, bakanlıklara ve diplomatlara göndermiştir. Ayrıca pek çok yayın organına bu yazısının yayınlanmasına müsaade etmiştir. Loraine, Atatürk ve Türk Milleti hakkında Londra Radyosunda yapmış olduğu bu konuşma karşılığı BBC idaresi tarafından kendisine takdim edilen parayı Türk-İngiliz dostluğunu ve kültür ilişkilerini derinleştirmek amacıyla Londra Halkevine bağışlamıştır[42]. Bu da Loraine'nin Atatürk'e ve Türk Milletine karşı duyduğu samimi sevginin açık göstergesidir.

O, Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne olan inancını da her fırsatta dile getirmiştir. Yazılarında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nden saygıyla bahseden Loraine, iki ülke arasında samimi dostluk bağlarının kurulmasında ve iki ülke halkının birbirine yaklaşmasında etkin bir rol oynamıştır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu münasebetiyle 30 Ekim 1942 tarihinde Londra radyosunda Türk milletine hitaben Türkçe olarak yaptığı konuşma, Türk ve İngiliz basınında büyük ilgi görmüş ve sempati yaratmıştır.

Sir Percy Loraine'nin bir İngiliz yurttaşı ve diplomatı olarak, Atatürk'ü anlama, anlatma ve onun hakkındaki asılsız iddiaları çürütmek için gösterdiği çaba övgüye değerdir.

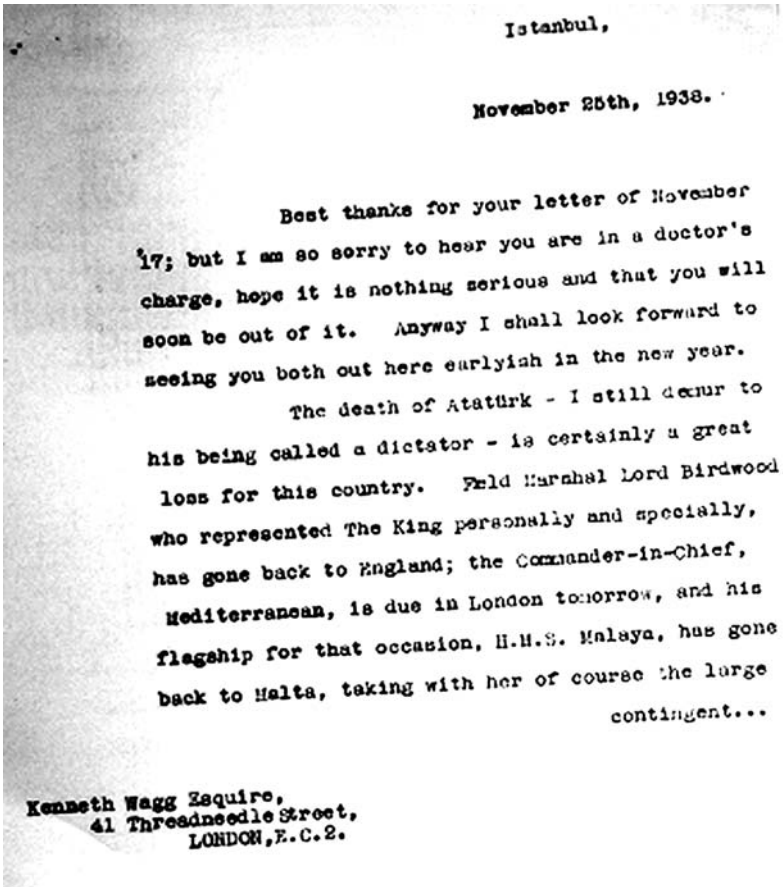
[41] **PRO,** FO 1011/188(Loraine Fisher'e gönderdiği 5 Aralık 1937 tarihli mektubunda Atatürk'ün gerçekleştirdiği bilim, kültür, sanat, arkeoloji alanındaki atılımları ve Türk Devrimi'nin sonuçlarını maddeler halinde özetlemiştir.)

[42] **PRO.** FO 1011/201.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

EK I

Istanbul,

November 25th, 1938.

Best thanks for your letter of November 17; but I am so sorry to hear you are in a doctor's charge, hope it is nothing serious and that you will soon be out of it. Anyway I shall look forward to seeing you both out here earlyish in the new year.

The death of Atatürk - I still demur to his being called a dictator - is certainly a great loss for this country. Field Marshal Lord Birdwood, who represented The King personally and specially, has gone back to England; the Commander-in-Chief, Mediterranean, is due in London tomorrow, and his flagship for that occasion, H.M.S. Malaya, has gone back to Malta, taking with her of course the large contingent...

Kenneth Wagg Esquire,
41 Threadneedle Street,
LONDON, E.C.2.

Levent Şahverdi Arşivi

PRO. FO 1011/194.

EK I-2

contingent of bluejackets, Royal Marines, and a band of 56 Marine musicians, who marched through the streets of Angora in the funeral procession.

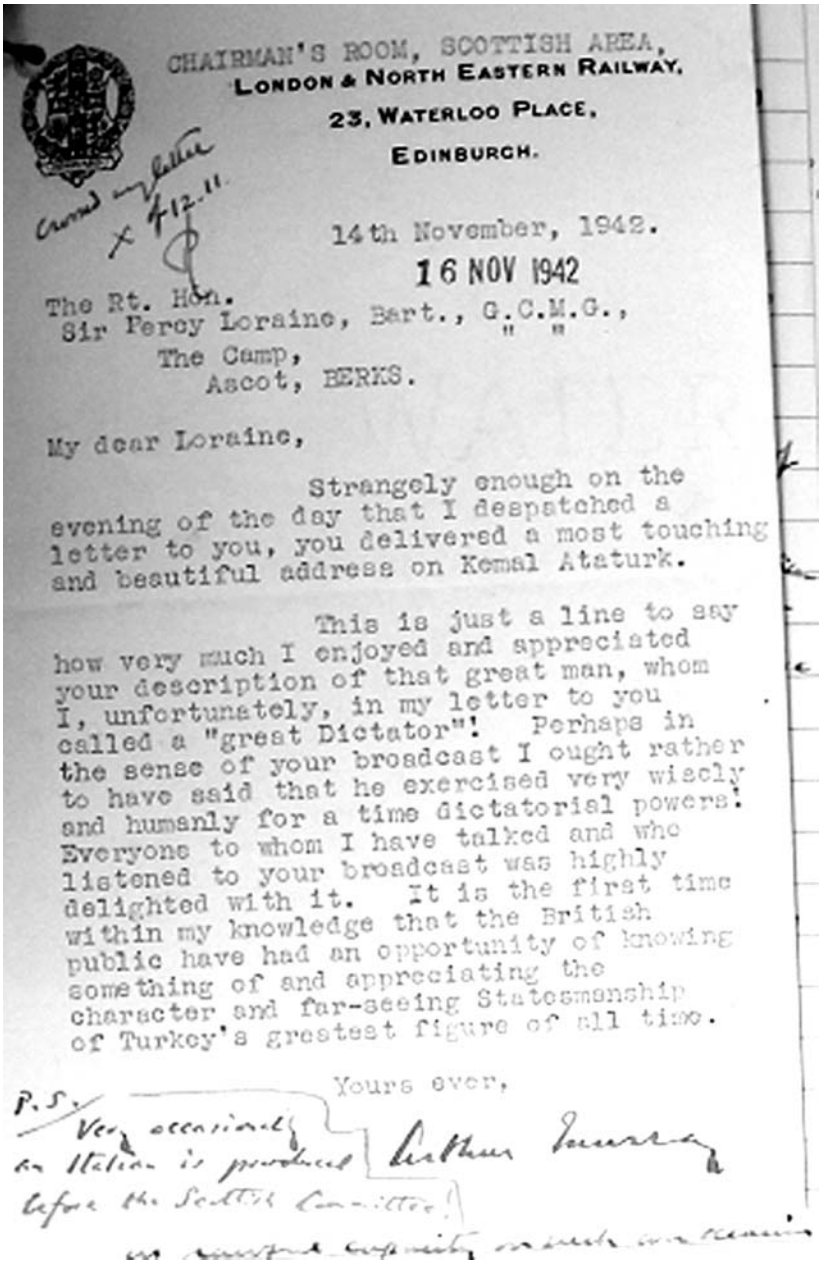
It has of course been a very tough job for me making all the complicated arrangements that arise on occasions of this kind; fortunately so far as our own British show was concerned, everything went off without a hitch, and the Turks have been deeply impressed by the magnificence of our representation at the funeral.

What you tell me about the calculations of "the warped brain" is quite interesting. You may quite likely be right in your diagnosis. At all events I entirely approve the adjective "warped". I wonder what their views are in London about what appears to me to be cooking in Eastern Europe. I think moreover that the lid will be off the cooking po in a very short time from now.

(SD.) PERCY LORAINE.

Levent Şahverdi Arşivi

EK II

CHAIRMAN'S ROOM, SCOTTISH AREA,
LONDON & NORTH EASTERN RAILWAY,
23, WATERLOO PLACE,
EDINBURGH.

Cross my letter of 12.11.

14th November, 1942.

16 NOV 1942

The Rt. Hon.
Sir Percy Loraine, Bart., G.C.M.G.,
The Camp,
Ascot, BERKS.

My dear Loraine,

Strangely enough on the evening of the day that I despatched a letter to you, you delivered a most touching and beautiful address on Kemal Ataturk.

This is just a line to say how very much I enjoyed and appreciated your description of that great man, whom I, unfortunately, in my letter to you called a "great Dictator"! Perhaps in the sense of your broadcast I ought rather to have said that he exercised very wisely and humanly for a time dictatorial powers! Everyone to whom I have talked and who listened to your broadcast was highly delighted with it. It is the first time within my knowledge that the British public have had an opportunity of knowing something of and appreciating the character and far-seeing Statesmanship of Turkey's greatest figure of all time.

Yours ever,

Arthur Lawrence

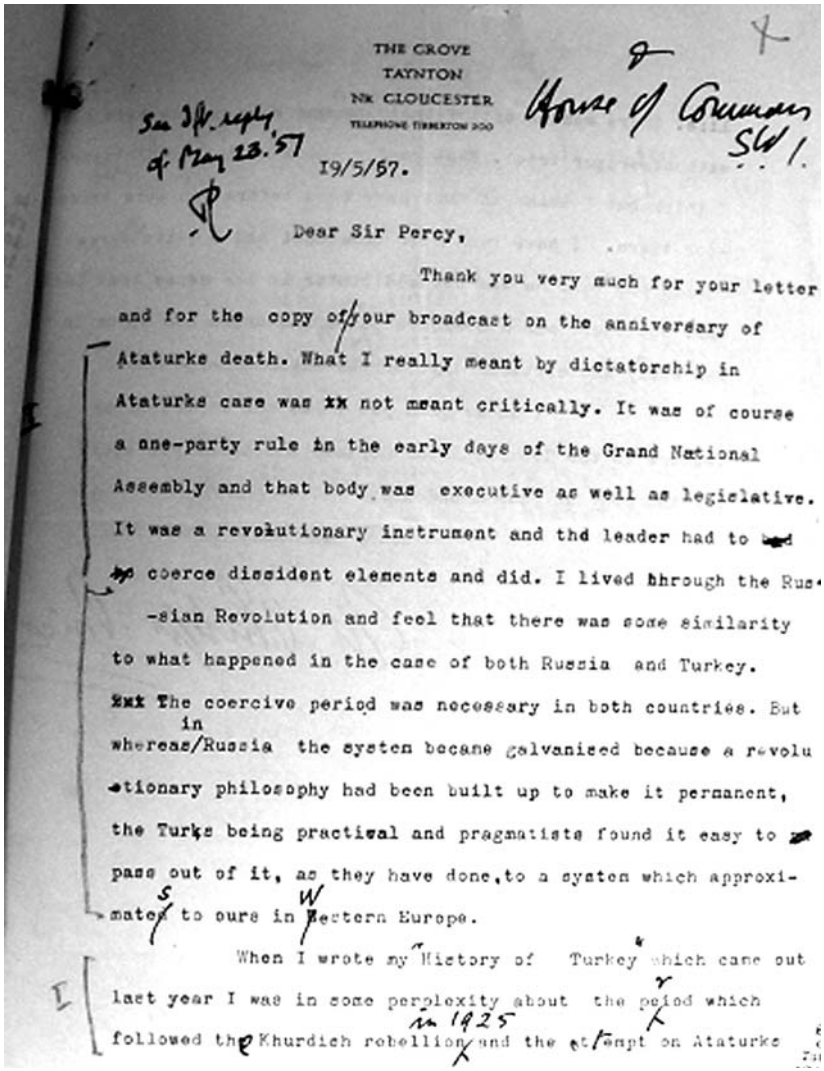
P.S. Very occasionally an Italian is produced before the Scottish Committee!

Levent Şahverdi Arşivi

EK III

PRO. FO 1011/199.

EK III

THE GROVE
TAYNTON
Nr GLOUCESTER
TELEPHONE TIBBERTON 200

House of Commons
S.W.1.

See 3rd. reply of May 23.'57

19/5/57.

Dear Sir Percy,

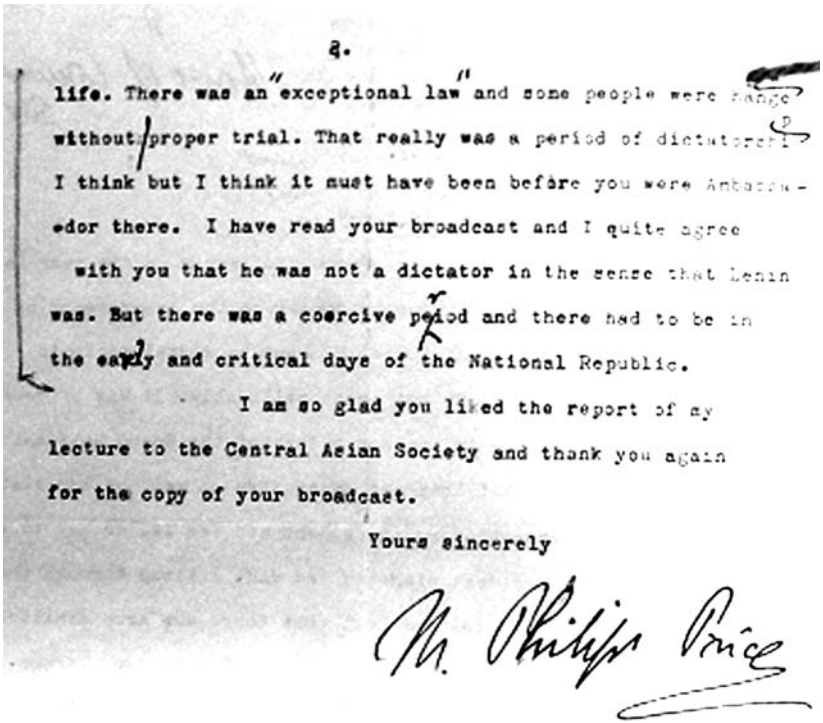
Thank you very much for your letter and for the copy of your broadcast on the anniversary of Ataturks death. What I really meant by dictatorship in Ataturks case was not meant critically. It was of course a one-party rule in the early days of the Grand National Assembly and that body was executive as well as legislative. It was a revolutionary instrument and the leader had to coerce dissident elements and did. I lived through the Russian Revolution and feel that there was some similarity to what happened in the case of both Russia and Turkey. The coercive period was necessary in both countries. But whereas in Russia the system became galvanised because a revolutionary philosophy had been built up to make it permanent, the Turks being practical and pragmatists found it easy to pass out of it, as they have done, to a system which approximates to ours in Western Europe.

When I wrote my History of Turkey which came out last year I was in some perplexity about the period which followed the Khurdish rebellion in 1925 and the attempt on Ataturks

Levent Şahverdi Arşivi

PRO. FO 1011/201.

EK III-2

2.

life. There was an "exceptional law" and some people were hange
without proper trial. That really was a period of dictatorsh
I think but I think it must have been before you were Ambassa-
dor there. I have read your broadcast and I quite agree
with you that he was not a dictator in the sense that Lenin
was. But there was a coercive period and there had to be in
the early and critical days of the National Republic.

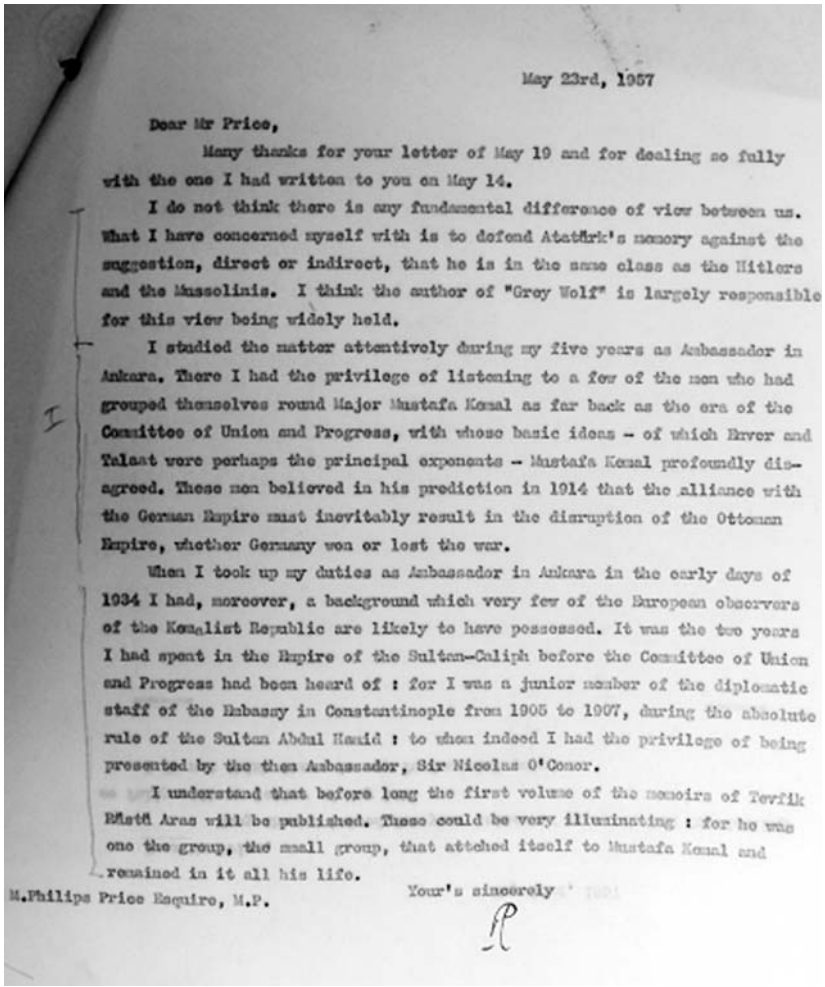
I am so glad you liked the report of my
lecture to the Central Asian Society and thank you again
for the copy of your broadcast.

Yours sincerely

M. Philips Price

Levent Şahverdi Arşivi

EK IV

May 23rd, 1957

Dear Mr Price,

Many thanks for your letter of May 19 and for dealing so fully with the one I had written to you on May 14.

I do not think there is any fundamental difference of view between us. What I have concerned myself with is to defend Atatürk's memory against the suggestion, direct or indirect, that he is in the same class as the Hitlers and the Mussolinis. I think the author of "Grey Wolf" is largely responsible for this view being widely held.

I studied the matter attentively during my five years as Ambassador in Ankara. There I had the privilege of listening to a few of the men who had grouped themselves round Major Mustafa Kemal as far back as the era of the Committee of Union and Progress, with whose basic ideas – of which Enver and Talaat were perhaps the principal exponents – Mustafa Kemal profoundly disagreed. These men believed in his prediction in 1914 that the alliance with the German Empire must inevitably result in the disruption of the Ottoman Empire, whether Germany won or lost the war.

When I took up my duties as Ambassador in Ankara in the early days of 1934 I had, moreover, a background which very few of the European observers of the Kemalist Republic are likely to have possessed. It was the two years I had spent in the Empire of the Sultan-Caliph before the Committee of Union and Progress had been heard of : for I was a junior member of the diplomatic staff of the Embassy in Constantinople from 1905 to 1907, during the absolute rule of the Sultan Abdul Hamid : to whom indeed I had the privilege of being presented by the then Ambassador, Sir Nicolas O'Conor.

I understand that before long the first volume of the memoirs of Tevfik Rüstü Aras will be published. These could be very illuminating : for he was one the group, the small group, that attched itself to Mustafa Kemal and remained in it all his life.

M.Philips Price Esquire, M.P.

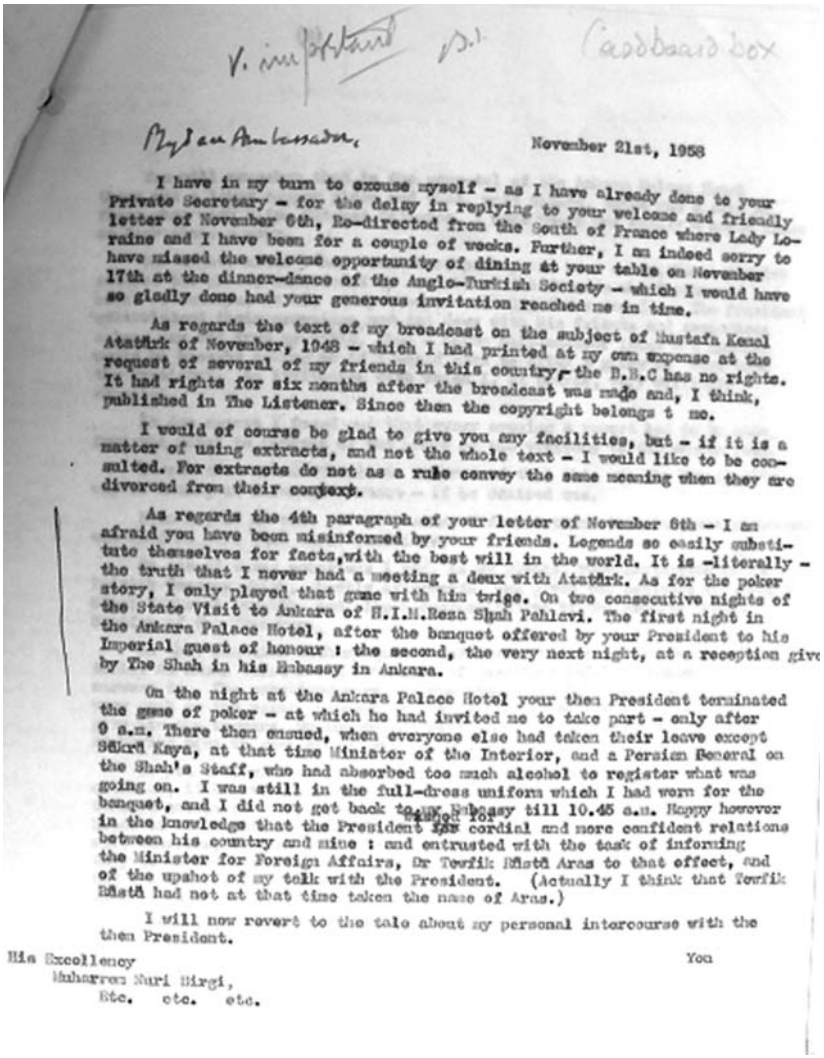
Your's sincerely

fP

Levent Şahverdi Arşivi

PRO. FO 1011/201.

EK V

V. important D.I. Cardboard box

My dear Ambassador,

November 21st, 1958

I have in my turn to excuse myself – as I have already done to your Private Secretary – for the delay in replying to your welcome and friendly letter of November 6th, Re-directed from the South of France where Lady Lorraine and I have been for a couple of weeks. Further, I am indeed sorry to have missed the welcome opportunity of dining at your table on November 17th at the dinner-dance of the Anglo-Turkish Society – which I would have so gladly done had your generous invitation reached me in time.

As regards the text of my broadcast on the subject of Mustafa Kemal Atatürk of November, 1948 – which I had printed at my own expense at the request of several of my friends in this country – the B.B.C has no rights. It had rights for six months after the broadcast was made and, I think, published in The Listener. Since then the copyright belongs to me.

I would of course be glad to give you any facilities, but – if it is a matter of using extracts, and not the whole text – I would like to be consulted. For extracts do not as a rule convey the same meaning when they are divorced from their context.

As regards the 4th paragraph of your letter of November 6th – I am afraid you have been misinformed by your friends. Legends so easily substitute themselves for facts, with the best will in the world. It is -literally – the truth that I never had a meeting a deux with Atatürk. As for the poker story, I only played that game with him twice. On two consecutive nights of the State Visit to Ankara of H.I.M.Reza Shah Pahlavi. The first night in the Ankara Palace Hotel, after the banquet offered by your President to his Imperial guest of honour : the second, the very next night, at a reception given by The Shah in his Embassy in Ankara.

On the night at the Ankara Palace Hotel your then President terminated the game of poker – at which he had invited me to take part – only after 9 a.m. There then ensued, when everyone else had taken their leave except Sükrü Kaya, at that time Minister of the Interior, and a Persian General on the Shah's Staff, who had absorbed too much alcohol to register what was going on. I was still in the full-dress uniform which I had worn for the banquet, and I did not get back to my Embassy till 10.45 a.m. Happy however in the knowledge that the President had taken for cordial and more confident relations between his country and mine : and entrusted with the task of informing the Minister for Foreign Affairs, Dr Tevfik Rüstü Aras to that effect, and of the upshot of my talk with the President. (Actually I think that Tevfik Rüstü had not at that time taken the name of Aras.)

I will now revert to the tale about my personal intercourse with the then President.

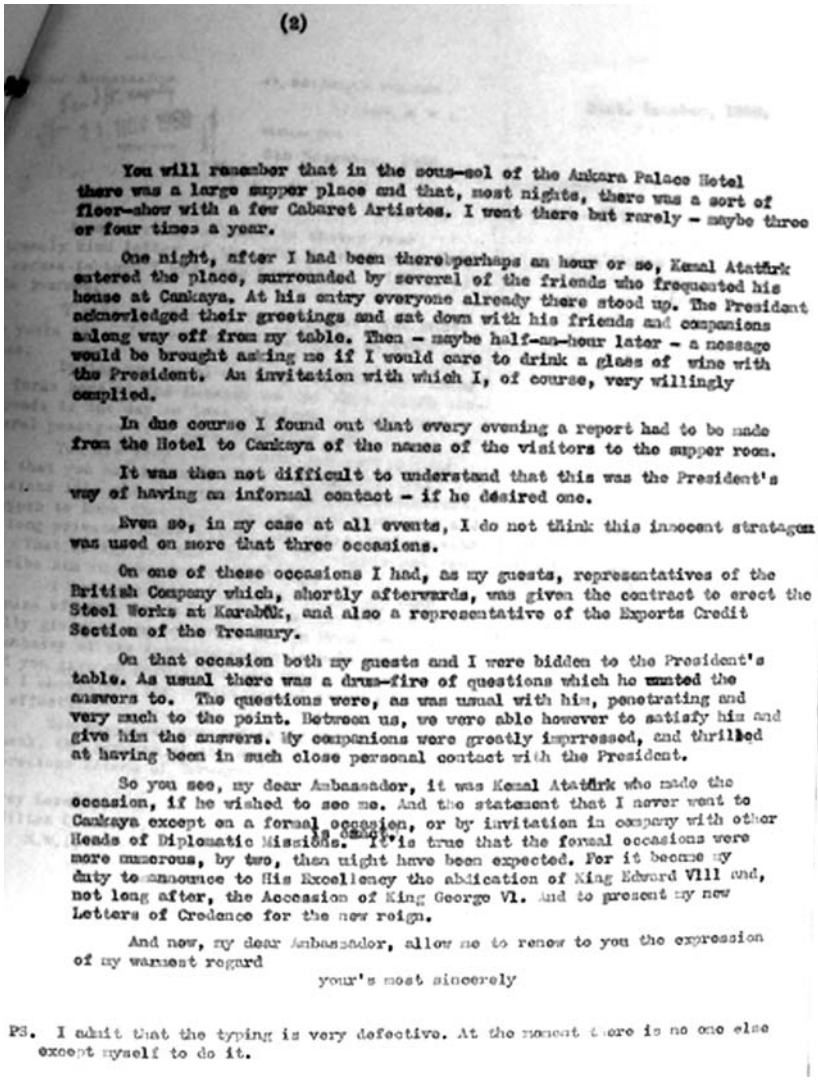
His Excellency
Muharrem Nuri Birgi,
Etc. etc. etc.

Yon

Levent Şahverdi Arşivi

PRO. FO 1011/201.

EK V-2

(2)

You will remember that in the sous-sol of the Ankara Palace Hotel there was a large supper place and that, most nights, there was a sort of floor-show with a few Cabaret Artistes. I went there but rarely – maybe three or four times a year.

One night, after I had been there perhaps an hour or so, Kemal Atatürk entered the place, surrounded by several of the friends who frequented his house at Cankaya. At his entry everyone already there stood up. The President acknowledged their greetings and sat down with his friends and companions a long way off from my table. Then – maybe half-an-hour later – a message would be brought asking me if I would care to drink a glass of wine with the President. An invitation with which I, of course, very willingly complied.

In due course I found out that every evening a report had to be made from the Hotel to Cankaya of the names of the visitors to the supper room.

It was then not difficult to understand that this was the President's way of having an informal contact – if he desired one.

Even so, in my case at all events, I do not think this innocent stratagem was used on more that three occasions.

On one of these occasions I had, as my guests, representatives of the British Company which, shortly afterwards, was given the contract to erect the Steel Works at Karabük, and also a representative of the Exports Credit Section of the Treasury.

On that occasion both my guests and I were bidden to the President's table. As usual there was a cross-fire of questions which he wanted the answers to. The questions were, as was usual with him, penetrating and very much to the point. Between us, we were able however to satisfy him and give him the answers. My companions were greatly impressed, and thrilled at having been in such close personal contact with the President.

So you see, my dear Ambassador, it was Kemal Atatürk who made the occasion, if he wished to see me. And the statement that I never went to Cankaya except on a formal occasion, or by invitation in company with other Heads of Diplomatic Missions, is true that the formal occasions were more numerous, by two, than might have been expected. For it became my duty to announce to His Excellency the abdication of King Edward VIII and, not long after, the Accession of King George VI. And to present my new Letters of Credence for the new reign.

And now, my dear Ambassador, allow me to renew to you the expression of my warmest regard

your's most sincerely

PS. I admit that the typing is very defective. At the moment there is no one else except myself to do it.

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE MİLLÎ KORUNMA KANUNU UYGULAMALARI (1955-1960)*

Yard. Doç. Dr. Mustafa ALBAYRAK**

ÖZET

Millî Korunma Kanunu, Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulamaya konulmuştur. Bu kanun daha sonra liberal bir ekonomik politika uygulamak iddiasıyla iktidara gelen Demokrat Parti tarafından 1955 yılından itibaren yeniden uygulanmaya başlanmış ve ekonomik alana çok etkin şekilde müdahale edilmesine yol açmıştır. Bu kanun uygulamada, ekonomik sisteme tek parti döneminin koşullarını aratmayacak ölçüde sınırlamalar getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Korunma Kanunu, Demokrat Parti, Adnan Menderes, Marshall Yardımı,Uluslararası Para Fonu, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Almanya.

APPLICATION OF THE LAW NATIONAL PROTECTION IN PERIOD OF DEMOCRAT PARTY GOVERNMENT

ABSTRACT

The Law National Protection (Millî Korunma Kanunu) was fırst implemented in Türkiye during the Second World War. This law was then reesacted in 1956 by the Democrat Party Government which came to power with an agenda of liberal economic policy. The Democrat Party Government, however, employed this law to intervene into Turkish economy more effectively than before. The D.P.'s economic policy under the law brought into the economic system many limitations similar to those of the single party period.

Key Words: The Law National Protection , Democrat Party, Adnan Menderes, The Marshall Aid, International Monetary Fund, European Economic Corporation Administration, United States of America, Türkiye, Germany.

---

* Bu araştırma (7-9 Aralık 2005) tarihleri arasında Ankara'da yapılan 9. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne bildiri olarak sunulmuştur.

** Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Korunma Kanunu Türkiye'de ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulamaya başlanmış bir yasa olup, Başbakan Refik Saydam döneminde, 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilerek, 26 Ocak 1940 tarihinde, 3780 sayılı yasa numarası ile yürürlüğe konulmuştur.

Bu yasa genel veya yarı seferberlik ile devletin bir savaşa girmesi yada Türkiye Cumhuriyeti'ni ilgilendiren yabancı devletler arasındaki bir savaş durumunda, Bakanlar Kuruluna "*devletin bünyesini iktisat ve millî müdafaa bakımından takviye etmek amacıyla"* geniş yetkiler verilmesini öngörmekte idi [1]. Çıkarıldığı tarihten itibaren kısa süre sonra çok sık değişikliklere uğrayan yasa, tek partili dönemde uygulanan devletçi otoriter anlayışın yanı sıra, o yıllarda yaşanan İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de yaratabileceği ekonomik sıkıntı ve sorunları daha kolay aşabilmek amacıyla hazırlanmıştı. Uygulamada beklenilen yararları sağlamakta yeterli olamayan bu yasa, belli ölçülerde de olsa, savaş koşullarının yarattığı bunalımları çözmekte önemli bir işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Millî Şef Dönemi'nde uygulanan bu yasanın yanı sıra; aynı dönemde uygulamaya konulan Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi ekonomik anlamda huzursuzluk ve güvensizlik yaratan bu gibi yasaların, çok partili yaşama geçildikten sonra, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına ağır siyasî faturalar çıkardığı bir gerçektir.

Ancak biz konumuz gereği, Demokrat Parti iktidarı döneminde yukarıdaki gerekçelerin hiçbirisi geçerli değilken, savaş koşullarında uygulanan bu yasanın; 31, 43, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 65, 66, 69' ncu maddeleriyle 36'ncı maddesinin üçüncü bendinin değiştirilerek, 1956 yılında yeniden uygulamaya konulmasıdır. Bu değişiklikler sonrasında uygulamaya konulan yasanın öteki maddeleri aynen kaldığı için, bu maddelere kısaca değindikten sonra, bu yasanın uygulamalarına ve sonuçlarını incelemekte yarar vardır.

Çıkarıldığı dönemde altı bölüm, 68 madde ve 4 geçici maddeden oluşan bu yasanın birinci bölümü "Genel Hükümler"(madde: 1-3), ikinci bölümü "Teşkilât"(4-6), üçüncü bölümü "İktisadî Hükümler"(7-42), dördüncü bölümü "Malî Hükümler"(43-43-52), beşinci bölümü "Cezaî Hükümler"(53-86), altıncı bölümü ise "Geçici Maddeler" den (69-72) oluşmakta idi [2]. Ba-

[1] Başvekâlet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü, 3954 Sayılı Yasala Tadil Edilen Şekle Göre Millî Korunma Yasanın, Ankara, 1941, s. 2.

[2] **a.g.e.**

Levent Şahverdi Arşivi

kanlar Kuruluna geniş yetkiler veren bu yasa, Bakanlar Kurulunun yukarıda sözü edilen durumların ortaya çıkması üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne durumu bildirmesiyle yürürlüğe girmesi ve olağanüstü durumun son bulması üzerine yine aynı şekilde Bakanlar Kurulunu durumu T.B.M.M.'ne bildirmesi sonrasında uygulamasına son verilmesi öngörülmüştü(madde: 2-3).

Yasanın örgütlenme ile ilgili ikinci bölümüne göre; bakanlıklar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak üzere, Başbakanın önerisiyle ilgili bakanlardan oluşan bir kurul kurulması ve bu kurula Başbakan veya vekâlet vereceği bir bakanın başkanlık etmesi, Başbakanlığa bağlı bir Koordinasyon Bürosu kurulması, her bakanlığın kendisiyle ilgili kararları görevlendireceği kurumlar aracılığıyla yerine getirmesi, bu görevlilerin maaş ve ücretlerinin hazineden ödenmesi, bu memurlarla halk arasındaki ilişkilerde özel hukuk kurallarının geçerli olması, yasanın uygulamada kusuru görülen görevli memur, hizmetli ve belediye başkanlarının başbakan tarafından inzibatî cezalardan biriyle cezalandırılabileceği, bu memurların inzibatî cezalara karşı dava açamayacakları, Başbakanın uygun görmesiyle bu memurlardan başarılı görülenlere fazla çalışma ücreti ve ödenek verilmesi kabul edilmişti (madde: 4-6).

Ekonomik hükümlerin yer aldığı üçüncü bölümde; Hükümetin, halkın ve ulusal savunma gereksinimlerini karşılayabilmesi için, sanayi ve maden kuruluşlarını denetleyebilmesi, talimatlara uymayanların kuruluşlarına el konulabilmesi, kooperatifleri yönlendirebilmesi, yurttaşlara ücretli iş mükellefiyeti verilebilmesi ve buna uymayanların polis aracılığıyla işe götürülebilmesi, sanayi ve madenlerde çalışanların geçerli özrü olmadan iş yerlerini terk edemeyecekleri; bu gibi kuruluşları devletin satın alabilmesi, bu kuruluşların ürünlerinin satılması, rehin edilmesi ve devredilmesinin yasaklanabileceği; gerekli görülen kuruluşlara ve küçük zanaat ve iş sahiplerine para, hammadde veya yardımcı madde şeklinde kredi verilmesi, sigorta kuruluşlarını denetleyebilmesi, her türlü madde ve yardımcı maddenin bedeli ödenmek koşuluyla, el konularak ihtiyacı olanlara kârsız satılması, dağıtılması ve bu malların hükümete teslim edilmesi, ilgili bakanlığın onayı alınmadan satılması, rehin edilmesi, başkasına devredilmesinin yasaklanabileceği; çeşitli nedenlerle terkedilmiş veya tamamlanmamış sanayi ve iş yerlerinin belli bir ödün karşılığı işletilebilmesi, maden işletmelerinin birleştirilebilmesi, sahipleri tarafından ihtiyaç duyulmayan makine, araç-

Levent Şahverdi Arşivi

gereç ve her türlü malzemenin değeri ödenerek, ihtiyaç sahiplerine dağıtılması öngörülmekte idi(madde: 7-17) [3] .

Aynı bölüme göre; hükümetin un fabrikalarına, değirmenlere, öteki sanayi ve maden kuruluşlarına el koyarak işletebilmesi, bu süre içinde mal sahiplerine uygun bir ödenek verilmesi, sanayi ve maden kuruluşlarında çalışma süresinin üç saat arttırılması, 12 yaş üstü kız ve erkek çocukların, kadınların ve 16 yaş üstü erkek çocuklar için iş yasasının uygulanmaması, haftalık ve bayramlık tatil konusundaki uygulamalara uyulmaması; iş saatlerinin, ithali zorunlu maddelerin cinsinin, miktarının hükümet tarafından belirlenmesi, bu ürünlerin ithâlinin sınırlandırılması, yasaklanması, içerde üretilen ürünlerden ihtiyaç fazlası olanların satışının düzenlenmesi, her türlü malın ithal veya üretiminden tüketiciye ulaşıncaya kadar ki akışını düzenleyebilmesi, ticaret yöntemlerini ve şekillerini tayin tespit edebilmesi, gerekli gördüğü hallerde bu malların ne şekil ve surette, nerelerden, hangi koşullar altında ve ne miktarlarda alınıp-satılacağını, devir, imal, tüketim ve nakledilmesini düzenleyebilmesi, sınırlandırabilmesi, her türlü malzeme, yardımcı malzemeyi depolayabilmesi, gerektiğinde ticaret kuruluşları ve birlikleri de depolamakla görevlendirebilmesi, malî kurumların verdikleri kredilerin denetlenebilmesi, sınırlandırılabilmesi, yasaklayabilmesi; ihracatı düzenlemek, içerideki malları satın almak, dağıtmak, sevk etmek konularında yetkili olduğu, dışardan getirilen malların gümrüklerden zamanında çekilmemsi durumunda bu malların çekilerek ihtiyaç sahiplerine dağıtılması, bedellerinin Merkez Bankası'ndaki bir hesaba yatırılması, ithal, ihraç mallarının fiyat, kâr ölçülerinin belirlenebilmesi, gerektiğinde bu mallar için prim verilebilmesi ve alınabilmesi ön görülmekte idi(madde: 18-29) [4].

Millî Korunma Kanununa göre; mal darlığı, fiyatlarda artış yaratmak, mal depolamak veya malı yok etmek, ticarî zorunluluk ve eğilimlere aykırı olarak diğer bir malın satın alınmasını zorunlu kılmak, tekel yaratmak, hükümetin belirlediği kurallar dışında işlem yapmak yasaklanmıştır. Hükümetin gerekli gördüğü yerleri ve depoları bedeli karşılığında kiralayabilmesi; belirli malları ithal eden, ihraç eden, toptancılığı ve perakendeciliğini, nakliyeciliği veya komisyonculuğu ile uğraşan tüccarların, büyük küçük sanayicilerin birlikler kurması zorunluluğu getirebilmesi, bu birlik üyelerine hukuksal sorumluluk yükletebilmesi, bu kuruluşların yönetim, denetim-

[3] **a.g.e.**, s. 4-6.
[4] **a.g.e.**, s. 6-8.

Levent Şahverdi Arşivi

lerinin Ticaret ve İktisat Bakanlığınca yapılması ve Bakanlar Kurulu tarafından onaylanması, bu birliklere üye olmayanların o bölgede ticarî faaliyette bulunmayacakları yasada yer almıştır. (madde: 32-34). Yine bu bölüme göre, hükümetin her türlü ulaşım araçlarının, depo, ambar ve benzeri kapalı yerlerin işletilmesine, onarımına, yenilerinin yapımına karar verebilmesi, her türlü özel ulaşım araçlarının çalışmalarını düzenlemek, sınırlamak, yasaklamak, azami ulaşım ücretlerini belirlemek, bedelleri karşılığında bunları kullanmak, bu araçlarda çalışanları ücret karşılığında gerektiğinde vali ve kaymakamların yazılı emriyle ve polis zoruyla işe göndermeye yetkili olduğu; Türk bayrağı taşıyan gemilerin hükümetin izni olmadan yabancılara satılması, kiralanması, devredilmesinin yasaklandığı açıklanmıştır(madde: 35-36). Bunun yanı sıra; kişilere ait ziraat işlerinde aynı il veya sınır iller halkına uygulanabileceği, bu kişilere alacakları ücretin yarısının çalıştıran kurum ve kişilere ödenmesi, bu sorumluluktan kaçanların polis zoruyla işe gönderilmesi, ziraî araçların hükümet tarafından kiralanabilmesi; hükümetin gerekli gördüğü yerlerde ekimin çeşidini, oranını belirleyebilmesi, herhangi bir ürünün ekimini yasaklayabilmesi, ziraat ve hayvan yetiştirmenin usul ve yöntemlerini belirleyebilmesi, büyük-küçük baş hayvanların- kişisel ihtiyaç dışında- alım-satımını, devredilmesini nakledilmesini, kesimini düzenlemek, sınırlamak ve bunlara el koymağa yetkili olduğu; sahibi tarafından işletilmeyen arazilerin uygun bir bedel karşılığı işletilmesi, ziraata elverişli sekiz hektar ve daha fazla arazi sahibi olanların bu arazinin yarısına hububat ekmeğe ve ektirmeğe zorlayabilmesi, (bu zorunluluk toprak sahibi kişinin sahip olduğu çift hayvanı sayısına ve her çift hayvanı için dört hektar esasına göre hesaplanacak, traktörü olanların ise araçlarının durumuna göre:15-30 çift karşılığı ölçü olarak alınacaktı); ekilen her dört hektar için bir çift öküz millî müdafaa sorumluluğu dışında tutulacaktı. Hükümetin her türlü ziraat araçlarını, makinelerini, ziraat ilaçlarını, tohumları damızlık hayvanları gerektiğinde satabilmesi, parasız veya ödünç yada kira karşılığında gereksinim duyanlara verebilmesi, çiftçiye kredi açabilmesi, ancak bu kaynakların belirlenen amaca uygun harcanması zorunluluğu getirilmişti(madde: 37-42)[5].

Malî hükümlerin yer aldığı dördüncü bölümde ise; bu yasanın uygulamasında kullanılacak bütçenin kaynakları ve kullanım şekli üzerinde durularak, bu sermaye ile yapılacak bütün işlerde özel hukuk kurallarının geçer-

[5] **a.g.e.**, s. 10-11.

Levent Şahverdi Arşivi

li olacağı, bu sermaye üzerinde suç işleyenler hakkında *"devlet malları aleyhine suç işleyenler hakkındaki cezaî hükümlerin geçerli olduğu"* sermaye hesaplarının Ziraat Bankası'nda toplanması, veznedarlık işlemlerinin bu banka tarafından yapılması, ilgili kuruluşların hesap evraklarını buraya göndermeleri, bilanço işlemlerinin düzeni, maaş ve öteki giderlerin banka tarafından ödenmesi; bu sermayeden yapılacak harcamaların *"Muhasebe-i Umumiye-Arttırma, Eksiltme ve İhale Yasaları ile Divan-ı Muhasebat"*ın denetimine bağlı olmadığı, bu yasa ile yapılacak hesapların 3460 sayılı yasa ile kurulan "*Umumi Murakabe Kurulu*"tarafından incelenmesi ve ilgili bakanlığın görüşüyle birlikte Başbakanlık tarafından T.B.M.M.'ne gönderilmesi ve hesapların meclis tarafından ibra edilmesi, bu yasanın uygulanmasına gerek kalmadığına karar verildiği zaman Ziraat Bankası'nın tasfiye işlemlerini başlatması ve bu işlem sonrasında oluşacak zararların Maliye Bakanlığı bütçesine konulacak ödenekten karşılanması öngörülmüştü (madde: 48-52)[6].

Cezaî hükümlerin yer aldığı beşinci bölümde de; yasaya uymayanlar verilecek cezalar belirlenmiş ve bu cezaların tecil edilemeyeceği, yasaya aykırı davrananların işledikleri suçlarla ilgili olarak Türk Ceza Yasasında daha ağır cezaların öngörülmesi durumunda, o hükümlerin uygulanması, görevlerini kötüye kullananlar, ihmal edenler, geciktirenler hakkında TCK'nunda öngörülen cezanın iki katının uygulanması, memurlar hakkında "*Memurin Muhakemat hükümlerinin uygulanması"*; Adalet Bakanlığı'nın gerekli gördüğü yerlerde yiyicilikten, rüşvet alıp-vermekten, ihtilas ve zimmete para geçirmek, görevini kötüye kullanmak, alım-satıma fesat karıştırmak, devlet hariciyesine ait gizli evrakı ve şifreleri açıklamak, yalan yere tanıklık etmek gibi suçları işleyenleri yargılamak üzere Millî Korunma Mahkemelerinin kurulmasına karar verebileceği, bu mahkemelerin bulunmadığı yerlerde Bakanlığın görevlendireceği mahkemelerin bu davalara bakması ve söz konusu mahkemelerin "*Meşhut Suçların Muhakeme Usulü*" hakkındaki yasanın usul hükümlerini uygulayacağı ayrıca on beş güne kadar olan hapis ve 500 liraya kadar olan para cezalarının kesin olup, temyiz edilemeyeceği karara bağlanmıştı (madde: 53-68)[7].

Tek parti yönetimi tarafından savaş döneminde uygulanan bu yasanın, çoğulcu düzene geçildikten sonra, üstelik programında sürekli olarak özel

[6] **a.g.e.**, s. 12-13.
[7] **a.g.e.**, s. 13-16.

Levent Şahverdi Arşivi

girişimi öne çıkaran ve "*özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği, yahut yeter ve yakın kâr görmediği için girişmeyeceği*" işlerin devlet tarafından yapılmasını, bu işlerin yapılması sırasında özel girişimin işletmelerini sarsmamasını, "devletin elinde bulunan ve *"memlekette iş hacmini daraltan, hayatı pahalılaştıran tekel fabrikalarının, elverişli şartlarla hususi teşebbüs ve sermayeye devredilmesi*" kabul eden(madde: 43, 45, 51) [8] Demokrat Parti iktidarı döneminde, üstelik cezaî yaptırımlarının çok daha ağırlaştırılarak yürürlüğe konulduğu anlaşılmaktadır.

Demokrat Partinin 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde büyük bir başarı kazanarak iktidara gelmesinden sonra Başbakan Adnan Menderes'in 29 Mayıs 1950 tarihinde T.B.M.M.'ne sunduğu hükümet programında da, özel girişime ağırlık verileceği belirtilerek, Cumhuriyet Halk Partisi'nin uyguladığı devletçi politikalar eleştirilmiş ve bu Parti "M*üdahaleci, kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet bir devlet tipi yaratmakla*" suçlanmıştı [9]. Başbakan Menderes ilk hükümet programında da;

"Özel girişimin kendini hukukî ve fiili emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün önlemlerin alınmasını, yabancı sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde yaralanılmasını, üretim yaşamının devletin zararlı karışmalarından ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarılmasını , devlet karışmalarının en aza indirilmesini ve bu sektörün daraltılmasını, özel sektörün ise girişim alanının genişletilmesini " öngördüklerini açıkladıktan sonra;

"*Hususi mülkiyet ve şahsî hürriyete dayanan bir iktisat rejiminde, iktisadî sahanın asıl olarak ferde veya şirket halinde hususi teşebbüse ait olması lâzımdır. . .Devletin iktisadî teşebbüslere girişmesi nâzım ve murakabeci olarak iktisadî sahada üzerine vazifeler alması, ancak bir istisna teşkil etmeli ve ancak kat'i bir zaruret haline inhisar etmelidir..."* diyerek, *"Devlet işletmelerinin ana sanayiye taallûk edenler hariç, muayyen bir plân dahilinde elverişli şartlarla peyderpey hususî teşebbüse devredileceğini..."* belirtmişti [10].

Böylelikle Demokrat Parti, gerek parti programından ve gerekse Birinci Menderes Hükümeti programından da anlaşılacağı gibi, uygulamada liberal bir anlayışı öne çıkarmakta idi. Demokratların iktidarı devraldığı 1950 yılında Türkiye'nin nüfusu 20. 809. 000 olup bu nüfusun 12. 298. 709'u 15

---

[8] **Demokrat Parti Tüzük ve Program,** Ankara, 1949, s. 61-63.
[9] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi,** Dönem: IX, Cilt: I, 29 Mayıs 1950, s. 27.
[10] **a.g.e.**, s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

ve daha yukarı yaştaki insanlardan oluşmakta [11], nüfusun % 75'i kırsal kesimde yaşamakta ve 1948 yılı hesaplamalarına göre; kişi başına ulusal gelir 360 TL , dış borcu 775 milyon (190 milyon $, 1TL = 0.3571 $) [12], ayrıca dört tonu rehinde bulunan 137 ton altın stoku bulunmakta idi [13].

Ekonomide kamu girişiminin önemli bir görev üstlendiği böyle bir yapıyı devralan D. P. iktidarı 1950-54 yıllarını kapsayan ilk dört yıllık dönem içinde, ekonomik ve tarımsal alanda önemli bir gelişme sağlanmayı başarmıştır. Özellikle 1950-53 yılları arasında ekonomideki gelişme hızı sabit fiyatlarla % 13'ü bulmuş, bundan dolayıdır ki, bazı araştırmacı ve yazarlar bu ilk dönemi "*D. P.'nin Altın Yılları*" olarak adlandırmışlardır [14] . Bu dönem içinde D. P.'nin parti programında ve hükümet programında öngörüldüğü gibi, devlete ait işletmeleri özel girişime devredemediği gibi, bu kuruluşlara yenilerini eklediği ve Kamu İktisadî Teşebbüslerinin sayılarının giderek arttığı anlaşılmaktadır [15] . Bu dönem içinde özel girişimi ve yabancı sermayeyi özendirecek önemli yasal düzenlemelere gidilmiş, özellikle 1954 yılında çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası ile yabancı girişimcilere, o yıllara kadar görülmedik ayrıcalıklar verilmiştir [16]. Bu bağlamda 4 Ağustos 1950 tarihinde özel girişimi desteklemek amacıyla sermayesi 12. 500. 000 TL olan Sınaî ve Kalkınma Bankası kurulmuştur [17] . Yabancı sermaye yatırımlarının tutarı 1950-54 yılları arasında beklendiği gibi önemli bir artış göstermemiş, 48. 542. 326 TL'de kalmıştır[18]. Aynı dönem içinde tarımsal alanda gerek işlenen toprak alanlarının genişliğinin arttırılması ve gerekse Marshall Yardımı ile yapılan tarımsal modernizasyon sonucunda, bu sektörde de önemli gelişmeler sağlanmış, ürün ekilen alanların genişliği 1950'de 9. 868. 000 Hektar iken, 1955 yılında % 69'luk bir artışla 14.205.000 dekarı bulmuş; traktör sayısı 16. 585'ten, 40. 282'ye yükselmiş, tarımsal kredilerde de artış oranı 4 kata ulaşmış[19], reel ulusal gelir bu

---

[11] Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye'de Ekonomik ve Toplumsal Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, 1973, s. 60.

[12] Kurt Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Çeviren: M. Akkaş, İstanbul, 1973, s. 169.

[13] İsmail Arar, Hükümet Programları, İstanbul, 1968, s. 213.

[14] Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, 1980, s. 186; Metin Toker, Demokrat Parti'nin Altın Yılları (1950-1954), Ankara, 1990.

[15] Mustafa Albayrak, Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti, (1946-1960), Ankara, 2004, s. 308-313.

[16] **a.g.e.**, s. 317-322.

[17] **a.g.e.**, s. 327.

[18] Ayın Tarihi, Sayı: 250, Eylül 1954, s. 6-7.

[19] Albayrak, **a.g.e.**, s. 335-339.

Levent Şahverdi Arşivi

dönemde % 37. 5 oranında arttırılmış [20] , bu olumlu gelişmelerin sonucu olarak D. P. 1954 seçimlerinde, 1950'ye oranla daha büyük bir oy artışı ile yeniden iktidara gelmeyi başarmıştır .

Demokrat Parti, iktidar oluşunu ilk yılından itibaren serbest ekonomi anlayışı adına plânlı ekonomiye karşı izlediği karşıt tavır, daha da ötesi Atatürk döneminin tanınmış iktisatçılarından olup, 1950 seçimlerinde bu partiden İstanbul milletvekili olarak meclise giren Ahmet Hamdi Başar'ın, 1951 yılı Mayısında D. P. grubuna sunduğu 300 maddeden oluşan ve adına "*Milletçe Kalkınma Plânı"* dediği plâna karşı gösterdiği tepki, D. P. 'nin ekonomik kalkınma modelinin plânlı anlayışa karşı ne denli olumsuz baktığının ilk işareti sayılmıştı [21] .

Gerçekte ise, bu tepki Demokrat Partinin devletçi anlayışa karşı açıkça meydan okumasından başka bir anlam taşımıyordu. Bununla birlikte ekonomik alanda devletçi eğilimlere karşıtlığın da sadece kağıt üzerinde kalacağı kısa bir süre sonra anlaşılacak, bu planın mimarı A. Hamdi Başar, D. P. grubunda devletçi olmanın da ötesinde "Komünizm" yandaşı olmakla suçlanacak ve bu eleştirilere dayanamayan Başar, kısa bir süre sonra partisinden ayrılmak zorunda bırakılacaktı [22] .

1953 yılından itibaren döviz sıkıntısı konusunda bazı sorunlar yaşanmaya başlamış ve hükümet bu sıkıntıları azaltabilmek için, yeni bir dış ticaret rejimi belirlemek zorunda kalmıştı. Yeni rejime göre, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı gerekli göreceği durumlarda her türlü malların ithâlini düzenlemek ve vurgunculuğu önlemek için, ithalât ticaretinin usûl ve şekillerini saptamaya yetkili kılınmıştı [23]. Plânlamadan yana olan A. Hamdi Başar'a göre ise, bu sıkıntılar "*arızî değil, bünyevî*" olup, özellikle bürokratik engellerden kaynaklanmakta idi [24].

O yıllarda Ekonomi ve Ticaret Bakanı olan Fethi Çelikbaş da, 1954 yılından itibaren baş gösteren şeker sıkıntısını "*psikolojik*" nedenlerle açıklamaya çalışmış, bu yüzden de şekerin fabrikalardan direkt olarak bakkallara doğrudan dağıtımı yoluna gidilmişti [25]. Ancak sıkıntı yalnızca şekerde

---

[20] Hürriyet Partisi Meclis Grubu, Görüşümüz, Ankara, 1957, s. 23.
[21] Albayrak, **a.g.e.**, s. 354.
[22] **a.g.e.**, s. 354.
[23] Zafer, 4 Eylül 1953.
[24] DPMGGMZ, Dönem: IX, Cilt: 109, 1 Aralık 1953, 169-76.
[25] DPMGGMZ, Dönem: X, Cilt:140, 21 Aralık 1954, s. 7-10.

Levent Şahverdi Arşivi

değil, başka mallarda da giderek artınca hükümet, 21 Temmuz 1954 tarihinde "*kâr hadlerine dair* " bir kararname yayınlamak zorunda kalmıştır ki, bu kararname, daha önce tek partili dönemde uygulanan Millî Korunma Kanunu uygulamasının ilk habercisi olacaktı. Zira bu kararname ile mal stoku yapanlara ağır cezalar öngörülmekte idi. Bu kararnamenin yayınlanmasından sonra hükümet, Merkez Bankası aracılığıyla, Avrupa Ödemeler Birliği (European Payments Union=E. P.U.)'ne üye ülkelerden 47. 236. 955 TL'ilk kredili ithâl istemini karşılanmasını isteyerek, iç piyasada da *"piyasanın iktisadî emniyet ve asayişini bozanlara karşı müessir tedbirler* " alma yoluna gitmiştir [26] .

Hükümet özellikle şeker sıkıntısını ortadan kaldırmak için piyasa üzerinde sıkı bir denetim kurarak, elinde şeker bulunduran gerçek ve tüzel kişilerin, 23 Temmuz 1954 tarihine kadar stoklarını açıklamalarını isteyen bir bildiri yayınlamıştır. Stokçuluk yaptıkları anlaşılan on üç firma hakkında soruşturma açılmış ve evinde 700 kg şeker bulunduran bir şeker işçisi tutuklanmıştır[27]. Ayrıca bu önlemlere ek olarak hükümet, "*Kâr Hadleri Kararnamesi*" ile 55 kalem malın "*ithalâtçı, imalâtçı, toptancı ve perakendeci kâr hadlerini*" belirleyerek ilan etmiştir[28]**.** Bu arada 23 Temmuz da satışları durdurulan toz şekerin fiyatı 174 kuruşa, kesme şekerin fiyatı da 160 kuruştan 204 kuruşa çıkarılarak, 26 Temmuzda şeker satışları serbest bırakılmıştır[29]**.**

Hükümet, 18 Eylül 1954 tarihinde yeni bir kâr hadleri bildirisi yayınlayarak, piyasayı daha sıkı bir kontrol kurmayı amaçlarken [30], Adana'da buna uymadığı belirlenen 26 firma savcılığa verilmiştir [31] . Şeker sıkıntısı, 24 Kasım 1954'te Kütahya Şeker Fabrikası'nın devreye girmesiyle önemli ölçüde azaltılabilmişse de [32], bu sıkıntının tamamen ortadan kaldırılamaması, muhalefetin sert eleştirilerine neden olmaya devam etmiştir. D.P. grubunda bir konuşma yapan İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu, şeker sıkıntısının "*pancar ve şeker üretiminin azalmasından değil; tüketimin artmasından ileri geldiğini*" savunarak, şeker üretiminin 1953 yılında 172.000 ton iken,

[26] Zafer, 13, 15, 16 Temmuz 1954.
[27] Zafer, 15, 16, 17, 18 Temmuz 1954.
[28] Zafer, 21, 23 Temmuz 1954.
[29] Ulus, 26 Temmuz 1954.
[30] Zafer, 19 Eylül 1954.
[31] Zafer, 20 Eylül 1954.
[32] Zafer, 24 Kasım 1954.

Levent Şahverdi Arşivi

1954'te 178.000 tona çıkarıldığını iddia etmiş ve " *şeker tüketiminin vesikaya bağlanmasını*" önermiştir [33] .

Bu sıkıntıların giderilememesi üzerine İstanbul ve İzmir'de şeker karneye bağlanmış, Ankara'da ise, şeker sıkıntısının yanı sıra, bir de kahve sıkıntısı baş göstermiştir [34] . Ekonomik sorunların giderek artmasına karşın hükümet, 21 Mayıs 1955 tarihinde bir yasa ile de Maliye Bakanlığı'na 60 milyon liralık iç borçlanma konusunda yetki verilmiştir [35].

Hükümetin bir yandan piyasa ekonomisini korumayı vaad ederken, öte yandan özel sektörü bu şekilde sıkı bir denetime altına alması, bu kesimin hükümeti eleştirmesine neden olmuştur. (Bütün bu çelişkiye karşın Hükümet, 11 Kasım 1955'te yürürlüğe koyduğu Bakanlar Kurulunun, 4/4577 Sayılı Kararnamesini, "*beklenen faydalara mukabil mahzurları galip mütalaa edildiği*" gerekçesiyle, yürürlükten kaldıracaktı[36]). Aynı gün alınan başka bir kararla, yeni bir yönetmeliğin hazırlanacağı 20 Haziran 1955 tarihine kadar, her türlü kredili ithalât işlemlerini yasaklanmıştır. Ayrıca gümrüklerdeki ithâl mallara da el konularak, 270 ton teneke levha, 53 ton nal mıhı gümrükten çekilerek, dağıtılmak üzere valiliklere gönderilmiştir [37] . Aynı günlerde kredili ithalâtın durdurulması üzerine, İstanbul tüketici fiyatlarında % 40-60 arasında geçici bir düşme görülmüştür [38] .

Demokrat Parti iktidarı ilk dört yıllık dönem içinde, Marshall Yardımı sonucu tarımsal alandaki üretim artışlarının yarattığı rahatlık, varolan kaynakların üretime yönelik harcanması, gibi nedenlerle, savaş sırasındaki yoksulluğun etkilerini henüz atlatamamış olan Türk toplumunda önemli rahatlama yaratmıştır[39]. Ancak bu rahatlama kaynakların giderek azalması, belli bir plâna göre yapılmayan aşırı yatırımların beklenen süre içinde üretime katılamayışı, dış yardım beklentilerinin istenilen ölçüde ve zamanda gerçekleşmemesi, 6-7 Eylül olaylarının iç ve dış ortamlarda yarattığı olumsuzluklar, halkın alım gücünün artması, gibi nedenler, 1955 yılından itibaren iç piyasalarda fiyatların hızla yükselmesine ve mal sıkıntılarına neden olmuştur. Ayrıca 1955 yılı; D. P. içinde "*İspat Hakkı*" nedeniyle yaşanan si-

---

[33] DPMGGMZ, Dönem: X, Cilt:140: 4-10.
[34] Halkçı, 14, 15 Mart 1955.
[35] Zafer, 21 Mayıs 1955.
[36] Zafer , 30 Nisan 1955.
[37] Zafer , 30 Nisan 1955.
[38] Zafer, 14 Haziran 1955.
[39] Albayrak, **a.g.e.**, s. 263.

Levent Şahverdi Arşivi

yasî sorunlar, Üniversite ve Yargı konusunda hükümetin getirdiği kısıtlamalar, basın yasasında yapılan değişiklikler ve üç Bakan hakkında yolsuzluk iddiasıyla meclis soruşturması açılması ile yükselen siyasî tansiyon, varolan olumsuzlukları doruk noktasına çıkarmıştır [40].

Böylelikle piyasaya sıkı bir denetim getirilmekte, özellikle büyük şehirlerde aşırı fiyatla mal satan, mallarına etiket koymayan ve fatura gösteremeyenlere ağır cezalar öngörülmekte idi. Bu yasanın uygulanmaya başlanmasının hemen ardından, örneğin; Ankara'da 25 Haziran 1955 günü, 413 iş yeri denetlenerek, 198 esnaf hakkında ceza tutanağı tutulmuştur [41]. Bu yasa doğrultusunda, oluşturulan Koordinasyon Kurulu, 19 Haziran 1955 tarihinde aldığı yeni kararları açıklamıştır. Bu kararlara göre; toptan ve perakende satışlarda maliyet unsurları, faturaların düzenlenme biçimi ve içerikleri, faturalarla satıcı tarafından müşteriye verilecek belgelerin korunma süresi ve piyasanın kontrol edilme yöntemleri yeni ve daha sıkı esaslara bağlanmakta idi [42].

Ekonomi ve Ticaret Bakanı, 4 Temmuzda da, muhalefetin petrol darlığı olduğu yolundaki sorularını yanıtlarken de, böyle bir buhranın olmadığını belirterek bazı örnekler vermiştir. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş'a göre; örneğin; 1954 yılının Haziran ayında Ankara'da 60 teneke gaz satılırken, bu miktar 1955 yılının aynı ayında 1953 tenekeye; petrol satışı da 32 tenekeden, 3.827 tenekeye çıkmıştı. Bakana göre; "E*n ileri en zengin memleketlerde (bile)bir ihtiyaç maddesinin satış yerlerinde en ihtiyatlı bir hesapla ihtiyaçtan üç, dört misli fazla stok edilmekte. . . "* idi [43].

Koordinasyon Kurulu, 11 Temmuz 1955 tarihinde yayınladığı yeni bir karar ile, Millî Korunma Yasasına uymayarak, piyasada darlık veya fiyat üstünlüğü yaratacak propaganda ve her çeşit hareketlerde bulunanların, karaborsacı ve stokçular gibi, 3 ile 15 yıl arasında hapis ve 10.000 TL para cezasına çarptırılacağını duyurmuş [44] bu arada hükümet çivi sıkıntısının giderilebilmesi için, 700 ton çivinin hükümet eliyle dağıtılmasına karar vermiştir. Bunlara önlemlere ek olarak, 16 Temmuzda da yeni kredili ithâlât yönetmeliği yürürlüğe konulmuştur. Bu yönetmeliğe göre;

---

[40] **a.g.e.**, s. 276-80.
[41] Zafer, 26 Haziran 1955.
[42] Zafer, 20 Haziran 1955.
[43] Zafer, 5 Temmuz 1955.
[44] Ulus, 12 Temmuz 1955.

Levent Şahverdi Arşivi

"Mal ithâl edecek firmaların hariçte kredi temin ettiğine dair evrak, kredi mevzuunu teşkil eden maddeler fiyatının menşeî memleketteki cari ihraç fiyatlarına uygunluğu mahallî mercilerden alınan belgelerle belgelenecekti." [45]. Bütün bu gelişmeler olurken Hükümet, sıkıntısı çekilen malların karşılanması yoluna giderek, Ağustos ayı içinde 78.000 ton demir ve 10 milyon lira bedeli olan iç ve dış lastiklerin dağıtımını yapmış [46], aynı yılın Eylül ayında ise, Türk parasının değerini koruma kararı alarak, döviz ithâlini serbest bırakmıştır [47].

1956 yılı başından de itibaren kağıt sıkıntısının baş göstermesi üzerine hükümet, Resmi Gazete dışında günlük gazetelere sayfa, adet ve boyutlarına sınırlamalar koymuş, (0.42 x 0.58) metre kare ve daha büyük gazetelerin haftada 56 sayfadan fazla olamayacağı, ulusal bayram yada Atatürk'ün ölüm yıldönümü dışında, gazetelerin 16 sayfayı aşamayacağı, gazete sahiplerinin yada kağıt ticareti yapanların ellerinde bulundurdukları kağıt stoklarını kesinlikle açıklama zorunluluğu getirilmiştir [48] . Bu amaçla yasada değişiklik yapılması için, hazırlanan tasarının 28 Mayıs 1956 tarihinde, T.B.M.M.'de görüşülmesi sırasında, D. P. Afyonkarahisar milletvekili Kemal Özçoban "*muhtekirlere (karaborsacılara) idam, ya da 30 yıl hapis cezası verilmesini*" önermiş [49] ; ancak öneriye 88 lehte, 102'de aleyhte oy verilmiş ve çoğunluk sağlanamadığı için, Özçoban'ın önerisi reddedilmiştir [50] . Türkiye Büyük Millet Meclisinde, 6 Haziran 1956 tarihinde dört buçuk saat süren sert tartışmalar sonrasında, 67 olumsuz oya karşın; 321 olumlu oyla Millî Korunma Kanununun; 31, 43, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 65, 66, 69 maddeleri ile 36'ncı maddenin 3'üncü bendinin değiştirilmesine karar verilmiştir[51].

Bu değişiklilere göre; Bakanlar Kurulunun en çok kâr ve satış fiyatlarını, bu maddelerin cins, çeşit ve niteliklerini belirleyebilmesi, komisyon, taşım ve taşıma komisyonu, tellaliye, simsariye gibi ücret ve hizmetleri belirleyebilmesi, fiyat ve ücret tarifeleri açıklayabilmesi, belirli yasalara göre tutulması gereken defterler dışında, gerekli göreceği defterleri de tutma

---

[45] Zafer, 16 Temmuz 1955.
[46] Zafer, 5, 11 Ağustos 1955.
[47] Ulus, 16 Eylül 1955.
[48] Ayın Tarihi, Sayı: 267, Şubat 1956, s. 11-12.
[49] DPMGGMZ , Dönem: X, Cilt: 184, Ocak 1956, s. 49-51.
[50] TBMMZC, Dönem: XI, Cilt: 12, Kısım: 1, s. 222-226.
[51] T.B.M.M., Kavanin Mecmuası, Dönem. X,Cilt. 38, Kısım: 1, s. 837-338.

Levent Şahverdi Arşivi

zorunluluğu getirilmiş; bu işleri hükümetin uygun gördüğü takdirde Belediyelere, ticaret ve sanayi odalarına veya valilere yaptırabilmesi, bu yasa dışında ücret, fiyat ve kâr belirlenmesi, malların satılmış gibi gösterilmesi, el değiştirmesi, satılması yasaklanmıştır. Ayrıca üretici, ithalâtçı, komisyoncu, toptancı ve perakendeci gerçek ve tüzel kişiler arasında yapılan ticarî alım-satım işlemlerinin fatura edilmesi ve bu faturaların on beş yıl saklanması zorunluluğu getirilmiş, 250 kuruşu geçen alış-verişlerde fatura verilmesi, ziraî ürünlerde fatura sınırları konusunda hükümetin yetkili olması, etiket ve fiyat listesi asma zorunluluğu getirilerek, bir kişinin bir malın hem toptancılığını, hem ithalâtçılığını hem de perakendeciliğini yapamayacağı, ithalâtçı kârının % 20'yi, toptancı kârının % 10'u, perakendeci kârının % 25'i geçemeyeceği, yurt dışından getirilen eşyaların iki yıl geçmeden ve ticarî amaçla satılamaması gibi sınırlama ve yasaklar öngörülmekte idi (madde: 31). Bu yasaya göre; hükümetin gerekli gördüğünde kara ve deniz taşıtlarına el koyabilmesi(madde: 36); yasanın uygulanabilmesi için hazineye 250 milyon TL'ye kadar ödenek konulabilmesi, teşkilât giderlerinin bu sermayeden karşılanması (madde: 43) ; istenilen bilgileri zamanında, tam ve doğru olarak vermeyenlere 2. 500 liradan 25.000 liraya kadar ağır para cezası ile 6 aydan 4 yıla kadar hapis cezası verilebilmesi, ücretli iş sorumluluğuna uymayanların alacakları günlük ücretin üç katından on katına kadar, suçun yinelenmesi durumunda da beş kat ceza verilmesi; sanayi ve madenlerde iş yerini izinsiz terk edenlere 250 liradan 25.000 liraya kadar ağır para ile 1-6 ay arasında hapis cezası verilebilmesi; sanayi ürünlerini izinsiz taşıyanlara 2.500 liradan 25.000 liraya kadar para ve 6-3 yıl arasında hapis cezası verilerek dükkân, depo ve mağazalarındaki mallarına el konulması, ancak bu malları kaçırma kastı yoksa 1.000-5.000 lira para cezası ile cezalandırılması, hükümet tarafından kendilerine sağlanan kredileri amacı dışında kullananlara 1.000 liradan aşağı olmamak üzere para ve 3-5 yıl arasında hapis cezası verilmesi, bu kişilerin sağladığı yarar az ise 500 lira ve 1-3 yıl hapis; çok az ise 100 liradan az olmamak üzere para ve 1 aydan bir yıla kadar hapis cezası verilmesi, para cezalarının kullanılan kredilerden az olmaması zorunluluğu getirilmiştir(madde: 53)[52]. Bu yasaya göre; el konulan malları teslim etmeyenler, kaçıranlar, saklayanlar ve satanlar veya bu girişimde bulunanlar, başkalarına devredenler, rehin edenler, yada bu girişimlere yardımcı olanlar veya bu eylemleri yaptıranlara 5.000 liradan 50.000 liraya kadar ağır para ve 3-5 yıl arasında hapis cezası verilme-

[52] **a.g.e.**, s. 838-839.

Levent Şahverdi Arşivi

si; suça konu olan cezanın az olması durumunda 1.000-20.000 lira para ile 3 ay-bir yıl arasında değişen hapis cezası verilmesi ve bütün mallara el konulması; söz konusu madde tarım ürünü olduğu takdirde üreticiler hakkında verilen cezanın yarısının uygulanması, ürünlere el konulmaması, ürün bedelinin ödenerek satın alınması, hapis cezası verilmemesi, hükümetin el koyduğu yada kârsız dağıttığı maddeleri izinsiz taşıyanlar ve amacı dışında kullananlara 500-10. 000 lira para ile 3 ay-1 yıl hapis cezası verilmesi (madde:54); kullanılmayan veya terkedilmiş sanayi, maden kuruluşlarının ve öteki kuruluşların hükümet tarafından işletilebilmesi, bu yolda alınan kararlara uymayanlara 1.000-10.000 lira para cezası verilmesi, mallarına el konulması; un fabrikaları, değirmen ve öteki sanayi ve maden kuruluşlarına hükümetin el koyarak buraları işletebilmesi, bu karara uymayanlara 2.500 liradan az olmamak üzere para cezası verilmesi, bütün ticarî kuruluşların hükümetin belirlediği saatler arasında açık tutulması, buna uymayanlara 250-2.500 liradan az olmamak üzere para ile bir haftadan üç aya kadar kapatma cezası verilmesi, ithal edilen mallarda hükümetin kararlarına uymayanlara 3.000-30.000 liraya kadar para ile 1-3 yıl arasında değişen hapis cezaları verilmesi, hükümetin belirlediği sınırlara uymayanlara 5.000-50.000 lira para ve 3-5 yıl hapis cezası verilmesi, hükümet tarafından stok yaptırılan malları izinsiz taşıyanlara 2.500-25.000 lira para ve 6 ay ile 3 yıl arasında hapis cezası verilmesi, hükümetin tahsis ettiği döviz, kredi, akrediteleri amacı dışında kullananlara 5.000-50.000 lira para ve 3-5 yıl hapis cezası verilmesi ve mallarına el konulması, hükümet tarafından yapılan denetimlere karşı çıkanlara, bu güçleştirenlere ve yanlış stok beyanında bulunanlara 5.000-50.000 lira para ve 3-5 yıl arasında hapis cezası verilmesi uygun görülmüştür(madde: 55)[53].

Aynı yasaya göre; hükümete ticarî krediler ile her türlü ticarî kuruluş, şirket ve kooperatifin çalışmalarını denetleme, sınırlama ve yasaklama hakkı tanınmış, belirlenen kurallara uymayanlara 5.000-50.000 lira para cezası verilmesi, suçun yinelenmesi durumunda cezanın üç katına çıkarılması ve bu kuruluşların kapatılması; stok yasağına uymayanlara 10.000 liradan az olmamak üzere para ve 3 -5 yıl arasında değişen hapis cezası, mal biriktirmek yasağına uymayanlara 100-1.000 lira para cezası, belirlenen sınırın bir katından fazla mal stoku yapanlara 3 ay-2 yıl arasında hapis cezası verilmesi, herhangi bir özrü olmadan malını gümrükten çekmeyenlere 5. 000-50.

[53] **a.g.e.**, s. 839 - 841.

Levent Şahverdi Arşivi

000 lira para ve 3-5 yıl arasında hapis cezası verilmesi, gümrükten çekilen malları ihtiyacı olanlara hükümetin belirlediği fiyatlarla satmayanlara 10. 000-50. 000 lira para ve 3-5 yıl hapis ve satışın yapıldığı tarihteki fiyatlar arasındaki fark tutarının on katı ağır para cezası verilmesi, suçun yinelenmesi durumunda ise bu cezanın iki kat olarak uygulanması; yurt dışından getirilen malları, iki yıl geçmeden ticarî amaçlı satanlara 500-5. 000 lira para ve 6 ay-3 yıl arasında hapis cezası verilmesi uygun görülmüştür(madde: 56). [54]Bu yasa ile hükümetçe belirlenen fiyatlara uymayan, ithalâtçı, toptancı, perakendeci üç işi birden yapanlara, kâr sınırlarını aşanlara, yurt dışından getirilen eşyalar konusundaki yasaklara uymayanlara 10-30 yıl ağır hapis ve 10.000-30.000 lira para cezası verilmesi, suça konu olan malın değeri ve miktarı az ise 5.000-20.000 lira para ve 3-10 yıl hapis; çok az ise 1-3 yıl hapis ve 1.000-10.000 lira para cezası ile kişilerin iş yerlerinin kapatılarak mallarına el konulmasına, 3-15 yıl arasında ticaretten yasaklanması öngörülmüştür. Konu edilen bu suçları işleyenlerin köy bakkalları, seyyar satıcılar, küçük tüccar, esnaf ve tellallar veya bir hizmet ve emek karşılığı çalışanlar olması durumunda 3 ay-2 yıl hapis ve 1.000-5.000 lira para cezası ile 3 ay-1 yıl arasında ticaretten yasaklanma cezası, suçun yinelenmesi durumunda ise bir yıldan az olmamak üzere hapis ve 2. 500 lira para cezası verilmesi; kâr sınırlarına uyulmaması, malların satışa sunulmaması, satmaktan kaçınılması, saklanması, yada satılmış gibi gösterilmesi durumunda ise 1 ay-1 yıl hapis ve 2.500 lira para cezası verilmesi; fatura vermeyenlere 1-3 yıl hapis ve 5.000-25.000 lira para cezası ile o süre içinde ticaret yerinin kapatılması, malın değeri az ise bu cezanın yarısının uygulanması: fatura suçunu işleyenler köy -mahalle bakkalı, seyyar satıcı, küçük tüccar, esnaf, ve tellallar ise 3 ay-2 yıl hapis ve 1.000-5.000 lira para cezası ve iş yerinin o süre içinde kapatılması; ziraî ürünlerde hükümetin koyduğu yasaklara uymayanlara 250-1.000 lira para cezası verilmesi; satıcının alıcıya mal durumu ile bilgi vermekten kaçınması halinde 500-5.000 lira para, 1 hafta-1 ay hapis, kapatma ve ticaretten yasaklanma cezası verilmesi; etiket veya fiyat listesi asmayanlara 3 ay-2 yıl hapis ve 1.000-5.000 lira para cezası, 3 ay-1 yıl ticaretten yasaklanma iş yerini kapatma cezası verilmesi, ancak iş yerinin yaşamsal öneme sahip bir yerde olması durumunda, kapatma cezasının verilmemesi uygun bulunmuştur(madde. 57)[55].

[54] **a.g.e.**, s. 841.
[55] **a.g.e.**, s. 841-843.

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı yasaya göre; ticarî birliklere üye olmayan, kendiliğinden çıkan yada çıkarılanların bu birliklere yeniden alınmadıkça mesleklerini yapmaları yasaklanmış, buna uymayanlara 3 ay-2 yıl hapis ve 2.500-25.000 lira para cezası verilmesi öngörülmüş; hükümetin deniz araçlarını çalıştırmasına karşı çıkan veya bunları destekleyen ve yardım edenlere 1.000-10.000 lira para ve 1-5 yıl hapis cezası verilmesi, bu suçlardan doğan zarar az ise 250-2.500 lira para ve 3 ay-1 yıl hapis, çok az ise 100-1.000 lira para cezası verilmesi, kara ulaşım araçları hakkında verilen kararlara karşı çıkanlara 1-6 ay hapis ve 250-2.500 lira para cezası verilmesi; hükümetçe belirlenen ulaşım tarifelerine uymayanlara 500-5. 000 lira para ve 1-6 ay hapis cezası verilmesi, bu araçlarda geçerli bir özrü olmadan işini bırakanlara günlük ücretlerinin beş katından 25 katına kadar para cezası verilmesi; belirlenen ücretin üstünde taşıma ücreti isteyenlere 1-3 ay hapis ve 100-500 lira para cezası verilmesi; Türk bayrağı taşıyan gemilerin hükümetten izin almadan satılmaması, kiralanmaması, başkalarına devredilmemesi öngörülmüş, bu yasaklara uymayanlara 1.000 liradan az olmamak üzere para ve 3-10 yıl arasında hapis cezası verilmesi; ayrıca 100 tonolitodan yukarı olan buhar ve motorla çalışan gemilere verilecek cezanın geminin o günkü değerinden az olamayacağı, belirlenen ziraî iş sorumluluğuna uymayanlara günlük ücretin beş katından 25 katına kadar para cezası verilmesi aynı suçun yinelenmesi durumunda ise para cezasının iki katına çıkarılması ve 15 gün-2 ay arasında hapis cezası verilmesi kabul edilmiştir (madde: 58)[56].

Bu yasa ile ziraî araç - gereç sahiplerinden hükümetçe belirlenen el koyma işlemlerine karşı çıkanlara 100-500 lira para cezası verilmesi, ekilecek ürünün çeşit, cins ve miktarı konusunda hükümetin aldığı karalara karşı çıkanlara 500-5.000 lira para ve 1 hafta-3 ay hapis cezası verilmesi, ekim yasaklarına uymayanlara 1. 000-15. 000 lira para ve 3 yıl hapis cezası, ürünün değeri az ise, bu cezanın yarısının verilmesi; ziraat ve hayvan yetiştirilmesi konusunda hükümet yasaklarına uymayanlara 100-1. 000 lira para cezası verilmesi; küçük ve büyük baş hayvanları hükümetin aldığı kararlara aykırı olarak ticaret amacıyla satan, alan, devreden, taşıyan, kesen veya kesimini zorunlu kılacak şekilde sakatlayanlar hakkında 1-3 yıl hapis ve 5.000 liradan az olmamak üzere para cezası verilmesi, suç konusu malların az olması durumunda 6 ay-1 yıl hapis ve 1.000-5.000 lira para cezası, çok az olması durumunda ise 500-5.000 lira para cezaları verilmesi öngö-

[56] **a.g.e.**, s. 843-844.

Levent Şahverdi Arşivi

rülmüştür. Ayrıca sekiz hektar ve daha fazla ziraata uygun arazisi olanların hükümetçe bu arazinin yarısına hububat ekmeğe veya ektirmeğe zorunlu tutulabileceği, bu zorunluluğun bir çift hayvan için 4 hektar, her traktör için de traktörün durumuna göre 15-30 çift karşılığı kadar alan kabul edilmesi ve buna uymayanlara 1-6 ay hapis ve 250-2.500 lira para cezası verilmesi, hükümetçe satılan yada dağıtılan maddeleri, damızlık hayvanları, ödünç verilen paraları amacı dışında kullananlara 100-1.000 lira para cezası verilmesi ve bu cezaların suistimal edilen değerden az olamayacağı, yasayı uygulamakla görevli memurların denetimini engelleyen, gerekli kolaylığı sağlamayanlara 3 ay-2 yıl hapis ve 2.500-25.000 lira arasında para cezası verilmesi, gerekli belgeleri gösteremeyenlerin iş yerlerinin kapatılması, bir ay içinde durumun değişmemesi halinde ise suçlunun Cumhuriyet Savcılığı'na verilerek, iş yerinin tasfiye edilmesi öngörülmüştür (madde. 59)[57].

Bu yasaya göre verilen ve kesinleşen mahkeme kararlarının özetlerininharcamaları mahkuma ait olmak üzere- gazete, radyo ile yayınlanması, ayrıca bu cezaların büyük harflerle yazılarak ceza alan dükkân, mağaza ve iş yerinin göze çarpan bir yerine asılması, küçük esnaf ve seyyar satıcıların bu uygulamanın dışında tutulması kabul edilmiştir (madde: 63). Bu yasayı uygulayan memurlara her türlü belgenin gösterilmesi ve bilginin verilmesi, polisin bu memurlara yardımcı olması zorunluluğu getirilmiş, bu memurların gerekli gördükleri yerlerde (dükkân, mağaza, depo, samanlık, ambar) arama yapmaya yetkili oldukları ancak bu arama sırasında polis amirinin, mal sahibinin yada vekillerinin, akraba veya komşularının bulunması ; köylerdeki aramalarda ise; muhtarın yanı sıra, köy ihtiyar heyetinden birinin ve komşularından iki kişinin aramada yer alması, gecikmesinde zarar görülen durumlar dışında, gece arama yapılmaması, arama sırasında bulunan malların ilgili yerlere teslim edilmesi, bu işleme ait tutanak tutulması, gerekiyorsa cezaî işlem yapılması; gerektiğinde suçluların tutuklanması zorunluluğu getirilmiştir (madde: 66).

Bu yasanın uygulanması sırasında verilen kararlar konusunda yargı makamları tarafından erteleme ve ihtiyati tedbir kararı verilemeyeceği, yasanın uygulanması sırasında kullanılan fatura, evrak, belge, karne gibi yazılı belgeler üzerinde yapılacak değişiklik hakkında Türk Ceza Yasasının hükümlerinin uygulanması; bu yasada yazılı suçlarla, irtikap, rüşvet alıp-ver-

[57] **a.g.e.**, s. 844.

Levent Şahverdi Arşivi

mek, ihtilâs, zimmete para geçirmek, görevi kötüye kullanmak suretiyle kaçakçılık, alım-satıma fesat karıştırmak, devletin dış işlerine ait evrakı veya şifreleri açıklamak veya açıklanmasına neden olmak, 4237 sayılı yasada yer alan suçları işleyenleri , yetkili makamların haberi olmadan önce kanıtları ile beraber ilgili makamlara haber veren veya suçların ortaya çıkarılmasını sağlayanlara ikramiye verilebilmesi için; ihbarın suç kanıtlarının elde edilmesine olanak sağlayacak şekilde ve zamanında yapılması karşılığında, haber verene ve bu işte katkısı olan memurlara, bu malın satılması sonrasında, ele geçirilen malın değerinin % 25'ini geçmeyecek oranda mahkemenin uygun göreceği bir ikramiye verilmesi, haber verenin kimliğinin o kişinin istemi dışında açıklanmaması; gerçek dışı ihbarda bulunanlar ve bu amaçla şantaj yapanlar hakkında ise ilgili yasada öngörülen cezanın üç katının uygulanması kabul edilmiştir (madde: 69)[58].

Millî Korunma Kanununda yapılan bu değişiklikler ile, bu yasanın ilk uygulandığı yıllardaki cezalar karşılaştırıldığı zaman, yeni uygulamada para cezalarının 10 kata kadar, hapis cezalarının da 6-10 kat arasında arttırıldığı görülmektedir. Bu değişiklik ile; 1940 yılındaki uygulamada 3 gün olan en düşük hapis cezasının, 30 güne, 5 yıl olan en yüksek hapis cezasının da 30 yıla çıkarıldığı; daha önce 10 lira olan en düşük para cezasının 100 liraya, 5. 000 lira olan en yüksek para cezasının da 50. 000 liraya çıkarıldığı anlaşılmakta ve ayrıca bu değişiklikle "*ihbar müessesesinin kurulması*" öngörülmekte idi. İktidar bu yasa değişikliğinden beş gün sonra da, 13 Haziran da, bu yasaya uymayanların daha hızlı ve etkin şekilde cezalandırılmasını sağlamak için, "Millî Korunma Mahkemeleri"nin kurulmasını öngören 1018 Sayılı Kararnameyi, Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe koymuştur. Bu kararnameye göre; ithalâtçı kârı % 20'den % 70'e; perakendeci kârı da % 25'ten % 40 açıklanmış, ancak bu karardan üç gün sonra, satıcıların aşırı kâr edecekleri dikkate alınarak, 1020 sayılı başka bir kararname ile ithâlâtçı kârı % 20'ye; toptancı kârı da % 10'a düşürülmüştür .

Alınan bu önlemlere karşın; teneke, çivi, demir, nal mıhı, benzin kömür, lastik ve gaz yağı gibi önemli maddelerin darlığı, 1956 yılında da giderilememiştir. Hükümet stokçuluğu ve aşırı kârı önleyebilmek için, 25 Haziran 1956 tarihinde Millî Korunma Teşkilât Yasası'nı kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu yasanın amacını açıklayan Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zeyyat Mandalinci, T.B.M.M.'de yaptığı konuşmada;

[58] **a.g.e.**, s. 845-847.

Levent Şahverdi Arşivi

"... Gayri meşrû kazanç yollarını arayanların bu yoldan uzaklaştıracaklarını, bu suretle memleketin iktisadî bünyesinde vukuu muhtemel sarsıntıların önleneceğini ..." belirterek, yasanın amacına ulaşacağını iddia etmiştir [59] .

Hükümet piyasayı daha etkili bir şekilde denetleyebilmek amacıyla, 26 Haziran 1956 tarihinde Millî Korunma Kanununun 4648 sayılı yasa ile değiştirilmiş olan 6'ncı maddesinin ikinci bendine yaptığı bir ek ve 10'ncu bendinde yaptığı bir değişiklik ile bu yasayı uygulayacak kadroların genişletilmesine ve ödenek verilmesine olanak sağlamıştır [60] . Bakanlar Kurulu 2 Temmuz 1956 tarihinde 1021 sayılı kararnameye ek olarak kabul ettiği 7520 sayılı ek ile yurt içinde basılmış veya ithâl edilmiş her türlü kitap, makale, dergi, gazete, harita, takvim ve benzeri basılı maddeler ile akaryakıt, madeni yağ satışında ithalatçılıkla toptancılık veya perakendecilik işlerinin aynı kişide birleştirilebileceğini ilan etmiş [61] , ekonomik sorunları çözebilmek için, 13 Temmuzda kabul edilen bir yasa ile Maliye Bakanlığına 300 milyon liraya kadar borçlanabilme yetkisi vermiştir [62].

Millî Korunma Kanunu yürürlüğe girdikten sonra, denetim ve cezalar arttırılırken, ölçü biraz kaçırılmış ve bazı dramatik olaylar yaşanmıştır. Örneğin; Ankara'da bir "*muhtekire*" 3 yıl 3 ay ağır hapis ve bu süre kadar ticaretten uzaklaştırma cezası verilerek, mallarına el konmuş ve 6.000 lira da para cezası ödemeye mahkum edilmiştir. İzmir'de ise, Singer Şirketi'nin satıştan kaçırılan 1.5 milyon liralık dikiş makinesi ve yedek parçalarına el konulmuştur [63] . Ankara'daki başka bir olayda ise; 21 kuruşluk düğmeyi, 25 kuruşa sattığı gerekçesiyle, bir esnafa 1 yıl hapis, 3 yıl ticaretten uzaklaştırma ve 1.000 lira para cezası verilmiştir [64]. Kastamonu'da da, eli ile tuz çıkarıp satan bir vatandaş da, tuzu 11 yerine 12 kuruştan sattığı için, 6 ay hapis cezasına çaptırılmıştır [65] .

Hükümet, Millî Korunma Kanununa uygun olarak, 1 Temmuz 1956 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan kararnameye göre; İktisat ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı olmak üzere bu bakanlığa verilen ve verilecek olan yet-

---

[59] TBMMZC,Dönem: X, Cilt: 12, Kısım:1, s. 477-78.
[60] Resmi Gazete , 30 Haziran 1956, Sayı: 9346.
[61] Resmi Gazete, 2 Temmuz 1956, Sayı: 9347.
[62] TBMM, Kavanin Mecmuası, Cilt: 38, Kısım: 2, s. 212.
[63] Zafer , 28, 29 Haziran 1956.
[64] Zafer, 10 Temmuz 1956.
[65] DPMGGMZ, Dönem: XI, Cilt: 222:17.

Levent Şahverdi Arşivi

ki ve görevleri uygulamak üzere, bir başkan ve dört yardımcıdan oluşan bir "Millî Korunma Dairesi" kurmuştur.

Bu arada hükümet, yabancı uyruklulardan ve diplomatik görevlilerden gelen şikayetleri gidermek amacıyla da bazı önlemler almış ve İktisat ve Ticaret Bakanlığı yaptığı bir açıklama ile yurda geçici bir süre için gelen yolcu sayılmayan kişiler, 5383 sayılı gümrük yasasının 18 'nci maddesine göre; diplomasi muafiyeti olanlar ile, 6375, 6426, 6427 sayılı yasalarla onaylanan anlaşmalardan yararlanan NATO görevlilerinin 30'ncu maddede sözü edilen sınırlamaların dışında tutulacağı belirtilmiştir [66] .

Bu gelişmeler yaşanırken hükümet, 1956 yılında özellikle et, peynir ve zeytin gibi bazı önemli gıda maddelerin fiyatlarının yanı sıra; Terzi, Doktor, Veteriner, Dişçi, Ebe, Sünnetçi, Sağlık Memuru gibi serbest çalışanların tarifelerini belirleme konusunda Belediyelere yetki vermiş ve bu tarifelerin halk tarafından görülebilecek bir yere asılması zorunluluğunu getirmiştir [67]. Denetimlerin sıklaştırılması sonucunda, ticaret erbabından mahkemeye verilenlerin sayısı da bu yıl içinde, sadece dört ilde, 648'i bulmuştur [68]. Hükümet tarafından yurt içinde sıkıntısı çekilen mallardaki darlığı gidermek için, iki yıldan beri gümrüklerden çekilmeyen toplamı 40. 000 tonu bulan 120-130 milyon değerindeki malın iç piyasada dağıtımı yoluna gidilmiştir. Bu mallar arasında; 442 ton çay, 312 ton kahve, 1.502 ton kimyevî madde, 1.009 ton çelik levha, 6.114 ton demir, 2.121 ton demir ve çelik boru, 1.975 ton sac levha, 338 ton kurşun, 2.397 ton karton ve kağıt, 1.192 ton pamuk mensucat, 51 ton yün, 446 ton kanaviçe ve çuval, 1.775 ton çimento, 32 ton sudkostik , 52 ton karpit, 53 ton ham plastik bulunmakta idi [69].

Mal darlıkları ve fiyat artışlarını önlemek üzere 23 Ekim 1956 tarihinde yürürlüğe giren 1049 ve 1051 sayılı koordinasyon kararları ile ilgili olarak İktisat ve Ticaret Bakanlığı bir bildiri yayınlamış ve bildiride; üretimi engelleyebilecek sınırların kaldırılmasına çalışılacağı belirtilerek, bu doğrultuda olmak üzere yaş meyve, sebze, çiçek, yumurta, süt, yoğurt, peynir ve tereyağının serbest satılmasına olanak sağlandığı, ancak bu maddelerde fiyat artışını önlemek için sıkı denetimin devam edeceği vurgulanmıştır [70] . Ancak bu durum çok kısa sürmüş, İktisat ve Ticaret Bakanlığı 1035 sayılı

---

[66] Ayın Tarihi, Sayı: 272, Temmuz 1956, s. 1.
[67] Zafer , Temmuz 1956.
[68] Zafer , 5 Temmuz 1956.
[69] Ayın Tarihi, Sayı: 274, Eylül 1956, s. 91.
[70] Ayın Tarihi, Sayı: 275, Ekim 1956, s. 44-45.

Levent Şahverdi Arşivi

kararın 40'ncı ve 1049 sayılı kararın 2'nci maddelerine dayanarak, beyaz peynir, süt, kaşar, yumurta, tere yağı çeşitlerinin, üretici, imalâtçı, toptancı ve perakendeci en yüksek satış fiyatlarını belirleyen bir liste yayınlamıştır. Bu maddelerden dışarıya satılanların fiyatları ise serbest bırakılmıştır. Borsa komiserliği de spekülatif amaçla fiyatların borsada ilan edilmesini yasaklamıştır. Buna ek olarak aynı Bakanlık, 20 Kasım 1956 tarihinden geçerli olmak üzere, İstanbul'da özel araçlardan 13 beygire kadar olanlara günde 6, daha yukarı olanlara 8 litre yakıt verilmesi, Pazar günleri yakıt verilmemesi, İstanbul plakalı taksi, jeep, station wagon ve benzeri binek arabaların kent dışına çıkmaları yasaklamış, ayrıca öteki bütün deniz ve araçlarına yakıt sınırlaması getirilerek, yakıt karneye bağlanmıştır [71]. Ankara'da ise, özel binek otomobillerden 18 beygire kadar olanlara günde 4, daha yukarı güçte olanlara 6 litre yakıt verilmesi, Pazar günleri verilmemesi, taksilere ise günde 15 litre, daha yukarı beygir gücünde olanlara 20 litre yakıt verilmesi ayrıca Ankara içinde ve dışında çalışan araçlara da yakıt sınırlaması getirilmiştir. Bu önleme ek olarak Ankara Valiliği, 23 Kasım 1956 tarihinden geçerli olmak üzere, evlerinde havagazı ve elektrik tesisatı olanlara gaz yağı verilmemesini; bu tesisatı olmayan ve borulu gaz sobası kullanan evlere 5 litre; borusuz gaz sobası kullananlara 4 litre gaz yağı verileceğini , konutlar dışındaki yerlere de muhtarların bildirecekleri listelere göre dağıtım yapılacağını, devlet dairelerinin gaz gereksinmesinin de ise vilayetçe verilecek bir yazılı belge ile karşılanacağını duyurmuştur [72] .

Millî Korunma Kanununa uygun olarak hükümetin çıkardığı 1063 sayılı kararname ile gazete kağıtlarının kullanımı konusunda önemli kısıtlamalar getirilmiştir[73]. Bu kısıtlamalara göre; gazete ve dergilerin her ayın baskı ve iade sayılarını, bir sonraki ayın sonuna kadar Devlet Bakanlığına ve Türkiye Gazete sahipleri Sendikasına, pulsuz bir dilekçe ile bildirmeleri, ambalaj olarak kullanılacak gazete ve dergilerin kilosunun 100 kuruştan fazlaya satılamayacağı, basımda kullanılan hasarlı kağıtların kilosunun da 90 kuruştan fazlaya satılmaması öngörülmüş, gazetelerin ikinci baskı yapmaları yasaklanmıştır. Ayrıca yine bu tarihte kabul edilen 1064 sayılı karar ile gerçek ve tüzel kişilere ait 601 ve daha yukarı dedveyt tonundaki Türk tankerlerinin, genel durumun gerektirdiği süre içinde, gerekli görülen yerlerde Ulaştırma Bakanlığının çalıştırmaya yetkili olduğu sonucuna varıl-

[71] Ayın Tarihi, Sayı: 276, Kasım 1956, s. 26-27.
[72] **a.g.e.**, s. 33-35.
[73] Resmi Gazete, 11 Ocak 1956, Sayı: 9506.

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır . Bu konuda parti grubuna bilgi veren Ekonomi ve Ticaret Bakanı Abdullah Aker, 15 Ocak 1957 tarihinde grupta yaptığı konuşmada; Millî Korunma Kanununun kabulünden bu tarihe kadar 31 Koordinasyon Kararı, 18 Sirküler yayınlandığını; Koordinasyon Kurulu Kararı ile 293 malın "*kâr haddine tâbi tutulduğunu*" belirterek; bu kararlara uymayan İstanbul'da 175, Ankara'da 78, İzmir'de 110, Adana'da 20 ticaret erbabının mahkemeye verildiğini ve bunların yargılanmaları sonucunda, suç işlediklerinin anlaşıldığını açıklamıştır [74].

Alınan bu sıkı önlemlere karşın, 1957 yılında da şeker sıkıntısı giderilemeyince, şekerin beyannameye bağlanması, 20 Ocak 1957 tarihine kadar şeker satışlarının yasaklanması ve şekerin fabrika satış fiyatının belirlenmesi konusundaki 1065 sayılı karar uygulamaya konulmuştur [75]. Yapılan bu uygulama ile şeker sıkıntısı bir ölçüde giderilebilmiştir.

Millî Korunma Kanunu uygulamaları konusunun D. P. grubunda da zaman zaman tartışmalara neden olduğu anlaşılmaktadır ki, örneğin; grup üyelerinden Çorum milletvekili Hilmi Çeltikçioğlu, Millî Korunma Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra, fiyatlarda önemli ölçüde düşmeler görüldüğünü, bazı mallarda bu düşmenin, % 40-200 arasında olduğunu belirterek, uygulamanın yararlı olduğundan söz ederken [76] , Tokat milletvekili Ahmet Gürkan ise, bu yasa ile verilen cezalarda büyük dengesizlikler olduğunu ileri sürerek, seçmenlerinden aldığı bir mektubu örnek gösterdikten sonra;

"*Köylü armudunu, elmasını şehre götürüyor, tutmuşlar armudun etiketi yok diye köylüyü yakalayıp götürmüşler. Halbuki adamın ne etiketten ne bir şeyden haberi var. Zavallı armutçu 3 ay hapis yatmıştır. Bizim maksadımız bu mu idi?*" diyerek uygulamanın aksak yönleri olduğu konusunda eleştirilerde bulunmuştur.

Aynı şekilde Bursa milletvekili Saadettin Karacabey de , Millî Korunma Kanununu özellikle ziraî kesimle ilgili uygulamalarını eleştirmiştir[77]. Bursa milletvekili Muhlis Erdener de bu yasanın iyi uygulanabilmesi amacıyla 250 milyon liralık bir bütçe oluşturulmasına karşın, özellik ziraî kesimde çok katı ve acımasız uygulandığı ileri sürerken, Afyonkarahisar mil-

---

[74] DPMGGMZ, Dönem: X, Cilt:184, s. 6.
[75] Resmi Gazete, 18 Ocak 1957, Sayı: 9512.
[76] DPMGGMZ, Cilt: 184, s. 7-13.
[77] **a.g.e.**, s. 21-27.

Levent Şahverdi Arşivi

letvekili Kemal Özçoban ise, yasanın beklentileri yeterince karşılayamadığından şikayet ederek, bazı kişilerin bu ortamda haksız kazanç sağladıklarını iddia etmiş, "*kendi yanında zabıt katibi olarak çalışan birinin ve kapıcısının bu yöntemle milyoner olduklarını*", oysa bu yasa ile "*namuslu tüccarla muhtekirin ayrılmasının amaçlandığını*" Ticaret Bakanlığı'nın uygulamada büyük yanlışlar yaptığını savunmuştur [78].

Mal darlıkları ve fiyat artışları 1957 yılında da giderilememiş, bu yılın başında şekere yeni bir zam yapılarak, Ankara ve Eskişehir'de küp şekerin kilogram fiyatı 253, kristalin 220, Kayseri Küp şekeri de 264 kuruştan satılmaya başlanmıştır[79]. Bu arada piyasadaki denetim ve Millî Korunma Kanunu uygulamalarına, önce İstanbul Ticaret Odası'ndan [80] daha sonra da Türkiye Odalar Birliği'nden sert tepkiler gelmeye başlamıştır [81] . 5 Mart 1957 tarihinde, 1071 sayılı karar ile Başbakanlığa bağlı "Koordinasyon Bürosu" yeniden kurularak, bu büroda görev yapacak şefe yılda 475 lira, memura 400 lira, daktilografa da 250 lira aylık maaş verilmesi uygun görülmüştür [82]. Ayrıca 18 Mayısta yürürlüğe giren başka bir karar ile kahve ithâl ve satışı konusunda Tekel Genel Müdürlüğü görevlendirilmiştir [83]. Hükümet bu yasanın uygulanmasına karşı yapılan eleştirilerin hiç birini önemsemediği gibi, aldığı bir kararla, *"faturası ne olursa olsun, bir malın, Hükümetin belirlediği fiyattan satılması zorunluluğu*" getirilmiş [84], Millî Korunma Kanununa göre; bir yıl içinde 4 ilde 648 tüccar mahkemeye verilmiştir [85].

Olayların giderek artması üzerine, Adalet Bakanlığının kurmayı planladığı dokuz adet tek yargıçlı mahkemelerin beş aylık harcamalarını karşılamak üzere bu Bakanlığa 563. 740 lira ödenek ayrılmasına karar verilmiştir[86]. Hükümet, gazetelere her gün verdiği ilanlarla, vatandaşları "*karaborsa ve istifçilerle mücadele etmeye*" çağırmıştır [87]. Hükümet, 1958 yılında da aynı sıkıntılarla karşı karşıya kalmış, bu sıkıntılar muhalefetin sert eleştiri-

---

[78] **a.g.e.**, s. 49-53.
[79] 1957, Ulus 22 Ocak.
[80] Ulus, 23 Ocak 1957.
[81] Ulus, 31 Ocak 1957.
[82] Resmi Gazete, 5 Mart 1957, Sayı: 9551.
[83] Resmi Gazete, 18 Mayıs 1957, Sayı: 9610.
[84] Zafer, 25 Kasım 1957.
[85] Zafer, 15 Temmuz 1957.
[86] Resmi Gazete, 28 Eylül 1957, Sayı: 9718.
[87] Zafer, 27 Kasım 1957.

Levent Şahverdi Arşivi

lerine neden olurken, D.P. içinden de sesler yükselmeye başlamıştır. Örneğin: 18 Ocak 1958 tarihli grup toplantısında bu eleştirilere yanıt veren Ticaret Bakanı Hayrettin Erkmen, Et ve Balık Kurumu tarafından dışarıdan getirilen ve gümrüklerde bulunan ve değeri 71. 643. 178 lirayı bulan malzeme arasında hidrojen, soya fasulyesi yağı, konserve makineleri, Kal-Kar (tecrit malzemesi), Kauçuk (ham ve işlenmiş), inşaat demiri, köşebent demiri, kağıt ve selofan gibi mallar bulunduğunu bunların çekilmesiyle belli ölçüde rahatlama olacağını açıklamıştır [88] .

Bu yasanın uygulamaları, parti grubunun 22 Mayıs 1958 tarihli toplantısında yeniden gündeme getirilerek, 1952 yılında 30 lira olan bir kamyon taşın 1958'de 90 liraya; 40 lira olan bir kamyon kumun 100 liraya; 1.000 adedi 40 lira olan tuğlanın 100-110 liraya yükseldiğini; 1955 yılı Haziran ayında 2.000 lira olan bir otomobil lastiğinin, 1958'de 4.000 liraya çıktığını öne sürerek, memlekette enflasyonun çok yüksek olmasından şikayet etmişlerdir [89] . Daha sonraki günlerde de Millî Korunma Kanunu uygulamaları Demokrat Parti grup toplantılarında sık sık gündeme getirilmeye başlanmış, 10 Haziran 1958 tarihli grup toplantısında bu konuda söz alan Isparta milletvekili Tevfik Tığlı, Türkiye'de yaşanan ekonomik sorunların nedenleri konusunda yaptığı yorumda; genellikle iktisadî devlet teşekküllerinin büyük hamlelere giriştiklerini; ancak son zamanlarda meydana gelen dış ödeme olanaksızlıkları yüzünden sıkıntılarla karşı karşıya kaldıklarını, ayrıca ham madde stoklarının azaldığını, gerekli ithâl yapılamadığından yeni kuruluşların kurulamadığını, varolan kuruluşların da yüksek maliyet, düşük fiyatlar ve aşırı personel çalıştırılması yüzünden zarar ettiklerini, döviz yetersizliği nedeniyle bazı kuruluşların üretime geçemediklerini, bazı kuruluşların da transfer gecikmesi yüzünden dış ülkelerdeki anlaşmalarını gerçekleştiremediklerini, bazı malzeme ve araç-gereçlerin bulunamaması yüzünden yapılması planlanan tesislerin tamamlanamadığını, ödenek yokluğu yüzünden devlet ait önemli kuruluşların ihale edilemediğini, Millî Korunma Kanununa rağmen karaborsanın devam ettiğini, bu durumdan küçük esnaf ve zanaatkârların şikayetçi olduklarını, dağıtım işlerinin aksatıldığını ve tüketimin artmasının da mal darlığında etkili olduğunu savunmuştur ki [90], Tığlı'nın yaptığı bu saptamalar büyük ölçüde o günün gerçeklerini yansıtmakta idi.

---

[88] DPMGGMZ, Dönem: XI, Cilt: 213, 18 Ocak 1958, s. 9.
[89] DPMGGMZ, Dönem: XI, Cilt:222, s. 13-17.
[90] DPMGGMZ, Cilt: 227; 10 Haziran 1958, s. 93-969.

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı toplantıda konuşan İstanbul milletvekili Mığırdıç Şellefyan, hükümetin iktisadî devlet teşekküllerinin ürünlerine zam yaparak, emisyonu dondurup para değerinin düşmesini engelleyerek, bazı ürünlere halkın "*tahaccümünü(hücum etmesini)"* önlemek eğiliminde olduğunu, oysa bu politikanın partilerine "oy kaybettireceğini" savunmuş, "sosyal adaletin sağlanabilmesi için, lüks eşyalara ve mallara yüksek vergiler konulmasını" önermiştir [91]. Yine aynı toplantıda hükümetin yasa ile ilgili uygulamalarını eleştiren Muğla milletvekili Zeyyat Mandalinci'ye yanıt veren Başbakan Menderes ise, "*fiyatlardaki artışların üretim azlığından değil, vatandaşın gelir düzeyinin yükselmesinden kaynaklandığını*" sayısal örnekler vererek açıklamaya çalışmıştır. Menderes, Türkiye'ye gelen Uluslararası İmar ve Kalkınma (Dünya) Bankası temsilcisi Eugene R. Black'ın, hükümeti üzerinde mâli denetim kurma isteğini kabul etmedikleri için bu Bankanın, Manisa Barajı için kredi vermekten vazgeçmekle kalmayıp, Türkiye'ye de kredi vermek konusunda isteksiz davrandığını belirterek, bu gelişmelerin sonucunda sözü geçen banka ile ilişkilerin kesildiğini, bu nedenle de bütçedeki açığın kamu iktisadî kurumlarının ürünlerine zam yapılarak, kapatılacağını söylemiştir. Başbakan, daha önce 80 liraya mal olan kömürün 30, Karadeniz'de 40-45 kuruşa mal olan buğdayın 22 kuruşa veresiye satılmasını, bu konularda 400-500 milyon devlet desteği yapılmasını, kamu iktisadî kurumlarının 700-800 milyon liralık açığının Merkez Bankası tarafından kapatılmasını açıklarken de; "*seçimi kazanmak lâzımdı*" şeklinde bir yorumda bulunarak, "*artık son seçimi de kazandıkları için, bu zamların yapılmasında bir sakınca olmadığı*" şeklinde bir yorumda bulunmuştur [92]. Grup toplantısında konuşan Antalya milletvekili Kenan Akmanlar ise, Millî Korunma Kanununun uygulamada başarılı olamadığını savunarak, bu yasanın günün koşullarına göre yeniden gözden geçirilerek, " *bir revizyona tabi tutulmasını ve bugün tıkanıklığa sebebiyet veren hallerin ortadan kaldırılmasını* " istemiştir [93].

Daha sonraki toplantılarda, bazı grup üyeleri de enflasyondan ve mal sıkıntısından muhalefeti sorumlu tutmuşlardır. Örneğin: bu milletvekillerinden Zeki Erataman, Cumhuriyet Halk Partililerin stokçuluk yaparak, iktidarı güç duruma düşürmeye çalıştığını iddia etmiş ve şunları söylemiştir:

[91] **a.g.e.**, s. 103-108.
[92] **a.g.e.**, s. 250-263.
[93] **a.g.e.**, s. 288.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bugün vilâyetlerimizde tevzii yapan mutemetlerin % 90'ı, bilhassa lastik mevzuunda eskiden beri Halk Partisi elindedir... İkincisi, Petrol Ofisi bayiliklerinin bütün Türkiye'de % 80'i de Halk Partisi'nin elindedir. Kamyonu onlar alır, zamanında gaz buhranını onlar yaratır, kendi adamlarına benzin alın, mazot alın diye buhran çıkartır..." [94] .

Erataman konuşmasında, C.H.P. Grup Başkan Vekili Nüvit Yetkin'in, mal darlığı ve enflasyon konusunda hükümete gensoru vermesini de eleştirmiştir. Bu toplantıda Cumhuriyet Halk Partisi Ankara milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata'nın, Başbakan hakkında, "*hayat pahalılığı ve mal darlığı ve yokluğu hakkında* " verdiği gensoru önergesi, D. P. grubu üyeleri tarafından reddedilmiştir[95].

1958 yılında gerçek olan bir durum varsa, o da Türkiye'nin önemli bir enflasyon ve ekonomik sıkıntı içinde bulunduğu idi. Millî Korunma Kanunu, özellikle mal sıkıntıları ve fiyat konusunda piyasaya önemli bir çeki düzen vermişse de, ekonomik bunalımın kaldırılabilmesi için dış yardıma gereksinim olduğu, bu yardım alınmaksızın ekonomik bunalımın atlatılamayacağı gerçeği de anlaşılmıştı. Bir başka gerçek de Demokrat Parti iktidarının, 1950-54 yılları arasında uyguladığı kalkınma ve istikrar programını daha sonraki yıllarda sürdüremediği idi. Özellikle dış ödemeler dengesinin giderek bozulması, yatırımların devletin gerçekleştirebilme gücünün üstüne çıkarılması, iç piyasadaki istikrarsızlık ve bunun yanı sıra, Millî Korunma Kanunu ile piyasaya yapılan aşırı karışmalar, bu hızlı gelişmeyi durduran etkenlerin başında gelmekte idi. Türkiye'nin dış ödemeler dengesi 1958 yılında, 67.863.000 Dolar açık vermiş [96] ve aynı yıl piyasada döviz sıkıntısı baş göstermişti. Hükümet, doların karşısında Türk Lirası'nı düşürmemekte ısrar ederken, serbest kurda dolar (1 Dolar = 8-9 TL) dolayında seyrediyordu. 1950 yılında ulusal gelir toplamı 8 milyar 191 milyon iken, 1959 yılında bu toplam 33 milyar 615 milyon 400 bin liraya yükselmişti. Devlet borçlarının ulusal gelire oranı;1950 yılında % 29.6 iken bu oran, 1959'da % 14.5'e düşecekti [97]. (Devletin dış borçları 1950 yılında toplam 2 milyar 402 milyon lira iken, bu borç toplamı 1959'da 4 milyar 894 milyon liraya yükselmiş bulunuyordu). Aynı yıllarda hükümet, Merkez Bankası'nı adeta para basmak için kullanmış, 1950 yılında dolaşımdaki para

---

[94] DPMGGMZ, , Dönem: XI, Cilt:229, s. 4-5.
[95] **a.g.e.**, s, 25-26.
[96] Albayrak, **a.g.e.**, Tablo: 27.
[97] TBMMZC, Dönem: XI, Cilt: 12, s. 58.

Levent Şahverdi Arşivi

toplamı 1 milyar 50 milyon lira iken; 1955'te 1 milyar 470 milyona; 1958 yılında ise, her yıl 600 milyon lira olmak üzere, 32 yıllık Cumhuriyet devrinde basılan miktarın yüzde 180'i oranında artırarak, bu miktarı 3 milyar 52 milyon liraya çıkarmıştı [98].

Muhalefet işte bu olumsuzlukları sürekli eleştiriyordu. Türkiye'nin içine düştüğü bu zor koşullardan sonra, Dünya Bankası, Ankara'dan temsilcisini çekerek, yardımı kesmiş; Amerika da ekonomik reform yapmaya karar verinceye kadar, Türkiye'ye daha fazla yardım yapamayacağını açıklamıştı [99]. Son gelişmeler ve bunların sonuçları, D. P.'nin ekonomik politikasının büyük bir dar boğaza geldiğini açıkça göstermekte idi. Bu ortamda, Türkiye'nin yardım için başvurduğu Uluslararası Para Fonu (I.M.F.) yetkilileri de aşağıdaki üç koşulun yerine getirilmesini öne sürmüşlerdi:

"*1. Memleketin ekonomik hayatını tehdit ettiği ileri sürülen her türlü tedbir ve bilhassa Millî Korunma Kanununun kaldırılması, gümrük mevzuatında ithalâtı tahdit edici hükümlerin ilgası ve piyasanın liberal sisteme terk edilmesi,*

2. Yatırımların durdurulması ve kontrolüne müsaade edilmesi,

3. Paranın ayarlanması" [100].

Bu konudaki görüşmeler, Avrupa İktisadî İşbirliği Örgütü Konseyi'nin, 23 Temmuz 1958 tarihinde Paris'te yaptığı toplantısında alınan kararları doğrultusunda; 30 Temmuzda Uluslararası Para Fonu (I.M.F.), Türkiye'ye yardım edilmesine karar vermiş, 31 Temmuzda da Paris'te, Türkiye ile A.B.D. arasında ayrı bir yardım anlaşması imzalanmıştır [101]. Amerika ve Batılı demokrat ülkelerin bu günlerde Türkiye'ye olan gereksinimleri daha da artmıştı. Zira 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ta yapılan ihtilâl ile Batı yanlısı Kral Faysal ile Başbakanı Nuri Said Paşa öldürülmüş ve bu ülkenin yönetimine General Kâsım'ın liderliğini yaptığı sol eğilimli askerî bir dikta el koymuş, bu gelişmeler sonucunda da Bağdat Paktı'nın sonunun geldiği anlaşılmıştı. Irak'ta yaşanan bu olaylar, Türkiye'nin öneminin bir defa daha anlaşılmasında etkili olmuş, gelişmenin bir sonucu olarak, ABD ve

[98] DPMGGMZ, Dönem: XI, Cilt, s. 243: 65-67); Albayrak, **a.g.e.**, Tablo: 30; Ayın Tarihi, Sayı: 219, Şubat 1952, s. 61.

[99] DPMGGMZ, Cilt: 227, s. 171-207; Namık Zeki Arel, "Demokratların İktisadî Politikası II", Ulus, 9 Mart 1960.

[100] Ulus, 19 Temmuz 1958.

[101] DPMGGMZ, Dönem: XI, Cilt: 243:65-67.

Levent Şahverdi Arşivi

Batılı finans kuruluşları, Türkiye'nin ekonomik sorunlarına geçici de olsa, sınırlı bir çözüm getirmek zorunluluğunu duymuşlardır. Bu zorunluluk onların, Türkiye'ye kredi mekanizmalarını çalıştırmasında etkili olmuştur. Maliye Bakanı Hasan Polatkan, 8 Ağustos 1958 tarihinde parti grubunda yaptığı konuşmasında bu gelişmelerden duyduğu mutluluğu şu sözlerle dile getirecekti;

"Başta büyük müttefikimiz Amerika olmak üzere, Garbî Almanya, İngiltere ve Avrupa İktisadi İşbirliği'ne âza olan diğer memleketler ve nihayet Milletlerarası Para Fonu'nundan temin edilen yardımın yekûnu dış borçlarımızın tanzimi ve ödeme müddetlerinin ileri yıllara tevziinden elde edilecek dış iştirakın hariç, 359 milyon dolara baliğ olmaktadır..." [102] .

Polatkan'a göre; 1958 yılı içinde çeşitli şekil ve düzenlemelerle sağlanan kaynakların toplam tutarı; 25 milyon doları ABD Başkanı özel yardım fonundan, 37. 5 milyonu Development Ion Fon'dan, 37. 5 milyonu Exim Bank'tan, 15 milyonu Surplus'den (Yardım Fonu?)* , 75 milyonu Uluslararası İşbirliği Yönetimi'nden (I.C.A.)'nden, 44 milyon doları da borç ertelemesi olmak üzere, 234 milyon doları bulmakta idi. Ayrıca bunlara ek olarak, Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilatı(O.E.E.C)'ndan 25 milyon dolar, Federal Almanya'dan 50 milyon, İngiltere'den 10 milyon ve öteki üyelerden de toplam 15 milyon dolar; Uluslararası Para Fonu'ndan da 25 milyon dolar olmak üzere toplam 125 milyon dolarlık başka bir kaynak sağlanmış bulunuyordu [103]. Türkiye sözü edilen bu devletler ve kurumlarla yapılan anlaşmalar sonucunda, 400 milyon doları borç ertelemesi olmak üzere, toplam olarak 759 milyon dolar kaynak bularak, 1958 yılında rahat bir nefes alacaktı [104] .

Türkiye, bu gelişmelerden sonra Cumhuriyet tarihinin, o zamana kadar benzeri görülmedik, en büyük devalüasyonunu gerçekleştirerek, 1 Doların değerini 9 TL olarak belirlemiştir [105]. Bu başka bir anlatımla "*Türk parası üçte bir değer kaybederek, 100 kuruş 69 kuruşluk değer kaybı sonucu*" 31 kuruşa düşürülmüştür [106]. Daha da ötesi Türkiye, 4 Ağustos 1958 tarihinde"*İstikrar Programı* "adı altında, I.M.F. tarafından kendisine önerilen ve

---

[102] **a.g.e.**, s. 8.
* DPMGGMZ'nda "Surplu(s) "(?)" diye geçmektedir. M. A.
[103] **a.g.e.**, s. 9.
[104] **a.g.e.**, s. 9-10.
[105] Ulus, 5 Ağustos 1958.
[106] Hıfzı Oğuz Bekata,, Birinci Cumhuriyet Biterken, Ankara, 1960, s. 72.

Levent Şahverdi Arşivi

daha sonraki yıllarda artık bir gelenek haline getirilerek, günümüz de sürdürülen "*ekonomik reçetelerden*" ilkini uygulamaya koymak zorunda kalmıştır. Hükümetin kabul ettiği bu istikrar programına göre;

1. Ekonomik kredilerin daraltılması,

2. Dolaşımdaki paranın artmasını önlemek için bazı kararlar alınması,

3. Yabancı sermayenin kazançlarının döviz olarak yurt dışına çıkarılmasına engel olunmaması,

4. Kredi zorlukları ve dondurulmuş sermayenin harekete getirilmesi.

5. Aşırı tasarrufa gidilmesi,

6. Millî Korunma Kanununun ve Hazine Vergisi'nin kaldırılarak, liberasyon sistemine geçilmesi[107] kabul edilmekte idi.

Bu kararlar sonrasında hükümet, bazı yiyecek maddelerinin satışlarını serbest bırakmış [108], ayrıca ekonomik politikayı yürütmek üzere, beş bakandan oluşan bir "*İktisadî Koordinasyon Kurulu* " oluşturmuştur [109]. Ayrıca dış baskıların yönlendirmesi sonucunda, yapılan programa büyük bir özenle uymaya çalışmış, buna uygun olarak ticarî krediler daraltılmış ve yatırımlar azaltılmıştır. (Örneğin; 1954-58 döneminde sabit sermaye yatırımlarının ulusal gelir içindeki payı % 13.89 iken; bu oran 1959-60 yılları arasında % 13.37' ye indirilecek [110], dolaşımdaki para da, arttırılmamaya büyük özen gösterilecek, 1958 yılında dolaşımdaki para 3 milyar 52 milyon lira iken; bu tutar 1960 yılında 3 milyar 828 milyon lirada kalacaktı[111]).

Hükümet, tasarruf politikasına da büyük bir özen göstermeye başlamış, hatta bir defasında; Başbakan Menderes'in İstanbul Belediyesi için, Amortisman Sandığı'ndan 25 milyon liralık ödenek isteği, dönemin Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Koordinasyon Bakanı Sebati Ataman tarafından geri çevrilmiştir[112]. Yürürlüğe konulan İstikrar Programının önemli maddelerinden biri olan Millî Korunma Kanunu uygulamasına da, 26 Aralık 1958'de son verilmesi öngörülmüştür[113] . Bununla birlikte D. P. iktidarının,

---

[107] Ulus, 24 Ağustos 1958.
[108] Ulus, 3 Eylül 1958.
[109] Ulus, 14 Eylül 1958.
[110] Albayrak, **a.g.e.**, Tablo: 13.
[111] **a.g.e.**, Tablo: 30.
[112] Sayın Sebati Ataman ile 24 Kasım 1989'da yaptığımız görüşme bandı.
[113] Feroz -Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), Ankara, 1976, s. 189.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Korunma Kanununun yerini alacak başka bir yasa tasarısı hazırladığı yolunda basında haberler çıkmıştır. Bu yasa tasarısına göre; dış ticareti düzenlemek amacıyla ithalât ve ihracatta tüccarı korumak için prim uygulamasına gidilmesi, piyasayı düzenlemek ve gerektiğinde üreticiyi korumak amacıyla satışlara devletin müdahale etmesi, akaryakıt fiyatlarını ve Türk tankerlerinin navlun tarifelerinin tespit ve düzenlenmesi, malın ve hizmetlerin tüketici emrine arz edilmesi, gereksinmeye göre dağıtımı için önlem alınması, bu yasa ve kararlara karşı çıkanlara; 15. 000 ile 75. 000 lira para, 3-5 yıl arasında hapis cezası verilebilmesi öngörülmekte idi [114]. Hükümet 13 Temmuzda aldığı başka bir kararla, geçerli dış ticaret rejimine göre duyurulan kotalara dahil bütün malların bedelsiz olarak ithalini, 1 Temmuz tarihinden itibaren bütünüyle serbest bırakmış, bedelsiz ithalâtta mal bedellerinin ne surette kazanılmış olduğunun vatandaşlardan sorulmayacağı, ancak bu şekilde getirilecek olan malların, 30 Haziran 1960 tarihine kadar fiilen ithal edilerek, gümrüklerden çekilmesi zorunluluğu getirilmekte, bedelsiz ithal edilecek malların 30 Eylül 1959 tarihine kadar Merkez Bankası şubelerine tescil ettirilmesi, kişisel ve aile gereksinimleri ile meslekî faaliyetler için yapılacak münferit ithalâtta tescil belgesinin aranmayacağı, ticarî amaçla bedelsiz ithalâta ne şekilde olursa olsun , ayrıca döviz verilmeyeceği, bedelsiz ithalât dahilinde yurda ithâl olunan malların dış ticaret mevzuatına göre getirilmesi gereken mal ve dövizler yerine ikâmesi veya bunlarla mahsup edilmeyeceği belirtilmişti [115]. Piyasaya serbestlik getirmeyi amaçlayan bu düzenlemenin ardından, başta Türk traktörleri, jipler, radyolar, pamuklu ürünler ve kumaşlar olmak üzere, pek çok malın satış fiyatları serbest bırakılacaktı [116].

Bu olumlu gelişmelerden duyduğu memnuniyeti 10 Aralık 1959 tarihli parti grup toplantısında dile getiren Ticaret Bakanı Hayrettin Erkmen, 1958 yılı Ağustosundan beri uygulanmakta olan istikrar programının ihracatımız üzerinde de beklenenin üstünde olumlu etkileri olduğundan söz ederek, gelişmelerden örnekler vermiş ve;

"M*emleketimizde inkişaf eden iktisadî hayatı ve inkişaf eden dış ticareti yakın bir gelecekte süratli tempolarla liberasyona doğru yaklaşmamızı mümkün kılacağını bize tevsik etmektedir*" demiştir [117]. Bütün bu önlem ve

[114] Zafer, 4 Temmuz 1959.
[115] Zafer, 14 Temmuz 1959.
[116] Zafer, 17 Temmuz 1959.
[117] DPMGGMZ, Dönem: XI, Cilt: 287, 10 Aralık 1959, s. 11-22.

Levent Şahverdi Arşivi

uygulamaların, D. P. iktidarının bir an önce programında öngördüğü liberal düzene geçme istemini yansıttığı söylenebilir.

Millî Korunma Kanunu, Demokrat Parti iktidarının, 27 Mayıs 1960 askerî darbesi ile sona erdirilmesinden kısa bir süre sonra, Millî Birlik Komitesi, 10 Eylül 1960 tarihinde, "*Millî Korunma suçlarının affına, Millî Korunma teşkilât, sermaye ve fon hesaplarının tasfiyesine ve bâzı hükümler ihdasına dair*" 79 sayılı yasayı kabul emiş ve bu yasa 16 Eylülde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe konulmuştur. Bu yasa ile daha önce uygulamada olan Millî Korunma Kanununa göre, suç işledikleri gerekçesiyle haklarında soruşturma yapılanlar ile mahkûm edilmiş olanlar affedilmekte idi. Ancak yürürlüğe konulan yeni yasa, uygulamadan kaldırılan Millî Korunma Kanununun 64 maddesinde sözü edilen bu yasayı uygulamakla görevli yetkililerin yanı sıra; memurlar, müstahdemler ile bunlar gibi cezalandırılmaları yazılı olan kişileri bu af kapsamı dışında bırakmakta idi [118].

Sonuç olarak söylemek gerekirse; Demokrat Parti iktidarının 1956-1960 yılları arasında uyguladığı Millî Korunma Kanunu, iktidarın bütün beklentilerine yeterince yanıt verememekle birlikte, ekonomik anlamda sınırlı da olsa piyasayı denetlemek bakımından belli bir işlev görmekle birlikte, bu yasanın yarattığı toplumsal hoşnutsuzluklar, D. P.'nin 1957 genel seçimlerinde yaklaşık %10 oy kaybetmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Ancak bu dönemde, daha önceki uygulamada da olduğu gibi, karaborsa, mal darlıkları ve fiyat artışları bütünüyle önlenememiştir. Bu uygulama döneminde de, yasanın yarattığı ortamdan yararlanan bazı kötü niyetli kişiler, önemli ölçüde maddî çıkar sağlamayı başarmışlardır. Yasanın uygulamalarından en çok zarar görenler ise, sıradan tüketici kesimler ile ticaretle uğraşan dürüst iş adamları, tüccarlar, esnaflar ve köylüler olmuş, bu kesimler, yasanın yarattığı olumsuzluklardan kendilerine düşen payları almışlardır. Millî Korunma Kanunu ile D. P. iktidarı döneminde yapılan uygulamalar, bu partinin programında öngördüğü liberalizm vaadleriyle bütünüyle çelişki içinde olup, serbest piyasa ekonomisiyle bağdaşmamaktadır. Yalnızca bu yasanın uygulamalarına ve o dönemdeki Kamu İktisadî Teşebbüslerinin sayısındaki artışa bakılarak bile, D. P. iktidarının programında öngördüğü liberal anlayışı uygulamada başaramadığı kolaylıkla söylenebilir.

---

[118] T. C. Millî Birlik Komitesi, **Yasalar Dergisi,** 10 Eylül 1960, Cilt: 43, s. 196 .

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCEDEKİ LÂİKLİKTE DİN HİZMETLERİNİN YERİ

Yard. Doç. Dr. Vehbi ECER*

ÖZET

"Lâik" kelimesi dilimize Batı'dan geçmiştir. Türk tarihinde, İslam'dan önce ve sonraki yönetimlerde laik uygulama deneyimlerine sahibiz. Orhun Abidelerinde kağanın ödevleri arasında dinî bir görevinden bahsedilmez. Selçuklu sultanları yönetimlerinde töreyi ön planda tutmuşlardır. Osmanlı döneminde ihtiyacı gereği (maslahat) gerekçesiyle emirler düzenlenmiştir. Bunlara örfi, sultani hukuk adı verilmiştir. Sultanlar mutlak otorite sahibidirler.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1937 yılında lâiklik ilkesi Anayasamıza girmiştir. Türkiye'de uygulanmak istenen laiklik, Türk toplumunun sosyal yapısı ve dini inançlarına uygun şekilde düzenlenmiştir. Batıdan aynen taklit edilmemiştir. Çünkü İslam dininde Batıda olduğu gibi dini örgüt kurmaya yetkili bir ruhban sınıfı yoktur. Bu sebeple din eğitimi, dini hizmetler ve bu hizmetleri yürütenlerin çalışmaları, kamu hizmeti olarak kabul edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'na da Anayasa'da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürkçü düşünce, laiklik, din hizmetleri.

THE CONCEPT OF RELIGIOUS SERVICE IN THE LAICISM OF ATATURK

ABSTRACT

The word and concept of "laik" or "laicism" came into Turkish from the Western languages. However, this concept was known in the runic Orhun inscriptions erected in the sixth century by the Göktürks in Central Asia, in the basin of the Orkhun River. There, there was no religious services among the duties of the *kagans*, that is the Turkish kings. The Seljuki Sultans too preferred *töre*, that means traditional rules, rather than Islamic rules and regulations in their governingship. In the Ottoman period, the sultans ordered some declarations in case of necessity (maslahat). These are called örfi or sultani hukuk or canons. The sultans were the absolute authority.

* Erciyes Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

Levent Şahverdi Arşivi

After the declaration of republican system, in 1937, the principle of laicism was included into the Constitution. This system of laicism in Turkey is organised with regard to the suitability of social structure and religious beliefs and practices of the Turkish people. It is not an exact imitation of the westerns'. Because there is no any clergy system or dominantly authorised clerics seen in the West or Christianity, is not found in Islam. Religious education and training, religious duties and services are therefore regarded as public and civil service and individuals those who are responsible for these services are appointed. All for these affairs, Diyanet İşleri Başkanlığı (Presidency of Religious Affairs) is included in the Constitution.

Key Words: Idea of Atatürk, Laicism, Religious Affairs.

I

Lâik şeklinde söylenen ve yazılan kelimenin dilimize Fransızca'dan geçmiş olduğu bilinmektedir. Bu kelimenin Yunanca'sı **laos** veya **lâikos**, Latincesi ise **laicus** şeklindedir. İngilizce'den dilimize geçen **secular** ve **secularism** kelimeleri de lâik ve lâiklik anlamlarında kullanılmaktadır. Bu terimlere farklı kültüre sahip ülkelerde farklı anlamlar yüklenmekte, sosyolojik, hukukî ve felsefi açıklamaları yapılmaktadır[1]. Biz burada bu açıklama ve tartışmaları bir yana bırakarak lâikliğin bir yönünün "devlet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılması, devletin siyasî, ekonomik ve hukukî düzeninde dinî inançlar yerine aklın ve ilmin egemen olması, akla, ilme, toplumun ve çağın ihtiyaç ve gerçeklerine dayanması""şeklinde algılanabileceğini hatırlatalım. Diğer yönü ise dinî inanışlara hürriyet ve saygıdır. Lâikliğin tarihî, hukukî, toplumsal ve dinî yönleri vardır. Ayrıca kelimeler ve kurumlar hangi ülke veya toplumdan alınırsa alınsınlar başlangıçta hangi anlamları ve amaçları taşırlarsa taşısınlar farklı bir topluma geçişlerinde farklı anlam ve nitelik kazanırlar[2]. Bu sebeple Atatürkçü düşüncede ve Türk toplumunda lâikliğin başka oluşunu sosyal, kültürel, tarihî ve coğrafî... farklılıklara bağlamak yerinde olur.

---

[1] Fazla bilgi için Bak: Ü. Günay – H. Güngör – A.V. Ecer, **Lâiklik, Din ve Türkiye**, Ankara 1997, Adım Yayınları, 7-9; Anayasamızda **lâik** kelimesi 2, 68, 81, 103. Maddelerde, **lâiklik** terimi ise iki yerde geçmektedir. Bak: Hasan Eren – Hamza Zülfikar, **Anayasa Sözlüğü**, Ankara 1985, 117.

[2] Örnek: Arapça olan **millet** ve **ümmet** kelimelerinin dilimize farklı anlamlarda girmesi gibi.

Levent Şahverdi Arşivi

Lâiklik kelimesi batıdan gelmekle birlikte, tarihî araştırma yapıldığı takdirde Türk tarihinin birçok dönemlerinde lâik yönetim ve anlayış tarzına, lâik kültüre rastlamamız mümkündür. Türk tarihinin derinliklerinde, atalarımız Müslüman olmadan önce ve sonra yönetimde lâik uygulama deneyimlerine sahip olduklarını görmekteyiz. Tarihimizin eski kaynaklarından biri olan Orhun Kitabeleri'ndeki bilgilere göre kağanın ödevleri arasında dinî görevden bahsedilmemektedir. Kağan'ın görevleri arasında "Ölecek ulusu diriltmek, çıplak ulusu giydirmek, fakir ulusu zengin etmek, az ulusu çok kılmak...[3]", töreyi korumak, millî birliği sağlamak[4] "gibi tamamen dünyevî görevler sayılır. Ayrıca Türk devletleri arasında din savaşlarına rastlanmamaktadır[5]. Selçuklular döneminde Tuğrul Bey ve Alp Arslan'ın dünya sultanı olarak İslâm dünyasınca kabul edilmesi[6], Selçuklu sultanlarınca yönetimlerinde töre'nin ön planda tutulması, politik ve sosyal düzen ile ilgili kurullarının din gereği olmaktan daha çok sosyal ihtiyaç ve kendi otoriteleri gereği uygulanması, din-dünya ayrımının varlığına delil olabilir. Özellikle Osmanlı döneminde **maslahat icabı** (yani problem ve ihtiyaç gereği) gerekçesiyle düzenlenen fermanlar, emirler, hatt-ı hümayunlar, kanunnameler bu konuda örnek olabilir. Bunlara **örfî-sultanî hukuk** adı verilmiş, **Ömer Lütfi Barkan**'ın ifadesiyle "Osmanlı imparatorluğunda örfî hukukun ve lâik müesseselerin şeklen dahi olsa şer'îleşmek lüzumunu duymadan hükmetmekte oldukları saha[7]" olarak görülmüştür. **Halil İnalcık** ise "Türk hükümdarı, kendi iktidarına ortak veya onun üstünde bir otorite tanımayan mutlak karakterini daima saklamıştır. İslâm dinine en fazla riayetkâr sayılan Türk hükümdarları bile, devlet otoritesini her şeyin fevkinde (üstünde) tutmuşlardır... Devletin varlığı, töre koyan hakan ile ayaktadır[8]" kaydını düşer ve Osmanlı döneminde "mutlak otorite'nin sahibi sayılan padişahın bütün politik, sosyal düzenin kaynağı ve dayanağı[9]" olduğunu yazar. Ayrıca "dinî ve şer'î hukukun dışında gelenek ve görenek yolu ile doğan hukuka" göre kararlar veren **Divan ül-Mezalim** adı verilen

---

[3] Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul 1970, 3, 10, 23; Halil İnalcık, **Osmanlıda Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul 2000, 22.

[4] Harun Güngör, **Türk Bodun Bilimi Araştırmaları**, İstanbul 2006, II. Baskı, 127.

[5] Ünver Günay – Harun Güngör, **Türk Din Tarihi**, Kayseri 1998, 33-128.

[6] Fazla bilgi için Bak: Ahmet Ocak, **Selçukluların Dini Siyaseti**, İstanbul 2002, 328-383.

[7] Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Gelişimi", **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri**, Ankara 1957, 62.

[8] Halil İnalcık, **Osmanlıda Devlet, Hukuk, Adalet**, 29.

[9] Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bakış", **Osmanlı** (Editör: Güler Eren), Ankara 2000, I, 37-137.

Levent Şahverdi Arşivi

mahkemeler kurulmuştur[10]. Tarihçilerimize göre Türk tarihinde bir **sivil kanun geleneği** vardır ve Fatih Sultan Mehmed'in **Kanunname**'si O'nun atasından, dedesinden gelen kanunların toplanmasından oluşmaktadır[11]. İlber Ortaylı da Ömer Lütfi Barkan'ın öncülük ettiği bir grup yazarın Osmanlı devletine şeriat devleti demenin pek kolay olmadığını söylediklerine işaretle şu yorumu yapar:

"Gerçekten de uygulamaya bakıldığında bu hükmü doğrulayacak bir durum vardır. Devlet hayatını, toprak düzenini tayin eden kanunnameler, şer'î hukukla uyum içinde değildir. Osmanlı idaresi, toplum ve devlet hayatının temel kurum ve ilişkilerini şer'î mevzuattan çok örfî kanunlarla, hatta mahallî gelenek ve teamüllere göre düzenlemeyi tercih etmiştir...[12]"

Milletimizin bu tarihlerdeki **yarı lâik** diyebileceğimizden deneyimleri, halkı Müslüman olan diğer toplumlardan daha çabuk lâikliği ve çağdaşlığı kabullenmelerini sağlamıştır. Ancak tam lâikliğe dönüşümüz Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra, Türk İstiklâl Savaşı'nı izleyen zamanda kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'yle sonuçlandı.

II

Cumhuriyetin ilânından önce ve sonra "Atatürkçülük terimi ile özetlenen inkılâplar yumağı[13]" halka sunuldu. Bunlardan bazıları saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922), cumhuriyetin ilânı (29 Ekim 1923), eğitimin birleştirilmesi (3 Mart 1924), şer'îye ve evkaf vekaletlerinin kaldırılması, halifeliğin kaldırılması, tekke, zaviye ve türbedarlıkların kaldırılması (1925), saat ve takvim inkılâbı, Türk medenî kanununun ilânı (1926)... nihayet 5 Şubat 1937'de Anayasaya lâiklik ilkesinin konulması gibi inkılâplardır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti Devleti, anayasasıyla halkı Müslüman olan ve lâikliği uygulayan tek ülke oldu. Ancak Atatürk'ün diğer inkılâplarıyla pekiştirdiği, güçlendirdiği lâiklik Türk Milletinin kültür yapısına, örf ve

---

[10] Bak: Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, İstanbul 1993.

[11] Bak: Halil İnalcık, "Türk Devletlerinde Sivil Kanun Geleneği", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Kasım-Aralık 1999, Sayı 58, 5-11.

[12] İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yılı**, İstanbul 1983, 125-126.

[13] Halil İnalcık, "Büyük Devrim: Hilafetin Kaldırılması ve Lâiklik", **Doğu Batı Dergisi**, 1998, Sayı 3, 69-74. Ayrıca bir bilim adamımız Atatürk İnkılâpları için: "*Aydınlanma hareketinin bütün temel değeri gibi, bilimsel gerçek ve gerçekçilik anlayışınıda savunur; Bunu Türk toplumunda yerleştirmeye çalışır.*" İfadesini kullanır. Cihan Dura; **Atatürk Devrimini Temeli Bilimsel Zihniyet,** Kayseri, 1999, 17.

Levent Şahverdi Arşivi

âdetine uygun şekilde biçimlendi ve batıdan aynen kopye edilmedi. Atatürkçü düşüncedeki lâiklik kısaca şu ilkelere dayanıyordu:

1. Din ve vicdan hürriyeti;
2. Devletin din ve mezhep ayrımı gözetmemesi;
3. Resmi bir devlet dininin bulunmaması;
4. Devlet yönetiminin din kurallarına bağlı olmaması;
5. Devlet kurumlarıyla din kurumlarının ayrılmış olması;[14]

İlk dört ilkenin açıklamalarını bir yana bırakarak makalemizin başlığıyla ilgili olan beşinci "Devlet kurumlarıyla din kurumlarının ayrılmış olması" ilkesi üzerinde durmamız gerekmektedir.

Bu ilkenin amacı bir devlette din kurumlarının devlet işlevleri (fonksiyonları) yapamayacağı gibi, devlet kurumlarının da din işlevlerini yerine getirmemesidir. Başka bir ifadeyle din ve devlet işlerini birbirinden ayıran yönetim sistemi amaçlanmaktadır. Bu ilkeye rağmen Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet teşkilatı içinde yer almasını bazıları yadırgamaktadır. Çünkü daha çok halkı Hıristiyan olan devletlerde uygulanan klâsik batı tipi lâik sistem ve anlayışlara uymadığı görülmektedir. Gerçekten de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan itibaren devlet çatısı altında, din işlerini yürütmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş ve **Anayasa**'mızın 36. Maddesinde **"Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanunla gösterilen görevleri yerine getirir"** ifadeleri yer almıştır. Ayrıca **Tevhid-i Tedrisat Kanunu** ile din eğitimi ve din bilginlerinin yetiştirilmesi ile Millî Eğitim Bakanlığı görevlendirilmiştir. Bu yapılanmalar Atatürkçü düşüncedeki lâiklik anlayışının gereğidir. Başka ifadeyle bu husus Türkiye'nin kendi özel şartlarına bağlı olarak oluşmuştur ve kendine özgüdür. Zira her ülkenin siyasî ve sosyal şartları, dinlerinin, özellikleri lâiklik anlayışlarını etkilemektedir. Batıda din adamlarının (ruhban sınıfının) dini düzenleme, dine sokma, dinden çıkarma (aforoz gibi) yetkileri bulunmaktadır ve rahipleri de kendi aralarında hiyerarşik (derece düzeni, makam düzeni, rütbe) düzene sahiptirler ve onların görevlerini rahip olmayan bir kimse yürütemez. Oysaki İslâm Dini'nde Tanrı

[14] Fazla bilgi için Bak: Günay-Güngör-Ecer; Aynı kitap; Yükseköğretim Kurumu: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi-II**, Ankara 1986, 68-77.

Levent Şahverdi Arşivi

adına dinî düzenlemeler yapmaya, dinden çıkarma ve dine sokmaya yetkili bir ruhban sınıfı mevcut değildir. Her Müslüman dinî görevleri yapmaya bilgisi oranında yetkilidir. Kur'an-ı Kerîm'de bu konuya açıklık getirecek birçok âyetler ve hadisler vardır:

"De ki: Ben de sizin gibi bir insanım. Yalnız bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu bildiriliyor. Onun için Rabbine kavuşmayı arzu eden kimse salih (uygun, yakışır, makbul) eylemde bulunsun ve Rabbinin ibadetinde O'na hiçbir kimseyi ortak tutmasın" (Kehf Suresi: 110).

"Ben sadece bir insanım, siz ise yargılanmak için bana geliyorsunuz. Biriniz kanıt getirmekte diğerinden usta olabilir. Ben ise işittiğim söze göre hüküm veririm. O halde bir kimseye kardeşinin hakkını alıp verirsem, ona cehennemden bir parça ayırıyorum demektir[15]"

"Ben de sizin gibi bir insanım... Sizler dünya işlerini daha iyi bilirsiniz[16]"

İslâm dininde imanın kimde ne kadar olduğunu veya olmadığını Tanrı'dan başka kimse bilemez. Hz. Muhammed bile kişilerdeki imanı ölçmeye yetkili değildir. Müslümanlar dinî bakımdan Kur'an'a ve Peygambere bağlanma dışında bir otorite tanımaya zorlanamaz. Zor kullanarak sağlanan inanç geçerli değildir. Prof. Dr. Osman Zümrüt'ün ifadesiyle dinimiz "Kişinin hiçbir baskı altında kalmayarak ve çıkar hesabı yapmadan sahip olduğu inancı geçerli ve değerli sayar[17]." Bu yönden İslâm'ın lâikliği davet ettiği ortadadır. İslâm Dini'nde Hıristiyanlıktaki ruhbanların yetkisine hiç kimse sahip değildir. Ruhbanlığa benzer din adamı da yoktur, din bilgini veya din görevlisi vardır. Bu bakımdan 633 sayılı **Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun**'un birinci maddesinde bu kurumun görevinin bilgilendirmek ve düzenlemek olduğu şu cümleyle anlatılır:

"İslâm Dini'nin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur"

---

[15] Neseî, **es-Sünen**, Mısır 1964, VIII, 205; Nevevî, **Riyaz üs-Salihîn**, Çev: HH. Erdem – K. Burslan, Ankara 1964, I, 266.

[16] Müslim, **el-Câmi üs-Sahih**, Çev: M. Sofuoğlu, İstanbul, ?, VII, 242.

[17] Osman Zümrüt, **Atatürk'ün İslam Dini Anlayışı**, Ankara 1998, 46.

Levent Şahverdi Arşivi

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet çatısı altında anayasal bir kurum olarak yer alması Türk halkının özel durumu sebebiyledir. Devlet bu özel durum sebebiyle din işlerinin yürütülmesini ve meslekî din eğitimi öğretiminin yapılmasını **kamu hizmeti** saymış, masraflarının genel bütçeden karşılanmasını uygun görmüştür. Böylece dinin devlet hayatına karışmasına son verilmek istenmiştir. Zira Türk Milleti, dini siyasete karıştıran devlet sisteminin acılarını çok çekmiştir. Diyanet teşkilatının genel idare içinde yer alması lâikliğe aykırı değil, aksine lâikliği koruyucu nitelik taşıyan bir çözüm şeklidir. Zira ülkemizde dinin, başta devlet ve siyaset hayatı olmak üzere toplum hayatımız üzerindeki güçlü etkileri yüzyıllardır süregelen bir gerçek olduğuna göre, din işlerinin devletin kontrolünün dışında bırakılmasının, özellikle lâik cumhuriyetin hayatiyeti açısından sakıncalar ve tehlikeler doğuracağı ortadadır. Bu husus, Türkiye'nin sosyal şartları ve din adına oluşturulan gelenekler göz önüne alındığında bir mecburiyet olarak ortaya çıkmaktadır[18]. Zira yaşanan din, her türlü istismara müsait, **M. İkbal**'e "Kaç bu Müslümanlardan, sığın Müslümanlığa" dedirten anlaşılmazlıklar içindeydi. Cuma hutbeleri tamamen Arapça idi. Kur'an ve hadisler tercüme edilmemiş ve halka sunulmamıştı. Atatürk halkın şuurlu din anlayışına kavuşması için bir dizi uygulamalara girişti ve tavsiyelerde bulundu[19]. Atatürk'ün bu eylemlerini **Peyami Safa** şöyle değerlendirir:

"Türk inkılâbı, dinî an'aneler arasından, yalnız medenî inkişafa engel olan âdetleri ve prejüjeleri (peşin yargıları) tasfiye etmiş, ötekilere, gene lâik prensibinden dolayı müdahaleyi düşünmemiştir. Bilakis, bu an'aneler arasında resmî kıymetlerini muhafaza edenler bile vardır: Ramazana, şeker ve kurban bayramlarına ait bazı merasim ve tatiller devam ediyor, Kur'an'ın tercümesi ve ezanın Türkçeleştirilmesi de dinin, aynı zamanda millî bir cemiyet müessesesi olarak, Türk inkılâbı prensipleri içinde aldığı kıymete işarettir[20]"

Lâikliği dinsizlik olarak niteleyen kimseler ve dinsizlik olarak cevaplayan sözlüklerin varlığını biliyoruz. **Prof. Dr. Ali Fuat Başgil** ithamları kabul etmemekte ve konu ile ilgili kitabında **"Lâiklik ne münkirliktir ne de**

---

[18] Bak: A. Vehbi Ecer, "Atatürkçü Düşüncedeki Lâiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 2000, Sayı 48, 699-710.

[19] Bu konular için Bak: A. Vehbi Ecer, "Atatürk'ün Din ve İslam Dini Hakkındaki Görüşleri", **Atatürk'ün İslama Bakışı**, Editörler: M. Saray – A. Tuna, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayını**, Ankara 2005, 213-233.

[20] Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, İstanbul 1959, 100.

Levent Şahverdi Arşivi

hususiyle din düşmanlığıdır[21]" ifadesiyle reddetmektedir. Aynı konuda Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinin yazdıkları bir eserde ise şu ifadelere rastlıyoruz:

"Lâiklik dinsizlik veya din karşıtlığı demek değildir... Genellikle komünist rejimler, lâiklik adı altında din karşıtı uygulamaların tipik örneklerini sundular. Almanya'da bir dönem nasyonal sosyalizme girince, kiliseye karşı köklü bir düşmanlık politikasına yöneldi. Ancak bu durumlar, lâikliğin din karşıtı ideolojilerle birleştirilmesi hallerinde ortaya çıkmıştır. Onun Türkiye'deki uygulanışını bu tarzdaki ideolojik lâisizm algılamaları ile karıştırmak kanaatimizce yanlıştır... Türkiye'de lâiklik, din karşıtlığı veya hattâ dine ilgisizlikle değil, tersine **dine saygı** esasında temellenmektedir ve kanaatimizce bu durum Türkiye Cumhuriyeti'ndeki lâikliği benzersiz kılmaktadır[22]".

Ülkemizde din eğitim ve öğretimi ile din bilginlerinin yetiştirilmesine, Milli Eğitim Bakanlığı'nın görevlendirilmesine ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet teşkilatı içinde yer verilmesine karşı olanlar olmuş; bunların eleştirileri yanında, yasal başvurularının da varlığı gözlenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın lâiklik ilkesine aykırı olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne açılan davada, ilgili mahkemenin 15.06.1972 tarih ve 1417 sayılı **Resmi Gazete**'deki kararına göre; "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dinî bir teşkilat değil, genel idare içerisinde yer almış idarî bir teşkilat olduğu, Başkanlığın Anayasa'da yer almasının ve mensuplarının memur sayılarak maaşlarının bütçeden karşılanmasının devletin din işlerini yürüttüğü anlamına gelmediği; dinin devletçe denetiminin yürütülmesinin, din işlerinde çalışacak kişilerin yetenekli şekilde yetiştirilerek dinî taassubun önlenmesi ve dinin toplum için manevi bir disiplin olmasının sağlanması gibi ülke koşullarının zorunlu kıldığı ihtiyaçlara uygun bir çözüm yolu bulmak" gerekçesiyle başvurunun reddine karar verilmiştir.

Cumhuriyetle yönetilmeyen, halkı Müslüman olan ülke yöneticilerinin ülkemizdeki yönetim biçimine karşı olmaları, şeriatçı, siyasal İslâmcı görüşe sahip kişi ve örgütlerin lâik rejimden rahatsız olmaları doğaldır[23]. Ancak lâik

---

[21] Ali Fuat Başgil, **Din ve Lâiklik**, İstanbul 1962, 161.

[22] Ü. Günay – H. Güngör – A.V. Ecer, **Lâiklik, Din ve Türkiye**, 139-141.

[23] Siyasal islamcılarla ilgili bilgi için bakınız: Abdullah Manaz, **Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslamcılık**, İzmir 1998; A. Vehbi Ecer, **Tarihte ve Günümüzde İhvan ül-Müslimîn Örgütü**, Kayseri (Erciyes Ü. Rektörlük yayını) 2000; A. Vehbi Ecer, **Tarihte Vehhabî Hareketi ve Etkileri**, Ankara 2001; A. Vehbi Ecer, **Zararlı Dinî Faaliyetler ve Amaçları**, Kayseri 2004; T. Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul 1962; Neşet Çağatay, **Türkiye'de Gerici Eylemler**, Ankara 1972.

Levent Şahverdi Arşivi

cumhuriyetin nimetlerinden yararlanmış, önemli mevkiler kazanmış olan bazı kişilerin de lâikliğe, din eğitim ve öğretiminin diyanetin devlet kurumları arasında yer almasına karşı çıkmaları açıklanması zor olan bir durumdur. Ayrıca günümüzde demokrasi ve özgürlük adına cumhuriyetimizi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal temellerini oluşturan Atatürk ilke ve inkılâplarını yıpratmaya çalışanlar, özgürlükçü demokrasiyi kullanmaktadırlar[24].

Ayrıca günümüzde din eğitimi ve öğretimi ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devletin desteği ve denetiminden çıkartılmasını, özelleştirilmesini (yani cemaatlere terk edilmesini), özerkleştirilmesini veya bu haliyle devam ettirilmesini isteyen görüşler vardır[25].

Bütün bu aykırı teklifler ve görüşler, Atatürk'ün hangi sosyolojik gerçeklere dayandığını anlamamak veya anlamak istememekten doğmaktadır. Batı'nın lâiklik anlayışının aynen kopya edilmesini isteyen ve düşünenler, geniş bir perspektiften bakamadıkları gibi, insanlık ve insanlığın dinî gelişim tarihine bilimsel bir yaklaşımla ele alıp, toplumsal farklılaşma ve din ilişkisini dünya ölçüsünde kavrayamama yanlışlığına düşmektedirler.

*Atatürk bir konuşmasında **"Biz, batı medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi için benimsiyoruz"** diyerek[26] kopyacılık ve aynen taklitçilik karşıtı olduğunu belirtir.*

Atatürkçü düşüncede, Türkiye'de lâiklik batıdan aynen kopya edilmiş bir kurum olmayıp, köklerini Türk Tarihinin köklerinden almış ve tarih içinde gelişmesini sürdürmüştür. Türk tarihinde ve İslâm dininde devletten ayrı olarak –kiliselere benzer- kurumlaşmış bir cemaat örgütüne rastlanmamaktadır. Aslında **İslâm dininde dinî örgüt kurmaya yetkili bir ruhban sınıfına yer verilmemektedir.** Başka ifadeyle Hıristiyan toplumlarındaki devlet ve kilise ayrışmasını çağrıştıracak bir uygulamaya rastlanmamakta, böyle bir anlayış ve görüş İslâm dininin bünyesinde yer bulmamaktadır. Bünyesinde ruhban sınıfına, kilise sistemi benzeri cemaat örgütüne yer vermeyen İslâm dinine mensup bir toplumda kilise-devlet ayrışması gibi bir olgu beklemek ve istemek sosyal gerçeklere ve zorunluluklara aykırı düşer. Bu sebepledir ki sosyolojik olarak her ülkenin tarihî, siyasî ve sos-

---

[24] Bak:Anıl Çeçen, "Cumhuriyeti Demokrasi ile Yıkmak", **Stratejik Analiz Dergisi**, Temmuz 2002, Sayı 27, 88-93.

[25] Bak: Hasan Yavuzer, **Çağdaş Din Hizmetleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı**, Kayseri 2006, 276 vd.

[26] Afetinan, **Atatürk hakkında hatıralar, Belgeler,** Ankara, 1959, 176.

Levent Şahverdi Arşivi

yal şartları, özellikle de o ülkede yaygın olan dinin özellikleri, o ülke için gerekli ve geçerli olan lâiklik anlayışını etkilemektedir. Atatürk bu özellikleri çok iyi bildiği için **"Müslümanların toplumsal hayatında, hiç kimsenin özel bir sınıf olarak varlığını korumaya hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler dinî hükümlere göre hareket etmiş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her kişi dinî, din işlerini imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da okuldur[27]"** der. Atatürk dinin doğru öğrenilmesi ve uygulanmasında devleti, Milli Eğitim Bakanlığı'nı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nı görevli kılacak kanunî düzenlemeleri hazırlatır. Bu görevler kamu hizmeti olarak görülür.

III

Din eğitim ve öğretiminin cemaatlere bırakılması ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet kurumu olmaktan çıkartılması toplumda bölünüp parçalanmaya, fitne ve fesadın artmasına, istismarların çoğalmasına yol açar. Önce de işaret ettiğimiz gibi İslâm dininde dinî hayatı disipline edecek bir ruhban sınıfı –Hıristiyanlıkta olduğu gibi- mevcut değildir. Her cemaat kendi görüşünün doğruluğunu haklı göstermek için çalışacak, camiler ayrılacak, din, birlik ve beraberlik sağlama yerine kin ve düşmanlık, ayrılık kaynağı olacaktır. Diyanetin devletten ayrılması halkta huzursuzluk yaratacaktır. Ayrıca halka birtakım boş ve bâtıl inanışlar (hurafeler) öğretilecek, dini kendine göre ve işine geldiği gibi yorumlayan istismarcılara ve akıl ve irade dışı telkinlerde bulunan tarikat şeyhlerine imkân verilecektir. Konumuzla ilgili olarak merhum **Turhan Feyzioğlu** şu değerli açıklamayı yapar:

"Lâiklik, bazı ülkelerde din görevlileri, ibadethaneler ve din eğitimi için, devlet bütçesinden hiçbir ödeme yapılmaması şeklinde anlaşılmaktadır. Bu anlayış ve uygulamanın o ülkelerle ilgili tarihî nedenleri vardır. Türkiye'de ise tam aksine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinde yer alması, din hizmetlerinin görülebilmesi açısından olduğu kadar, lâik devletin korunması bakımından da zorunlu görülmüştür... Her türlü devlet denetiminden uzak şekilde "*cemaat teşkilat-*

[27] G. Kurmay Başkanlığı, **Atatürkçülük**, İstanbul 1984, I, 455; Prof. Dr. H.G. Yurdaydın aynı konuya "İslâm dini her şeyden önce halkın dışında ve üstünde, kendilerine kutsallık atfedilebilecek bir rahip sınıfı kabul etmemiştir. Bu özelliğiyle İslâm dini lâik bir dindir" iştirak eder. Bkz. H.G. Yurdaydın, "Devlet ve Din, Halifelik ve Lâiklik", **Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1983, Sayı 26, 173-181.

Levent Şahverdi Arşivi

***ları*" kurulması, bu kuruluşların yapacağı işlerin kanunla düzenlenmemesi ve din eğitiminin devletin gözetim alanının dışına çıkması, sakıncalı sayılmıştır. Bu da gösteriyor ki her ülkedeki lâiklik anlayışı ve uygulaması, o ülkenin şartlarına, tarihî gelişimine ve o ülkede yaygın olan "din" in özelliklerine göre değişebiliyor[28]"**

Mümtaz Soysal'a göre: **"Devlet kasasından din görevlileri için harcanan paralar, devlet işlerine din karışsın diye değil, tam tersine din devlet işlerine karışmasın diye harcanır. Daha doğrusu öyle harcanması gerekir. Devlet, din görevlerinin yürütülmesini üzerine alacaktır ama, bu yürüyüşün lâikliğe uygun olarak yapılmasını sağlamak üzere olacaktır. Dinin bir vicdan, bir iç inanç konusu olarak kalması lâik devlet gücünün sağlayacağı böyle bir denetim yoluyla gerçekleşecektir[29]"**

Devletin din eğitim ve öğretimi ile din hizmetlerinin yürütülmesine ön ayak olması, dinî birliği olduğu kadar, din anlayış ve yaşantısının düzeyinin artırılmasını da sağlayacaktır. Aksi halde Osmanlı dönemindeki bölünmüş mozaik yapıya tekrar dönüş olacaktır ki bu, bizim tarihimizde zaten denenmiş ve sonuçta başarısız olmuştur. "Böylesine cemaatvarî bir yapının, toplumu bölüp parçalamak ve üniter yapıyı zedeleyerek çözülüp dağılma tehlikesini artırmasının ötesinde sağlayabileceği pek bir şey yoktur[30]" Bütün bu sebeplerle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve din eğitim ve öğretiminin devlet kurumları arasından çıkartılması hem 429, 430, 431 sayılı kanunların ruhuna hem de Türkiye'nin sosyal gerçek ve ihtiyaçlarına da aykırıdır. Ancak mevcut kurumların 1950 yılından sonra ve özellikle 1970'ten sonra radikal İslâmî grupların etkisi altında kalmaya başladığı, dinin siyasete alet edilmek istendiği, tarikat faaliyetlerinin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bu sebeplerle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, İmam-Hatip Okullarının, İlahiyat Fakültelerinin, Kur'an ve Hafızlık kurslarının imamet ve hitabet görevlerinin gözden geçirilerek bunların akıl ve ilim temeline oturtulması gerekebilir. Diyanet İşleri Başkanlığı her kafadan ayrı ses çıkartan geniş kadrosunu denetim altına alabilmeli, halkın din ve ahlâk ile ilgili problemlerini akılcı ve çağdaş yaşama uygun şekilde halledebilir düzeye getirilmelidir. Son yıllarda Yüksek Din Kurulu'na birkaç akademisyenin alınması sevindirici olmakla birlikte yeterli değildir. Modern ve pedagojik esaslara dayanmayan ezberci

---

[28] T. Feyzioğlu, "Türk İnkılâbının Temel Taşı Lâiklik", **Atatürkçü Düşünce (Atatürk Araştırma Merkezi Yayını)**, Ankara 1992, 105-163.

[29] Mümtaz Soysal, "Lâiklik Nasıl Yıkılır?", **Milliyet Gazetesi**, 31 Mayıs 1975, 2.

[30] Günay – Güngör – Ecer, 147.

Levent Şahverdi Arşivi

eğitim yaptırılan Kur'an ve Hafızlık kurslarının maddî imkânları yüksek din okullarına kaydırılarak kaliteli, aydın din bilginlerinin yetiştirilmesine yönelmelidir. Atatürk'ün dediği gibi din lüzumlu bir kurumdur ve dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur[31], milletimiz de dini kalbi ve vicdaniyle benimsemiştir[32]. Ancak (bâtıl) boş inançlardan uzak, bilime ve ilerlemeye engel olmayacak ve dinin aslına uygun şekilde dini öğretmek gerekecektir. Böylece irtica ortaya çıkmadan engellenebilir. Atatürk bu hususa "... İrticanın imhası için tedabir-i mukteziyeyi (gerekli tedbirleri) evvelden almış olmak lâzımdır[33]" cümlesiyle işaret eder. Burada eğitimin biçimi ve önemi ortaya çıkmaktadır. İlkel, akıl dışı inanışlardan uzaklaşabilmek için kişiler olarak din anlayışımızın derin entellektüel felsefî, ahlâkî, fikrî, kültürel ve bilimsel boyutlar kazanmasını, dinamik bir biçimde zenginleştirilmesini sağlamamız gerekir. **Sonuç olarak Atatürkçü düşüncede lâiklik içinde din hizmetleri kamu hizmeti olarak kabul görmüş ve lâikliğin korunması bakımından da önemsenmiştir.**

"Din konusunda kaliteli, objektif, bilimsel ve modern pedagojik esaslara dayanmayan; normatif bilgi yığınları arasına sıkışmış, ezberci, şekilci, yüzeysel, telkinci, otoriter bir din eğitimi ve öğretiminin sonucu bağnazlık, safsata ve hurafeler olmakta; böylesine bir karakteristiğin egemen olduğu bir durumda ise, ülkenin ihtiyaç duyduğu aydın din bilginlerini yetiştirmek pek mümkün olamamakta; din eğitimi ve öğretiminin objektif bilimsel ve modern pedagojik esaslar üzerine kurulmamış olması olgusuna, çoğunlukla dinî yayınların seviyesizlik ve kalitesizliği ile genel olarak dinî kültür düzeyinin düşüklüğünü eklediğinde, böylesine bir durumun, öteki toplumsal çarpıklıklarla birleştiği andan itibaren toplumu hangi ölçüde hayal kırıklıklarına uğratacak sürprizlere gebe olduğunu anlamak kolaylaşmaktadır. Şu halde Türkiye'de, dejenere olmuş tarikatların veya başka bağnazlıkların sürprizleri, hayal kırıklıkları ve bunalımları bir daha yaşanmak istenmiyorsa, din eğitim ve öğretimini, dinî yayınları ve din kültürünü, objektif bilimsel ve modern pedagojik esaslara göre dinamik bir biçimde yeniden yapılandırmak, acilen kendini hissettiren bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun ihmali halinde ise, kendimizi yeni sürprizlere hazırlamak zorundayız[34]".

---

[31] Bak: **Atatürkçülük**, I, 453.
[32] Bak: **Atatürkçülük**, I, 457.
[33] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, 127.
[34] Ünver Günay – A. Vehbi Ecer, **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye**, Kayseri 1999 (Erciyes Ü. Yayın No 112), 314-315.

Levent Şahverdi Arşivi

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE MARAŞ

Yard. Doç. Dr. Memet YETİŞGİN*

ÖZET

Maraş, Osmanlının son döneminde Halep vilayetine bağlı bir liva iken 1915'de müstakil bir sancak haline getirilmiş, nüfusu, sosyal ve ekonomik şartları ve daha önemlisi Müslim—gayrimüslim ilişkileri ile dikkatleri çekmiştir. Osmanlı idaresi altında ve imparatorluğun geniş toprakları üzerinde yaşayan Müslim ve gayrimüslimler, sosyal ve ekonomik alanlardaki ilişkilerinde az problemli ve oldukça uyumlu bir hayata sahip olmuşlardır. Sosyal ve ekonomik yönde farklı kollarda—Müslümanlar tarım ve hayvancılıkta, gayrimüslimler ise ticaret ve sanatta—ağırlıklı olarak faaliyet gösterseler de, günlük yaşantıları, zenginlikleri, fakirlikleri ve karşılaştıkları güçlükler birbirine benzemiştir. Günlük yaşantıdaki karşılaşılan problemler benzer olunca, farklı guruplar arasında bir çeşit ortak karakter gelişmişti. Bu ortaklıkta farlı dil ve kültürler korunurken, Türk dili ve kültürü, diğer dil ve kültürler üstü konum kazanmıştı.

Maraş'ta yaşayan toplumların büyük kısmı aile bireyleri sayısı, tek ve çok evlilikler, zenginlik, okuryazarlık ve miras paylaşımı konularında birbirilerine benzemekteydi. Zenginlik ve fakirlikte, günlük hayatın kaygılarında ve yaşantının sürdürülmesi için gerekli malların bulundurulmasında ortak bir kültür mevcuttu. Bununla birlikte, Türklerden ve azınlıklardan bazı zengin aileler de bulunmaktaydı. Bu aileler hem toprak, bağ, bahçenin önemli kısmına ve hem de şehirdeki sanayi kollarının ve ticaretin önemli bölümüne sahip aileler idi.

Dağlık coğrafyası ve yoğun gayrimüslim nüfusu nedeniyle Maraş Ermeni olaylarının sık yaşandığı bir bölge idi. Zeytun kazası Ermeni kanun kaçaklarının, ayrılıkçıların ve militanların bulunduğu bir yer haline gelmişti. 1860'lardan başlayarak 1915'e kadar sürekli Ermeni ayaklanmaları çıkmıştı. Bunlardan 1895'te başlayan ve aylarca devam eden Zeytun isyanı çok kanlı olmuştu. Ermeniler Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında da yabancı işgalcilerle işbirliğine gitmişlerdi. Maraş Savunması sırasında Fransızlar ile birlikte Türklere karşı savaşmışlardı. Zaferin Türler elinde kalması, Mustafa Kemal önderliğinde sağlam temellere dayalı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, Ermenilerin Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurma ümitlerini öldürmüştü. Bu nedenle Maraş'taki son kalan Ermeniler kendi istekleri ile buradan ayrılmışlardı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Türkler, Azınlıklar, Ermeniler, Maraş, Müslümanlar, Gayrimüslimler.

---

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

MARASH IN THE LATE OTTOMAN PERIOD

ABSTRACT

In the late Ottoman period, Marash was a subprovince of Halep province till it was made a free *sandjak* (subprovince). it was an important place because of population, socio-economical conditions and most importantly because of Muslim and non-Muslim relations. Under the Ottoman rule, the Muslims and the non-Muslims who had an amazingly similar life in cities and rural areas in the large territories of the Empire, showed an agreeable life in social and economical spheres and experienced very few problems among themselves. Though they specialized in different social and economical structures—the Muslims were mostly raising animals and working on lands while the non-Muslims were merchants, artisans and shopkeepers—their wealth, powerty and every-day challenges were similar in their daily life. Although different cultures and languages continued to exist in this joint-life, the Turkish language and culture were dominant.

Most of the people lived in the *sandjak* of Marash had similar family structures in monogamous and polygamous marriages, wealth, literacy and legacy sharing. A shared-culture was there in vvealth, poverty, daily concerns and stocking of goods for survival among the different societies. However, there were some very wealthy Turkish and minority families in the city. These families had not only large lands, orchards and vineyards, but also large part of industrial organizations and commerce.

Because of its mountainous geography and crowded non-Muslim population, Marash had been suffered frequent Armenian rebellions. The *Caza* of Zeytun vvas a place of Armenian convicts, militants and separatist. From 1860 to 1915, many Armenian uprisings occurred in the region. Among these, Zeytun revolt of 1895 lasted for months and vvas the bloodiest. Furthermore, the Armenians sided with the invaders during the Great War and its aftermath and fought against the Turks. Since the victory stayed at the hands of the Turks and since the establishment of a strong Turkish Republic under the leadership of Mustafa Kemal, the hopes of the Armenians for an independent Armenia in Anatolia faded, and last remaining Armenians in Marash decided to leave this place with their own will.

Key Words: The Ottoman Empire, the Turks, the Minorities, the Armenians, Marash, the Muslims, the non-Muslims.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Anadolu daha on birinci ve on ikinci asırlarda Selçuklular tarafından Türkleştirilmiş ve özellikle batılılar tarafından Türkiye (Turcia) adı ile anılan bir coğrafya olmuştur.[1] 1335'te Maraş'ı ele geçiren Dulkadiroğluları Beyi Karaca Bey, oğlu Halil Bey ile birlikte Maraş, Besni, Malatya, Harput ve Elbistan'ı içine alan bölgede bir beylik kurmuş, 1515'de Osmanlılar tarafından beyliklerine son verilinceye kadar bölgenin hâkimi olmuşlardır.[2]

Dulkadirli Beyliğinin önemli merkezlerinden olan Maraş, Yavuz Sultan Selim'in 1515'de beyliği Osmanlı'ya katmasından sonra "Malatya, Gaziantep, Zülkadriye, Sümeysat sancaklarını içine alan Beylerbeyilik haline"[3] getirilmiş ve önemli bir eyalet merkez olarak kalmıştır. Osmanlı'nın son döneminde Maraş, 1866'dan itibaren, Halep vilayetine bağlanmış, Elbistan, Göksün, Pazarcık ve Andırın kazalarını içerisine alan Maraş sancağı haline getirilmiştir. Bu sancak, 34 ve 35 derece 30 dakika boylamları ile 37 derece 15 dakika ve 38 derece 30 dakika enlemleri arasında yer almaktaydı. Kuzeyde Sivas eyaleti, doğuda Malatya sancağı, güneyde Halep merkez sancağı ve güney batısında Adana vilayeti ile sarılmış bulunuyordu.[4] Sancak merkezi Ahır Dağı eteklerinde kurulmuştu ve Halep vilayet merkezine 154 kilometre uzaklıkta idi. Sancak, bir kısmı düz, büyük kısmı ise dağlık bir coğrafyaya sahipti.[5] Deniz seviyesinden 610 metre yükseklikte bir rakıma sahip olan Maraş şehri, eski zamanlardan beri Suriye sınırlarında en önemli ulaşım merkezlerinden birisi durumunda idi. Bu önemli şehir, Kayseri, Sivas, Malatya, Besni, Antep, Antakya ve Adana'ya bağlayan yolların kavşak noktasındaydı.[6] Maraş 1915'te müstakil bir sancağa dönüştürülmüş, 1920'den itibaren de Andırın, Göksün, Elbistan ve Pazarcık ilçelerine sahip bir il haline getirilmiştir. Şehre 1944'te Afşin, 1960'ta da Türkoğ-

---

[1] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** çeviren Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 1; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü,** İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1988, s. 44.

[2] Besim Darkot, "Maraş," **İslâm Ansiklopedisi,** cilt 7, Eskişehir: M. E. B., 1997, s. 311.

[3] Ali Sevim ve Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 419.

[4] Vital Cuinet, **La Turquie d'Asie: Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de l'Asie-Mineure,** cilt 2, İstanbul: Les Editions Isis, 2001, s. 86; **1326 (Miladi 1908) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi,** s. 461.

[5] **Hicri 1326 (Miladi 1908) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi,** s. 461.

[6] E. Honigmann, "Mar'ash," **The Encyclopaedia of islâm,** vol. 3, London: Luzac & Co., 1937, s. 268.

Levent Şahverdi Arşivi

lu ilçeleri katılmıştır. Kurtuluş savaşından göstermiş olduğu başarılardan dolayı 1925'te istiklâl madalyası ile ödüllendirilen şehir, 7 Şubat 1973'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kahramanlık unvanı verilmiş ve şehrin adı Kahramanmaraş olmuştur.[7]

Türklerdeki tarım ile hayvancılığın birlikte yürütülmesini kolaylaştırmak amacıyla dağlık ve ovalık arazilere sahip olarak kurulan Osmanlı şehirleri, çevre ile olduğu kadar kendi köyleri ve kasabaları arasında canlı bir ticarete sahip, kültürel ve idarî merkezlerdi[8]. Maraş şehri de bu özellikleri ile her zaman önemli bir dinî ve idarî merkez olmuştur. Üç ırmağın –Aksu, Erkenez, Ceyhan– suladığı ovaya hâkim, yazları rüzgârlı ve serin, baharları yağışlı ve kışları soğuk iklimi ile önemli bir tarım, bahçe ve bağcılık merkezinde kurulmuş olan Maraş, zengin dağları ve yaylaları ile de hayvancılığa elverişli bir yer olmuştur. Ormancılığın da önemli gelişme gösterdiği sancakta, şehir merkezi çevre köy ve kasabalar için bir buluşma noktası durumunu kazanmıştır. Maraş, konar-göçerlerin, çiftçilerin, dağ köylülerinin ve tüccarların buluşma yeri haline gelmiştir. Kendisi de çevresindeki zengin bağ ve bahçeler nedeniyle "kırsal-şehir" özelliğini korumuştur. Ancak uzun süre eyalet merkezi olması Maraş'ın şehirleşmesini olumlu yönde etkilemiş, on yedinci asırda 9 camii ve bir medreseye sahip bir şehir olmuştur.[9]

Maraş tarihi boyunca değişik kültür ve güçlerin ele geçirdiği bir yer olmuştur. Bizans ile Müslümanlar, Ermeniler ile Türkler ve Haçlılar ile Türkler arasında sık sık el değiştiren bir yer olduğu gibi, Memluklular, Selçuklular, Moğollar ve Dulkadirli Beyliği arasında da sürekli el değiştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin uzun asırları içerisinde güçlü ailelerin idaresinde kalan şehir, Osmanlının son döneminde bir yandan azınlıkların önemli varlığı nedeniyle azınlık ayaklanmalarına maruz kalırken, diğer yandan hem Kafkasya göçmenlerinin ve hem de yerli konargöçerlerin yerleştirildiği bir

---

[7] Darkot, "Maraş," s. 312; Mesut Dedeoğlu, **Dünden Bugüne Kahramanmaraş,** Ankara: Lazer Ofset, 1996, s. 5; Besim Atalay, **Maraş: Tarihi ve Coğrafyası,** İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1973, s. 180.

[8] Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı,** Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 61.

[9] Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi,** c. 9-10, hazırlayan Mümin Çevik, İstanbul: Üçdal Neşriyat, (Tarihsiz), s. 46; Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük, **Maraş Tahrir Defteri (1563),** Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1988, s. Xxxiii-xxxvi. Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük'ün iddiasına göre, 1563 tarihli Maraş tahriri defterinde Maraş merkezi için 5 camii ve 5 medrese adı geçmekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

bölge olmuştur. Bu gelişmeler bölgenin sosyal, ekonomik güvenlik ve nüfusunu etkilemiştir.

Maraş Sancağının Demografik Yapısı

Osmanlı'nın son döneminde Maraş'ı da içeren Halep vilayetinin nüfus ekseriyetini Müslümanlar oluşturmaktaydı. Hicri 1326 (Miladi 1908) tarihli resmî istatistiklere göre, 903.269 olan toplam vilayet nüfusunun, %84'lük bir oran ve 759.040 sayı ile Müslümanlar, %7'lik bir oran 65.033 kişi ile Gregorian Ermeniler, %1'lik bir oran ve 10.016 kimse ile Katolikler ve %1.33'lük oran ve 12.071 sayı ile Protestanlar oluşturmaktaydı. Gerisi ise Rum, Yahudi, Marunî gibi farklı topluklardan oluşuyordu.[10] Buna göre vilayetteki tüm Ermenilerin genel toplam içerisindeki oranı %9 civarında iken, Müslümanlar %84'lük bir kesime sahipti.

Coğrafi olarak dağlık olması nedeniyle Maraş sancağı gayrimüslimler için öteden beri önemli bir yerleşim yeri idi[11] ve arazinin sarplığından dolayı Ermeniler "az çok asude" bir hayata sahipti.[12] Halep vilayetindeki nüfus oranlarından farklı olarak Maraş sancağı dâhilinde gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki oranı yükselmekte, ancak Müslüman nüfus burada da oldukça büyük bir yoğunluk göstermekteydi. Gayrimüslimlerin, istatistik ve tahminlere göre, nüfus oranı Maraş merkez kazada toplam nüfusun %20-30'unu oluştururken, merkeze bağlı kazalardan sadece Zeytun kazasında %50'lik bir orana ulaşmaktaydı. Diğer kazalarda— Pazarcık, Elbistan, Andırın—olukça önemsiz bir oranda bulunuyordu.

Vital Cuinet'in 1880'lerde basılan eserine göre, Maraş sancak nüfusu toplamda 179.853 idi ve bunun 134.438'i (%75) Müslümanlardan ve 45.047'si (%25) ise gayrimüslimlerden oluşmaktaydı.[13] İngilizlerin Anadolu'daki konsolosu Albay Sir C. Wilson'un Mart 1882'de İngiliz dışişlerine gönderdiği ve Anadolu'nun idarî taksimi ile nüfusunu gösteren tabloda, Maraş sancağı için Hıristiyan nüfusu 30,492 (%21), Yahudi nüfusu 206 ve Müslüman nüfusu 109,648 (%78) olarak verilmişti.[14] Bir diğer kaynak

---

[10] **Aynı yer,** s., 504.

[11] Mehlika Aktok Kaşgarlı, **Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi,** Ankara: Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1990, s. 1.

[12] Atalay, **a.g.e.,** s. 41.

[13] Cuinet, **a.g.e.,** s. 87.

[14] Bilal N. Şimşir, **British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890),** vol. 2, Ankara: TTK, 1989, s. 425.

Levent Şahverdi Arşivi

ise, 1890 tarihi itibariyle sancağın toplam nüfusunu 178.000 Müslüman ve 50.000 gayrimüslim olarak belirtmişti.[15]

İngilizlerin o dönemdeki Halep konsolosu Henry Barnham 1895 Ermeni olayları sırasında yaptığı araştırmalara dayanarak verdiği raporda, Maraş ile ilgili olarak, şehrin Ahır Dağı eteğinde kurulduğunu, 54,000 nüfusu olduğunu ve bu nüfusun 15,000'in Ermeni olduğunu kaydetmişti.[16] 1312 (1895) tarihli Halep Vilayeti Salnamesine göre ise Maraş ve kazalarının 1895'teki nüfusuna bakıldığında, Maraş'ta Müslüman nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranının %79,5 olduğu ve Ermeniler ile diğer gayrimüslimlerin oranlarının ise %21,5'i civarında bulunduğu gözlemlenmektedir.[17] Tablo l'de salnamelere göre Maraş'ın nüfusu derlenmiştir.

Tablo 1: Halep Vilayeti Salnamesine Göre Farklı Tarihlerde Maraş Nüfusu

Topluluklar	**1895** (HVS, s. 271)	**1896** (HVS, s. 256)	**1318 (1900)** (HVS, s. 343)	**1320 (1902)** (HVS, s. 370)
İslam	37,648	40,030	41,563	43,728
Katolik Ermeniler	3,224	3,403	4,247	4,135
Gregoryen Ermeniler	9,148	9,507	9,232	9,270
Protestan Ermeniler	2,874	2,939	2,965	2,622
Yahudi	194	198	207	211
Yabancı	981	—	—	20
Rum Ortodoks	—	—	5	5
Toplam	***54,074***	***56,077***	***58,219***	***60,291***

[15] "The 22 Days of Marash: Papers and teh Defense of the City against Turkish Forces, January-February 1920," **TheArmenian Review,** vol. 30 (Winter 1977-78), s. 384.

[16] Bilal N. Şimşir, **British Documents on Ottoman Armeniam (1895),** vol. 4, Ankara: TTK, 1990, s. 636.

[17] **Hicri 1312 (Miladi 1895) Halep Vilayeti Salnamesi,** s. 271, 273,276,278 ve 279; Memet Yetişgin, "Maraş'ta Müslim ve Gayrimüslim nüfus ve 1895 Zeytun (Süleymanlı) İsyanı," **Kahramanmaraş'ta Ermeni Sempozyumu,** Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 53.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı nüfus sayımlarından güvenilir bir yere sahip olan 1914 tarihli ve I. Dünya Savaşı öncesinde yapılmış olan nüfus sayımına göre, toplamda 73.873 olan Maraş merkez nüfusunun 50.356 kişi ve oran olarak da yüzde 68'ini Müslümanlar oluştururken, 22.404 kişi ile Katolik, Protestan ve Gregoryan Ermeniler şehrin merkez nüfusunun yüzde 30'nu oluşmaktaydı. Geride kalan % 2'lik kısmı diğer azınlıklardan meydana gelmekteydi.[18] Genellikle yerli ve yabancı tarihçi ve araştırmacıların birçoğunun güvenerek başvurduğu bu bilgiler Maraş şehir nüfusunun büyük kısmının Müslümanlardan oluştuğunu göstermiştir.[19] Maraş'ta kilometre kareye düşen Ermeni sayısı 3,5-4,4 kişi ve yüzde oranı ise %19 civarında görülmekteydi.[20]

Arşiv belgelerine göre, 1914'te Osmanlı nüfusunu ayrıntılı olarak yayınlayan *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918ymh* kitapta, Maraş sancağının toplam nüfusu 187.227 olarak verilmektedir. Bu nüfusaîı 149.024'i (%79.32) Müslüman iken geri kalan 38.875'i (%20.68) gayrimüslimlerden/oluşmaktaydı.[21] Maraş mutasarrıflığı tarafından, 1915 tarihinde hazırlanarak, dâhiliyenezaretine gönderilen, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Maraş, Elbistan, Göksun,(lslâhiye, Pazarcık, Zeytun (Süleymaniye) kazaları ve mahallelerinde oturan Müslim ve gayrimüsîınrhalk ile onların yaşadığı hane sayısını gösteren cetvele göre, Maraş'ın %79'u Müslüman iken geri kalan 21 'lik kısmı gayrimüslim idi.[22]

Türklerin genellikle yerleştikleri şehir ve kırsal alanların eski isimlerini korurken, kendi yerleştikleri alanlara kendilerine has boy, aile reisi ve coğrafi yerin özelliklerini yansıtan isimler koydukları olgusundan hareketle,[23] Maraş'ta ki mahallelerin büyük çoğunluğunun Türkler tarafından yer-

---

[18] Dahiliye Nezareti, Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi, **Memalik-i Osmaniye'nin 1330 (1914) Senesi Nüfus İstatistiği,** Dersaadet: Hilal Matbaası, 1336, s. 34

[19] Justin McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar: Osmanlı İmparatorluğunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu,** çeviren Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp, 1998, s. 86. McCarthy'ye göre Maraş sancağı genelinde Ermeni nüfusu, 1330 (1914) tarihli istatistikteki bilgilere dayanarak, 45.051 idi. Aynı istatistiğe göre Müslim ve gayrimüslimlerin sancak içerisindeki toplamı ise 187.227 idi.

[20] Justin McCarthy, "The Population of the Ottoman Armenians," **The Armenians in the Late Ottoman Period,** ed. Türkkaya Ataöv, Ankara: The Turkish Historical Society, 2001, s. 85.

[21] **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918,** cilt 1, Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 2005, s. 655.

[22] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi,** DH. EUM.KLU 10/24, 1333.2a.21.

[23] Yaşar Yücel, "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçlan," **Bulgaristan'da Türk Varlığı I,** Ankara: TTK, 1987, s. 71; Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908),** Ankara: TTK, 1998, s. 18; Mustafa Talaş, "Prof. Dr. Mehmet Eröz'e Göre Türkiye'de Yer Adları Meselesi," **Türk Dünyası Araştırmaları,** 135 (Aralık 2001), s. 237-238.

Levent Şahverdi Arşivi

leşime açıldığı ve mesken haline getirildiği kabul edilebilir. Birkaç azınlık adını yansıtan mahalle—Zimmiyan, Gargaciyan, Dükkancıyan, Restebaiye, Bostanciyan—dışında mahalle isimlerinin ekseriyeti Türkçe isimler—Alemli, Beğtutlu (Bektutiye), Çavuşlu, Divanlı, Hatuniye, Hazinedarlı, İsa Divanlı, Karamanlı, Şekerdere, Hacı Mehmetli, Talkara (Dalkaralı), Küçük Çavuşlu, Alemli, Boğazkesen, Kuyucak, Kayabaşı, Mağralı, Halifeli, Sadi Bey, Emir Çavuşlu, Tanrıverdi, Mevlana Abdürrahim, Ferraş İskender, Çokmaklı, Saçaklı, Şekerli, Acemli, Şıh, Seksenler, İsa Divanlı, Çukuroba, Cığcığı, Deli Alebli, Akçakoyunlu, Deveceli, Kuytulu, Zonbadanlı, Kayabaşı, Kumarlı, Duraklı, Şaziye, Hocadurdu, Kulağı Kurtlu, Üngüt, Tekerek, Etmekçi—taşıdığı görülmektedir.[24] Ayrıca, Şehirde Kıptî ve Halhaliye adında mahalleler de bulunmaktaydı. Her ne kadar Şekerdere ve Kuyucak gibi ismi Türkçe olup, içerisinde yaşayanların önemli bir kısmı Hıristiyan olan mahalleler vardı ise de,[25] Maraş'ta ki mahalle isimlerinin büyük çoğunluğunun Türkçe olması, o günkü şehrin büyük kısmının Türkler tarafından iskâna, açıldığı ve nüfuslandırıldığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Bir araştırmada, 1563 tarihli Maraş tahrir defterine göre, "Maraş sancağına bağlı şehirlerde 4785, köylerde ise 35350 olmak üzere toplam 40135 vergi nüfusunun yaşadığı tespit" edilmiş, bu nüfusun 5 ile çarpımı ile gerçek nüfus ortaya konmuş, buna göre ise de "Maraş sancağında 180440 Müslim ve 20235 gayri Müslim olmak üzere yaklaşık 200673 nüfus" yaşadığı tespit edilmiştir.[26] Yine aynı eserin Maraş merkez ve Maraş nahiyesi için 1563 tarihli vergi nüfusunu gösteren tablosunda 5.498 Müslim görülürken gayrimüslim vergi nüfusu görülmemektedir.[27]

Resmî nüfus sayımına tek yetkili olan kurumların istatistikî verileri dışında, yabancıların tahmin ve gözlemlere dayalı bilgileri dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Yabancılar yetersiz bilgilenme ve önyargıları nedeniyle bazen abartılı veya eksik bilgiler vermişlerdir. Bunlardan Stanley E. Kerr, Maraş merkez ve Maraş'a bağlı köylerindeki Ermeni nüfusunu 1914 yılı itibariyle 86,000 olarak belirtmiştir[28] ki bu sayı o dönem sancağın

---

[24] Yinanç ve Elibüyük, s. 16-40; **1324 Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi,** s. 466; Ökkeş Ramazanoğlu, **234 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Basılmamış Master Tezi, s. 46-47.

[25] **Hicri 326 (M 1908) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi,** s. 466; Yalçın Özalp, **Gazilerin Dilinden Milli Mücadelemiz,** Ankara: Semih Ofset Matbaacılık Yayıncılık, 1986, s. 39.

[26] Yinanç ve Elibüyük, s. viii.

[27] Yinanç ve Elibüyük, s. xxxvii.

[28] Stanley E. Kerr, **The Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922,** Albany: State University of New York Press, 1973, s. 51.

Levent Şahverdi Arşivi

fiziki gelişmişliğinin ve ekonomik şartlarının arz ettiği görüntü ile çelişme gösterdiği gibi, birçok kaynakla da uyuşmamaktadır. Dahası, bu döneme ait Ermeni nüfusu ile ilgili Ermenilerin tahminleri Osmanlı kayıtlarından oldukça farklılıklar göstermektedir. Bu tahminlerden birisine göre, Maraş merkez kazası, Elbistan ve Pazarcık'ta 30.000 Gregoryen (Apostolic), 4.000 Katolik ve 3.500 Protestan yaşamaktaydı. Yine aynı kayda göre Andırın ve Süleymanlı kazaları ile Fırnız nahiyesinde 27.000 Gregoryen, 500 Katolik ve 500 Protestan bulunuyordu. Toplamda Maraş sancağı içinde Ermeni sayısı bu kaynağa göre 65.500 idi.[29] 1895 yılı için sancağın Osmanlı kayıtları ndaki toplam nüfusu olan 144.728 ile karşılaştırıldığında, Ermeniler sancak içerisindeki kendi nüfuslarını %40'ın üzerinde göstermişlerdi. Bunu yaparken bazen Katolik ve Protestan Ermenilerin sayılarını resmî kayıtlarınkinden daha az gösterme eğilimi içinde olmuşlardı. Çoğunlukla ciddi sayımlardan uzak, tahminlere ve kilise kayıtlarına dayalı olarak azınlıkların verdikleri kendilerine ait abartılı nüfus istatistikleri, Ermenilerin siyasi amaçlı olarak batının desteğini aramak kaygısı taşıdığı sezinlenmektedir.

Maraş kırsal alanında gayrimüslim yoğunluk daha azdı. Bu bağlamda, Maraş merkez kazasına bağlı yedi nahiye bulunmaktaydı. Bunların isimleri—Etrafşehir, Bertiz, Yenice Kale, Şeker Oba, Camustil, Çakallı, Nadiri i—Türkçe idi.[30] Hicri 1300 tarihli Osmanlı Devlet salnamesine göre ise, Maraş sancağına bağlı beş kaza—Merkez kaza, Zeytun, Elbistan, Andırın ve Pazarcık—ve yirmi beş nahiye—isimleriyle Senamlı, Camustil, Bertiz, Nadirli, Gebeli, Küpeli, Atmalı, Aşağı Kılıçlı, Kuşçu, Ceridi, Ufurhali, Yukarı Kılıçlı, Kara Begitli, Şıhlar, Kebâz, Tiyek, Bozlu, Sarı, Güzel, Karadut, Alişan, Göksün, Hacılar, İslâhiye, Kara Bıyıklı—bulunmaktaydı.[31] Başka bir yerde, sancak genelinde 552 köy bulunurken, sancak merkezine bağlı bir nahiye ve 220 köy bulunduğu belirtilmekteydi.[32] Maraş civarında 28

---

[29] Mesrob K. Krikodan, **Armenians in the Service ofthe Ottoman Empire, 1860-1908,** London: Routledge & KeganPaul, 1977, s. 83.

[30] **Hicri 1309 (M 1893) Tarihli Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye,** s. 509; **Hicri 1326 (M 1908) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi,** s. 462.

[31] **Hicri 1300 (1882) Tarihli Salname-i Devlet-i Osmaniye,** s. 322.

[32] **Hicri 1309 (M 1893) Tarihli Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye,** s. 508-509; Cuinet, **a.g.e.,** s. 86. Hicri 1309 (Miladi 1893) tarihli Osmanlı Devlet Salnamesine göre Maraş merkez kazaya dahil 7 nahiye ve bu nahiyelerden Etraf Şehir 29, Nadirli 5, Bertiz 16, Yenice Kale 18, Camistil 29, Şeker Oba 12 ve Çakallı 5 köye sahipti. Toplamda merkez kazaya bağlı 114 köy bulunmaktaydı. Diğer kazalardan ise, Elbistan, Efsun adlı bir nahiyeye ve 135 köye; Zeytun kazası 68 köye; Andırın kazası Kekün adlı bir nahiyeye ve 81 köye ve Pazarcık kazası 76 köye sahipti. Maraş Sancağı genelinde 9 nahiye ve 474 köy bulunmaktaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeni köyü olduğu iddia edilmişse[33] de bu sayı toplam merkeze bağlı köy sayısının ancak %11'ine karşılık gelmekteydi. Bu da gösteriyordu ki Maraş merkeze bağlı köylülerin büyük kısmı Türk köylerinden oluşmaktaydı.[34] Zaten ziraat ve hayvancılığı birinci derecede kendilerine iş kolu ve yaşam kaynağı seçen Müslümanların, ticaret ve sanatı kendilerine öncelikli gelir kaynağı seçen gayrimüslimlerden ayırtan önemli özelliklerden birisi, Müslümanların kırsal alanlarda, gayrimüslimlerin şehirlerde yaşamlarını sürdürmeleri idi.

Daha Türklerin Anadolu'ya yoğun bir şekilde gelip yerleştikleri on birinci asırdan itibaren Anadolu'nun kırsalı Türkler tarafından mesken seçilmişti. Bu sonuçta, onların gelmesinden önce asırlarca süren Bizans-İran ve Bizans-Arap çatışmalarının, Anadolu kırsalını tahrip etmiş olması[35] etkili olmuştu. Türkler, tahrip edilmiş ve nüfus yönünden oldukça seyrelmiş olan Anadolu kırsalını yeniden canlandırmaya çalışmış ve şenlendirmişti.

Maraş şehir merkezinde Müslüman ve gayrimüslimlerin kendilerine ait, yalnız bırakılmış mahallelerden ziyade, iç içe yaşadıkları, her ne kadar bazı mahallelerde nüfus ekseriyetinin birisi veya diğeri lehinde olsa da, günlük yaşantıda Müslim ve gayrimüslimlerin birbirine güvenen, ortak alanlarda bir arada yaşayan ve ortak bir zemini ve havayı paylaşan guruplar olmaları dikkat çekmektedir. Bu tür ortaklığın ve güven ortamının, on dokuzuncu asırda milliyetçilik fikirlerinin yükselmesi, yabancı devletlerin "azınlıklar için reformlar" yapılmasında ısrarcı tutumları ve Müslümanların geleneksel düşünce ve yapılarında değişime yeterince fırsat tanımamaları nedeniyle yıpratıldığı görülmektedir.

Maraş'ta Sosyal ve Ekonomik Durum

Osmanlı Devleti'nde, özellikle Anadolu ve Rumeli'deki şehir, kasaba ve köylerinde farklı etnik ve dini guruplar arasındaki günlük ilişkilerde ortak dil Türkçe idi.[36] Türkçe 1876'da yayımlanan Kanun-i Esasi'de resmî dil

---

[33] "The 22 Days of Marash: Papers and teh Defense ofthe City against Turkish Forces, January-February 1920," **The Armenian Review,** vol. 30 (Winter 1977-78), s. 384.

[34] Ahmet Hulki Saral, **Vatan Nasıl Kurtarıldı: Nur Dağı (Amanoslar), Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa'da Yapılan Kuvayı Milliye Savaşları,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s. 123.

[35] Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi,** *1243-1453,* İstanbul: Cem Yayınları, 1977, s. 9-10.

[36] Warington W. Smyth, **A Year with the Turks or Scetches ofTravel in the European and Asiatic Dominions of the Sultan,** New York: Redfield, 1854, s. 160-162.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak kabul edilmişti. Ermenilerin çoğunluğu Türkçe lisanını kendi lisanlarından daha fazla bildiklerinden, Vartan Paşa, *History of Napoleaon Bonaporte* adlı eserini yazarken, "çoğunluğa duyduğu saygıdan" dolayı Türkçe kaleme almıştı.[37] Maraş'ta da nüfusuna uygun olarak Türkçe dili hâkimdi. Bazılarına göre, şehirde konuşulan dil, "oldukça kaba ve anlaşılması zor" bir Türkçe idi.[38] Evliya Çelebi, daha on yedinci asırda Maraş halk için, "Tüccarlık ederler. Türkçe konuşurlar" ve "çoğu Türkmendir" demişti.[39] Gayrimüslimler de Türkçe bilir ve konuşurdu. Maraş'taki gayrimüslimler arasında çocuklarına Türk-Müslüman ismi—Feride, Fatma, Murat, Fuat, Lütfıye, Şahin, Şükrü, Vahide, Zekiye ve benzeri—konması yaygın bir gelenek halini almıştı. Hatta lakapları dahi Türkçe isimlerden meydana gelmekteydi. Örneğin "Atam oğlu Karabet kızı Hatun" "Gözükara" lakabına sahip ailedendi. Ayrıca "Avedis" oğlu Çorbacıoğlu Haçe," "Simitçioğlu" gibi gayrimüslimler için kullanılan Ermeni lakapları bulunmaktaydı.[40]

Şer'iye mahkemelerindeki evlenme, boşanma, miras, alacak, borç ve diğer davalarda dava vekili olarak Müslümanlar Hıristiyan, Hıristiyanlar da Müslüman dava vekili seçmede bir sakıncı görmezlerdi.[41] Hatta Hıristiyanlar çocukları için Türklerden vasi tayin ederlerdi.[42] Bu farklı dindeki kimseler arasındaki karşılıklı güvenin bir ifadesi idi. Oysa aynı dinî paylaşan, ancak siyasî ve ekonomik çıkar çatışmaları yaşayan, iki gurup—Dulkadirliler ve Beyazıtoğulları—arasında asırlarca sıkıntılar yaşanmıştı. Birincileri Dulkadirli Beyliğinden gelen şehrin ileri gelenleri ve şehrin doğusunda yerleşenler iken, ikincileri I. Selim'in Doğubeyazıt'tan getirerek Maraş'a yerleştirdiği İskender Bey öncülüğündeki şehrin batısında yerleşmiş Beyazıtoğulları idi. İki gurup arasındaki çatışma ve gerilimi ifade eden "Kanlı Dere" mevcuttu ve bu gerilim şehrin on dokuzuncu asırda fakir düşmesine yol açmıştı.[43] Atalay'a göre, Maraş'ta halk, bir kısım "Zadegan, ulema, Memurin" hariç, "temiz ve güzel ahlaka malikti." Bozukluğun nedeni "mektep ve medrese tahsillerindeki gayesizlikte ve yolsuzlukta" aran-

---

[37] Johann Strauss, "Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th centuries)?," **Arabic Middle Eastern Literatüre,** vol. 6, no.l, 2003, s. 41.

[38] Cuinet, **a.g.e.,** s. 95.

[39] Evliya Çelebi, **a.g.e.,** s. 46. Bu dönem camilerin isimleri: Ada, Kale, Boğazkesen, Beğdûdiye, Hatuniye, Ese Divane, Hatip Zade, Şadiye ve Kara Maraş camileri idi.

[40] **234 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** belge no. 353

[41] **234 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** belge no., 552, 564, 574, 626 ve 666.

[42] **Aynı yer,** belge no., 555.

[43] Atalay, **a.g.e.,** s. 58, 67-68; Darkot, a.g.m., s. 312.

Levent Şahverdi Arşivi

malıydı. Şehirde "katil ve cinayet işitilmez" gibiydi. "Sirkat pek az vaki oluyor"du. "Köylerde hayvan hırsızlığı sık sık vukua gelir ise de bunun çoğu Türklerden başka soylar tarafından yapılmaktaydı."[44]

Maraş, Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması, Adana ve Suriye'nin 1833 Kütahya Anlaşması ile Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşaya bırakılması sırasında, Maraş'ta İbrahim Paşa'ya tabi olmuş, İbrahim Paşa 19 ay kadar Maraş'ta, özelliklede şehrin doğusunda "Kerhan bağları namı verilen...Dilnişin bağlar arasında" vakit geçirmişti. Her ne kadar başlangıçta Maraş Bozdoğan Yörüklerinden olan ve cesareti ile tanınmış Kara Fatma'nın oğlu ve Maraş mütesellimi Süleyman Bey'in öncülüğünde Yörüklerden oluşan bir güç Mısır kuvvetlerine karşı ciddi mukavemet göstermişse de, İbrahim Paşa Maraş halkına karşı iyi davranmıştı. 1840'ta Avrupa büyük devletlerinin de desteği ile Suriye'den yenilerek çekilmek zorunda kalan İbrahim Paşa'nın askerleri Maraş'tan da ayrılmışlardı.[45]

Maraş'ın idarî kadroları içerisinde, Tanzimat döneminde (1839-1876) başlayarak gerçekleştirilen ve gayrimüslimlerin de yerel meclislerde ve resmî işlerde çalıştırılmasını mümkün kılan yenilikler doğrultusunda, birçok gayrimüslim görev almaktaydı. Halep vilayeti salnamelerinden anlaşıldığı gibi, 1908'de sancağın başında mutasarrıf Reşit Paşa bulunurken, başkanlığını mutasarrıfın yaptığı Şehir İdare Meclisinde asil üye olarak sancağın erkânı olan naîb Hulusi Efendi, muhasebeci Mustafa Efendi, tahrirat müdürü Mesut Bey ve Müftü Mustafa Efendi yanında Katolik murahhas Ohannes Efendi ve Ermeni murahhas Kavriyon Efendi bulunmaktaydı. Ayrıca, müntahap (seçilmiş) azaların ikisi Müslüman— Mehmet Şükrü ve Mehmet Efendi—ikisi gayrimüslim—Kostan Efendi ve Sarkis Efendi—idi.[46] Dahası, gayrimüslimlerden vergi ve belediye eminleri ile tahsildarlar bulunmaktaydı. Hatta baş tahsildar Hosyeb adında bir gayrimüslim idi ve emri altında dokuz vergi tahsil dairesi bulunmaktaydı. Şehirdeki Ziraat bankasında da çalışan gayrimüslimler, asıl etkin oldukları yerler olan Osmanlı Reji idaresi ve yabancı konsolos tercümanlığı gibi görevlerde bulunmaktaydılar.[47] Bunlarla birlikte, ticaret, ziraat ve sanayi odasındaki dört

---

[44] Atalay, **a.g.e.,** s. 87-88, 91-92.

[45] Atalay, **a.g.e.,** s. 64-70.

[46] **Hicri 1310 (Miladi 1894) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi, s. 222; Hicri 1326 (Miladi 1908) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi,** s., 445. Hicri 1310 tarihli Halep Vilayeti Salnamesine göre aza-ı müntahaba arasında üç Müslüman—Hacı Hüseyin Ağa, Hacı Eyüp Efendi, Ahmet Efendi—ve üç gayrimüslim—Kiğork Ağa, Hacir Ağa, Agob Efendi—bulunmaktaydı.

[47] **Hicri 1326 (Miladi 1908) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi,** s., 447, 448, 450 ve 457.

Levent Şahverdi Arşivi

azadan ikisi gayrimüslim—Ağop Ağa, Artin Efendi—ve aynı şekilde, şehirdeki bidayet (asliye) mahkemesinin iki azasından birisi Kirkor adında bir Ermeni iken, ceza dairesinin de iki azasından birisi bir gayrimüslim—Andon Efendi—idi.[48]

On yedinci asırda Evliya Çelebi'nin şehre geldiği zaman Maraş, 42 mahalle ve "hepsi de tepeler üzerinde bağ ve bahçeli, soğuk suları olan 10.000 ev"den oluşmaktaydı. Şehirde 70 çeşme ve "her evde akar su"[49] bulunmaktaydı. 1830'ların sonlarında, uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra şehre gelen Alman subay H. von Moltke—bu yıllarda Osmanlı ordusunun talim ve terbiyesi için görevlendirilmiş bir subaydı ve 1839 Nizip Savaşına katılmıştı— şehirdeki Türk hamamından yorgunluk atıp, Paşa ile at üzerinde güzel bir gezinti yaptıktan sonra "...bir Ermeni bankerinin evinin avlusunda, çiçekli badem ağaçlarının altında şıkırdayan bir fıskiyenin yanında..." mektubunu yazmakta idi.[50]

Maraş evleri kerpiçten yapılmıştı. Damlarında kiremit yerine toprak kullanılmıştı ve düz inşa edilmişti. Kış aylarında su sızıntılarını önlemek için bu toprak damların loğlanması ve süvüklerinin (saçaklarının) tokaç ile tokaçlanması gerekirdi. Evlerde "hela, gusülhane" yoktu. Hıristiyan ve özellikle de ecnebi misyoner evleri daha güzel binalardan oluşmaktaydı. "Hele Amerikan misyonerlerine ait olan binalar kasabanın en güzel ve şerefli" binalarıydı.[51]

Maraş, Osmanlı devrinde uzun süre aynı kalmış ancak son dönemlerde modern şehircilik anlayışının gelmesi ile değişimeye başlamıştı. Şehirdeki evlerin büyük kısmı "kerpiç" olduğundan görece manzarası o derece güzel değil ise de bir müddettir yarım kargir ve üzeri tuğlalı mükemmel ebniya ve konaklar inşa" olunmaktaydı. Ayrıca, şehirde fanuslar yapılarak geceleri de aydınlanma sağlandığı gibi, sokaklar genişletilerek ve yeniden onarılarak arabaların rahatça gidebileceği şekle dönüştürülmekteydi. Şehirde şose yollar ve suyolları inşa edilmekteydi.[52]

---

[48] **Aynı yer,** s., 454-455.
[49] Evliya Çelebi, **a.g.e.,** s. 46.
[50] H. von Moltke, **Türkiye Mektupları,** çeviren Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1969, s. 156.
[51] Atalay, **a.g.e.,** *s*. 169-170.
[52] **Hicri 326 (M 1908) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi,** s. 462-463.

Levent Şahverdi Arşivi

Maraş, zengin su geçitlerinin bulunduğu, zengin ovalara hâkim bir konumda olduğu gibi,[53] Toros Dağlarının ormanlarına, engebeliklerine, yaylalarına, karına ve zorluklarına da sahip bir bölgede bulunmaktaydı. Ovasında ve ekilebilir dağ eteklerinde hububat, bağcılık, bahçecilik halk için önemli bir uğraş ve geçim kaynağı olurken, geniş, engebeli ve zengin dağları ve meraları ormancılık ve hayvancılığa önemli oranda imkânlar sunan bir görüntü arz etmekteydi. Bölgede ki ormanlar öteden beri Osmanlıların Fırat nehri üzerinde, Basra ve Süveyş'te yapmaya çalıştıkları—"kalite, sandal, piyade kayığı, açuk-ı Tuna, fırkata"nın— kereste ve diğer ihtiyaçları için kullanılmaktaydı.[54] Osmanlı son döneminde Ahır Dağı'nda ormandan eser kalmamıştı, ancak Yavşan dağı ve özellikle de Engizek ve Başkonuş dağları zengin ormanları barındırmaktaydı.[55]

Maraş sancağında iyi ekim dikim yapılan ve genellikle Pazarcık kazası ile Maraş merkez kazası etrafında yoğunlaşan düz araziler ile yüksek, dik yamaçlı ve dar geçitli dağlık alanlar geniş yer kapsamaktaydı. Ovalarda zirai üretim yapılırken, dağlık alanlar zengin zeytinliklerin ve meyve bahçelerinin olduğu yerlerdi.[56] 1908 yılı itibariyle şehre ait 18.100 bağ, 1.660 bahçe, 16 ambar, 22.550 tarla, 20 çayır mahalli, 61 mezru, 110 orman, 5 çiftlik, 454.800 dönüm ekilmiş ve ekilmemiş ziraat yapılan arazi mevcuttu. Maraş'ın nahiyelerinden "tahminen 111.120 Yenicekale nahiyesinde, 67.667 Camustil nahiyesinde, 67.497 Bertiz nahiyesinde, 28.652 Şekeroba nahiyesinde, 24.750 Çakallı nahiyesinde, 8.915 Nadirli nahiyesinde... dönüm mezru (ekilmiş) ve gayrimezrû (ekilmemiş)" arazi bulunmaktaydı.[57]

Maraş'ın gerek iklim ve gerekse toprak ve su zenginliği şehirde çok sayıda meyvenin, sebzenin ve hububatın yetişmesine imkân tanımıştı. Meyvelerden, üzüm, zerdali, kiraz, vişne, elma, nar, incir, şeftali, armut, koz,

---

[53] Von Moltke, **Türkiye Mektupları,** s. 156. Osmanlı ordusunda görev yapan ve 1839 Nizip Savaşına katılan ünlü Alman askeri Moltke Maraş için, "Dün yüksek dağlar üzerinden çok çetin bir yolculuk yaptık. Kar ve yağmur yağıyordu. Akşamüzeri geniş, muhteşem Maraş ovasına indiğimiz zaman sahne değişti. Söğütlerin ilk yaprakları sürüyor; özlü bir yeşil, içlerinden güneşten iki nehir kıvrıla kıvrıla aktığı, saatlerce genişlikteki tarlalar ve çayırları kaplıyor, ağır kalın bulutlar Gâvurdağı'nın karlı tepelerine takılı dururken Allah'ın altın güneşi şehrin üzerinde parıldıyor" diye yazmıştır.

[54] Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım,** derleyen Salih Özbaran, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 119-123. "1730'da Basra'da yapılacak fırkateler için Maraş dağlarından 20.100 kereste kesilip Birecik'te depo edilmişti."

[55] Atalay, **a.g.e.,** s. 173.

[56] Cuinet, **a.g.e.,** s. 87.

[57] **Hicri 326 (M 1908) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi,** s. 462.

Levent Şahverdi Arşivi

fıstık, dut ve zeytin üretilmekteydi. Maraş'ın ziraat yapılan arazileri üzerinde her çeşit hububat—buğday, çavdar, darı..vb.—çeltik, pamuk, zeytin, üzüm, dut, tütün, susam, salep gibi ürünler üretilmekteydi. Hububat ve diğer bitkiler olarak, buğday, arpa, akdarı, nohut, mısır darısı, mercimek, pirinç, pamuk, kök boya, meyan ve susam oldukça büyük miktarlarda tarımı yapılan bitkilerdendi.[58]

Üretilen pirinçler ve üzümler bölgede bulunan fabrikada işlenmekteydi. Bir kısmı bölgede tüketilirken, gerisi Suriye ve Irak taraflarına satılmaktaydı. Hatta tarımsal ürünler ile ormanlarda elde edilen ürünlerin bir kısmı İskenderun limanından Avrupa'ya ihraç edilmekteydi.[59] Maraş sancağı genelinde 1890 tarihi itibariyle yıllık 1.278.996 kile buğday, arpa, mısır, çavdar, yulaf, fasulye, nohut, mercimek ve bezelye benzeri hububat ve baklagiller elde edilmekteydi. Ayrıca, aynı tarihte 2.632.687 okka koz, yer fıstığı, nar, fındık, zerdali, elma, zeytin, üzüm, sumak, kimyon, incir, tütün, pamuk ve benzeri ürünler elde edilmekteydi. Maraş'tan elde edilen san boya Avrupa'ya ihraç edilmekteydi.[60] Maraş'ta yetiştirilen tütünler iyi kalite olup, İskenderun üzerinden Mısır'a gönderilmekteydi.[61]

Maraş gerek iklim şartlarından doğan zengin bitki örtüsü ve gerekse de geniş yaylaklara sahip olan Toros dağlarının geçit yerleri üzerinde olması nedeniyle konar-göçerlerin yıllık yazlakları—Toros dağ etekleri ve yaylaları—ve kışlakları—Çukurova— arasında bulunması nedeniyle göçebe Türkmenlerin—Afşarlar, Tacirliler, Cerid, Sırkıntılılar ve Reyhâniyyeliler[62] —çokça görüldüğü bir bölge idi.[63] Köylülerin ve Maraş şehirli halkın çok sayıda yetiştirdiği inek, dana, öküz, keçi, koyun gibi büyük ve küçükbaş

---

[58] **Aynı yer,** s. 463-164.

[59] Cuinet, **a.g.e.,** s. 88.

[60] **Aynı yer,** s. 89.

[61] **Aynı yer,** s. 90.

[62] Ahmet Cevdet Paşa, **Mâ'rûzât,** hazırlayan Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s. 133. Cevdet Paşa, "Reyhâniyye aşîreti ol havalide (Amik Ovası-lslahiye-Maraş güzergahı) ve Çukurova'da dolaşan göçebe aşiretlerin en büyüğü olup, hep aşiretler anı büyük tanurlardı," demekte, boy-beyleri olan Mürsel-zâdelerin köklü bir Türk "hanedanından" gelmekte olduğunu ve "Fırka-i Islâhiyyede devlete pek güzel hizmet" ettiklerini belirtmektedir.

[63] Cevdet Paşa, **Mâ'rûzât,** s. 119-120, 124-125. Cevdet Paşa'ya göre, Çukurova'da kışlayıp, Toroslar üzerinde kuzeye giderek yazlayan göçebeler arasında Afşarlar ve Sırkıntılı adında iki büyük Türkmen aşireti ve "Kırıntılı, Lek ve Hacılar" isminde üç küçük Kürt aşiretleri bulunmaktaydı. O'na göre, "Hep aşiretlerde gasb u sirkat âdeti var ise de bu Kürdlere nazaran ol Türkmen aşiretleri çok ehven idi." "Türkmen aşâirinden Reyhâniyye aşîreti Amik Ovası'nda ve Delikanlı ve Çelikanlı nâm Kürd aşiretleri ol iki dağın arasında vaki' Dumdum Ovası'nda kışlayup ve yazın üçü de bu vâdî ile Maraş pîşgâhına varup oradan Uzunyayla'ya giderlerdi."

Levent Şahverdi Arşivi

hayvanlar ile göçebelerin koyun, keçi, deve ve atları bölgede hayvancılığın oldukça gelişmesine yol açmıştı. On yedinci asırda bölgede çok sayıda su camızından bahsedilirken, on dokuzuncu asırda en çok bulunan hayvan keçi idi.[64] Şer'iye sicillerindeki terekelere bakıldığında birçok mirasçının miras bıraktığı mallar arasında tarla, bağ bahçe yanında büyük ve küçükbaş hayvana da rastlanmaktadır ki bu Maraş halkının hem tarım ve hem de hayvancılıkla aynı anda uğraşmış olduğunu göstermektedir. [65]

Maraş'taki hayvancılık ile ziraatın yaygın olarak bir arada bulunması bölgenin iklim, coğrafik yapısı ve kırsal yaşam kültürü ile yakından ilgili idi. Belli başlı hayvanlar arasında dana, keçi, koyun, "buçkalı kısrak," öküz, inek, merkep, çebiç (bir yaşında keçi), dişi tay, oğlak bulunmaktaydı.[66] Yazları kurak ve sıcak, kışları soğuk ve yağışlı geçen bu bölgede, aynı zamanda yerleşim yerleri çevresinde sulu ve kuru tarım yapmaya elverişli alanlar ile meraların bir arada bulunması, ziraat ile hayvancılığın da bir arada olmasını gerekli kılmış idi. Kırsal yaşam kültürü ise bölge halkının kendi kendine yetecek yiyecek ve giyeceği en kötü şartlarda bile kendi kendine edinebilme alışkanlığına dayanmaktaydı. Kurak geçen yıllarda tarımsal üretim yeterince halkı destekleyecek seviyeyi tutturamayınca, onun yerini hayvansal gıdalar almaktaydı. Ayrıca, Türk halkın günlük diyetinde zengin ve çeşitli yiyecekleri tüketme alışkanlığı mevcuttu. Bu hem bitkisel ve hem de hayvansal gıdaların alınmasını gerektiriyordu. Bu bakımda sağlıklı ve sağlam yapılı olmayı amaçlayan halk, alış veriş alışkanlıklarının sınırlı düzeyde kaldığı kapitalist öncesi kültürüne özge bir anlayışla, hem bitkisel ve hem de hayvansal gıdaları bir arada kendi olanakları ölçüsünde elde etmek istemiştir ki bu da ziraat ile hayvancılığı bir arada zorunlu kılmıştır. Zaten terekelerde görüldüğü gibi hayvan sayısı birkaç büyük baş ve küçükbaş ile sınırlı idi ki bu sayıdaki hayvanlar ancak bir veya iki ailenin süt, peynir, et ve yoğurt gibi hayvansal gıdaya yönelik ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek miktarda idi.

Göçebe Türk aşiretlerinin yaylak ve kışlakları arasında geçiş güzergâhında bulunan Maraş ile canlı ilişkileri vardı. Göçerler, Maraş halkına süt, yağ, yün, keçe gibi kendi ürettikleri yanında, "etrâfdan çalup çarpdıkları emvali, ucuz fıat ile orada satup edevât-ı sarrâciyye vesâir,"[67] çul, çuval,

---

[64] Suraiya Faroqhi, "Mar'ash," **The Encyclopedia of islam,** s. 509.
[65] **235 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** belge no. 534, 541, 542, 566, 609, 642 ve 644
[66] **Aynı Yer,** belge no., 609, 642, 644, 649, 650, 652
[67] Cevdet Paşa, **Mâ'rûzât,** s. 125.

Levent Şahverdi Arşivi

bakırdan mutfak eşyaları, giyisiler...vb. satın almaktaydılar. Kurban bayramı zamanında da bu göçerler halkın artan hayvan kesme ihtiyacına cevap vermekteydiler. Buradaki Yörükler Fırka-i Islahiyenin 1860'lardaki çalışmaları sonrasında yerleşik hayata geçirilmiştir. Atalay'a göre bu bir "imha," "kör ve sersem tedbir" idi ve "üzerinde geniş omuzlu, kırmızı çehreli Türk gençlerine" yakışan "belleri kısa, gözleri iri, cazip ve cevval, sağrıları bağdaş kurup oturacak kadar geniş, ayakları kalın ve iri kemikli, tırnakları vasat derecede katı, rengi sincabı ve teşekkülâtı muntazam" atların soyunun bitmesi, "süvarilik hayatı, cirit oyunları"nın sönmesi, "milli bir erkek ve er hayatı"nın yok olunması gibi zararlara yol açmıştı.[68]

Bölgede hayvancılık yanında arıcılığın da yapıldığı görülmektedir. On adet arı kovanının 100 kuruş değeri bulunmaktaydı ki, hayvancılık ile karşılaştırıldığında maddi değeri bir adet öküzün üçte biri kadar idi.[69]

Maraş'ta nüfus ekseriyeti ziraat ve hayvancılığa hâkim olan Müslümanlar lehinde olsa da para getiren ekonomik faaliyetlerin büyük kısmı Hıristiyanların, özellikle Ermenilerin, elinde idi.[70] Şehrin tüccar sınıfının %60'ını Hıristiyanlar meydana getirmekteydi.[71] Bazı Hıristiyanlar uluslararası çalışan şirketlere sahipti. "Kiğrok Avedis Agop Hırlakyan" adlı şirketin İngiltere'nin Manchester şehrinde şubesi bulunmaktaydı.[72]

Şehirde tahmisçilik (kahve işlemeciliği), bakırcılık, attariyecilik (güzel kokular, iğne, iplik... vs. satılan yerler), kazazcılık (ipek işleyen ve satan yerler), debbağcılık (deri işlemeciliği) gibi küçük sanayi kolları gelişmişti ve ayrıca "Maraşbank" adında bir banka bulunuyordu.[73] Dahası, Maraş'ta 1.625 dükkan, 41 fırın, 145 çeşme, 12 hamam, 2 sabunhane, 110 değirmen, 300 aba destegâhı, 400 alaca ve kumaş destegâhı, 3 ecza hane, 2 pamuk fabrikası, 2 mâsere, 2 imarethane, 14 han, 1 otel, 1 lokanta, 7 karakol, 10 meyhane[74] bulunmaktaydı ki bu şehrin hem nispeten gelişmiş bir sanayi merkezi ve hem de canlı bir şehir hayatı olduğunu göstermekteydi.

---

[68] Atalay, **a.g.e.,** s. 73-79.

[69] **235 Nolu Maraş Şer'iye Sicili,** belge no. 644.

[70] Paul Du Ve"ou, **La Passion de la Cilicie, 1919-1922,** Paris: Librairie Orientaliste, 1937, s.v.

[71] Atalay, **Maraş: Tarihi ve Coğrafyası,** s. 187.

[72] **234 Numaralı Maraş Şer 'iye Sicili,** belge no., 574.

[73] Halil Aygan, **235 Numaralı Şer'iye Sicili,** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (1996), s. 30.

[74] **Hicri 1326 (M 1908) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi,** s. 461; Evliya Çelebi, **a.g.e.,** s. 46. Evliya Çelebiye göre on yedinci asırda şehirde "Altı han...yetmiş çeşme... 1.054 dükkan, dört demir kapılı bedesten..." bulunmaktaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkler tarla işleri, hayvancılık, memurluk ve esnaflıkla uğraşırken, şehirdeki "sanatçıların tamamı" gayrimüslimlerden oluşmaktaydı.[75] Ticaret ve esnaflık da onların büyük oranda tekelinde idi. Örneğin, Kuyucak mahallesinin üçte bir nüfusunu oluşturan Ermeni Hırlakyan ailesi, şehirde "tüm bir çarşıya" sahipti.[76] Ermenilerden, "Kuyumcuyan,"[77]

"Kitapcıyan," [78] "Bilezikciyan," [79] "Ketenciyan," [80] ...vb. gibi soy isimlerin yaygınlığı onların daha çok şehirli olup ticarete ve zanaata dair işlerle meşgul olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Maraş endüstriyel malzeme üretimi bakımından zengin bir yerdi. Zeytun kazası demir madenleri bakımından önde gelmekteydi. Buradaki demir koşum hayvanları için nal ve diğer malzemenin yapılması yanında evde kullanılacak malzemeler için de kullanılmaktaydı. Belli başlı endüstriler içerisinde iplik, değişik elbise kumaşları, ki bunlar Halep'te üretilen meşhur elbiselerin kaynağı idi, üretimi başta gelmekteydi. Yün, pamuk ve her ikisinin karışımı iplikler ile üretilen ve kenarları para, gümüş ve altın ile işlemeli abalar "artistik fantezi ve güzel giyim için çokça aranan" elbiseler idi ve bunların "üretimini yapan 281'den fazla atölye bulunmaktaydı." Yine, meşhur ve oldukça alımlı dekore edilmiş at koşum takımları yapılmaktaydı. Dahası, bölgede deri işçiliği, ayakkabıcılık ve ahşap işçilik önemli gelişmeler göstermişti.[81] Besim Atalay'a göre, Maraş'ta en gelişmiş sanat kolu dericilikti. Şehirde 170 debbağhane ve 305 papuccu (ayakkabıcı) vardı.[82]

"Maraş'ta âlâ at takımı ve mümtaz sırmalı mamulât seraceye ve kıymetdar âlâ sırmalı fernin ipinden mamul boz ve kırmızı abalar ve meşhur alaca ve pamuktan sayfiye elbiselikler ve gayet âlâ sahtiyan ve kösele, ceviz ve çınardan Avrupa kari âlâ meşhur ve mütenevvi masa ve kanepe ve iskemle yapılır. Bununla beraber, acem şalı taklidi güzel şallar ve mütenevvi alâ levan güzel çarşaflar ve hamam takımı havlular ve pencere, yatak,

---

[75] Kerr, **a.g.e.,** s. 73.

[76] Adil Bağdadlılar, **Uzunoluk: İstiklal Harbinde Kahramanmaraş,** Kahramanmaraş: Kervan Matbaası, 1974, s. 16.

[77] **235 Numaralı Maraş Ser'iye Sicili,** belge no. 562; **234 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** belge no. 400, 623.

[78] **235 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** belge no. 632; **234 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** belge no. 623, 638.

[79] **234 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** belge no. 400, 514.

[80] **Aynı yer,** belge no. 666.

[81] Cuinet, **a.g.e.,** s. 91-92.

[82] Atalay, **a.g.e.,** s. 176.

Levent Şahverdi Arşivi

yastık yüzü ve perdeler nesc ve imal olunur"[83] idi. Şehirde İzmir Şark Halı Şirketinin bir şubesi ve 100 tezgahı bulunmaktaydı. Bu tezgâhlarda Hıristiyan kızlar günlüğü 2 kuruşa çalışmakta ve üretilen halılar yurt dışına satılmaktaydı.[84] Şehirden dışarıya değeri 17.514.000 kuruş tutan kereste, pirinç, cehri yün, yapak, mazı, sahtiyan, kösele, saraçlığa müteallik eşya, alaca ve aba halı, kilim, fıstık, ham deri, katran, biber, fasulye, üzüm, pekmez, yağ, peynir, kanepe, koltuk ve sandalye satılmakta, dışarıdan ise değeri 5.050.000 kuruş olan basma, bez, kahve, şeker, un, sabun, gaz, tuz, kösele, demir, bakır ve cam alınmaktaydı.[85]

Maraş'ta üretilen mallar Sivas, Kayseri, Adana, Harput vilayeti gibi yerlere nakledilmekteydi.[86] Maraş'ın ülke içerisine sattığı en önemli malzemeler iyi kalite üretilen pirinç ve kereste idi. Dış ülkelere satılan mallar arasında sarı boya, sarı hububat, kuru üzüm ve meyve, sabun, pamuk, susam, ceviz, salep, zeytinyağı, ahşap inşaat malzemesi, deri, deve ve keçi kılı bulunmaktaydı. Dışa ihraç edilen malların büyük kısmı Halep, İzmir ve İskenderun üzerinden yapılmaktaydı. Buralardaki büyük aracı şirketler tarafından yurt dışına gönderilmekteydi.[87] Sancaktaki sanayinin gelişmesi önündeki en önemli engellerden birisi, araçlarla taşıma yapılmaya elverişli yolların bulunmaması idi. Bölgedeki suların ulaşıma elverişli olmaması nedeniyle mallar daha ziyade at, katır, deve ve eşeksırtında taşınmaktaydı.[88]

Maraş'ta toplanan gelirler ve bölgede yapılan harcamalar farklı rakamlar göstermekteydi. 1915 yılına ait verilere göre Maraş sancağından 9.797.101 kuruş gelir elde edilirken, 4.793.704 kuruş gider gerçekleşmişti.[89] Buna göre Maraş sancağının gelirleri giderlerinin iki katı oranındaydı. Ancak iki yıl öncesine, 1913 yılına ait "Maraş kazasının" gelirleri ve gider kalemleri—tablo 2'de gösterilmiştir[90]—göstermektedir ki gelirler giderlerden daha az bir toplam tutmuştu.

Maraş genelinde okullaşma Müslümanlar arasında zayıf iken gayrimüslimler daha şanslı idi. Bunda yabancı misyoner okullarının da rolü vardı.

---

[83] **Hicri 1326 (M 1908) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi,** s. 463.
[84] Resul Kesenceli, **231 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili (1315/1897-1898), Transkripsiyon ve Değerlendirme,** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, basılmamış Master Tezi, s. 43.
[85] Atalay, **a.g.e.,** *s*. 187.
[86] **Hicri 1324 (M 1906) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi,** s. 471; **Hicri 1326 (M 1908) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi,** s. 463.
[87] Cuinet, **a.g.e.,** s. 91-92.
[88] Cuinet, **a.g.e.,** s. 91.
[89] Atalay, **a.g.e.,** *s*. 183.
[90] Atalay, **a.g.e.,** *s*. 182-183.

Levent Şahverdi Arşivi

Gayrimüslim nüfus %20-25 oranında görülürken, gayrimüslim öğrencilerin oranı %35'i geçmekteydi. Sancak genelinde 6.756 öğrencinin 2.402'sini gayrimüslim öğrenciler oluşturmaktaydı. Ayrıca, Hıristiyanlara ait 55 okul bulunmaktaydı. Müslümanların ise 39 medrese, 2 rüştiye ve 57 sıbyan mektebi bulunmaktaydı.[91] Osmanlının son döneminde altı senelik bir idadi ve dört senelik bir "darülmuallimin" açılmıştı. Rüştiyelerden birisi kız rüştiyesi idi.[92]

Tablo 2: 1913 Yılı Maraş Kazası Gelir ve Giderleri

Gelirler (Kuruş)		*Giderler (Kuruş)*	
Emlak ve arazi vergileri	265.850	Harbiye	1.319.967
Temettüattan (Kâr-Faiz geliri)	89.936	Jandarma	899.650
Tarik Bedeli (Yol Parası)	245.796	Adliye	253.510
Aşar Bedeli	1.494.400	İlmiye	87.650
Ağnam Rüsumu (Hayvan Vergisi)	289.500	Ticaret ve Ziraat	60.320
Vergi Teskeresinden	17.370	Maarif	2.400
		Nafıa	5.308
		İmalatı Harbiye	8.671
		Yolluk ve Maaş	696.496
		Yazışmalar	339.060
		Defter-i Hakani (Tapu)	25.886
Toplam	**2.402.852**	**Toplam**	**6.101.770**

Maraş'ta medrese eğitimi ve halkın dinî konulardaki hassasiyeti oldukça eski ve etkili bir konumda idi. Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Maraş'ta ticaret yapan bir İngiliz, saraç esnafından birisi ile bir meseleden dolayı şer'iye mahkemesine başvurmuş, ancak meselenin çözümü gecikince, "ben mahkemeyi seriye filân tanımıyorum" demiştir. Bunun üzerine kadı tarafından "şeriatı tahkir" etmekle suçlanmış, esnaf ve şehir halkı galeyana gelerek İngiliz'in evini basmıştır. Af ve özür dilemesi istenmiş, fakat İngi-

[91] Cuinet, **a.g.e.,** s. 87; Evliya Çelebi, **a.g.e.,** s. 46. Evliya Çelebiye göre on yedinci asırda şehirde bir medrese ve 40 çocuk mektebi bulunmaktaydı.

[92] Atalay, **a.g.e.,** s. 180-181.

Levent Şahverdi Arşivi

liz karşı koyarak ve silahı ile ateş etmiştir. Bunun üzerine evi kundaklanmış, eşi ile birlikte yanarak ölmüştür. Küçük tek bir çocuğu kurtularak devlet tarafından maaş bağlanmıştır.[93]

Şer'iye Mahkemesi Kayıtlarına Göre Maraş

Maraş Şer'iye mahkemesi kayıtları bölge için önemli bilgiler içermektedir. Şer'iye mahkemeleri Osmanlı son döneminde daha ziyade evlenme, boşanma, miras, vasi ve veli tayini gibi işlere bakan, İslâm hukukuna göre işleyen mahkemeler idi. Bu mahkemelerde birçok gayrimüslim miras işleri ve davaları da görülmekteydi. Mahkemeleri hem savcı ve hem de yargıç yetki ve sorumluluğuna sahip olan kadılar yönetmekteydi. Kadılar, aynı zamanda, günümüz noterlerinin işlevini de yerine getirmekteydi. Kadılar ve naipleri adalet, idare, ekonomik ve kültürel işlerde görev alan resmî kimselerdi.[94] Kararları verirken, tanıkların ifadesine, elde edilen belgelere, tanıklara ve davaya konu olan bölgenin ileri gelenlerinin—muhtar, ayan, müderris, imam—oluşturduğu "şuhud-ûl hal"in tanıklık ve bulgularına dayanmaktaydılar. Bu mahkemelerde alınan kararlar Şer'iye sicillerine kaydedilmekteydi ki bu kayıtlar o dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını anlamada önemli kaynaklardır. Bu bağlamda, Maraş şer'iye sicilleri bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Bu siciller 7 defter halinde bulunmakta ve hicri 1292 (miladi 1876) ile 1326 (1920) tarihlerini kapsamaktadır.

Terekelerin ifadesine göre, Maraş'ta halk, diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi, kendi ailelerini beslemek ve varlığını sürdürmek için gerekli yiyeceği ambarında bulundurmuştur. Yıl boyu tüketeceği kuru yiyeceklere, hububata, kuru üzüm, bastık, pekmez gibi uzun süre bozulmadan kalan ürünlere ve her an kesip, sofrasına taşıyabileceği küçük ve büyük baş hayvanlara sahip olmuştur.[95]

Türkler her zaman kendi olanakları elverdiğince tüketecekleri yiyecekleri kendileri üretip saklamaktaydı. Bu hasletleri onların zengin olmamakla birlikte, kıtlık ve açlık gibi zorlukların üstesinde gelmede başarılı olduklarını göstermektedir. Hemen hemen tüm Türk terekelerinde ailelerinin sı-

---

[93] Atalay, **a.g.e.,** *s*. 71-72.

[94] Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri 'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,** Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 78-91.

[95] **235 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** belge no., 549, 550, 551, 567, 565, 568, 570, 571, 572, 576, 644; **234 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** belge no., 283, 284, 320, 346, 552, 614

Levent Şahverdi Arşivi

nırlı nakit paraları olmasına rağmen uzun süre yetecek oranda bitkisel ve hayvansal gıda stokları olduğu görülmektedir. Hayvancılık, tarım ve ticareti bir arada yapmış olmaları da farklı zamanlar ve ihtiyaçlar içindi. Mirasçılar tarafından sahip olunan bazı mallar tablo 3'de görülmektedir.

Tablo 3: Müslüman ve Gayrimüslimlerin Miras Bıraktıkları Malları ve Mülkleri[96]

Müslüman Mirasları		*Gayrimüslim Mirasları*	
Mirası Bırakan	**Mal ve Mülkler**	**Mirası Bırakan**	**Mal ve Mülkler**
Maraş'a bağlı Klaguzlu köyünden Abdullah oğlu Abbas oğlu Memili	Bakır, yorgan, yastık, çuval, çul, bulgur, hınta, küşne, öküz, tosun, inek, düveği, keçi, kısrak ve çift edevatı.	Maraş Şekerdere Mahallesinden Kisforok veledi Kazor veledi Toros	Yorgan, döşek, yastık, bulgur, çuval, döğme, kuru üzüm, heybe, küçük sini, bulgur, çul, çere, yağ, tarhana, et keseri, altıpatlar, hokka, kazan, süzek, ufak satır, tava, büyük satır, tas, leğen, kahve takımı, mavi bez, zerah, alaca top, çiçekli, yelek, canfes arşun, işlemeli çevre, yağluk, fes, ceket, şitari entari, kundura, yazma, don kazanı, Trablus kuşak, şerh, kuşak şeridi, teşt, dana kolanı, kısrak.
Yusuf Hacılı köyü Karaçalıoğlu Bekir	Bakır, yatak, çul, çuval, tarhana, bulgur, hınta, bağ-bostan, keçi, babhane.	Maraş Hatuniye mahallesi mütemekkinler inden ve Ermeni milletinden Toros oğlu Şermetoğlu Oseb.	400 kuruşluk bir doru kısrak, 6 kuruşluk bir nargile, 6 kuruşluk 5 fincan, bir çini tası, 10 kuruşluk bir havan, 2 batman bakır, bakır sini, küçük tava, bir fanus, etmeklik ve ateş küreği, kazma, et keseri, güneş pekmezi, 4 çıra, 6 batman bastık, 4 batman pestil, bir bakır sini, ev bezi, yastık bezi, çuka aba, bir batman kuru üzüm, yufka pekmez, bir yün yorgan, yastık, döşek, iki ipek
Bulanık köyü Karaoğlanoğlu Topal Halil	Yatak, çul, çuval, tarhana, hınta, öküz, merkep, 3 kıta bağ, bir babhane (babaevi), bağ mahsulü.		
Bertiz nahyesi Gedayimli köyünden Gamburluoğlu Ahmet	Bakır batman, yatak, çul, çuval, bulgur, hınta, cıvık pekmez, sal, saman, merkep, bağ, babhane (baba evi).		

[96] **235 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** belge no., 548, 549, 550, 551, 567, 565, 568, 572, 644: **234 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** belge no., 283, 284, 320, 346, 351, 387, 552, 13; *231* **Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** belge no., 80

Levent Şahverdi Arşivi

Camustil Nahiyesi Sadıklı Köyünden Ali oğlu Çolak Bekir	Bakır satır, çul, çuval, bulgur, tarhana, kızıl darı, çavdar, öküz, merkep, inek, çift edevatı, babhane		çul, 5 batman tih, kuşgana kazanı, Antep satırı, 30 batman pirinç, 6 batman sade yağ, 6 gırat şaîr, 5 gırat hınta, bir çamaşır kazanı, bab mülkhane, kürüm bağ,
Bertiz nahiyesi Gedayimli Köyünden Mehmet oğlu Ümmetoğlu Mehmet	Bakır batman, çul, köhne çuval, bulgur, hınta, şaîr (arpa), keçi, öküz, merkep, 200 kuruşluk bağ mahsulü, çift edevatı, babhane, 2000 kuruşluk bağlar, babhane, hırdavat.		
Gedayimli köyünden Mehmet oğlu Abdi	2 batman bakır, 1 kat yatak, 1 adet çul, 8 adet çuval, 7000 ceviz, 8 gırat bulgur, 2 gırat zahire, 20 gırat hınta, 4 gırat şaîr, 4 gırat kızıl darı, 2 adet öküz, 1 merkep, 1 kürük (eşek yavrusu), 1 adet tüfek, 100 kuruş değerinde koz ağaçları, bağ mahsulü, bağ, bahçe, kiraz bahçesi, babhane, hırdavat	Maraş Çavuşlu mahallesinden "Sabsızoğlu Ağob veled-i Haçer veled-i Ağob"	Kahvehane, köşger dükkanı, kereste hane, ev arsası, değerli yüzük taşları, bağ, elbise, mezar ve ev taşları, çuval, ambar, kalem, bir çift araba, teşt, masere kazanı,
Maraş Devecili mahallesi sakini Mustafa oğlu Harbindeoğlu Hasan	5 batman bakır, 7 adet çuval, 1 adet çul, 1 çift harar, 1 adet yorgan, 1 adet çamaşır kazanı, 7 adet öküz, 250 gırat şaîr, 100 gırat hınta, 1 kıta bağ, Devecili mahallesinde samanlık, bir göz oda	Maraş, Şeyh mahallesi sakini Kisforok veledi Karaoğlu Ohannes	2 tencere, 2 leğen, 1 süzek, 2 sus satırı, 1 yumurta tavuğu, 1 tepsi, 1 büyük sini, 1 teşt, 3 sandalye, 6 ot yastık, 2 mangal, 2 leğen, 1 ibrik, 7 satır karpuz çekirdeği, büyük sandık, hırdavat-ı menzil
Bertiz, Kemahlı köyünden Mehmet oğlu Ciritlioğlu Mehmet	2 adet bakır batman, 1 çul, 5 çuval, 1 harar, 3 gırat bulgur, 15 gırat hınta, 1 gırat mercimek, 1 gırat tarhana, 2 gırat küşne, 10 batman pekmez, 8 gırat mezru hınta, 3 gırat mezru şaîr, 10 adet arı kovanı, 40 adet yatak tahtası, 1 adet sal, 30 keçi, 1 öküz, 1 inek, 1 dana, 1 bıçkalı kısrak, hırdavat, yarım kıta bağ, yarım hisse babhane.	Maraş, Şekeroba nahiyesi Sadiler köyünden "Kelçırakoğlu Artin veledi Mesdusi veledi Hacdık"	1 kat yatak, 2 batman bakır, 1 çul, 9 çuval, 16 gırat hınta, 12 gırat bulgur, 1 sal, 1 adet ebrar, 1 baş öküz, 1 inek, 1 buzağı, bab hane, hırdavat menzil

Levent Şahverdi Arşivi

Terekelerdeki mirasa konu mal ve mülklere bakıldığında halkın oldukça mütevazı ve lüks tüketimden uzak bir hayat yaşadığı anlaşılmaktadır. Genellikle bırakılan mallar yaşam için gerekli mallar olup, onların da miktarı ev halkını geçindirebilecek seviyede idi. Bu durumda, Maraş'ta yaşayan halkın ekonomik durumunun orta ve fakir bir seviyede olduğu savı kabul edilebilir. Zenginlikler, Türkler arasında daha ziyade tarım ve hayvancılığa dayalı iken, gayrimüslimler arasında kısmen tarım ve hayvancılığa ve çoğunlukla ticaret ve sanata dayalıydı.

Kadınların da öldüklerinde malları mahkemece tespit edilerek varislerine dağıtılırdı. Bunlardan Maraş Etmekçi Mahallesinden Mehmet kızı İşçioğlu Elifin 984 kuruş 20 para tutan malları varisleri arasında dağıtılmıştı. Kadının terekesinden anlaşıldığına göre kadınların daha ziyade evde kullanılan eşyalara sahip olduğu görülmektedir. Bunlar arasında yatak, yastık, minder, çul, çuval, leğen (genişçe bir tür kap), teşt (oldukça geniş, çamaşır yıkamada ve yıkanmada kullanılan ve genellikle bakırdan yapılan büyük kap), sini ve satır başta gelmekteydi.[97]

Şer'iye mahkemelerinde görülen davalara bakıldığında, Türklerin genellikle tarla, bağ ve bahçe uyuşmazlıklarından doğan davaları mahkemeye taşıdığını, gayrimüslimlerin ise çoğunlukla dükkan, nakit para, alacak ve borç içerikli davaları mahkemede halletme yoluna gittiğini görmek mümkündür.[98] Bu da gayrimüslimlerin genellikle taşınır mallarda ve sermayede daha zengin olduklarını ve hayatlarını da bunlar üzerine kurduklarını göstermektedir.

Müslim ve gayrimüslim ailelerde çok evlilik yaygın değildi. Mirasta pay alan eşlerin birden fazla olduğu durumlar pek nadir idi. Genellikle çok az sayıdaki çok evlilerin de eş sayısı iki ile sınırlı idi. İslam hukukunun dört kadınla evlenmeye müsaade etmesine rağmen Türkler 1926'da medeni hukukun kabulü ile tek eşliliğin kanunî zorunluluk haline gelmesinden önce de tek eşliliğe önem vermiş bir toplumdu.

Tablo 4'de yer alan ve mirasa konu olan mal ve mülklerin nakdi karşılığına bakıldığında o günün hayat tarzı ve yaşam için neyin ne kadar önemli olduğunu irdelemek mümkün olmaktadır. Buna göre, halk arasında kırsal, tarımsal ve hayvancılık ile ilgili bir hayat tarzının hâkim olduğu anlaşılır. Bir çift öküzün değeri 500 kuruş iken, iki adet bağ ve bostanın da de-

[97] **Aynı yer,** belge no., 284.
[98] Kesenceli, **a.g.t.,** s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

ğeri 500 kuruş olarak görülmektedir. Burada makineleşme öncesi tarımda arazinin genişliği ile onun işletilmesi arasında ters bir orantının mevcut olduğu ve genellikle öküzlerin tarla, bağ ve bahçe sürmek için kullanıldığı bu dönemde, öküzün değeri artarken, yeterince enerji ve zaman olmadığından ise geniş arazilerin işletilemediği anlamı çıkmaktadır. Zaten hayvancılığın besiciliğe dayalı olmadığı, çoğunlukla çayır ve meralarda beslenme yolu ile yapıldığı bu zamanda geniş ve ekilmemiş arazilere ihtiyaç vardı ve bu geniş ekilmemiş alanlar hayvancılığı destekleyen alanlardı.

Hazır malların, özellikle kırsal kesimde halkın kendi çalışmaları ile elde edemediği ve çarşıda ticaretini yaptığı malların fiyatları ile halkın ürettiği malların fiyatları kıyaslandığında, hazır malların bu dönemde halkın ürettiği malların fiyatları ile doğru orantılı olduğunu göstermektedir. Örneğin iki gırat bulgur (yaklaşık 20 kilogram bulgur) 40 kuruş iken, 4 çift parlak kundura 80 kuruş idi. Bu yaklaşık 10 kilogram buğdayın bir çift kunduraya eşit olduğunu göstermektedir ki günümüz fiyatları ile bir çift kunduranın yaklaşık 5 milyon civarında satıldığını belirtmektedir. Hatta bu örneğe bakılarak, o günkü şartlarda çarşıda alınan malların çok da pahalı olmadığı sonucuna varılmaktadır. Bu rakamlar, zirai üretimin ilkel ve zor şartlarda ve sınırlı olarak yapıldığını, tarımsal ürünlerin miktarını sınırlı ve fiyatlarını da daha kıymetli kıldığını, insanların az para kazanmaları nedeniyle hazır mallara yönelik alımlardan ziyade kendi ürettikleri ile yetinme alışkanlığının varlığını, üretilen malların arzının talebin üzerinde bulunması olgusunu ve ayakkabı gibi yaygın olarak üretilen hazır malların sınırlı seviyedeki arza karşı fiyat indirerek tüketime yönelik uygun bir rekabet ortamının bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Mirasçıların Bıraktığı Malların Parasal Değer[99]

Malın Cinsi veya Miktarı	***Parasal Değeri (Kuruş, Para)***	***Malın Cinsi veya Miktarı***	***Parasal Değeri (Kuruş, Para)***
Birer adet yorgan, yastık	40	Bir inek	200
4 adet çuval	45	Bir düveği(genç inek)	100
2 adet çul	65	Buçkalı kısrak	400

[99] **235 Numaralı Maraş Seriye Sicili,** belge no., 548, 549, 550, 551, 567, 565, 568, 571, 572, 576, 644; **234 Numaralı Maraş Şer'iye Sicili,** belge no., 283, 284, 320, 346, 351, 387, 566, 552, 13,

Levent Şahverdi Arşivi

25 gırat* hınta (buğday)	490	2 adet bağ-bostan	500
Bir çift öküz	500	Bir babhane	100
14 adet oğlak	180	Bağ mahsulü	200
3 kıta bağ	1200	4 çift öküz	950
1 adet merkep	50	4 yük saman	20
4 adet bakır batman	110	5 batman cıvık pekmez	25
1 adet sal	55	1 çelik döğme	12
2 gırat bulgur	40	20 batman kuru üzüm	40
1 batman yağ	20	2 gırat tarhana	60
1 adet et keseri	5	1 adet altıpatlar	100
1 adet ufak süzek	20	2 adet tava	20
5 adet tas	20	2 adet kabak tası	20
2 adet leğen	20	1 adet kahve takımı	30
25 top mavi bez	355	21 adet alaca top	118
113.5 top çiçekli	828	5 adet alaca kollu yelek	20
2 adet çuka yelek	20	20 adet yağluk (mendil)	40
2 deste fes	60	1 adet ceket	30
1 adet şitari entari	40	4 çift parlak kundura	80
18 adet yazma	18	1 adet don kazanı	20
8 adet Trablus kuşak	24	19 adet kuşak şeridi	19
1 adet teşt	80	15 adet dana kolanı	100
1 adet kısrak	400	1 adet heybe	10
1 adet küçük sini	20	16 gırat çavdar	100
5 gırat kızıl darı	40	5 gırat keyl darı	20
15 gırat şaîr (arpa)	75	7000 ceviz	20
1 kıta bağ	500	Maraş'ta Samanlık	800
1 adet çamaşır kazanı	70	10 batman pekmez	40

* Gırat, ahşaptan yapılan bir kap idi ve özellikle kuru hububat ölçmede kullanılırdı. Bir grat yaklaşık 10 kilogram ağırlığına denk gelmekte idi.

Levent Şahverdi Arşivi

1 adet harar	15	1 adet sal	30
10 adet arı kovanı	100	1 gırat mercimek	30
8 baş koyun	400	3 kıta bağ	1500
2 gırat nohut	24	3 ester (katır)	1000
1 müstamel (eski) kilim	20	5 yorgan	250
2 yastık	50	2 döşek	150
2 leğen	30	2 sini	47,20
1 gırat un	15	1 Beygir	250
2 batman yağ	50	1 çadır	100
1 kilim	25	1 perde	15
3 dişi düve	150	3 erkek dana	150
3 müstamel keçe	60	10 batman pirinç	50
1 kısrak	400	1 altıpatlar	60
1 yol perdesi	30	2hurç	60
1 batman şire	50	1 kıta zerdali bahçesi	1700
1 Tüfenk	100	Eski tabanca	20
1 Gümüşlü Tüfek	410	1 kat cedid elbise	356
1 kılıç	40	1 siyah tespih	30
1 kordonlu altın saat	200	1 kordonlu büyük altın saat	1390
1 tencere	50	1 kehribar tespih	118,35
1 Revolver	300	1 pirinç sini	50
1 Masere kazanı	390	1 masa saati	47
1 bakır tencere	23	2 sahan	16
1 kahve tepsisi	5	1 kuştüyü döşek	47,50
Bir tuzluk	2	Bir su tası	12
Bir ayna	16	Bir altın bilezik	47
Bir heğbe	5	Bir kahve dibeği	23,50
3 Fransız lirası	333	Bir küçük tava	13

Levent Şahverdi Arşivi

4 çıra	8	1 çuha aba	50
10 batman yufka pekmez	30	1 kuşgana kazanı	35
2 Antep satırı	50	30 batman pirinç	130
6 batman sadeyağ	150	5 fincan	6
2 batman güneş pekmezi	16	Bir batman bakır sini	40
4 batman pestil	20	16 batman bastık	80
1 havan	10	1 nargile	6
Bir batman kuru üzüm	15	1 yün yorgan, yastık, döşek	100
ipekten iki ağça çul	50	30 batman pirinç	130
Bir çamaşır kazanı	60	2 leğen	65
5 adet kap	20	Büyük su satırı (kova)	30,23
1 yumurta tavuğu	12	3 sandalye	50
Bir büyük sandık	20	7 satır karpuz çekirdeği	20
1 süzek	15	6 ot yastık	12

Ayakkabının alınabilir değerde olmasına karşılık bazı giyim eşyalarının ise herkesin alamayacağı ölçüde oldukça pahalı olduğu görülmektedir. Bir kat yeni elbisenin 356 kuruş olduğu ve buna karşılık 7.000 cevizin 20 kuruş tuttuğu göze çarpan ilginç bir kayıttır. Bu bağlamda, bir koz üreticisinin yeni bir elbise alabilmek için 124.600 ceviz satması gerekmekteydi. Günümüz fiyatları ile bir cevizin ortalama 5 Yeni Kuruş olduğu kabul edilirse, 623,000 Yeni kuruşa yani 6,230 Yeni Türk Liraya bir yeni elbise alınabilmekteydi. Burada o devir ceviz fiyatlarındaki aşırı ucuzluğun olabileceği düşünülebileceği gibi, elbisenin kumaş ve işçiliğinin ise oldukça pahalı ve herkesin alamayacağı lükste olabileceği varsayımı kabul edilebilir.

Maraş'ta Ermeni Olayları

Osmanlı'nın son döneminde Maraş için en büyük tehlikelerden birisi, dağlık bir bölge olan, savunmaya ve eşkıya hareketlerine müsait özelliklere sahip olan Zeytun kazası ve burada yoğunlaşan Zeytun Ermenileri idi. Kanun kaçağı, vergi ödemeyen, kanunsuz işler yapan, dağlı ve vahşi bir yaşam süren Zeytun'daki Ermenilerin 1860'lardan itibaren yoğunlaştırdıkları eşkıyalık hareketleri ile ayaklanmalarını 1920'lere kadar sürdürmüşlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeni eşkıyalar, Maraş'taki ileri gelen aileler arasındaki mücadeleden de faydalanarak bölgede ve şehirde Müslüman halka zararlar vermekteydi. 1861 yılında ayaklanan Zeytunlular, hem Maraş şehrinde ve hem de çevre köy ve geçitlerde terör estirmiş, "İslâmları akıl ve hayale gelmez işkencelerle" öldürmüşlerdir. Ermenilerin yollara, köprülere verdiği zararlar ve güvensizlik yüzünden Maraşlı evinden dışarı çıkamamış, bu yüzden de bölgede büyük bir kıtlık ve kolera salgını baş göstermiştir. Kıtlık ve salgın hastalık nedeniyle mutasarrıf Aşir Paşa ve adı belli ileri gelenlerden 600 kişi ve halktan sekiz on bin kişi bir yıl içerisinde hayatını kaybetmiştir.[100]

Ermenilerin Maraş sancağı içerisindeki başkaldırıları ve zararlı faaliyetleri bir türlü dinmemiştir. Haziran 1881'de Zeytun'u ziyaret eden İngiliz konsolosu Ferdinand Bennet buradaki Ermenilerin başkaldırılarının devam ettiğini, kazadaki asker garnizonun şehre hâkim olmasının imkânsız olduğunu belirtmiştir. "Oldukça kaba, inatçı ve kibirli" olan Ermenilerle "tartışma yapmanın ve onları ikna etmenin" mümkün olmadığını ve kan dökülmeden hiçbir şeyin yapılamayacağını belirtmiştir.[101] Osmanlı hükümeti ödenmeyen emlak vergisinin yarısını ve gelir vergisinin onda birini almak üzere vergi affı yapmış olsa da Zeytunlu Ermeniler vergi vermemekte direnmişlerdir. Hıristiyanların vergilerini vermemelerine karşılık Müslümanların düzenli olarak vergilerini verdikleri tespit edilmiştir. Zeytun bir eşkıya, soyguncu ve katiller merkezi olmaya devam etmiştir.[102] Bölgedeki Ermeni olaylarında sürekli yabancı parmağı bulunduğu, Rusların, Fransızların ve İngilizlerin Ermenilere açıkça siyasî destek verdiği, gizlice de silah yardımları yaptığı, Ermenilerin de bu tür yardımları gizlice istedikleri ortaya çıkmıştır. 1882'de Sis Ermeni Catholicos'unu ziyaret eden İngiliz Konsolosu C. W. Wilson'a Catholicos, eğer İngiltere kendisine yardım edecek olursa, kendisinin de İngiliz nüfuz ve çıkarlarını Klikya bölgesinde geliştireceğini belirtmiştir.[103]

1891'de Zeytun başpiskoposu Garabet ve 45 Ermeni devlete karşı tutum, soygun ve askerlere ateş açmaktan tutuklanmış, Ermeniler İngiliz konsolosu Jago'nun aracılığı ile İngiliz hükümetinden yardım dilemişlerdir. Halep'te yargılanan Zeytun başpiskoposu L. S. Garabet ile bir öğretmene

---

[100] Atalay, **a.g.e.,** s. 72-73.

[101] Şimşir, Bilal N. **British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890),** vol. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 237.

[102] Şimşir, **British Documents,** vol. 2, s. 238, 240.

[103] Şimşir, **British Documents,** vol. 2, s. 346.

Levent Şahverdi Arşivi

ömür boyu hapis cezası, diğer sanıklara da farklı cezalar verilmiştir. İngiliz devlet adamı Lord Salisbury 1892'de İstanbul'da yüksek bir mahkeme kurulmasını istemiş, bunun üzerine temyiz mahkemesinin kararı ile 22 Ermeni tutuklu serbest bırakılmıştır. Zeytun Ermeni başpiskoposunun ise cefasını bir kalede çekmesi kararlaştırılmıştır.[104]

Zeytun'da Osmanlı idaresi altında "otuz beş defa,"[105] İlter'e göre ise sadece 1780 ile 1916 arasında 57[106] Ermeni ayaklanması çıkarmıştır. Zeytun'da 1895'te başlayan Ermeni ayaklanması süresi ve yol açtığı can kayıpları nedeniyle Ermenilerin tertiplediği en ağır ayaklanmalardan birisi olmuştur. Ayaklanma sırasında Zeytun'da toplanan binlerce Ermeni isyancı kazadaki 600 kişilik askeri garnizonu basmış, askerleri, komutanları ve kaymakamı esir etmiştir. Bu askerlerin büyük kısmı sonradan Ermenilerin kadınlarının da katıldığı hunharca katliama maruz bırakılmış, cesetleri şehrin içerisinde geçen Zeytun Çayı'na atılmıştır. Ermeni militanlar çevredeki Türk köylerine de büyük zarar vermiş, binlerce sivil hayatını kaybetmiştir. Uzun mücadelelere rağmen ordu ayaklanmayı bastıramamıştır ki bunda isyancıların sürekli olarak dışarıdan askerî ve siyasî destek alması etkili olmuştur. Sonunda Avrupalı devletlerin arabuluculuğu ile Ermeni isyancıların isyanına son verilmiş, isyanın elebaşlarının yurt dışına çıkarılması ve af ilânı gibi şartlarla anlaşma sağlanmıştır. Ayaklanma sırasında Türklerin asker ve sivil 20.000 kadar değişen rakamlarda kaybı söz konusu iken, Ermeni isyancıların kaybı 125 ile 6.000 arasında değişen rakamlarla tahmin edilmiştir.[107]

Zeytun Ermenileri 1914'te I. Dünya Savaşı patlak vermesi üzerine seferberlik ilan edilince kendilerinin askere alınması günceme gelmiş ancak onlar devlete karşı silaha sarılmışlardır. Bölgedeki Müslüman köylerine büyük zarar veren Zeytunlu eşkiyası, dağlık ve sarplıktan faydalanarak mücadelesini sürdürmüştür. Üzerlerine gönderilen jandarma komutanı Süleyman'ı şehit etmişlerdir. Bu nedenle kazanın adı Süleymanh'ya dönüştürülmüştür.[108]

---

[104] Şimşir, **British Documents,** vol. 3, s. 31-32, 90-91, 112, 127, 369.
[105] Atalay, **a.g.e.,** s. 82.
[106] Erdal İlter, **"Ermeni Mes 'elesi"nin Perspektifi ve Zeytun isyanları (1780 - 1915),** Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995, s. 81.
[107] Memet Yetişgin, "Maraş'ta Müslim ve Gayrimüslim Nüfus ve 1895 Zeytun (Süleymanlı) İsyanı," **Kahramanmaraş 'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu,** K.Maraş: KSÜ, 2000: s. 49-68.
[108] Atalay, **a.g.e.,** s. 82; İlter, **a.g.e.,** s. 182.

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci Dünya Savaşı sırasında geçici göçe tabi tutulan Ermeniler, savaş sonrasında tekrar yerlerine dönmüşlerdir. Maraş ve Zeytun'da tekrar Ermeniler evlerine ve mülklerine kavuşmuş, ancak Ermeniler İngiliz ve Fransız işgalcilerini desteklemişlerdir. Sadece Maraş şehrinde yaklaşık 20.000 Ermeni birikmiştir. Bunların işgalcilerle birlik olarak Türklere karşı saldırgan tutumları bölgedeki Türkleri tedirgin etmiş ve kendilerini savunmaya itmiştir. Maraş Kuvay-ı Millîyesi Millî Mücadele'nin ilk zaferini işgalci Fransızlar ve onların destekçisi Ermeniler karşısında kazanmıştır (12 Şubat 1920).

Maraş Savunması ve Mustafa Kemal Atatürk

Mustafa Kemal'e göre İtilâf devletleri Mondros Ateşkes Anlaşmasının hükümlerine uymayı gerek görmeden birer bahane ile ülkenin önemli yerlerini işgal ediyorlardı. Bu bağlamda 22 Şubat 1919'da Maraş İngilizler tarafından işgal edilmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki gizli anlaşmalar—Sykes-Picot—gereği ve Fransızların İngilizler ile 1919'da yaptığı Suriye anlaşmasına uygun olarak Maraş'in işgali el değiştirmiş, 29 Ekim 1919'da şehre ulaşan Fransız işgal kuvvetleri Maraş'ı işgal etmiştir. İşgaller ile birlikte "Hıristiyan azınlıklar gizli veya açıktan açığa kendi özel emel ve maksatlarını gerçekleştirmeye, devleti bir an önce çökertmeye çalışıyorlardı."[109] Maraş'taki Ermenilerin davranış ve emelleri ortadaydı; işgalci ile işbirliği yaparak, Türklere galebe çalmak, bağımsız bir Ermeni devleti kurmak.

Maraş, Urfa ve Antep'i işgal eden düşman güçleri, Sivas Kongresi sırasında Malatya'da İngiliz kışkırtmaları ile Millî Mücadeleye karşı gelişen düşmanca olaylar için kullanılmak istenmiş, Mustafa Kemal ise serinkanlı davranarak, "size bir yabancı tümeninden bahsedenlerin sözleri vatan ve millet hainlerinin yalanını aktararak maneviyatınızı kırmak alçaklığından"[110] ileri gelmektedir diyerek, hem Maraş ve bölgedeki işgalcilerin önemsiz bir kuvvet olduğunu ve hem de Malatya'da bir takım Kürtleri de—Bedir Ağa gibi—kandırarak Millî mücadeleye karşı gelmenin sonuçsuz kalacağını dile getirmiştir.

İngiliz işgalinden sonra Maraş'in Fransızlar tarafından işgalini önlemeye çalıştıklarını belirten Mustafa Kemal, bu mümkün olmayınca işgale kar-

---

[109] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk,** hazırlayan Zeynep Korkmaz, s. 1.

[110] Atatürk, **Nutuk,** s. 93; **Nutuk,** cilt III, belge 75. Mustafa Kemal'e göre "İngilizlerin ... Urfa'da üçyüz, Antep'te üçyüzelli, Maraş'ta yüz eri vardı."

Levent Şahverdi Arşivi

şı "önce siyasî, sonra fiilî teşebbüslere" geçtiklerini "Maraş ve Antep'e Kılıç Ali Bey'i, Çukurova bölgesine de Topçu Binbaşısı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan Bey'leri göndererek ciddî teşkilatlanmaya" başladıklarını belirtmiştir. Heyet-i Temsiliyenin sorumluluğunda, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kuruluş Tüzüğüne ek, "yalnız üyeleri için ve gizlidir" kayıtlı, "silahlı millî teşkilatlar için gizli bir yönerge" hazırlanmış, "düşmanla çatışılan yerlerde bu yönergeye göre, silâhlı müfrezeler ve birlikler" kurulmuştur.[111] Maraş'ta yedek subayların komuta ve talim edeceği on bölgeli on birlik oluşturulmuştur. Arslan Bey komutasındaki Maraş Kuvay-ı Millîyesi, Mustafa Kemal'in Pazarcık'ta konuşlandırdığı Kılıç Ali ile Göksun'a gönderdiği Yörük Selim arasında sürekli iletişim içerisinde olmuşlar, çevredeki köylülerin de desteğini alarak işgalcilere karşı hazırlıklarını yapmışlardır.[112] Bu birlikler daha önceden Mustafa Kemal direktifi ile saklanan silah ve cephaneler ile donatılmıştır.[113]

Maraş Fransız işgali altında iken, Fransızların Cebel-i Bereket –Osmaniye-Dörtyol-İslâhiye bölgesi– guvernörü Andre'nin Maraş'a gelmesinin doğru olmadığını belirten Mustafa Kemal, Maraş ileri gelenlerinin guvernörü karşılamamasını istemiş, guvernörün gelmesine izin veren mutasarrıfı azarladığı gibi İstanbul hükümetinin dikkatini de çekmiştir.[114] Aynı Andre, Maraş'ta kaldığı süre içerisinde kaledeki Türk bayrağını indirtmiş, bu olay—Bayrak Olayı—Maraşlıların tepkisine yol açmış ve halk büyük bir coşku ile kaleye yürüyerek Türk bayrağını tekrar kale direğine çekmiştir.

Maraş'ta bağımsızlık için kanlı mücadele devam ederken, İstanbul'da toplantı içerisinde olan Meclis-i Mebusan'dan birçokları işgalcilerden kaynaklanan korkudan dolayı olayı görmezlikten geldiklerinde, Mustafa Kemal tepki göstermiş, sayıları az da olsa millî davaya inanan mebusların dik dur-

---

[111] Atatürk, **Nutuk,** s. 191-192, Nutuk, cilt 3, belge 188. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Tüzüğüne Ek'te "askerlik şubesi başkanları ile bölge komutanları" liderliğinde "sabit ve seyyar" müfrezeler kurulması, bu müfrezeler için "silah altında görev yapan erlerden başka, bütün halkın eli silah tutan gençlerinden" yararlanılması, "eşkıyanın saldırılarına ve azınlıkların başkaldırma ve baskılarına karşı kasaba ve köyleri korumak ve savunmak için mahalle, köy ve bölgelerde sabit müfrezeler" kurulması, bu "müfrezelerin kuruluş, emir komuta ve yönetimi tıpkı askeri manga, takım ve bölükleri gibi" olması belirtilmişti. Gerektiğinde bu müfrezelerin komşu bölgelerde kullanılması, müfrezelere silah, cephane ve yiyecek sağlanması, silah ve cephanenin gerekli yerlerde depo edilmesi, gerektiğinde bu silahların halka dağıtılması, müfrezeleri oluşturanların Kur'an üzerine el basması belirtilmişti.

[112] Memet Yetişgin, "Turkish-Armenian Relations during the French Occupation of Maraş," **Review o/Armenian Studies,** volume 2, no. 6 (2004), s. 77-78.

[113] Stanley E. Kerr, **The Lions of Maras: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922,** Albany: State University of New York Pres, 1973, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

masını ve mücadele etmesini istemiştir. Hükümetin zayıf ve itaatkâr durumunun hiçbir fayda sağlamayacağını belirtmiş, "milletin yaşama ve varlığını devam ettirme temeline dayanan millî teşkilatın, vatanın her köşesinde, geniş çapta ve yaygın bir biçimde kökleşmesine, eskisi gibi devam edilmesini bütün merkez ve idare heyetlerinden bir kez daha önemle rica" etmiştir.[115]

Maraş'ta Ermeniler Osmanlı ordusundan ve İstanbul Harp Akademisinden mezun olan Setrak Kherlakian ve Avedis Seferian gibi askeri eğitim almış kimselerin öncülüğünde, işgalci Fransızların silah ve subay desteğinde askerî hazırlıklar yapmışlardı. Yedi gurupta teşkilatlanan Ermeniler Fransızlar ile birlikte Türklere karşı savaşmış, ancak zafer Türkler tarafından kalmıştır. Ermeniler, mücadele sırasındaki kayıplar ile şehri terk ederek İslâhiye tarafına kaçan Fransızlar ile birlikte gidenler hariç, şehirde kalanlar kendi istekleri ile ve Amerikalı misyoner ve öğretmenler gözetiminde kafileler halinde Maraş'tan ayrılmışlardır.[116] Maraş savunması Milli Mücadelenin ilk zaferi olarak anlam kazanmıştır.

Maraş savunması sırasında—21 Ocak 1919-11 Şubat 1920—Ermenilerin katledildiğine dair asılsız iddialar atıldığını dile getiren Mustafa Kemal, "Şüphe edilmemek gerekirdi ki, Ermeni katliamı konusundaki sözler gerçeğe uygun değildi. Aksine, güney bölgelerinde, yabancı kuvvetler tarafından silahlandırılan Ermeniler, gördükleri koruyuculuktan cür'et alarak bulundukları yerlerdeki Müslümanlara saldırmakta idiler. İntikam düşüncesiyle her tarafta insafsız bir şekilde öldürme ve yok etme siyaseti gütmekte idiler. Maraş'taki feci olay bu yüzden çıkmıştı. Yabancı kuvvetleri ile birleşen Ermeniler, top ve makineli tüfeklerle Maraş gibi eski bir Müslüman şehrini yerle bir etmişlerdi. Binlerce çaresiz ve suçsuz ana ve çocukları işkenceyle öldürmüşlerdi. Tarihte bir benzeri görülmemiş olan bu vahşeti yapan Ermenilerdi. Müslümanlar yalnız namuslarını ve canlarını korumak için karşı koymuş ve kendilerini savunmuşlardı"[117] diyerek Maraş Savunması hakkındaki görüşlerini belirtmiştir.

Değerlendirmeler

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılması ve bu savaş sonrasında düştüğü yenik halin, galipler tarafından oldukça abartılı, akli,

---

[114] Atatürk, **Nutuk,** s. 212.
[115] Atatürk, **Nutuk,** s. 258-260.
[116] Memet Yetişgin, "Turkish-Armenian Relations during the French Occupation of Maraş," **Review of Armenian Studies,** volume 2, no. 6 (2004), s. 63-83;
[117] Atatürk, **Nutuk,** s. 261.

Levent Şahverdi Arşivi

gerçekçi ve tarihi olgulara saygısız bir şekilde, sadece Osmanlı devletinin siyasi varlığına son verilmesini değil, Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu'daki bin yıllık Türk varlık ve birikimine de son verecek bir durum yaratması, buna karşılık ise deha komutan, lider ve devlet adamı Mustafa Kemal'in önderliğinde Türk Milletinin varlığını ve diriliğini yeniden dünyaya ilan edip, büyük Türkiye Cumhuriyeti'ni kurulması ile son bulan Osmanlı Devleti, son yıllarına kadar yönettiği toplumlar için Türk devlet idare kabiliyetinin uzun, canlı ve önemli bir örneğini göstermiştir. Müslim ve gayrimüslimler, Osmanlı idaresi altında, kendilerine özgü, görünüşte ayrı, ancak gerçekte kendi aralarında uyumlu bir hayat yaşamışlardır. Bunda, Türk yönetim anlayışının temel taşları olan adalet, insana saygı, tarafsızlık, hukukun üstünlüğü ve hoşgörünün, farklı etnik ve dinî guruplar arasında ve halklar seviyesinde şaşılacak derecede bir ahenk yarattığı, farklı halkların asırlar boyu aynı zemin ve zamanı problemsizce paylaşmalarını sağladığı gerçeklerini gözlemlemek mümkündür.

Maraş'taki Türk ve gayrimüslim halkların sosyal ve ekonomik durumları göz önüne alındığında onların günlük yaşantıda birbirine benzedikleri, bu topluluklar arasında ayrım göz edilmediği oryaya çıkmaktadır. Farklı dinî, cemaati ve etnik yapıları içeren toplumlar olsalar da, halkın sosyal ve ekonomik yapısında, kendilerine has bir hoşnutluk olduğu, insan gibi yaşama noktasında birbirilerinin farklılıklarını kabullendiklerini ve farklılıkların sorunlar değil "kader ortaklığına" dayalı bir anlayış yarattığı olgusu gözlemlenmektedir.

Osmanlı son döneminde Maraş sancağı azınlıkların, özellikle Ermenilerin, çokça yaşadığı yerlerden birisi olsa da, şehir merkezinde gayrimüslimlerin oranı %20-25 civarında, tüm sancak içerisinde ise bu oran %15-16'lara gerilemekteydi. Gayrimüslimler daha ziyade Zeytun (Süleymanlı) ve Maraş merkez kazalarında toplanmışlardı.

Maraş, önemli ticari yolların kavşak noktasında, geniş dağları, verimli ve sulak ovaları nedeniyle zengin bir sosyal ve ekonomik hayata sahipti. Sancakta yaşayan halk, kasaba ve köylerde daha ziyade hayvancılık ve tarımı bir arada yaparken, şehirde yaşayanlar çoğunlukla tarım ve hayvancılık ve bazen de, tarım, hayvancılık ve ticareti bir arada yapmaktaydı. Halkın çok yönlü üretim aktiviteleri içinde olmasında, her ailenin günlük yemek, içmek ve giyinmek için gerekli malları ve hizmetleri kendi kendilerine kazanma arzu ve zorunluluğunu hissetmeleri etkili olmuştur. Üretimde her şeyden önce ailenin hayatta kalması için gereken malzemenin sağlanması

Levent Şahverdi Arşivi

ilkesi ön planda tutulmuştur. Bundan dolayı halk kendi kendine yetebilen bir ekonomi yaratırken, pazara yönelik, aşırı kârlar etmeye dayalı bir ekonomi sınırlı oranda şehirde yaşayan ve çoğunlukla ticaret, sanat ve sanayi ile uğraşan gayrimüslim ve kısmen de geniş arazi, bağ ve bahçelere sahip ve aynı zamanda ticaret ve sanayi ile uğraşan Türkler arasında kalmıştır.

Türklerin daha ziyade tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomilerine karşılık gayrimüslimlerin ticaret ve sanatta ileri oldukları anlaşılmaktadır. 1860'ta İngiliz Konsolosu T. H. Skene'ye göre, "Kırsaldaki toprakların tümünün sahibi Müslümanlardır. Hemen hemen şehirlerdeki tüccarların tümü Hıristiyan'dır. Toprağı işleyenlerin tümüne yakını Müslümanlardır ve tüm göçebe kabileler Müslüman olan Arab, Kürt ve Türkmenlerdir. Hemen hemen tüm atölye sahipleri Hıristiyan'dır," şeklinde belirtmiştir[118]. Ticaret, büyük esnaflık, kuyumculuk, hekimlik, bankerlik ve "para getiren" diğer önemli iş kollarında gayrimüslimlerin ağırlığı hissedilir oranda fazla idi. Ancak Türkler toprağın sahipleri olarak kendilerini görmekteydiler. "Türk hiçbir zaman kendisinin toprağın sahibi olduğunu unutmaz. Bu durum, onun gerçek zenginlik olarak gördüğü toprağı işleme ve hayvanları gütme uğraşıyla daha da bir anlam kazanır."[119] Bundan dolayı, tereke defterlerinde yer alan ve mirasçılara bırakılan mal ve mülklerde, Türklerin bıraktıkları arasında büyük ve küçük baş hayvanlar ve kümes hayvanları ile tarla, bağ, bahçe, ev ve evde kullanılan malzemeler yer alırken, gayrimüslimlerin terekelerinde kısmen bağ ve bahçe ve çoğunlukla da ev malzemesi, zengin giyisiler, dükkânlar ve ticaret emtiası önemli oranda yer tutmaktaydı.

Maraş, dokuma, ayakkabıcılık, bakırcılık, dericilik ve oymacılık gibi küçük çaplı sanayi kollarında önemli gelişmeler göstermişti. Burada üretilen mobilyalar, ayakkabılar ve diğer mallar tüm ülke içerisine satıldığı gibi, yurt dışına da ihraç edilmekteydi.

Maraş'taki Türk ve diğer toplumların aile yapısı birbirine benzemekteydi. Şer'iye mahkemelerinin tuttuğu kayıtların sunduğu bilgiler doğrultusunda, genellikle halk arasında çok evliliğe pek azdı. Ailelerin ortalama çocuk sayısı 3-5 çocuktan oluşmaktaydı. Aileler, kız ve erkek çocuklarına bazen farklı oranlarda bazen ise eşit oranda miras bırakmaktaydı. Anne ve ba-

---

[118] Krikodan, **Armenians in the Service ofthe Ottoman Empire,** s. 84.

[119] Rev. Edvvin Munsell Bliss, **Turkey and the Armenian Atrocities.** London: Edgewood Publishing Company, 1896, s. 73-74.

Levent Şahverdi Arşivi

balar da ölen eşlerinin mirasından pay almaktaydı. Müslüman ve gayrimüslimlerin miras paylaşımı birbirine benzemekteydi.

Mirasa konu mal ve mülkler, Maraş'ta halkın çoğunlukla fakir olduğunu ve lüks tüketimden uzak durduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, halkın birinci ve belki de tek amacının hayatta kalmak olduğunu, zengin ve varlıklı bir hayatı pek yakalayamadığını gözlemlemek mümkündür. Onlar için günün şartlarına uygun olarak hayatta kalmak ve ailelerini başkalarına muhtaç bırakmadan yaşatmak, bunun için gerekli mal ve mülkleri kazanmak ve bulundurmak tüm çabalarının ve çalışmalarının bir amacı ve sonucu idi. Gösterişsiz, sıradan ve nispeten fakir bir hayat genel olarak büyük çoğunluğun paylaştığı bir yaşam tarzı idi.

Maraş, coğrafyasının dağlık, Ermeni nüfusunun yoğun olması nedeniyle sürekli Ermeni başkaldırılarına, eşkıyalık hareketlerine ve çatışmalarına maruz kalmış bir bölge idi. Birçok kanlı Ermeni ayaklanması bölgedeki Müslümanları ve devleti zorda bırakmış, dış güçlerin müdahalesine yol açmış, binlerce insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştu. Bu bağlamda Zeytun tüm imparatorluk içerisinde ün yapmış bir yerdi.

Maraş'taki Ermenilerin son yanlışlığı Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ve Türk yurdunun işgalcileri Fransız ve İngilizlerle birlikte hareket etmek olmuştur. Fransız işgalcilerin Maraş'ta giriştikleri baskıcı idare, Mustafa Kemal önderliğinde bağımsızlığa giden Türk milletinin cesurca ve bağımsızlığı için her fedakârlığı yapma azim ve kararlılığı ile son bulmuştur. Maraş savunması Millî Mücadele'nin ilk zaferini ortaya koymuş, bu nedenle Maraş 1925 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararla İstiklâl madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek: "Nüfus-u Maraş Mahallatında Mütemekkin Ahal-i Müslim ve Gayrimüslimenin Hane ve Nüfuslarının Miktarını Cihet Tanzim Olunan Bir Kıt'a Defterdir" (BOA, DH, EUM, KLU, 10/24,1333, 2a, 21; YEE, 37/37)

Maraş[120] ve Kazalarının Mahalle ve Nüfusları[121]

Mahalle	Müslim Hane	Müslim Nüfus	Gayrimüslim Hane	Gayrimüslim Nüfus	Yahudi	
					Hane	Nüfus
Ma' Kayışlı Çavuşlu	139	395	148	404		
Mağralı	42	147	—	—		
Ağcakoyunlu	23	87	—	—		
Deveciler	53	188	3	3		
Divanlı	160	569	63	226		
Kuyucak	31	113	60	216		
Kumarlı	40	124	26	85		
Bostancıyan	35	91	44	121		
Karamanlı	45	185	47	139		
Acemli	26	91	19	64		
Kulağı Kuzulu	44	83	18	83		
Hacı Mehmet	16	53	25	109		
Cığcığı	61	208	28	96		
Hatuniye	137	408	80	271		
Şekerli	107	337	91	339	23	77
Absi Divanlı	41	121	17	49		
Şekerli Dere	23	58	79	320		
Zimmiyan	19	46	29	84		
Hoca Durdu	75	218	76	258		
Gargaciyan	42	145	43	122		
Şaziye	48	149	–	–		
Deli Alili	25	70	6	16		
Bektutiye	95	350	90	256		
Resteba'iye	88	312	47	176		
Kayabaşı	65	238	25	115		
Seksenler	64	267	44	151		
Toplam	**2212**	**7007**	**1465**	**4999**		
Zumbadanlı (Gazi Beğler)	33	87				
Sağire	28	88	18	69		

Levent Şahverdi Arşivi

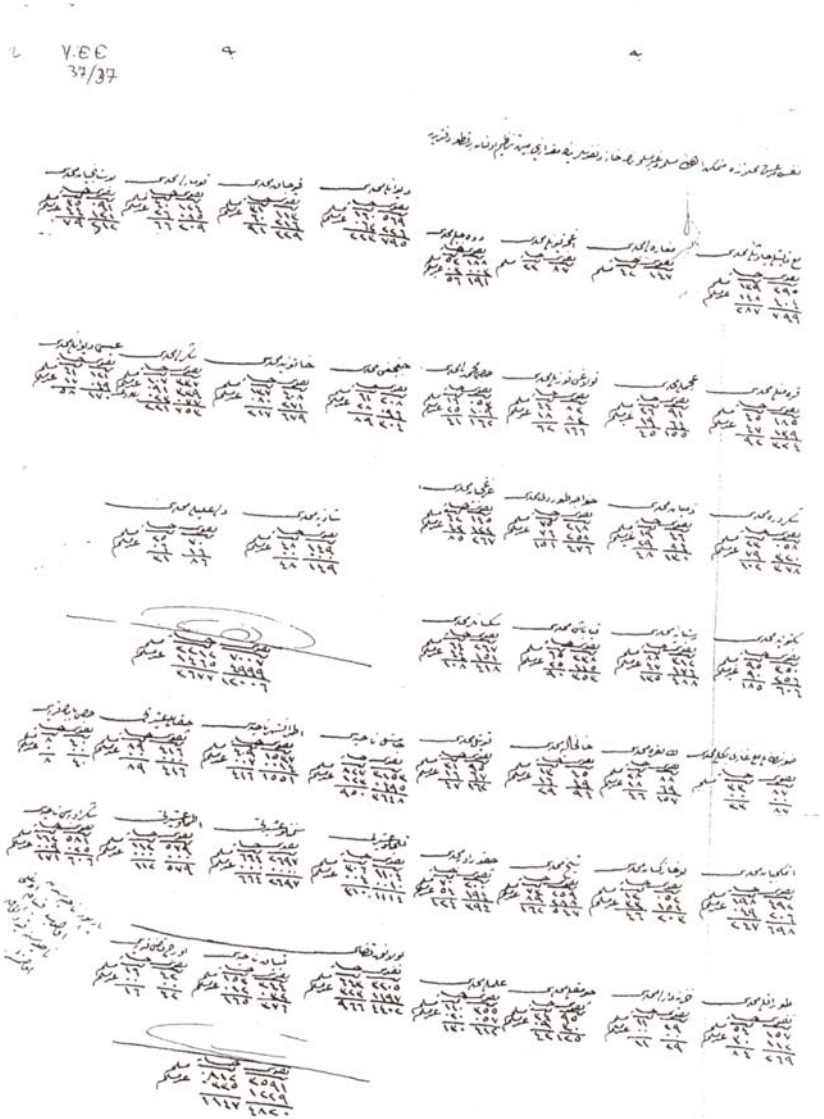
Mahalle	Müslim Hane	Müslim Nüfus	Gayrimüslim Hane	Gayrimüslim Nüfus	Yahudi	
					Hane	Nüfus
Halhaliye	13	45	16	49		
Kuytul	31	95	16	67		
Camistil Nahiyesi	827	3153	123	495		
Etraf Şehir Nahiyesi	409	1537	7	14		
Çakallı Aşireti	89	416				
Hacı Baba Karyesi	8	40				
Etmekciyan Mahalesi	198	492	49	206		
Boğazkesen mahallesi	13	52	33	151		
Şıh mahallesi	73	259	89	288		
Çukuroba mahallesi	70	200	54	194		
Kılıçlı aşireti	306	1104	4	10		
Senmenli Aşireti	664	2697	-	-		
Atmalı Aşireti	112	579	-	-		
Şekerobası Nahiyesi	162	581	9	25		
Turanlı mahallesi	54	157	30	112		
Hazinedarlı Mahallesi	11	29	-	-		
Çomaklı Mahallesi	34	95	9	30		
Alemli Mahallesi	110	355	20	57		
Bulanık Kazası	643	3205	323	1197		
Kaypak Nahiyesi	153	344	12	32		
Oruckadı Karyesi	16	42	-	-		
Yenicekale Nahiyesi	499	1625	258	686		
Nadirli Aşireti	159	484				
Kurtul Aşireti	103	365				
Bertiz Nahiyesi	332	1393	8	24		
Çağlayanceriti Nahiyesi	138	550				
Dağlı Nahiyesi	576	2218	94	395		
Yumaklıceridi Nahiyesi	94	395				
Kuşcuceridi Nahiyesi	273	848				
Buğday Karyesi	72	180	1	1		
Ofcuklu Nahiyesi	80	164				

Levent Şahverdi Arşivi

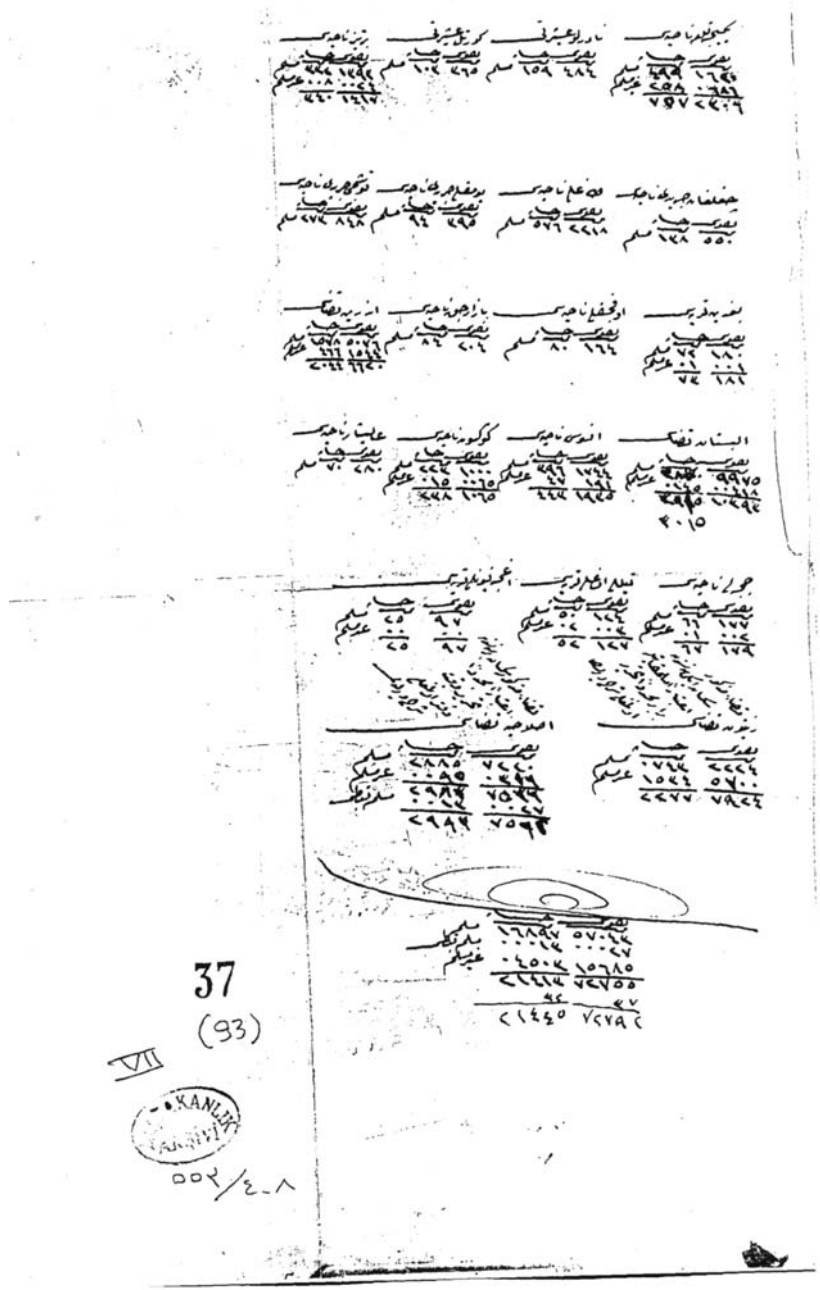
Mahalle	Müslim Hane	Müslim Nüfus	Gayrimüslim Hane	Gayrimüslim Nüfus	Yahudi	
					Hane	Nüfus
Pazarcık Nahiyesi	84	204				
Andırın Kazası	1578	5076	466	1544		
Elbistan Kazası	2870	9975	145	418		
Efsus Nahiyesi	396	1744	47	191		
Göksün Nahiyesi	223	1000	15	60		
Alişar Nahiyesi	70	280				
Ceceli Nahiyesi	66	177	1	2		
Kıllıoğlı Karyesi	50	124	2	3		
Ağcakoyunlu Karyesi	25	97				
Zeytun Kazası	743	2224	1534	5700		
İslahiye Kazası	2885	7220	95	316	Müslim Kıpti	
					13	27
TOPLAM	**16897**	**57043**	**4503**	**15685**	**13**	**27**
% Olarak	***78.91***	***78.40***	***21***	***21.55***		

Levent Şahverdi Arşivi

Ek: "Nüfus-u Maraş Mahallatında Mütemekkin Ahal-i Müslim ve Gayrimüslimenin Hane ve Nüfusların Miktarını Cihet Tanzim Olunan bir Kıt'a Defterdir" (BOA, DH, EUM, KLU, 10/24, 1333, 2a, 21; YEE, 37/37)

Levent Şahverdi Arşivi

37
(93)
VII
KANLIK
٥٥٢/٤-٨

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE DEMİRYOLLARINDA İSTİHDAM EDİLEN YABANCI UZMANLAR (1925-1950)

Dr. Seyfi YILDIRIM*

ÖZET

Modernleşme çabaları, yurt dışı eğitimine gönderilen öğrenciler, seyyahlar ve yabancı uzmanlar gibi aracı gruplar vasıtasıyla yürütülür. Eğitim, sanayi ve ulaşım gibi alanlarda istihdam edilen yabancı uzmanlar Cumhuriyet modernleşmesinin de en etkin unsurlarından birisi olmuşlardır. Cumhuriyet modernleşmesi askerî ve ekonomik amaçlarla hem yeni demiryollarının inşasına hız vermiş hem de mevcut demiryollarının millîleştirilmesine büyük önem vermiştir. Böylece bu alanda özellikle nitelikli personele ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç yabancı uzmanarın istihdamıyla kapatılmıştır. Yabancı uzmanların en fazla mühendislik hizmetlerinde istihdam edildiği tespit edilmiştir. Demiryollarında istihdam edilen yabancı uzmanların en çok Almanya, Avusturya ve Macaristan gibi ülkelerden geldiği anlaşılmaktadır. Bu durumun Türkiye'nin o dönemdeki yurt dışı ilişkilerinin genel görüntüsünü yansıttığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, yabancı uzmanlar, demiryolları, Almanya, Avusturya, Macaristan.

FOREIGN SPECIALIST IN THE TURKISH RAILWAYS (1925-1950)

ABSTRACT

Modernization efforts are implemented through intermediary groups such as students sent aborat for education, travellers and foreign specialists. Foreign specialists employed in the fields of education, industry and communication became one of the most effective factors of Republican modernization. For military and economic reasons, Republican modernization accelerated the construction of new railways and gave importance to nationalization of existing railways, as well. Thus, a great number of personnel was needed in this field. As the number of Turkish staff was limited, this gap was tried to be filled with foreign specialists. It is determined that foreign specialists were mostly employed in engineering services.

* Hacettepe Üniversitesi, İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Görevlisi

Levent Şahverdi Arşivi

Most of the foreign specialists employed in the field of railways came from Germany, Austria and Hungary. It is seen that this situation reflects the general view of Turkey's foreign relations during that period.

Key Words: Modernization, Foreign Specialists, Railways, Germany, Austria, Hungary

GİRİŞ

Bu makalede, 1925-1950 tarihleri arasında demiryolu çalışmalarında istihdam edilen yabancı uzmanlar konu edilmektedir. Makalenin kapsamı olan 1923-1950 dönemi Türkiye'de demiryolları meselesinde, bunun inşa ve işletme boyutunda yoğun çalışmaların olması ve bu bağlamda da yabancı uzmanların istihdamı üzerinedir.

Yapılan incelemede bugüne kadar yapılan tarih araştırmalarında Türkiye'de çeşitli alanlarda istihdam edilen yabancı uzmanlarla ilgili çalışmaların çok eksik olduğu tespit edilmiştir. Yabancı uzmanlar konusunu müstakil olarak ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Yabancı uzmanlar daha çok diğer konular içerisinde kısmî bir şekilde ele alınmıştır. 1933 Üniversite Reformunda istihdam edilen yabancı bilim adamlarının ele alındığı ya da çeşitli alanlarda istihdam edilen yabancı uzmanları tek tek ele alan çalışmalar hariç tutulursa yabancı uzmanları toplu bir şekilde değerlendiren çalışma bulunmamaktadır.[1]

Bu çalışma ise, bu alandaki mevcut boşluğu doldurmak adına Cumhuriyet döneminde demiryollarında istihdam edilen yabancı uzmanları toplu olarak ele almaktadır. Böylece Cumhuriyet döneminde takip edilen yabancı uzman istihdamı ve bunların toplam içerisindeki mevcudiyetleri ortaya

[1] Bu uzmanlarla ilgili olarak şu örneklere bkz., Yunus Kobal, **Üniversitelerimizin Gelişimi ve Alman Bilim Adamlarının Katkısı,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1984; Faruk Hakan Birgün, **Nazi Almanya'sında Kaçarak Türkiye'ye sığman Alman Bilim Adamı ve Sanatçıları,** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1990; Mithat Atabay, "Atatürk'ün Ankara'ya Davet Ettiği Macar Profesör Antal Rethly'nin Türkiye'deki Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** s.29-30, Mayıs-Kasım, s.1-14.; Metin Özdönmez, Abdi Ekizoğlu, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri Ormancılığında Katkıları Olan Yabancı Uzmanlar", **İ.Ü.Orman Fakültesi Dergisi,** Seri B, Cilt 43, Sayı 3-4, 1993, s.57-68; Metin Özdönmez, Abdi Ekizoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Ormancılığında Katkısı Olan Yabancı Uzmanlar", **İ.Ü.Onnan Fakültesi Dergisi,** Seri B, Cilt 44, Sayı 1-2, 1994, s. 13-28; İsmail Eraslan, "Prof.Dr. Hans Mayer-Wegelin'in Hayatı, Eserleri, Türkiye'ye Yaptığı Hizmetler" **İ.Ü.Orman Fakültesi Dergisi,** Seri B. Cilt 34, Sayı 2, S. 1-8.

Levent Şahverdi Arşivi

konulmuş olacaktır. Ayrıca bu çalışma içerisinde, belge ve literatürün izin verdiği çerçevede bu uzmanların ilgili alandaki katkıları da incelenecektir. Ayrıca bahse konu yabancı uzmanların hangi ülkelerden geldikleri, meslekî uzmanlıkları, Türkiye demiryollarında hangi iş kolunda ya da alanda istihdam edildikleri gibi hususlar, Cumhuriyet döneminin modernleşme çabaları içerisinde yer alan ulaşım politikaları ve bu politikalar çerçevesinde demiryollarında yapılan faaliyetler kapsamında ortaya konulacaktır.

Bu hususları ele alırken ilgili çalışmalarda kullanılmamış arşiv belgelerinden faydalanılmıştır. Bu belgeler Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı kataloglarında yer alan Bakanlar Kurulu Kararları ile Üçlü Kararnameler fonunda bulunmaktadır. Bu belgeler, kişilerle ilgili olarak, bunların nerede, ne zaman ve hangi işlerde, ne kadar süre ile istihdam edildiği gibi hususlarda oldukça yararlı ve yer yer ayrıntılı bilgiler içermektedir.

Yukarıda belirtilen dönem için belirlenen iktisadî hedefler çerçevesinde oluşturulan demiryolu politikalarının incelenmesinde konuyla ilgili literatürden faydalanılmıştır. Çalışmanın 1950 ile sınırlandırılmasının nedeni bu tarihten itibaren demiryollarında yabancı uzman istihdam edilmemiş olmasıdır. Bunun sebebi ise, bu tarihten itibaren Türkiye'de daha çok karayolu ağırlıklı bir ulaşım politikası takip edilmeye başlanmış ve yeni demiryolu yapımı yok denecek bir seviyeye inmiştir. Bunun yanında demiryolları inşa ve işletmesinde Türk personelin yeterli bir tecrübeye ulaşması da yabancı uzman istihdamına son verilmesinin sebepleri arasında sayılabilir.

Makalede öncelikle Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan süreçte ulaşım politikaları çerçevesinde demiryollarının gelişimi ele alınmış, daha sonra bu süreçte bir Batı teknolojisi olan demiryollarında istihdam edilmek üzere Türk personelin yetiştirilmesi hususu açıklanmaya çalışılmıştır. Bundan sonra ise yetişmiş Türk personel yanında Cumhuriyet dönemindeki demiryolu çalışmalarında ihtiyaç hissedilen yabancı uzmanların istihdamı sorunu belgelere dayanılarak incelenmiş, belgelerden derlenen sayısal verilerle de ilgili yabancı uzman istihdamına dair istatistiksel göstergeler oluşturulmuştur. Şüphesiz bu istatistiksel bilgi de esas değerlendirmenin bir kısmını oluşturmuştur.

I.Osmanlı Dönemi Demiryolları

19. yüzyılın genişleyen ekonomi ve pazarlarının kazandığı ivmede buhar gücünün etkisi son derece belirleyici olmuştur. Yelkenlinin yerini buharlı gemilerin, kervanların ve arabaların yerin lokomotiflerin çektiği tren-

Levent Şahverdi Arşivi

lerin alması, ticareti, dünyanın o güne kadar hesap edemediği bir boyuta ulaştırmıştır. Çünkü lokomotiflerin üzerinde yük ve daha sonra yolcu taşıdığı demiryolları, ülkede ekonomik açıdan tek pazarın oluşmasında ve uluslar arası rekabette önceliklerin elde edilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Keza, bilginin ekonomiye ve uluslar arası politikaya etkisi açısından değerlendirildiğinde gayet rahatlıkla görülebileceği gibi demiryolları emperyalist rekabetlerin de önemli bir aracı haline gelmiştir. Ayrıca 19. yüzyılda yaşanan ticaret devrimi hem yeni ulaşım yolları açına yanında yüzyıllar boyunca terkedilmiş, eski ticaret yollarını yeniden hayata geçirmiş, Asya üzerinden doğuya giden Ortaçağın eski ticaret yolları yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Bunun batı için önemi ise Avrupa ticaretinin ve batı uygarlığının doğuya götürülmesinin getireceği çeşitli yararlarında yatmaktadır. Fakat bu durum emperyalizmin yeni çatışma alanlarını ortaya çıkarmıştır.[2]

Osmanlı devleti Batı'daki teknolojik gelişmeleri yakından takip etmiş ve kendi ihtiyacı olan alanlardaki teknolojiyi, batıda ortaya çıkışının üzerinden çok geçmeden transfer etmiştir. Bu transfer özellikle haberleşme ve ulaştırma teknolojisinde kendisini daha çok hissettirmiştir[3]. Batı'dan teknoloji transferi alanında yapılan ilk yenilik telgraf olmuş, daha sonra bunu demiryolu ve telefon takip etmiştir. Osmanlı bu teknolojileri batıda uygulanmasından 5-10 yıl gibi kısa bir süre sonra transfer edebilmiştir[4].

Osmanlı yöneticilerinin gerçekleştirdiği teknolojik transferler içerisinde dikkate değer bir özellik taşıyan demiryolları çalışmaları sırasında dünyadaki teknolojik gelişmelerin yakından takip edildiği görülmektedir. Özellikle. Tanzimat döneminin devlet adamları ülkelerinde demiryolu yapımını zorunlu görmüşlerdir. Osmanlı devlet adamlarının bu görüşlerinde İngiliz elçisi Layard'ın II. Abdülhamit'e Anadolu'da demiryolu yapımının önemi hakkında verdiği raporun önemli bir etkisi olmuştur[5].Ayrıca Sultan'ın teknik danışmanı, Alman demiryolu mühendisi olan Wilhelm von Pressel'in yaptığı demiryolu plânlarının da önemli bir etkisi olmuştur. Pressel, İsviçre ve Tiroller'de yaptığı demiryolları ile uluslar arası bir ün kazan-

---

[2] Earle, Edward Mead, **Bağdat Demiryolu Savaşı:** Türkçesi: Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s.13,14.

[3] Osmanlı Devleti'ndeki teknoloji transferleri hk. Bkz. Ekmelettin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Teknoloji Çağını Yakalama Gayretleri", **Çağını Yakalayan Osmanlı,** (IRCICA), İstanbul 1995.

[4] İhsanoğlu, agm., s.IX.

[5] Ayla Efe, **Eskişehir Demiryolu,** Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1998, s.4, 5.

Levent Şahverdi Arşivi

mış ve 1872 yılında Osmanlı hükümeti tarafından Türkiye demiryolları için bir plân hazırlamakla görevlendirilmiştir. Von Pressel. Avusturya-Macaristan sınırından Basra körfezine kadar uzayacak büyük bir Osmanlı demiryolu sistemi düşünmüştü.[6]

Osmanlı'da demiryolu yapımında yine emperyalizmin bir uzantısı olan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin de etkisini görmek gerekir. Bu idare Osmanlı'dan alacağını tahsil edebilmek amacıyla devlet gelirlerinin arttırılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. İdare altın yumurta yumurtlayan tavuğun beslenmesi gerektiğini düşünmüş ve idarenin amaçlarına ulaşmanın önemli bir aracının da demiryolu olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle yaygın yol ağı bulunmayan Osmanlı toprakları için demiryolu iyi bir çare olarak algılanmıştır. Dönemin emperyal sömürgeci güçlerinin, büyük yerleşim merkezleri ile çevre arasındaki ilişkiyi sağlama ve çevrenin kontrolünü sağlama bağlamında öne çıkardıkları ulaşım meselesi, ABD'de "demir af'ın "yerli" unsurun henüz hükmettiği topraklara, "Batı'ya" yönelmesi; yine emperyal Rusya'nın kendi Doğu'suna, merkezî Kazaıvdan ve Sibirya'dan Orta Asya'ya yönelmesi gibi, Osmanlı devletinde de bu bakış hakim olmuştur.

Çözülmekte olan Osmanlı Devleti'nde, devlet adamlarının demiryolundan beklentisi öncelikle, askerî sevkıyatın kolaylaştırılarak, devletin, topraklan üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırma ve askerî yönden de güçlendirilmektir. Demiryolu ağı sayesinde isyan ve eşkıyalık kısa sürede önlenebilecek ve ülkede asayiş sağlanacaktı. Diğer bir beklenti ise tarımın geliştirilmesi ve ürünlerin hızlı bir şekilde nakledilmesi sağlanarak ekonomik hayatın canlandırılmasıdır. Demiryolları tarım ürünlerinin dış pazarlara ulaştırılmasında da önemli bir araç olarak görülmüştür. Böylece ticaret gelişecek, ithalat ve ihracattan alınan gümrük vergileri arttırılmış olacaktır[7]. Osmanlı Doğusu için "Düvel-i Muazzama" nın kendi öncelik ve yaklaşımlarının Osmanlı yönetimi tarafından bilindiği. Batılıların, demiryolu meselesine kendi menfaatleri açısından baktıklarının farkında olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Osmanlı yönetiminin, daha çok kendi iç dinamiklerini düşünerek demiryolu inşasına yöneldiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi durumu, toprakların muazzam zenginliği ve hükümetlerin yanlış politikaları demiryollarının 20. yüzyılın en

[6] Earle, Edward Mead, **a.g.e.,** s.31.
[7] Efe, agt., s.9.

Levent Şahverdi Arşivi

büyük emperyalizm meselelerinden biri olmasına yol açmıştır. Asya Türkiye'si modern sanayinin ihtiyacı olan madenler, petrol, kömür, zımpara gibi en önemli maddelerin geniş kaynaklarına sahiptir. Sadece petrol yatakları bile emperyalistlerin iştahlarını kabartmaya yetecek bir potansiyele sahiptir. Yine Yakındoğu'nun tarım ve maden imkanları açısından zengin bir bölge olması dikkati çeken bir özelliktir. Yabancı sermaye Osmanlı topraklarındaki demiryollarını daha çok kendi siyasî ve ekonomik amaçları doğrultusunda inşa etmiştir. Demiryolları konusunda dış dinamikler, doğrudan müdahaleci değil, "telkin ve ikna" yoluyla etkili olmuştur. Avrupalı yatırımcılar demiryollarını devletin nüfusu yoğun, toprakları verimli, önemli limanlara yakın ve satacakları mallara pazar olabilecek[8], bol ve ucuz hammadde temin edebilecekleri bölgelere inşa etmek için çaba göstermişlerdir. Avrupalıların Osmanlı demiryollarını kendi ekonomik ve siyasî amaçlarını gerçekleştirmek üzere inşa etmelerinin en açık örneklerinden birisi 1866'da işletmeye açılan İzmir-Aydın hattıdır. İngiliz tekstil sanayi dikkatini, kendisine gerekli olan pamuk için verimli olan Batı Anadolu'ya çevirmiş ve böylece Anadolu'daki ilk demiryolu hattı yapımını İngilizler üstlenmişlerdir[9].

Osmanlı topraklarındaki ilk demiryolu olan hattı olan İskenderiye-Kahire hattı 1854 tarihinde işletmeye açılmıştır.[10] Bunu daha sonra 1860'da işletmeye açılan Çernovada-Köstence hattı izlemiştir.[11] Osmanlı döneminde toplam 8343 km. demiryolu yapılmıştır. Bu demiryollarının 4587 km'si Cumhuriyetin kuruluşunda ülke sınırları dışında kalmıştır; öyle ki 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin elinde 3756 km'si şirketlerden. 356 km'si de Ruslardan kalan 4112 km. demiryolu bulunmaktadır[12].

Osmanlı devletinin demiryollarının inşası ve işletilmesine ilişkin fınans sorunlarının yabancı sermaye ve yatırımcı ile aşılması meselesi bir tarafa.

---

[8] Cemil Öztürk, "Tanzimat Devrinde Bir Devletçilik Teşebbüsü: Haydarpaşa-İzmit Demiryolu", **Çağını yakalayan Osmanlı! : Osmanlı Devleti'nde modern haberleşme ve ulaştırma teknikleri I** yay. haz. Mustafa Kaçar, Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1995, s.274.

[9] Ali Akyıldız, "Bir Teknolojik Transferin Değişim Boyutu: Köstence Demiryolu Örneği", **Anka'nın Sonbaharı Osmanlı 'da İktisadi Modernleşme ve Uluslar arası Sermaye,** İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 47.

[10] Dünyada ilk demiryolu 1830 yılında Liverpool-Manchester arasında işletmeye açılmıştır.

[11] İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950),** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 10.

[12] Bu konuda bkz. Yıldırım, age.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı bürokratlarının bu meseleyi kendi kaynaklarıyla halledebilmek için yerli altyapıyı oluşturmak, uzman teknik personel ihtiyacının karşılanması gibi sorunlarla da yüzleşilmesi anlamına gelmiştir.

Osmanlı döneminde inşa edilen Eskişehir Demiryolu'nun (1888) yapımının, yabancı bir şirkete ihaleye edilmesinden dolayı bu hattın yapımını yabancı mühendisler ve uzmanlar gerçekleştirmiştir. Fakat bu hattın yapımını denetleyecek olan ve tamamı Türklerden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon, demiryolu için gerekli olan malzemeyi sağlamak, amele ve diğer hizmetlilerin istihdam edilmesiyle görevlendirilmiştir.[13] Ayrıca Anadolu-Bağdat Demiryolları Muhasebe Müdürü Hasan Sabit Bey. demiryolları hesap işlemlerinde incelemelerde bulunmak üzere gönderilmiştir[14]. Haydarpaşa-İzmit hattı inşaatının sevk ve idaresi ise, çoğunluğu asker olan ve mensupları Türklerden oluşan ikinci bir heyetin elindedir. Bu hattın teknik personel açığı yabancı mühendis ve teknisyenlerle giderilmiştir[15]. 1873 tarihinde bitirilen bu hat, hem maddi yetersizlik, hem de devletin böyle bir işletmeyi yürütebilecek tecrübe ve kadrodan mahrum olması sebebiyle işletilememiş ve bu hat yeniden yabancı firmalara devredilmiştir[16]. Yabancı şirketler yeri geldiğinde Osmanlı tebaasını amele hizmetlerinde kullanmışlardır. Köstence Demiryolu inşaatında 50-60 İngiliz'in yanında çok sayıda yerli işçi çalışmıştır[17]. Ancak Hicaz Demiryolu inşaatında durum farklıdır. 1 Eylül 1900 tarihinde fiilen başlayan bu demiryolunun idaresi Alman Mühendis Meissner'e verilmiş ve bu demiryolunda Meissner ile birlikte on yedisi Türk. on ikisi Alman, beşi İtalyan, beşi Fransız, ikisi Avustralyalı, biri Belçikalı ve biri de Rum olmak üzere toplanı 43 mühendis çalışmıştır. İnşaatın ilerlemesiyle birlikte Avrupalı mühendislerin sayısı azalırken Osmanlı mühendislerinin sayısında artış olmuş, kutsal topraklardaki inşaatı tamamen Müslüman mühendisler gerçekleştirmiştir.[18] Hattın işçileri de sayıları 7500 civarındaki Osmanlı askerleridir. Ordunun piyade taburları toprak kazmak, ocaklardan taş çıkarmak, travestlerin altına taş yerleştirmek, duvar örmek gibi işleri yapıyor, istihkam erleri demir-

---

[13] Efe, agt., s.37.

[14] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, BCA, 030..18.1.1., Kararname No:3929, EK No: 112-39, Yer No:20.49..10.

[15] Öztürk. agm., s.280-286-287.

[16] Öztiirk. agm., s.282-287.

[17] Akyıldız, **a.g.e.,** s.73.

[18] Hicaz Demiryolu, **Yeni dünya dergisi,** Şubat 2003, bilgi şu internet adresinden alınmıştır. http://www.yenidunyadergisi.com/index.php7id I=773&id2=12&sf=arsiv_oku

Levent Şahverdi Arşivi

cilikten ateşçiliğe ve makinistliğe kadar emek veriyordu[19].Yerli personel, demiryolu işlerinde bizatihi çalışarak tecrübe sahibi olmanın yanında, orta ve yüksek düzeyde personel yetiştirmek amacıyla açılan çeşitli okul ve kurslarda yetiştirilmiştir. Bu okul ve kurslarda hem mevcut personel eğitilmiş, hem de yeni personel yetiştirilmeye çalışılmıştır[20]. Osmanlı döneminde devletin demiryollarında ihtiyaç duyduğu mühendis ihtiyacı Yüksek Mühendis Mektebi'nden karşılanmıştır"[21]. Asıl adı Hendese-i Mülkiye olan bu okuldaki üç bölümden birisi yol ve demiryolu mühendisliğidir[22]. Yine **1911 'de** kurulan Nafıa Fen Okulu mezunları demiryollarındaki inşaatlarda teknik eleman olarak görev almışlardır.[23] Ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında Fransız ve İngiliz şirketlerine ait demiryollarına el konulunca buradaki memurların işlerine son verilmiş ve bunlardan doğan boşluğu doldurmak için 1915 yılında Şimendifer Memurları Mektebi açılmıştır. Bu okuldan yaklaşık 1000 kadar demiryolcu yetişmiştir[24]. Görüldüğü gibi. Osmanlı devleti başlangıçta tamamen yabancı sermaye ve uzmana dayalı olarak yürütülen demiryolu inşâ ve işletme faaliyetinde, mümkün olabildiğince yerli payını artırmaya çaba harcamıştır.

2. Cumhuriyetin Demiryolu Politikaları ve Uygulamaları

Cumhuriyetin lider kadrosu askerî ve siyasî alanda elde edilen başarıların genç Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlü kılınmasında yeterli olmayacağı, askerî ve siyasî alandaki başarılara ilave olarak, devletin ve toplumun ekonomik olarak güçlendirilmesi gerektiği görüşündeydiler. Özellikle İttihatçıların Alman ekolünden etkilenerek ortaya atmış oldukları '"millî iktisat" politikası, yeni devletin kurucuları arasında da taraftar bulmuştu. Nitekim 17 Şubata Mart 1923 tarihinde düzenlenen I.Türkiye İktisat Kongresi'nde ifade edilen görüşler devletin resmî politikası olmuştur. Bu Kongre'de, sözkonusu ekonomik hedefler çerçevesinde Türkiye'nin kalkınabilmesi için ortaya dört prensip konulmuştur: Üreticilerin korunması, ihracatın özendirilmesi, millî sanayiyi ve işçiyi koruma ve demiryolu siyaseti. Bu-

[19] Ergün Hiçyılmaz, Sabah Gazetesi, 2004/08/07.
[20] Yıldırım, **a.g.e.,** s. 189.
[21] **Demiryolları Dergisi,** Cilt 15, Yıl 1939, sayı. 179-180, s.163.
[22] Demiryollarında personel eğitimi için bkz. Nezahat Demirhan, **Atatürk Dönemi Ulaştırma Politikaları ve Demiryolları,** Yıldız Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 109.
[23] Demirhan, agt., s. 108
[24] Demirhan, agt.,s.202.

Levent Şahverdi Arşivi

radan da anlaşılacağı üzere Cumhuriyet döneminde demiryollarında yapılan modernleştirme çalışmaları ile "misak-ı iktisadî" arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Diğer yandan Cumhuriyet elitinin, bu çerçevede öngördüğü ulaşım sorununun çözümüne ekonomik bağlamda yaklaşıldığında "kendi kendine yeterlik" var mıydı sorusu cevap beklemektedir. Nitekim siyaset yapıcıların demiryolları konusunda yapılacak atılımların neliği meselesinde karşılarında üç önemli engelin varlığı açıktır; çok ağır maliyeti olan bu işi yürütebilecek güçte millî özel sermayenin olmayışı; devlet bünyesinde demiryolları işini bütün olarak yürütmekle görevli bir kurumun olmaması; bir diğeri de bu konuda yetişmiş nitelikli ve yeterli insan gücünün bulunmamasıdır[25]. Belirlenen demiryolu siyasetinin ilk amacı bu eksikliklerin giderilmesi ve bunun araçlarını sağlamak olmuştur.

Cumhuriyet döneminin ulaşım politikalarında acaba yine Osmanlı emperyal öncelikleri, kendi bütünlüğü içinde devam ettirilmiş midir gibi bir soru sorulabilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında memleketin her köşesini "demir ağlarla örmek" şeklinde ifade edilebilecek yönelim; bütün bölgelerin merkezle bağlantısını sağlamak ve bu işi '"millî çıkarlara" uygun olarak yapmak hedefiyle plânlanmıştır. Demiryollarında öngörülen millî çıkarlar; ülkenin askerî-güvenlik, iç/dış siyasî, kültürel ve ekonomik hedefleriyle bağlantılı bir kavram olup, "millî çıkarlara ters düşmemek kaydı" ile yeni demiryolları inşa etmek amacıyla yabancı sermayenin ülkeye davet edilmesi benimsenmiş olsa da 22 Nisan 1924'de T.B.M.M.'nde *Anadolu Demiryollarının Mubayaasına ve Müdüriyet-i Umumiyesinin Teşkiline ve Vezaifine Dair Kamın* yabancı sermaye meselesinde aksi bir siyasî tavır geliştirmiştir. Bu Kanun'la, Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü de kurulmuştur. Dolayısıyla, yabancı sermayeye geçit veren liberal demiryolu politikasında değişikliğe gidilmiş ve yabancı sermaye tarafından işletilen demiryollarının satın alınarak devletçe işletilmesine karar verilmiştir.[26] Bu kararın alınmasında en önemli sebep; Osmanlı emperyal zemininde demiryolları inşâsı ve işletilmesi konusunda, ayrıcalıklarla donatılarak ülkeye davet edilmiş olan yabancı sermayenin, bu ayrıcalıklarını saklı tutma eğiliminin fark edilmesi ve bunun bir tehlike olarak görülmesidir. Bu tespit, cum-

[25] Bu konuda geniş bilgi için bkz., Ziya Gürel, **Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk,** TTK, Ankara, 1989; Filiz Çolak, "Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı (1840-1940)", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı,** Sayı: 111, Aralık 1997, s.35., Sadri Etem, "Muhtelif Memleketlerde Şimendiferlerin Millileşmesi", **Demiryolları Dergisi,** Mayıs-Haziran 1934, Cilt: 10, Sayı: 111-112, s.253-4.

[26] Ünsal Yavuz, "Cumhuriyet Devri Demiryolu Politikasına Yaklaşım Biçimi", **IX. Türk Tarih Kongresi,** 21-25 Eylül 1981, III. Cilt., s. 1645.

Levent Şahverdi Arşivi

huriyet hükümetini, demiryolu ulaşım politikasında yabancı sermayenin gücünü kırmak amacıyla bir devlet politikası belirlemeye itmiştir. Yeni demiryolları memleketin kendi malzemesi, sermayesi ve öz emeğiyle yine memleketin kendi millî, askerî ve ekonomik çıkarlarına -yabancı şirketlerin işlettiği demiryollarında tarifelerin çok ağır olduğu, yerli/ulusal seviyede tüccar, sanayici ve çiftçilerin tarifelerin yüksekliği konusunda şikâyet ettiği bilindiğinde- göre yapılacaktır. Buna göre yeni bir demiryolu inşa programı geliştirilmiştir[27] . Bu politikanın sonucu olarak 1924-1933 yılları arasında 1664 km. demiryolu hattı yabancı şirketlerden satın alınmıştır.[28].

Cumhuriyetin, ulaşım problemini çözme konusunda öncelikle devlet yapısı içerisinde bir kurumlaşmaya gittiği görülmektedir. Düzenli demiryolu işletmeciliği 1924 yılında başlamış, 22 Nisan 1924 tarihinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları İşletme Umum Müdürlüğü,[29] 1925 yılında Demiryolları İnşaat ve İşletme Müdüriyeti Umumiyesi ve 1927 yılında Devlet Demiryolları ve Limanları Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuştur. Bu kurumlar 1923 yılından 1953 yılına kadar Nafıa Vekâleti'ne bağlı olarak faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

İzmir'de gerçekleştirilen Türkiye İktisat Kongresi'nden 1930'lara kadar geçen sürede yabancı sermayenin gelmeyişi, verilen teşvik ve desteğe rağmen özel sektörün büyük sermaye gerektiren işleri yapacak güçte olmayışı, yapılması planlanan ağır sanayi hamlelerinin gerçekleştirilemeyeceğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Bu durumun yanı sıra 1929 dünya ekonomik bunalımının ortaya çıkması, 1931 yılından itibaren Türkiye'nin iktisat politikasında belirgin değişiklikler yapılmasına sebep olmuştur. Bu değişiklikler Birinci Sanayi Planı'na yansımış, devletin sanayii bizzat kurması, temel altyapı yatırımlarına girişmesi kararlaştırılmıştır. Bu politika 10 Mayıs 1931'de CHP programına girmiş[30] ve planlı devletçi ekonomik siyaseter ortaya çıkmıştır. İktisat politikasındaki bu değişiklikler demiryolu politikasına da yansımış. Birinci Sanayi Plânı[31] döneminde inşasına başlanmış olan demiryollarının hızla bitirilmesine çalışılmıştır. İkinci Sanayi Plânı içerisinde de, ulaşımın istenilen noktaya gelebilmesi için demiryolu yapımına devam edileceği ifade edilmiştir.

---

[27] Yavuz, agm., s. 1645,1646.
[28] İsmail Yıldırım, **a.g.e.,** s.32.
[29] Ahmet Onur, **Türkiye Demiryolları Tarihi 1860-1953,** İstanbul 1953, s.33.
[30] Yıldırım, **a.g.e.,** s.33.
[31] Birinci Sanayi Kongresi hk. bkz., Derviş Kılınçkaya, **1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar,** Bildiren Yayıncılık, Ankara, 2003.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyetin ilk yıllarında "bir karış şimendifer" sloganıyla yola çıkılarak demiryolu inşasında kredi sağlayan yabancı şirketlere ihale verilmiştir. Bu slogan 1934 yerini yılında Sivas-Erzurum ve Malatya-Çetinkaya hatlarının ihalesini bir Türk müteahhidinin kazanmasıyla 'Türk bilgisi, Türk Sermayesi, Türk müteahhidi ve Türk işçisi ile demiryolu" sloganına bırakmıştır. Demiryolu inşa politikasındaki bu değişiklikte, 1923-1933 döneminde Türk teknik elemanları ve müteahhitlerinin sayı ve beceri düzeylerinin artması ile beraber dünya ekonomik bunalımı sebebiyle yabancı şirketlerin kredi sağlama imkânlarının azalmasının da etkisi olmuştur[32].

Cumhuriyet döneminde demiryolları konusundaki çalışmalara özellikle iki amaç için ağırlık verilmiştir.

Bunlardan ilki askerî amaçlardır. Cumhuriyet elitinin merkeziyetçi bir yönetim anlayışı ile demiryollarından önemli bir beklentisi merkezi çevreye bağlamak olmuştur. Demiryolları güzergâhlarının belirlenmesinde bu durum önemli bir öncelik olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü 1923 yılındaki demiryolları haritasına göre. Kuzey ve Doğu Anadolu'nun demiryolu ulaşımı açısından Orta Anadolu ile bir bağlantısı yoktu.[33] 1923-1932 yılları arasında yeni başkenti ülkenin diğer bölümlerine bağlamak amacıyla Sivas. Malatya, Samsun ve Kütahya'dan Balıkesir'e uzanan yeni hatlar yapılmıştır.. Böylece devlet otoritesinin hızlı bir şekilde ülkenin her yerine ulaşması sağlanabilecektir. Daha önce Batı Anadolu'da yoğunlaşan demiryollarının, ülke güvenliği açısından Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinin merkez ve sahil ile bağlantısını sağlamaya yönelik olarak geliştirilmesine çalışılmıştı. Millî Mücadele dönemi, demiryollarının özellikle askerî amaçlar açısından ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bu dönemde demiryolu konusunda yaşanan tecrübeler, demiryolu politikasının ülkenin stratejik hedeflerine göre yeniden oluşturulması gerektiği sonucunu doğurmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bir yurt gezisinde uğradığı Malatya'da, 13 Şubat 1931'de yaptığı bir konuşmada, demiryollarının ülke savunması açısından önemi *"Demiryolları memleketin tüfekten, toptan daha mühim bir emniyet silahıdır[34]."* cümlelerine yansımıştır. Ayrıca Başbakan İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1925'de Meclis'in İkinci Dönem üçüncü toplantısındaki *"...Ulusal hükümet için demiryolu gereksinimi, ulusal birlik, ulusal savunma ve ulusal si-*

[32] Yıldırım, **a.g.e.,** s. 44.
[33] agm., s. 1644.
[34] Yıldırım, **a.g.e.,** s.50.

Levent Şahverdi Arşivi

yasa sorunudur. Bu birçok asırların malı olan ulusal bağımsızlığın sorunudur..."[35] sözü yine askerî açıdan demiryollarına verilen önemi göstermektedir. Demiryolunun Diyarbakır'a ulaşması dolayısıyla M. Kemal Atatürk. Nafia Vekili Ali Çetinkaya'ya çektiği telgrafta, ülkenin bir merkezden diğerine demiryollarıyla birleştirilmesi, ya da dönemin metinlerinin ifadesine atıfla '"demirle bağlanması" bunun bir millî güven ve millî benlik meselesi olarak da yorumlandığına işaret edebilir.

Cumhuriyet elitinin ortaya konulan demiryolu politikasından diğer bir beklentisi ise ekonomik ve sosyokültürel alanlarda olmuştur. Demiryolları yalnız ülke savunması için değil; aynı zamanda ülke iktisadını canlandırabilecek bir araç olarak görülmeye başlanmıştır[36]. Atatürk, Millet Meclisi'nin 1 Mart 1922 tarihindeki toplantısında, *"İktisadî hayatın faaliyet ve zindegisi ancak münakale vasıtalarının yollarının, şimendiferlerin, limanların hali ve derecesiyle mütenasiptir*[37]*,* Ayrıca 1 Kasım 1925'te Meclis İkinci Dönem Üçüncü toplantısında, *"...Ulaştırma olanaklarından yoksun bölgelerdeki sosyal ve ekonomik aksaklıkları giderebilmenin ilk yolu, demiryolunun oraya ulaştırılması olmalıdır..."* diyerek konu ile ilgili düşüncesini dile getirmiştir. Başbakan İsmet Paşa, 17 Nisan 1925 tarihinde Ankara-Yahşihan demiryolunun açılış töreninde söylediği bir nutukta; *"Memleketi demir ağlarla örmek en büyük azmimizdir.* " demiştir[38]. Demiryolları, tarıma dayalı, kapalı ekonomik yapının yerine, pazar bütünlüğünü sağlayacak bir araç olmanın yanı sıra,[39] ekonomik gelişmenin bütün ülke çapında yayılmasında da etkili bir araç olarak görülmüştür. Özellikle az gelişmiş bölgelere doğru genişletilen demiryolu ağının limanlarla olan bağlantısı da gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Demiryolları inşasında ekonomik amaçlar dikkate alındığında, demiryollarının geçtiği bölgelerde üretim merkezlerini tüketim merkezlerine bağlayarak iktisadî bir denge kurulması yanında, iktisadî hayatta olduğu kadar sosyal hayat üzerinde de bir gelişmenin sağlanması amaçlandığı anlaşılmaktadır[40]. Demiryolları sayesinde toplumun birbiriyle kaynaşması temin edilerek "egemen"' kültür unsurlarının bütün topluma yaygınlaştırılması sağlanacaktır.

---

[35] Yavuz, agm., s. 1646.

[36] Yıldırım, **a.g.e.,** s. 169,171,173.

[37] **http://www. tcdd.gov.tr/genel/tarihce.htm.**

[38] Onur, s.57.

[39] Kuter Ataç, "Atatürk Döneminden Günümüze Hizmetler, Ulaştırma ve Bankacılık Sektörleri", **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi,** Hacettepe Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2002, s. 98.

[40] Yıldırım; **a.g.e.,**s.39.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet ilân edildiğinde 4112 km'lik demiryolu ağı içerisinde sadece 1734 km lik demiryolunun devlet tarafından işletilmesi ülke içindeki mal dolaşımını ve dolayısıyla iç ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemdeki demiryolu politikası üretim bölgeleriyle tüketim bölgelerini birbirine bağlayarak ülke içerisindeki mal dolaşımını düzenlemeyi ve sonuçta üretimi artırmayı amaçlamıştır. Hat döşenecek bölgelerin yeraltı ve yer üstü zenginlikleri dikkate alınmış, bu nedenle bazı hatlar döşendikleri yörenin ürünleriyle anılmışlardır. Örneğin, "Taşkömürü Hattı" olarak geçen Irmak-Filyos hattının Ereğli'yi Ankara-Sivas hattına bağlayarak, İç Anadolu'nun ihtiyacı olan kömürü bu bölgeye götürmesi amaçlanmıştır. Yine "Bakır Hattı" olarak anılan Fevzi Paşa-Malatya-Ergani hattının inşa amacı, bakır üretimini merkeze ve dış pazarlara taşımak üzere limanlara ulaştırmaktır[41].

Bu noktada, Cumhuriyet elitlerinin "yurdu demir ağlarla örmek" idealinin nesnelleşmesinin görünümü azımsanamaz. Öyle ki 1923'de demiryollarının % 75'i Ankara'nın batısında iken 1950'de bu oran % 40'a düşmüştür. Cumhuriyet döneminde yapılan demiryollarının % 75'i Ankara'nın doğusunda % 25'i ise Ankara'nın batısında yapılmıştır. Bu dönemde yapılan demiryollarının toplam uzunluğu 3579 km dir. 3840 km yol ise millileştirilmiştir[42]. Genel bütçe içerisinde demiryollarına verilen ödenekler 1924-1931 yılları arasında % 7 ile % 11 arasında değişen büyük oranlara sahip olmuştur. 1932-1939 arasında ise bu oran % 4 ile % 5 arasında değişmiştir.

2.1 Demiryollarında Türk Personelin Yetişmesi

Osmanlı döneminde yapılan demiryolu işlerinde yerli personelin zaman zaman gözetimci, denetimci gibi işleri yürütmek üzere kurulan komisyonlarda görev almaları bu konuda tecrübe sahibi olmalarını sağlamıştır. 1923— 1927 döneminde, Hicaz demiryolları çalışanlarıyla,[43] 1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde demiryollarında çalışarak tecrübe kazanan yerli personelden faydalanılmıştır. Fakat yetişmiş bu personelin varlığına rağmen özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında; mühendis, işletmeci ve mimar gibi vasıflı personel eksikliği demiryollarının işletilmesinde büyük sorun yaratmıştır.

---

[41] Yavuz, agm., 1647

[42] Yıldırım, **a.g.e.,**s.l 94.

[43] **İstanbul'dan Medine'ye Bir Tarih Belgeseli,** Hicaz Demiryolu Fotoğraf Albümü, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet döneminde personel eğitiminin ne ölçüde önemsendiği sorusu kayda değerdir; zira öyle anlaşılıyor ki. bu alanda siyaset yapıcılar, demiryollarının inşası bir tarafa esasta, demiryollarının nitelikli personele duyduğu ihtiyaç ile yüzleşmişlerdir. Bunun için ilk defa 11 Haziran 1923'te Konya'da "Şimendifer Mektebi" adıyla bir okul açılmış ve 14 devre mezun verdikten sonra o dönem için yeterli sayıdaki alt kademe personel ihtiyacı sağlandıktan sonra kapatılmıştır. İhtiyaç üzerine 4 Ekim 1930'da tekrar açılan bu okul, daha sonra "Hareket Kursu" adını almıştır. Bu kurs, 25 Şubat 1948 tarihinde kapatılıncaya kadar 4735 kişinin eğitimi sağlanmıştır. İlk düzenli kurs ise 1923'te Haydarpaşa'da, daha sonra da Eskişehir ve Ankara'da açılmıştır. Ayrıca 1938'de yeni bir kurs programı hazırlanmıştır. Yeni programa göre, personelin ihtiyaç duyulan dallarda 13 haftada 364 saatlik kurs ile eğitilmesine başlanmıştır. Bu kurslar Sivas. Eskişehir, Haydarpaşa'da açılmıştır. Yine bu amaçla 1942'de Ankara'da lise seviyesinde "Meslek Okulu" açılmıştır. 558 mezun veren bu okul 1949'da kapatılmıştır[44]. Yurt içinde açılan bu kurs ve okullar teknisyen, kondüktör gibi orta düzey personelin yetiştirilmesi amacıyla açılmış ve yeterli sayıda personel yetiştirdikten sonra kapatılmıştır.

Yurt içinde açılan bu okul ve kurslar yanında, özellikle nitelikli eleman ihtiyacını karşılamak üzere yurt dışı eğitimi de devreye sokulmuştur. Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü 25 öğrenciyi yurt dışına, tamamı Almanya'ya göndermiştir[45]. 1940'lı yıllarda Demiryolları Genel Müdürlüğü hesabına yurt dışında okuyan öğrencilerden[46] biri olan Muzaffer Sağışman, 1938 yılında Ulaştırma Bakanlığı Devlet Demiryolları hesabına Almanya'daki Berlin Technische Hocscohule'de yüksek öğretime başlamış, daha sonra Dresden Techniscfte Hocsochulesi'ne nakil olarak 1943 yılında Yüksek Mühendis ve 1944 yılında doktor mühendis olmuştur. 1945 yılında Devlet Demiryolları Sivas Cer Atölyesi'nde göreve başladıktan sonra İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi'ne geçerek 1948 yılında Doçent, 1954 yılında profesör olmuştur[47].

---

[44] Yıldırım, **a.g.e.,**s. 190.

[45] Seyfi Yıldırım, agt., s.205., Ayrıca Demiryolları Dergisi, Yıl 1938, Cilt 14, Sayı 160-171'de, Demiryolları 1939 tarihinde yüksek teknik elemanların yetiştirilmesi için demiryollarının büyük gayret sarf ettiği, o gün itibariyle Avrupa'da ve Amerika'da yalnız Cer[45] kısmı için öğrenim gören gençlerin adedinin 45 olduğu ifade edilmiştir. Yine Demirhan, agt., s.209'da, 1945 yılında yol, cer ve malzeme branşlarında yüksek öğrenim yapmak üzere Amerika'ya 53 öğrenci gönderildiği belirtilmektedir.

[46] Yıldırım, agt. s.86.

[47] **Danışma Meclisi Bibliyografyası,** Yayına Hazırlayan, Yusuf Sarınay (Basım Halinde). Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Levent Şahverdi Arşivi

2.2 Türkiye Demiryollarında Yabancı Uzmanlar: İstihdam ve Uzmanlık (1925-1950)

Türk demiryolları hangi türde uzmana, neden ihtiyaç duymuştur? Yabancı uzman istihdamında dönemsel farklılıklar nedir ve bunun sebepleri nelerdir? Türkiye'nin yabancı uzmanlardan beklentisi nedir? Aşağıda bu sorulara cevap olmak üzere yabancı uzmanların istihdam edildikleri alanlar, geldikleri ülkeler ve mesleklerine göre dağılımları verilmiştir. Ayrı bir paragraf olmak üzere de bu uzmanların çalışma süreleri ve aldıkları ücretler de irdelenmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, yoğunlaşan demiryolu çalışmalarında ihtiyaç duyulan elemanların temini için çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Bunları, yurt içindeki okullarda eleman yetiştirmek, yurt dışına öğrenci göndermek ve yabancı uzman istihdam etmek şeklinde sıralayabiliriz. Yurt içi ve yurt dışı eğitiminde kendi personelimizi eğitme süreci yabancı uzman istihdamına göre sonuçları daha geç alınabilecek yollardır. Belirli müfredata göre eğitim alacak öğrencilerin hem teorik eğitim süreçleri hem de öğrenimlerini tamamladıktan sonra işlerinde tecrübeli bir hale gelmeleri en azından 15 yıllık bir süreci gerektirmektedir. Oysa yabancı uzmanlar kendi konularında rüştünü ispat etmiş kişilerdir ve nitelikli acil eleman ihtiyacını gidermek için vazgeçilmez bir kaynak özelliğini taşırlar. Bu yüzden de modernleşme çabalarını yürüten devletler tarafından daima başvurulan bir kaynak olmuştur.

Yerli, nitelikli personel yetiştirilene kadar gerekli boşluğu giderebilmek için demiryollarında, mühendis, işçi, gibi meslek alanlarında yabancı uzman istihdam edilmiştir.[48] Yabancı istihdamının en önemli sebebi Türk mühendislerinin sayısının yetersizliği olarak ifade edilmiştir[49]. Demiryollarında başlatılmış olan inşaatlarda Türk mühendislerinin azlığı dolayısıyla yabancı mühendis çalıştırmak bir zorunluluk olarak kendisini göstermiştir[50].

Duyulan ihtiyaç üzerine 1924 yılında yabancı uzmanların devlet hizmetinde bir yıldan fazla çalışabilmeleri için Bakanlar Kurulu'na yetki veril-

[48] Burada irdelenen demiryollarında yabancı uzman istihdamının, yabancı uzman sayısı, uzmanlık alanı, istihdam süreleri ölçütlerine göre istatistiği, tablo olarak makale sonunda verilmiştir.

[49] BCA, 030.18.01.02., Kararname No:2/853, Ek No.243/162.

[50] BCA 030.18.01.02., Kararname No: 15445, Ek No.243/152.

Levent Şahverdi Arşivi

miştir[51]. Bilhassa mühendislerin çoğunlukla ihtiyaçtan dolayı bir yıldan fazla istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Batılı uzmanların istihdamları Türkiye'de belirli şartlara bağlanmıştır. Yabancı uzman istihdamıyla ilgili olan 2557 numaralı Kanun'da sadece Maarif Vekâleti tarafından istihdam edilen yabancılar için bir yıldan daha fazla sözleşme yapılabilmesi ve bunlarla ilgili uzun süreli bir Bakanlar Kurulu kararı alınabilmesi hükmü bulunmaktadır.

İstihdam Edildikleri Alanlara Göre Tablo 1: Demiryollarında Çalışan Yabancı Uzmanların Ülkelerine Göre Sayıları (1926-1950).

Uyruğu	**Adedi**	%
Alman	23	32
Amerikan	13	17
Avusturya	13	17
Macar	11	15
isviçre	5	7
Fransız	5	7
Bilinmeyen	1	2
Yunan	1	1
Polonya	1	1
isveç	1	1
Rus (Türk asıllı)	1	1
Toplam	**75**	**%100**

Toplam 74 yabancı uzmanın uyruğu tespit edilmiştir. En fazla yabancı uzman Almanya'dan 23 uzman (% 32) gelmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde II. Abdülhamit dönemiyle başlayan Türk-Alman dostluğu kültürel, askerî ve siyasî alanda gelişmiş ve I. Dünya Savaşı'nda bir kader ortaklığına gitmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra oldukça azalan bu ilişkilere rağmen teknoloji transferi ve "uzman desteği devam etmiştir. Ayrıca bu çalışmanın önceki sayfalarında belirtildiği üzere demiryolları konusunda yurt dışı eğitimi alacak Türk öğrencilerin tamamı bu ülkeye gönderilmiştir. Bu da as-

[51] BCA 030.18.01.02., Kararname No:672, Ek No.241/1.

Levent Şahverdi Arşivi

lında teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında Türk-Alman işbirliğinin devam ettiğini göstermektedir. Hatta yurt dışı eğitiminde genel olarak II. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda yurt dışı eğitiminin bu ülkede yapıldığını da burada belirtmek yerinde olacaktır.[52] Bu durum Cumhuriyet Türkiye'sinin, Osmanlı'nın son döneminden kalan Türk-Alman yakınlığını hiç değilse bu alanda sürdürdüğünü göstermektedir.

Bu Alman uzmanlardan üçü 1925 yılında gelmiştir. 1925 yılında gelenlerden ikisi, dönemin demiryolu inşa politikasına uygun olarak Samsun-Sivas hattı inşaatında mühendis olarak ve birinin de Haydarpaşa Cer Başmüfettişliği ile Ankara Cer Reis Muavinliği'nde amir olarak istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Üç Alman 1926 yılında gelmiş, ikisi Samsun-Sivas ve Ulukışla-Bor hattı inşaatında, l'i ise Demiryolları Fen Heyeti Başkanlığı'nda istihdam edilmiştir. 1934 yılında gelen bir Alman uzman inşaat işlerinde istihdam edilmiştir. Buna göre Almanlardan 5'i inşaat, 12'si cer. 2'si malzeme teslim ve kontrol, 2'si işletmeciliği daha verimli bir hale getirmek için muhasebe ve istatistik işleri ile yeniden yapılacak olan tamir atölyeleri ve vagon fabrikasının kurulması işlerinde görevlendirilmiştir. 1937 yılında getirilen 1 Alman ise aplikasyon[53] işlerinde istihdam edilmiştir. Türk demiryollarında istihdam edilen Alman uzmanların en son geliş tarihi 1937'dir. Bu tarihten sonra Alman uzman getirilmemiştir. Bunun en önemli sebebi ise şüphesiz II. Dünya Savaşı'dır. Bu duruma göre Abdülhamit döneminde başlayan Osmanlı-Alman işbirliğinin Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam ettiğini göstermektedir. Özellikle demiryolları konusundaki Türkiye-Almanya işbirliğinin en azından yabancı uzmanlar çerçevesinde devam ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü demiryollarında istihdam edilmek üzere Türkiye'ye getirilen her üç yabancı uzmandan 1'i Alman'dır.

Bunlar içerisinde en dikkat çekenlerden birisi Türk demiryolcuğunda önemli katkıları olan Meissner Paşa'dır[54]. Paşa İzmit-Eskişehir hattı inşaatının başlangıcında Türkiye'ye gelmiş, daha sonra Dedeağaç-Selanik (1884-1896) hattında görev almış ve Hicaz hattı inşaatında başmühendis

---

[52] Yurt dışı eğitimi hk. Bkz. Seyfı Yıldırım, agt.

[53] Yapılan imar planlarını, yapı projelerini, yol projelerini, demiryolu projelerini, bahçe mimarisine ilişkin düzenleme planlarını vb. projeleri zemine uygulama işlerine Aplikasyon denir.

[54] Bu makalede, arşiv belgelerinde geçen uzmanların isimleri, bulunabildiği ölçüde kendi dilindeki orijinal adlandırmalarıyla kullanılmıştır, nitekim Meissner Paşa'nin ilgili arşiv belgesinde adının kullanımı "Maysner Paşa" olarak geçmektedir, gibi. Sair isimler içinde bu uyarı dikkate alınmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

muavini olarak Şam'a gelmiştir. Hicaz hattında maiyetindeki Türk mühendislerin yetişmesine vesile olmuştur. Mondros Mütarekesi'ni müteakip Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmış, bilinen hizmetleri sebebiyle 1924 yılında Türkiye'ye yeniden davet edilmiş, ilk olarak Anadolu-Bağdat demiryolları idaresinin fen müşavirliğine ve ardından Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü fen müşavirliğine getirilmiştir. 1933 tarihine kadar bu görevini yürütmüş, aynı yıl İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi'ne profesör olarak atanmış ve ölümüne kadar bu görevini yürütmüştür. Çok nadir olarak bir yabancıya verilen paşalığı ise hizmetleri karşılığında Rumeli Beylerbeyliği'nin vermiş olduğu bir unvandır[55]. Meissner Paşa hem demiryollarının çeşitli iş kademelerinde pratik olarak hem de yüksek okulda teorik olarak Türk demiryolcuların yetişmesine büyük katkılar sağlamıştır.

Yabancı uzmanların temin edildiği ülkeler arasında ikinci sırada bulunan Amerika'dan 13 (% 17) kişi gelmiştir. İlk Amerikalı uzmanın 1930 yılında geldiği ve Ulukışla demiryolu inşaatında görevlendirildiği tespit edilmiştir[56]. 1933 tarihinde getirilen bir diğer Amerikalı uzmandan demiryolları işletme teşkilat ve tarifelerinin araştırılması için faydalanılmış ve bu konuda kendisinden bir rapor alınmıştır[57].Charles E. Bell'in bu raporu beş kısımdan oluşmuştur. Birinci kısımda nakliyat ve nakliyat üzerine etki eden hususlar; ikinci kısımda muhasebe ve muhasebe usulleri, demiryolu istatistikleri, bunların iktisadi demiryolu işletmesi ve geliri üzerine etkileri; üçüncü kısımda çeşitli hatların mubayaa taksitleri; dördüncü kısım da devlet demiryolları teşkilat ve idaresi; beşinci kısımda ise çeşitli layihalar yer almaktadır. Bell raporunda şu hususlara temas etmiştir:

Memleketin gelişmesi ve savunması için girişilen demiryolu çalışmalarının takdire şayan, fakat mevcut tesisat ve araçların yetersiz olduğu, bazılarının ise tamire ihtiyacı bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca demiryolu personeli içerisinde çok kabiliyetli kişiler bulunduğunu fakat bunların modern usulleri bilmediklerini, Amerika'daki meslektaşlarıyla kıyas edilemeyeceği çünkü Türk demiryolcuğunun henüz çocukluk çağında olduğunu belirtmektedir. Özellikle dünya ekonomik bunalımının demiryollarına da kötü tesir ettiği, demiryolunun ziraat ve yolcu tarifelerinden halkın memnun ol-

[55] Meissner Paşa hk. Bkz., **Demiryolları Dergisi,** Cilt 14, Sayı 361-363, s. 179-180.

[56] BCA 030.18.01.02., Kararname No: 12020, EkNo.243/94; Kararname No:9428, EkNo.2/479.

[57] BCA 030.18.01.02., Kararname No:15009, 18/9/1933, Yer No:39.67..8; BCA 030.10.0.0., Kararname No:15144, Yer No:147.48.22.

Levent Şahverdi Arşivi

madığı, bir demiryolu muhasebe usulünün olmadığı, böyle bir usul getirilmedikçe gelir ve giderin tahlil edilmesinin mümkün olmadığı, Amerika'da demiryolları için özel bir muhasebe usulü bulunduğu ifade edilmiştir. Demiryolları özellikle ziraatı geliştirmek için üzerine düşeni yapmalıdır. Özellikle hububat ve sebze-meyve üretiminin arttırılması ve demiryollarıyla ihracatı teşvik edilmelidir. Hatta bunun için demiryollarında "ziraatı teşvik ettirme şubesi" açılmalıdır. Demiryolları deniz mahsulâtı, hayvan ve hayvan ürünleri, madenler ve orman ürünlerinin nakliyatını yapabilmek amacıyla bunların üretiminin bol olduğu yerlere şube hatları yapılmalıdır. Ayrıca limanlar, demiryolu binaları elden geçirilmelidir. Demiryollarının şu anki durumuyla turizmi artırması mümkün görülmemektedir. Çeşitli mıntıkalarda demiryollarına ulaşımı kolaylaştıracak şoseler yapılmalıdır. Tamirat atölyeleri şimdilik yeterli fakat yapılan tamiratlar kötüdür. Bunlardan başka demiryolları iyi idare edilmemektedir. Demiryolları aşırı merkezi bir şekilde idare edilmekte, idareciler yeterli ehliyete sahip değildir. Çok fazla mevzuat bulunmakta ve aşırı derecede haberleşme yapılmaktadır.

Bell'in bu raporunda yer alan bazı hususlar yönetim tarafından dikkate alınmıştır, özellikle verimli işletmecilik için muamelatı nakdiye, gelir, muhasebe ve istatistik işleri, yeniden yapılacak tamir atölyeleri için iki Fransız ve iki Alman uzman, 1935 yılında getirilmiştir.

Diğer Amerikalı uzmanların ise 1947 ve 1948 yıllarında geldiği görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin yurt dışı eğitiminde de kendisini göstermektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen Türk-Amerikan ilişkileri çerçevesinde demiryolları konusunda getirilen uzmanların bu ülkeden getirildiği ve demiryolları konusunda eğitim görecek olan öğrencilerin de bu ülkeye gönderilmesi bir tesadüf değildir. Bu uzmanların, işletmeciliğin daha verimli bir hale getirilmesi, idarenin ticaret, tarife ve muhasebe işlerini daha verimli bir hale koymak, cer işlerinde bir kalkınma yapmak, özellikle lokomotiflerin iktisadî ve verimli bir şekilde çalışmasını sağlamak ve Devlet Demiryolları atölyelerinde parça başına iş yapma sistemini geliştirmek üzere getirildikleri görülmektedir. Bu duruma göre Amerikalı uzmanların daha çok II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen Türk-Amerikan ilişkileri çerçevesinde getirildiği söylenebilir.

Üçüncü sırada yer alan Avusturya'dan 12 kişi (%17) gelmiştir. Avusturya'dan gelen uzmanlardan 9'u 1928 yılında getirilmiş ve 3 yıl demiryolu inşaat işlerinde hizmet vermişlerdir. Bu dönem Türk demiryollarında inşaatların yoğun olarak yapıldığı bir dönemdir. Diğer 3 kişiden l'i 1931 yılın-

Levent Şahverdi Arşivi

da gelmiş ve Fen Heyeti'nde 2 yıl hizmet vermiş, l'i 1935 yılında gelmiş, cer işlerinde 2 yıl hizmet vermiştir. Son Avusturyalı uzman da 1938 yılında gelmiş ve Filyos-Ereğli Demiryolu İnşaat Başmühendisliği'nde 1 yıl görev yapmıştır.

Dördüncü sırada yer alan Macaristan'dan ise 11 kişi (% 17) gelmiştir. Bunlardan üçü 1926 yılında gelmiş ve Çankırı. Sinop ve Mersin demiryolu inşaatlarında istihdam edilmişlerdir. 1933 yılında getirilen Tites isimli mühendisin istihdamıyla ilgili belgede, Türk mühendislerinin eksikliği sebebiyle yabancı uzman çalıştırılmasının zorunluluğundan bahsedilmektedir[58]. 1934 yılında tam olarak hangi işte çalıştırıldığı tespit edilemeyen Mühendis Szeut Giyorgyi Czeken'in 1938-1942 yılları arasında 4 yıl istihdam edildiği anlaşılmaktadır[59]. Yine 1935 yılında gelen diğer bir mühendis ise Filyos-Ereğli demiryolu inşaatında görevlendirilmiştir. Bundan sonra 1937-1942 tarihlerinde istihdam edilen 7 Macar uzmandan üçünün demiryolu Fen Heyeti'nde görev yaptığı tespit edilmiştir. Hatta bunlar içerisinde bulunan ve bir Macar Yahudisi olan Jorj Ronai'nin Fen Heyeti'nde 12 yıl görev yaptığı görülmektedir. Bir diğer Macar uzman ise yapılan bina ve tesislerin dekorasyonu işlerinde istihdam edilmiştir.

İsviçre'den 1932-1939 tarihleri arasında 5 kişi (% 7) gelmiştir. İsviçre Demiryolları Genel Müdürü tarife işlerindeki tecrübesinden istifade etmek üzere 1932 yılında getirilmiştir. 1936 yılında gelen bir diğer uzman inşaat işlerinde, 1938 yılında gelen bir uzman ise Ankara gar gazinosunun ve muhtelif gar ve istasyonlarında açılacak misafirhane (otel), gazino ve büfelerin iç ve dış turizmi teşvik edecek surette tesis, tanzim ve idaresi için gelmiştir. Yine 1938 yılında gelen bir uzman Yol ve Fen Heyeti'nde görevlendirilmiş, 1939 yılında gelen bir diğer uzman ise kısa süreli olarak İşletme ekonomisi ve nakliye konularında konferanslar vermek üzere gelmiştir.

Fransa'dan 5 kişi (% 7) gelmiştir. 1934 yılında istihdam edilen Sioul, daha önce İzmir-Kasaba Demiryolu eski ikinci müdürlüğü yapmıştır. Kendisinden cer işlerinde istifade edilmiştir. 1935 yılında gelen iki uzman ise işletmecilik alanında nakit ve gelir işlerini düzenlemek üzere istihdam edilmişlerdir. 1936 yılında gelen bir uzmanın 5 yıl cer işlerinde istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemindeki modernleşme çalışmalarında daha çok Fransız uzmanlardan yararlanıldığı bilinmektedir. Cumhuriyet

[58] BCA, 030.18.01.02., Kararname No: 15445, EkNo.243/152.
[59] BCA, 030.18.01.02., Kararname No:2/13715, 2/16494, 2/11079.

Levent Şahverdi Arşivi

döneminin bu ilk. safhasında Fransız uzmanların sayı ve oranının en azından demiryolu örneğinde oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin ikili ilişkilerinde artık Fransa ile çok sıkı ilişkiler yürütülmediğini göstermektedir.

Yunanistan, Polonya, İsveç ve Rusya'dan ise birer kişi gelmiştir. 1936 yılında gelen Yunan mimar Dimitri Petusis, yeni yapılan demiryolu binalarının mimari işlerini düzenlemek üzere 3 yıl istihdam edilmiştir. Aslen Romanya katoliği olan Polonya uyruklu Wyleznski Adam, 1940 yılında gelmiş ve inşaat işlerinde istihdam edilmiştir. 1926 yılında İsveçli Mühendis İvar Şahber ve Rus uyruklu İbrahim Haydarof Ankara-Sivas hattı demiryolu inşaatında istihdam edilmişlerdir.

—İstihdam Edildikleri Alanlara Göre

Aşağıda demiryollarında istihdam edilen yabancı uzmanların Türkiye'de yaptıkları işlere göre sayıları ve bu sayılara göre yüzdelik oranlan verilmiştir.

Tablo 2: Demiryollarında Çalışan Yabancı Uzmanların İstihdam Alanlarına Göre Sayıları (1925-1950).

İstihdam Alanları	**Adedi**	%
inşaat işleri	26	34
Cer işleri	15	20
işletme işleri	11	15
Bilinmeyen	9	12
Yol ve Fen Heyeti	7	9
Mimari ve Dekorasyon	3	4
Malzeme Teslim ve Kontrol	2	3
Aplikasyon ve Harita işleri	2	3
Toplam	75	% **100**

Tablo 2'de görüldüğü üzere toplam 66 yabancı uzmanın Türkiye'de hangi işlerde istihdam edildiği tespit edilmiştir.

İnşaat işlerinde 26 kişi (% 34) istihdam edilmiştir. Bu kısım demiryollarının inşaat işlerinde çalışan yabancıların geldikleri tarihlere ve istihdam

Levent Şahverdi Arşivi

edildikleri yerlere göre sıralanmıştır. 1925-1929 yılları arasında gelmiş olan 22 yabancıdan 19'u çeşitli demiryolu inşaatlarında istihdam edilmişlerdir. Bu dönemde Türkiye'de demiryolu inşaatlarını hız kazanmış ve Türk mühendislerinin azlığından dolayı yabancı mühendisler istihdam edilmiştir.

1925 yılında 6 yabancı uzman gelmiş ve bunlar içerisinden 5'i çeşitli demiryolu inşaatında istihdam edilmiştir. Üçü Ankara-Sivas hattı, ikisi de Samsun-Sivas hattında görevlendirilmişlerdir. 1925 yılında Avusturyalı mühendis Francle.[60] Rus uyruklu Fen Memuru İbrahim Haydarof[61] ve İsveç'li mühendis İvar Şahver[62] Ankara-Sivas demiryolu hattında görevlendirilmişlerdir. Yine 1925 yılında Herbert Vaydınar[63] ve Legal[64] isminde iki Alman Mühendis Samsun-Sivas hattında istihdam edilmiştir.

1926 tarihinde de ikisi Alman ve 3'üde Macar olmak üzere 5 yabancı mühendis gelmiştir. Bunlar Samsun-Sivas ve Ulukışla-Bor, Çankırı, Sinop Demiryolları ve Mersin demiryolları inşaatlarında görevlendirilmişlerdir. Ulukışla-Kayseri hattının yapımı, Ankara-Kayseri ve Konya-Adana hattını birbirine bağlayarak Karadeniz ile Akdeniz arasında daha kısa bir demiryolu ulaşımı sağlamak ve bölgede yer alan önemli üretim merkezleri ve bunlarla ticaret yapan bölgenin gelişmesine katkıda bulunmak amacına yöneliktir[65].

Demiryollarının Samsun-Sivas ve Ulukışla-Bor Şubesi'nde 1926 tarihinde Maurer ve Johnson adında iki Alman mühendisin istihdam edildiği görülmektedir[66]. Cumhuriyetin ilanıyla beraber. Karadeniz'de önemli bir liman olan Samsun'u Sivas üzerinden Ankara'ya bağlayacak olan hattın yapımına (Samsun-Sivas hattı) 23 Aralık 1924 yılında başlanılmıştır[67]. Ulukışla-Kayseri hattına 1927 yılında, Ankara-Kayseri ve Konya-Adana hattını birbirine bağlayarak Karadeniz ile Akdeniz arasında daha kısa bir demiryolu ulaşımı sağlamak ve bölge ticaretine katkıda bulunmak için başlanılmıştır[68]. Macar uyruklu Ibkaı Loşla, Buhle Loslo ve Eştovan adında üç mühen-

[60] BCA 030.11.1.0., Kararname No:6/2860., Yer No: 14.26.6.
[61] BCA 030.11.1.0., Kararname No:6/3078, Yer No: 15.29.2.
[62] BCA 030.11.1.0., Kararname No:6/2860, Yer No: 14.26.6.
[63] BCA 030.11.1.0., Kararname No:6/2835, Yer No: 14.25.17.
[64] BCA 030.11.1.0., Kararname No:6/2835, Yer No: 14.25.17.
[65] Yıldırım, **a.g.e.,** s.83.
[66] BCA 030.11.10, Kararname No:6/986 Yer No:23.11.17.
[67] Yıldırım, **a.g.e.,**s.78.
[68] **a.g.e.,** s.81,82.

Levent Şahverdi Arşivi

dis, Çankırı ve Sinop ve Mersin demiryollarında istihdam edilmiştir[69].1926 yılında hız kazanmış olan demiryolu inşaatında 6 Avusturyalı mühendis istihdam edilmiştir. Bu mühendisler üç sene çeşitli demiryolları inşaatlarında çalışmış[70] ve görevlerine 8 Haziran 1931'de son verilmiştir[71]. 1930 yılında Ulukışla hattında İnşaat müfettişi Amerikan uyruklu Deduval istihdam edilmiştir[72].1933 yılında Macar uyruklu Tites'in Demiryolları İnşaat Dairesi'nde görevlendirildiği görülmektedir. Tites daha önce de Nafıa Vekâleti'nde ve Kütahya-Balıkesir hattında istihdam edilmiştir. Bu yıl inşaatına yeni başlanmış olan demiryollarında Türk mühendislerinin azlığı dolayısıyla yabancı mühendis çalıştırmak zorunluluğu olduğu ifade edilmiştir[73].1934 yılında Alman mühendis Dr. Kann'ın demiryolu inşaatında istihdam edildiği görülmektedir. 1935 yılında Filyos-Ereğli demiryolu inşaatında çalıştırılmak üzere mühendise ihtiyaç bulunduğundan, Macar asıllı Gyula'nın istihdam edildiği görülmektedir[74]. Aynı yıl Demiryolları inşaat işlerinde İsviçre tebaasından Metros Mitrea'nın çalıştırılması kararlaştırılmıştır[75].1935 tarihinde Avusturya tebaasından mühendis Beziç. Şitelhelm ve David. Afyon-Antalya hattı demiryolu inşaat kısım mühendisliklerine tayin edilmişlerdir[76]. Filyos-Ereğli İnşaat Başmüdürlüğü emrinde Avusturya tebaasından Mühendis Şitelhelm 1 yıl müddetle demiryollarında çalıştırılmıştır[77]. 1940 yılında Polonya uyruklu ve Macar asıllı Wyleznski Adam'ın Demiryolları İnşaat Dairesi'nde istihdam edildiği anlaşılmaktadır.[78]

Cer işlerinde 15 kişi (% 20) istihdam edilmiştir. Cer işlerinde ilk istihdam edilen Alman Otto Ebeling'in 1925 yılında geldiği ve 1932 yılına kadar Haydarpaşa Cer Başmüfettişliği ile Ankara'da Cer Reis Muavinliği'nde istihdam edildiği anlaşılmaktadır[79]. 1934 yılında İzmir-Kasaba de-

---

[69] BCA 030.11.1.. Yer no. 25.21.5.

[70] BCA 030.18.01.02. Kararname No:9428, Ek No.243/55. Bu mühendislerin isimlen şöyledir: Peter, Vays, Pol Tezner, Rodelf İzner, Firç İnler, Kari Gabriyel, Robert Gallos, Beziç, Kopeç.

[71] BCA 030.18.01.02. Kararname No: 14133, Ek No.243/126.

[72] BCA 030.18.01.02. Kararname No: 12020, Ek No.243/94; Kararname No:9428, Ek No.2/479.

[73] BCA 030.18.01.02. Kararname No: 15445, Ek No.243/152.

[74] BCA 030.18.01.02. Kararname No:2/3747, Ek No.243/218.

[75] BCA 030.18.01.02. Kararname No:2/4591, Ek No.243/231.

[76] BCA 030.18.01.02. Kararname No:2/1977, EkNo.243/185.

[77] BCA 030.18.01.02. Kararname No:2/8055, Yer No:82.5.. 16.

[78] BCA 030.18.01.02. Kararname No:2/13974, Yer No:91.70.. 14

[79] BCA 030.18.01.02. Kararname No: 10760, Ek No. 157/53; BCA 030.18.01.02, Kararname No:9592, Ek No:243/60.

Levent Şahverdi Arşivi

miryolu eski ikinci Müdürü Sioul'un uzman olarak yeniden üç seneliğine Devlet Demiryolları hizmetine getirilmesi kararlaştırılmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra bu hattı işleten şirket ve hükümet arasında 6 yıllık bir sözleşme yapılmıştır. Bu sürenin sonunda işletme sözleşmesi uzatılmamış ve bu hat 1934 yılında devletleştirilmiştir[80]. 2557 Sayılı Kanun'a istinaden Sioul için de her yıl yeniden Bakanlar Kurulu kararına istinaden uzatma alınması gerekmiştir. Sioul adı geçen hattın cer işlerini düzenleyecektir[81].1935 yılında cer işlerinde istihdam edilen Avusturya uyruklu mühendis Kobinger'in 07.1.1937, Fransız uyruklu mühendis Dovarez'in 22.7.1936 tarihinden itibaren birer sene daha çalıştırılmaları kararlaştırılmıştır. Sivas Cer Atölyesi'nde istihdam edilmiş olan Dovarez, 1936 ile 1941 yılları arasında 5 yıl süreyle istihdam edilmiştir[82]. İdarece 1936 yılında 8 uzman getirilmesine karar verilmiştir[83]. Cer Dairesi'nde görevlerine devam eden bu uzmanların görev süreleri 1 yıl uzatılmıştır[84]. 1937 yılında Devlet Demir Yollan Eskişehir Cer Atölyesi kalorifer tesisatında Hans Herrwertts uzman işçi olarak çalıştırılmış,[85] Hans'ın bu görevi 1937"den 1940 yılına kadar sürmüştür[86]. Demiryollarının Eskişehir Cer Atölyesi'ni ıslah ve yapılmakta olan Sivas Atölyesi'nin fennî teşkilatını hazırlamak üzere 1937 yılında Almanya'dan Gerstner getirilmiş[87], Gerstner'in süresi 1938'den 1940'a uzatılmıştır[88]. 1948 yılında bu işlerde ehliyet sahibi olmasından dolayı Amerikan uyruklu Frank Richard Hosack'ın cer işlerinde bir kalkınma yapmak ve bilhassa lokomotiflerin iktisadî ve verimli bir şekilde çalıştırılmalarını sağlamak üzere, yıllık 15000 dolar ücretle getirildiği anlaşılmaktadır[89].

İşletmenin daha verimli ve faydalı bir şekilde gerçekleşmesi için de çalışmalar yapıldığı ve bunun için de yabancı uzmanların istihdam edildiği görülmektedir. İşletme işlerinde 11 (% 15) kişi istihdam edilmiştir. 1932

---

[80] **T.B.M.M. Kavânin Mecmuası,** 31 Mayıs 1934 Tarih ve 2487 Nolu İzmir-Kasaba Demiryolu ve Temdidi Demiryollarının Satınalınmasına Dair Olan Mukavelenamenin Tasdiki Hakkındaki Kanun, Cilt 13, s.692-699.

[81] BCA 030.18.01.02. Kararname No:2/1509, Ek No.243/174.

[82] BCA 030.18.01.02. Kararname No. 2/6889, 2/7197, 2/9071, 11090, 2/13760, Ek No. 243-586.

[83] BCA 030.18.01.02. Kararname No:2/4410, Ek No.243/223.

[84] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/7482, EkNo.248/289.

[85] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/6429, Yer No:74.32..4.

[86] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/8776; Kararname No:Sayı: 2/11195, Ek No:243-410.

[87] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/7341, Ek No.243/284.

[88] BCA 030.18.01.02.. Kararname No:2/9964; Kararname No:2/12515, EkNo:243-472.

[89] BCA 030.18.01.02., Kararname No:3/8148, Ek No. 27-424.

Levent Şahverdi Arşivi

yılında devlet demiryollarında ihtisasından ve özellikle tarifelerdeki tecrübesinden istifade etmek üzere İsviçre Demiryolları Genel Müdürü Şrafl Türkiye'ye davet edilmiştir. Şrafl'ın yerine ikinci derece bir uzmanın getirilmesi düşünülmüş, fakat Şrafl'ın daveti kabul etmesi üzerine, memleketindeki görevi nedeniyle senede bir iki ay olsa bile onun getirilmesi tercih edilmiştir. Genel müdürden Türkiye'deki demiryollarının genel durumun tetkiki ve istişarî mahiyette faydalanılacağı düşünülmektedir. Genel Müdür bu konuda demiryollarına bir rapor verecektir[90]. Şrafl'dan sonra 1933 yılında Devlet Demiryolları işletme teşkilat ve tarifelerinin düzeltilmesi için Amerika'dan Charles E. Bell üç ay müddetle getirilmiş,[91] fakat raporunu bu sürede hazırlayamadığından dolayı süresi bir müddet daha uzatılmıştır[92].23.07.1935 tarihli bir Kararname ile Fransız Paul Mache ve M.Jules'in nakit işlemleri ile ilgili olarak 11 ay istihdam edildikleri görülmektedir[93]. Devlet Demiryolları idaresinin muhasebe ve istatistik işleri ile yeniden yapılacak olan tamir atölyeleri ve vagon fabrikası işleri ile ilgili araştırma yapmak üzere altışar ay müddetle Almanya'dan iki uzman getirilmesine karar verilmiştir. Bu uzmanların çalışma süresi 1 ay uzatılmıştır[94]. İsviçre uyruklu Mühendis Hug, işletme ekonomisi ve nakliye konularında konferanslar vermek üzere 1939 yılında getirilmiştir[95]. Amerika Missouri Pasifik Demiryolları Genel Müdür Yardımcısı Hareket Başkanı Nikter Kirk, İşletmeciliğin verimli yapılmasında 11.04.1947 den itibaren 1 yıl 20000 dolar ücretle istihdam edilmiştir[96].Ulaştırma Müşaviri olan Amerikalı Joseph L. White, idarenin ticaret, tarife ve muhasebe işlerini daha verimli bir hale koymak için 1947 yılında gelmiş ve 2 yıllığına aylık 1800 dolar ücretle istihdam edilmiştir[97]. 1948 yılında iki Amerikan yüksek mühendis Devlet Demiryolları Atölyelerinde parça başına iş yapma sistemini geliştirmek üzere 5000 dolar ücretle 1 yıllığına istihdam edilmiştir[98] .

---

[90] BCA 030.18.01.02., Kararname No: 12654, Ek No.243/102. Böyle bir rapor bulunamamıştır.
[91] BCA 030.18.01.02., Kararname No: 13750, Yer No:33.4..14
[92] BCA 030.18.01.02., Kararname No: 13750, Kararname No:2/4, Ek No.243/154; Kararname No: 15009.
[93] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/3027, 2/4036, EkNo.4036.
[94] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/3184; BCA 030.18.01.02. Kararname No:2/4232, Ek No.243/227.
[95] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/10547, Ek No.243-3.
[96] BCA 030.18.01.02., Kararname No:3/5645, Ek No. 27-336.
[97] BCA 030.18.01.02., Kararname No:3/6262, Ek No. 27-350.
[98] BCA 030.18.01.02., Kararname No:3/8107, Ek No. 27-120.

Levent Şahverdi Arşivi

Demiryollarının son derece stratejik ve önemli bir birimi olan Yol ve Fen Heyetinde de 7 kişi (% 9) istihdam edilmiştir. 1926 yılında Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü Fen Heyeti Başkanlığında Alman uyruklu mühendis Leopold Rayner istihdam edilmiştir[99]. Meissner Paşa'nın Fen Müşaviri olarak istihdam edildiği ve 10 yıl bu görevi yürüttüğü tespit edilmiştir[100]. Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresi Fen Heyeti'nde Avusturyalı Zayçekin'in bu göreve 1931 yılında başladığı ve 1933 yılına kadar sürdürdüğü bilinmektedir[101]. Macar uyruklu mühendis Jorj Ronai'de Demiryolları Fen Heyeti'nde görevlendirilmiştir. Ronai toplam 12 yıl görev yapmıştır[102]. Yine Fen ve Yol Heyetinde İsviçre uyruklu Armin Bitter[103] ve Macar uyruklu Gyrorgy Borot, Fen Heyeti Proje Düzenleme ve İstatistik Bürosu 1942-1943 tarihleri arasında bir yıl görev yapmışlardır[104]. Yol ve Fen Heyeti Proje Düzenleme ve İstatistik Bürosu'nda 1938-1945 arasında Macar mühendis Biron 7 yıl süre ile istihdam edilmiştir[105].

Mimari ve dekorasyon işlerinde 3 kişi (% 4) istihdam edilmiştir. Yunan uyruklu mimar Dimitri Petusis, demiryolları işlerinde 350 lira aylık ücretle ve 4 yıl süreyle çalışmıştır. Petusis, Fransa'da Ecole Speciale des Travaux Publics'den mezundur[106]. Ankara'da bulunan gar gazinosu ile demiryollarının diğer bazı gar ve istasyonlarında gerektiğinde açılacak olan misafirhane (otel), gazino ve büfelerin iç ve dış turizmi teşvik edecek şekil ve surette tesis, tanzim ve idaresi için bu işlerde bilgili ve görgülü bir uzman istihdam edilmiştir. Bu uzman, İsviçre'de bu gibi işlerde uzman olan ve daha önce Anadolu Kulübü için Ankara'ya getirilmiş olan Michael'dir. Michael, 13 aylık müddetle istihdam edilmiştir[107]. Macar asıllı İrfan İştvan Bernhard, yeni yapılan bina ve tesislerin dekorasyonu işlerinde 1942 yılın-

---

[99] BCA 030.11.1.0., Kararname No:6/1340, Yer No:23.14..20.

[100] BCA 030.18.01.02., Kararname No:9937. Yer No:14.61..1.

[101] BCA 030.18.01.02.. Kararname No: 10883, 12328, Ek No.243/83, 243-98.

[102] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/9618, 2/10849, 2/12399, 2/14763, 2/16848, 2/18976, 2/20663, 2/1884, 3/3319, 3/4992, 3/6721, 3/8149, Ek No:27-146.

[103] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/9733, Ek No.243/343, 2847 Sayılı Kanunun 4 üncü maddesinde; "icabında hizmete alınacak ecnebi uzmanlar, vekiller heyetinin muvafakatiyle azami aylık hususunda bu Kanun hükümlerine bağlanmaksızın özel bir sözleşme ile kabul edilebilir" maddesine istinaden istihdam edilmiştir.

[104] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/17746.

[105] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/8015; Kararname No: 10363, Ek No:243-374; Kararname No:2/17746; Kararname No:2/19806; Kararname No:3/960, EkNo:27-101.

[106] BCA 030.18.01.02. Kararname No:2/9234, 2/13713, 2/16246, EkNo.243-323, 243-582.

[107] BCA 030.18.01.02. Kararname No:2/8741, Ek No.243-314.

Levent Şahverdi Arşivi

dan itibaren 5 yıl istihdam edilmiştir[108].Yeni yapılan binalarda Cumhuriyetin modem yüzünü yansıtmak amacıyla yabancı mimar ve dekoratörleri istihdam edilmiştir. Çünkü eskiden yapılan demiryolu istasyon binaları ve diğer binalar Osmanlı camilerinin yeniden üretilmiş biçimlerine benzemekteydi. Bu mimar ve dekoratörlerin çalışmalarıyla Sivas, Malatya, Manisa ve Diyarbakır hatlarındaki binalar modernleşmenin karakteristiğini yansıtan bir şekilde inşa edilmiştir[109].

Malzeme Teslim ve Kontrol işlerinde 2 kişi (% 3) istihdam edilmiştir. Devlet Demiryolları ve Limanlan Umumî İdaresi'nin Haydarpaşa Mağazasfnda Slayhetin isminde bir Alman, 1928-1932 yılları arasında istihdam edilmiştir. Görevi malzeme ve tesellünı (Teslim alınacak malzemenin nitelik ve sayısının kontrolü) uzmanlığı olan Slayhetin, Alman Devlet Demiryolları mensubu olup, senelik 5900 Marklık maaşı bağlı olduğu Alman idaresi tarafından ödenmiştir[110].Fevzipaşa-Diyarbakir demiryolunun yapımı Filyos-Irmak hattı ile birlikte bir İsveç-Danimarka ortaklığı olan Nydqvist Holm şirketine verilmiştir[111]. Bu şirket ile Devlet Demiryolları İdare-i Umumiyesi arasındaki irtibatı temin etmek ve firmanın inşasını taahhüt ettiği lokomotif, vagon ve diğer malzemelerin inşaları ile hazırlanmalarını gözetmek üzere, Corts isimli Alman uyruklu bir mühendis. 1930 yılında istihdam edilmiştir[112]. Alman Demiryolları eski Cer müdürü olan ve ayda 1700 İsveç kronu verilen Corts, teftiş ve muayene mühendisi sıfatıyla. Trolhattan haricindeki diğer şehirlerdeki fabrikalardaki inşaatı ve malzemeyi teftiş ve hazırlamakla görevlendirilmiştir. Corts'un süresinin 1940 yılına kadar uzatıldığı anlaşılmaktadır.[113] Corts toplamda 11 yıl görev yapmıştır.

Aplikasyon ve harita işlerinde 2 kişi (% 3) istihdam edilmiştir. 1934 tarihli bir belgede demiryollarının harita işlerinde çalışan ve halen Sivas-Erzurum hattı üzerinde etüt yapmakla meşgul olan Kazalanga'dan bahsedilmektedir. Kazalanga, Sivas şehrinin haritasını yapmak için Sivas Belediyesi'ne

---

[108] BCA 030.18.01.02. Kararname No:/17928, 2/20242, 3/1017, 3/2709, 3/4191, Ek No. 27-103.

[109] Melda Araz, **Impacts of Political Decisions in the Formation of Railroads and Railroad Archilecture in Turkey Between 1856 and 1950,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.307.

[110] BCA 030.18.01.02., Kararname No: 11400, Ek No:243/63; 030.18.01.02, Kararname No:9723, EkNo:243/83.

[111] Yıldırım, **a.g.e.,** s.87.

[112] BCA 030.18.01.02., Kararname No: 10582, Yer No: 17.7..7.

[113] BCA 030.18.01.02., Kararname No: 10582, 2/2305, 2/9590, 2/9641, 2/12358, Ek No.243/192; 155/193, 155/220.

Levent Şahverdi Arşivi

başvurmuştur[114]. Alman tebaasından Heuçke, 1937-1938 tarihleri arasında 1 yıl müddetle Devlet Demiryolları aplikasyon işlerinde çalıştırılmıştır"[115].

Yaptıkları işlere göre sınıflandırılabilen yabancı uzmanlar dışında da çeşitli işlerde istihdam edilen uzmanlar vardır. Örneğin gittikçe gelişmekte ve büyümekte olan demiryollarında meydana gelebilecek kazaları önleyebilmek için gerekli tedbirleri almak ve seyrüseferin güvenliğinin temin edilmesi gayesiyle, Şark Demiryolları İdaresi'nde on yabancı memur istihdam edilmiştir[116]. Ayrıca aynı yıl Eskişehir Devlet Demiryolları Fabrikası için Almanya'dan bir otojen kaynak uzmanı getirilmiştir[117]. Budapeşte Yüksek Mühendis Mektebi mezunu Macar Mühendis Etyen Fekete ise 2 yıl süre ile istihdam edilmiştir[118].

—Yabancı Uzmanların Mesleklerine Göre Dağılımları

Aşağıda demiryollarında istihdam edilen yabancı uzmanların mesleklerine göre sayıları ve bu sayılara göre yüzdelik oranları verilmiştir.

Tablo 3: Demiryollarında İstihdam Edilen Yabancıların mesleklerine Göre Sayı ve Yüzdeleri (1926-1950).

Meslekler	**Adedi**	%
Mühendis	45	62
Uzman	21	28
Mimar	2	3
Fen Müşaviri	1	1
Fen Memuru	1	1
Ulaştırma Müşaviri	1	1
İşçi (Uzman)	1	1
Teknisyen	1	1
Dekoratör	1	1
Bilinmeyen	**1**	1
Toplam	**75**	**%100**

[114] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/354, Ek No.83/43.
[115] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/7259, Ek No. 243-281.
[116] BCA 030.18.01.02, Kararname No:,8183, Ek No:69-28.
[117] BCA 030.18.01.02., Kararname No: 12328, EkNo.243/98.
[118] BCA 030.18.01.02., Kararname No:2/9233, Ek No. 156/94.

Levent Şahverdi Arşivi

Mesleği tespit edilebilen 74 uzmandan 45'i (% 62)'ı mühendistir. Bu tabii bir sonuçtur. Çünkü 1923-1950 tarihleri arasında demiryollarında yapılan işlerin çoğunluğu demiryolu inşaat işinin daha çok mühendisliği ilgilendiren bir alan olması yanında memlekette eksikliği asıl hissedilen ise nitelikli teknik personeldir. Diğer meslekler mühendisliğin yanında oldukça az denecek miktarlardadır. Mesleği uzman olarak belirtilenlerin sayısı 21 olup oranı ise % 31'dir. Fakat bu uzmanlar içerisinde birçoğunun mühendis kökenli olduğu tahmin edilmektedir.

-Çalışma Sürelerine ve Ücretlerine Göre Değerlendirme:

Tablo 4: Türk Demiryollarında İstihdam Edilen Yabancı Uzmanların Çalışma Süreleri

Kişi Sayısı	Görev Süresi
20	1 yıl- daha az
7	2 yıl
12	3 yıl
4	4 yıl
1	5 yıl
1	7 yıl
1	8 yıl
2	10
1	12
25	Bilinmeyen
75	Toplam

Yabancı uzmanlardan 21'i 1 yıl veya daha az sürelerde görev yapmışlardır. 8'i 2 yıl, 11M 3 yıl, 4'ü 4 yıl, l'i 5, l'i 8, 2'si 10, l'de 12 yıl görev yapmıştır. Uzun süre görev yapanlardan biri olan Macar Yahudi'si Jorj Ronai, 12 yıl Demiryolu Fen Heyeti'nde görev yapmıştır[119]. Friedrich Corts, İsveç'te Trolhattan'da Nidovist et Holm Fabrikası ve diğer firmalar nezdinde Devlet Demiryolları İdare-i Umumiyesi'ni temsil etmek üzere görevlendirilmiştir. Türk Demiryolları adı geçen şirketten lokomotif, vagon

[119] BCA 030.18.01.02., Kararname No:3/8149, 3/6721, 3/14763, EkNo:27-146.

Levent Şahverdi Arşivi

ve diğer malzemelerden satın almaktadır. Corts satın alınan bu malzemelerin ihale şartnamesine uygun olup olmadığını kontrol etmekle görevlendirilmiştir[120]. Bir Alman olan Oto Ebeling ise 8 yıl Haydarpaşa Cer Baş Müfettişliğini yapmıştır. Ayrıca daha önce hakkında geniş bilgi verilen Meissner Paşa ise demiryollarında 10 yıl görev yapmıştır.

Yabancı uzmanlara zaman zaman Türk personele verilenden çok fazla ücret verilmiştir. Bu durum devletin modernleşme çabalarında batı bilim ve teknolojisini takip etme konusunda fedakârlıktan kaçınmadığını ve gerekli adımları atabildiğini göstermektedir. 1935 yılı Devlet Demiryolları bütçesinde bir mühendise 245 lira ücret verilirken[121] İsviçre'den gelen Şrafl'a senelik birkaç aylık hizmetine karşılık 35000 Frank ücret verilmiştir. Amerika'dan gelen Charles E. Bell'e 9 aylık hizmeti için 10775 dolar ücret verilmiştir. 1935 yılında nakit ve gelir işleri için getirilen iki Fransız uzmana aylık 2217 lira ücret verilmiştir. Yerli bir personele verilen ücretin ortalama olarak dört katı olan bu tutar yerine göre yabancı bir uzman istihdamı için gerekli fedakârlığın yapılabildiğini göstermektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete uzanan modernleşme sürecinde teknoloji transferi ve bundan beklenen sonuçlar üzerinde çok fazla çalışma olduğu söylenemez. Oysa, modern toplumun ortaya çıkmasında teknolojinin yarattığı değişim ve buna uyumdan kaynaklanan yeni bir "kültürel-toplumsal" gelişme söz konusudur. Çoğu zaman bu değişim kendiliğinden olmaktadır. Nitekim modernleşmeye, bir başka deyişle toplumsal ve siyasal modellerini akıl ve bilgi üzerine inşa etmeye başlayan toplumlarda asıl değişim dinamiğini, ekonomik değişim ve buna bağlı organizasyonlar oluşturmuştur. Osmanlı devleti sorunu bu boyutta algılamamış olmakla beraber, varlığını sürdürmek için gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan teknolojiyi transfer etmeye çaba harcamıştır. Bu çabanın en başarılı olduğu alanlar: haberleşme ve ulaştırma alanlarıdır denilebilir.

Osmanlı devleti telgraf hatlarını başarılı bir şekilde kurmayı ve yaygınlaştırmayı başarmıştır. Etkin bir yönetim ve bütünleşmiş bir pazarın oluş-

[120] BCA 030.18.01.02, Kararname No:10582, 12025, 13960, 2/2305, 2/9590, 2/9641, 2/12358.

[121] Devlet Demiryolları personeli 1935 yılı ücretleri için bkz. Resmi Gazete, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü'nün 1935 Mali Yılı Bütçe Kanunu, Kanun No:2740, 74 Haziran 1935, sayı 3019.

Levent Şahverdi Arşivi

ması için ulaşımın önemi açıktır. Osmanlılar bu alanda çağının teknolojiye dayalı en dikkate değer gelişmesi olan demiryollarını erken kabul edilebilecek bir dönemde gerçekleştirme çabasına girmişlerdir. Bilginin boyutlarının genişlemesi ve bunun teknolojiye dönüştürülmesi ile devletlerin ve ulusların gücü arasında doğrudan bir ilişki olduğunu uzun uzadıya tartışmaya gerek yoktur. Dolayısıyla, bir bakıma 19. yüzyılın sömürgeci modellerinin birbirleriyle rekabetlerinde bilim ve teknoloji önemli bir boyutu oluşturmaktadır. Nitekim, ele aldığımız konu bakımından soruna bakıldığında teknoloji transferi isteğinin aynı zamanda Osmanlı devletine siyasal ve ekonomik bakımdan büyük bir maliyeti olduğu gözlenebilmektedir. Buhar gücüne dayalı teknolojinin bir uzantısı olan demiryolları 19. yüzyılın en önemli emperyalizm araçlarından biri olmuştur. Bu durum, aslında ilginç bir çelişkidir ama, sözkonusu teknolojinin transferi modernleşme açısından "batı dışı" bir toplum olan Osmanlılar için sağlayacağı yararlar açısından bakıldığında, maliyetin sineye çekilmesinin rasyonel hale getirilmesini sağlamıştır. Nitekim, Hicaz demiryolu hattı hariç Osmanlı ülkesindeki diğer hatlar yabancı şirketler tarafından inşa edilmiş ve işletilmiştir. Yarattığı emperyalist rekabetin siyasal maliyetleri olmasına karşılık, anılan teknolojinin transferi ve buna dayalı organizasyonun yerel kaynaklarla sağlanmasına zemin hazırlaması bakımından Osmanlı yönetiminin uyguladığı politikalar. Cumhuriyet dönemi için teorik ve pratik bakımdan temel referans noktalarından birini oluşturmaktadır.

Demiryollarının ülkede yaratacağı değişimi pek çok farklı açıdan değerlendiren Cumhuriyet hükümeti, kalkınma projeleri içerisinde yer alan ve millî ve bağımsız bir karakter taşıyan demiryolları projesine büyük önem atfetmiş bunun sonucu olarak büyük bir inşa hamlesi başlatmıştır. Yeni demiryolu inşası çalışmaları ile beraber, Osmanlı döneminde yabancıların inşa ettiği ve aynı zamanda işlettikleri demiryollarının devlet tarafından satın alınarak bizatihi devletin işletmesi demek olan millileştirme politikası da başlatılmıştır. Böylece gerek yeni demiryolu inşasında gerekse işletilmesinde nitelikli personele özellikle ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç çeşitli yöntemlerle karşılanmaya çalışılmıştır. Bunlardan birincisi yurt içinde çeşitli kurslarda ve okullarda değişik kademelerdeki elemanların yetişmesini sağlamak olmuştur. İkinci yol özellikle nitelikli eleman yetiştirmek için Devlet Demiryolları hesabına yurt dışında eğitim görmek üzere öğrenciler göndermektir. Üçüncü yol ise acil nitelikli personel ihtiyacını karşılamak üzere demiryollarının çeşitli alanlarında yurt dışından tecrübeli ve üst düzey elemanlar getirmektir.

Levent Şahverdi Arşivi

1925-1950'li yıllar arasında 75 yabancı uzman istihdam edilmiştir. Bunların çoğunluğunu mühendisler teşkil etmektedir. Mühendisler çoğunlukla yeni hatların inşası ile işletmeye açılan hatlardaki cer atölyelerinde görevlendirilmişlerdir. Yabancı uzmanların demiryolu konusundaki katkılarından birisi de mimarî alanda olmuştur. Cumhuriyetin modern yüzünü yansıtabilmek amacıyla yabancı mimar ve dekoratörler istihda'm edilmiş ve yeni yapılan bazı hatlar eski Osmanlı stili binalardan tamamen farklı bir şekilde inşa edilmişlerdir.

Yabancı uzmanlardan özellikle Avrupa ve Amerika'daki modern demiryolu teknikleri ve işletmeciliği konusunda faydalanılmıştır. Hem yeni inşa edilen hem de millileştirilen demiryollarının işletilmesinde yabancı uzmanlar ön plana çıkmıştır. Demiryollarının verimli olarak işletilmesi için modern bir muhasebe usulünün kurulması, tarifelerin düzenlenmesi, istatistik işlerinin düzenlenmesi, cer işlerinin düzenlenmesi gibi konularda çeşitli ülkelerden gelen yabancı uzmanlar istihdam edilmiştir. Bunlar içerisinde özellikle demiryollarında en üst karar ve planlama organlarından olan Fen Heyeti'nde yabancı uzmanların uzun yıllar görev aldıkları görülmektedir.

Yabancı uzmanların en önemli katkılarından biri de birlikte çalıştıkları Türk personele tecrübelerini aktarmalarıdır. Çünkü Batılı uzmanlar demiryolu konusunda çağın en yeni bilgilerine sahip olarak Türkiye'ye gelmişlerdir. Yabancı uzmanlar en çok Almanya, Amerika, Avusturya ve Macaristan gibi ülkelerden gelmişlerdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bariz bir şekilde Amerikalı uzmanların istihdam edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu durum aynı zamanda yabancı uzman istihdamı ile ülkelerarası ikili ilişkilerdeki gelişmeler arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Demiryollarında yapılan yoğun çalışmalar için istihdam edilecek personelin yetiştirilmesi için yapılan çeşitli çalışmalar olumlu sonuç vermiş, 1923'de 5558 olan personel sayısı, 1951 'de 50195'e ulaşmıştır. 2007 yılında bu rakam 30 000'ne düşmüştür. Personel sayısındaki bu yükseliş düşüşler de demiryollarındaki ilerleme ve durağan dönemleri yansıtmaktadır.

Kaynakça

Akyıldız, Ali, "Bir Teknolojik Transferin Değişim Boyutu: Köstence Demiryolu Örneği", *Anka'nın Sonbaharı Osmanlı'da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye,* İletişim Yay., İstanbul, 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

Araz, Melda, *Impacts of Political Decisions in the Formation of Railroads and Railroad Architecture in Turkey Between 1856 and 1950*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1995.

Atabay, Mithat, "Atatürk'ün Ankara'ya Davet Ettiği Macar Profesör Antal Rethly'nin Türkiye'deki Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Türk inkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Mayıs-Kasım, s. 1-14.

Ataç, Kuter, "Atatürk Döneminden Günümüze Hizmetler, Ulaştırma ve Bankacılık Sektörleri", *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi,* Hacettepe Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2002.

Birgün, Faruk Hakan, *Nazi Almanya'sında Kaçarak Türkiye'ye sığınan Alman Bilim Adamı ve Sanatçıları,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990.

Çolak. Filiz, "Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı (1840-1940)",*Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı,* Sayırl 11, Aralık 1997, s.35.

Danışma Meclisi Bibliyografyası, Yayına Hazırlayan, Yusuf Sarınay, Türkiye Büyük Millet Meclisi (Basım Halinde).

Demirhan, Nezahat, *Atatürk Dönemi Ulaştırma Politikaları ve Demiryolları,* Yıldız Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995.

Efe, Ayla, *Eskişehir Demiryolu,* Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir. 1998.

Eraslan, İsmail, "Prof.Dr. Hans Mayer-Wegelin'in Hayatı, Eserleri, Türkiye'ye Yaptığı Hizmetler" *İ.Ü.Orman Fakültesi Dergisi* Seri B. Cilt 34, Sayı 2, S. 1-8.

Etem, Sadri, "Muhtelif Memleketlerde Şimendiferlerin Millileşmesi", *Demiryolları Dergisi,* Mayıs-Haziran 1934, Cilt:10, **Sayırl 11-112.**

Gürel, Ziya, *Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk,* TTK, Ankara, 1989.

İhsanoğlu, Ekmelettin, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Teknoloji Çağını Yakalama Gayretleri", *Çağını Yakalayan Osmanlı,* (IRCICA), İstanbul. 1995.

İstanbul'dan Medine'ye Bir Tarih Belgeseli, Hicaz Demiryolu Fotoğraf Albümü, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul, 1999.

Kobal, Yunus, *Üniversitelerimizin Gelişimi ve Alman Bilim Adamlarının Katkısı,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara. 1984.

Levent Şahverdi Arşivi

Kılınçkaya, Derviş, *1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar,* Bildiren Yayıncılık. Ankara, 2003.

Onur, Ahmet, *Türkiye Demiryolları Tarihi 1860-1953,* İstanbul, 1953.

Özdönmez, Metin-Ekizoğlu, Abdi, "Cumhuriyet Dönemi Ormancılığında Katkısı Olan Yabancı Uzmanlar", *İ.Ü.Orman Fakültesi Dergisi*. Seri B, Cilt 44, Sayı 1-2, 1994, s. 13-28.

Özdönmez, Metin- Ekizoğlu, Abdi, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri Ormancılığında Katkıları Olan Yabancı Uzmanlar", *İ.Ü.Orman Fakültesi Dergisi,* Seri B, Cilt 43, Sayı 3-4, 1993, s.57-68.

Öztürk, Cemil, "Tanzimat Devrinde Bir Devletçilik Teşebbüsü: Haydarpaşa-İzmit Demiryolu", *Çağını yakalayan Osmanlı! : Osmanlı Devleti'nde modern haberleşme ve ulaştırma teknikleri,* yay. haz. Mustafa Kaçar, Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1995.

T.B.M.M. Kavânîn Mecmuası, 31 Mayıs 1934 Tarih ve 2487 Nolu İzmir-Kasaba Demiryolu ve Temdidi Demiryollarının Satın alınmasına Dair Olan Mukavelenamenin Tasdiki Hakkındaki Kanun, Cilt 13.

Yavuz, Ünsal, '"Cumhuriyet Devri Demiryolu Politikasına Yaklaşım Biçimi", *IX. Türk Tarih Kongresi,* 21-25 Eylül 1981,111. Cilt.

Yıldırım, İsmail, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950),* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001

Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,

B.C.A. 030.18.01.02., Bakanlar Kurulu Kararları Fonu.

B.C.A. 030.11.1.0., Üçlü Kararlar Fonu.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE İÇ GÜVENLİK VE TÜRK POLİSİ

Dr. Ali DİKİCİ*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve ardından parçalanmasından sonra Türk toprakları Avrupa ülkeleri tarafından işgal edildi. Ancak Mustafa Kemal önderliğindeki Kuva-yı Milliyeciler ellerinde kalan son vatan topraklarını kurtarmak için işgale karşı Millî Mücadele'yi başlattı. Mustafa Kemal bu mücadelede Türk halkının büyük bir çoğunluğunun desteğini kazandı. Bu mücadeleyi inceleyen çok fazla çalışma mevcut olmasına karşın önemli bir grubun, polislerin bu mücadeledeki yeri yeterince incelenmiş değildir. Oysa polis asli görevi olan asayiş ve güvenliği sağlamanın yanı sıra Millî Mücadele'ye tam destek vermiştir. Bu mücadelede hayatını kaybetmiş veya Millî Mücadele'ye katkılarından dolayı İstiklal madalyası kazanmış birçok polis mevcuttur. Bu nedenle bu makale Türk polisinin Millî Mücadele esnasındaki çalışmalarını, katkılarını ve özet olarak polis teşkilatının içinde bulunduğu genel durumu incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Millî Mücadele, Kuva-yı Milliye Hareketi, Türk Polisi, İşgal, Asayiş ve Güvenlik

HOMELAND SECURITY OF TURKEY DURING THE WAR OF NATIONAL INDEPENDENCE AND THE TURKISH POLICE

ABSTRACT

After the defeat and consequent breakup of the Ottoman Empire during World War I, the European powers occupied Turkey. However, the Turkish Nationalist Forces under the leadership of Mustafa Kemal launched a struggle to rescue their homeland which is the last territory to survive for them. M. Kemal took the support of the overwhelming majority of the people to fight against the occupiers. Although there are many researches regarding this struggle, the role of one important group, namely the police, yet, has not been studied well. Police displayed their full support for the national movement apart from their basic duty which is to provide the

* 3. Sınıf Emniyet Müdürü, Şanlıurfa, dikiciali@yahoo.com.

Levent Şahverdi Arşivi

public peace and order. There are numerous police officers who lost their lives or won war medal for their contributions to the war. So, this article aims to examine the roles of Turkish police during the Turkish National Struggle and gives a brief outlook of the Turkish police organization.

Key Words: Mustafa Kemal, National Struggle, Nationalist Movement, Turkish Police, Occupation, Peace and Order.

GİRİŞ

Mondros Mütarekesinin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden itibaren başlayan Mütareke devri yakın tarihimizde, azınlıkların türlü türlü ihanetler sergilediği, fırsat düşkünü mütegallibelerin hüküm sürdüğü, iç ayaklanmaların baş gösterdiği ve ülke geneline kargaşanın hâkim olduğu bir dönemdir. İşgalcilerin yol açtığı baskı ve zulümlere ülke içindeki yerli ve yabancı unsurların ihanetleri de eklenince "hiçbir yerde nizam, intizam kalmamıştı. Asayiş iyiden iyiye bozulmuştu. Harp içinde türeyen eşkıya her tarafta çoğalmaya başlamış, soygunlar, baskınlar, adam öldürmeler alıp yürümüştü. Bütün Karadeniz kıyısı ve Trakya, Rum Çetelerinin yuvası olmuştu."[1] Memleketin her tarafı asker firarileri, hapishane kaçkınları ile dolmuş, Anadolu adeta eşkıya yatağı olmuştu. Gayrimüslim azınlıklar ve eşkıyalar hapishaneleri basıp mahkûmları serbest bırakıyorlardı.[2] Jandarma kuvvetlerinin istisnasız cepheye gönderilmesinden dolayı cephe gerisinde özellikle kırsal kesimde büyük bir asayişsizlik ve başıboşluk baş göstermişti. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta tasvir ettiği gibi "Ordu, ismi var cismi yok bir durumda... Komutan ve subaylar... karanlık felaket uçurumu kenarında beyinleri bir çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul..."[3]du.

Böyle bir ortamda Mustafa Kemal, Millî Mücadele'yi millete mal edebilmek için öncelikle milletin can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması gerektiğinin farkındaydı. Çünkü bu tedbirler alındıktan sonra milleti cephelerde uzun süre tutabilmek ve bağımsızlık savaşını kazanmak mümkün olabilirdi. Jandarmanın kadro, donanım ve saygınlık açısından zayıf durumda bulunması ve Kuva-yı Milliye'nin iç güvenliği sağlama konusunda yeterli

---

[1] Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Birinci Kitap, Örgün Yayınlar, İstanbul, 1981, s. 187.

[2] **Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları,** Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1993, s. 65–66.

[3] Kemal Atatürk, **Nutuk (1919 – 1927)**, Bugünkü dille yayına hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2000, s. 7–8.

Levent Şahverdi Arşivi

olmadığının anlaşılması ile ülkenin asayiş ve güvenliğinden birinci elden sorumlu olan Türk polisine büyük görevler düşmüş ve polis de işgalin getirdiği olumsuzlukları ortadan kaldırmak için çetin bir mücadele vermiştir.

Millî Mücadele döneminde polisin, hem asli görevlerini yerine getirmek hem de işgal altındaki bölgelerde kurtuluş mücadelesine destek vermek gibi iki önemli görevi bir arada yürütmeye çalıştığı görülmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan olumsuz süreç, polisi de etkilemiş ve Türk Polis Teşkilatı, insan gücü ve teçhizat olarak zayıf bir durumda kendini Millî Mücadele'nin içinde bulmuştur. Bütün bu olumsuzluğa rağmen Türk polisi Millî Mücadele'ye elinden gelen desteği vermiş ve savaşın kazanılması için özverili çalışmalarda bulunmuştur.

Türk Polisinin Kurtuluş Savaşına olan katkısını beş ana başlık altında toplamak mümkündür:[4]

1- Bilfiil cephede savaşa katılma,

2- Millî-manevi değerlerle birlikte halkı koruma,

3- Halkı Kurtuluş Savaşı'na katılma hususunda teşkilatlandırma,

4- Millî Mücadele'nin ihtiyaç duyduğu silah ve mühimmat ile İstanbul'daki üst yöneticileri Ankara'ya gönderme,

5- Millî Mücadele'ye yönelik casusluk ve diğer yıkıcı faaliyetleri önleme,

Polisin çeşitli şekillerde yürüttüğü bu mücadelelere geçmeden önce Millî Mücadele başladığında Türk polisinin ne durumda olduğuna bakmakta yarar vardır.

1. Türk Polisinin ve Emniyet Teşkilatının Genel Durumu

Mondros Mütarekesinden sonra polislik görevini Osmanlı Devleti'ne bağlı İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiye'si yürütmüştür.[5] Bu teşkilat;

---

[4] Eyüp Şahin, "Kurtuluş Savaşında Türk Polisi", **Polis Dergisi**, Sayı: 47, Yıl:12, (Ocak-Şubat-Mart 2006), s. 45.

[5] Osmanlı polisinin Millî Mücadele hazırlıklarına verdiği büyük desteğin yanı sıra Osmanlı Hükümeti'nin verdiği görevleri de yerine getirmeye çalıştığı görülmektedir. Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı padişahı ve hükümetinin izlemeyi plânladığı yeni politika sonucu kurulan Heyet-i Nasiha'nın Anadolu'ya düzenlediği seyahatin sorunsuz olarak halledebilmesi için polisler azami tedbirler almışlardır. Bkz. Mevlüt Çelebi, "İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdürrahim Başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti (Anadolu Heyet-i Nasihası): 16 Nisan–18 Mayıs 1919", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: VI, Sayı: 18, (Temmuz 1990). Öte yandan polis, Atatürk'ün Samsun'dan Ankara'ya gelişine kadar gerekli güvenlik tedbirlerini alarak, Heyetin güvenlik içerisinde seyahat etmesini sağlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir Umum Müdür ve Umum Müdür Muavini, Teftiş Heyeti Reisi, Tahrirat Müdürlüğü, Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü Şube Müdürlükleri, Muhasebe Memurluğu, Heyet-i Sıhhiye, Polis Hastanesi'nden oluşmaktaydı.[6] TBMM'nin kuruluşundan iki ay sonra 24 Haziran 1336 (1920) tarihinde Millî Polis Teşkilatı kuruldu. Böylece bu tarihten itibaren, birisi İstanbul'da Osmanlı Hükümetine bağlı diğeri Ankara'da Millî Hükümete bağlı iki ayrı Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü görev yapmıştır. Durum böyle olunca Emniyet teşkilatı iki yıl boyunca iki elden yürütülmüştür. Ancak bundan sonraki süreçte, Merkezi İstanbul'da olan Polis Teşkilatı'nın görev alanı ve etkinliği gittikçe azalmış, İstanbul ve çevresi ile sınırlı kalmıştır. Millî Polis Teşkilatı ise Kurtuluş Savaşı boyunca geniş bir bölgede görev yapmış, dar bir kadro ve kısıtlı imkânlarla Misak-ı Millî sınırları[7] içinde faaliyet göstermiştir.

24 Haziran 1920'de Ankara'da kurulan Millî Hükümetin ilk Emniyet-i Umumiyesi; bir Umum Müdür ve bir Umum Müdür Muavini, bir emniyet, bir Seyrüsefer ve bir Memurin Şube Müdürü, bunlara hizmet eden bir mümeyyiz, bir dosya, bir evrak kâtibi ile altı kişilik teftiş kurulundan ibaret küçük kadro ile fedakârca çalışmaya başlamıştır.[8] Büyük bir yokluk içinde görevini sürdürmeye çalışan bu teşkilatın şube teşkilatı mevcut değildi ve bütün dosyalar İstanbul Hükümetinin kontrolünde olan Emniyeti Umumiye Müdüriyetinde kalmıştı. Ancak İttihat Terakki Cemiyeti tarafından kurulan polisin örgütsel yapısının Millî Mücadele devam ederken esaslı bir şekilde değişikliğe uğramadığı görülmektedir. Bu durum, savaşın getirdiği olumsuz koşulların yanı sıra Ankara Hükümetinin böyle bir değişikliği istememesinden kaynaklanmıştır.[9] Bunun bir sonucu olarak, 1907 ve 1913

---

[6] **Emniyet Genel Müdürlüğü Web Sayfası**, "Osmanlılarda Polis (1908–1918 Dönemi)", http://www.egm.gov.tr/tar.osmanli1908-1918.asp, 06.02.2008.

[7] Türk polisinin Misak-ı Millî sınırları içinde işgallere karşı verdiği mücadelenin en çarpıcı örneklerinden birisi –bugün sınırlarımız içerisinde olmayan- Batum'da görev yapan polis memuru Torunizade Süleyman Efendi'dir. Mütareke döneminde buradaki görevini bırakmayarak, Batum ve çevresinin kurtuluşu için mücadele eden Cemiyet-i İslamiye'ye üye olan Süleyman Efendi, diğer polislerle birlikte kahramanca mücadele etti ve TBMM'nin 5.4.1341 (1925) tarihli oturumunda kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ile taltif edildi. Bkz.: Eyüp Şahin, "Cumhuriyete Hayat Veren İstiklal Madalyalı Polisler - Torunizade Süleyman Sırrı Efendi", **Polis Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 14, EGM Yayınları, Ankara, 1998, s. 166-173.

[8] Hikmet Tongur, **Türkiye'de Genel Kolluk**, Kanaat Basımevi, Ankara, 1946, s. 311. Halim Alyot, **Türkiye'de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum**, Kanaat Basımevi, Ankara, 1947, s. 605–606.

[9] Ferdan Ergut, **Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 289.

Levent Şahverdi Arşivi

tarihli Polis Nizamnameleri, Millî Mücadele süresince ve Cumhuriyetin ilanından sonra uzun süre yürürlükte kalmıştır.

1919 ile 1922 arasındaki dönemde Ankara'da yeni kurulan hükümet, yönetimi altındaki bölgelerde iki başlı iktidar durumuna son vermek için halkın güvenini kazanmanın yanı sıra işgal ordularına karşı başarılı bir savaş verebilmek için cephe gerisinde güvenliği sağlamaya çalışıyordu.[10] Polisteki bu iki başlılık, ancak Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra giderilebilmiştir. İstanbul'daki Emniyet Genel Müdürlüğünün 1922 yılında kaldırılmasından sonra, 24 Şubat 1923'de İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi de kaldırılarak yerine Ankara'daki Emniyet Umumiye Müdürlüğüne bağlı ve İl Teşkilatı düzeyinde İstanbul Polis Müdürlüğü ihdas edilmiştir.[11] Ankara'daki teşkilat, günümüz Emniyet Genel Müdürlüğü'nün karşılığı olan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti olarak, İstanbul'daki teşkilat ise İstanbul Polis Müdürlüğü (il emniyet müdürlüğü) görevini sürdürmeye başlamıştır. Böylece Mondros Mütarekesi ve Kurtuluş Savaşı koşullarının Anadolu'da ortaya çıkardığı ikili polis sistemi ortadan kaldırılarak merkezi bir polis teşkilatı kurulmuştur.

Polisin sayısal durumuna gelince; 1918 yılında İstanbul ve diğer vilayetlerde toplam 6635 polis görev yapmaktadır.[12] 1919 yılı barem kanuna göre polis kadrosu; 26 polis müdürü, 37 merkez memuru, 107 serkomiser, 150 ikinci komiser, 499 üçüncü komiser, 4210 polis memuru, 8 yazı işleri baş memuru, 22 birinci sınıf memur, 45 ikinci sınıf memur, 209 üçüncü sınıf olmak üzere toplam 5313 personelden oluşmaktadır.[13] Aynı yıl Emniyeti Umumiye Müdüriyetinin bütçesi 601.402 lira 44 kuruş olarak belirlenmiştir.[14] 1920 yılı 6 aylık bütçesinde Emniyet-i Umumiye Merkezi Teşkilatında Genel Müdür dahil 49 kişinin görev yaptığı görülmektedir. O yılki Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünün toplam bütçesi ise 1.354.688 liradır.[15]

---

[10] Ergut, **a.g.e.,** s. 298.

[11] Alyot, **a.g.e**., s. 606

[12] Ahmet Nihat Dündar, "Kuruluş, Gelişme, Değişme", **150. Kuruluş Yıldönümünde Türk Polisi**, EGM Yayınları, Ankara, 1995, s. 27; Başka kaynaklar Misak-ı Millî sınırları içindeki polis sayısını 5660 olarak vermektedir. Bkz. Tongur, **a.g.e,** s. 251–252; Hüseyin Gülçiçek, "Emniyet Teşkilatı Hakkında Hükümet Politikaları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1990), s. 44–45.

[13] Tongur, **a.g.e,** s. 312.

[14] "Emniyeti Umumiye Müdüriyetinin 1335 (1919) Senesi Bütçesi", **Polis Mecmuası**, Yıl: 6, Sayı: 112, İstanbul, 1919, s. 260–262 ve 295.

[15] Hüseyin Gülçiçek, "159. Kuruluş Yılında Dünden Bugüne Polis Teşkilatı", **Çağın Polisi Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 29, Mayıs 2004, s. 38–42.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Mücadele esnasında polis sayısı gittikçe azalmıştır.[16] 1922 yılına kadar işgal altında kalan İstanbul, İzmir, Edirne, Bursa, Balıkesir ve Manisa gibi büyük illerde polis kadroları yetersiz bir duruma gelmiştir. Hatta amir yetersizliğinden dolayı polis memurlarını denetleyen ve gerekirse ceza veren illerdeki polis divanı kurulamamıştır.[17] 1923 yılında 14 ilin polis teşkilatının başında 25–30 lira maaşlı birer Polis Müdürü; 14 ilin polis teşkilatının başında birer Serkomiser; 16 ilin polis teşkilatının başında birer ikinci komiser; 7 ilin polis teşkilatının başında ise bir komiser muavini yönetici olarak görev yapmaktadır.[18] 1920 yılının sonlarına gelindiğinde İstanbul ilinde 34 adet polis merkezi ile 218 polis mevkii bulunuyordu. Bu merkez ve mevkilerde görev yapan polis amir ve memurları, görev yaptıkları merkez veya mevkilerin mıntıkasına yerleşmiş, mahallesini ve semtini tanıma başarısını göstermiş kimselerdi. Sayılarının az olmasının yanında, polisiye uygulama taktikleri de modern değildi. Ancak, bu hizmetleri yerine getirirken taviz vermez bir davranış biçimi sergilediklerinden dolayı, suçlular polisten çok korkardı.[19]

2. Mondros Mütarekesinden Sonra Başlayan İşgaller ve Türk Polisinin Faaliyetleri

İtilâf Devletleri Mondros Mütarekesinin 7. maddesine dayanarak güvenliklerini tehlikede gördükleri gerekçesiyle Anadolu'nun her köşesini işgal etmeye başladı. Antep, Maraş ve Urfa önce İngilizlerin işgaline sahne olurken, Adana Vilayeti de Fransızların işgaline uğradı.[20]

Türk polisi, işgallere ve işgal edilen yerlerde yaşanan olaylara karşı büyük bir direniş başlatan Kuva-yı Milliye'nin yanında yerini alarak, ülkede asayişi sağlama görevinin yanı sıra, işgal güçleriyle ve bunlarla işbirliği yapan yerli ve yabancı işbirlikçilerle, bağımsız devlet kurmak hayali peşinde olan Ermeni ve Rumlarla mücadele etmeye başlamıştır.

---

[16] 1923 yılında toplam polis sayısının 4143'e düştüğü görülmektedir. Bkz. Cevdet Demirbaş, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Polis Teşkilatı", **Polis Dergisi**, Yıl: 11, Sayı: 43, (Ocak-Şubat-Mart 2005), s. 148–149.

[17] Dündar, "Kuruluş, Gelişme, Değişme", s. 31.

[18] Alyot, **a.g.e.**, s. 611.

[19] Burhan Felek, "Geçmişte Asayiş Meselesi", **Polis Emeklileri Polis Dergisi**, Yıl: 24, Sayı: 298, İstanbul, s. 21–22.

[20] "Fransızlar 17 Aralık 1918 tarihinde Adana'yı, İngilizler 1 Ocak 1919'da Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgal ettiler". Bkz. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi: 1918–1938**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 13–29.

Levent Şahverdi Arşivi

Özellikle işgal edilen bölgelerde yaşayan Türkleri insanlık dışı baskılarla sindirmek ve göçe zorlamak üzere büyük bir tedhiş hareketi içine giren Rum-Ermeni örgütleri ve çetelerine karşı polisin faaliyetlerini yoğunlaştırdığı görülmektedir. Nitekim Millî Polis Teşkilatı'nın kurulmasıyla birlikte polis daha özverili, çetin ve yoğun bir mücadeleye girişmiş ve tüm Misakı Millî sınırları içerisinde emniyetin temini, asayişin korunması ve suç faillerinin meydana çıkartılması konularında büyük çaba göstermiştir.

2.a. Adana'nın İşgali ve Ermeni Zulmüne Başkaldıran Polisler

19 Aralık 1918 tarihinde Adana'yı işgal eden Fransızların tamamen denetimi ellerine geçirmek ve kendilerine gösterilecek direnişi kırmak üzere kolluk kuvvetlerini devre dışı bırakmaya ve onları işgal bölgelerinden uzaklaştırmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu amaçla, kendi askerlerini ve polis teşkilatlarını görevlendirmenin yanı sıra işgal bölgelerinin güvenliğinde Ermeni ve Rum azınlıkları egemen kılmaya başlamışlar, polis ve jandarma dairelerine doğrudan doğruya kendi güvendikleri Ermeni memurlarını yerleştirerek, polis mevcudunu da dört-beş misline çıkartmışlardır.[21] Polis müdür yardımcılığına Parsumoğlu Vahan'ın getirilmesi,[22] Ermenilerin yağma ve katliamlarını artırmıştır. Bu durum karşısında Adana ileri gelenleri toplanarak güvenliği sağlamak için bazı önlemler almış, özellikle terhis edilmiş olan yedek subayların polis ve jandarma görevi almalarını kararlaştırmıştır.

Görevi başındaki Türk polisleri de bu durum karşısında harekete geçerek üzerlerine düşen görevi yapmışlardır. Bunlardan polis memuru Mahmut Muhittin Efendi (Özsoy) Arap lisanına vakıf olmasından dolayı Tarsus kazasına doğru ilerlemekte olan işgal birliklerinin durdurulması için bu bölgedeki halkı örgütlemek üzere görevlendirildi. Bölge halkını örgütlediği gibi aynı zamanda Fransız kuvvetleri arasında bulunan Cezayir ve Faslı Müslüman askerleri ikna ederek kendi tarafına çekmeyi başardı. Onların da içinde bulunduğu bir direnişçi gurubu meydana getirdi. İşgalcilere karşı harekete geçerek çeşitli taktiklerle onlara büyük zararlar vermeye başladı. Ancak, emrinde çalışan ve bölgede bulunan bir Ermeni kadınla ilişkisi ol-

---

[21] Eski Mersin Liman Reisi Muavini Emekli Yüzbaşı Kasımpaşalı Rasih Efendi tarafından yazılan 1 Kasım 1919 tarihli rapor için bkz. Nuran Koltuk, "Adana'da Fransız İşgalinde Ermenilerin Rolü İdari Mekanizmaya Etkileri ve Bir Sürgün Hikâyesi", **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 11, (Sonbahar 2003), s. 84–103.

[22] Selek, **a.g.e.**, s. 195. Fransızlar, Kethüzade İbrahim Bey'i Adana Polis Müdürlüğünü teklif ettilerse de, Kethüzade bunu reddetmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

duğu daha sonraları anlaşılan bir polis memurunun ağzından kaçırması üzerine deşifre olarak yakalandı.[23]

2.b. Antep'in İşgali ve Polisin Onur Savaşı

İngilizler Antep'i işgal ettikten sonra Ermenilerin tahrik ve teşvikleri ile halka zulüm etmeye başladı. Ancak asıl çatışmalar Antep'in 29 Ekim 1919 tarihinde Fransızlar tarafından işgal edilmesiyle başladı. 10 Kasım 1919 günü Ermeni çeteleriyle Türk polisi arasında kavga çıktı ve bazı polisler şehit edildi. Bu olayı protesto etmek için 23 Kasım 1919'da Cemiyet-i İslamiye'nin düzenlediği büyük bir miting yapıldı.[24]

Akyol Polis Karakolunda görevli bir polis memuru olan Mehmet Hamdi Bey, Fransız güçlerinin Polis Karakolunda göndere çekili olan bayrağın indirilmesi isteklerine meslektaşlarıyla birlikte karşı çıktı. Ancak Mutasarrıfın emri üzerine bayrağı gönderden indirdiler. Mehmet Hamdi Bey, ertesi gün Türk bayrağını tekrar göndere çekti. Olayı haber alan işgal güçleri bir manga askerle karakolu bastı. Çıkan çatışmada mermisi tükenen Mehmet Hamdi Bey, teslim olmamak için karakolun en üst katından kendini yere bıraktı ve şehit oldu.[25] Benzer şekilde Serkomiser Körükçü Fevzi Bey "Kıvılcım" adlı direniş örgütünü kurdu ve Antep direnişine katıldı.[26]

Nitekim "hükümet-i muvakkatanın ekseri jandarması, polisleri, hep Antep'li Türklerdendi. Bunlar geceleri gizli gizli, saklanmış silahları, cephaneleri, hep şehir dışında bulunan millî Türk kuvvetlerine kaçırmaya devam ediyorlardı."[27]

2.c. Maraş'ın İşgali ve Direnişi Örgütleyen Başkomiser

Maraş'taki İngiliz işgalini büyük bir sevinçle karşılayan Ermeniler, daha önce göç ettikleri yerlerden tekrar Maraş'a dönmeye başladılar. Ancak

---

[23] Alâeddin Koyugölge, "Türkiye'nin En İhtiyar Emniyet Mensubu", **Polis Emeklileri Sosyal Yardım Derneği Polis Dergisi**, Yıl: 26, Sayı: 226, İstanbul, 1979, s. 32.

[24] Ergünöz Akçora, "Kilis'in Antep Müdafaasındaki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XI, Sayı: 31, (Mart 1995).

[25] "Hadiselerin İçyüzü: Yakılan Tarihi Akyol Karakolu ve Polis Hamdi Efendi", **Polis Emeklileri Sosyal Yardımlaşma Derneği Polis Dergisi**, Yıl: 15, Sayı: 198, İstanbul (01 Aralık 1968).

[26] Eyüp Şahin, **Türk Polisinin Erdem Mücadelesi ve Kahraman Polisler**, EGM- APK Dairesi Başkanlığı Yayın No. 152, Ankara, 2001, s. 82–84.

[27] Durmuş Yalçın, "Millî Mücadele'de İdareciler, Günümüzün ve Geleceğin İdareciliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 21, (Temmuz 1991). Millî Mücadeleye katkılarından dolayı İstiklal Madalyası verilen 66 polisten 18'inin Antep'te çalışan memurlar olması dikkat çekicidir.

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler işgal esnasında oldukça temkinli davranarak Ermenilerin aşırı hareketlerine müsaade etmediler. Polis ve jandarmanın işlerine çok müdahale etmemekle birlikte istihbarat şubesi vasıtasıyla siyasi durumu sürekli takip ettiler. İngilizlerden sonra 29 Ekim 1919'da Fransızlar tarafından işgal edilen Maraş'ta, Ermeniler yerli halka hakaret ve saldırılarını iyice artırdılar. Bunlar itilaf devletleri sayesinde intikam almayı ve Fransız himayesinde Maraş'ın da dahil olduğu bir Ermenistan Devleti kurmayı amaçlıyorlardı. Fransızların silahlandırdığı Ermenilerin taşkınlıkları sebebiyle Türklerde can, mal ve namus emniyeti kalmamış, savunmasız Türkler katliamlara maruz kalmıştır. Hatta Türk depolarından çaldıkları silahları Ermenilere dağıtan Fransız askerleri, kendilerini gören bir polis memurunu şehit etmişlerdir.

Beyrut Polis mektebindeki öğretmenlik yapmakta iken yörenin düşman işgaline uğraması üzerine Maraş'a dönen Serkomiser Arslan Bey, Fransız işgaline karşı Müdafaa-i Hukuk teşkilatını kurarak Millî Kuvvetlerin Komutanlığını üstlendi.[28] Arslan Bey, tüm olumsuz şartlara ve yaşanan büyük zorluklara rağmen Maraş'ta Türk halkına önderlik yaparak, moral ve mücadele gücü aşıladı ve düşmanın ağır bir yenilgiye uğramasını sağladı.[29] Maraş'ın kurtuluşundan sonra milletvekili seçilmesine rağmen TBMM'nce izinli sayılan Arslan Bey, Adana Cephesinde de görev yaptı. Antep ve İslahiye cephelerinde teftişlerde bulundu. Arslan Bey, Millî Mücadele'de gösterdiği başarılardan dolayı Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi.[30] Arslan Bey'in yanında mücadele eden bir diğer polis olan Abdullah Bey, işgal esnasında Çarşı Karakolu'nda görev yapıyordu. Abdullah Bey, bir gün 5 Fransız askeriyle devriye görevi yaparken bu askerleri silahlarıyla birlikte esir alarak, Maraş Direniş Teşkilatına teslim etti ve Fransızlara karşı verilen mücadeleye bilfiil katıldı. 21 gün boyunca çatışmaların yoğun olarak yaşandığı Katolik ve Meryemana Kiliseleri civarında büyük kahramanlık gösterdi ve ayağından yaralandı. Abdullah Bey, Maraş direnişinde ve Millî Mücadele'nin kazanılmasında gösterdiği kahramanlıklarda dolayı "Polis Fedaisi" olarak adlandırıldı ve Maraş Kuva-yi Milliye Teşkilatı tarafından takdirname ile ödüllendirildi.[31]

---

[28] Eyüp Şahin, **Türk Polis Teşkilatının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler**, EGM Yayın No: 371, Ankara, 2004, s. 453.

[29] Şahin, **Türk Polisinin Erdem Mücadelesi ve Kahraman Polisler**, s. 85–87.

[30] Şahin, **İz Bırakan Polisler**, s. 453.

[31] Şahin, **Türk Polisinin Erdem Mücadelesi ve Kahraman Polisler**, s. 73–76.

Levent Şahverdi Arşivi

2.d. İzmir'in İşgali ve Şehit Edilen Polisler

Mütareke'nin ardından İzmir'de asayiş ve güvenlik o derece bozulmuştu ki polis memurlarının dahi can güvenliği kalmamıştı. 23 Şubat 1919 tarihinde Çayırlıbahçe'de eğlenip olay çıkaran Rumların polis memuru Hamza Efendi'yi şehit etmeleri derin bir üzüntü yarattı. Hamza Efendi'nin cenazesi büyük bir törenle kaldırıldı. Hatta bu tören, birbirlerine ateş püsküren ve en ağır sözlerle saldıran bütün İttihatçı ve İtilâfçıları, her iki tarafın basın temsilcilerini bir araya getirdi.[32]

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Türk milletini en derinden yaralayan bir gelişme oldu. Yunan ordusu İtilaf Devletlerine ait savaş gemilerinin eşliğinde İzmir'i işgal ederken, İzmir'de bulunan Rumlar, Başpiskopos Hrisostomos başkanlığında, sevinç gösterileri ve büyük taşkınlıklar yaparak karşılamışlar, ardından katliama, soygun, yağmaya ve işkenceye başlamışlardır.[33] Polis ve İnzibat karakolları tamamıyla Yunan askeri birliklerinin ellerine geçtiğinden bu soygunlara kimse müdahale etmiyordu.[34]

İşgalcilerin saldırılarından polisler de payını almaktadır. Polise yapılan bu saldırılar ile ilgili Falih Rıfkı şunları söylemektedir: "Bir gün, hiç unutmam, bir polisin yüzünü Yunan bayrağı ile kapadılar. Denebilirdi ki, Rumlar için bizi kızdırabilmek İzmir'i işgal etmekten, polisi tahkir edebilmek, Trakya'yı fethetmekten daha yüksek bir gayedir."[35] İlk çıkan Yunan müfrezelerinin bir kısmı, Pasaport Polis Karakolunu işgal edip, polisleri merkeze aldı.[36] Rumlar tarafından o gün yakalanan polis ve jandarmalar da öldürüldü. Urla Polis komiseri (Giritli) Hüseyin Efendi Ziraat Bankası önünde katledildi. Polis memurlarından Refik Efendi, Halil Efendi ve emekli polis memuru Ahmet Efendi de bıçaklanarak öldürüldü.[37] Ayrıca, Giritli İhsan,

---

[32] Zeki Arıkan, "İşgal Dönemi İzmir Basını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 13, (Kasım 1988). Ayrıca bkz. Osman Sönmez, "Mütareke Döneminde Rumların Mezalimine Bir Örnek: Hamza Efendi'nin Şehid Edilmesi", **Ata Dergisi**, Sayı: 2, Konya, 1992, s. 115–120.

[33] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt: 1, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1984, s. 137–139; Sıtkı Aydınel, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâyı Millîye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 31–34. İşgal esnasında İzmir Polis Müdürü Fikri Bey'dir. Bkz. **Islahat**, (27 Mayıs 1335).

[34] "İzmir'de Katliam", **İstiklal Harbi Gazetesi**, Hazırlayan Ömer Sami Coşar, (16 Mayıs 1919) No. 2, içinde **Unutulan Manşetler**, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, Mayıs 2007.

[35] Falih Rıfkı Atay, **Akşam** (11 Eylül 1919).

[36] Bülent Çukurova, "15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 8, Mart 1987.

[37] **İstiklal Harbi Gazetesi**, (17 Mayıs 1919), No.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Limnili M. Fahri, İzmirli H. Avni, Nazmi Kemal, Yahya Şerif işgal sırasında görevleri başında şehit edilen bir diğer polislerdir.[38] Bu olaylardan 15 gün sonraya kadar denizden birçok ceset çıkarılmıştır. Bu cesetler arasında, boğazlarından zincirle birbirine bağlanarak denize atılıp, boğulmuş üç polisin cesedinin de sahile vurması dikkati çekmiştir.[39]

1919 Haziran başlarından itibaren Burdur ve Isparta'dan yerli Rum gençleri, görünüşte seyahat etmek maksadıyla akın akın İzmir'e gitmeye başladılar. İzmir'e giden bu Rum gençleri, gönüllü olarak Yunan ordusuna ve yerli Rumların kurduğu çetelere katılıyorlardı. Bu hareketleriyle bir taraftan da İzmir'in Rum nüfusunu çoğaltmak niyetinde oldukları Isparta polis makamlarınca da bilinmekte idi. Isparta polisi bu durumu engellemek için büyük çaba harcamıştır.[40]

Nihayet Türk Ordusu 9 Eylül 1922'de şehre girerken, silâhla direnmeye kalkışan bazı azınlıklara karşı askerin yanı sıra İzmir'de görev yapan 130 polis de gerekli müdahaleyi yaparak bu direnişi kırdılar.[41]

2.e. İstanbul'un İşgali ve Yabancı Polislerin İdareyi Ele Alması

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra özellikle 13 Kasım 1918'den 16 Mart 1920'ye uzanan süreçte İtilâf Devletleri işgal kuvvetleri İstanbul'daki asker sayılarını artırarak denetimi büyük ölçüde ellerine geçirdiler. Diğer birçok alanda olduğu gibi mütareke şartlarına tamamen aykırı olarak emniyet işlerine de el attılar ve İstanbul Polis Umum Müdürlüğü'nün işlerine karışmaya başladılar.

İtilâf kuvvetleri İstanbul'a çıktıktan sonra, şehrin asayişi bozulmuş, Türk polisinin ve jandarmasının sözü ve hükmü büyük ölçüde azalmıştır.

---

[38] "İzmir'de Şehit Polisler Anıtının Açılış Töreni", **Polis Mecmuası**, Cilt: 20, Sayı: 304, 1936, s. 3360.

[39] Çukurova, **a.g.m.**; Millî Mücadele süresince birçok polis şehit edilmiştir. Trabzon'da Hasan Efendi ve Aldıkaçtızade Hikmet Efendi, Edirne'de Osman Nuri, İstanbul'da M. Şükrü, Hüsnü, Faik, Atıf, Hasan, Hulusi, M. Sait, Fahrettin, Kastamonu'da Komiser Muavini Raşit, Malatya'da Yusuf, Kocaeli'nde İbrahim Besim bunlardan bazılarıdır. Bkz. İbrahim Şenöz, **Millî Mücadele'de Türk Polisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1989), s. 73–79.

[40] Nuri Köstüklü, "Millî Mücadele'de Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 15, Temmuz 1989. Benzer şekilde Isparta'da Yunan propagandası yapan Kara Yorgi ve arkadaşı kısa sürede Isparta Polis Komiserliği'nce yakalandılar ve 11 Haziran'da tutuklu olarak Konya'ya sevk edildiler. Bkz. Köstüklü, **a.g.m.**

[41] Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 303–304.

Levent Şahverdi Arşivi

Asayişin bozulmasının en büyük sebeplerinden birisi İtilâf Devletlerinin, hapishanelerdeki mahkûmları serbest bırakmalarıdır. İşgalciler cinayet, hırsızlık, gasp gibi sebeplerden dolayı mahkûmiyetleri çok önceden kesinleşmiş olan gayrimüslim mahkûmları, hükümet ve hapishane yetkililerinin itirazlarına rağmen zorla ve tehditle tahliye etmişlerdir.[42]

İşgal kuvvetleri komutanlarından İngiliz General Wilson, şehirde asayişin bozulmasını gerekçe göstererek 17 Ocak 1919'da Osmanlı Harbiye Nezareti'ne yazdığı bir yazı ile Osmanlı Zabıtası'nın kontrolünü üzerine aldığını bildirmişti.[43] Bu yazıdan sonra İstanbul'un inzibat ve asayişinin sağlanması konusunda bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenlemeye göre, Boğazın Rumeli yakası Beyoğlu ve Rumeli olmak üzere iki bölgeye ayrılmış ve her birine İngiliz, Fransız ve İtalyan polislerden onar polis verilmiştir. Yine aynı devletlerin kontrol zabitlerinden müteşekkil bir komisyon teşkil edilmiş, başlarına bir İngiliz yüzbaşısı verilmiştir. İstanbul yakası da iki bölgeye ayrılmış ve idaresi bir Fransız yüzbaşısına verilmiştir. Üsküdar, Kadıköy ve Boğaz'ın Anadolu yakasındaki inzibat işleri de bir İtalyan subayının komutasına bırakılmıştır.[44] Böylece, İstanbul'da, asayiş ve inzibat işleri İtilâf inzibat kuvvetlerinin kontrolü altında yeniden düzenlendi. Müttefik Polis Organizasyonunun başına da Fransız Subayı General Fuller atandı.

İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki faaliyetlerini ve diğer kurumlarla birlikte Osmanlı Polisi'nin içinde bulunduğu aczi, Amiral Webb'in, 19 Ocak 1919'da Londra'ya gönderdiği şu telgraf açık bir şekilde ortaya koymaktaydı: "Görünürde memleketi işgal etmediğimiz halde, şimdi valileri atıyor ve görevden uzaklaştırabiliyoruz. Polisleri yönetiyor, baskınlarını denetliyor, zindanlarına giderek Rum ve Ermenileri işledikleri suçlara bakmaksızın serbest bırakıyoruz."[45]

Gerçekten de Türk makamları yetki ve etki yönünden çok aciz bir duruma düşmüştü. Özellikle asayişle ilgili kararları İngiliz Yüksek Komiser-

---

[42] Feridun Ata, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrımüslim Mahkûmları Tahliye Etmeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 60, (Kasım 2004).

[43] Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918–16 Mart 1920)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVIII, Sayı: 53, Temmuz 2002.

[44] **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı- I,** Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1992, s. 185–186.

[45] Mustafa Özdemir, **Mütareke Dönemi Basını'nda Osmanlı Devleti'nin Politikası** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, AİİTE, İzmir, 2000), s. 77.

Levent Şahverdi Arşivi

liği alıyor, uygulamayı da yine İngiliz askeri ve polisi yerine getiriyordu. İngilizler kendi polislerinin yanı sıra Rum ve Ermenileri İngiliz üniforması giydirerek istihbaratta görevli polis olarak çalıştırıyorlardı.[46] Azınlık çeteleri ise işgal kuvvetlerinden aldıkları bu cesaretle polislere bile saldırıyorlardı. Örneğin, Nisan 1919 ortalarında Milto adında bir Rum'un idaresindeki on iki kişilik bir Rum çetesi, Anadolu Hisarı'nda bir polis memurunu bağlayarak, üzerindeki silahını aldılar.[47]

İngiliz polisinin asayişle ilgili aldığı tedbirler, genelde İtilâf Devletleri mensuplarına veya azınlıklara değil, Türklere yönelikti. Örneğin, Osmanlı Sadrazamı'nın otomobili İngiliz polisi tarafından aşırı hız iddiasıyla durdurulmuş ve devletin bu en yüksek memuru doğruca kendi polis bürolarına götürülmüştür. Hâlbuki bir sürü İngiliz motosikletçileri şehrin içinde yıldırım gibi dolaştıkları halde bunlara hiçbir cezai işlem uygulanmamıştı.[48]

İngiliz polisinin müdahil olduğu konulardan birisi de, Birinci Dünya Savaşı esnasında ailelerini kaybeden Ermeni çocuklarının bulunup ailelerine teslim edilmesi konusu idi. Bu konuyla ilgili 28 Nisan 1919'da Polis Müdüriyeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen raporda, bir Amerikalı, bir Türk ve bir Ermeni kadınından oluşan 3 kişilik bir heyet teşkil edildiği belirtilmektedir. Raporda ayrıca Müslüman ailelerin gözetiminde olan Ermeni yetimlerinin Osmanlı polisine müracaata lüzum görmeden İtilâf devletleri polislerinin desteğiyle toplanmaya başlandığı bildirilmekteydi.[49] Polis Müdüriyeti'ni devre dışı bırakan Ermeniler birçok İslâm yetimini Ermeni yapmak için patrikhaneye götürerek kötü muameleye tabi tutmuş ve bu şekilde pek çok yetim Türk çocuğu kaçırılmıştır.[50]

İngiliz polisi seyahat konusunda da bütün yetkileri kendilerinde toplayarak ulaşım vasıtalarını kontrol altına almıştır. Örneğin İstanbul'dan Anadolu'ya gitmek isteyenler İstanbul Polis Müdürlüğü'nce verilen bir vesika-

---

[46] Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul: 1918–1923**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 104.

[47] Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, Birinci Kitap, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara,1959, s. 60.

[48] Paul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu** (Çev. Fethi Ülkü), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983, s. 14.

[49] Bülent Bakar, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Yaşanan Önemli Bir Problem: Türk ve Ermeni Yetimleri Sorunu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 62, (Temmuz 2005).

[50] Zekeriya Türkmen, "İşgal Yıllarında İstanbul'daki Uygulamalar: Mütareke Döneminde Ermeniler Tarafından Türk Çocuklarının Kaçırılması ve Hristiyanlaştırılması", **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 2, Ankara (Güz 2000), s. 265–283.

Levent Şahverdi Arşivi

yı almak zorundaydı.[51] Ayrıca pasaport bürosu vizesi bulunmayanların Boğaz'da karşıdan karşıya geçmesine dahi izin verilmiyor, İstanbullular kendi şehirlerinde bir yerden bir yere pasaport ile gitmek mecburiyetinde bırakılıyordu.[52] Haydarpaşa Tren istasyonu gibi önemli ulaşım noktaları İngiliz polisinin denetimindeydi.

Bütün bu örgütlenmelere ve çalışmalara rağmen Müttefiklerarası Polis komisyonu işgal güçlerinin zayıf bir noktasıydı. Bu komisyonun İstanbul Polisini kontrol edeceği sanılıyordu. Ancak Damat Ferit Paşa'nın iktidarda bulunduğu dönemler hariç işgal polisi ile işbirliği yok denecek kadar azdı. Gerçi Polis komisyonun bir İngiliz başkanı vardı. Ancak Türk polisi personel, istihbarat, asayiş, kimlikler konusunda görevini sürdürüyordu.[53] Bu dönemde özellikle siyasi şubeye mensup polisler, Yunanlıların, başta Fener Rum Patrikhanesi olmak üzere yerli Rumların faaliyetlerini dikkatle izlemişlerdir. Örneğin Fener Patrikhanesi'nin, yörenin asayişini bozmak üzere İstanbul'dan Zonguldak'a bazı kişileri göndermesi polis tarafından yakından takip edilmiştir.[54]

İngiliz polisi kendisinin yeterli olmadığı noktalarda İstanbul polisinden yardım talep ediyordu. Tophane Kışlası'na yerleşen İngiliz işgal güçlerinin levazım şubesine ait para kasası, korumasında bulunan askerlerin varlığına rağmen bilinmeyen şahıslar tarafından çalındı. Olayı Türk Polisine haber vermeden çözmek isteyen İngiliz polis dedektifler, bir aydan fazla süren bir çalışmadan sonra, herhangi bir sonuç elde edemeyince Türk Polisinden yardım istediler. Türk Polisi üç günlük bir çalışma sonucunda para kasası ile birlikte dokuz kişilik çeteyi yakalayarak İngilizlere teslim etti.[55]

Türk polisi işgal güçlerinin küstah tavırları ve her işlerine karışmaları karşısında gerektiğinde tepkisini ağır bir şekilde ortaya koyuyordu. 31 Ağustos 1919 günü Gülhane Parkı'nın önünde bir Türk kadınına sarkıntılık yapan üç sarhoş işgal askerine müdahale eden Polis Cemil Bey, bir askeri

---

[51] Ergun Özbudun, "Türkiye'nin Kuruluş Yıllarında Bir Yabancı Gazetecinin Ankara Yolculuğu ve Atatürk'le Görüşmesi", (Çeviri), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 1, (Kasım 1984), s. 167–191.

[52] Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar".

[53] Criss, **a.g.e.**, s. 112–115.

[54] Ali Sarıkoyuncu, "Zonguldak ve Havalisinde Millî Mücadeleye Zarar Verici Faaliyetler" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 23, Mart 1992.

[55] "Millî Savaşta Türk Polisi", **Polis Mecmuası**, (Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Özel Sayısı), Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü, Yıl: 20, Sayı: 286, Ankara, (İlk Teşrin 1933), s. 1651–1652.

Levent Şahverdi Arşivi

öldürüp, ikisini de ağır yaraladı. Ömür boyu kürek mahkûmiyetine çarptırılan Cemil Bey, Güney Amerikanın ünlü Şeytan Adalarında bulunan Guyana hapishanesine gönderildi. Buradaki insanlık dışı muameleye dayanamayan Cemil Bey buradan kaçtı. Ancak yakalanarak tekrar hapse kondu. Atatürk'ün girişimiyle Cemil Bey, 1 Nisan 1929 tarihinde serbest kalarak yurda döndü.[56] İşgalciler yalnızca vatandaşları değil Türk polisini bile taciz etmekten çekinmemektedir. İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde taharri memuru olarak görev yapan ve Karakol Cemiyeti üyesi olan Mazhar Bey, bir gece geç vakitte evine giderken iki sarhoş işgal askeri tarafından durduruldu. Silahının alınmak istenmesi üzerine, Mazhar Bey bir askeri öldürüp diğerini ağır yaraladı. İşin ilginç yanı daha sonra bu olayın soruşturma görevi kendisine verildi.[57]

İstanbul polisinin ülkenin kurtuluşu için yürüttüğü mücadeleye karşın, İstanbul Polis Umum Müdürü Nurettin Bey'in tavrı ters istikametteydi. Damat Ferit Hükümeti'nin 31 Mart 1919 tarihinde bu göreve getirdiği Nurettin Bey, görevi süresince Millî Mücadele'ye karşı çıkmış[58] ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin de koruyuculuğunu yapmıştır.[59] 23 Temmuz 1919 tarihinde siyasi partilerle cemiyetler ve yüksek tahsil gençliği, Sultanahmet Meydanı'nda Damat Ferit aleyhine bir protesto mitingi yapmak istemişlerdir. Ancak miting yabancı polis ve inzibat kuvveti kumandanı General Fuller tarafından yasaklanmış ve Polis Müdürü Nurettin'in emriyle polisler toplanan kalabalığı dağıtmıştır.[60] Bütün bu nedenlerle 20–22 Ekim 1919 tarihinde Millî Mücadelecilerle İstanbul Hükümeti Temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa arasında gerçekleştirilen "*Amasya Görüşmeleri*"nde, gizli sayıldığı için imza altına alınmayan dördüncü protokolde, İstanbul Polis Müdürü'nün değiştirilmesi[61] talep edilmiştir. Daha sonra Mustafa Kemal Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya 3 Kasım 1919 tarihinde çektiği bir telgrafta "Polis Müdürlüğü'nün hâlâ Nurettin Bey gibi bir kimsenin elinde bu-

---

[56] Hikmet Feridun Es, "Asıl Kelebek Türk Polisi Cemil'dir", **Hürriyet** (26 Ekim 1986).

[57] İhsan Birinci, "Millî Mücadelede Kahraman Polislerimiz", **Polis Emeklileri Sosyal Yardımlaşma Derneği Polis Dergisi**, Sayı: 288, İstanbul, (01 Haziran 1971), s. 25.

[58] Zekai Güner ve Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 38, Ankara, 1990.

[59] Sait Molla İngiliz Rahibe gönderdiği bir mektupta "Polis Müdürü Nurettin Bey'in değiştirileceği söyleniyor. Hepimizin koruyucusu olan bu zat hakkında gereken kimselerin dikkatini çektiriniz." demektedir**. Nutuk,** s. 202–203.

[60] "Sultanahmet Mitingi Dün Dağıtıldı", **İstiklal Harbi Gazetesi** (24 Temmuz 1919), No. 63.

[61] **Nutuk**, s. 170. M. Kemal ve arkadaşları Polis Umum Müdürlüğüne Tümen Kumandanı Kemalettin Sami Paşa'nın getirilmesini istiyordu. Bkz. Selek, **a.g.e.**, s. 304.

Levent Şahverdi Arşivi

lunuşu, zâti devletinizin de bu pek önemli noktaya karşı kayıtsız davranmakta olduğunuz kanaatini vermektedir. Hâlbuki bu hoşgörürlüğün sonucu hem hükümete hem de millî teşkilâta zararlı olacaktır"[62] şeklinde ikaz etmiştir.

Nihayet, 16 Mart 1920 günü, İstanbul resmen işgal edildi. İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, Sadrazam Salih Paşa'ya bir nota vererek saat 10'dan itibaren İstanbul'un işgal edileceğini bildirmişlerdi.[63] Notanın ekinde belirtilen birçok hususun yanı sıra, polisin de sıkı bir kontrole tabi tutulacağı, sükûn, nizam ve asayişin muhafazası için gereken bütün nizamnamelerin düzenleme, duyurma ve uygulamasının işgal kuvvetlerince sağlanacağı vurgulanıyordu.[64] Buna rağmen İstanbul polisi işgalle birlikte yaşanan gelişmeleri takip ederek üst makamlara rapor etmiş ve İstanbul'un muhtelif semtlerinde kurulan mahalli teşkilatların birçoğunu bizzat kendisi yönlendirmiştir.

İşgalle birlikte şehirdeki asayiş durumu daha da kötüleşti. "Özellikle müttefik askerleriyle azınlıkların davranışları bu sorunu körükledi. Meskenlere el koyuyorlar, Türklere hakaret ediyorlar, değerli eşyalarını gasp ediyorlardı. Ayrıca halkın, bayrak, ezan gibi kutsal değerlerine de saldırıyorlardı. Posta paketleriyle yurtdışına 'sikke' ve külçeler halinde altın da kaçırıyorlardı."[65]

Kendi aralarında ettikleri kavgalarla da şehrin asayişini ihlâl eden işgalciler,[66] halkın mal ve ırzına saldırmaktan da geri durmuyorlardı. 17 Ma-

---

[62] **Nutuk,** s. 193. Ancak geçen sürede değişen bir şey olmayınca Mustafa Kemal, Cemal Paşa'ya gönderdiği 12.11.1919 tarihli bir şifre yazıda, memleketin geleceğini kurtarmak için gerekli olan millî birliği bozmaya çalışan İstanbul'daki bozguncuların zararlarını önlemenin çaresinin, polis müdürünü namuslu, milliyetçi, yetenekli, teşebbüs gücü taşıyan kimselerden seçmek ve atamak olduğunu belirtmiş, "oysa, zâtıâlîlerince de bilinmektedir ki, bugünkü Emniyet Genel Müdürü, (Polis Müdür-i Umumisi) düşürülmüş olan vatan haini eski kabinenin ve ona bağlı olanların biricik koruyucusudur. Sait Molla'nın Mister Frew'a yazmış olduğu mektuplardan anlaşıldığına göre de bu zat, muhaliflere yani millet düşmanı olanlara bugün kucak açmakta, sığınaklık etmektedir. Amasya'da Salih Paşa Hazretleri de bunu doğrulamışlardır. Halbuki, Dahiliye Nâzırı, memleket ve milletin mukadderatını böyle bir şahsın elinde bırakmakta bir sakınca tasavvur etmiyor, belki yarar görüyor demektir" şeklinde endişesini ve tepkisini tekrarlamıştır. **Nutuk,** s. 197–198.

[63] Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. II, TTK Yayını, Ankara, 1994, s. 428.

[64] Galip Kemalî Söylemezoğlu, **Yok Edilmek İstenen Millet**, Selek Neşriyat, İstanbul, 1957, s. 48–49.

[65] Ş. Can Erdem, "İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 62, (Temmuz 2005).

[66] Erdem, **a.g.m.** Beyoğlu'nda gezen üç sarhoş İngiliz askerine müdahale eden İngiliz polisleri ile aralarında çıkan kavgada kurşun ve kasaturayla yaralanmalar olmuş, yaralılar İngiliz hastanesine nakledilmişlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

yıs 1920 tarihinde İngiliz polis memurlarından biri İçerenköy'de kasaplık yapan bir Türk'ün kapısını kırarak evine girdi ve karısına saldırdı. Feryatlar üzerine yetişen komşuların Jandarma karakoluna haber vermeleriyle, karakol kumandanı beraberinde bir askerle gelerek İngiliz polisini tutukladı ve İngiliz Polis Kumandanlığına teslim etti.[67]

İstanbul'un işgalinden sonra birçok İngiliz polisinin İstanbul sokaklarında görev yaptığı ve şehrin asayişini kendi kontrollerine almaya çalıştıkları görülmektedir. Galatasaray'ın kurucularından Ali Sami Yen'in eşi, Fahriye Yen anılarında İngiliz polislerinin sokaklarda terör estirdiğini söylemektedir: "Bir keresinde İngiliz polisinin bir arabayı durduruşuna ve arabacıyı azarlayışına şahit oldum. Çok korktuk. Polis arabacıya tabanca ile ateş etti ama öldüremedi. Arabacı 'Köpek' diye bağırarak uzaklaştı."[68]

İngiliz polisi Türk polisinin her tasarrufuna müdahale ediyor, bazen karakollara baskın yaparak suç işlemiş olan azınlıkları ve başkalarını karakollardan serbest bıraktırıyordu. İngilizlerin bu küstah tavrından cesaret alan Yunan Bahriye subaylarından Malamatini Dimitri Maltepe'de Cadde üzerinde havaya ateş açıp kendisine müdahale etmek isteyen polislere de saldırmıştır. Daha sonra götürüldüğü karakoldan kendisine İngiliz polisi süsü veren birisi tarafından çıkarılmak için Türk polisine baskı yapılmıştır. [69] Benzer şekilde "Arnavutköy'de meydana gelen bir olaydan dolayı tevkif edilmesi kararlaştırılan Osmanlı vatandaşı bir Rum, kendisine gelen Türk polislerine teslim olmayı reddetmiş ve Yunan polisi veya jandarması ile birlikte gelmelerini tavsiye etmiştir. Türk Polisi yeni bir olaya meydan vermemek için tevkifi yapmamış ve durumdan İtilaf devletleri polisini haberdar etmiştir."[70]

İşgalciler kendilerine yakın gördüğü insanların asayişi bozmalarına ses çıkarmıyordu. Rumların babasına götürmek vaadiyle kandırdıkları bir genç kızı, Büyükada'daki Rum yetimhanesine götürmelerine İngiliz polislerinin de yardımcı olması,[71] gayrimüslimleri hemen her koşulda koruyup kolladıklarını gösteren bir başka olaydı.

---

[67] Erdem, **a.g.m.**

[68] İskender Özsoy, "Cumhuriyet'e Giden Yolda... İstanbul'un İşgal Günleri", **Popüler Tarih**, Sayı: 5, Ekim 2000, s. 75–76.

[69] Erdem, **a.g.m.**

[70] "Ne günlere kaldık", **İstiklal Harbi Gazetesi** (25 Haziran 1919), No.37.

[71] Erdem, **a.g.m.**

Levent Şahverdi Arşivi

Ülkenin içinde bulunduğu durumdan ve işgal kuvvetlerinden aldıkları destekten iyice azgınlaşan Rum ve Ermenilerin faaliyetleri polis tarafından sıkı bir şekilde takip edilmektedir. Yerli Rumlar Türk polisinin gözü önünde Yunan gemilerinden indirdikleri silah ve cephaneyi kiliselerde muhafaza ediyorlardı. Polis Müdüriyeti'nin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir raporda Rumların Aya Dimitri kilisesine sandıklar içerisinde silah ve cephane taşındığı belirtilerek önlem alınması istenmekte idi.[72] Polis Müdüriyet-i Umumisi'nin 8 Mart 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta Rum ve Ermeni işbirliğinin ve patrikhanelerin çalışmalarının yakından takip edildiği anlaşılmaktadır.[73] Bu şekilde Patrikhane'nin güdümündeki Rum çetelerin Kumkapı civarında çuvallar içinde nakletmeye çalıştıkları cephane polis tarafından ele geçirilmiştir.[74]

Benzer şekilde İngilizlerden cesaret alan Hrisantos adlı bir Rum cani İstanbul'da kendisini takip eden polisleri şehit ettikten sonra İngiliz Makamların yardımıyla Atina'ya kaçtı. Ancak İngiliz askeri elbisesi içerisinde İstanbul'a tekrar geldi. İstanbul polisi uzun süren bir takipten sonra bu katili silahlı bir çatışmada ölü olarak ele geçirdi.[75]

15 Temmuz 1920'de İstanbul'dan yazılan bir raporda silahsız Türk polisinin ortalıkta görünmediği, her sokak başında İtilaf Devletlerinin polisinin bulunduğu, onların kurduğu bir pasaport bürosu önünde, yüzlerce kişinin ülke içinde veya dışına seyahat izni almak uzun kuyruklarda gün boyu beklediği ve her yarım saatte bir atlı İtilaf Devleti polislerinin sopasına maruz kaldıkları ifade edilmektedir.[76]

İngiliz polisi, işgal süresince sürdürdüğü küstah ve hükümran tavırlarını İtilaf Devletlerinin son birliklerinin İstanbul'dan ayrıldığı gün bile (2 Ekim 1923) sergilemişler, toplanan kalabalığa ve gazetecilere hakaret etme cüretini göstermişlerdir.[77]

---

[72] Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar".

[73] Haluk Selvi, "Mondros Mütarakesi'nden Sonra Vilâyât-ı Şarkıyye'de Nüfus" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVII, Sayı: 50, Temmuz 2001.

[74] Gökbilgin, **a.g.e**, C. 1, s. 154–155.

[75] Ali Karayaka, "Mütareke Yıllarında (1919–1920) İstanbul'da İşgal Güçlerinin Himayesinde Bir Katili Şerir; Hrisantos V", **Polis Dergisi**, Yıl: 11, Sayı: 45, (Temmuz-Ağustos-Eylül 2005), s. 208–213.

[76] Gülnihal Bozkurt, "Alman Belgelerinde Atatürk ve Kurtuluş Savaşı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IX, Sayı 25, (Kasım 1992).

[77] **Vatan** (3 Ekim 1923).

Levent Şahverdi Arşivi

Türk polisinin sadece işgal altındaki bu illerde değil yurdun her tarafında işgalcilere, çetelere ve azınlıklara karşı mücadele ettiği görülmektedir. Yunan işgali altındaki Gebze'de görev yapan Komiser muavini Abdulgani Bey (Bolbol), amirliğini yaptığı karakoldaki bir polis memurunun otuz kadar süngülü Yunan askeri tarafından öldürülmek kastıyla götürüldüğünü gördü. Bunun üzerine silahla müdahale ederek askerleri saf dışı etti ve polis memuru Remzi Efendiyi kurtarmaya muvaffak oldu.[78]

2 Ekim 1920 günü önce Çumra'yı yağmaladıktan sonra Konya'ya yönelen Delibaş Mehmet adlı bir eşkıyanın 700 kişilik çetesine karşı Emniyet Müdürü Necip Bey, emrindeki altı kişilik polis kuvvetiyle canla başla savunma yaptı. Ancak Delibaş Mehmet şehri basarak savaş alanına çevirdi.[79]

Kurduğu çeteyle Adapazarı ve civarında eşkıyalık yapan Borbos adındaki Ermeni eşkıya, Jandarmanın yokluğundan da cesaret alarak yaşlı, kadın, erkek ve çocuk demeden herkese zulmediyordu. Bunun üzerine Adapazarı polis kadrosunda görevli üçüncü komiser İbrahim Ethem Bey, kıdemli komiser muavini Raşit Bey ile polis memurları Hulusi, Reşit, Rüştü, Fuat, Osman Nuri ve İbrahim Beyler uzun ve meşakkatli çalışma sonucu şeriri saklandığı delikte adamlarıyla birlikte yakalamaya muvaffak oldular.[80]

3. Mustafa Kemal'in Samsuna Çıkışından İtibaren Türk Polisinin Çalışmaları

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı günlerde, İtilaf Devletlerinin de desteğiyle Pontus Devleti'ni gerçekleştirmek için harekete geçen Rumlar, Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde örgütlenmiş ve hiç bir engelle karşılaşmadan kolaylıkla ve başarıyla çalışıyordu.[81] Çoğu Rum olmak üzere elli kadar çete, Samsun Livası içinde huzur ve asayişi kökünden sarsmıştı ve bunlara kimse bir şey yapamıyordu.[82] Samsun'un çıkış yolları Rum eşkıyası tarafından kesiliyor, şehir yakınlarında yaylım ateşi açılarak dehşet havası estiriliyordu. Şehirlerde taşkınlıkları ve tecavüzleri yüzünden zabıta kuvvetleri Rumlar'la yerleşik olan mahallelere giremiyorlardı.[83] Bu

---

[78] Şahin, **İz Bırakan Polisler**, s. 749–752.
[79] Şahin, **Türk Polisinin Erdem Mücadelesi ve Kahraman Polisler**, s. 112–115.
[80] Şahin, **a.g.e.**, s. 44–46.
[81] **Nutuk**, s. 2.
[82] Selek, **a.g.e.**, s. 205–206.
[83] Nuri Yazıcı, **Canik Sancağı'nda Pontusçu Faaliyetler (1918- 1922),** (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, 1985), s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

manzara içerisinde Mustafa Kemal, 20 Mayıs 1919 günü Samsun Polis Birimlerinde yaptığı teftişten sonra söylediği; "Vazifeniz mühim ve mukaddestir. Asayişin idame ve istikrarının ihtimamı için çok fazla gayret göstermelisiniz" sözleri, polis teşkilatının, toplumun dirlik ve düzeninin sağlanmasındaki önemini işaret etmesi açısından önemlidir.[84]

Bu durum karşısında emniyet teşkilâtının güçlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla Canik (Samsun) sancağı genelinde polis ve jandarma sayısının artırıldığı görülmektedir. Örneğin Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından sonra Canik mutasarrıflığına tayin edilen Hamit Bey zamanında polis sayısı merkezde 38'e ilçelerle birlikte toplam 52'ye çıkmıştır.[85]

Mustafa Kemal, Havza'dan Amasya'ya gelmeden evvel halktan ileri gelen ve güvenilir bir kaç kişi ile Havza'da görüşüp, yöre ve çevresi hakkında bilgi toplamak istedi. Bu istek doğrultusunda Komiser İsmail Efendi Başkanlığı'nda toplanan bir heyet Havza'da Mustafa Kemal ile görüştü. Görüşmeler sonucunda ikna olan Mustafa Kemal, Amasya'ya geldi. Amasya'da bulunduğu zaman dilimi içinde Amasya Polis Biriminin olağanüstü ilgisiyle karşılandı ve uğurlandı. Atatürk'ün uğurlanmasından sonra, bindiği araçtan düşen ve kendisine ait olan çantayı bularak büyük bir özenle saklayan Amasya Komiser Muavini Osman Nuri Efendi (Çağan), Mustafa Kemal tarafından bizzat kaleme alınan telgrafla birlikte 50 Osmanlı Lirası ile ödüllendirildi.[86]

Bu arada Fevzi Çakmak'ın çağrısı üzerine Samsun'a gelen Teşkilât-ı Mahsusa'nın başkanı Hüsamettin Bey burada İstanbul Emniyet Müdürlüğü Siyasi Kısmında görev yapmış olan Serezli Galip Bey, Samsun'da Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelen elemanlarından Komiser Fehmi Bey ve Bican Bağcıoğlu ile buluştu. Hüsamettin Bey, Samsun ve İnebolu gümrük kapılarını güvence altına alabilmek için bu polislerin gümrük kapısında görevlendirilmelerini sağladı.[87]

---

[84] Baki Sarısakal, **Samsun Polis Tarihi**, Samsun Araştırmaları: 5, Cem Ofset, Samsun, 2006, s. 1.

[85] Samsun'un asayiş durumu hakkında ayrıca bkz. Mehmet Evsile, "Atatürk'ün Samsun'a Çıktığı Sırada Samsun ve Çevresinin Asayiş Durumu", **19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler** (20–22 Mayıs 1999), Samsun, 2000, s. 167–174

[86] Eyüp Şahin, "Mustafa Kemal Atatürk Türk Polis Teşkilatına ve Mensuplarına Nasıl Bakıyordu Sorusuna Cevap Niteliğindeki Gurur Duyulacak Tebrikleri", **Polis Dergisi**, EGM Yayını, Yıl: 12, Sayı: 48–49, (Nisan-Eylül 2006), s. 18.

[87] İhsan Birinci, "Millî Mücadele İçin Kurulan Önemli Çeteler-III", **Polis Emeklileri Sosyal Yardım Derneği Polis Dergisi**, Yıl: 22, Sayı: 275, İstanbul, 1975, s. 20–21.

Levent Şahverdi Arşivi

3.a. Milli Mücadele Kadrosunun İç Güvenlik Yaklaşımları

1919 ile 1922 arasındaki dönemde "Ankara'daki yeni rejimin başlıca iki sorunu vardı: 1) yönetimi altındaki bölgelerde ikili iktidar durumuna son vermek için halkın rızasını kazanmak ve 2) işgal ordularına karşı başarılı bir savaş verebilmek için cephe gerisinde iç güvenliği sağlamak. Devrimciler, her iki görevin de polislik işiyle bağlantılı olduğunun farkındaydı."[88]

Bu nedenle cephe gerisinde iç güvenliğin sağlanması için bir takım tedbirlerin alınmasına karar verdiler. Bu amaçla alınan tedbirlerden bir tanesi işgal edilen yerlerdeki Jandarma ve Polis Teşkilatlarında sadece Türklerin kullanılmasının emredilmesidir.[89] Sivas Kongresi'nden sonra işgal edilmiş bölgelerden Müslüman halkın göçe zorlanarak Ermenilerin bölgeye yerleştirilmesi üzerine gönderilen bu talimat 'millî bir polis' teşkilatının oluşturulmasında, milleti oluşturan asli unsurlar olan Türklerin söz sahibi olması ve azınlıkların işgal bölgelerinde sergiledikleri insanlık dışı davranışlardan dolayı artık onlara güvenilmeyeceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Türk Polisinin, Rum ve Ermeni azınlığın bu tavırlarının yanı sıra işgal edilen yerlere yönelik "çoğunluğu ele geçirme" göçlerini yakın takibe aldığı görülmektedir.[90] Ancak elde yeteri kadar kuvvet olmadığından alınan zabıta tedbirleri yetersiz kalmaktaydı. Nitekim bu sebeple bazı bölgelerde ilgili makamlar jandarma ve polisin askerle takviyesini istemekteydiler.[91]

Ankara Hükümetinin duyarlı olduğu bir diğer husus ise egemenlik hakları idi. Hiçbir konuda bu haklarından taviz vermek istemeyen Ankara Hükümeti polisin işgal güçlerince yeniden teşkilatlandırılması noktasında da bu tavrını açıkça ortaya koymuştur. Ulusal hareket politikasını ve Misak-ı Millî'yi tanıtmak amacıyla Londra'ya gönderilen Türk heyetinin başkanlığını yapan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Fransız Başbakanı Briand ile 11 Mart 1921'de "politik, askeri, ekonomik nitelikte ve Türkiye-Suriye sınırını saptayan" bir anlaşma imzaladı. Anlaşmanın koşulları arasında yer alan "Türk kumandası altında daha önce kurulmuş olan jandarma teşkilatına Fransız subaylarının da katılmasıyla oluşacak bir polis teşkilatının kurulması"[92] hükmü,

---

[88] Ergut, **a.g.e.,** s. 298.

[89] Doğan Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi 1938'den 1945'e**, Üçüncü Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 1274.

[90] Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1918-1938)**, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1973, s. 68; Gökbilgin, **a.g.e**., Cilt: I, s. 154–155.

[91] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, (H.T.V.D.), Sayı: 42, (Aralık 1962), Vesika No. 995.

[92] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt: II, TTK, Ankara, 1986, s. 135–136.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara Hükümetinin tepkisini çekti. 8 Mayıs 1921'de istifa eden Bekir Sami Bey'in yerine Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet eden Fevzi Paşa, Briand'a gönderdiği mektupta;[93] Türk subayların komutasında ve Fransız subayların yardımcılığında kurulması öngörülen polis teşkilatının hükümranlık haklarına aykırı olması nedeniyle kabul edilemezliği vurgulanıyordu.

Ankara Hükümeti ayrıca yerleşim birimlerinde asayişi sağlamak üzere polisin teşkilatlanması konusunda da duyarlı davranıyordu. Merkez Ordusu Komutanlığı, birliklerin yerleştirildikleri yerlerin uzağında kalan ve önemli kaza merkezlerinde emniyet ve asayişi sağlamada kullanılmak üzere, bulunduğu yerin önemine göre, yüzden iki yüze kadar mevcutlu Emniyet Teşkilatı kurulmasını istemiştir. Ancak silâhaltına alınan bir kısım polisin ayrılmasıyla mevcudu azalan polis teşkilatı, Anadolu'nun belli başlı büyük şehirlerinde özellikle de işgal edilen bölgelerde zorlu günler yaşamaya başladı.[94] Kurulması istenen teşkilat birçok yerde oluşturulamazken Erbaa'da başarılı bir şekilde kurulmuştur. Tokat Mutasarrıfı 21 Ağustos 1921 tarihli bir yazısında 250 kişiden oluşan Erbaa Emniyet Teşkilâtı'nda 324 kadar çeşitli cinste tüfek bulunduğunu bildirmiştir.[95]

Ancak yeni yönetimin polisi yurt genelinde teşkilatlandırmasını engelleyen ve teşkilatının gücünü zayıflatan bazı hususlar vardı. Bunlardan en önemlisi işgal kuvvetlerinin mevcut polislerden kendi çıkarları için zararlı gördükleri bazı polisleri görevden uzaklaştırmaları veya Malta'ya sürgüne göndermeleridir. Muhtelif zamanlarda Malta adasına getirilen 144 sürgün arasındaki polislerin içinde işgale karşı direnişi organize edilebilecek olanların yanı sıra Ermeni Tehciri ile suçlanan polisler de vardır. Polis Siyasi Kısım Müdürü Tevfik Hadi Bey,[96] Kars Polis Müdürü Musa Bey, İstanbul Polisi Siyasi Kısım Müdürü Mehmed Muammer Bey, İstanbul Siyasi Polis Müdürü Mustafa Reşad Bey,[97] Polis Müdürü Ahmed Bey, sabık polis müdürü Hacı Ahmet Bey, Sivas eski Polis Müdürü Mehmet Rifat Bey.[98]

---

[93] Bige Sükan Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 23, (Mart 1992).

[94] Eyüp Şahin, "Kurtuluş Savaşında Türk Polisi", s. 44.

[95] Mustafa Balcıoğlu, "Millî Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Asayişi Sağlamak İçin Oluşturulan Milis Kuruluşları", **TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 3, Cilt: II, Sayı: 6, (Kasım 1990), s. 274.

[96] Tevfik Hadi (Baysal) daha sonra Cumhuriyet döneminde (1930–1934) Emniyet Genel Müdürü olarak görev yapmıştır.

[97] "Soykırım suçlusu" olarak, 31 Mayıs 1920 günü gönderilenlerdendir. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 1985, s. 194–195.

[98] Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 121–127.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak işgal kuvvetleri her gidenin yerine istedikleri nitelikte yeterli eleman bulamadıkları için veya kendi çıkarlarına hizmet edeceklerine inandıkları bazı polisleri görevlerinde bırakmak zorunda kaldılar.

3.b. Anadolu'ya Cephane ve Adam Kaçırma

Görevlerine devam eden polisler Anadolu'da sürdürülen Mücadeleye bütün güç ve kuvvetleriyle destek oldular ve savaşın kazanılması için, her türlü bilgi ve yardımları Ankara'ya ulaştırma yolunda fedakârca çalıştılar. Özellikle İstanbul Polisi Umumisi'nin kısmı siyasi şubesindeki görevliler işgalcilerin her türlü baskısına rağmen gerekli bilgi ve yardımları Ankara'ya ulaştırmak için çalışmışlar, savaşın kazanılması için büyük gayretler sarf etmişlerdir. Anadolu'dan verilen emirler doğrultusunda istenilen işleri başarmak amacıyla millî ve gizli gruplar oluşturmuşlar, bazı kişilerin ve mütarekeyi takiben esaretten dönen Türk subayların Anadolu'ya kaçırılmasını, işgal altındaki depo ve ambarlardan silah ve cephanelerin gizlice Anadolu'ya gönderilmesini sağlamışlardır.[99] Anadolu'ya kaçmak isteyenlere seyahat belgelerini veren İstanbul Polis Müdüriyeti 4. Şube memurları, Milli Mücadele'ye katılacak subaylara sahte evrak düzenleyerek kaçışlarında büyük kolaylıklara sağlamıştır.[100]

Polisler Anadolu'ya adam kaçırma görevinin yanı sıra Karakol Cemiyeti, Teşkilat-ı Mahsusa, Mim Mim (MM) Grubu ve Müsellâh Müdafaa-i Milliye Teşkilatı içerisinde görev alarak yapılan propaganda, istihbarat, silah ve cephane sevkıyatı çalışmalarında önemli roller üstlenmiştir. Örneğin Karakol Cemiyeti'nin kuruluşunda ve çalışmalarında önemli görevler üstlenen[101] polisler, Cemiyetin önemli bir bölümünü de oluşturuyordu.[102] İlk görev alanlar arasında Topkapı Polis Merkezi çalışanları göze çarpmaktadır.

Benzer şekilde Müsellâh Müdafaa-i Milliye Grubu'na verilen ilk görev, istihbaratı temin olmuştur. Grup için ilk çalışmaya başlayanlar, Polis Mü-

---

[99] "Millî Savaşta Türk Polisi", s. 1649–1650. Kurtuluş Savaşı yıllarındaki mücadeleye, polis teşkilatı da kıt imkânları ve sınırlı personel sayısına rağmen büyük katkıda bulunmuştur. Nitekim katkılarından dolayı TBMM kararı ile Polis Teşkilatının 66 mensubu İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir. Bkz.: Dündar, **a.g.m.** s. 33. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Harf Devriminden önce bizzat imzaladığı Gaziantepli Polis Memuru Şevket Efendi'ye ait İstiklal Madalyası Beratı için Bkz.: **Arşiv Belgeleri ile Gerçekler- Emniyet Mensuplarının Özlük Dosyalarındaki Diploma, Sertifika ve Üniformalı Resimler,** Ankara, EGM Yayını, 2002, s. 94

[100] İhsan Aksoley, "İstanbul'da Millî Mücadele (Seri) Moltke Grubunun Faaliyeti", **Hayat-Tarih Mecmuası**, Sayı: 9, (Ekim 1989), s. 28–29.

[101] Birinci, "Millî Mücadele İçin Kurulan Önemli Çeteler-III", s. 20–21.

[102] Eyüp Şahin, "Kurtuluş Savaşında Türk Polisi", s. 54.

Levent Şahverdi Arşivi

dürü Esad Bey ve sivil polis memurlarıdır.[103] 21 Ekim 1921 tarihinde kurulan Tevfik Paşa kabinesinde önce Dâhiliye, sonra Hâriciye Nezareti'ne getirilen Müşîr Ahmed İzzet Paşa, Millî Mücadele'de büyük zararları olan, İstanbul Polis Müdürü Tahsin Bey'i görevinden azlederek, yerine İstanbul Merkez Kumandanı ve aynı zamanda Millî Müdafaa Teşkilâtı Merkez Heyeti Başkanı Miralay Esad Bey'i tâyin etmiştir. Esad Bey'in İstanbul Polis Müdürlüğü'ne getirilmesinden sonra Anadolu'ya yapılan silah sevkiyatında büyük artışların olduğu gözlenmektedir. Mustafa Kemal'in, Esad Bey'e şifreli bir telgraf göndererek MM Gurubu'nun vakit geçirmeden elindeki bütün imkânları seferber ederek her türlü araçla birlikte silah ve mühimmat yetiştirmelerini emretti Bunun üzerine polisler, grubun diğer üyeleri ile birlikte Rami Kışlasında bulunan araç-gereç, silah-mühimmat ve askeri malzemelerin 21 Temmuz 1921 tarihinde büyük bir gizlilik içerisinde Anadolu'ya kaçırılmasını sağladı.[104] Bu sevkiyat ve kaçakçılık İstanbul Hükümeti'nin bilgisi ve müsaadesi altında, Harbiye Nezareti ve İstanbul Polis Müdürlüğü'nün desteği ile gerçekleşmiştir.[105]

İstanbul Polisinin hemen bütünü MM Millî Müdafaa Gurubu'nda görev almasına karşın özellikle İstanbul Emniyet Müdürlüğü Siyasi Şube Müdürü Mazhar Bey, aynı şubenin Müdür Muavini Edip Bey, aynı Şubenin Siyasi Kısım Reisi Türkçü Ziya Bey, 4. Şube Müdürü Üsküdarlı Sadi Bey, Komiser Cemil Bey, Serkomiser Yanyalı Mazlum Bey, Komiser Erzincanlı Salih Bey, Arap Sait Bey, Tevfik Bey, Katip Lütfi Bey, Serezli Galip Bey, Polis Müfettişi Serezli Muhip Bey, Polis Müdürü Mehmet Ali Bey (Hidayet Demircan), İkinci Şube Şefi Edip Bey, Hüseyin Rıza Bey, Komiser Arnavut Tayyip Bey, Polis Müdüriyeti Umumisi sivil memurlarından Saip Bey, Halit Bey, Sarı Kazım Bey, Serkomiser Arnavut Cafer Bey, Komiser Besim Bey, Polis Memuru Boşnak Haşim Bey, Merkez Memurları Cemi ve Şevket Şakir Beyler, Urfalı Komiser Şakir Bey, Erzincanlı Komiser Şakir Bey, Polis Memuru Sadık Baba, Kel Nasip Bey ile Şileli Ali Beyler, Serkomiser Necati Bey, Komiser Kahraman Bey, Salih Bey, Kemal Bey, Zühtü ve İhsan Ethem Beyler, Polis Müdürlüğü Siyasi Kısmından Serezli Ahmet Niyazi Bey, Polis Müdürlüğü sivil memurlarından Gözlüklü Cemal

---

[103] Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, Anlatan: Hüsamettin Ertürk, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1957, s. 470.

[104] Selahattin Salışık, "Geçmiş Zaman Olur ki: Rami Kışlası Boşaltılıyor-VII**", Polis Emeklileri Sosyal Yardımlaşma Derneği Polis Dergisi**, Yıl: 22, Sayı: 279, İstanbul, 1975, s. 29–31.

[105] Metin Ayışığı, "Millî Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya Yapılan Silah Sevkiyatı ve İstihbarat Meselesi", **ATA Dergisi**, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

Bey teşkilatın faal unsurlarından idiler.[106] Bunların yanı sıra Teşkilât-ı Mahsusa'dan itibaren önemli hizmetlerde bulunan gizli polis şeflerinden emniyet görevlisi Mustafa Razi Yalkın,[107] Damat Ferit Hükümetinin Millî Mücadele'ye karşı yürüttüğü faaliyetleri yakından takip etmek üzere görev yapan, Mim Mim'in en gizli, en zeki ajanlarından ve İstanbul Polis Müdüriyeti 1. Şube görevlilerinden Serezli Galip (Vardar) Bey[108] büyük fedakârlıklarla önemli görevler yapan polislerden bazılarıdır.

Türk polisi insanların Anadolu'ya kaçmasını sağlamakla yetinmemiş birçok polis kendisi de Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye fiilen iştirak etmişlerdir. 19 Mart 1920 tarihinde İsmet İnönü ile birlikte Millî Mücadele'ye katılmak üzere gizlice İstanbul'dan Ankara'ya kaçan grubun içerisinde eski Bingazi Polis Müdürü Manastırlı Nuri[109] ve 6 Nisan 1920'de, Bekir Sami Bey ve Hamdullah Suphi ile yola çıkan grupta yer alan eski Polis Müdürü Halil Bey[110] bu polislerden bazılarıdır. Bazı polis şefleri ise mücadelelerini parlamentoda sürdürmüşlerdir. 30 Kasım'da sona eren Meclis-i Mebusan seçimlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın emirleri doğrultusunda seçilenler arasında Isparta'dan Polis Müdürü Ispartalı Seyfullah Efendi de vardır.[111] Benzer şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleriyle Sivas'tan Kayseri'ye gelerek Kayseri'de kurulan "İhtiyat Zabitan Teavün Cemiyeti" adlı cemiyetin başkanlığına seçilen Sivas Polis Müdürü Mazlum Rasim (Can)[112] ile Erzurum Kongresi'ne Pülümür'den katılan Emekli Komiser Abbas (Necati) Efendi'yi de zikretmek gerekir.[113]

---

[106] Şahin, "Kurtuluş Savaşında Türk Polisi", s. 56–57. Bahsi geçen bu polislerin yaptığı fedakârca çalışmalar için bkz. Selahattin Salışık, **Kurtuluş Savaşı'nın Gizli Örgütü: M.M. Grubu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999 ve Tansu, **a.g.e**.

[107] Necmi Uyanık, "Bir Devrin Gizli Çehresi: M. Razi Yalkın ve Eserleri Üzerine", **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, Sayı: 17, 2007, s. 179–208.

[108] **Galip Baba (Vardar) Anısına**, Kabataşlılar Derneği Yayınları (1), İstanbul, 2003.

[109] Yücel Özkaya, "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçışı Olayı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 13 (Kasım 1988), 127–143. Bunun üzerine Dersaadet (İstanbul) Harp Divanı tarafından Nuri Bey'in idamına karar verildi. İstanbul Hükümetince bağlanan maluliyet maaşı Zaptiye Müdüriyeti tarafından iptal edildi. Bkz. "Merhum Nuri Bey, Emniyeti Umumiye Müdüriyeti", **Polis Dergisi**, Yıl: 19, Sayı: 281, Ankara, 1933, s. 279. 1920 yılında TBMM Hükümeti tarafından Hüdavendigar (Bursa) Emniyet Müdürü olarak atanan Nuri Bey, Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali üzerine, 8 Temmuz 1920 tarihinde hükümet ileri gelenleri ve maiyetinde bulunan polis kuvvetleri ile birlikte Kuva-yi Milliye'ye katılmak üzere Bursa'dan ayrılarak Eskişehir'e geldi. TBMM'nin emriyle 4 Kânunuevvel 1921 tarihinde Eskişehir'den ayrılarak Ankara'ya geldi. Bkz. Şahin, **İz Bırakan Polisler,** s. 89.

[110] Özkaya, **a.g.m**.

[111] Süleyman Sami, **Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi**, Serenler Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 342.

[112] Fahri Tümer, "İstiklal Mücadelesinde Kayseri", **Erciyes Dergisi,** Sayı: 22, Kayseri, 1944, s. 651.

[113] "Erzurum Kongresine Katılanların Listesi", **İstiklal Harbi Gazetesi** (24 Temmuz 1919), No.63.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Mücadele'de sadece polisler değil birçok polis eşi de yurdun kurtuluşu için ellerinden gelen çabayı göstermişlerdir. Yurdumuzun yabancılar tarafından işgal edilmesini ve yapılan vahşetleri protesto etmek maksadıyla Kastamonu'da düzenlenen mitingin tertip heyeti başkanlığını Polis Müdürü Halil Bey'in[114] eşi Zekiye Hanım yapmıştır. 10 Aralık 1919 günü Darülmuallimat (Kız öğretmen okulu) bahçesinde üç binden ziyade Kastamonulu kadının gerçekleştirdiği bu mitingde kısa ve ateşli bir konuşma yapan Zekiye Hanım olaylardan duydukları üzüntüyü dile getirmiş, işgalleri ve yapılan vahşetleri şiddetle kınamış ve gerekirse vatanı kurtarmak için kendilerinin de cepheye gideceklerini ifade etmiştir.[115] Bu mücadeleden geri kalmayan bir diğer polis eşi ise Sabık Polis Müdürü Hüseyin Efendi'nin Kerimesi Münire Hanım'dır. Erzincan Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin 6 Şubat 1920 günkü toplantısında bir konuşma yapan Münire Hanım, yapılan işgal ve haksızlıklara karşı olanca gücüyle tepkisini haykırmıştır.[116] Sivas'ta kurulan "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Heyet-i İdare Azaları arasında sabık polis müdürünün Refikası Müşfika Kamer de vardır.[117]

3.c. Millî Mücadele'ye Yönelik Casusluk ve Propaganda Faaliyetlerini Önleme

İşgal kuvvetleri Kurtuluş Savaşını sonuçsuz bırakmak, hareketin liderlerini birbirine düşürmek, halkın Millî Mücadele'ye karşı olduğu fikrini yaymak ve çeşitli isyanlar çıkarmak üzere çalışmalara başladılar. Türk zabıta güçleri bu girişimleri sonuçsuz bıraktığı gibi faillerini de yakalamaya muvaffak oldular.

Türk polisi işbirlikçilerle de mücadele etti. İngiliz Muhipleri Cemiyeti kurucularından olan ve Millî Mücadele'yi baltalamak için çalışan Sait

---

[114] Kastamonu bölgesinde ve Kastamonu il merkezinde gevşeklik ve zayıflık belirtileri görülmeye başlayınca, Mustafa Kemal Kastamonu'ya güvenilir ve güç sahibi bir subayın gönderilmesini Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa'dan rica etti. Bunun üzerine Fuat Paşa, Kastamonu Bölge Komutanı sıfatıyla oraya Albay Osman Bey'i gönderdi. Kastamonu ve Dolayları Komutanı olarak göreve başlayan Albay Osman Bey, 16/17 Eylül gecesi, Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta Polis Müdürü Halil Bey'in yanında olduğunu ve kendisiyle işbirliği ettiğini belirtmiştir. Albay Osman ayrıca Kastamonu'daki polis sayısını kırk olarak vermektedir. Bkz. **Nutuk (1919 – 1927)**, s. 114.

[115] Mustafa Eski, "Kastamonu'da Yapılan İlk Kadın Mitingi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IX, Sayı: 27 (Temmuz-Kasım 1993).

[116] Bekir Sıtkı Baykal "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 3 (Temmuz 1985).

[117] İrade-i Milliye Gazetesi **(8 Kasım 1919), Sayı: 15.**

Levent Şahverdi Arşivi

Molla'nın konağı dinamitlenerek yakıldı. Bu işi gerçekleştirenler ise Erzincanlı Komiser Salih Bey ile Sadık Baba namındaki polis memuru ve Urfalı Komiser Şakir Bey'di.[118] Benzer şekilde Sivas'ta İtalyan ve İngilizlerle sık sık görüşen Şeyh Recep adlı şahıs, Sivas polisi tarafından yakından takip edilmiş ve hakkında hazırlanan rapor, Heyet-i Temsiliye'nin 20 Kasım 1919 tarihli oturumunda görüşülmüştür.[119]

Türk polisi bu çalışmalarının yanı sıra istihbarat ve bilgi toplama, yabancı ajanların takibi konularında da yoğun çaba sarf etmiştir.[120] Kurtuluş mücadelesini sabote etmek için ülkemize gelen işgalci devletlerin casus örgütlerinin gizli amaçlarını hareketlerinden önce öğrenmiş, haklarında her türlü bilgiyi fotoğraflarıyla birlikte Anadolu'ya ulaştırmış ve böylece Millî Mücadele'yi kundaklamaya gidenlerin emellerini gerçekleştirmeden yakalanmalarını sağlamışlardır. Millî Mücadele'yi engellemek ve bu amaçla Mustafa Kemal'i öldürmek üzere görevlendirilen İngiliz casusu Mustafa Sagir'in yakalanmasında polisin üstün gayretleri olmuştur.[121] Yine 22–29 Temmuz 1920 tarihli bir İngiliz İstihbarat raporunda, İstanbul'da bulunan bazı Hint Müslümanlarının harekete geçtikleri ve İstanbul polisinin Mustafa Kemal ve Cafer Tayyar Paşa ile temas kurmak isteyen bir "Hint-Türk Dostluk Cemiyeti" ortaya çıkardığı belirtilmektedir.[122]

İşgal altındaki bölgelerde bulunan bazı polis güçleri de Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni tanımayarak Kuvay-ı Milliye emrine girdiklerini açıkça ilan etmişlerdir. Kastamonu Valisi Cemal Bey, İstanbul Hükümeti'nce Zonguldak'a Mutasarrıf olarak gönderilen Kadri Bey'in Millî Mücadele aleyhindeki çalışmalarını engellemek için polise talimat vermiştir.[123] Vali Cemal Bey'in Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği ve TBMM'nin 2 Haziran

---

[118] Fethullah Eraslan ve İsmail Metin, **Türk Polis Tarihi-I,** Aslımlar Basımevi, Ankara, 1984, s. 196–200.

[119] **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1975, s. 76–77.

[120] Ancak istihbarat hizmetleri ağırlıklı olarak askerin kontrolündeydi. Özellikle askeri alandaki istihbarat hizmetlerini yürütmek ve istihbarat karşı koymak, ordu gerisi mıntıka ve ordu içinde düşmanın casusluk ve propaganda faaliyetlerini, gizli teşkilat kurma çalışmalarını önlemek ve karşı istihbaratı gerçekleştirmek üzere zamanın Genel Kurmay Başkanlığı'na bağlı olarak, 1920 yılı ortalarında, Ankara Hükümeti'nin ilk istihbarat teşkilâtı olan "Askeri Polis Teşkilatı" adlı bir istihbarat örgütü kurulmuştur. Bkz. Hamit Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

[121] Eyüp Şahin, "Kurtuluş Savaşında Türk Polisi", s. 57-58.

[122] Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk,** Cilt: II, s. 266.

[123] Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet (1920),** Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s. 195.

Levent Şahverdi Arşivi

1920 tarihinde yapılan ikinci oturumunda okunan telgrafında belirtildiğine göre; Kadri Bey'in İstanbul'dan getirdiği polisler Kuva-yı Milliye emrine girmişlerdir. Bunlar aynı zamanda Ferit Paşa Hükümeti'ni tanımadıklarını Mutasarrıf Vekili Kadri Bey'e bildirmişlerdir.[124] Benzer şekilde 24 Eylül 1919 tarihinde Çankırı'dan Sivas'taki kongre riyasetine gönderilen ve memleketin kurtarılması için gerekli şartlar sağlanıncaya kadar İstanbul merkeziyle irtibatın kesildiğini, amal-i milliye uğrunda mal ve canlarıyla her türlü fedakârlığa hazır bulunduklarını bildiren destek telgrafını imzalayan şehrin ileri gelenleri arasında Polis Komiseri Rasim de vardır. Erzurum Kongresi öncesi İstanbul Hükümeti Dâhiliye Nazırı Adil Bey, Erzurum Valisi (Vekili) Kadı Hurşit Efendi'ye arda arda telgraf çekerek Mustafa Kemal ve arkadaşlarının tutuklanarak gönderilmesini istiyordu. Hurşit Efendi M. Kemal'i tutuklamadı, ancak polis müdürünü ve jandarma komutanını çağırarak Mazhar Müfit Bey'i tutuklamasını emretti. Polis Müdürü Saffet Bey ve Jandarma Kumandanı Ferit Bey bu emri yerine getirmeyeceklerini söyleyerek reddettiler. Bunun üzerine vali kendilerini sınadığını söyleyerek onların bu davranışını tebrik etti.[125]

3.d. Polisin İç Güvenlik ve Asayişi Sağlama Çalışmaları

Türk Polisi, Millî Mücadele'ye verdiği doğrudan veya dolaylı bu desteğin yanı sıra asli görevi olan işgal altında bulunan bölgelerde emniyet ve asayişin korunması ve suç faillerinin ortaya çıkarılması konusunda da başarılı çalışmalar yapmıştır.[126] Çünkü bu dönemde fuhuş, yankesicilik ve hırsızlık gibi olaylar bir hayli artmıştı. Özellikle fuhşun artmasında Avrupa'dan fuhuş maksadıyla gelen yabancı uyruklu kadınların ve Rusya'daki Bolşevik ihtilalinden kaçan beyaz Rus göçmenlerin arasında bulunan bazı

---

[124] Tongur, **a.g.e.,** s. 311. Bu telgrafın metni şöyledir: "Dahiliye Vekaletine,
Zonguldak'a talimat-ı mahsusa ile gönderilen Şevket Turgut Bey'den şimdi alınan telgrafnameye nazaran Zonguldak'ta İstanbul'dan gelen bilumum polisler ve memurinisaire, Kuvayi Milliye emrine girerek, Ferit Paşa Hükümetini tanımadıklarını, Mutasarrıf Vekili Kadri Bey'e tebliğ ettikleri gibi Kuvayi Milliye aleyhtarlarından mal müdürü Mevlüt Lütfü ve İstanbul'dan gelen İnzibat Zabiti Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı Cemil Efendiler tevkif edilerek Mahfuzan Devrek'e izan kılınmış ve mutasarrıf ve refakatinde bulunan Mülkiye Müfettişleri kısa bir müzakereden sonra istifa eylemiş tarafımızdan mukaddeme mutasarrıf vekaletine tayin kılınan Cevdet Bey mutasarrıflık umuruna vaziyet eylemiştir." Bkz.: **TBMM Zabıt Ceridesi**, 22. Oturum, (2 Haziran 1920), Cilt: 2, s. 38.

[125] Kâmil Erdeha, **Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler**, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1975, s. 58–59.

[126] "Millî Savaşta Türk Polisi", s. 1650–1652.

Levent Şahverdi Arşivi

kadınların büyük payı vardı.[127] Bunun yanı sıra işgal kuvvetlerine bağlı askerlerin, Rumların işlettiği tavernalarda boy göstermesi fuhuş sektörünü canlı tutuyordu. Ancak ülkede fuhşun artması sadece bu sebeplerden kaynaklanmıyordu. Uzun yıllar süren bir savaş döneminin ardından ortaya çıkan yoksulluk, pahalılık, açlık, hastalık ve erkek nüfusun azalması memlekette fuhşun artmasına yol açan bir diğer etkenlerdi. Öyle ki "fuhşiyyât kasabalardan ziyade köylerde görülüyor, evvelce kurâda/köylerde gizli bir surette icray-ı fuhş edenler yavaş yavaş aleniyete çıktıklarından ahlak günden güne fesat bulmaya başlamıştır."[128] Nitekim resmi rakamlara göre, 1920 yılında toplam 2171 kayıtlı fahişe bulunurken, gerçek sayısının 4000–5000 dolayında olduğu tahmin ediliyordu.[129] Örneğin Ankara'da "Kenğırı [Çankırı]Kapı civarında sıhhiye ve polis dairelerince mukayyet 60–70 kızdan ibaret bir umumhane mevcut olup, haftada mevcut kızları iki defa muayene-i sıhhiyeye tabidirler. Fakat, maalesef bunların yüzünden pek çok gençlerin sâika-i cehâletle [cehaletleri nedeniyle] irtikap cinayet eyledikleri de ekseriya vakidir. İşte görülüyor ki köylerde maarifin ve fezâil-i ahlakiyi öğretecek kimsenin bulunmaması ahlakın fesadına bâdi [sebep] olmaktadır."[130] Ancak bu dönemde içinde fuhuş ve benzeri gayri meşru evlerin işleticileri ve burada çalışanlar genelde gayrimüslim unsurlardan oluşuyordu.[131]

Türk Polisi, ülkede fuhuşla bağlantılı olarak büyük bir artış gösteren frengi hastalığı ile mücadele edebilmek için fuhuş yapan kadınları muayeneye sevk edip, mecburi ikamete tabi tutmuştur.[132] Emniyeti Umumiye bütçesine ayrılan bütçe içinden zührevi hastalıklarla mücadele etmek gayesiyle ayrılan miktarın, tüm bütçenin % 4,3'ünü oluşturduğu görülmektedir.[133]

---

[127] "Geçmiş Zaman Olur ki: Eski Sabıkalılar", **Polis Emeklileri Polis Dergisi**, Yıl: 26, Sayı: 325, İstanbul (1 Temmuz 1979), s. 54. Dâhiliye Nezaretinin verilerine göre 1920 Kasım ile 1921 Nisanı arasında yaşanan göçlerin sonucunda Rus sığınmacıların sayısı 65.000–90.000 arasında bulunuyordu. Bkz. Bilge Criss, **a.g.e.**, s. 39–53.

[128] Zübeyir Kars, "Ankara'nın Başkent Olduğu Yıllardaki Eğitim, Sağlık ve Sosyal Durumu Üstüne", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 58, (Mart 2004).

[129] C. Richard Riggs, "Yetişkinlerde Suç", içinde **İstanbul 1920**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 312.

[130] Kars, **a.g.m**.

[131] "Geçmiş Zaman Olur ki: Eski Sabıkalılar", s. 53.

[132] **A.g.m.,** s. 54.

[133] "Emniyeti Umumiye Müdüriyetinin 1335 (1919) Senesi Bütçesi".

Levent Şahverdi Arşivi

Polisin bu dönemde uğraştığı en önemli sorunlardan birisi de askere gideceklerin tespiti ve asker kaçaklarının yakalanmasıydı. Askerden firar edenler işgal güçleri ile savaşma gücüne büyük bir darbe vurmakla kalmayıp, silahlı olarak başıboş dolaşıyor, soygunculuk yapıyor, halkı hatta subayları bile soyup öldürüyorlardı. Polis hem kendi sorumluluk bölgesinde hem de jandarmanın cepheye gitmesinden dolayı onlardan boşalan bölgelerde bu sorunla uğraşmak durumundaydı.

Polisin bu suçlarla mücadele etmek için gece-gündüz çalışmasına karşılık sonuç alma ve suçları önlemede başarı sağlanamıyordu. Bunun en büyük nedeni işgal kuvvetleri askeri zabıtasının Türk Polisinin her işine müdahil olmasıydı.[134] Müttefiklerarası Polis komisyonunun İstanbul Polis Umum Müdürlüğü'nün çalışmalarını engelliyerek onu zayıf bir konumda bırakmasına rağmen, İstanbul Polisi şehre gelen birçok sığınmacının ve yangınlardan yersiz kalan insanların beraberinde getirdiği asayişsizlik sorunlarıyla uğraşmıştır. Ağustos 1335 (1919) itibariyle İstanbul'da meydana gelen Ceraim (Suç) sayısı 1230'dur.[135]

Bütün bu yaşananlara rağmen, Türk ordusunun kazandığı 30 Ağustos Zaferi'nin kutlayan Türklerin yaptıkları millî gösteriler sırasında ölçülü davranan Türk polisi meydana gelmesi muhtemel taşkınlıklara karşı gerekli tedbirleri almış ve herhangi bir üzücü olayın meydana gelmesine izin vermemiştir. Terkos Rum Metropolidi ve Tarabya Rumları bu hususla ilgili olarak Polis Müdüriyeti'ne birer teşekkür yazısı göndermiştir.[136] Ancak bu kutlamalarda bazı istenmeyen küçük olaylar da meydana gelmiştir. Bilhassa 10 Eylül'de meydana gelen olaylarda, bazı binalar saldırıya uğramış ve camları kırılmıştır. Polis saldırıda bulunmak veya silah atmak suretiyle asayişi bozanları yakalayarak "Dîvan-ı harbe" sevk etmiştir.[137]

4. Emniyet Teşkilatının Yönetim Kadroları ve İç Güvenlik Politikaları

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla başlayan 'Meclis Hükümetleri' devri Cumhuriyetin ilân tarihi olan 29 Ekim

---

[134] Talat Alper, "Geçmiş Zaman Olur ki: Eski Bir Hatıra", **Polis Emeklileri Polis Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 132, İstanbul, (01 Temmuz 1963).

[135] Ali Karayaka, "Mütareke ve Millî Mücadele'nin İlk Yıllarında (1919–1920) İstanbul'da Polis Umum Müdürlüğü'ne Bir Bakış VI", **Polis Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 47, (Ocak–Şubat-Mart 2006), s. 31–38.

[136] Erdem, **a.g.m**.

[137] Bu hususla ilgili olarak Polis Müdürî Umumisi Miralay namına Muavin Saîd imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne yazılan tezkire için bkz. Metin Ayışığı, "30 Ağustos Zaferi ve İstanbul'daki Yankıları", **Tarih ve Toplum Dergisi**, Sayı: 105, (Eylül 1992).

Levent Şahverdi Arşivi

1923 tarihine kadar devam etmiş ve bu zaman zarfında beş ayrı "İcra Vekilleri Heyeti" iş başına gelmiştir. I. İcra Vekilleri Heyetinde Dâhiliye Vekilliği görevini dört ayrı milletvekilinin yürüttüğü anlaşılmaktadır. Yeni Türk Devleti'nin ilk Dâhiliye Vekili olan Cami (Baykut) Bey, 3.5.1920–13.7.1920 tarihleri arasında bu görevini sürdürmüş, onun istifası ile boşalan vekâlete Hakkı Behiç (Bayıç) Bey seçilmiş, o da bu görevi 17.07.1920–7.8.1920 arasında yürütmüştür.[138] Behiç Bey'in yerine Dâhiliye Vekilliğine Meclis'in 4 Eylül 1920 tarihli toplantısında Nazım (Resmor-Öztelli) Bey seçilmiştir.[139] İşin ilginç yanı I. İcra Vekilleri Heyetinde Dâhiliye Vekili olan ilk üç milletvekili de Bolşevik eğilimlidir.[140] Nazım Bey'den sonra Dahiliye Vekilliği görevine başlayan Refet Bele askeri görevlerinin yanı sıra 6.9.1920–21.3.1921 ve 30.6.1921–5.8.1921 tarihleri arasında bu görevi yürütmüştür. Daha sonra ise Millî Mücadele süresince Ata Bey (21.4.1921–30.6.1921) ve Ali Fethi Okyar (10.10.1921–4.10.1922 ve 14.8.1923–24.10.1923)[141] Dâhiliye Vekili olarak görev yapmıştır.

Ankara'da Millî Hükümeti'n kurulması ile birlikte Millî Hükümetin Emniyeti Umumiyesi, 1920 yılında Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey[142] tarafından teşkilatlandırılmaya başlanmış, aynı yıl içinde A. Naci Bey, 1921'de Esat, Nihat ve Murat Beyler,[143] 1923 yılında Hamit Bey (Oskay)[144] Emniyet Genel Müdürlüğü yapmışlardır.

---

[138] **İçişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi**, "Görev Yapmış İçişleri Bakanlarımız" http://www.icisleri.gov.tr/_Icisleri/Web/Gozlem2.aspx?sayfaNo=546, 27.11.2007

[139] Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın adayı Refet Bey yerine Nazım Bey'in, Meclis içerisindeki "Halk Zümresi" grubunun büyük desteği ile Dahiliye Vekilliği'ne seçilmesi Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız etmiş daha sonra Mustafa Kemal tarafından istifası istenen Nazım Bey hemen hemen hiç direnmeden istifa etmiştir. Bkz. Semih Yalçın, "Dahiliye Vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 32, (Temmuz 1995), s. 416.

[140] Tevetoğlu, **a.g.e**, s. 216.

[141] "Görev Yapmış İçişleri Bakanlarımız".

[142] Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey 24 Haziran–31 Eylül tarihleri arasında Emniyet Umum Müdürlüğü görevini yürütmüştür. İlk başta Meclis'te Mustafa Kemal'i destekleyen I. Gruba dahil olan Durak Bey, daha sonra bu gruptan koparak bağımsız bir milletvekili olarak görevini sürdürmüştür. Bkz. Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, İletişim yayınları, İstanbul, 1994, s. 130. 1921 yılında Yunan ilerleyişi karşısında Ankara'nın tahliyesi ve meclisin Kayseri'ye nakli gündeme gelince TBMM gizli oturumunda söz alan Mustafa Durak Bey'in konuşmasında söylediği "Ordu şehir bekçisi değil, ordu istiklâl bekçisidir" sözleri, ordunun görev alanını çizmesi ve iç güvenliğe karışmaması gerektiği noktasından dikkat çekicidir. Bkz. Refik Turan, M. Safran, M. Şahin, S. Yalçın, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1994, s. 141.

[143] Tongur**, a.g.e.,** s. 311.

[144] Böylece İsmail Hamid Bey Cumhuriyetin ilanından sonra göreve gelen ilk Emniyet Umum Müdürü olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara yönetimi, yurdu düşman işgalinden kurtarmanın yanı sıra iç güvenliğin sağlanmasında da polise büyük sorumluluklar düştüğünün farkındaydı. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş meclisinde mebusların yeni devleti eskisinden ayırt etmek için kullandıkları ölçütlerden birisi de asayiş ve adalet olmuştur.[145] İstanbul Hükümeti'nden ayrı bir TBMM Hükümeti'nin kurulması, yeni hükümet üyelerini eski sistemden daha duyarlı hareket etmeye yönlendiriyordu. Çünkü yeni hükümet ülkede meydana gelecek bir huzursuzluğun ve asayişin sağlanamamasının kendi meşruiyetlerini sorgulanır hale getireceğinin farkındaydı. 3 Mayıs 1920–24 Ocak 1921 tarihleri arasında görev yapan Birinci İcra Vekilleri Heyeti'nin 9 Mayıs'ta açıklanan programında iç güvenlikle ilgili aşağıdaki ifadeler yer almıştır: "İç siyasetimizde bütün çalışmalarımızın hedefi milletin birlik ve dayanışmasının korunması ile genel güvenliğin kurularak asayişin her yerde teminidir."[146] Mustafa Kemal 1 Mart 1921 tarihinde Meclis'te yaptığı açış konuşmasında, kararlılık ve inancımızı sarsmak için, içte meydana getirilen üzücü olaylar olarak nitelediği iç isyanlar konusunda bilgi vermiş ve bunlarla yılmadan mücadele edileceğini söylemiştir.[147] Benzer şekilde, 6 Mart 1922'de Meclis gizli oturumunda yaptığı konuşmada iç ve dış cepheleri anlatmış, asıl olanın iç cephe olduğunu, düşmanların uzun yıllardır bizi içimizden yıkmaya çalıştığını belirterek iç güvenliğin önemini vurgulamıştır.[148] Bu nedenlerle Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin iç güvenlik sorununu halletmek için 11 ayrı kanun çıkardığı ve 6 kararname yayınladığı görülmektedir.

5. Savaşın Türk Polisi Üzerindeki Olumsuz Etkisi

Türk polisinin Millî Mücadele'nin kazanılması için gösterdiği özverili çalışmalarına karşın jandarmayla birlikte halk nezdinde itibar ve güven sorunu yaşadığı anlaşılmaktadır. "Öncülleri olan İttihatçılarda olduğu gibi, cumhuriyetçi devrimcilere göre de 'yönetme hakkı' ile iç güvenliğin sağlanması arasında doğrudan bir bağlantı vardı. Bu nedenle iç güvenlik meseleleri, yeni rejimin kamu düzenini sağlamakta başarısız olduğunu ileri

---

[145] Ergut, **a.g.e.,** s. 298.

[146] Nurten Dağlı ve Belma Aktürk, **Hükümetler ve Programları (1920–1960),** Cilt: I, TBMM Kütüphane Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü, Yayın No: 12, Ankara, 1988.

[147] **TBMMZC,** Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 9. İnikat (1 Mart 1921), s. 3.

[148] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt: 3, Celse No: 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 6–8.

Levent Şahverdi Arşivi

sürerek oldukça ağır eleştiriler getiren muhalifler tarafından sürekli gündemde tutuluyordu."[149] Örneğin Ankara Hükümeti'nin polisinin teşkilat yapısının oluşturulmasında önemli rol oynayan Durak Bey bu eleştiriyi yapanların başında geliyordu. Durak Bey, "bugün zavallı milletin malını alıyoruz, canının alıyoruz, hatta ırzını yağma ediyoruz. Rica ederim, buna karşı memleketin hangi tarafında rahat vardır? Ahaliye ne temin edebildik? Halk hükümete itimat ederek dışarıya çıkamıyor, tarlasına gidemiyor... Efendiler hükümet adeta bir hırsız çetesi gibi halkın boğazına sarılmış, her şeyini yağma ediyor, götürüyor, vuruyor, öldürüyor. Soran yok. Rica ederim bir buçuk sene içinde halkın başına bu kadar fenalık yapılmıştır. Bir memur mesul edilmiş midir? Hangi bir memuru darağacına çıkardınız? Hangi bir memura ceza verdiniz?"[150] diye sormaktadır. Adana'nın düşman işgalinden kurtuluşundan sonra TBMM'nin 19 Aralık 1921 tarihli oturumunda hükümetin sadece bu ilde kullanılmak üzere Emniyet Umum Müdürlüğü'nün bütçesinde artış teklif etmesi üzerine mebuslar tepki göstermiştir. Örneğin Sivas mebusu Emir Paşa hükümetin isterse Sivas'taki yüz polis memurunun hepsini Adana'ya gönderebileceğini, bu durumda bile Sivas'ta hiçbir şeyin değişmeyeceğini söylerken,[151] bir başka Meclis oturumunda "otuz senedir" polislerden bir fayda görmediklerini belirten bir mebus şunları ekliyordu: "Teşkilat arasında öyle şahsiyetler hâsıl oldu ki, bugün onlara memleketin asayişini tevdi etmek hakikaten muzırdır. Polisler bugün… mutasarrıf ve kaymakamların ve belediye reislerinin ve sairenin hidemat-ı mahsusasında bulunuyorlar."[152]

Bu olumsuzluğun en önemli sebeplerinden bir tanesi Millî Mücadele yıllarında hükümetin çeşitli nedenlerden dolayı eşkıyayı kullanmasıdır. Bir yandan, bir çeteyi yok etmek için başka bir çeteyi kullanırken, diğer yandan bizzat bu çeteleri halktan silah toplamak bahanesiyle kullanılıyordu.[153] Ancak, bu şekilde önce silahlı gücünden istifade edilen, ancak daha sonra ellerindeki silahları müsadere edilemeyen insanların, güvenlik güçlerine katılmaları suretiyle pasifize edilmesi stratejisi izlenmiş, bu ise polis ve jandarmadaki yozlaşmanın en önemli nedeni olmuştur.[154]

---

[149] Ergut, **a.g.e.,** s. 298.
[150] **TBMM-GZC,** İçtima: 64, (11 Ağustos 1921), s. 210.
[151] Şenöz, **a.g.t.,** s. 32–37.
[152] **TBMMZC,** Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 9, Onbeşinci İnikat (1 Mart 1921), s. 124.
[153] Ergut, **a.g.e.,** s. 307.
[154] Ergut, **a.g.e.,** s. 306.

Levent Şahverdi Arşivi

Polis hakkında oluşan bu olumsuz kanaatin bir diğer önemli sebebi de Millî Mücadele'ye destek olmayan, karşı çıkan, yabancı devletlerin yanında yer aldıkları için cezalandırılan veya yurtdışına sürülen bazı polislerdir. Lozan Barış Görüşmeleri sırasında; Millî Mücadele aleyhine faaliyet gösterdikleri, düşman devletlerle ve İstanbul Hükümeti ile işbirliği yaptıkları gerekçesiyle af kapsamı dışında tutulan ve Bakanlar Kurulu tarafından adları tespit edilerek yurt dışına sürgüne gönderilen Yüzellilikler arasında polisler de vardır: "İstanbul eski Polis Müdürü (Gâvur) Tahsin,[155] İstanbul Polis eski Müdür Muavini Kemal, eski İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Şube müdürü Şerif, eski İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Kısım Başmemuru Hafız Sait, Emniyet-i Umumiye Müdürü Muavini Ispartalı Kemal, sabık Arnavutköy Merkez Memuru Hacı Kemal, Polis Başmemurlarından Namık, Şişli Komiseri Nedim, İzmit Merkez Memuru, Edirne Polis Müdürü ve Yalova Kaymakamı Fuat, Adana'da Polis Memurluğu yapan Yolgeçenli Yusuf, sabık Unkapanı Merkez Memuru Sakallı Cemil, sabık Büyükdere Merkez Memuru Mazlum, Beyoğlu eski İkinci Komiseri Fuat".[156]

Millî Mücadele'ye karşı çıkan polisler sadece bu isimlerle sınırlı değildi. Bağımsız bir Kürt devleti kurmak için faaliyet gösteren Kürt Teali Cemiyeti'nin en önemli şahısları arasında yer alan[157] ve İstanbul'da yabancı devletlerin istedikleri tevkifleri itirazsız yaparak işgal kuvvetleri emniyet komiseri Fransız Binbaşısı Scaldi'nin emrinde maiyet memuru gibi vazife

---

[155] Eski İstanbul Polis Müdürü Hasan Tahsin, Mütareke yıllarında işgal kuvvetleri ile işbirliğine giderek vatana ihanet suçu işlediği gerekçesiyle idam cezasına mahkum edilip 150'likler listesine dahil edilmiş ve yurt dışına sürülmüştür. 3527 kanunun kabulü üzerine 31 Temmuz 1938 tarihinde Türkiye'ye dönmüş, ancak "bir buçuk ay sonra tekrar Hollanda'ya giderek Hollandalı bir kadınla evlenen ve orada yerleşmiş bulunduğu anlaşılan eski İstanbul Polis Müdürü Arnavut ırkından Hasan Tahsin'in vatandaşlıktan iskatı; Dahiliye Vekilliğinin 7/8/939 tarih ve 42086 sayılı teklifi üzerine bahsi geçen 3527 sayılı kanununun 5 inci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetince 25 Ağustos 1939 tarihinde kabul olunmuştur." Bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Belge Tarih ve Sayısı: 25.8.1939 - 2/11771, Dosya No: 2, Fon kodu:30..18.1.2., Yer No: 89.106..19.

[156] Tahsin Ünal, "Cumhuriyetin İlanından Sonra Yurt Dışına Sürülen 150'likler", **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 18 (Şubat 1969), s. 18–21; Kamil Erdeha, **Yüzellilikler Yahut Millî Mücadele'nin Muhasebesi**, Tekin Yayınevi, I. Basım, İstanbul, 1998, s. 224–230. 150likler listesinde bulunan esbak Bursa valisi Gümülcineli İsmail Bey, Bursa'da Millî Mücadele yolunda çalışanları ve özellikle genç subayları belirleyerek, onları şehir dışına sürüyordu. Çünkü Vali, Jandarma ve Polis idarecilerini kendi düşünceleri doğrultusunda baskı aracı olarak kullanıyordu. Bkz. Orhan Hülagü, "Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Millî Mücadele Hazırlıkları ve Kuvay-ı Milliye'nin Teşkili", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 41, (Temmuz 1998).

[157] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: I, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayını, Ankara, 1973, s. 132.

Levent Şahverdi Arşivi

gören İstanbul Polis Müdürü Umumisi Miralay Halil Nedim,[158] Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni devirerek milletin arzusu hilâfına bir hükümet kurmaya çalışmakla suçlanan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin üyeleri arasında bulunan Kütahya polis memurlarından Artin[159] bu olumsuz tabloda göze çarpan bazı polislerdir.

Bütün bu nedenlerle, polis ve jandarmanın, aynı zamanda bir savaş dönemi olan yeni bir rejimin kuruluş döneminde geri plânda kaldıkları söylenebilir.[160] Polisin teşkilat olarak yeni rejimin kuruluş dönemindeki bu düşük konumu, daha sonraki dönemde kendisini algılama biçimini derinden etkilemiş ve sonraki yıllarda iyileştirme çabalarının gündeme gelmesine neden olmuştur.

Sonuç

Millî Mücadele esnasında polisin görevini tam olarak yerine getirmesini engelleyen birçok faktör mevcuttu. Bunlardan birincisi işgal edilen yerlerde işgal kuvvetlerinin asayiş işlerine el atmaları, sık sık polisin görevine müdahale etmeleri ve çoğu zaman da polisin elini kolunu bağlamaları idi. Bu noktada polis pasif konuma düşmüş ve çoğu zaman da işgal güçlerinin emirlerinin gönülsüz uygulayıcıları olmuştur. Ancak böyle davranmakla işgal güçlerine destek vermek amacından ziyade iç güvenlik gibi önemli bir konuda inisiyatifi tamamen işgal güçlerine bırakmama ve görevinin başında kalarak Millî Mücadele'ye el altından gerekli yardım ve desteği sağlama düşüncesinin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim İstanbul'dan Anadolu'ya insan ve cephane kaçırılmasında görevi başında kalan polislerin çok büyük hizmetlerinin geçtiği görülmektedir.

Yine bu dönemde polisin jandarmanın cepheye gitmesi nedeniyle doğan boşluğu doldurmaya çalıştığı ve ilke olarak cepheye en son polislerin gitmesi gerektiği halde birçok polisin bilfiil cephede savaşa katıldıkları ve birçok yerde Millî Mücadele'yi örgütledikleri görülmektedir. Bu durum belirttiğimiz engelleyici bir diğer faktörün ortaya çıkmasına yol açmıştır: Polis asli görevi olan asayiş ve güvenliği sağlama hususunu ikinci plana atmış, milletçe verilen bir var olma savaşında *de facto* cephede görev almıştır. Böylece polis bizzat cephede savaşmanın yanı sıra savaş şartlarının

[158] "Kimdir bu polis müdürü", **İstiklal Harbi Gazetesi** (8 Haziran 1919), No.22.
[159] Yalçın, "Dâhiliye Vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi", s. 416.
[160] Ergut, **a.g.e.,** s. 313.

Levent Şahverdi Arşivi

doğurduğu suçlarla mücadele etmek için var gücüyle mücadele etmeye çalışmıştır. Örneğin polis Ermeni ve Rum çetelerin saldırılarını bertaraf etmek ve düşmanla işbirliği yapan yerli işbirlikçileri saf dışı etmek için büyük bir gayret göstermiştir. Polis Millî Mücadele esnasında halkın huzur ve güvenliğini tam olarak sağlayabilmiş midir? Savaşın getirdiği olağanüstü şartlar, personel yetersizliği,[161] halkın içerisinde bulunduğu perişan durum ve işgaller göz önüne alındığında bu soruya olumlu yanıt vermek zordur.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Türk Polisi'nin Millî Mücadele'de fedakârca bir mücadele sergilediği, ülkenin kurtuluşu için elinden gelen gayreti gösterdiği ve gerektiğinde canını feda etmekten çekinmediği görülmektedir. Bilhassa İstanbul Polisi, Millî Mücadele'nin ihtiyaç duyduğu silah ve mühimmat ile İstanbul'un işgalinden sonra vatanseverlerin Anadolu'ya kaçırılması hususunda çok büyük gayret gösterdiler. Bunu yaparken, düşman unsurları tarafından fazla tanınmayan şahıslar için gazeteci veya tüccar kılığında Anadolu'ya ulaşmaları için sahte belgeler hazırladılar. Ülkenin kurtuluşu için mücadele veren bütün cemiyet ve derneklere üye oldular ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin emirlerini yerine getirdiler. Yalnız mevcut teşkilatlara katılmakla kalmayıp birçok yerde direnişin bizzat örgütleyicisi oldular ve halkı Millî Mücadele'ye katılmaları için cesaretlendirerek onlara önderlik ettiler. Polisler topladığı istihbari bilgilerle Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'yi baltalamak isteyen işgal güçlerinin planlarını bozdular. İşgal kuvvetlerinin kullandıkları her türlü propaganda, istihbarat ve provokasyon girişimlerini ellerindeki kıt imkânlarla bertaraf ettiler. Türk Polisi, işgal güçlerinin her türlü plânından anında haberdar oldu ve kişiler hakkında düzenledikleri raporları, temin edilen resimleriyle birlikte Anadolu'ya gönderdi.[162] Türk polisi koruması altında bulunan halkın can, mal ve ırzına yönelik bütün saldırılara karşı korumaya çalıştı, devlet ve devleti temsil eden simgeleri ve kurumları muhafaza etti ve işgal bölgelerinde kalan devlet hazinesinin yağmalanmasına fırsat vermedi.

---

[161] 1918 yılında 6635 olan polis sayısının 1923'te 4143'e düştüğü göz önüne alınırsa personel yetersizliği daha net anlaşılabilir.

[162] "Millî Savaşta Türk Polisi", s. 1651.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Akçora, Ergünöz. "Kilis'in Antep Müdafaasındaki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: XI, Sayı: 31, (Mart 1995).

Aksoley, İhsan. "İstanbul'da Millî Mücadele (Seri), Moltke Grubunun Faaliyeti", **Hayat-Tarih Mecmuası**, Sayı: 9, (Ekim 1989).

Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1993.

Alper, Talat. "Geçmiş Zaman Olur ki: Eski Bir Hatıra", **Polis Emeklileri Polis Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 132, İstanbul, (01 Temmuz 1963).

Alyot, Halim. **Türkiye'de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum**, Kanaat Basımevi, Ankara, 1947.

Arıkan, Zeki. "İşgal Dönemi İzmir Basını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 13, (Kasım 1988).

Arşiv Belgeleri ile Gerçekler- Emniyet Mensuplarının Özlük Dosyalarındaki Diploma, Sertifika ve Üniformalı Resimler, Ankara, EGM Yayını, 2002.

Ata, Feridun. "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrımüslim Mahkûmları Tahliye Etmeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 60, (Kasım 2004).

Atay, Falih Rıfkı. **Akşam** (11 Eylül 1919).

Avcıoğlu, Doğan. **Millî Kurtuluş Tarihi 1938'den 1945'e**, Üçüncü Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1983.

Aybars, Ergün. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt: 1, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1984.

Aydınel, Sıtkı. **Güneybatı Anadolu'da Kuvâyı Millîye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Ayışığı, Metin, "30 Ağustos Zaferi ve İstanbul'daki Yankıları", **Tarih ve Toplum Dergisi**, Sayı: 105, (Eylül 1992).

Ayışığı, Metin. "Millî Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya Yapılan Silah Sevkiyatı ve İstihbarat Meselesi", **ATA Dergisi**, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1992.

Bakar, Bülent. "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Yaşanan Önemli Bir Problem: Türk ve Ermeni Yetimleri Sorunu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 62, (Temmuz 2005).

Levent Şahverdi Arşivi

Balcıoğlu, Mustafa. "Millî Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Asayişi Sağlamak İçin Oluşturulan Milis Kuruluşları", **TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 3, Cilt: II, Sayı: 6, (Kasım 1990).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Belge Tarih ve Sayısı: 25.8.1939 - 2/11771, Dosya No: 2, Fon kodu:30..18.1.2., Yer No: 89.106..19.

Baykal, Bekir Sıtkı. "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 3 (Temmuz 1985).

Birinci, İhsan. "Millî Mücadele İçin Kurulan Önemli Çeteler-III", **Polis Emeklileri Sosyal Yardım Derneği Polis Dergisi**, Yıl: 22, Sayı: 275, İstanbul, 1975.

Birinci, İhsan. "Millî Mücadele'de Kahraman Polislerimiz", **Polis Emeklileri Sosyal Yardımlaşma Derneği Polis Dergisi**, Sayı: 288, İstanbul, (01 Haziran 1971).

Bozkurt, Gülnihal. "Alman Belgelerinde Atatürk ve Kurtuluş Savaşı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IX, Sayı 25, (Kasım 1992).

Criss, Bilge. **İşgal Altında İstanbul: 1918–1923**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Çelebi, Mevlüt. "İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdürrrahim Başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti (Anadolu Heyet-i Nasihası): 16 Nisan- 18 Mayıs 1919", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 18, (Temmuz 1990).

Çukurova, Bülent. "15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: III, Sayı: 8, Mart 1987.

Dağlı, Nurten ve Belma Aktürk, **Hükümetler ve Programları (1920–1960),** Cilt: I, TBMM Kütüphane Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü, Yayın No: 12, Ankara, 1988.

Demirbaş, Cevdet. "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Polis Teşkilatı", **Polis Dergisi**, Yıl: 11, Sayı: 43, (Ocak-Şubat-Mart 2005).

Demirel, Ahmet. **Birinci Meclis'te Muhalefet**, İletişim yayınları, İstanbul, 1994.

Dündar, Ahmet Nihat. "Kuruluş, Gelişme, Değişme", **150. Kuruluş Yıldönümünde Türk Polisi**, EGM Yayınları, Ankara, 1995.

Emniyet Genel Müdürlüğü Web Sayfası, "Osmanlılarda Polis (1908–1918 Dönemi)", http://www.egm.gov.tr/tar.osmanli1908-1918.asp.

Levent Şahverdi Arşivi

Emniyeti Umumiye Müdüriyetinin 1335 (1919) Senesi Bütçesi, **Polis Mecmuası**, Yıl: 6, Sayı: 112, İstanbul, 1919.

Eraslan, Fethullah ve İsmail Metin. **Türk Polis Tarihi-I,** Aslımlar Basımevi, Ankara, 1984.

Erdeha, Kamil. **Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler**, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1975.

Erdeha, Kamil. **Yüzellilikler Yahut Millî Mücadele'nin Muhasebesi**, Tekin Yayınevi, I. Basım, İstanbul, 1998.

Erdem, Ş. Can. "İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 62, (Temmuz 2005).

Ergut, Ferdan. **Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Es, Hikmet Feridun. "Asıl Kelebek Türk Polisi Cemil'dir", **Hürriyet** (26 Ekim 1986).

Eski, Mustafa. "Kastamonu'da Yapılan İlk Kadın Mitingi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IX, Sayı: 27 (Temmuz-Kasım 1993).

Evsile, Mehmet. "Atatürk'ün Samsun'a Çıktığı Sırada Samsun ve Çevresinin Asayiş Durumu", **19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler** (20–22 Mayıs 1999), Samsun, 2000.

Felek, Burhan. "Geçmişte Asayiş Meselesi", **Polis Emeklileri Polis Dergisi**, Yıl: 24, Sayı: 298, İstanbul.

Galip Baba (Vardar) Anısına, Kabataşlılar Derneği Yayınları (1), İstanbul, 2003.

Geçmiş Zaman Olur ki: Eski Sabıkalılar, **Polis Emeklileri Polis Dergisi**, Yıl: 26, Sayı: 325, İstanbul (1 Temmuz 1979).

Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi), Muhtelif Belgeler.

Gentizon, Paul. **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu** (Çev. Fethi Ülkü), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983.

Goloğlu, Mahmut. **Üçüncü Meşrutiyet (1920),** Başnur Matbaası, Ankara, 1970.

Gökbilgin, Tayyip. **Millî Mücadele Başlarken**, Birinci Kitap, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara,1959.

Levent Şahverdi Arşivi

Gülçiçek, Hüseyin. "159. Kuruluş Yılında Dünden Bugüne Polis Teşkilatı", **Çağın Polisi Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 29 (Mayıs 2004).

Gülçiçek, Hüseyin. "Emniyet Teşkilatı Hakkında Hükümet Politikaları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1990).

Güner, Zekai, ve Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 38, Ankara, 1990.

Hadiselerin İçyüzü: Yakılan Tarihi Akyol Karakolu ve Polis Hamdi Efendi, **Polis Emeklileri Sosyal Yardımlaşma Derneği Polis Dergisi**, Yıl: 15, Sayı: 198, İstanbul (01 Aralık 1968).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (H.T.V.D.), Sayı: 42, (Aralık 1962), Vesika No. 995.

Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1975.

Hülagü, Orhan. "Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Millî Mücadele Hazırlıkları ve Kuvay-ı Milliye'nin Teşkili", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 41 (Temmuz 1998).

Islahat, (27 Mayıs 1335).

İçişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Görev Yapmış İçişleri Bakanlarımız" http://www.icisleri.gov.tr/_Icisleri/Web/Gozlem2.aspx?sayfaNo=546, 27.11.2007

İrade-i Milliye Gazetesi (8 Kasım 1919), Sayı: 15.

İstiklal Harbi Gazetesi, (Muhtelif Sayılar), Hazırlayan Ömer Sami Coşar, (16 Mayıs 1919) No. 2, içinde **Unutulan Manşetler**, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, Mayıs 2007.

İzmir'de Şehit Polisler Anıtının Açılış Töreni, **Polis Mecmuası**, Cilt: 20, Sayı: 304, 1936.

Karayaka, Ali. "Mütareke ve Millî Mücadele'nin İlk Yıllarında (1919–1920) İstanbul'da Polis Umum Müdürlüğü'ne Bir Bakış VI", **Polis Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 47, (Ocak–Şubat-Mart 2006).

Karayaka, Ali. "Mütareke Yıllarında (1919–1920) İstanbul'da İşgal Güçlerinin Himayesinde Bir Katili Şerir; Hrisantos V", **Polis Dergisi**, Yıl: 11, Sayı: 45, (Temmuz-Ağustos-Eylül 2005).

Levent Şahverdi Arşivi

Kars, Zübeyir. "Ankara'nın Başkent Olduğu Yıllardaki Eğitim, Sağlık ve Sosyal Durumu Üstüne", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 58, (Mart 2004).

Kemal Atatürk, **Nutuk (1919 – 1927)**, Bugünkü dille yayına hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2000.

Kocatürk, Utkan. **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi: 1918–1938**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Koltuk, Nuran. "Adana'da Fransız İşgalinde Ermenilerin Rolü İdari Mekanizmaya Etkileri ve Bir Sürgün Hikâyesi", **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 11, (Sonbahar 2003), s. 84–103.

Koyugölge, Alâeddin. "Türkiye'nin En İhtiyar Emniyet Mensubu", **Polis Emeklileri Sosyal Yardım Derneği Polis Dergisi**, Yıl: 26, Sayı: 226, İstanbul, 1979.

Köstüklü, Nuri. "Millî Mücadele'de Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 15, Temmuz 1989.

Merhum Nuri Bey, Emniyeti Umumiye Müdüriyeti, **Polis Dergisi**, Yıl: 19, Sayı: 281, Ankara, 1933.

Millî Savaşta Türk Polisi, **Polis Mecmuası**, (Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Özel Sayısı), Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü, Yıl: 20, Sayı: 286, Ankara, (İlk Teşrin 1933).

Özbudun, Ergun. "Türkiye'nin Kuruluş Yıllarında Bir Yabancı Gazetecinin Ankara Yolculuğu ve Atatürk'le Görüşmesi", (Çeviri), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 1, (Kasım 1984).

Özdemir, Mustafa. **Mütareke Dönemi Basını'nda Osmanlı Devleti'nin Politikası** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, AİİTE, İzmir, 2000).

Özkaya, Yücel. "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçışı Olayı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 13 (Kasım 1988).

Özsoy, İskender. "Cumhuriyet'e Giden Yolda... İstanbul'un İşgal Günleri", **Popüler Tarih**, Sayı: 5, Ekim 2000, s. 72–77.

Pehlivanlı, Hamit. **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

Riggs, C. Richard. "Yetişkinlerde Suç", içinde **İstanbul 1920**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Salışık, Selahattin. "Geçmiş Zaman Olur ki: Rami Kışlası Boşaltılıyor-VII**", Polis Emeklileri Sosyal Yardımlaşma Derneği Polis Dergisi**, Yıl: 22, Sayı: 279, İstanbul, 1975.

Salışık, Selahattin. **Kurtuluş Savaşı'nın Gizli Örgütü: M.M. Grubu**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Sami, Süleyman. **Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi**, Serenler Yayınevi, İstanbul, 1983.

Sarıhan, Zeki. **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. II, TTK Yayını, Ankara, 1994.

Sarıkoyuncu, Ali. "Zonguldak ve Havalisinde Millî Mücadele'ye Zarar Verici Faaliyetler" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 23, Mart 1992.

Sarısakal, Baki. **Samsun Polis Tarihi**, Samsun Araştırmaları: 5, Cem Ofset, Samsun, 2006.

Selek, Sabahattin. **Anadolu İhtilali**, Birinci Kitap, Örgün Yayınlar, İstanbul, 1981.

Selvi, Haluk. "Mondros Mütarakesi'nden Sonra Vilâyât-ı Şarkıyye'de Nüfus" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVII, Sayı: 50, Temmuz 2001.

Sonyel, Salâhi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt: II, TTK, Ankara, 1986.

Sönmez, Osman. "Mütareke Döneminde Rumların Mezalimine Bir Örnek: Hamza Efendi'nin Şehid Edilmesi", **Ata Dergisi**, Sayı: 2, Konya, 1992.

Söylemezoğlu, Galip Kemalî. **Yok Edilmek İstenen Millet**, Selek Neşriyat, İstanbul, 1957.

Şahin, Eyüp. "Cumhuriyete Hayat Veren İstiklal Madalyalı Polisler - Torunizade Süleyman Sırrı Efendi", **Polis Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 14, EGM Yayınları, Ankara, 1998.

Şahin, Eyüp. "Kurtuluş Savaşında Türk Polisi", **Polis Dergisi**, Sayı: 47, Yıl:12, (Ocak-Şubat-Mart 2006).

Levent Şahverdi Arşivi

Şahin, Eyüp. "Mustafa Kemal Atatürk Türk Polis Teşkilatına ve Mensuplarına Nasıl Bakıyordu Sorusuna Cevap Niteliğindeki Gurur Duyulacak Tebrikleri", **Polis Dergisi**, EGM Yayını, Yıl: 12, Sayı: 48–49, (Nisan-Eylül 2006).

Şahin, Eyüp. **Türk Polis Teşkilatının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler**, EGM Yayın No: 371, Ankara, 2004.

Şahin, Eyüp. **Türk Polisinin Erdem Mücadelesi ve Kahraman Polisler**, EGM- APK Dairesi Başkanlığı Yayın No. 152, Ankara, 2001.

Şenöz, İbrahim. **Millî Mücadele'de Türk Polisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1989).

Şimşir, Bilal N. **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1918–1938)**, Cilt: I-II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1973.

Şimşir, Bilâl N. **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 1985.

Tansel, Selahattin. **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: I, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayını, Ankara, 1973.

Tansu, Samih Nafiz. **İki Devrin Perde Arkası**, Anlatan: Hüsamettin Ertürk, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1957.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

TBMM Zabıt Cerideleri.

Tevetoğlu, Fethi. **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Tongur, Hikmet. **Türkiye'de Genel Kolluk**, Kanaat Basımevi, Ankara, 1946.

Turan, Refik, M. Safran, M. Şahin, S. Yalçın, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1994.

Tümer, Fahri. "İstiklal Mücadelesinde Kayseri", **Erciyes Dergisi,** Sayı: 22, Kayseri, 1944.

Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı- I, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkmen, Zekeriya. "İşgal Yıllarında İstanbul'daki Uygulamalar: Mütareke Döneminde Ermeniler Tarafından Türk Çocuklarının Kaçırılması ve Hristiyanlaştırılması", **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 2, Ankara (Güz 2000).

Türkmen, Zekeriya. "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918–16 Mart 1920)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVIII, Sayı: 53, Temmuz 2002.

Umar, Bilge. **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Uyanık, Necmi. "Bir Devrin Gizli Çehresi: M. Razi Yalkın ve Eserleri Üzerine", **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, Sayı: 17, 2007.

Ünal, Tahsin. "Cumhuriyetin İlanından Sonra Yurt Dışına Sürülen 150'likler", **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 18 (Şubat 1969).

Vatan (3 Ekim 1923).

Yalçın, Durmuş. "Millî Mücadele'de İdareciler, Günümüzün ve Geleceğin İdareciliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 21, (Temmuz 1991).

Yalçın, Semih. "Dâhiliye Vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 32, (Temmuz 1995).

Yavuz, Bige Sükan. "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 23, (Mart 1992).

Yazıcı, Nuri. **Canik Sancağı'nda Pontusçu Faaliyetler (1918–1922),** (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, 1985).

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE YABANCI SERMAYE

Mehmet Arif DEMİRER*

ÖZET

1920 – 1930 yılları arasında Türkiye'de 201 anonim şirket kurulmuştu. Bunların 66 sında yabancı sermayesi vardı. Ancak 1930 yılına gelindiğinde ülke sanayii hala son derece cılız ve sınırlı idi. Sanayi işletmelerinin sadece % 4 ünde elektrik ile işleyen motor vardı. Özel şirketlerin, ister yabancı sermayeli olsun ister tamamen yerli sermayeli, gerçek anlam ve ölçekte bir sanayileşme sürecini başlatacak, sermaye birikimi yetersiz kalıyordu. İşte bu aşamada Türkiye yabancı (dış) kredi alarak devlet eliyle sanayileşme sürecini başlattı.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, yabancı sermaye,Türkiye İktisat Kongresi, Chester Projesi

ATATÜRK AND FOREIGN CAPITAL

ABSTRACT

Between the years of 1920-1930, 201 Joint-Stock Companies had been established. 66 of them, there were foreign capital. However, when it is come to the year of 1930, still the country's industry was extremely weak and limited. There were just 4 % of the engines which were working with the electric in the Industry Business Organizations. Private companies', either with the foreign capital or domestic capital completely, the capital stock was insufficient which would be started to the Industrialization period. Here at this stage, Turkey makes the Industrialization period started with the role of the Government taking of the foreign (external) credit.

Key Words: Atatürk, foreign capital, Economics Congress in Turkey, Project of Chester

* Kemalist Demokrat Türkiye Dergisi Sahibi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ün, O'nu diğer devlet adamlarından çok belirgin bir şekilde ayıran ve yücelten iki özelliği vardır:

• Gerçekçiliği

• Türk Milleti'nin gönencini yükseltmek konusunda sınırsız inancı ve azmi

ATATÜRK'ün 22 Ocak 1923 günü, Lozan'da görüşmelerin kesintiye uğramasına ramak kala, Bursa'da yaptığı bir konuşmada yabancı sermaye hakkında söyledikleri gerçekçiliğinin önemli bir örneğini teşkil eder:

"Maatteessüf memleketimiz baştan nihayete kadar harabezardır, yoldan mahrumdur, şehirler haraptır.

"Köyler perişandır. Sanayimiz geridir. Limanlarımız yoktur. Madenlerimizi işletemiyoruz.

"Bu memleket insanlarının medeniyet yolunda ne kadar geri kaldıklarını, maişet seviyelerinin ne kadar acınacak halde olduğunu düşünürsek, bütün bu noksanları telafi için neler yapmağa mecbur olduğumuzu suhuletle (kolaylıkla) *takdir edebiliriz.*

"Bu vasi memleketi bir mamureye çevirmek lazımdır.

"Bu halk zengin olmaya mecburdur. Memleket mamur olmazsa, bu halk zengin olmazsa, size hala yaşamak imkanından bahsederlerse, inanmayınız.

"Maddeten düşünelim:

"Bütün bu şeyleri yapmak kolay değildir.

"Memleketimizi medeniyet-i hazıranın icap ettirdiği dereceye bir an evvel isal için yalnız ***milletin sermayesi, milletin ilmi ve fenni teşebbüsleri kafi gelmez.***

"Haricin sermayesine, ihtisasına da ihtiyacımız vardır. Bu noktada dar bir milliyetperverlikten çıkıyoruz. Biraz daha geniş milliyetperver oluyoruz:

"Ecnebi sermayesinden istifade edeceğiz.

"Az zaman içinde memleketimizin mühim merkezlerini şimendiferle birbirine raptetmek lazımdır.

"Memlekette metfun olan maden hazinelerini işletmek lâzımdır.

"İktisadi faaliyetin, servet haline inkılâp etmesi için en lüzumlu şeyler yollardır, seri vesait-i nakliyedir, şimendiferlerdir."[1]

---

[1] 'Gazi ve İnkılap' yazı dizisi - Milliyet Gazetesi 2 ve 3 Şubat 1930 (22 Ocak 1923 Bursa Şark Sineması'nda Halk ile yaptığı konuşmadan)

Levent Şahverdi Arşivi

Bu konuşmadan bir ay sonra Lozan görüşmeleri kesintiye uğramış ve Türkiye heyeti yurda dönmüş iken İzmir'de düzenlediği Türkiye İktisat Kongresi'nde Yabancı Sermaye konusuna tekrar değinen ATATÜRK şunları söylemiştir:

"İktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki, ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vasi'dir.

"Çok say ve sermayeye ihtiyacımız var.

"Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazımgelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim say'imize inzimam etsin ve bizim ile onlar için faideli neticeler versin.

"Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesna bir mevkiye malikti, devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka birşey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız."

CHESTER PROJESİ

Türkiye İktisat Kongresi'nden 51 gün sonra ve Lozan'da görüşmelerin 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden başlamasından iki hafta *önce* TBMM Hükümeti, bir Amerikalı grup ile Chester Projesi olarak bilinen imtiyaz sözleşmesi imzaladı.

Bu proje; Samsun-Trabzon-Mersin ve İskenderun limanlarını Süleymaniye, Kerkük ve Musul'a bağlayan 4 400 km demiryolu yapım ve işletmeciliğini, demiryolu güzergahına paralel 40 km'lik bir şerit içinde maden ve petrol aranmasını, bulunduğu takdirde 99 yıllığına işletilmesini kapsayan, 400 milyon Dolarlık bir yatırımı öngörüyordu. TBMM Hükümeti bu antlaşmayı ATATÜRK'ün de onayını alarak imzalamıştı.

TBMM Hükümeti Chester Antlaşması ile kısa bir süre sonra Lozan'da yeniden başlayacak görüşmelere yönelik olarak Amerikan desteğini sağlamayı da düşünmüştü.

Ancak 1925 yılında Cemiyet-i Akvam Musul eyaletini Bağdat'taki İngiliz manda rejimine bağladıktan sonra Chester Projesi iptal edilmişti.

1923 yılında Türkiye'de tamamen yabancı sermayeli bankalar ve anonim şirketler vardı. Cumhuriyetin ilanından sonra dahi Türkiye'de yabancı bankalar şubeler açtılar ve yabancı ortaklı Türk anonim şirketleri kuruldu:

Levent Şahverdi Arşivi

1929 Dünya Ekonomik Krizi Türkiye'de aynı yıl Türk parasının değerinin düşmesi ve rekor düzeyde dış ticaret açığı ile eşanlı olarak yaşandı. Türkiye'nin acil önlemler alması ve gecikmeden en az 15 milyon Lira sermayeli Devlet Bankası'nı kurması gerekiyordu.

Bu koşullar altında ATATÜRK Türkiyesi 1930 yılında kibrit tekelini bir Amerikan şirketine devrederek 10 milyon Dolar kredi almakta herhangi bir sakınca görmedi ve sağladığı para ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nı kurdu. Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nu çıkarttı ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin başlattığı "Tasarruf ve Yerli Malı Haftası" seferberliği ile hem dış ticaret açığını kapattı hem de Türk parasını dünyanın en güçlü paralarından bir konumuna getirdi. Bütün bunlar 3-4 yıl gibi kısa bir süre içinde tamamlandı.

1920 - 1930 yılları arasında Türkiye'de 201 anonim şirket kurulmuştu. Bunların 66'sında yabancı sermayesi vardı. Ancak 1930 yılına gelindiğinde ülke sanayi hala son derece cılız ve sınırlı idi. Sanayi işletmelerinin sadece % 4'ünde elektrik ile işleyen motor vardı. Özel şirketlerin, ister yabancı sermayeli olsun ister tamamen yerli sermayeli, gerçek anlam ve ölçekte bir sanayileşme sürecini başlatacak, sermaye birikimi yetersiz kalıyordu

İşte bu aşamada Türkiye yabancı (dış) kredi alarak devlet eliyle sanayileşme sürecini başlattı:

1934 – Sovyet Kredisi: 8 milyon Dolar (14 milyon TL)

1937 – İngiliz (Karabük Tesisleri) Kredisi: 2 745 000 Sterlin (17 milyon TL)

Bu iki kredi ile Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nındaki yatırımların ve Karabük Demir Çelik tesislerinin dış ödemeleri karşılandı.

1938 yılında ilan edilen 4 Senelik 3 Numaralı Plan kapsamındaki yatırımlar için de iki yeni kredi antlaşması imzalandı. İngiliz kredisi TBMM tarafından onaylandı. Alman kredisinin ön antlaşması 6 Ekim 1938 tarihinde Ankara'da imzalandı:

1938 – İngiliz Kredisi: 16 milyon Sterlin (100 milyon TL) Bu kredi ile İngiltere'den 6 milyon Sterlinlik silah 10 milyon Sterlinlik fabrika donanımı alınacaktı.

1938 – Alman Kredisi: 150 milyon Reichsmark (75 milyon TL)

1938 yılında imzalanan dış kredi antlaşmalarının toplam parasal değeri aynı yıl için devlet bütçesinin % 58'ine eşitti.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye 1938 yılı dışında hiçbir dönemde bir takvim yılı içinde devlet bütçesinin % 58'i kadar dış kredi almamış, alamamıştır. Bu da ATATÜRK Türkiyesi'nin güvenirliliğinin ölçüsüdür.

Chester Projesi ile başlayan, Kibrit Tekeli'nin devri sürdürülen ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında gerçekleştirilen fabrikaların kurulmasına olanak sağlayan yabancı sermaye ve dış kredi konularında ATATÜRK Türkiyesi'nin herhangi bir çekingenliği yoktu. Çünkü hedef belli idi ve ATATÜRK bu hedefi Onuncu Yıl nutkunda çok açık bir şekilde ortaya koymuştu:

"Yurttaşlarım!

"Az zamanda çok ve büyük işler yaptık.

"Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan, Türkiye Cumhuriyetidir.

"Bundaki muvaffakiyeti Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârane yürümesine borçluyuz.

"Fakat yaptıklarımızı asla kâfi göremeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz.

"Yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız.

"Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız.

29 Ekim 1933 tarihine kadar ekonomide yapılan "çok büyük işler":

Türkiye İş Bankası - 1924

Aşar Vergisinin kaldırılması - 1925

Sanayi ve Maadin Bankası – 1925

Reji İdaresinin tasfiyesi - 1925

Emlak ve Eytam Bankası – 1926

Kabotaj Kanununun kabulü - 1926

Kayseri Uçak Fabrikası - 1926

Alpullu ve Uşak Şeker Fabrikaları – 1926

İstatistik Umum Müdürlüğü – 1926

Nüfus, Sanayi, Tarım Sayımı - 1927

Levent Şahverdi Arşivi

Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresi - 1927
Sanayi Teşvik Kanunu – 1927
Osmanlı Borçlarının Tasfiyesi Antlaşmasının Kabulü - 1928
Lozan'da dayatılan 1916 gümrük tarifelerinin düzeltilmesi – 1929

Dünya Ekonomik Buhranı (1929 – 1931) karşısında alınan önlemler:
Yeni gümrük tarifeleri – 11 Ekim 1929 – 1499 sayılı Kanun
Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti – Aralık 1929
(Bir yılda ülke genelinde 300 şubesi kuruluyor)
Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu - 1930
Kibrit Tekeli Antlaşması – 10 milyon Dolar borçlanma - 1930
Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası – 1930
Tasarruf ve Yerli Malı Haftası geleneği başlıyor – 1930
Gazi Mustafa Kemal'in Yurtiçi Gezisi – 1930-1931
İktisadi Vaziyetimize dair Rapor (İktisat Vekaleti) – Mart 1931
Hükümet (İktisat) Programı – Nisan 1931

Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti – 1931
Ölçüler Kanununun kabulü – 1931 (Uygulama 1.1.1934)
İnhisarlar İdaresi Umum Müdürlüğü – 1932
Gümrükler Umum Müdürlüğü - 1932
Sanayi Planı Hazırlıkları: 1932 – 1933
PTT Genel Müdürlüğü – 1933
Hava Yolları Devlet İşletme İdaresi - 1933
Sümerbank – 1933
Yabancı İmtiyazlı Şirketlerin Millileştirilmeleri
Yeni Demiryolu Yapımı: 1 922 km + Satın alınan hatlar: 2 019 km

29 Ekim 1933 ile 29 Ekim 1938 arasındaki beş yılda yukarıdakilere ek olarak yapılan işler ve kurulan fabrikalar, bankalar ve araştırma geliştirme kuruluşları hep aynı hedefe yönelikti: ülkenin gönencini en üst düzeye çıkarmak.

Levent Şahverdi Arşivi

Eskişehir Şeker Fabrikası
Kayseri Dokuma Fabrikası
Ereğli Dokuma Fabrikası
Isparta Gülyağı Fabrikası
Keçiborlu Kükürt Fabrikası
Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası
Zonguldak Antrasit (Sömi Kok) Fabrikası
Turhal Şeker Fabrikası
Nazilli Basma Fabrikası
İzmit I. Kağıt ve Karton Fabrikası
Gemlik Suni İpek Fabrikası
Bursa Merinos Fabrikası
Karabük Demir Çelik Tesisleri
Malatya Dokuma Fabrikası

Bankalar ve diğer Kuruluşlar:

Etibank
Denizbank
Halk Bankası ve Halk Sandıkları

Elektrik İşleri Etüt İdaresi
Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü
Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu
Toprak Mahsulleri Ofisi
Devlet Hava Yolları Umum Müdürlüğü

30 Ekim 1938 günü Tarım Bakanlığı adına devlet radyosundan yapılan bir açıklamada

Agrikültürel Kalkınma Bankası'nın kurulması için tüm çalışmaların tamamlandığı belirtilmişti. Bankanın kısa adı "AKBANK" olarak belirlenmişti.[2]

ATATÜRK, büyük çiftlikleri olan ve bunların içinde bir bira, pastörize süt ve tereyağı fabrikası da bulunan, tarıma çok büyük önem veren bir liderdi. Hazineye bağışladığı çiftliklerini 1938 yılında kurulan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu çatısı altında toplamıştı.

[2] 10 Kasım 1938'den sonra bu bankanın kurulmasından vazgeçilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK, nasıl ki, yatırıma yönelik yabancı sermaye ve dış krediden korkmuyordu, bilim alanlında da yabancılar işbirliği yapmaktan çekinmiyordu.

22 Ocak 1923 günü Bursa'da söylediklerini hatırlayalım:

*"Memleketimizi medeniyet-i hazıranın icap ettirdiği dereceye bir an evvel isal için yalnız milletin sermayesi, milletin ilmi ve fenni teşebbüsleri kafi gelmez. Haricin sermayesine, **ihtisasına** da ihtiyacımız vardır."*

ATATÜRK'ÜN Onuncu Yıl Nutku'ndan bir gün sonra Ankara'da açılan Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün rektörü, Ord. Prof. Dr. Falke ve 17 profesörünün tümü Almandı. Alman uzman bilim adamları ile bir tarım üniversitesi olarak kurulmuştu: Yüksek Ziraat Enstitüsü. Kütüp-hanesinde 40 bin cilt bilimsel kitap vardı. Yerli ve çoğunluğu yabancı 200 mesleki dergiye abone olmuştu Yüksek Ziraat Enstitüsü.

Yukarıda açıklanan sanayi kuruluşlarının tamamında yabancı sermayesi olmasa dahi yabancı sanayi kuruluşların teknik bilgilerinden, makine ve diğer teçhizatından yararlanılmıştı.

En büyük sanayi kuruluşumuz Karabük Demir Çelik tesislerinde lisansör firma Brassert idi, 2 745 000 Sterlinlik İngiliz kredisi de bu şirket aracılığı sağlanmıştı.

Bir yanda Türkiye İş Bankası ve peş peşe gelen diğer milli bankalarımız kurulurken öte yanda yabancı bankaların Türkiye'de yeni şube açmalarına izin verilmişti.

1938 yılında,1923 yılına kıyasla etkileri ve mevduatları oransal olarak azalmış olsa dahi, dokuz yabancı banka çalışmalarını sürdürüyordu:

	Türkçe Adı	Özgün Adı	Kur. Yılı
1	Osmanlı Bankası	Otoman Bank	1863
2	Selanik Bankası	Banque de Salonique	1888
3	Deutsche Orient Bank	Dresdner Bank	1906
4	Deutsche Bank	Deutsche Bank	1909
5	Banko di Roma	Banco di Roma	1911
6	Banka Komerçiyale	Banca Coomerciale Italiana	1919

Levent Şahverdi Arşivi

7	Felemenk Bahrısefit Bankası	Hollantse Bank Uni. N.V.	1921
8	Şarki Karip Ticaret Bankası	Commercial Bank of the Near East	1922
9	SSCİ Ticareti Hariciye Bankası	Banque Russe pour le Commerce Exterior	1925

28 Haziran 1938 günü Meclis'te önemli bir konuşma yapan Başbakan Celal Bayar, ATATÜRK Türkiyesi'nin yabancı sermaye anlayışını şöyle özetlemiştir:

"Hükümet namına, üzerinde durulması caiz olan hususlardan birisi de, ecnebi sermayesi hakkındaki telakkilerimizdir.

"Ecnebi sermayesini, hükümetimiz nasıl telakki ediyor?

"Bunu bilmek için merakla beklenildiğini işitiyorum.

"Cumhuriyet hükümeti ecnebilerden imtiyazlı müesseseleri satın almaktadır. Bilhassa Nafia Vekaletiniz, ciddi esaslar dahilinde, bu müesseseleri millileştirmektedir.

"Biz, her zaman tekrar edildiği veçhile, ecnebi sermayesinin düşmanı değiliz ve hatta 'düşmanı değilim' dediğim zaman da, lüzumsuz bir izahatta bulunmuş olduğuma zahip oluyorum.

"Bizim ancak istemediğimiz sermaye 'vagabond' yani serseri denilen sermaye, politik sermaye, aynı zamanda spekülatif sermayedir; ciddi bir iş görmeyerek alacağı komisyonla veyahut ufak bir farkla çekilip gitmek isteyenlerin temsil ettikleri sermayedir.[3]

"Fakat memleketimize normal şerait dahilinde gelmiş sermayeye ve normal şerait dahilinde teessüs etmiş müesseselere karşı bizim yalnız mihmannuvalığımız (konukseverliğimiz) *değil hatta yardımlarımız da olur.*

"Mübayaa ettiğimiz müesseselere gelince, bunlar, mukavelelerine riayet etmeyen ve aynı zamanda imtiyaz müddetleri kısalmış olan müesseselerdir. Bunlar mukaveleleri hükümlerine göre çalışmak imkanından mahrum oldukları içindir ki satmayı kendileri tercih etmektedirler. Eğer bu kabil taahhüdünü ifa etmeyen ve ifa etmek şeraitinden mahrum olan müesseselerin

[3] Başbakan, 2008 yılı tanımlamasına göre, Sıcak Para'yı anlatıyor

Levent Şahverdi Arşivi

satın alınışı nazarı itibare alınaraktan bizim ecnebi sermayesi hakkındaki telakkimizin tayini buna tabi tutuluyorsa arzedeyim ki çok yanlıştır.

"Biz sermaye buluyoruz ve bulmak için müşkülata uğramıyoruz."

Görüldüğü gibi Başbakan Bayar ile ATATÜRK'ün yabancı sermaye hakkındaki görüşleri tıpatıp aynıdır. Çok belirgindir: Ülkenin kendi olanakları, kendi teknik bilgisi ve teknolojik birikimi ile eksiklerimizi tamamlamak, sanayileşmeyi başlatmak ve sürdürmek ve bilimsel kuruluşlarımızı genişletmek mümkün değildir. Bu nedenle kanunlarımıza sadık yabancı sermayesinden yararlanacak, gerektiğinde dış kredi de alınacaktır. Ancak bugünkü Sıcak Para gibi spekülatif yabancı sermayeye karşıdır ATATÜRK'ün 1938 Türkiyesi ve Celal Bayar'ın Hükümeti. Bu hükümetin üyesi olan Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya 1934 – 1938 döneminde *"mukavelelerine riayet etmeyen ve aynı zamanda imtiyaz müddetleri kısalmış olan"* imtiyazlı yabancı şirketleri millileştirmiştir.

ATATÜRK döneminde hiçbir dış kredi alınmadığı ve yabancı sermaye kullanılmadığı günümüzde yaygın bir şekilde iddia edilmektedir. Yabancı Sermaye ve dış kredi ile ATATÜRK'ün 'Tam Bağımsızlık' anlayışının bağdaşmadığı ileri sürülmektedir.

Bu konuda çarpıcı bir örnek Hazine Genel Müdürlüğü ve Maliye Bakanlığı görevlerinden sonra ODTÜ rektörlüğü görevinde de bulunmuş Kemal Kurdaş'ın şu sözleridir:

> *"ÖNSÖZ*
>
> *"Yeni Devletin 1920 Nisanı'ndan 1950 Mayıs'ına kadar uzayan ilk 30 yılında Türkiye bütün dünyaya, son derece zor şartlara rağmen istikrar içinde,* ***dıştan hiç borç ya da yardım almadan,*** *aksine eski Osmanlı borçları için dışarıya net bir borç ödemesinde bulunarak, kısaca* ***tamamen kendi öz kaynaklarına dayanarak*** *hızla kalkınmanın (30 yılda % 6.2 yıllık ortalama dolayında bir kalkınma gerçekleşti) parlak bir örneğini vermiştir.[4]"*

Böyle yanlış bir iddia 2003 yılında bir üniversite vakfı tarafından yayımlanan bir kitabın önsözünde yer alabiliyorsa, üstelik kitabın yazarı Maliye eski Bakanı ve daha önce de Hazine eski Genel Müdürü Kemal Kurdaş ise, ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ, ATAM, olarak akla genel bir öze-

[4] "Bitmeyen Gaflet – Türkiye Ekonomisinin Çöküşü" (Metu Press 2003)

Levent Şahverdi Arşivi

leştiri gelmeli midir?

ATAM, 25 yıllık faaliyetinde ATATÜRK'ün ekonomi politikasını ve özellikle yabancı sermaye hakkındaki düşüncelerini gereken ölçek ve derinlikte incelemiş midir?

Bu sorunun cevabını şu tespitlerde arayalım:

• ATAM Dergisinin ilk 60 sayısında yayımlanan yaklaşık 650 makaleden sadece 12'si ekonomi ile ilişkilidir.(% 2'den az)

• ATAM'ın düzenlediği Uluslararası ilk beş ATATÜRK Kongre'sine sunulan 500 kadar bildirinin sadece 6'sının konusu ekonomi ile ilgilidir. (% 1)

• ATATÜRK'ün yaşamını anlatan kitaplarda ya da özetleyen kronolojilerde ekonomiye ayrılan bölümler de % 1 - % 2 düzeyindedir. Örneğin, ATAM'ın 2003 yılında yayımladığı "Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün HAYATI" başlıklı kitapta ekonomiye iki bölüm ayrılmıştır:

– 'Ekonomi Alanındaki Uygulamalar ve Gelişmeler' Sayfa 495 – 505

– 'Sanayi Atılımları' Sayfa 549 – 551

700 sayfalık kitapta ekonomiye ayrılan iki bölüm toplam olarak 14 sayfadır. Kitabı % 2'si.

Yukarıdaki örneklerdeki oranların birbirine bu kadar yakın olmaları bir rastlantı değildir. **Tarihçilerimiz ATATÜRK'ün ekonomi politikası, görüşleri, hedefleri ve başarıları ile yeterli ölçüde ilgilenmemişlerdir.**

Adı geçen kitapta ekonomi ile ilgili bölümler içerik olarak da tatmin edici değildir:

"1921'den sonra Türkiye'de milli bankaların kurulması ve mevcut bankaların gelirlerinin yükseltilmesi işlemi başladı. 1925'te kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın [5] elinde belirli miktarda para olmadığı için, yerine 1932'te Sanayi Kredi Bankası kuruldu." [6]

"1924 senesinin mayıs ayında Mustafa Kemal…'Milli bir banka kuralım adı İş Bankası olsun' demişti. Aynı hafta Bakanlar Kurulu, Çankaya'da toplanır her bakımdan milli bir banka kurulması ve yönetici olarak Celal Bayar'ı seçmeyi kararlaştırmıştı." [7] (Sayfa 501)

---

[5] Doğru adı: Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası

[6] Bu bankanın kuruluş nedeni çok farklı idi.

[7] Henüz soyadı yok, onun için de ATATÜRK yerine 'Mustafa Kemal' adı kullanılmış

Levent Şahverdi Arşivi

"Ancak Osmanlı Bankası resmi banka olarak görülmüyordu. Artık, iş çevrelerince ticaret bankaları ve 1927'den sonra devlet banka kurma formülleri peşindeydi." (Sayfa 503)

"Türkiye'de sanayi inkılabı 1927'den sonra hızlanmıştır. Çimento, şeker, bez fabrikaları kurulması artmıştır. 28 Mayıs 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kabul edilmesiyle sanayi adımlarının harekete geçmesi hızlandı. Bu arada, İzmit'te Kağıt Fabrikası ile Karabük'te Demir-Çelik fabrikaları devletçe açıldı. [8] *1 Mart 1938'de montajı başlayan Karabük Demir-Çelik Fabrikası, 1939 Haziranında kısım kısım çalışmaya başlayabilmiştir…*

"Alman Devlet Bakanı Funk'un Ankara'yı ziyaretinden az sonra Almanya ile bir ekonomik işbirliği antlaşması imzalandı. Antlaşma, Türkiye'ye on beş milyon marklık malzeme kredisi veriyordu. [9] *Atatürk, böylece ekonomik alanda çok güvendiği Almanya ile işbirliğine girdi."* [10] (Sayfa 505)

"SANAYİ ATILIMLARI" başlıklı bölümde yukarıda verilen çelişkili bilgiler tekrarlanmaktır.

Bu kısa (üç sayfalık) bölüm şu tespitler ile noktalanmıştır:

"1929'dan sonra yapılan beş yıllık planlarla düzenli bir kalkınma havasına girildi.

"1923'ten 1938'e kadar olan sürede çok sayıda şeker, çimento, bez, şişe cam ve benzeri fabrikalar yapıldı.

"Ağır sanayi konusunda Rusya'dan yardım alındı. Karabük Demir Çelik Fabrikası Cumhuriyet döneminin temel eserlerinden biri olarak ülkenin kalkınmasına büyük hizmetler yaptı.

"Mustafa Kemal, 1923'te düşündüğü pek çok projeyi sağlığında gerçekleştirmeyi böylece başarmıştır."

Bu tespitler üzerinde durmak gerekmektedir:

---

[8] İzmit I. Kağıt ve Karton fabrikası 1935 yılında açıldı. Karabük tesisleri 1939 – 1941 yıllarında bölüm bölüm üretme geçtiler. Karabük'te temel atma 3 Nisan 1937 tarihinde idi.

[9] Funk, Alman Ekonomi Bakanı, kredi ise 75 milyon Lira değerinde 150 milyon Reichsmark idi.

[10] Funk, Ankara'ya 6 Ekim 1938 tarihinde geldi. Kredi konusunda ön antlaşma imzalandı. Ancak savaş nedeni ile bu kredi kullanılamadı. ATATÜRK, özellikle sanayileşme konusunda İngiltere'ye güveniyordu ve Karabük yatırımını Almanlar yerine İngilizlerin kurmalarını istemişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 1934 yılında ilan edilmiş ve yatırımlarına 20 Mayıs 1934 tarihinde Kayseri Dokuma fabrikasının temeli atılarak başlanmıştır.

'Beş Yıllık' tek bir plan vardır. 11 Aralık 1937 tarihinde 3 yıllık "Maden Programı" açıklanmış, 18 Eylül 1938 günü ise "4 Senelik 3 Numaralı Plan" ilan edilmiştir.

"Çok sayıda… fabrikalar" deyimi yanıltıcıdır. Birinci Beş Yıllık Plan kapsamında toplam 20 fabrika yapılmıştır, Karabük tesisleri dahil.

Sovyetler Birliği'nden (O tarihte "Rusya" diye bir ülke yoktur) alınan 8 milyon Dolarlık kredi ile bu ülkeden Kayseri ve Nazilli **bez** fabrikalarının **dokuma tezgahları** ithal edilmişti. Ağır sanayi söz konusu değildi.

'Ağır Sanayi' olarak tanımlanabilecek Karabük tesisleri ise İngiliz kredisi, İngiliz teknolojisi ve İngiliz Brassert şirketinin yükleniciliği ile gerçekleştirildi. Sovyetler Birliği kredisi ya da teknolojisi ile ilişkili değildi.

1938 yılında artık sadece 'Mustafa Kemal' değil, 24 Kasım 1934'ten sonra 'ATATÜRK' adının kullanılması daha doğrudur.

Üç sayfalık 'SANAYİ ATILIMLARI' bölümünden sonra gelen 'GÜZEL SANATLAR ALANINDAKİ ÇALIŞMALAR" bölümü 17 sayfadır.

ATATÜRK'ün Hayatı ile ilgili kitaplarda ekonomiye ayrılan bölümler genellikle, bu kitapta da olduğu gibi, ikincil konulara ayrılan bölümlerden çok daha kısadır.

Oysa ATATÜRK daha cumhuriyet ilan edilmeden önce başlayarak Son Gün'e kadar hep ekonominin her konudan daha önemli olduğunu vurgulamıştır.

Şu sözler, ATATÜRK'ün; 17 Eylül 1938 günü Dolmabahçe'de 4 Senelik 3 Numaralı Plan'daki yatırım projelerini dinlerken üç kişi (Başbakan Bayar, Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak ve Afetinan) önünde ekonomi ile ilgili olarak söylediği son sözleridir:

(Prof. Dr. Ayşe Afetinan'a göre ATATÜRK bu plandaki yatırımlar ile ilgili olarak şöyle konuşmuştur)

"Memleketin en önemli ve esaslı işlerini konuşuyoruz. Bunlar beni yormuyor, bilakis hayat veriyor…milletçe iktisaden çok daha kuvvetli olmamız lazımdır.

"Ekonomik plan gecikilmeden ('Memleketin bütün menabii kuvvesini - kuvvet kaynaklarını - *seferber ederek') tatbik mevkiine konulmalıdır. "*

Levent Şahverdi Arşivi

Prof. Dr. Ayşe Afetinan şu eklemeyi yapmıştır:

"O anda karşımda sanki hasta bir ATATÜRK yoktu. O bütün maddi ıstırabını unutmuş, müsterih ve tatmin edilen bir ruh haleti içinde idi."

Bu üç kişi daha sonra ATATÜRK'ün 17 Eylül 1938 günü söylediği sözleri, her üçü de hayatta iken, yayımladıkları kitaplarda anlatmışlardır: Bayar (1955), Prof. Dr. A. Afetinan (1973) ve Hasan Rıza Soyak (1973)

Nedense tarihçilerimiz bu sözler üzerinde fazla durmamışlardır. Oysa Başbakan Bayar'ın bu olay hakkında 18 Eylül 1938 günü Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamayı 19 Eylül 1938 tarihli ULUS Gazetesi gerektiği biçimde algılamış ve manşetten vermiştir:

'EKONOMİK SEFERBERLİĞİMİZ'

Zaferi ile vatanı, devrimleri ile Türk Milleti'ni kurtarmış olan ATATÜRK için 17 Eylül 1938 günü, 10 Kasım'dan 54 gün önce, **ülkenin en önemli ve esaslı işleri** yeni kalkınma planında yer alan 26 büyük proje idi.

Neydi 26 büyük proje?

4 Liman yatırımları (Trabzon ve Zonguldak limanlarının yapımı, İstanbul'da Sirkeci – Haydarpaşa arasında feribot hizmeti ve İskenderun limanında serbest bölge kurulması)

4 Şeker fabrikası

Erzurum iplik fabrikası (Iğdır pamuklarını işlemek ve değerlendirmek için)

2 Termik Santral ve enerji nakit hatları (Türkiye'de ilk kez ucuz elektrik enerjisi üretilecekti)

Metal ürünleri işleyecek 5 fabrika

Kimya ve gıda sanayinde 7 fabrika (Bu yedi fabrikadan biri sentetik benzin fabrikası idi. O tarihte Almanya'da bu teknoloji yeni geliştirilmişti. Almanya'dan sonra dünyada ilk olarak Türkiye'de sentetik benzin rafinerisi kurulacaktı)

2 Çimento fabrikası ve 1 adet ateş tuğla fabrikası

Toplam 26 sabit yatırım ve ayrıca ulaştırma ve madencilik sektöründe önemli dış alımlar.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK Araştırma Merkezi'ni, ATATÜRK'ün ekonomi hakkındaki görüşlerini, hedef-lerini ve başarılarını ayrıntılı bir biçimde araştırmaya davet ediyorum.

ATAM'ın, ATATÜRK'ün ekonomiye verdiği önemi dikkate alarak, bu konularda çok daha fazla makale ve kitap yayımlamasını ve kongrelerde bu konulara çok daha fazla yer vermesini diliyorum.

KAYNAKÇA:

Siirt Mebusu Mahmut, 'Gazi ve İnkılâp' Milliyet Gazetesi 2 ve 3 Şubat 1930

AYIN TARİHİ Dergileri, Sayı 1 – 60 (1934 – 1938)

Celal Bayar, 'ATATÜRK'ten Hatıralar' Sel Yayınları 1955

Prof. Dr. Afetinan, 'Türkiye Cumhuriyeti'nin 2. Sanayi Planı 1936' Türk Tarih Kurumu 1973

Hasan Rıza Soyak, 'ATATÜRK'ten Hatıralar' Yapı ve Kredi Bankası 1973

Prof. Dr. Yücel Özkaya – Prof. Dr. Mehmet Saray – Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu – Doç. Dr. Cezmi Eraslan, 'Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ÜN HAYATI' ATATÜRK Araştırma Merkezi 2003

Kemal Kurdaş, 'Bitmeyen Gaflet – Türkiye Ekonomisinin Çöküşü' METU Pres 2003

ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi Sayı 60, ATATÜRK Araştırma Merkezi Kasım 2004

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

YILDIZ SUİKASTİ: ERMENİ KOMİTACILARIN SULTAN ABDÜLHAMİD'E KARŞI DÜZENLEMİŞ OLDUKLARI BOMBALI SALDIRI

İhsan Burak BİRECİKLİ* Fahri MADEN**

ÖZET

Bu çalışmada Yıldız Suikasti tahlil edilmiştir ve Ermeni Sorunu hakkında bilgi verilmiştir. Taşnaklar'ın Türkiye'deki son teşebbüsleri Abdülhamid'e yapılan suikasttir. Nitekim Papazian, "Sultan Abdülhamid'in hayatına yöneltilen saldırı, Taşnakların Türkiye Ermenileri hesabına yaptıkları ihtilal denemelerinin son perdesi oldu. Bu da Taşnaksutyun'un görkemli, fakat faydasız teşebbüslerinden biriydi. Başarısı Ermeni davasına bir fayda getirmezdi, başarısızlığı her halde halkımızı büyük bir felaketten kurtarmıştır." diyerek bunu teyid eder. Olayla ilgili olarak başlatılan soruşturma sonunda Avusturya tebaasına mensup Edouard Joris isimli şahıs idama mahkum edilmiştir. Bir süre sonra hapishaneden Saray'a getirilen Joris, Ermeniler aleyhinde çalışmak üzere 500 lira ihsanla ajan tayin edilip Avrupa'ya gönderilmiştir

Anahtar Kelimeler: Yıldız Suikasti, Sultan Abdülhamid, Ermeni Sorunu, Milliyetçilik, Taşnak

YILDIZ ASSASSINATION: THE ORGANIZE OF THE ARMENIAN COMMİTTEES IS THE BOMB ATTACK OF SULTAN ABDULHAMID

ABSTRACT

In this study, Yıldız assassination attempt has been analysed and it has been given information about Armenian Issue. The last initiative of the Tashnaks is the assassination of Abdülhamid. Papazian confirms this accordingly:"The assault against Sultan Abdülhamid's life was the last try of the Tashnaks for the revolution on behalf of the Turkish Armenians. That was one of the splendid but useless initiative of Tashnaksutyun. Its success would not have contributed to the Armenian problem. Its failure saved our people from a great catastrophe." At the end of the investigations

* Tarih Öğretmeni
** Gazi Üniversitesi Yakınçağ Tarihi Araştırma Görevlisi.

Levent Şahverdi Arşivi

concerning the incident, Edouard Joris, Austrian citizen, was sentenced to death. After some time, Joris was brought to the Palace. He was appointed as an agent to work against the Armenians with the Sultan's gift of 500 liras and was sent to Europe.

Key Words: Yıldız Assassination, Sultan Abdulhamid, Armenian Issue, Nationalism Tashnaksutyun

GİRİŞ

XIX. yüzyıldan itibaren hem dönemin yükselen değeri olan milliyetçilik akımının etkisi, hem de Rusya, İngiltere, Fransa gibi devletlerin Ermeni toplumunu kendi siyasi ve ekonomik çıkarları için himaye etmeleri ve kışkırtmaları sonucunda, etkileri günümüze dek süren bir "*Ermeni Sorunu*" ortaya çıkmıştır[1]. Önce Rum, sonra Sırp, Bulgar gibi Balkan milletlerinin birer özel yurt sahibi olmaları, Ermenilerin de bağımsız devlet olma isteklerini artırmıştır.

Ermeni Meselesi, Rusya tarafından Doğu Anadolu üzerinden İskenderun ve Basra körfezlerine inmenin bir aleti olarak kullanılmak için başlatılmıştı. Ardından İngiltere'nin; Rusya'nın bu politikasını önlemek uğrunda Doğu Anadolu'da kendi nüfuzunda bir Ermeni Devleti kurma projesine sarılmasıyla ivme kazanmıştı. Rusya ve İngiltere'nin bu politikalarının bir neticesi olarak, Sultan Abdülhamid saltanatının ilk yılları, 1878 Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinde yer alan Doğu Anadolu'da Ermeni ıslahatının yapılması baskıları ile geçmişti. Sultan Abdülhamid yönetimi Ermeniler lehine yapılacak ıslahatların, giderek muhtariyete ve bağımsızlığa yol açacağı endişesiyle uygulanmasında direnmişti. Sultan Abdülhamid, 1894'de Alman Büyükelçisi Prens de Radolen'e söylediği, "*Yemin ederim ki, Ermenilerin yanlış baskılarına kesin olarak boyun eğmeyeceğim*. Ermenileri *muhtariyete götürecek ıslahatı kabulden ise ölmeyi tercih ederim*" sözleriyle son noktayı koymuştu[2]. Suikasta giden süreç Sultan Abdülhamid'in bu boyun eğmez tavrında gizlidir ve suikast sebebi tam da bu

[1] Barış Özdal, "Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları İtibarıyla Ermeni Sorunu", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, yıl:4, sayı:8, Ağustos 2006, s.110.

[2] Y. Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, I, İstanbul 1951, s.77–78.

Levent Şahverdi Arşivi

noktada, Sultan Abdülhamid'in ıslahata yanaşmamasında, uzlaşmaz tavrında aranmalıdır.

Ermeni komitacılarına gelince; kurdukları Taşnak ve Hınçak örgütlerinin faaliyet alanlarını genişletme derdindeydiler. Ayrılıkçı Ermeniler 1890'lı yıllarda Büyük Devletler'in müdahalelerini temin ile bağımsız bir Ermeni Devleti kurmak düşüncesiyle şiddet olaylarını başlatmışlardı. Gerçi 1890 yılına kadar değişik bölgelerde, birçok Ermeni hareketleri görülmüştü. Ancak ilk isyan, 20 Haziran 1890 tarihinde Erzurum'da çıkarıldı. Sonra bu isyanı Kumkapı Gösterisi; 1892-1893'de, Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon Olayları; 1894'de Sason İsyanı; 1895'de Bab-ı Ali Gösterisi ve Zeytun İsyanı; 1896'da Van İsyanı ve Osmanlı Bankası'nın işgali; 1903'de 2. Sason isyanı izlemiştir[3]. Osmanlı yönetimi bu isyanları hep birer "patırtı" olarak değerlendirmiş köklü ıslahatlara girişme gereği duymamıştı.

Avrupa'da okuyan ve yabancılar tarafından tahrik edilen Ermeni ayrılıkçıları 1896'da İstanbul'da ihtilalci bir nümayiş düzenlemişlerdi[4]. Başarısız olan bu girişimin ardından Sultan Abdülhamid isyancılara boyun eğmeyeceğini Arminus Vambery'e[5] şu sözlerle itiraf ediyordu: "*Bizden Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Mısır'ı almakla Avrupa ellerimizi ve bacaklarımızı kesmişti. Bütün bunlara karşı Osmanlı milleti sessiz kalmıştır. Fakat bir Ermeni Meselesi yaratmak ile bağrımızı deşmek istiyorsunuz. İşte buna dayanamayız. Kendimizi savunmak zorundayız ve savunacağız.*"[6]

Sultan Abdülhamid'e Suikast Kararının Alınması ve Hazırlıklar

1900'lere gelindiğinde Sultan Abdülhamid, Ermeni terörünü iyice etkisiz hale getirmişti. Ermeni komitacıları, Sultan Abdülhamid işbaşında kaldıkça emellerini gerçekleştiremeyeceklerini anlamışlardı. Bu durumda Er-

---

[3] Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987, s.458, 459; Sadece 1895 yılı Eylül ve Aralık ayları arasında Osmanlı topraklarında 24 isyan olayı meydana getirmişlerdi. Bkz: Emre Kongar, **Tarihimizle Yüzleşmek**, İstanbul 2006, s.101.

[4] Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu, **İlan-ı Hürriyet ve Sultan II.Abdülhamit Han**, İstanbul 1960, s.33-34.

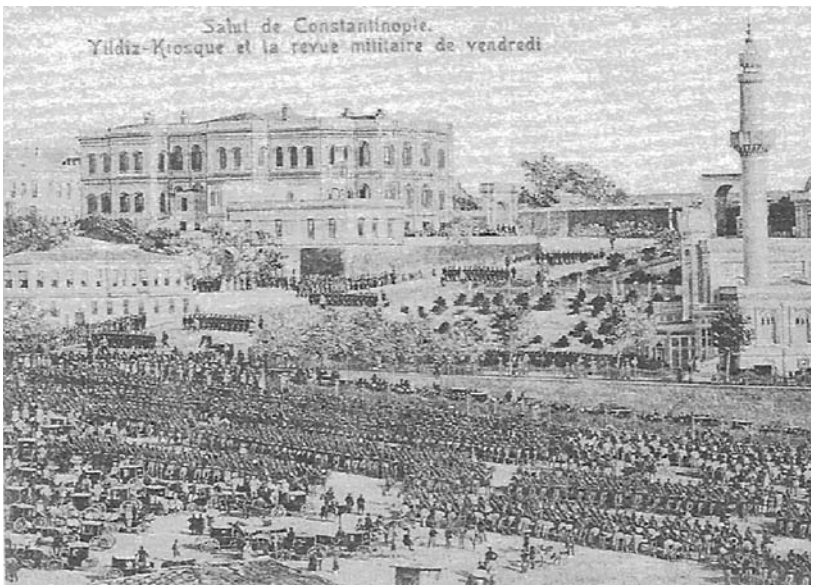
[5] Ayrıntı için Bkz. Emrullah Tekin, "Ermeni Meselesiyle İlgili II. Abdulhamid'in Vambery'e Cevabi Bir İradesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı:76, s.145-149.

[6] Mim Kemal Öke, **İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'in Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi**, İstanbul 1983, s.104.

Levent Şahverdi Arşivi

meniler için tek çare bu "Kızıl Sultan"ın bedeninin ortadan kaldırılmasıydı. Artık Ermeni emellerinin önünü açacak olan şey, Sultan Abdülhamid'i öldürmekten[7] ve Meşrutiyet'i ilan için onunla mücadele eden Jön Türklerle işbirliği yapmaktan geçiyordu. İşte Yıldız'daki bomba olayının belli başlı sebepleri de bu noktada düğümleniyordu. Yoksa bomba suikastı ansızın ortaya çıkan bir hadise değildi.

Bir dizi halinde meydana gelen ayrılıkçı Ermeni isyan hadiselerinin bir uzantısıydı. Susikat sayesinde doğacak kargaşalıktan ve hükümet kuvvetlerinin şaşkınlığından faydalanılacak, bir ihtilal ile Avrupa devletlerinin de müdahaleleri temin edilerek Ermeni emelleri gerçekleştirilecekti[8]. Hem Ermeniler uzun süredir Avrupalıların kendilerine kuvvetle yardım edeceklerine ve Ermeni krallığını kuracaklarına inançla bağlanmışlardı[9].

Cuma Selamlığı'na katılan askerlerin gövde gösterisi[10].

[7] Vahdet Engin, **Sultan Abdülhamit ve İstanbul'u**, İstanbul 2001, s.28.
[8] Cemal Anadol, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, İstanbul 2001, s.246-247; **Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi**, (Heyet), VI, İstanbul 1972, s.3394.
[9] Kâzım Karabekir, **Ermeni Dosyası**, (Hazırlayan: Faruk Özerengin), İstanbul 1995, s.145.
[10] Sacit Kutlu, **Didar-ı Hürriyet Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908-1913**, Bilgi Ü. y., İstanbul, 2004, s.63.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Meşrutiyet öncesinde Ermeni komitacılarının ikbal arzularıyla, Genç Türklerin İttihad ve Terakki Fırkası'nın emelleri, ilginç bir şeklide kucaklaşmış bulunuyordu[11]. Bu iki Sultan Abdülhamid muhalifinin hedefleri başka başkaydı. Ama ortak gayeleri olan padişahı tahtından etme düşünceleri örtüşmekteydi. Ancak Ermeniler, Osmanlı yönetiminin kötülüğünden ya da hayat şartlarının zorlaşmasından değil, bağımsızlık mücadelesi verdiklerinden teröre başvuruyorlardı[12]. Türkiye'de iyi bir Meşrutiyet yönetimi olsa bile, Ermeni terörü yine olacaktı. Jön Türklerin yanıldıkları nokta burasıydı. Taşnak örgütü tarafından Sultan Abdülhamid'e düzenlenen suikastta, İttihat ve Terakki fırka yönetiminin Ahmet Rıza'ya müracaat ederek bu eyleme katılmalarını teklif etmesi bu birlikteliği göstermektedir. Fakat Ahmet Rıza bu öneriyi sadece reddetmekle kalmamış, Ermeni devleti yaratma hedefini takip eden Ermeni partilerinin faaliyetlerini ve eylemlerini de mahkûm etmiştir[13].

Sofya'da yapılan Taşnak kongresi, Ocak 1904'te, İstanbul ve İzmir'de geniş çaplı terör hareketlerinde bulunarak Sultan Abdülhamid engelini ortadan kaldırmak gibi bir planı yürürlüğe koymuştu[14]. Komitecilerinin planına göre asıl hedef Sultan Abdülhamid idi. Fakat ilk önce yabancı müesseseler, bankalar, gümrük binaları, istasyonlar, köprüler berhava edilecekti. Sayılan hedefler sabote edilmekle, hemen herkesin dikkati bunlar üzerine çekilecek ve bu hengâmede Sultan Abdülhamid'in kolayca ortadan kaldırılması sağlanacaktı. Bu sabotaj hareketini organize ederek, başına geçen şahıs, Taşnak Komitesi'nin kurucularından Krisdapor Mikayelyan idi[15].

Krisdapor, kongre sonrası Tiflis'e, Yunanistan'a ve Bulgaristan'a gitti[16]. Amacı bomba yapılacak maddeleri satın almaktı. Hazırlıkları ilk kez 12 bombayla Polenezköy'deki denemeler izledi. Krisdapor, bir yandan bomba çalışmaları yaparken bir yandan da selamlık törenlerinde incelemeler yapıyordu. Namaz için saraydan çıkan Sultan Abdülhamid'in merasim sırasındaki hareketlerini defalarca izledi[17].

---

[11] Levon Panos Dabağyan, **Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han**, İstanbul 2005, s.361.

[12] Süleyman Kocabaş, **Ermeni Meselesi Nedir Ne Değildir?,** İstanbul, 1994, s.46-73.

[13] Arsen Avagyan-Gaidz F.Minassian, **Ermeniler İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya**, İst. 2005, s.21.

[14] Veysel Eroğlu, **Ermeni Mezâlimi**, İstanbul 1978, s.84.

[15] Levon Panos Dabağyan, **Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi,** İstanbul 2001, s.128.

[16] Dabağyan, **Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han**, s.363.

[17] **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay basımevi, Ankara 1983, s.127.

Levent Şahverdi Arşivi

21 Temmuz 1905'te Sultan Abdülhamid'e Düzenlenen Yıldız Suikasti[18].

Bir ara bomba atılmasından vazgeçildi. Çünkü Padişah'ın geçtiği yollara kum dökülmekteydi ve bomba infilak etmeyebilirdi. Ancak Kristapor'un vazgeçmeye niyeti yoktu. Kumda infilak edebilecek bir bomba imal etmeye karar verdi. Bu işte mahir bir Ermeni usta da buldu. Ne var ki, 50 lira karşılığı bomba yapmayı kabul eden bu usta, bombanın Abdülhamid'e karşı kullanılacağını öğrenince bir anda ortadan kayboldu[19]. Bu defa suikasta kesin kararlı görünen komite, Ramazan ayının 15. günü yapılacak törende, yol üzerinde mevzilenecek iki kişinin padişaha tabancalarla saldırmasını planladı. Ancak kararlaştırılan günde padişahın, Çırağan Sarayı'na kadar Yıldız bahçesinden geçerek gitmesi, komitecilerin teşebbüsünü bir kez daha neticesiz bıraktı[20].

Saatli Bomba: *Cehennem Bombası (Machine İnfernala)*

Silahlı suikast planı tutmayınca, özel araba içerisine saatli bomba yerleştirilmesi kararı verildi. Ancak aksilik komitecileri bir türlü bırakmıyordu.

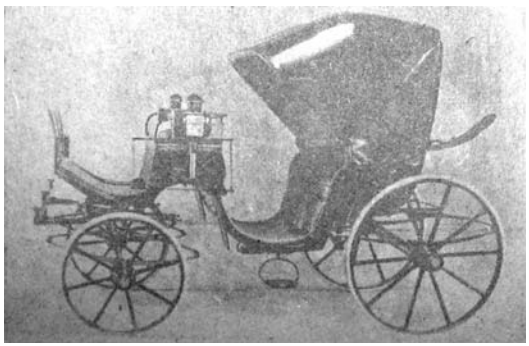
---

[18] **http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/sorun/yildiz_01.html**, Erişim 11 Mart 2008.
[19] Dabağyan, **Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi**, s.134.
[20] Eroğlu, **a.g.e**, s.86; A. Alper Gazigiray, **Ermeni Terörünün Kaynakları**, İst. 1982, s.193.

Levent Şahverdi Arşivi

Suikast lideri Krisdapor, 17 Mart 1905'te Bulgaristan'da bomba tecrübeleri sırasında öldü[21]. Görevi Safo, Aşot, Kris, Tarkom, Zare, Aram ve Mari Zayn gibi diğer komitacılar devraldı. Yeni bir "*Suikast Komitesi*" kuruldu ve yeni bir plan yapıldı. Suikast Komitesi'nin başkanlığına da Belçikalı Edward Jorris getirildi[22]. İstanbul'a gelen Jorris, Galata'da Moravic apartmanına yerleşerek hazırlanan yeni planı, gizlilik içinde yürütmeye başladı. Daha sonra Yıldız'da Padişah'ın geçeceği yol üzerinde bir ev kiraladı[23].

Yeni plan Sultan Abdülhamid'in her cuma namaz kılmaya geldiği Yıldız Cami'nde uygulanacaktı. Bütün hesaplar padişahın camiden çıkıp arabasına bindiği 1 dakika 42 saniye üzerine kurulmuştu[24]. Zira suikastçılar hazırlıklar sırasında iki defa Yıldız Cami'ne gelerek şu tespitleri yapmışlardı: "*Hamid, binek taşından arabaya bindikten sonra, 1 dakika 42 saniyede dış kapının önüne gelmektedir. Saatle işleyen bir bomba makinesi bu sırada patlatılırsa padişah öldürülür.*"[25]

Suikasta kullanılan ve havaya uçurulan arabanın resmi.[26]

---

[21] Anadol, **a.g.e**, s.240; Gazigiray, **a.g.e**, s.194.

[22] Jorris'le anlaşılması Ermeni komitacılarının bir tercihidir. Komitacıların Avrupa'da başarı gösteren anarşistlerin kendilerinden daha maharetli olduklarına inandıklarını göstermektedir. Bkz: Yılmaz Öztuna, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi**, VII, İstanbul 1983, s.189.

[23] Michael de Grece, **Abdülhamid Yıldız Sürgünü**, (Çev: D. Bayladı), İstanbul 1995, s.250; Cemal Kutay, **Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)**, I, İstanbul 1992, s.549; Jouris, 1876'da Belçika'nın Anvers şehrinde doğdu. Okul sonrası bir nakliye şirketinde hayatını kazanmaya başladı. Bazı şirketlerde çalışan Jorris, sonunda 1900'ün başlarında İstanbul'a geldi ve bir vapur şirketinde çalışmaya başladı. En son Singer Dikiş Makinası Fabrikası'nda 12 altın lira maaşla işe başlamıştı. Komite toplantıları onun evinde yapılıyordu. Patlayıcı maddeleri de evinde saklamıştı. Bkz: **Belgelerle Ermeni Sorunu**, s.128.

[24] Zuhuri Danışman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, XIII, İstanbul 1966, s.171.

[25] Tahsin Paşa, **Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları**, İstanbul 1933, s.113-115.

[26] **Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, (Sadeleştiren: İsmet Bozdağ), İstanbul, 1975, s.262.

Levent Şahverdi Arşivi

Plana göre suikast, özel bir arabanın tekerleklerine yerleştirilmiş 100 kilo dinamit patlatılmak suretiyle gerçekleştirilecekti. Arabayı 45 yaşında, eski bir katil olan Haçikyan adında Ermeni komitacısı idare edecekti[27]. Araba, yabancı ziyaretçi edasıyla Yıldız Cami'nin avlusunun giriş kapısı yakınına konulacaktı. Saat ayarlı olarak patlatılan dinamitlerle infilak gerçekleşecek, Sultan Abdülhamid öldürülecekti. Suikasta Yahudilerden de yardım gelmişti. Siyonistler, Filistin'deki emellerine ancak Sultan Abdülhamid'in ortadan kaldırılmasıyla ulaşacakları düşüncesiyle Ermenilere para yardımında bulunmuşlardı[28].

Viyana'da "*Nessedorfer*" fabrikasında yaptırılan araba Loydd Kumpanyası'nın Dalmaçya vapuru ile İstanbul'a gönderildi[29]. Araba, dikkat çekmemek için gümrükten parça parça geçirilmiş, monte edilmiş ve Kâğıthane civarındaki boş arazide son denemeler yapılmıştı[30]. Suikast günü olarak 21 Temmuz 1905 Cuma günü kararlaştırıldı.

Tatlı bir yaz günüydü, hava açık ve güzeldi. O gün padişah her Cuma olduğu gibi yine namazını eda için Hamidiye Cami'ne gelmişti. Yıldız Sarayı'nın kapısından camiye kadar olan mesafe, 400-500 metrelik bir alandı. Cami üç sıra askerle çevrilmiş, Yıldız'dan Beşiktaş'a inen yokuşun sağındaki meydanlığın önü, süvari alayları, arabalı ve yaya seyirciler de bu süvari saflarının arkasında yerlerini almışlardı. Sultan camiden çıkar çıkmaz etrafında bir kordon oluşturacakları belliydi. Bu arada camii bahçesinde arabalar sıra ile dizilmişlerdi[31]. Hazır hale getirilen suikast arabası (*Cehennem Makinası)* ise caminin avlusundaki yabancı misafirlerin arabaları arasına bırakılmıştı. Bomba ise arabacı iskemlesinin altına yerleştirilmişti[32]. Şimdi bomba çalıştırılmak için tam 1 dakika 42 saniyelik zamanı bekliyordu.

---

[27] Uras, **a.g.e**, s.527; Patlayıcı miktarı konusunda 80, 120 kilo gibi farklı rakamlar bulunmaktadır. Bkz: Mustafa Armağan, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı**, Ufuk kitap, İstanbul, 2006, s.137; Kongar, **a.g.e**, s.102; Anadol, **a.g.e**, s.241; Ayrıca arabaya Melinit adlı devrin en kuvvetli patlayıcı maddesi ve yirmi kilo kadarda çelik parçaları yerleştirilmişti. Bkz: **Mufassal Osmanlı Tarihi**, VI, s.3394; Danışman, **a.g.e**, XIII, s.171.

[28] Eroğlu, **a.g.e**, s.88.

[29] Eroğlu, **a.g.e**, s.86.

[30] Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 1964, s.42.

[31] Ali Said, **Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı**, (Haz: Ahmet Nezih Galitekin), İst. 1994, s.115.

[32] Ali Said, **a.g.e**, s.117.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan Abdülhamid bir cuma selamlığından Saray'a dönerken.[33]

Nihayet Padişah'ın camiden dönüşü haberiyle arabası binek taşı önüne getirilmişti. İşte tam bu anda cuma namazı bitip cemaatle birlikte Padişah da çıkmaya başlayınca, saat ayarlı bomba patlamıştı, ama ortalıkta Sultan Abdülhamid yoktu. Buna sebep, Sultan'ın camiden çıkarken, âdetten olmadığı halde Şeyhülislâm Cemalettin Efendi'yle birkaç dakika konuşması idi[34]. Padişahın camiden çıkacağı dakikaya göre ayarlanmış olan bomba, tam bu sırada patlayarak, bu bir anlık gecikme, Sultan'ı ölümden kurtarmıştı[35]. Yoksa bombanın saati doğru olarak ayarlanmıştı. Hemen bütün kaynaklarda bu bir anlık gecikmenin (Şair Fikret'in deyişiyle, bir lahza-i teahhur'un) sebebini Padişah'ın Cemaleddin Efendi'yle biraz daha sohbet etmek istemesinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Ancak devrin Sadrazamı Avlonyalı Ferid Paşa'nın oğlu Celalaeddin Velora Paşa'nın bizzat babasından naklettiğine göre, Şeyhülislam, o sırada İstanbul'a gelmiş bulunan Mekke Emiri'ni getirmiş ve namazdan sonra Padişah'a bu uğurlu misafiri

---

[33] **Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, s.264.

[34] Sultan camiden çıkmış, merdivenlere doğru yönelmiş fakat geri dönerek Şeyhülislam'a yönelmiştir. Aralarındaki konuşma 1-2 dakikayı geçmeden saat kulesi istikametinden top gibi şiddetli bir seda ile müthiş bir patlama duyulmuştur. Bkz: Mim Kemal Öke, **Yaşanmamış Anılar**, İstanbul, 1997, s.106; Bir görgü şahidi Padişah'ın Şeyhülislamla değil de at bakıcısı ile birkaç saniyelik konuşmasının kendisini kurtardığı görüşündedir. Bkz: Henry F. Woods, **Türkiye Anıları**, Çev: F. Çoker, İstanbul, 1976, s.163; Bir nakle göre bomba camiden 100 metre uzaklıkta patlamıştır. Bkz: "Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay", **Toplumsal Tarih**, Sayı:139, Temmuz 2005, s.112; Uras, **a.g.e**, s.528.

[35] Tahsin Paşa, **a.g.e**, s.111.

Levent Şahverdi Arşivi

müjdelemeye teşebbüs etmiş, iltifat olarak da, "*Hoşgeldiniz Emir Efendi, Âsitanemize (İstanbul'a) safalar getirdiniz, Haremeyn halkınız iyidirler inşallah?" demeye kalmadan o müdhiş infilak sesi duyulmuştur.*"[36] Başka bir rivayet Abdülahamid'in Şeyhülislamla, Yahudiler hakkında fetva meselesini görüştüğü ve çıkmakta geciktiği yönündedir[37].

Paul Fesch göre olay anlatılandan çok farklı cereyan etmiştir. Fesch; "*Arabacıyı gösterdikleri düğmeye basınca Padişah'ın fotoğrafının alınacağını söyleyerek kandırıyorlar"* diyerek sözü şöyle sürdürüyor: *"Arabacı kendisine söylenenleri yapıyor ama biraz acele ediyor. Padişah'ın çıkmasında birkaç dakika önce bazı gürültüler duyunca; uygun anın geldiğini sanıyor. Bomba patladığı zaman Abdülhamit hala caminin içindedir ve daha fazlası hiçbir şekilde yara almayacak kadar da uzaktır.*"[38]

Patlama en büyük çaptaki topların çıkardığı sesten daha gürültülü ses çıkararak uzak semtlerden dahi duyulmuş, orada bulunan binlerce kişiyi dehşete düşürmüştü[39]. Fatih, Boğaziçi taraflarına kadar etrafı sarsan ve Maçka, Nişantaşı semtlerini yerinden oynatan[40] bombanın Beşiktaş'ı ne hale getirdiği tahminlerden uzak değildir. Evvela bomba, 70 santimlik bir çukur açmıştı. Yakın yerlerdeki camlar kırılmış, kafesler sarsılmış ve insanlar dehşet içinde sokaklara dökülmüştü. Patlama sonucu 58 kişi yaralanmış (zabıtandan ve efrâd-ı şahaneden 20 kişi yaralanmış ve 4 kişi ölmüştür[41]), 3'ü asker 4'ü gazeteci 26 kişi ölmüş, 17 araba tahrip olmuş, 20 kadar da at ölmüştü[42]. Kısakürek o dehşet anları şu sözlerle aktarmaktadır: "*Gündüzü geceye çeviren bir duman, baruttan yayılan ölüm kokusu ve hemen arkasından bir harp sahnesi manzarası… Parçalanmış bir sürü insan, at ve araba… Camide ne cam, ne pancur… Parmaklıklar üstünde kopuk insan ve at uzuvları, yerlerde sahiplerini kaybetmiş sorguçlu kalpaklar,*

---

[36] Mustafa Armağan, **Kır Zincirlerini Osmanlı**, İstanbul, 2004, s.120.

[37] Mustafa Kırcı, "Necip Fazıl Kısakürek 'in "Abdülhamid Han" Adlı Tiyatro Eseri Üzerine Bir İnceleme", **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of İnternational Social Research**, Volume 1/2, Winter 2008, s.246.

[38] Paul Fesch, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, (Çev:Erol Üyepazarcı), İstanbul 1999, s.142.

[39] Anadol, **a.g.e**, s.241; Patlama anını "*Müdhiş ve şiddetli bir ses koptu*." sözleriyle nakleden, olayın şahidi Ali Said Bey, "*Sağ kulağıma arız olan sağırlıktan, iki ay kadar ilaç kullanmaya mecbur oldum*." demektedir. Bkz: Ali Said, **a.g.e**, s.115.

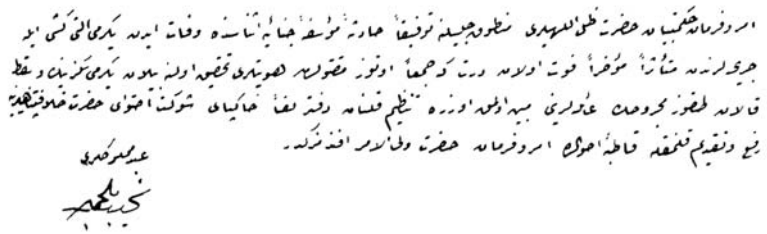
[40] Kısakürek, **a.g.e**, s.327.

[41] **BOA**, Y.PRK.ŞD, 3/50.

[42] Armağan, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı**, s.137; Anadol, **a.g.e**, s.242; Hâdise-i mü'essife-i cinâiyye esnâsında vefât idenler ile sakat kalanların 'âilelerini mübeyyin tanzim kılınan defter şu arşiv kaydında yer almaktadır. **BOA**, Y.PRK.ŞD, 3/50, Sayfa 2-6.

Levent Şahverdi Arşivi

baltayla doğranmış gibi paramparça cesetler…ve feci bir panik… Boğuşma halinde bir kaçışma… ana-baba günü…"[43]

Belgeden patlama esnasında 26 kişinin öldüğünü, daha sonra bunlara 4 kişinin daha dahil olduğunu, 9 kişinin ise sakat kaldığını öğreniyoruz. Bkz: **BOA**, Y.PRK.ŞD, 3/50, Vesika 1.

Birçok seyirci patlamanın etkisiyle atların kemiklerinin sağa sola fırlamasıyla yaralanmıştı. Caminin üst taraflarında büyük delikler açılmıştı. Ancak saat kulesinin kalın gövdesi, önünde duranlara siper teşkil etmişti[44]. Süleyman Şefik Paşa olay anını şu tespitlerle nakletmektedir: "*Ben… bombanın patladığı mahalle gittim. Yarım arşın, yani tahminen 40 santim bir çukur açılmış, içinde bir araba dingili var. Anladım ki bomba araba ile getirilmiş ve arabada patlatılmış*."[45]

Sultan Abdülhamid'in Soğukkanlı Tavrı

Kendisine korkak lakabı takılan Sultan Abdülhamid'in, suikast olayı sırasında en soğukkanlı davranan kişi olduğu görülmüştü. O gün en küçük bir jest ve mimik değişikliği yapmayan, bulunduğu yerden kaçmayan tek şahıs padişahtı[46]. İlk tepkisi Mabeyn başkâtibi Tahsin Paşa'ya: "*Ne var?*" sorusu olmuştu[47]. Yaveri Ali Sait Paşa'nın yazdıklarına göre, kulak zarlarını patlatırcasına bir patlamanın olduğu, havayı siyah bir dumanın bürüdüğü,

---

[43] Kısakürek, **a.g.e**, s.327–328.

[44] Woods, **a.g.e**, s.162.

[45] Süleyman Şefik Paşa, **Hatıratım Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vakası**, (Haz: Hümeyra Zerdeci), İstanbul 2004, s.136.

[46] Öztuna, **a.g.e**, VII, s.190.

[47] Danışman, **a.g.e**, XIII, s.172.; Padişahın soğukkanlılığını koruması değişik sebeplere dayandırılmıştır. Bir tanesi "*Sonsuz evhamı ile beraber bütün gözlerin kendisine dikileceğini ve olay karşısındaki davranışının mübalağalarla nakledileceğini bildiği için, âdeta nefsine hükmederek soğukkanlılığını muhafaza etmesi*." şeklindedir. Bkz: **Mufassal Osmanlı Tarihi**, VI, s.3395.

Levent Şahverdi Arşivi

civar binaların çamlarının kırıldığı, kol ve bacak parçalarının havaya fırladığı olaydan sonra[48], herkesin can kaygısıyla sağa sola kaçıştığı anda, Sultan Abdülhamid olup bitenleri bulunduğu mevkiden soğukkanlılıkla takip etmiş, elini kaldırarak kalın ve gür sesiyle telaş edilmemesini ihtar edip; "*Korkmayın, korkmayın!*" demiş, bazı emirler vermiş ve sonra sert ve vakur adımlarla saltanat arabasına yürümüştü[49]. Saltanat arabasına tek başına binen Sultan, sanki hiçbir şey olmamış gibi, Saray'a yönelmişti[50]. Selamlık resmini takip eden yabancı sefirlere gelince, Padişah'ın bu metaneti karşısında kendilerini tutamayarak, alkışlarla "*Viva Sultan!*." diye bağrışmaya başlamışlardı[51].

Patlama sesi ile Padişah'ın camiden çıkışı arasında 10 saniye geçmemişti[52]. Görgü tanıklarının ittifak halinde padişahın soğukkanlılığını muhafaza ettiğini ifadeleri dikkat çekicidir. Osmanlı donanmasını ıslahla görevli İngiliz Amiral Woods'un yazdıkları şöyledir: "*Padişah'ın soğukkanlılığına hayran kalmıştım. Padişah'ın gözlerini diktiği cami avlusuna baktığım zaman hayretten irkildim. Cami avlusu top ateşiyle silinip süpürülmüş bir savaş meydanına benziyordu. Ölü atlar, her tarafa sıçramış tahtalar, cansız yatan talihsiz araba sürücüleri, 1-2 metre ötede sol tarafta yüksek bir subayın emir çavuşu, şarapnellerin isabetiyle hayatını kaybeden subayının üzerini örtmeye çalışıyordu. Patlama ile birlikte bir süvari takımı kılıçlarını çekerek olay yerine girdi. Ancak Abdülhamid eliyle işaret ederek süvarilerin geri dönmesini emretti. Padişah'ın ayakta ve sağlam ve badireyi kazasız belasız atlattığını gören asker ve siviller derhal Padişahım çok yaşa nidalarıyla ortalığı çınlattılar. Abdülhamid, yanında bulunan yüksek rütbeli subaylara talimat verdikten sonra faytonunu kendi kullanmak suretiyle sakin bir yüz ifadesi içinde camiden Saray'a hareket etti*."[53]

Başmabeynci Tahsin Paşa'nın tespitleri de aynı doğrultudadır. "*Hünkâr, patlamanın şiddetli sarsıntısından ve havada uçuşan parçalardan önemli ve tehlikeli bir hadisenin meydana geldiğini anlamıştı. Hiç korku ve telaş eseri göstermedi. Arabasına atladı, dizginleri eline aldı … doğruca Çit*

[48] Ali Said, **a.g.e**, s.115-117.
[49] Osman Karabıyık, **Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü ve Bugünü**, İstanbul 1984, s.96.
[50] Dabağyan, **Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han**, s.373.
[51] Öke, **Yaşanmamış Anılar**, s.107; Eroğlu, **a.g.e**, s.90.
[52] Ali Said, **a.g.e**, s.116.
[53] Woods, **a.g.e**, s.161-162.

Levent Şahverdi Arşivi

köşküne vardı. Adeti üzere elçileri kabul edip, 20 dakika kadar görüştü. Elçiler, Hünkârı tabiî halde bulduklarını tercüman paşaya söylediler."[54] Ermenice Arevelyan Mamul gazetesinde Padişah'ın bu tavrı ile ilgili "*Hakanımız bu iğrenç olay sırasında öylesine büyük bir metanet ve cesaret gösterdi ki, yalnız kendi tebaasını değil bütün dünyayı kendisine hayran bıraktı. O soğukkanlılığını asla yitirmedi ve kutsal şahsını hiç düşünmeden, sadık tebaasına ve fedakâr ve cesur askerlerine bir fenalık gelmemesi için çareler düşündü.*" deniliyordu[55].

Sultan Abdülhamid, hadisenin mahiyeti meçhul ve diğer bir bombanın patlaması muhtemel olduğu halde telaş etmeyip bizzat kullandığı araba ile Saray'a gitmişti[56]. Buna benzer bir olay daha önce Dolmabahçe Sarayı'nda yaşanmıştı. Dolmabahçe'de padişah tebrikleri kabul ederken zelzele başlamış, Muayede Salonu'ndaki 4,5 tonluk avizenin büyük billur parçaları düşmüştü. Herkesin kaçışmaya başladığı böyle bir ortamda padişah yerinden kıpırdamamış ve herkesi sükûna davet etmişti[57].

21 Temmuz 1905: Osmanlı Padişahı ve Halifesi II. Abdülhamid, kendisine karşı Ermeni komitecilerinin rol aldığı bombalı suikast girişiminden kurtuldu. Sipa Press[58]

---

[54] Anadol, **a.g.e**, s.242.
[55] "Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay", **Toplumsal Tarih**, Sayı:139, s.112.
[56] Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, III, İstanbul 1983, s.1268.
[57] Öztuna, **a.g.e**, VII, s.190.
[58] http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/yuzyil/1899-1909.htm, Erişim 1 Haziran 2007.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan Abdülhamid olayla ilgili olarak Selanik'te sürgünde iken muhafızı Rasim Bey'e şunları söylemişti: "*Bomba patladıktan sonra ben mabeyn dairesine avdet etmiştim. Selamlıkta bulunan büyükelçiler geçmiş olsuna geldiler. Bunların arasında Avusturya büyükelçisi de vardı. Büyükelçi, benim gösterdiğim metanet ve soğukkanlılığı takdir ettikten sonra sordu: Korkmadınız mı Şevketpenah? Kendisine derhal şu cevabı verdim: Biz Müslümanlar, kaza ve kadere inanırız.*"[59] Kızı Ayşe'nin anlattıklarına bakılırsa Sultan Abdülhamid o sırada, cebinden bazı demir ve taş parçalarını çıkararak göstermiş, bunları yadigâr olarak müzemde saklayacağım demişti[60].

Bomba Hadisesine Tepkiler!

Hadise sonrası Avrupa devlet başkanlarından ve dünyanın dört bir yanından İstanbul'a geçmiş olsun telgrafları ulaşmıştı[61]. Ayrıca Ermeni Patriği de bütün Ermenilerin geçmiş olsun dileklerini ve olay nedeniyle duydukları acıyı Osmanlı yönetimine iletmişlerdi. İslam ve gayrimüslim bütün toplulukların ibadethanelerinde, Ermeni kiliselerinde yapılan ayinlerde olay kınanmış, dualar edilmişti. Patlama neticesinde ölenlerin ailelerine ve yaralananlara özenli bir şekilde ihtimam gösterilerek hazineden ihsanlar dağıtıldı[62].

Sultan Abdülhamid olayın ardından halkın teskin edilmesi amacıyla bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmasında: "*Kendimce en büyük emel, ahalinin rahat ve mesut olmasıdır. Bu uğurda gece gündüz nasıl çalışıldığı ve gayret gösterildiği malumdur. Gayret ve hüsnü niyetimin mükâfatı, şu hadiseden hıfz-ı hüda ile emin olmaklığımdır. Onun için, Cenab-ı Hakk'a şükür ve hamd ederim. Müteessir olduğum bir şey varsa, asker evlatlarımdan ve ahaliden bazılarının telef ve mecruh olmalarıdır. Buna ilelebet teessüf ederim. Teba'mın hakkımda göstermiş oldukları hissiyata an samimil-kalp memnuniyetimi beyan eder, afat-ı semaviye ve erdiyyeden masuniyetleri için dua ederim.*"[63] diyordu.

---

[59] Ziya Şâkir (Soko), **Sultan Hamid'in Son Günleri (Muhafızı Rasim Bey'in Hatıraları)**, İst. 1943, s.195.
[60] Ayşe Osmanoğlu, **Babam Abdülhamid**, İstanbul 1960, s.54.
[61] Öztuna, **a.g.e**, VII, s.190.
[62] "Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 139, s.112.
[63] Karabıyık, **a.g.e**, s.96.

Levent Şahverdi Arşivi

Belgede suikastta ölenlerin isimleri ve aileleri yer almaktadır. Bkz: **BOA**, Y.PRK.ŞD, 3/50, Vesika 2.

Ermeni komitacıları, Sultan Abdülhamid'e yaptıkları suikastın başarısız olmasına üzülmüşlerdi. Bu başarısız girişime, Türklerden de üzülenler çıkmıştı. Ermenilerin bu suikastını "*Osmanlı milletini Abdülhamid'in zulmünden kurtarmak için Ermeni vatandaşlarımız tarafından icra*" olunmuş "*hareket-i kahramane*" olarak değerlendirenler olmuştu[64]. Sultan Abdülhamid'in bomba olayını zararsız atlatması muhalefet safında bulunanları da

[64] Ercüment Kuran, "Tarih Yazıcılığında II. Abdülhamid", **Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler**, Ankara 2004, s.224; Öztuna, **a.g.e**, VII, s.191.

Levent Şahverdi Arşivi

çileden çıkarmıştı[65]. Olaydan üç yıl önce bir suikast söylentisi üzerine Şair Tevfik Fikret şunları yazmıştı: "*Ermeni ve Bulgar teröristler masumları öldürüyorlar. Biz eylemciyiz diyen vatandaşlarımız bir kahramanlık yapmak istiyorlarsa gitsinler Sultan'ı öldürsünler.*"[66] Şair Tevfik Fikret'in suikast sonrası duygulanarak yazdığı "*Bir Lahza-i Teahhür (Biraz Gecikme)*" başlıklı şiiri ise, bu üzgünler kafilesinin bir simgesi olmuştur. Bu şiirin bazı beyit ve mısraları şöyledir:

"*Ey sayın patlayış, ey intikamcı duman,*
Kimsin nesin?... Bu saldırışa seni yollayan kim, sebep ne?
Arkanda binlerce gözetleyen varken sen orada yoksun;
Sen görünmeyen, fakat kurtarıcı bir eli andırıyorsun.
Dehşetle, asırların sakat görenek ve batıl an'anelerini
Silkerek milletleri en çetin uykularından uyandırırsın.
Ey şanlı avcı, tuzağını beyhude kurmadın;
Attın, fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!
Bir milleti çiğnemekle bugün eğlenen alçak,
Bu keyfiyetini biraz gecikme anına borçludur!"[67]

Şiir ismini, Sultan Abdülhamid'in Şeyhülislâm'la bir süre görüşmesinden meydana gelen biraz gecikmeden almıştır. Şiirde geçen "*şanlı avcı*" Ermeni komitacısı; "*av, alçak*" Sultan Abdülhamid'dir. Devrin görgü tanıklarından Burhan Felek, Fikret'in şiirini değerlendirirken şunları yazar: "*İşte Tevfik Fikret'in eserleri arasında 'Bir Lahza-i Teahhür' ismiyle şöhret bulan şiiri ve bu vakadan yani Sultan Hamid'in kurtulmuş olmasından dolayı yazılmış bir teessürnamedir. Tarihe göre bu suikast, Padişah'tan ziyade Osmanlı Devleti'ne karşı kurulmuş bir siyasi komplo idi. Ama hepimiz gibi Fikret de onu bizim o zamanki hislerimizle değerlendirmiş, bu şiiri yazmıştır.*"[68] Sultan Abdülhmaid, vatanı korumaktaki kararlılığı karşısında aleyhine yazılan bu şiire çok üzülmüş, düşüncelerini hatıralarında şöyle dile getirmişti: "*Hiçbir namuslu Ermeni, Padişahı'na kast eden eli bombalı ırktaşına şanlı avcı diyecek kadar hayâsız olmamıştır.*"[69] Bu şiirle o dö-

[65] Samiha Ayverdi, **Türk Târihinde Osmanlı Asırları**, III, İstanbul 1976, s.87.
[66] Orhan Koloğlu, **Abdülhamit Gerçeği**, İstanbul 2002, s.386.
[67] Tevfik Fikret, **Rübabı Şikeste**, İstanbul 1962, s.35–37.
[68] Burhan Felek, **Yaşadığımız Günler**, İstanbul 1974, s.90–91.
[69] **Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, s.90.

Levent Şahverdi Arşivi

nemde aydınlarımızdaki kültürel çözülmenin ne boyutlara ulaştığını görmek mümkündür.

Bomba Olayı Soruşturması ve Neticesi

Suikast düzenleyen Ermeni komitacıların bir kısmı, arabayı Yıldız Cami avlusuna yerleştirdikten hemen sonra, yurt dışına kaçmışlardı[70]. Olay sonrası ise 17 kişi firar ederken bir o kadarı da tutuklanmıştır[71]. Eğer suikast başarılı olsaydı arkasından Beyoğlu'nda patlamalar birbirini takip edecekti. Çıkan kargaşayı dış güçlerin müdahalesi izleyecek, böylece hedefe ulaşılmış olacaktı. Ama o birkaç dakikalık gecikme planları suya düşürmüştü[72]. Tedhişçilerin hesabı tutmamıştı. Suikastın ele başısı Edward Jorris, karısı Anna'nın aksine kaçmayı başaramamıştı. Bir ABD'li suikastçı ile birlikte yakalanmıştı.

21 Temmuz 1905'te Yıldız'da patlayan bomba konusunda, Padişah'a bini aşkın jurnal gönderildiği belirtilmiştir. Bu jurnallerin yaklaşık 100 kadarı Türkler, 100 kadarı Ermeniler, 3 tanesi Rumlar ve 11 tanesi de diğer yabancılar tarafından verildiği bilinmektedir[73].

Osmanlı hükümeti bomba olayı üzerine resmi bir bildiri yayınladı[74]. Olayın aydınlatılması için Ticaret ve Nafıa Nezareti müsteşarı Necib Melhame Paşa ve İstinaf cinayet mahkemesi başkanı Hilmi Efendi başkanlığında bir soruşturma komisyonu kuruldu. Savcılık görevine ise Necmettin Molla getirildi. Tahkikat komisyonu işe ölü ve yaralıların kimliklerini tespit ederek başladı[75]. Kurulan mahkemenin tarafsızlığında şüphe uyandırmamak için sorgu yargıçlığına Rum, Ermeni ve Musevi hâkimler tayin edildi. Amerika[76] ve Belçika Büyükelçileri sahip oldukları kapitülasyon haklarına dayanarak yakalanan iki şahsın ancak kendi mahkemelerinde yargılanabileceğini savunuyorlardı. Büyükelçiler, suikastta başrolü oynadıklarına inandıkları bu iki kişinin, yargılanarak cezaya çarptırılmalarına

---

[70] Ali Said, **a.g.e**, s.117–118.

[71] **BOA**, Y.PRK.ŞD, 3/50.

[72] Armağan, **a.g.e**, s.117; **Mufassal Osmanlı Tarihi**, VI, s.3394.

[73] Mc Cullagh, Francis, **Abdülhamid'in Düşüşü Osmanlı'nın Son Günleri**, (Çev: Nihal Önol), İst. 2005, s.269.

[74] Yıldız suikastından dolayı alınması gereken tedbirler için bkz: **BOA**, Y.PRK.ASK., 231/53.

[75] Danışman, **a.g.e**, XIII, s.173; **Mufassal Osmanlı Tarihi**, VI, s.3395; Gazigiray, **a.g.e**, s.195.

[76] Amerikan politikası için Bkz. E.Bengi Özbilen, "Ermeni Meselesi Hakkında Amerika'da İki Değişik Görüş", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:64, s.211-219.

Levent Şahverdi Arşivi

karşı idiler[77]. Bu arada devreye İstanbul'daki Belçika Büyükelçisi girdi ve mahkûmun cezasını Belçika'da çekmesi gerektiği iddiasıyla kendilerine iadesini istedi[78]. Tahsin Paşa'nın yazdıklarına bakılırsa bilhassa Brüksel'den Jorris'in affı için telgraflar geliyordu[79]. Belçika'nın isteğinde ısrarcı davranması üzerine bu olay Osmanlı Devleti ile Belçika arasında diplomatik krize sebep oldu. Belçika hükümeti bu hareketiyle Osmanlı yargısına müdahale etmek istiyordu. Osmanlı Hükümeti, terörü padişahın hayatına kastedecek derecede ileri götüren Belçikalı anarşisti geri vermemek için uzun zaman direndi ve neticede Türkiye'yi bombalı araba ile tanıştıran terörist Belçika'ya iade edilmedi[80].

Suikastın lideri Belçikalı Edward Jorris[81].

[77] Woods, **a.g.e**, s.164; Amerika sefaretinden gelen bir takrire verilen cevapta, suçluların cezalandırılması konusunda itirazda bulunmaya haklarının olmadığı bildiriliyordu. **BOA**, Y.MRZ, Nr.1329.

[78] Murat Bardakçı, "İlk Bombalı Araba 98 Yıl Önce 26 Kişiyi Öldürmüştü", **http://dosyalar.hurriyet.com.tr/ ramazan2003/bardakci23.asp**, Erişim 1 Haziran 2007; Büyükelçi, 17 Aralık 1905'te Hariciye Nezareti'ne bir nota göndererek mahkûm edilmesi halinde Jorris'in kendilerine iade edilmesini isteyeceklerini uyarısında bulunmuştu. Büyükelçi iade talebini İstanbul'la Brüksel arasında 3 Ağustos 1838'de imzalanan Kapitülasyon Antlaşması'nın 8. maddesine dayanarak yapıyordu. Bkz: Woods, **a.g.e**, s.164; Mahkeme bu notanın verilmesinden bir gün sonra, yani 18 Aralık'ta Jorris'i idama mahkûm etti.

[79] Ramazan Çalık, **Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Devrinde Ermeni Olayları**, Ank. 2000, s.149.

[80] Vahdettin Engin, "Sultan II. Abdülhamit'e Düzenlenen Ermeni Suikastı ve Bu Sebeple Belçika ile Yaşanan Diplomatik Kriz", **Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar**, (Haz: E. Afyoncu), İstanbul, 2001, s.128.

[81] Karabıyık, **a.g.e**, s.97.

Levent Şahverdi Arşivi

Jorris'in ifadelerinde birçok konu çok çarpıcı idi. Bu da kendisini ısrarla anarşist olarak göstermesi ve suikastın yalnızca Ermeniler tarafından değil Avrupalı anarşistlerce de hazırlandığını vurgulamasıydı. Bu tezin Osmanlı Hükümetince ortaya konulduğu söyleniyordu. Neden olarak da böyle bir olayın kapitülasyonlarda bir gedik açması olanağı gösteriliyordu. Bu olayla bir gedik açılırsa arakasından kapitülasyonların bütünüyle ortadan kaldırılması gündeme gelebilirdi. İstanbul'daki Avrupalıların düşüncesi bu şekildeydi.

Basının bu olaydan çok az bilgisi bulunuyordu. Resmi ve halka açıklanan araştırmaya paralel olarak, gizli bir çalışma daha yapıldı. Çünkü bu kez suikasttan sorumlu tutulan şüpheliler Türkler idi. Sultan Abdülhamid ne pahasına olursa olsun hayatına karşı yapılan bir suikastin, Ermeniler ve yabancılardan başkalarına mal edilmesini kabul edemezdi. Araştırma komisyonunun başkanı Serasker Rıza Paşa'nın raporunda şu iddia da bulunuyordu: "*Suikasti padişahın Hamidiye Cami'ne her hafta yaptığı ziyaretteki davranışlarını ve tören usullerini en küçük ayrıntısına kadar bilen bir Müslüman-Türk yapmıştır.*" Bu rapora inanılacak olursa olayın gerçek faili bir Türk-Müslüman olmalıydı. Ancak bu pek mümkün görülmemektedir[82].

Olay sonrası pek çok bomba ve çeşitli patlayıcı madde ele geçirildi. Soruşturmada Yıldız Yokuşu'nda bulunan tekerlek parçası ilk önemli ipucu oldu[83]. Daha sonra parçalanan arabanın enkazı arasında 11123 numarası ve Neseldorfer yazısı tespit edildi. Arabanın Viyana'daki yapımcılarıyla temas kuruldu. Derken birbiri ardına delillere ulaşıldı[84]. Yakalanan Jorris ise, Belçika elçisinin huzurunda her şeyi itiraf ettiği gibi azmettirici Ermeni komitecilerin isimlerini de vermiştir. Buna ilave olarak Osmanlı Bankası ve Galata Köprüsü'nün dahi havaya uçurulmak istenildiğini itiraf etmiştir.

---

[82] Saldırıyı bir Türk'ün yaptığı iddiası ihtimali düşükte olsa gündeme gelmiştir. Buna göre Heybeliada Askeri Deniz Okulu mezunu Kerim, Bahriye'den çaldığı malzeme ile elektrik ve balistik konusundaki bilgilerinden de yararlanarak bombayı yapmıştır. Bkz: Fesch, **a.g.e**, s.143-145; Ancak öyle anlaşılıyor ki saldırıyı yapan bu kişi değildir.

[83] Woods, **a.g.e**, s.163.

[84] Bardakçı, *a.g.m*.

Levent Şahverdi Arşivi

Suikastı tertip edenlerin listesi. Bkz: **BOA**, Y.PRK.ŞD, 3/50, Vesika 3.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi suikastla alakalı olarak birçok Ermeni tutuklandı. Özellikle İzmir'deki yandaşları yakalandı ve İzmir'de de yapılması planlanan sabotajlar ortaya çıkarıldı[85]. Ayrıca olayın ardından yapılan tahkikat, korkunç bir tabloyu ortaya çıkarmıştır. Oda kiliselerin, birer cephanelik haline getirilmiş olduğu gerçeğidir[86]. Yine Abdülhamid'e yapılması tasarlanan üç suikast planı daha deşifre edildi[87]. Yabancı devletlerin bütün baskılarına rağmen yakalanan teröristler yargılandı. Ele başı Jorris ida-

[85] **Belgelerle Ermeni Sorunu**, s.128; Uras, **a.g.e**, s.527; İzmir'de Torkomyan'ın evinde 80 bomba, 35 el bombası, bomba imalinde kullanılan çeşitli malzemeler ile kutular dolusu dinamit ele geçirilmiştir. Bkz: Dabağyan, **Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han**, s.374.

[86] Muzaffer Taşyürek, "Ermeni Vahşeti", **Semerkand**, Sayı 40, Nisan 2002, s. 65.

[87] **BOA,** Y.PRK.TKM., 49/77.

Levent Şahverdi Arşivi

ma mahkum edildi[88]. O devirde Abdülhamid'in sürgün furyası, herkesin gözünü yıldırmıştı. Fakat kimseyi öldürtmek istemediği de malumdu[89]. Abdülhamid canına kasteden Jorris'i de affetti. Hatta bu kadarla da kalmadı. Onu kendi hizmetine aldı.

Gerçekten de Jorris, Abdülhamid'le bilvasıta görüşmüş ve çok geçmeden de onun gizli ajanı olarak 500 altın harcırahla Avrupa'ya dönmüştür. Anlaşılan hayli de hizmet yapmıştır[90]. Dünya tarihinde belki de ilk defa bir suikastçı, suikast düzenlediği kişi tarafından affedilmiş, üstüne üstlük işe alınarak ödüllendirilmiştir.

Bu olayla ilgili Ermeni Papazian'ın yorumu şöyledir: *"Sultan Abdülhamit'in hayatına yönelen saldırı, Taşnakların Türkiye Ermenileri hesabına yaptıkları ihtilal denemelerinin son perdesi oldu. Bu da Taşnaksutyun'un görkemli, fakat faydasız teşebbüslerinden biriydi. Başarısı Ermeni davasına bir fayda getirmezdi, başarısızlığı herhalde halkımız büyük bir felaketten kurtarmıştır."*[91]

Sonuç

Yıldız suikastı adıyla meşhur bomba hadisesi, Osmanlı tarihinde bir ilk olmakla birlikte, uzun zamandır süregelen patırtılar zincirinin de bir halkasıydı. Bu olay, Ermeniler tarafından Sultan Abdülhamid aleyhine tertip edilen, fakat hedefini bulamayan kanlı bir suikasttı. Suikast, Doğu Anadolu'nun altı vilayetinde müstakil bir Ermenistan devleti kurmak isteyen Ermeni komiteleri tarafından yurt dışında hazırlanmıştı. Ermeni komitacılarının 1890'lardan beri gerçekleştirdikleri her eylem, Osmanlı yönetimince bastırılmış ve sadece patırtı olarak görülmüştü. 1896'daki kanlı Osmanlı Bankası baskınından sonra aradan yıllar geçmişti. Bu defa seslerini daha güçlü duyurmak ve hedeflerine ne olursa olsun ulaşmak amacıyla doğrudan Sultan Abdülhamid'e bir suikast yapmaya teşebbüs etmişlerdi.

Olayın ilginç olan bir yönü ilk tertipçilerinden Krisdopar'ın Sofya köylerinde bomba tecrübeleri yaparken parçalanarak ölmesi, buna karşılık ca-

---

[88] Jouris'le birlikte olayda suçlu oldukları tespit edilen 11 kişi daha idama ve 46 kişi de çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.

[89] Cemil Paşa (Topuzlu), **İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, (Haz: Cemalettin Topuzlu), İstanbul 2002, s.82.

[90] Tahsin Paşa, **a.g.e**, s.116; Eroğlu, **a.g.e**, s.92; Karabıyık, **a.g.e**, s.96; Woods, II.Abdülhamid'in hayatına kasteden anarşistin yabancı memlekette meteliksiz kalması için cebini parayla doldurmak büyüklüğünü gösterdiğini yazmaktadır. Bkz: Woods, **a.g.e**, s.164.

[91] Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, İstanbul 2005, s.241.

Levent Şahverdi Arşivi

nına kastettiği Sultan Abdülhamid'in bir tesadüf eseri kurtulmasıdır. Sultan Abdülhamid kurduğu istihbarat ağı ile tartışma konusu olmuştur. Ancak meşhur hafiyeleri, bu olayı vukuundan önce kendisine haber verememişlerdir[92]. Yıldız suikastının nasıl olup da bu ağdan kurtulabildiği, bombalamada kullanılan arabanın nasıl Yıldız Camii avlusuna kadar sokulduğu muamma oluşunu sürdürüyor[93]. Zira özel izinle girilen bu kısma, arabanın nasıl girdiği kafaları karıştıracak cinstendir. Hadise de başkalarının dâhilinin olup olmadığı şüphesini barındırmaktadır[94].

Bomba hadisesi selamlık merasimlerinin daha sıkı ve dikkatli denetlenmesini getirmiştir. Ermenilere karşı ise hiçbir mukabil tedbire gidilmemiştir. Adeta hadise olmamış gibi davranılmıştır. Olayın kapatılması birçok devletin de destek olduğu suikasta, maddi yardımın çoğunlukla Amerika, Rusya ve Bulgaristan tarafından yapıldığını da unutturmuştur[95].

Sonuçta Jorris Sultan'ın hayatına kastetmiş, her şeyi itiraf ederek idama mahkûm olmuş; affedilmiş, Ermeni komiteleri aleyhinde çalışmak ve bunlar hakkında bilgi vermek üzere Sultan Abdülhamid'in hizmetine girmiştir.

Sultan Abdülhamid'e gelince, her şeye rağmen devletin başındadır. Bu suikast onu yıldırmadığı gibi işlerinden de alıkoymamıştır. Suçluların muhakemesi esnasında yaşanan Belçika ile kriz ise yargıya müdahale ettirilmeden geçiştirilmiştir. O gün için üzeri örtülmüş olan bomba hadisesi Ermeni komitacılarını da hedeflerinden alıkoymamıştır. Amaçları doğrultusunda 1890'lardan beri denemedikleri yol kalmayan Ermeni örgütleri, artık umutlarını ilan ettirilecek II. Meşrutiyet idaresine bağlayacaklardır. Ermeni suikastçılar başarılı olsalardı, planlarında Babıâli, Galata Köprüsü, Osmanlı Bankası vb. yerlerin bombalanması bulunmaktaydı.

Olaya karışanlar yabancı gemilere alınmışlar, diğer suçlular baskı yapılarak affettirilmişlerdir. Ancak, bütün bunlara rağmen Ermeni komiteleri ve bunları destekleyen çevreler, Türkler'in, Ermeniler'i öldürdüğü şeklinde tanıtarak Batı kamuoyunu etkilemişlerdir. Ermeniler'in sefalet içinde

---

[92] Öztuna, **a.g.e**, VII, s.189.

[93] Rus Dışişleri bakanı Graf Lamsdroff 1902'de "Sultan, kendi güvenliği söz konusu olduğu zaman deli gibi davranıyor." derken padişahın bu konudaki kaderciliğini, vurdumduymazlığını anlatıyordu. Bkz: Çalık, **a.g.e**, s.145.

[94] Bir takım Türk aydınlarının Ermeni komitacılarla el ve gönül birliği yaptığı iddiası doğruysa bu şüphe ortadan kalkmaktadır. Bkz: Erol Güngör, **Tarihte Türkler**, İstanbul 1990, s.415.

[95] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul 2000, s.355.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu, katliam yapıldığı ve yardıma muhtaç oldukları gibi iddialar ortaya atılmıştır. Bunun için Ermeniler'in bulunduğu bölgelerde ıslahat yapılması zorlanmıştır. Bazı Batılı ülkelerin elçilikleri bu yönde görevlendirilmiştir. Ermeniler, II. Meşrutiyet hareketi içinde yer alıp meclis ve hükümetlerde temsil edildikleri için olaylar bir süre durmuşsa da kısa süre sonra tekrar başlatılmıştır. Bu yüzden Yıldız Suikastı Ermeni Sorunu zincirinde bir halka olarak yerini almıştır. Sultan Abdülhamid'e gelince, aralarında bir Ermeni mebusun da bulunduğu bir heyet tarafından 1909 yılında kendisine tahttan hal edildiği tebliğ edilecektir.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

Tarih: 19/Ca/1323, Dosya No:231, Gömlek No:53, Fon Kodu: Y..PRK.ASK.

Tarih: 20/Ca/1323, Dosya No:3, Gömlek No:50, Fon Kodu: Y..PRK.ŞD.

Tarih: 29/Z /1324, Dosya No:49, Gömlek No:77, Fon Kodu: Y..PRK.TKM.

Tarih: 5/B/1323, Nr.1329, Fon Kodu: Y.MRZ.

B. Kitaplar

Abdülhamid'in Hatıra Defteri, (Hazırlayan: İsmet Bozdağ), Pınar y., İstanbul 1986.

Ali Said, **Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı**, (Hazırlayan: Ahmet Nezih Galitekin), İstanbul 1994.

ANADOL, Cemal, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, İstanbul 2001.

ARMAĞAN, Mustafa, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı**, Ufuk kitap, İstanbul 2006.

ARMAĞAN, Mustafa, **Kır Zincirlerini Osmanlı**, İstanbul 2004.

AVAGYAN, Arsen-Gaidz F. Minassian, **Ermeniler İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya**, Aras y., İstanbul 2005.

AYVERDİ, Samiha, **Türk Târihinde Osmanlı Asırları**, III, İstanbul, 1976.

BAYUR, Y. Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, I, İstanbul 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

Belgelerle Ermeni Sorunu, Genelkurmay basımevi, Ankara 1983.

Cemil Paşa (Topuzlu), **İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, (Hazırlayan: Cemalettin Topuzlu), Topuzlu y., İstanbul 2002.

ÇALIK, Ramazan, **Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Devrinde Ermeni Olayları**, Ankara 2000.

DABAĞYAN, Levon Panos, **Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han**, İstanbul 2005.

DABAĞYAN, Levon Panos, **Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi,** Kum saati y., İstanbul 2001.

DANIŞMAN, Zuhuri, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, XIII, İstanbul 1966.

ENGİN, Vahdet, **Sultan Abdülhamit ve İstanbul'u**, İstanbul 2001.

EROĞLU, Veysel, **Ermeni Mezâlimi**, İstanbul 1978.

ERTÜRK, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 1964.

FELEK, Burhan, **Yaşadığımız Günler**, İstanbul 1974.

FESCH, Paul, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, (Çeviren: Erol Üyepazarcı), Pera y., İstanbul 1999.

FİKRET, Tevfik, **Rübabı Şikeste**, İstanbul 1962.

FRANCİS, Mc Cullagh, **Abdülhamid'in Düşüşü Osmanlı'nın Son Günleri**, (Çeviren: Nihal Önol), İstanbul 2005.

GAZİGİRAY, A. Alper, **Ermeni Terörünün Kaynakları**, İstanbul 1982.

GRECE, Michael de, **Abdülhamid Yıldız Sürgünü**, (Çeviren: D. Bayladı), İstanbul 1995.

GÜNGÖR, Erol, **Tarihte Türkler**, İstanbul 1990.

GÜRÜN, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2005.

İNAL, Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, III, Dergâh y., İstanbul 1983.

KARABEKİR, Kâzım, **Ermeni Dosyası**, (Yayına hazırlayan: Faruk Özerengin), Emre yayınları, İstanbul 1995.

KARABIYIK, Osman, **Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü ve Bugünü**, İstanbul 1984.

Levent Şahverdi Arşivi

KOCABAŞ, Süleyman, **Ermeni Meselesi Nedir Ne Değildir?,** İstanbul 1994.

KOLOĞLU, Orhan, **Abdülhamit Gerçeği**, Eylül yayınları, İstanbul 2002.

KONGAR, Emre, **Tarihimizle Yüzleşmek**, Remzi kitapevi, İstanbul 2006.

KUTAY, Cemal **Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)**, I, İstanbul 1992.

KUTLU, Sacit, **Didar-ı Hürriyet Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908-1913**, Bilgi Ü. y., İstanbul 2004.

OSMANOĞLU, Ayşe, **Babam Abdülhamid**, İstanbul 1960.

ÖKE, Mim Kemal, **İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'in Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi**, İstanbul 1983.

ÖKE, Mim Kemal, **Yaşanmamış Anılar**, İstanbul 1997.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi**, VII, İstanbul 1983.

Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, (Heyet), VI, Güven basımevi, İstanbul 1972.

Süleyman Şefik Paşa, **Hatıratım Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vakası**, haz.Hümeyra Zerdeci, Arma y., İstanbul 2004.

Tahsin Paşa, **Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları**, İstanbul 1933.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, **İlan-ı Hürriyet ve Sultan II.Abdülhamit Han**, Yeni Çığır Kitapevi, İstanbul 1960.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih**, İstanbul 2000.

URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987.

WOODS, Henry F., **Türkiye Anıları**, (Çeviren: F. Çoker), İstanbul 1976.

Ziya Şâkir (Soko), **Sultan Hamid'in Son Günleri (Muhafızı Rasim Bey'in Hatıraları)**, İstanbul 1943.

C. Makaleler

"Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay", **Toplumsal Tarih**, Sayı:139, Temmuz 2005, s.112.

Levent Şahverdi Arşivi

BARDAKÇI, Murat, "İlk Bombalı Araba 98 Yıl Önce 26 Kişiyi Öldürmüştü", **http://dosyalar.hurriyet.com.tr/ ramazan2003/bardakci23.asp**, Erişim 1 Haziran 2007.

ENGİN, Vahdettin, "Sultan II. Abdülhamit'e Düzenlenen Ermeni Suikastı ve Bu Sebeple Belçika ile Yaşanan Diplomatik Kriz", **Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar**, (Hazırlayan: E. Afyoncu), İstanbul, 2001, s.115–132.

KIRCI, Mustafa, "Necip Fazıl Kısakürek 'in "Abdülhamid Han" Adlı Tiyatro Eseri Üzerine Bir İnceleme", **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of İnternational Social Research**, Volume 1/2, Winter 2008, s.243-258.

KURAN, Ercüment, "Tarih Yazıcılığında II. Abdülhamid", **Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler**, Ankara, 2004, s.224.

ÖZBİLEN, E.Bengi, "Ermeni Meselesi Hakkında Amerika'da İki Değişik Görüş", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı:64, s.211-219.

ÖZDAL, Barış, "Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları İtibarıyla Ermeni Sorunu", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, yıl:4, sayı:8, Ağustos 2006, s.109-119.

TAŞYÜREK, Muzaffer, "Ermeni Vahşeti", **Semerkand**, Sayı 40, Nisan 2002, s. 65.

TEKİN, Emrullah, "Ermeni Meselesiyle İlgili II. Abdulhamid'in Vambery'e Cevabi Bir İradesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı:76, s.145-149.

D. İnternet Sitesi

http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/yuzyil/1899-1909.htm, Erişim 1 Haziran 2007.

http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/sorun/yildiz_01.html, Erişim 11 Mart 2008.

Levent Şahverdi Arşivi

"Doğumundan Ölümüne Kadar KAYNAKÇALI ATATÜRK GÜNLÜĞÜ"*

Yard. Doç. Dr. Serap TAŞDEMİR**

"Benim ihtiraslarım var, hem de pek büyükleri, fakat bu ihtiraslar, yüksek mevkiler işgal etmek veya büyük meblağlar elde etmek gibi maddi emellerin tatminine taalluk etmiyor. Ben bu ihtiraslarımın gerçekleştirilmesini, vatanıma büyük faydaları dokunacak, bana da liyakatle ifa edilmiş bir vazifenin canlı iç rahatlığını verecek büyük bir fikrin başarısında arıyorum. Bütün hayatımın prensibi bu olmuştur. Ona (bu büyük fikre) çok genç yaşımda sahip oldum ve son nefesime kadar da onu muhafaza etmekten geri kalmayacağım."[1]

Mustafa Kemal Paşa 12 Ocak 1914 tarihinde Madam Corinne'e yazdığı mektubunda hayatının temel prensiplerini bu sözlerle dile getirdi. İnsan yaşamında kısa sayılabilecek bir sürede gerçekleştirdiği bu fikirlerle Mustafa Kemal Atatürk, 20. yy. da sadece Türkiye'de değil, dünyada da sayılı liderler arasında yer aldı: yaşamı, askeri başarıları, savaşları, iç ve dış politikada ürettikleri, anıları, mektuplarıyla ilgili çok sayıda eser yayınlandı. Bu eserler içinde Atatürk ve Atatürk dönemi ile ilgili kronolojiler de bulunmaktadır.

Bilindiği gibi tarih bilimi ile yakından ilgili olduğundan dolayı oluşum süreçlerinin tarihlenmesi ve raporlanması ile uğraşan kronoloji, olayların tarihsel sıralanmasını yapar. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü, kronoloji sözcüğünün dilimize Fransızca'dan girdiğini belirtir ve bu sözcüğü zaman bilimi, zaman dizini şeklinde dilimize çevirir.[2] Kronoloji hazırlanırken yapılan tarihsel sınırlamanın yanında, seçilen kaynakların varlığı ve yapılan tarihi açıklamada önemlidir.

Kurtuluş Savaşı, Atatürk dönemi ve Atatürk ile ilgili kronolojileri gözden geçirdiğimizde, Sami Nami Özerdim'in[3] *Atatürk Devrimi Kronolojisi,* M. Kemal Savi'nin[4] *Atatürk Kronolojisi,* Jotthard Jaeschke'nin[5] *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi: Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922),* Zeki Sarıhan'ın[6] *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı*

---

* Prof. Dr. Utkan Kocatürk, Doğumundan Ölümüne Kadar KAYNAKÇALI ATATÜRK GÜNLÜĞÜ, İkinci Basım, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2007

** İnönü Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi

[1] Melda Özverim, ***Mustafa Kemal ve Corinne Lütfü: Bir Dostluğun Öyküsü,*** Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2007, s. 41.

[2] **Türkçe Sözlük,** Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005, s. 1244.

[3] Sami Nami Özerdim, **Atatürk Devrimi Kronolojisi,** Varlık yayınevi, İstanbul, 1963.

[4] M. Kemal Savi, **Atatürk Kronolojisi,** Ankara, 1968.

[5] Jotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi: Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Levent Şahverdi Arşivi

Kronoloji), Turgut Özakman'ın[7] *1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi,* Utkan Kocatürk'ün[8] *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi* ile *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü* adlı eserleri ilk akla gelenleridir.

Bu yazıda konuyla ilgili önemli kronolojilerden biri olan Utkan Kocatürk'ün yazdığı *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü* adlı eser üzerinde durulacaktır.

Utkan Kocatürk'ün *Atatürk ve Devrim Tarihimize* ilişkin kronoloji çalışmaları, 1973 yılında yayınladığı *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938* adlı kitabıyla başlar. Yazar, daha sonraki yıllarda bu eserini *"Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)* adıyla daha da genişleterek Atatürk ve Türk Devrim Tarihi çalışmalarında kaynak eser haline getirmiştir.

Kocatürk, daha sonra yayımlanan *"Doğumundan Ölümüne Kadar KAYNAKÇALI ATATÜRK GÜNLÜĞÜ"* adlı eserinde Mustafa Kemal Atatürk'ün 1881-1938 yılları arasındaki 57 yıllık yaşamını kronolojik olarak yazmıştır. Kitaptaki tüm bilgiler belgelere dayandırılarak açıklanmış; her madde sonunda yararlanılan kaynaklar kısaltılarak verilmiştir.[9] Bu kaynakların tam künyeleri eserin sonunda, yazar soyadına göre düzenlenerek "Yararlanılan Kaynaklar" başlığı altında sunulmuştur.[10] Kitabın daha işlevsel olması için genel dizin hazırlanmış,[11] dolayısıyla araştırma yapmak isteyenlerin bilgiye ulaşımları daha da hız kazanmıştır.

Eserde öncelikle Atatürk'ün anı, söylev, demeç, genelge, bildiri, mesaj, mektup ve telgrafları gibi birincil kaynaklardan istifade edilmiştir. Bunun yanında onun hizmetinde bulunmuş ve/veya yakınlığıyla tanınmış kişilerin hatıraları, gazete koleksiyonları, Atatürk'e ait nöbet defterleri, TBMM tu-

---

[6] Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

[7] Turgut Özakman, 1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

[8] Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi,* 3. Basım, Türk Tarih Kurumu, 2005; Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, 2. Basım., Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.

[9] Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,** Kısaltmalar, s. 600-627.

[10] Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,** Yararlanılan Kaynaklar, 628-653.

[11] Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,** Genel Dizin, s. 654-680.

Levent Şahverdi Arşivi

tanakları, yakın tarihimizle ilgili bilimsel yayınlar ve çeşitli arşiv belgeleri gözden geçirilerek kullanılmıştır.

Böylesine zengin bir kaynakçaya rağmen, eserin hazırlanmasında yeterli bilgi ve belgelere ulaşılamadığı dönemlere ait zaman aralıklarında günleri, ayları hatta yılları kapsayan büyük boşluklar meydana gelmiş[12] ve bazı olayların tarihleri varsayımlara dayandırılmıştır. Kocatürk bu zorunlu tercihin nedenini şu sözlerle açıklar: "*Bu eserde, yine de bazı olay tarihlerinin -belirsizlik nedeniyle- varsayım üzerine oturtulduğu görülecektir. Bu davranış, olayları birbirine bağlamak ve bir yaşama bütünlük kazandırmak açısından kaçınılmaz olmuştur. Bu yapılmadığı takdirde tarihi belirlenemeyen birçok olay, kronoloji zinciri içinde yer alamayacak, bu nedenle Atatürk biyografisinde eksiklikler oluşacaktır. Biz bu sakıncayı dikkate alarak tarihleri karanlık olaylar için, evvelki ve sonraki olay tarihleri ile bağlantı kurarak -elden geldiğince doğruya yakın- bir tarih belirleme yoluna gittik; bu yöntemle tarihleri belirlenen olayları -yeni araştırmalara açık bırakmak üzere- kendi maddeleri sonunda ayrıca gösterdik.*"[13]

Atatürk'ün yaşamıyla ilgili bazı önemli tarihlerde (kaynaklar arasında farklı bilgiler verildiğinde) yazar doğru bilgiye ulaşmaya çalışmış, Atatürk biyografisinde devam edegelen bazı yanılgıları düzeltmek amacıyla, tarih tutarsızlıklarını belirtmekten de kaçınmamıştır. Yine eserde, Atatürk'ün yaşamı ve dönemiyle ilgili bilinmeyen bir çok olaya değinilmektedir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü* adlı eseriyle kronoloji çalışmaları alanında önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Sonuç olarak denilebilir ki, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü* adlı eser, sadece akademik çevredeki bilim insanlarının ve araştırmacıların kullanacağı bir kaynak olmasının yanı sıra, tarihe ve özellikle Atatürk'ün yaşamına ve dönemine ilgi duyan her aydının da yararlanacağı temel eser niteliği taşımaktadır.

---

[12] Eserde bilgi verilen yıllar ve sayfa sayıları sırasıyla: 1881 yılı s. 1; 1886 yılı s. 1-2; 1888 yılı s. 2; 1893 yılı s. 2; 1896 yılı s. 2-3; 1898 yılı s. 3; 1899 yılı s. 3; 1902 yılı s. 3; 1903 yılı s. 3; 1905 yılı s. 3-5; 1906 yılı s. 5; 1907 yılı s. 6; 1908 yılı s. 6-10; 1909 yılı s. 10-13; 1910 yılı s. 13 14; 1911 yılı s. 14- 18; 1912 yılı s. 18-22; 1913 yılı s. 22-27; 1914 yılı 27-1915; 1915 yılı s. 3468; 1916 yılı s. 68-88; 1917 yılı s. 88-104; 1918 yılı 104- 121; 1919 yılı s.122-188; 1920 yılı s. 188-241; 1921 yılı s. 241-274; 1922 yılı s. 274-317; 1923 yılı s. 317-346; 1924 yılı s. 346- 368; 1925 yılı s. 368-387; 1926 yılı s. 387-398; 1927 yılı s. 398-408; 1928 yılı s. 408-418; 1929 yılı s. 418-424; 1930 yılı s. 424-439; 1931 yılı s. 439-453; 1932 yılı s. 453-471; 1933 yılı s. 471- 494; 1934 yılı 494- 509; 1935 yılı s. 509-526; 1936 yılı: 526- 542; 1937 yılı s. 542-566; 1938 yılı s. 566-598; 1944 yılı s. 598; 1953 yılı s. 599; 1981 yılı s. 599. Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,** 2007, s. 1-599.

[13] Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,** 2007, önsöz.

Levent Şahverdi Arşivi

Sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

"ERMENİ MESELESİNE DAİR"*

Sadettin KÖSELERLİ

Prof. Dr. Sadık Tural'ın **"Ermeni Meselesine Dair"** isimli kitabı ilk defa, iki makaleden oluşan bir metin halinde 2001 yılında yayımlanmıştı. Bu yıl ikinci baskı olarak düzenlendiğinde yeni dört metnin kitaba girdiğini gözlüyoruz.

Aslında bu kitapta yepyeni bir cümle yok, yepyeni bir bulgu yok, ancak doğru hükümlerin yepyeni sayılacak çarpıcı, zaman zaman sert ve dürüst söylemli ifadeleri var. Bu kitabı baştan sona kadar, üç defa okudum. Niçin derseniz? Hem tanzimi, hem tashihi bütünüyle bana bırakılmıştı. Metin altlarındaki notlardan birinde yer alan bir yazıyı merak ettim ve ulaşıp okudum; siz de ulaşıp okuyabilirsiniz. Bu yazı Şenol Kantarcı'nın sert fakat dosdoğru cümlelerden oluşan bir değerlendirme yazısıydı. O yazı, sığ tarihçilerin, bu işten para kazananların, ermeni meselesi pazarlamacılarının ve soykırım tüccarlarının ipliğini pazara çıkarıyordu. Ben ise, bu konudaki çalışmalarını ileri sürerek, kendisini özel maaşa bağlatanların varlığını da öğrendiğim zaman dehşete düşmüştüm.

"Ermeni Meselesine Dair" ismini taşıyan kitap, Atatürk'ümüzün Büyük Nutuk'ta yer alan, hafızamıza bir mühür gibi vurulması gereken altın cümleleriyle başlıyor. (Bu bağımsız bir sayfadır).

Birinci baskı için yazılmış "Sunuş" yazısının arkasından "Genişletilmiş ikinci baskının gerekçesi" adıyla, Türk aydınlarını rahatsız etmesi gereken bir "Sunuş" değil, bir "Çağrı" nitelikli 17 sayfalık metin geliyor.

"Genişletilmiş ikinci baskının gerekçesi" adlı yazı herhangi bir kitabın sunuşu değil, Hıristiyan dünyasında LUTHER'den önceki ve sonraki günahkârların, Avrupalı emperyalistlerle, Amerika destekçilerinin Müslüman Türklere karşı tutumlarını, gerek Türk soylu halklar arasında ve gerekse Türkiye'de zihinleri bulandırmak için bilgi kirliliği yaratmaya çalıştıklarını ve bütün bunlara karşı duyarlı olunması gerektiğini ifade eden bir uyarı niteliği taşıyor.

Birinci baskıda da yer alan "Bir Kavramın Anatomisi Yahut Haklı Bir Milletin Çaresizliği" başlıklı yazı, ilk yayınlandığında da çok ilgi görmüştü. Ben bu yazının ara başlıklarını tekrarlayayım: "Anadolu İskân Coğrafyası Nasıl Oluştu?", "İki Barbar Kavram: Genosit, Asimilasyon", "Ev ve İş Komşularımız, Vatandaşlarımız: Ermeniler", "Emperyalizm Bir Maşa

---

* Prof. Dr. Sadık Tural, **Ermeni Meselesine Dair,** İkinci Basım, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2008

Levent Şahverdi Arşivi

Arıyor", "Tehcire Giden Yol", "Mustafa Kemal Paşa'nın Dehâsı", "Ne Yapmalı?".

Bu başlıklar altında konu, Sadık Hoca'nın kendisine has ve akademik kibirliliğe izin vermeyen üslubuyla ele alınıyor.

İlk baskıda da bulunan ikinci yazı "Bazılarının Türklere Duydukları Kin veya Ermenileri Sermaye Yapma Hevesleri" ise, birinciye nispetle, dipnotları bakımından insanda yeni ufuklar açıyor. Bu yazının da alt başlıklarını göstermek ihtiyacı duyuyorum: "Kültür ve Medeniyet Kavramları"; "Türk Kültürünü Dışlama"; "Kapitalizmin Çirkin Yüzü"; "Siyaset Adına Yalan"; "Komşumuz, Vatandaşımız Ermeniler"; "Devletlerin Ayıplı İşlerinden", "Türk Ordusunun Anlamı", "Gençliğe ve Genç Aydınlara Çağrı".

İkinci baskıda kitaba eklenen "Bilim Yolundan Ayrılmayız" başlıklı yazı, Ankara'da düzenlenen bir uluslararası toplantıdaki konuşmaya ait metindir.

Eklenen ikinci yazı ise, "Başka Devletlerin Senaryoları" başlığını taşıyor ve Bakü'deki, bir toplantıda sunulmuştur. Son yazı Sayın TURAL'ın hazırlattığı bir CD'nin başında yer alan Artin Penik isimli bir Ermeni vatandaşımızın, dünyada Türk diplomatlarına yapılan saldırı ve katliamları, Esenboğa Havaalanına yapılan bombalı saldırıyı protesto etmek maksadıyla kendisini yakması sonrasında ve ölümünden önce hastanede yapılan röportajı ile ilgilidir.

Genosit ve asimilasyon gibi iki barbar kavramın, yalan yanlış söylemlerle Türk milletine mal edilme çalışmaları ve iddiaları karşısında; Türk'ün DNA'sında yer almayan bu iki kavramın gerçek manalarıyla doğru anlaşılması için, akıl ve izan sahibi olan herkesin, geçmişte ve bugün Türk milletine karşı gerçekleştirilen sinsi veya açık saldırılara değinerek, yaşanmış olaylardan örnekler sunarak, bütün bu haksız ithamlarla, sadece Türk milletini dünya kamuoyunda küçük düşürücü ve düşmanlığı körükleyen çabalar olduğunu, gözler önüne seriyor.

Sayın Namık Kemal Zeybek, Prof. Tural'ın kitaplarına yazdığı bir 'Sunuş' yazısında "30 yıl önce derin düşünen, derinliklerde gezmekten korkmayan bir Sadık TURAL vardı, bilgisi, düşünme biçimi, dostluğu ve yaşayışıyla derin" diyordu. Ben ise, '35 yıldır yaklaştığı, çözmeye çalıştığı meseleleri, derinlemesine kavramayı ve sonra çözümlemeyi deneyen bir Sa-

Levent Şahverdi Arşivi

dık TURAL Hoca tanırım. 35 yıldır bilgisinden, görgüsünden, yorumundan yararlandığım ve başkalarının da yararlandığını gördüğüm bir Sadık TURAL tanırım' diyorum.

ICANAS 38 (www.icanas38.org.tr Bu web sayfasına mutlaka bakmalısınız) sırasında ölçüsünü şaşıran biri, onun için 'oha' gibi çirkin bir kelimeyle saldırmıştı; biz üzülüp sert cevap verelim vs... dediğimizde 'Arapça'da fehaşe diye bir fiil var; buna ait de her Cuma namazının sonunda hatibin minberden inmeden önce okuduğu bir de ayet; onu hatırlayıp, her gürültüye cevap vermeyin!' dedi.

O'nun, alelade günlük siyaseti değil, siyasetin felsefesinin ne olduğunu kavramaya, nutukların ve gevezeliklerin üstündeki şartların okunmasını sağlamaya çalıştığının gözlemcisiyim. Aydın olmak, Sadık Hoca'nın ciddi meselesidir. Konuşurken de, dinlerken de zevk almak ve aldırmak onun vazgeçmediği bir yöneliştir.

Ben aslen Merzifonluyum. 1923 öncesinde Merzifon'da da bir miktar Ermeni varmış. 15 Kasım 1895'te isyan ederek patırtı çıkarmışlar. Yoksul gençleri yoldan çıkaranlar, üç beş zengin ile bir iki keşiş/papaz imiş. Diğer kimseler ticaret veya tefecilik yaptıkları için, çok da zenginlermiş; ama bunların miktarı daima %15 - 20'yi geçmezmiş. Onları çıldırtan ise, Merzifon Amerikan Koleji öğretmenlerinden Karabet Tomoya isimli bir öğretmen ile okul müdürü Amerikalı misyoner ve diğer Avrupa devletlerinin kışkırtıcıları imiş. Bunları biz çocukluğumuzda çok dinledik; ama, ben bu tanıtma yazısını bitirdiğim ve teslim için getirdiğim gün, Sadık TURAL Hoca'ya, Teoman ALPARSLAN imzasıyla bir kitap geldi. Bu kitabı okuyup ertesi gün bu paragrafı ilave ettim. Teoman ALPARSLAN da Ermeni meselesinden geçim sağlamamış olanlardan; onun bu kitabının adını anmayı bu konudaki saygım için gerekli sayarım: **Ermeni Soykırım Dayatması Kapitülasyonların İntikamı** (Bu kitapta Ermenilere ilişkin çok önemli tablolar vardır. Onları değerlendirmeye bilgim ve birikimim yeterli değildir). Merzifonlu Ermenilerin %3'ü İslâmı seçip tamamen Türkleşmiş, %96-97'si İstanbul'a taşınmış; bize söylenen bu... Kalanlar ise, bizimle kaynaşmış olmalı...

Atatürk Araştırma Merkezi yayınları arasında çıkan Prof. Dr. Sadık TURAL'in küçücük eseri gibi, Kum saati yayınları arasında çıkan Teoman ALPARSLAN'in mütevazı eseri de, gerçekten çok değerlidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir vatandaşı olmaktan onur duyduğum ve her zaman gururla tekrarladığım, lâik demokratik bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusunun, "Ne mutlu Türküm diyene" sözüyle, aitlik bilinci uyandıran büyük Atatürk'ün izinde olan herkesi, hacmi küçük fakat muhtevası çok büyük olan Sadık Tural Hoca'nın bu kitabını okumaya davet ediyorum. Bu bilincin ve gerçeklerin, gelecek nesillere taşınması mecburiyeti nedeniyle, örgün ve yaygın eğitimde ders konuları arasında yer almasını içtenlikle temenni ediyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 134. Maddesi ve 2876 sayılı Kanun gereğince Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı bir kuruluş olarak; Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konularda yayımlar yapmak üzere kurulmuştur. Merkezimiz bu amacı gerçekleştirmek üzere Atatürk'ün eşsiz kişiliğini, ilke ve inkılâplarını, Atatürkçü düşünceyi aydınlatacak, değerlendirecek bilimsel araştırmalar yapmakta ve elde edilen sonuçları iç ve dış kamuoyuna sunmaktadır. Ayrıca Atatürk'e, Atatürkçülüğe ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri de yayımlamaktadır.

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** her 4 ayda bir **Mart, Temmuz** ve **Kasım** olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve on sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslar arası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

* Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri yayımlamak.

* Atatürk'ün Türk toplumuna kazandırdığı değerleri tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde bilimsel ölçülerde değerlendirmek.

* Atatürkçü düşünceye, Atatürk ilke ve inkılâplarına uygun millî politikaların oluşmasında ve yürütülmesinde millî hedeflerin tespitinde, seçiminde fikir birikimini sağlamak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ilgi duyan, bu konuda fikir üreten yurtiçi ve yurtdışındaki uzman ve bilim adamlarına ulaşmak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Burada yayımlanacak makaleler; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki geri kalmışlığının ve tarih sahnesinden ayrılışının nedenlerini/sonuçlarını, Mus-

Levent Şahverdi Arşivi

tafa Kemal Atatürk'ü hazırlayan tarihsel ve siyasal koşulları, Mütareke dönemini, emperyalist ülkelerin işgaline karşı Kuva-yı Milliye ve 19 Mayıs 1919 ile başlayan Millî Mücadele'yi, Anadolu'da toplanan kongreleri, yayınlanan genelgeleri, millî egemenlik, tam bağımsızlık ve düzenli ordu ilkeleriyle bağımsızlık savaşının evrelerini, parlamenter sisteme geçişi, siyasal ve ekonomik açıdan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Ulus-devlet olarak örgütlenişini ve bu devletin temel değerlerini, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimlerin anlamlarını ve Türk ulusuna kazandırdıklarını, demokrasi düşüncesinin gelişimi ve uygulamalarını, Misak-ı Millî dahilinde gerçekleştirilen dış politika anlayışını, gerek Millî Mücadele döneminde, gerekse daha sonraları ortaya çıkan sorunların günümüze yansımalarını, Atatürk'ün altı temel ilkesi ve onları tamamlayan bütünleyici ilkelerin anlamları ile güncel yorumlarını, yine bu ilkelerin bağımsız, özgür ve kişilikli Türk ulusunun oluşumundaki önemini yeniden tüm yönleriyle ortaya koyan, Atatürk'ü kişilik olarak her boyutuyla bilimsel açıdan inceleyen, Onun nasıl bir ülke, devlet, ulus ve dünya arzuladığını evrensel bağlamda değerlendiren, bugün ve gelecekte Türkiye'de cereyan edebilecek olumsuzlukları giderebilecek yorumlar, çözüm önerileri ve geleceğe yönelik yeni stratejiler belirleyen/geliştiren yazılar olmalıdır.

Derginin İçeriği/Muhtevası

* Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makale olmalıdır.

* Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı olmalıdır.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara proje kapsamında yaptırılacak araştırmalar.

* Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, yazı ve şahsiyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Araştırma ve inceleme yazılarının, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler bu durumu belirtilmek koşuluyla yayımlanabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Makalelerin Değerlendirilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunanlar bir sonraki toplantıya kadar kurul üyelerince; sorunun ortaya konuluşu, araştırmanın varsayımları ve amacı, konu itibariyle akademik bir dergide yayımlanmaya uygunluk derecesi, ilgili literatürün değerlendirilmesi ve benzer araştırmalarla ilişkilendirilişi, bulguların varsayımları ve sonuçları destekleme düzeyi, anlatım açıklığı ve yazının kurgusu, çalışmanın özgünlük derecesi ve ilgili olduğu alana katkı yapma dereceleri bakımlarından incelenerek tekrar Yayın Kurulu'na getirilir. Burada oybirliği ile karar verilir. Üzerinde tereddüt edilen çalışmalar alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, biri olumsuz olduğu takdirde, makale üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, Yayın Kurulu ve hakemlerin eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makalelerin yazarlarına bilgi verilir ancak makale metni iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır.

Yayımlanan makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makalelerin yazarlarına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusca makalelere de yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe özetlerinin yanı sıra İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler, birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, (Koyu karakterde büyük harflerle)

2- Yazar adı ve Adresi, (Hepsi Lâtin / Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük olmak üzere normal karakterde)

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar, gibi ara ve alt bölümlerle devam etmeli ve nihayet tartışma ve sonuç bölümüyle son bulmalıdır.

5- Katkı belirtme (gerekiyor ise)

6- Kaynaklar dizini ile son bulmalıdır.

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 15 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve koyu (bold) olarak yazılmalıdır.

Özet

100 kelimeden az, 250 kelimeden fazla olmayacak şekilde ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, Makalenin tümünü en kısa, öz biçimde (özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelgelere değinilmemelidir.

Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak 5 (beş) anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto (Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile) MS word programında yazılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok yirmibin civarında kelimeden oluşmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara, ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (varsa), kaynakça, ekler (varsa)'den oluşmalıdır. Ana başlıklar büyük harflerle yazılmalıdır.

Ara ve Alt Başlıklar Yalnız birinci harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle koyu (bold) yazılmalıdır.

Şekiller ve Çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınger veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte Türkçe, olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte Türkçe olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Renkli resim baskısı da yapılabilir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Kaynak Gösterme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalıdır;

a- Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilmelidir.

...(Eroğlu 2007 : 50)

...Bazı araştırıcılar (Feyzioğlu 1985, Gönlübol 1987, Şimşir 2001)

Levent Şahverdi Arşivi

b- Dip not şeklinde kaynak gösterilirken önce yazarın adı, soyadı, sonra yararlanılan kitabın adı (koyu olacak şekilde-makale ise tırnak içinde ve italik), yayınevi, yayım yeri, tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. s. 30.

c- Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizininde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

...Özkaya'dan vd. (1999)

d- Kişisel görüşmelere metin içinde -soyadı ve tarih belirtilerek-değinilmeli, ayrıca Kaynaklar Dizini'nde belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

Kaynaklar dizini yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir.

a- Süreli yayınlar için:

Yazar adı, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no (sayı no), tarih-yer, sayfa no.

b- Bildiriler için:

Yazar adı, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editörler, basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, tarih, sayfa no.

c-Kitaplar için:

Yazar adı, kitabın adı, (ilk harfleri büyük), yayınevi, tarih-yer, sayfa sayısı.

d-Rapor ve tezler için:

Yazar adı, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, tarih, sayfa sayısı, yayımlanıp - yayımlanmadığı.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere - yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, 3 (üç) nüsha olmak

Levent Şahverdi Arşivi

üzere bilgisayar disketleri ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Metinlerin 2 (iki) nüshasında yazar (lar) ın adı bulunmamalıdır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
EDITORIAL PRINCIPLES

The Atatürk Research Center is a governmental organization founded as a dependent body of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History with the aim of studying and publishing Atatürk's thoughts, principles and reforms in accordance with the Law numbered 2876 and 134th Article of the Turkish Constitution. To follow up, study and evaluate publications at home and abroad related to the Center's aims and functions and submitted its findings for the domestic and foreign public opinion. In addition, to publish sources and documents regarding the Republic of Turkey, Atatürk and his Ideas. ***The Journal of Atatürk Research Center,*** *commenced its publishing life on November 1984, is published three times a year as forthly months (March, July and November). At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published. It is dispatched to the international index societies and the subscribers within the one month from the publishing date.*

The Publishing Objectives of the Journal

** To publish the sources and documents regarding Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas,*

** To research and submit for the Atatürk's ideas, principles and reforms in scientific way.*

** To evaluate the values which were gained by Atatürk for Turkish society within the context of historical and current facts.*

** To provide for gathering the ideas for the selecting, determining the national objectives and formulate the national policies and carrying out them in line with the Atatürk's thoughts, principles and reforms.*

** To collaborate with researchers, writers working in research centers and similar areas in a variety of fields at home and abroad.*

** To follow up and submit the scholarly international works for the public opinion and authorities concerned.*

The Objectives of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a historical journal for the modern times. The subjects of the Journal shall be as follows: the reasons

Levent Şahverdi Arşivi

of the collapsing and declining of the Ottoman State in its recent years, the historical and political conditions for the being of Mustafa Kemal, the National Forces against the occupation of the imperialistic powers, the National Struggle which began with the 19 May 1919, the Congresses in Anatolia, the declarations, national sovereignty, full independence, and winning the Salvation War with the principles of order army, transmitting into the parliamentary system, foundation of the Independent Turkish Republic within the political and economic aspects, the meaningful of the Atatürk's reforms, the profits of Turkish nation by Atatürk, attempts for the multi-party systems, the concept of foreign policy within the National Pact, the reflections of the problems during the National Struggle and aftermath for todays, the six basic principles of Atatürk and the supplementary principles for them and their meanings and their current comments, the examining in every dimensions of Atatürk in scholarly, the universal evaluation of His ideas which were to project how country, state, nation and world, the strategical proposals for the solutions of the negative situations which shall be in Turkey today or in future.

The Contents of the Journal

** It shall be as follows:*

** The original article which depends on the scientific researches,*

** The researching and examining writings which evaluated, reviewed the former works depending on the rich bibliography and exposed the new and reasonable ideas.*

**The research which fulfilled within the project by the prominent person (s) with the works regarding the Atatürk and the history of modern Turkey.*

**The writings about the biographics, works regarding the National Struggle and Modern Turkey.*

The works which shall not be published or accepted to publish in another publishing institutions, shall be publish in the Journal of Atatürk Research Center. As if the papers are submitted in another congress, shall be accepted with the condition of declaring it's submission.

Levent Şahverdi Arşivi

The Evaluation of the Articles

The artıcles submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives.

The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. Their reports are hide and secret. In case, one of the reports is negative, the other one is positive, the article is then sent to another referee.

The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. They have also right to define their rejections and justifications in another page. In case the article shall be accepted for the publication, the writers shall be informed but the paper shall not be re-delivered.

The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Researc Center.

Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher. The writings and photos shall be quoted by showing its source.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid in 3 months after it's publishing. The amount of fees shall be made according to the Regulation of Copyright, Publication and Sells of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History and its dependent bodies.

The Writing Laguage

The writing language of the Journal is Turkish. However, in every issue, it can be give place for the articles in English, French and German languages within the proportion of 1/3 of the journal. It is also given the Turkish and English abstract and key words determined by the writers.

Levent Şahverdi Arşivi

The Rules of Writing – The Structure of the Article

It shall be submitted to the Journal according to the rules as follows:

1. Title of the Article

2. Writer(s) name(s), address(es) (all of them shall be Latin words/Turkish words, the names and surnames are CAPİTAL LETTER and bold, the addresses are in normal character.

3. Abstract and key words (in Turkish)

4. It shall be begin with the introductory part defining the objective, content, methods in use then, followed the main part with the datas, observations, opinions, comments, discussions, lastly ended with the arguments and conclusion parts.

5. Showing the contribution (if necessary)

6. Bibliographical index

7. The Heading in English version and abstract in English (with keywords in english)

Title

It should be expressed the subject, not more than 15 words, with capital letters and bold.

Abstract

It should not be more than 250 words and less than 100 words. Shortly define the article (objective and conclusion). The heading of abstract and the text part shall be in italic character. It shall not be composed the bibliographical informations, tables. It should be given 1 line space after the abstract then write the keyword 5 words.

Main Text

The article shall be in A4 format (29;7x21 cm.), with the 1,5 line space and in 10 punto (Times New Roman or similar format) in MS-Word program. In the edges of paper, 3 cm. spaces, and pages are numbered. Not more than 20.000 and not less than 5.000 words are used.

Levent Şahverdi Arşivi

The Headings of the Parts

To determine the structure of article and to provide the giving information in main text regularly, it shall be use the sub-headings without the numbered.

Main Headings: *These are in turn in order abstract, the parts of the main text, thanks (if there is), bibliography, enclosures (if there is). The main headings shall be capital letter.*

Break Headings: *Just for the first letter is capital, in bold.*

Sub-Headings: *Just for the first letter is capital, in bold with doublecolon then continued in the same line.*

Diagrams and Charts

Diagrams

Not to cause the question in degrade and publish, with black printing and enough thick and in white paper. Every diagram should be in separate paper. Every pages should be numbered. And also the headings of the diagrams should be written in Turkish and English together at the end of the diagrams.

Charts

They are also numbered and also the headings of the charts should be written in Turkish and English together at the beginning of the charts.

The headings should be short and main and every first word in capital letter, the others in lower case. The footnotes and abbreviations should be under the diagrams and charts.

Pictures

Printed in shined, hart (high contrast) photocraphic paper, they shall be in colour, total amount of the charts, diagrams, pictures are not more than 10 pages.

The Notes Method in the Text

The notes in the text should be as follows:

a. Using the source with one writer, firstly surname, publish date and page number as follows:

Levent Şahverdi Arşivi

...(Eroğlu 2007 : 50)

...Some Researchers (Feyzioğlu 1985, Gönlübol 1987, Şimşir 2001)

b. Using the footnotes, surname, title of book (bold, if it is article, it should be in quotation marks) publishing house, publishing place, date and page numbers.

Abdurrahman Çaycı, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri),*** *Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. S. 30.*

c.More than one writers, as follows, first writer name and et.al. but, in Bibliographical index, all the names of writers should be written.

...Özkaya'dan vd. (1999)

d. When using the source in source, the quoted source with the other source shall be defined as follows:

e. Interviews with surname, date and also in bibliographical index.

Bibliographical Index

It shall be begin with the surnames of the writers and alphabetical order.

a. For the periodicals:

Writers name (s), date, the title of article, periodical name (not abbrv.) volume no (issue no) page no.

b. For the papers:

Writers name (s), date, the title of paper, Congress or symposium name, editors, publishing house, volume no, organization place, page no.

c. For the books:

Writers name (s), date, the title of book (for the first letter is capital), publishing house, printed city, page no.

d. For the reports and theses :

Writers name (s), date, the title of report or thesis the name of institution or university, archieve no, page no, whether it is printed or not.

Levent Şahverdi Arşivi

Dispatching the Writings

For the consideration of the Journal of the Atatürk Reseach Center - the prepared works according to the above rules- it shall be send to the following address within the floppydisc or CD and 3 layouts. The last correction copy of the accepted for the publishing in the Journal shall be send in one month to the following address. The Editorial Board shall be made any corrections but not in main essence of the text.

CORRESPONDENCE ADDRESS

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi